JMSD

วารสาร มจร การพัฒนาสังคม

JOURNAL OF MCU SOCIAL DEVELOPMENT

ISSN (PRINT) : 2539-5718 ISSN (ONLINE) : 2561-1215

ปีที่ 10 ฉบับที่ 3 กันยายน - ธันวาคม 2568

VOL. 10 NO. 3 SEPTEMBER - DECEMBER 2025

หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วารสาร มจร การพัฒนาสังคม
Journal of MCU Social Development
ISSN (Print): 2539-5718, ISSN (Online): 2651-1215

วัตถุประสงค์

วารสาร มจร การพัฒนาสังคม มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นวารสารที่เผยแพร่บทความวิจัย บทความวิชาการ หรือบทความปริทัศน์ เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่บทความวิจัยและบทความวิชาการแก่นักวิจัย นักวิชาการ คณาจารย์ และนักศึกษา ในมิติเพื่อสนับสนุนการศึกษา การสอน การวิจัย โดยเน้นสาขาวิชาการพัฒนาสังคม สังคมวิทยา การพัฒนาชุมชม เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ รวมถึงสหวิทยาการอื่น ๆ

บทความที่นำมาตีพิมพ์ในแต่ละฉบับ กองบรรณาธิการจะตรวจสอบความสมบูรณ์ตามรูปแบบเป็นขั้นแรก แล้วจัดส่งผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกลั่นกรอง (Peer Review) อย่างน้อย 2 ท่าน ประเมินบทความตามเกณฑ์และแบบฟอร์มที่กำหนดในลักษณะเป็น Double-Blind Peer Review คือ ปกปิดรายชื่อผู้เขียนบทความและผู้เกี่ยวข้อง

บทความที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารได้ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ อย่างน้อย 2 ท่าน ในลักษณะปกปิดรายชื่อ (Double blind peer-reviewed) โดยรับพิจารณาตีพิมพ์ต้นฉบับของบุคคลทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย ผลงานที่ส่งมาจะต้องไม่เคยตีพิมพ์หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอื่น ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอย่างเคร่งครัด รวมทั้งระบบการอ้างอิงต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของวารสาร

ทัศนะและข้อคิดเห็นที่ปรากฏในบทความวารสารถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้นๆ มิใช่ความคิดของคณะผู้จัดทำ และไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการฯ

กองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ในการคัดเลือกบทความลงตีพิมพ์และจะแจ้งให้เจ้าของบทความทราบหลังจากผู้ประเมินบทความตรวจอ่านบทความแล้ว

คณะกรรมการที่ปรึกษาวารสาร

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศาตราจารย์ ดร., ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์
พระพรหมวัชรธีราจารย์ (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ), ศาตราจารย์ ดร.
พระเทพปวรเมธี (ประสิทธิ์ พฺรหฺมรํสี), รองศาตราจารย์ ดร.
พระเทพวัชรสารบัณฑิต (ประสาร จนฺทสาโร), รองศาสตราจารย์ ดร.
พระปัญญาวัชรบัณฑิต (สมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร), รองศาสตรจารย์ ดร.
พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากโร), รองศาสตราจารย์ ดร.
พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงฺกโร), รองศาสตราจารย์ ดร.
รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุยะพรหม
รองศาสตราจารย์ ดร.โกนิฏฐ์ ศรีทอง

บรรณาธิการ

ดร.วสันต์ ลิ่มรัตนภัทรกุล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

ดร.สุดธิดา พาดฤทธิ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.สร้อยบุญ ทรายทอง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.สุรัตน์ พักน้อย	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยยุทธ ชิโนกุล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.ประณต นันทิยะกุล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ พัฒนะ เรือนใจดี	มหาวิทยาลัยรามคำแหง
รองศาสตราจารย์ ดร.ประสาน บุญเสริม	มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อำนาจ ยอดทอง	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทุม อังกูรโรหิต	จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ

ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุยะพรหม	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาจีระวัฒน์ กนฺตวณฺโณ (กันจู), รองศาสตราจารย์ ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.วิวัฒน์ หามนตรี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.สมชัย ศรีนอก	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.เติมศักดิ์ ทองอินทร์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพล ใจเย็น	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.สมจันทร์ ศรีปรัชยานนท์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบลวรรณา ภวกานันท์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระอุดมบัณฑิต (สมศักดิ์ สีไม้), ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาเกรียงศักดิ์ อินฺทปญฺโญ, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.พรทิพย์ เตชะสมบูรณากิจ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์	นักวิชาการด้านโบราณคดีชุมชน
ศาสตราจารย์ ระพีพรรณ คำหอม	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตราจารย์ ดร.โกวิทย์ พวงงาม	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตราจารย์ ดร.วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตราจารย์ ดร.คณิต เขียววิชัย	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
รองศาสตราจารย์ ดร.สุขุมา อรุณจิต	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ปาริชาติ วลัยเสถียร	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร.อำนาจ ยอดทอง	มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.โยธิน แสวงดี	มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.เอื้อมทิพย์ ศรีทอง	มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี
รองศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ ขำเพชร	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
รองศาสตราจารย์ ดร.สิริกร กาญจนสุนทร	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
องศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ สุวีรางกูร	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร	มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ
รองศาสตราจารย์ ดร.เกศินี ประทุมสุวรรณ	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงชัย ทองปาน	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทุม อังกูรโรหิต	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัชพล ศิริสวัสดิ์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญรอด บุญเกิด	มหาวิทยาลัยบูรพา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ ศรีมันตะ	มหาวิทยาลัยบูรพา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชนันภรณ์ อารีกุล	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สายชล ปัญญาชิต	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฏฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สาวิตรี สะอาดเทียน	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หทัยชนก คะตะสมบูรณ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพย์วรรณ สุขใจรุ่งวัฒนา	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คัททิยากร ศศิธรามาศ	มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พงษ์ศักดิ์ เพชรสถิต	มหาวิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เดโช แขน้ำแก้ว	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทินกฤตพัชร์ รุ่งเมือง	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์
ดร.ชัยรัตน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Professor Dr. Surya Prakash	Panjab University India
Assistant Professor Dr. Ranjay Vardhan	Post Graduate Government College for Girls, India

ฝ่ายประสานงานและจัดการ

พระภูชิสสะ ปญฺญาปโชโต	นายเกียรติพงษ์ จันทร์แก้ว
นายจ่ามยุ้น ลุงเฮือง	นายดาวเหนือ บุตรสีทา
นายเดชอุดม แสงบุญ	

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

พระมหาชาติชาย ปญฺญาวชิโร	พระครูสังฆกิจโสภณ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ผดุง วรรณทอง	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เดชา กัปโก

ฝ่ายแพร่และประชาสัมพันธ์

อาจารย์เดชอุดม แสงบุญ	อาจารย์ จ่ามยุ้น ลุงเฮือง

ฝ่ายเหรัญญิก

นางสาวจิตราพร ทองอยู่

เจ้าของ

หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงาน

กองบรรณาธิการวารสาร มจร การพัฒนาสังคม
หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
โซน B ชั้น 1 อาคารเรียนรวม เลขที่ 79 หมู่ 1 ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170
โทรศัพท์ : 035-248-000 ต่อ 8278, โทรสาร : 035-248-000 ต่อ 8279, 089-732-8951

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร การพัฒนาสังคม หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับนี้เป็นปีที่ 10 ฉบับที่ 3 (กันยายน – ธันวาคม) 2568 ซึ่งอยู่ในระยะเวลาที่ศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (ศูนย์ TCI) โดยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ทำการประเมินคุณภาพวารสารรอบที่ 5 ในปี พ.ศ. 2568 – 2572 ซึ่งในการประเมินคุณภาพครั้งนี้ ทุกวารสารที่อยู่ในฐานข้อมูล TCI จะต้องได้รับการประเมินคุณภาพใหม่อีกครั้ง โดยภายหลังการประเมิน จะมีระยะเวลาการรับรองคุณภาพวารสารเป็นระยะเวลา 5 ปี คือ ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2568 – 31 ธันวาคม พ.ศ. 2572 มีเงื่อนไขเพิ่มเติมว่า หากต้องการขอรับการประเมินเพื่อปรับกลุ่มคุณภาพวารสาร สามารถส่งข้อมูลเพื่อเข้ารับการประเมินอีกครั้ง ในเดือน มกราคม – กุมภาพันธ์ 2570 ดังนั้น กองบรรณาธิการได้ตระหนักถึงคุณภาพวารสารตามกรอบการประเมินคุณภาพวารสารเป็นอย่างดีจึงได้คัดเลือกกลั่นกรองบทความวิชาการและบทความวิจัย ที่มีผู้เขียนส่งมาอย่างเข้มข้น เพื่อให้บทความที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ และเพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพวารสารให้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ กองบรรณาธิการได้ปรับปรุงทั้งตัวรูปแบบและรายละเอียดของเนื้อหาภายในเล่มให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นวารสาร มจร การพัฒนาสังคม หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ 10 ฉบับที่ 3 (กันยายน – ธันวาคม) 2568 นี้ ประกอบด้วยบทความวิชาการและบทความวิจัย จำนวน 30 บทความ

สุดท้ายนี้ กองบรรณาธิการหวังอย่างยิ่งว่า บทความวิชาการและบทความวิจัยที่ได้ตีพิมพ์ในวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านบ้างตามสมควร และจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นกับการศึกษาของประเทศไทย หากผู้อ่านจะมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงวารสารนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น กองบรรณาธิการ ขอขอบคุณและยินดีน้อมรับไว้เพื่อปรับปรุงวารสารให้ดียิ่งขึ้นไป

ดร.วสันต์ ลิ่มรัตนภัทรกุล
บรรณาธิการวารสาร

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทความวิจัย และบทความวิชาการ:	
การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร *พระครูพิทูรนคราภิรักษ์, สุขเกษม ขุนทอง*	1 – 13
บทบาทและศักยภาพการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร *วิรัติ วัชรสิทธิเมธี, สุขเกษม ขุนทอง*	14 – 28
รูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย *บุษบา วุฒิพงศ์*	29 – 43
ปัจจัยเชิงสาเหตุต่อการตัดสินใจของผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขต 5 จังหวัดอุดรธานี *กรวีร์ สาราคำ, สุริยะใส กตะศิลา*	44 – 56
การดำเนินงานพัฒนาชุมชน กรณีศึกษา เทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ *ชานนท์ อภิวัฒนกุล, เอกพจน์ คงกระเรียน*	57 – 66
ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง *รัตนา เพ็ชรสูงเนิน, ชัชวาลย์ มากสินธ์, พรทิวา อาชีวะ, ชัยยนต์ ประดิษฐศิลป์*	67 – 80
กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร *พระครูพิสุทธิปัญญาภิวัฒน์, สุขเกษม ขุนทอง*	81 – 96
ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ และความสำคัญต่อการวิเคราะห์ระบบสังคมสมัยใหม่ *พรทิวา อาชีวะ*	97 – 110
นวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ไขข้อพิพาทอย่างยั่งยืนของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน *วรพล เชาวนะ, สุขเกษม ขุนทอง*	111 – 123

เรื่อง	หน้า

ปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ..... 124 – 134
จุฑามาศ กิจกุลนำชัย, จักรวาล สุขไมตรี

การบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร 135 – 146
ชนัญญา ชบาผล, สุดาภรณ์ กิจกุลนำชัย, ประเสริฐ สุขศาสตร์กวิน และ รัชตา มิตรสมหวัง

ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนืออำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง ..... 147 – 162
วันมาฆะ ศรีเมือง

การศึกษาศักยภาพและกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ..... 163 – 176
สายชล ดอกไม้

แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ..... 177 – 191
พระปัณณธร รตนปญโญ

การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาครัฐในการจัดการขยะให้เป็นศูนย์อย่างยั่งยืน ..... 192 – 204
รพีพัฒน์ พรหมจันทร์

การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์ ..... 205 – 218
อุมา ประเสริฐศรี

การให้คุณค่าและความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ..... 219 – 231
ณรงค์ ศรีเมือง

แนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิด ด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง เรือนจำจังหวัดพังงา ..... 232 – 247
กิตติ์ธเนศ ฐานพงศ์วุฒิกุล, สุดาภรณ์ กิจกุลนำชัย, อนันต์ มณีรัตน์ และ ชานนท์ คันธฤทธิ์

เรื่อง	หน้า

การพัฒนากระบวนการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ แก่เกษตรกรในตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ ..... 248 – 261

เที่ยงธรรม สิทธิจันทเสน, นิคม ลนขุนทด, สุรเชษฐ์ วรศรี, อัษฎา วรรณกายนต์

MORAL CITY: การพัฒนาเมืองคุณธรรม ..... 262 – 280

ยงจิรายุ อุปเสน

การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ..... 281 – 294

สุชาติ ใหมอ่อน,ไชยยุทธ์ อินบัว,วันพิชิต ศรีสุข,ชนิศร์ ชูเลื่อน และ ภมรรัตน์ ชุมภูประวิโร

รูปแบบการจัดการขยะองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชน ผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ ..... 295 – 307

พระคมสัน ฐิตเมธโส (เจริญวงค์)

รูปแบบแพลตฟอร์มพัฒนาผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ..... 308 – 319

ชัยยพล พสุรัตน์บรรจง, สุขเกษม ขุนทอง, สุรศักดิ์ บุญเทียน

การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี ..... 320 – 333

พระครูวิมลสุวรรณกร, พระมหาศุชัยกรณ์ อาลากุล, ณัฐนิชา ปัญญ์นิภา, พิภู ผ่องสุวรรณ, พระเจษฎา บุญมาทัศ, พระครูสุจิตรัตนากร

การพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต ๒ ..... 334 – 348

พระครูโสภณภัทรเวทย์, พระครูวิวัฒน์ธรรมานุกูล, พีรวัฒน์ ชัยสุข, พิภู ผ่องสุวรรณ, พระครูภาวนาวรบัณฑิต (วริทธิ์ธร จันทร์ชื่น), พระครูสุจิตรัตนากร

พลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตยกับความเสมอภาคในสังคมไทย ..... 349 – 361

สมภพ ศิริสว่าง, กรกาญจน์ ศิริสว่าง, ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน

เรื่อง	หน้า

รูปแบบการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์จังหวัดลพบุรี เชิงพุทธบูรณาการ ..... 362 – 375

ศุภสัณ หาญทวีวงศา

การสื่อสารพุทธธรรมผ่านสื่อสังคมออนไลน์เพื่อการฟื้นฟูเยาวชนของพระสงฆ์ในสังคมไทย ..... 375 – 389

ชัชวาลย์ แก้วกระจาย, บุญเลิศ โอฐสู

พุทธวิธีการสื่อสารด้วยกัลยาณมิตร 7 สำหรับผู้ป่วยเบาหวาน ..... 391 – 402

ภานุพันธุ์ พุฒสุข, กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

พระพุทธรูป: พัฒนาการพุทธวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม ..... 403 – 411

สุนทร จันทร์นิเวศน์, กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร*

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE TEACHING SKILLS OF DHAMMA TEACHING MONKS IN PHICHIT PROVINCE

พระครูพิทูรนคราภิรักษ์, สุขเกษม ขุนทอง
Phrakhru Phitunnakharaphilak, Sukkasem Khuntong
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: tassanapol.khem@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาของพระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร 2) เพื่อพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 50 รูป เลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง และกิจกรรมพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์ ร่วมกับแบบสำรวจระดับความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาพบว่า

1. พระสอนศีลธรรม มีองค์ความรู้ด้านพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาพร้อมที่จะถ่ายทอดให้เด็กนักเรียนในโรงเรียน แต่ต้องพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์เพิ่มอีก จำนวน 4 ด้าน ได้แก่ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียน

2. ภาพรวมพบว่าพระสอนศีลธรรมมีทักษะการพัฒนาอยู่ในระดับที่สูงขึ้น หลังจากเข้ารับการฝึกอบรมกิจกรรมพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์ ตามโครงการพัฒนาพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

3. แนวทางการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์ในรูปแบบการฝึกทักษะ 4 ด้านให้ประสบความสำเร็จต้องบูรณาการกับหลักธรรมอิทธิบาท 4 อันประกอบไปด้วย 1) ฉันทะ 2) วิริยะ 3) จิตตะ และ 4) วิมังสา ทางพระพุทธศาสนา อันจะนำไปสู่การสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร

คำสำคัญ: การพัฒนา; ทักษะสร้างสรรค์; พระสอนศีลธรรม; คณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร

ABSTRACT

The objective of this research article is to 1) To analyze the conditions and problems of dhamma teaching monks in Phichit province 2) To develop creative teaching skills of dhamma teaching monks in Phichit province and 3) To present guidelines for developing creative teaching skills for dhamma teaching monks in Phichit province. Key informants: 50 monks Selected specific instruments used were a structured interview with an opinion survey. Data were analyzed in terms of content and percentage, arithmetic mean, and standard deviation. The results of the study found that

* Received July 14, 2025; Revised September 5, 2025; Accepted September 9, 2025

1. Buddhist monk teachers of morality have knowledge of the teachings of Buddhism ready to be passed on to students in schools but lack skills in four areas: 1) skills in introducing lessons, 2) skills in explaining, 3) skills in using teaching equipment, and 4) skills in summarizing lessons.

2. The overall results found that the monks who teach morality have higher development skills after receiving training under the project to develop morality teachers in schools.

3. The guidelines for developing creative teaching skills through the training of four key areas must be integrated with the Buddhist principle of the Four Iddhipada, which consist of 1) Chanda (aspiration), 2) Viriya (perseverance), 3) Citta (concentration), and 4) Vimamsa (investigation). This integration will lead to creative teaching practices for Buddhist monk teachers of morality in the Sangha of Phichit Province.

Keywords: Development; Creative skills; Buddhist monks; Phichit Province monks

บทนำ

ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570) ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนมนุษย์และสังคม โดยมุ่งสร้าง คุณภาพชีวิตที่ดี ควบคู่กับการยกระดับ “ทุนทางสังคม” และ “ทุนทางวัฒนธรรม” ของประเทศ ซึ่งรวมถึงการส่งเสริมให้สถาบันศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และจิตสำนึกสาธารณะ อันเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) แผนฯ ฉบับดังกล่าวได้วางวัตถุประสงค์และเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนทุกกลุ่มมีความมั่นคงทางสังคมและจิตใจ สามารถอยู่ร่วมกันบนหลักธรรมาภิบาล มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ โดยเน้นแนวคิด “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” และการพัฒนาคนทั้งด้าน ความรู้ คุณธรรม และจริยธรรม ควบคู่กัน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ดังนั้น โครงการต่าง ๆ ที่ใช้ศาสนาเป็นฐาน เช่น “โครงการพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา” ยังคงมีความสำคัญในฐานะมาตรการพัฒนาทุนมนุษย์ที่ไม่เพียงส่งเสริมการเรียนรู้ทางวิชาการ แต่ยังปลูกฝังจริยธรรมแก่เยาวชนให้สามารถเติบโตท่ามกลางบรรยากาศที่เต็มไปด้วยศาสนาและคุณธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่เข้มแข็งและยั่งยืน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

ที่มาของโครงการพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา โดยตั้งแต่ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา กระทรวงวัฒนธรรม (วธ.) กับกระทรวงศึกษาธิการ (ศธ.) ได้ทำข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) เพื่อดำเนินโครงการพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา โดยมุ่งหมายให้มีพระสอนศีลธรรม 1 รูป ต่อสถานศึกษา 1 แห่งในตำบล ครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ โดยจัดส่งพระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถด้านพระพุทธศาสนาไปทำหน้าที่สอนศีลธรรมในสถานศึกษา (พระวิสุทธิภัทรธาดา (ประสิทธิ์ พุรหฺมรังสี), 2556 หน้า 37) ให้รับภาระเป็นผู้ช่วยสอนสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาหรือจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับแผนการจัดการศึกษา (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2548) ทั้งในระดับชั้นประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอาชีวะศึกษา เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และเพื่อปลูกฝังให้นักเรียน นักศึกษา มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถนำความรู้และคุณธรรมไปบูรณาการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสมและมีความสุข (บุญหนา จิมานัง และคณะ, 2551) ต่อมาในปี พ.ศ.2551 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้โอนภารกิจจากกระทรวงวัฒนธรรม (วธ.) ไปสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ (ศธ.) เพื่อให้การดำเนินงานเกิด

ประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมอบให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มมร.) เป็นผู้ดำเนินการ (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2548)

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น พระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา เป็นหนึ่งในการวางแนวทางการพัฒนาคุณธรรมให้เริ่มจากเยาวชน เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2546 โดยข้อตกลงความร่วมมือระหว่างกระทรวงวัฒนธรรมกับกระทรวงศึกษาธิการ ในการสนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์ เข้าไปสอนศีลธรรมในสถานศึกษาทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอาชีวศึกษาเพื่อปลูกฝังให้นักเรียน นักศึกษา มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถนำความรู้และคุณธรรมไปบูรณาการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสมและมีความสุข ริเริ่มโดยกรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรม สนับสนุนสถานศึกษาสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ที่มีความต้องการพระเข้าสอนวิชาธรรมะในสถานศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนวิถีพุทธ จำนวน 10,000 กว่าโรงเรียน มีความต้องการพระสงฆ์ไปให้ความรู้แก่นักเรียนอย่างสม่ำเสมอ ปีงบประมาณ 2548 – 2550 ได้รับอนุมัติงบกลางจากคณะรัฐมนตรี เพื่ออุดหนุนโครงการพระสอนศีลธรรม ได้รับอนุมัติเพิ่มเป็นจำนวน 10,000 รูป ในปี พ.ศ. 2551 จะได้รับอนุมัติเป็น 20,000 รูป คณะรัฐมนตรี ได้มีมติเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2550 ให้งบประมาณโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ไปตั้งที่กระทรวงศึกษาธิการ พร้อมทั้งมอบหมายให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นผู้รับผิดชอบหลักในการดำเนินโครงการ ซึ่งพระสอนศีลธรรมส่วนใหญ่ยังต้องการ การชี้นำด้านทักษะและแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและขาดการชี้นำ ด้านบทบาทและแนวทางที่เหมาะสม ว่าต้องทำอย่างไร แนวทางต่อไปนี้ จะช่วยให้พระสอนศีลธรรมและผู้สนใจทั่วไป มีความเข้าใจและทำงานได้ตามเป้าประสงค์

จากนโยบายรัฐบาลในเรื่องการพัฒนาคน และสังคมที่มีคุณภาพ ที่ระบุว่า “การส่งเสริมให้เด็กนักเรียน เกิดการเรียนที่ถูกต้อง มีคุณธรรมเอื้ออาทรต่อผู้อื่น รวมทั้งส่งเสริมให้มีการนำศีลธรรมและคุณธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต” จะเห็นได้ว่าการพัฒนาคน เป็นเรื่องสำคัญของประเทศชาติที่จะส่งเสริมให้คนไทย ดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข โดยเฉพาะกลุ่มเด็ก และเยาวชนที่จะเป็นบุคลากรในการพัฒนาประเทศชาติให้มีอนาคต จะเป็นกลุ่มที่ต้องได้รับการพัฒนาจากภาครัฐเป็นอย่างยิ่ง แต่ปัญหาส่วนหนึ่งที่พบ คือ พระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาส่วนใหญ่ยังขาด “ทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์” จึงไม่สามารถสร้างภูมิคุ้มกันของเด็กกับเยาวชน นักเรียนนักศึกษาที่จะต้านทานกับสภาพปัญหาต่างๆ ของสังคม (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2548 หน้า 57) ที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, พ.ศ. 2566 – 2570)

ในส่วนของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศไทยในภาพรวมมีแนวโน้มที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่องจากผลของการยกระดับสุขภาวะ การเข้าถึงโอกาสทางการศึกษา และระดับรายได้ที่เพิ่มขึ้น ตามดัชนี การพัฒนามนุษย์ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติสะท้อนว่าคนไทยทุกช่วงวัยมีความรู้ความสามารถ โดยรวมเพิ่มขึ้น แต่กลับพบว่ามีทักษะด้านการอ่านหรือการศึกษาหาความรู้ลดลง และมีจำนวนเยาวชน ที่ไม่ได้เรียนและไม่ได้ทำงานใดๆ เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ศักยภาพของเยาวชนกลุ่มนี้ไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์และไม่ได้รับการพัฒนา ซึ่งประเด็นด้านการพัฒนาทุนทรัพยากรมนุษย์เชิงคุณภาพเป็นความท้าทายที่สำคัญของไทยมาโดยตลอด จากระบบและคุณภาพการศึกษาที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาอยู่ในเกณฑ์ต่ำจากรายงาน ขององค์กรเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา ที่ทำการทดสอบความรู้ความเข้าใจของนักเรียน อายุ 15 ปีทั่วโลกในด้านคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และการอ่าน พบว่านักเรียนไทยร้อยละ 59.5 อยู่ในกลุ่ม ที่ไม่ผ่านเกณฑ์มาตรฐาน และมีนักเรียนไทยเพียงร้อยละ 0.18 ที่ทำคะแนนได้ในระดับสูงกว่าค่ามาตรฐาน ทั้งยังขาดความเชื่อมโยงระหว่างระบบการศึกษาและตลาดแรงงาน และยังไม่มีระบบฐานข้อมูลอุปสงค์และอุปทานกำลังคนของประเทศเพื่อประกอบการวางแผนพัฒนากำลังแรงงาน ที่จะช่วยระบุถึงสมรรถนะและทักษะที่จำเป็นของ

งานแต่ละอาชีพซึ่งเป็นสิ่งที่ภาคธุรกิจให้ความสำคัญมากกว่าคุณวุฒิทางการศึกษา จึงเป็นข้อจำกัดในการผลิตและยกระดับทักษะแรงงานให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดและทิศทาง การปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศสู่ฐานนวัตกรรม ที่มีแนวโน้มความต้องการทักษะที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากยิ่งขึ้น อาทิ ความรอบรู้ด้านดิจิทัล การจัดการข้อมูล ปัญญาประดิษฐ์ โค้ดดิ้ง รวมไปถึงทักษะที่เทคโนโลยีไม่สามารถทดแทนได้ โดยเฉพาะทักษะทางพฤติกรรม อาทิ ทักษะมนุษย์ การคิดเชิงวิพากษ์ การทำงานเป็นทีม หรือความคิดสร้างสรรค์

ทั้งนี้ แนวโน้มโครงสร้างประชากรที่คาดว่าจะมีกลุ่มประชากรวัยเรียนลดลง ส่งผลให้การขยายสถานศึกษาในเชิงปริมาณลดความจำเป็นลง และเป็นโอกาสในการยกระดับคุณภาพ ความเสมอภาค และประสิทธิภาพทางการศึกษา หากสามารถใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีในการบริหารจัดการทรัพยากรการศึกษาและส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดิจิทัล และความแพร่หลายของการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตที่มากขึ้น ช่วยขยายโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ที่ไม่จำกัด เฉพาะในห้องเรียน อาทิ การเรียนรู้ทางไกล การเรียนรู้ตลอดชีวิต การเรียนรู้ที่สนับสนุนศักยภาพรายบุคคล ที่จะมีบทบาทสำคัญในการตอบสนองต่อความต้องการของตลาดแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจากการประเมินภาพรวมของบริบทและสถานะของทุนทางสังคมของประเทศไทย บ่งชี้ให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 ประเทศไทยต้องให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง เพื่อมุ่งสู่สังคมแห่งโอกาสและความเป็นธรรม ด้วยการกระจายโอกาส สร้างความเสมอภาค และลดความเหลื่อมล้ำทั้งในเชิงรายได้ ความมั่งคั่ง เชิงพื้นที่ และโอกาสในการแข่งขันของภาคธุรกิจ โดยการกระจายการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจและเมือง เพื่อกระจายประโยชน์จากความเจริญทางเศรษฐกิจ กระจายโอกาสเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะที่มีคุณภาพ พร้อมทั้งสร้างความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานโลจิสติกส์ และดิจิทัลเพื่อรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจและพื้นที่เมือง เพื่อให้คนทุกกลุ่ม สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยี ทั้งการเข้าถึงแหล่งความรู้ แหล่งเงินทุน และสวัสดิการทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางให้มีโอกาสได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ

อาจกล่าวได้ว่า พระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา มีความจำเป็นต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในกลุ่มเปราะบาง อันได้แก่เด็กและเยาวชน เพื่อนำธรรมะแก้ไขปัญหาความรุนแรงของสังคมที่เรื้อรัง โดยเน้นเสริมสร้างโอกาสทางการเพิ่มทักษะ 4 ด้าน คือ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียนด้านเนื้อหา การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์ที่มีการบูรณาการอย่างเป็นระบบให้กับพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมความมั่นคงในชีวิตให้ทุกคนในสังคมได้รับความคุ้มครองทางสังคมอย่างเหมาะสมเพียงพอ สามารถหลุดพ้นจากภัยอันตรายอันไม่พึงประสงค์ได้

ดังนั้น การมุ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาให้สามารถแข่งขันได้กับสังคมภายนอก และมีการเติบโตด้านองค์ความรู้อย่างยั่งยืน จึงเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะการพัฒนาสภาพแวดล้อมให้ได้รับการสนับสนุนและการพัฒนาที่เหมาะสม เพื่อเข้าถึงกลุ่มเปราะบางคือ เด็กและเยาวชน ให้มีโอกาสศึกษาและรับรู้พระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา แล้วนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในชีวิตประจำวัน จนสามารถสร้างเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพ และที่สำคัญ การเสริมสร้างการสอนเชิงสร้างสรรค์สำหรับพระสอนศีลธรรมนั้นยังถือเป็นหัวใจในการยกระดับบทบาทของพระภิกษุในสถานศึกษา ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ถ่ายทอดหลักธรรม แต่ยังต้องพัฒนาวิธีการจัดการเรียนรู้ที่กระตุ้นการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการสร้างแรงบันดาลใจให้นักเรียน สามารถเชื่อมโยงธรรมะเข้ากับชีวิตจริง

ในโลกยุคดิจิทัล การสอนเชิงสร้างสรรค์จึงเป็นทั้งกลไกในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และเป็นพลังในการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพและมีภูมิคุ้มกันต่อปัญหาสังคมในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ สภาพปัญหาพระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร
2. เพื่อพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง โครงการพัฒนาเสริมทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม (อบรม) ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมไม่สมบูรณ์ การตรวจสอบสามเส้า และการติดตามประเมินผล (นิเทศ) การวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตพื้นที่

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่จังหวัดพิจิตร แบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร เป็นศูนย์การการทำหน้าที่กำกับดูแลพระสอนศีลธรรม โดยตรง

ขอบเขตด้านเนื้อหา

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาการบริหารจัดการกับบูรณาการหลักธรรมทางพุทธศาสนา (อิทธิบาท 4) สำหรับการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมใน 4 ประเด็น ดังนี้ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียนด้านเนื้อหา

ขอบเขตผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้แบ่งออกไป 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ในประเด็น การวิเคราะห์สภาพปัญหาพระสอนศีลธรรม ได้แก่ พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร จำนวน 15 รูป เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นพระสอนศีลธรรมที่มีประสบการณ์สอนมากว่า 10 ปีขึ้นไป ที่ยินดีและเต็มใจให้ข้อมูล

กลุ่มที่ 2 ในประเด็น การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ได้แก่ พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร จำนวน 50 รูป เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นพระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตรที่มีประสบการณ์สอนน้อยกว่า 2 ปี ที่ยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการ

กลุ่มที่ 3 ในประเด็น กระบวนการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร ได้แก่ วิทยากรในการพัฒนาทักษะเชิงสร้างสรรค์สำหรับพระสอนศีลธรรม จำนวน 6 รูป/คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์เป็นผู้ที่มีองค์ความรู้และมีประสบการณ์ด้านการพัฒนาทักษะเชิงสร้างสรรค์และพระสอนศีลธรรม จำนวน 50 ที่ยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการ อบรมการพัฒนาทักษะใน 4 ประเด็น ดังนี้ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียนด้านเนื้อหา

กลุ่มที่ 4 ในประเด็น นำเสนอแนวทางการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ได้แก่ วิทยากรในการพัฒนาทักษะเชิงสร้างสรรค์สำหรับครูสอนศีลธรรม จำนวน 6 รูป/คน ครูพี่เลี้ยง จำนวน 15 คน รวมทั้งหมด 21 รูป/คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในประเด็นการ

พัฒนาทักษะเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ที่ยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการ ดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2567 – เดือนธันวาคม พ.ศ.2567 รวมเป็นระยะเวลา 6 เดือน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้มีการกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง และชุดกิจกรรมการพัฒนาทักษะสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมใน 4 ประเด็น ดังนี้ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียนด้านเนื้อหา ร่วมกับแบบประเมินการพัฒนาทักษะฯ ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมไม่สมบูรณ์ โดยผู้วิจัยจะเข้าไปร่วมและมีส่วนร่วมในกิจกรรมบ้างตามที่เห็นสมควร เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกัน และกลุ่มเป้าหมายจะรู้ตัวว่ากำลังถูกสังเกต

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลด้วยตนเอง เพื่อให้ง่ายต่อการจัดเก็บข้อมูลในระดับบุคคล (Individual Unit of Analysis) ใช้เทคนิคแผนที่ความคิด (Mind Map) ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในความซับซ้อนต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความสำคัญ ของการจำ ซึ่งมีลักษณะเชื่อมโยงกับกระบวนการทำงานของสมอง ที่มีลักษณะเหมือนกิ่งก้านขยายเชื่อมโยงแตกต่างไปอย่างทั่วถึง

การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

ผู้วิจัยจะใช้เทคนิคการตรวจสอบสามเส้า ในเรื่องของ คน สถานที่ และเวลา และใช้เทคนิคการคืนข้อมูลกลับไปยังกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และตรวจสอบโดย “ผู้ทรงคุณวุฒิ” ที่มีความรู้ ความชำนาญ ทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้เทคนิค การวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา (Content analysis) ได้แก่ การจำแนกชนิดหมวดหมู่ การเปรียบเทียบความเหมือนความต่าง การหาค่าความเกี่ยวโยง การหาค่าคำอธิบาย และสร้างข้อสรุป จากนั้นจึงนำเสนอข้อมูลที่รวบรวมได้ดังกล่าวด้วยวิธีการพรรณนา

สรุปผลการวิจัย

1. สรุปผลวิเคราะห์สภาพปัญหาทของพระสอนศีลธรรมภาพรวม

“จุดแข็ง” ของพระสอนศีลธรรม คือ มีองค์ความรู้ ความสามารถด้านการสอนด้านศีลธรรม และธรรมศึกษา ตลอดรวมถึงมีความเข้าใจหลักธรรมและศีลธรรมเป็นอย่างดี เป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือเคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนและบุคคลทั่วไป เป็นผู้รู้บริบทของบุคคล ชุมชน (สถานศึกษาและพื้นที่) อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนและโรงเรียนที่เข้าไปสอนศีลธรรม มีความมุ่งมั่นตั้งใจ เสียสละของพระสอนศีลธรรม มีเมตตา เสียสละ มีความเอื้อเฟื้อต่อนักเรียน เป็นตัวอย่างแบบอย่างความมีคุณธรรม สามารถส่งเสริมคุณธรรมและสามารถสร้างความเข้าใจในพุทธศาสนาแก่เยาวชน สามารถช่วยกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการพัฒนาตนเองทั้งด้านจิตใจและพฤติกรรมในส่วนความดีได้ด้วยต้นแบบที่ดี ปัจจุบันได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาจากวิทยาลัยสงฆ์ จากสถาบันนั้นๆ จึงสามารถนำความรู้มาปรับใช้ให้เข้ากับการสอนได้เป็นอย่างดี

พระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือในสังคมเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณ มีประสบการณ์ในการเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน เป็นศูนย์กลางของค่านิยมการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณี พระธรรมวินัย เป็นต้นแบบในการรักษาระเบียบวินัย เป็นศูนย์กลางการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ที่ดีของสังคม ได้รับการส่งเสริมการมีหลักการสอนเป็นวิชาการจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรับรองเป็นมาตรฐาน การเข้าถึงเยาวชนตามโรงเรียนอย่างใกล้ชิด

ในประเด็นของ “จุดอ่อน” พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนขาดความรู้ด้านจิตวิทยาหลักการสอนแต่ละช่วงวัย การให้เวลาในการจัดการเรียนการสอนน้อยไม่ต่อเนื่อง เทคนิควิธีการในการจัดการเรียนการสอนขาดแคลนสื่ออุปกรณ์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ทีจะนำมาใช้สอน ขาดทักษะความรู้ในการใช้สื่อเทคโนโลยี ขาดองค์ความรู้ด้านการเขียนแผนการสอน การปรับตัวเข้ากับยุคสมัย การขาดทักษะในการสอน การขาดอุปกรณ์และสื่อการสอนทันสมัย การขาดการประสานงานกับครู ความไม่สม่ำเสมอในการสอน ขาดความรู้ความเข้าใจด้านทักษะในการสอน ขาดการประเมิน อาจขาดความเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันทำให้ผู้เรียนรู้สึกว่าศีลธรรมเป็นเรื่องไกลตัว ไม่มีคู่มือที่ตายตัวเหมือนตำราเรียน ต่างคนต่างสอน ต่างความรู้ความสามารถของตนที่ได้รับรู้และเรียนรู้ พระสอนศีลธรรมบางรูปไม่มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของการสอน (ไม่มีจรรยาบรรณในวิชาชีพของความเป็นครู) ทำให้ครูและนักเรียนไม่เชื่อถือ เด็กไม่มีความสนใจด้านการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาโดยตรงและมีจิตใจไม่สงบไม่ค่อยมีสมาธิที่มั่นคงและหยุดนิ่ง มีอารมณ์แปรปรวนต่อสถานการณ์ เหตุการได้ง่าย

อาจกล่าวได้ว่า การสอนศีลธรรมโดยพระสอนศีลธรรม ถือเป็นส่วนสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กและเยาวชนซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสังคมในระยะยาวอย่างไรก็ตามการสอนศีลธรรมในปัจจุบันก็เผชิญกับความท้าทายในโอกาสใหม่ๆ ไปพร้อมกัน (โอกาสในการพัฒนา) ด้านเทคโนโลยี ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความต้องการของสังคม และความร่วมมือจากหลายภาคส่วนนโยบายภาครัฐที่ส่งเสริมให้มีการสอนศีลธรรมในสถานศึกษา พระสอนศีลธรรม เป็นพระที่อยู่ในพื้นที่จะรู้จักกับสถานศึกษา บุคลากรทางการศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน นักเรียน การบริหารและพัฒนาคุณภาพผู้เรียนในรูปแบบ “บวร” ซึ่งยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน การได้รับการพัฒนาในหลักสูตรพระสอนศีลธรรมมาก่อน การพัฒนาทักษะการสอนและการสื่อสารของพระสอนศีลธรรมเพื่อให้เข้าถึงนักเรียนในทุกระดับวัย การได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานสอนศีลธรรม เรียนวิเคราะห์หลักสูตรการสอน ฝึกเขียนแผนการสอน มีโอกาสในการเรียนต่อปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก จังหวัดพิจิตรมีสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร. (วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร) เพื่อพัฒนาศักยภาพพระสอนศีลธรรมในจังหวัดพิจิตร มีหลักสูตรการสอนที่ชัดเจนครอบคลุมและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรมีการจัดรายตารางวิชาการสอนศีลธรรมให้พระผู้สอนศีลธรรม ให้เป็นหลักสูตรการสอนเพื่อให้เข้ากับระดับชั้นของผู้เรียน ให้พระสอนศีลธรรมมีการประยุกต์ใช้อุปกรณ์ช่วยการสอนและสื่อการสอนในชีวิตประจำวัน กำหนดมาตรฐานคุณธรรมของพระสอนศีลธรรมและส่งเสริมการปฏิบัติที่เหมาะสมต่อการเป็นแบบอย่าง มีโอกาสการใช้ AI ในการปฏิบัติการเรียนการสอนให้เข้าใจ

สรุปได้ว่า การให้ความสำคัญและความร่วมมือของผู้บริหาร ครู นักเรียน และคนที่เกี่ยวข้องความต่อเนื่องในการปฏิบัติการสอนของพระสอนศีลธรรมเนื่องจากมีภารกิจนิมนต์สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมวัฒนธรรมสมัยใหม่ ความสนใจของเยาวชนในเรื่องศาสนา ศีลธรรมลดลง การเดินทางไปสอนลำบาก เวลาในการสอนจำกัดอาจไม่เพียงพอต่อการถ่ายทอดเนื้อหาเชิงลึกการขาดทักษะในการสื่อสาร พระไม่มีทักษะในการสื่อสารที่ดีอาจทำให้เนื้อหาที่สอนไม่น่าสนใจและไม่สามารถเข้าถึงผู้เรียนได้หลักสูตรและเนื้อหาพระสอนศีลธรรมมักจะมีปัญหาเกี่ยวกับการเชื่อมโยงกับทางโรงเรียน เช่น หลักสูตร,การจัดตารางการสอน เป็นต้น ผู้อำนวยการสถานศึกษา (ผอ.) ในบางโรงเรียนไม่เห็นความสำคัญ ไม่ให้ความร่วมมือในการเรียนการสอน ชั่วโมงเรียนศีลธรรมมักถูกจัดในช่วงเวลาที่นักเรียนมีความสนใจลดลง หรือถูกตัดออกเนื่องจากต้องให้ความสำคัญกับวิชาหลัก เงินเดือนน้อยและพระที่สอนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงวัย และไม่เข้าถึงเทคโนโลยีจึงทำให้เวลาสอนเด็กก็ไม่มีความสนใจและไม่เข้าใจในการสอน พระขาดเทคนิคในการโน้มน้าวเด็กนักเรียน ผู้เรียนไม่ให้สนใจในขณะที่ดำเนินการเรียนการสอน การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมเด็กยุคใหม่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีและวัตถุนิยมทำให้ไม่สนใจการเรียนศีลธรรมจากพระสงฆ์

2. กระบวนการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์

ด้านการปฏิบัติตามแผน ในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์ของพระสอนศีลธรรม มีการควบคุมและกำกับดูแลให้ผลเป็นไปตามแผนที่วางไว้ และต้องมีการแยกงานกันทำทั้งในส่วนของ “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน จะต้องช่วยกันและต้องมีการประสานงานจากคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตรเข้ามาช่วยในการดำเนินการตามแผนที่วางไว้อย่างรอบครอบ และเปิดโอกาสให้พระภิกษุทั่วไปที่มีศักยภาพได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน พร้อมทั้งสมัครเป็นพระสอนศีลธรรมรุ่นใหม่ เพื่อให้มีจำนวนเป็นที่ต้องการมากขึ้นตามแผนงานที่วางไว้ และต้องมีการปรับเปลี่ยนการทำงานตามสภาพแวดล้อมของโรงเรียนเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นที่ดำเนินงาน รวมถึงการประชาสัมพันธ์ให้โรงเรียนต่างๆ ทั่วไปได้รับรู้ถึงบทบาทพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ตรงนี้ส่งผลดีที่จะทำให้เด็กนักเรียนมีการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา พร้อมกับทั้งจะต้องมีผู้รับผิดชอบโดยตรง ได้ปฏิบัติงานที่ชัดเจนขึ้น และกระทำด้วยความต่อเนื่องในการทำงานไม่ขาดตอน อันเป็นผลสำเร็จต่อการปฏิบัติงานของคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร

ในประเด็นการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ด้านกระบวนการตรวจสอบการติดตามประเมินผลจะต้องเป็นการติดตามผลงานที่เกิดจากการปฏิบัติงานตามแผนงาน และจะต้องมีการติดตามเป็นระยะตามแผนงานที่ชัดเจน และมีการกระทำที่ต่อเนื่องไม่ละทิ้งสิ่งนั้นไปจากความรู้สึกของตัว ทำสิ่งซึ่งเป็นวัตถุประสงค์นั้นให้เด่นชัดอยู่ในใจเสมอ และจะต้องมีการนำผลของการติดตามไปดำเนินการแก้ไขในลำดับต่อไป ดังนั้น ในการพัฒนาการติดตามประเมินผลจะต้องมาจากการปฏิบัติงานและทราบถึงผลของการปฏิบัติงานนั้นมีข้อผิดพลาดของข้อเสนอแนะและข้อที่ต้องแก้ไขอย่างไรและปรับปรุง เพื่อดำเนินการต่อไปจนประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการให้สอดคล้องกับกระบวนการ “วงจรเดมมิ่ง” อันนำไปประยุกต์ใช้กับหลักธรรมให้เป็นการพัฒนาไปสู่ความสำเร็จในภายภาคหน้าตามแผนงานที่กำหนด

กระบวนการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ด้านการนำผลการประเมินไปปรับปรุงแก้ไข จะต้องมีกระบวนการตามหลักของ PDCA ให้เป็นไปตามวงจรการบริหารงานคุณภาพ กล่าวคือ ขั้นตอนแรกเป็นการวางแผนงานและลงมือปฏิบัติ เมื่อเจอข้อบกพร่องให้ทำการจดบันทึก จากการปฏิบัติงานให้มีการตรวจสอบ และประเมินผลการทำงานเพื่อวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรคในการปฏิบัติงานตามแผน จากนั้นต้องนำไปปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในภาวะปัจจุบัน และดำเนินการอย่างเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ เพื่อความสมบูรณ์ของการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ในขั้นตอนสุดท้ายของการทำงานจะต้องนำผลที่ได้จากการประเมินที่แท้จริงเพื่อนำมาแก้ไขปรับปรุงโดยใช้ผู้เชี่ยวชาญ ผู้มีประสบการณ์และโรงเรียนซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่เข้ามาร่วมกันแก้ไขปรับปรุงและนำไปดำเนินการใหม่อีกครั้ง

สภาพการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม จำนวน 4 ทักษะ ได้แก่ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียน ภาพรวมก่อนเข้าประเมินก่อนเข้ารับการอบรม อยู่ในระดับน้อย และเมื่อมีการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม หลังเข้ารับการอบรม ภาพรวมอยู่ในระดับมาก

3. ผลการนำเสนอแนวทางการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม

ผู้วิจัยได้อธิบายการพัฒนาทักษะการสอนอย่างสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมตามหลักอิทธิบาทธรรมนำมาบูรณาการกับการมีความคิดเชิงสร้างสรรค์ อันจะนำไปสู่การทำงานด้วยความพึงพอใจ รักในหน้าที่การสอนธรรม ตลอดรวมถึงการสอนธรรมอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับรับฟังความคิดเห็นของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่ในการปกครอง และเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเพื่อให้ผู้แสดงทางสังคม ได้นำเนินกิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันส่งผลไปยังสถานศึกษา ในที่นี้ให้หมายถึงโรงเรียนที่มีพระสอนศีลธรรมอันจะนำไปสู่รูปแบบการเรียนการสอน

การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ตามหลักอิทธิบาท 4 ในการทำงานซึ่งจะสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จ ในประเด็นนี้ ผู้มีส่วนได้เสียจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมตามหลักอิทธิบาท 4 ซึ่งได้แก่ 1) “ฉันทะ” คือ ความพึงพอใจรักใคร่ และทำให้การทำงานด้วยความพึงพอใจ การกระทำอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอนไม่ทอดทิ้งงานและการทำงานด้วยยินดี 2) “วิริยะ” ด้วยความขยันต่อการปฏิบัติงานการ การสอนธรรมะก็จะทำให้การทำงานการวางแผนงานมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งปฏิบัติหน้าที่ด้วยเพียร 3) “จิตตะ” มีจิตตั้งมั่นตั้งใจในการทำงานด้านการตรวจสอบและนำผลไปประเมินนั้นผู้ดำเนินงานจะต้องมีจิตใจที่จดจ่อมุ่งมั่นไม่ทอดทิ้งงานที่ทำตามหลักเกณฑ์อย่างเต็มความสามารถ และ 4) “วิมังสา” ด้วยความไตร่ตรอง หมั่นสอดส่องดูแลการทำงาน พร้อมทั้งขับเคลื่อนการทำงานเป็นไปตามกำหนด ให้มีความสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่

อภิปรายผล

1. สรุปผลวิเคราะห์สภาพปัญหาของพระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร

ในประเด็น “จุดแข็งของพระสอนศีลธรรม” กล่าวคือ มีความรู้ความสามารถด้านการสอนด้านศีลธรรมและธรรมศึกษามีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม ศีลธรรมอย่างดี เป็นผู้มีความมุ่งมั่นตั้งใจ เสียสละ มีเมตตา มีความเอื้อเฟื้อต่อนักเรียน เป็นตัวอย่างแบบอย่างความมีคุณธรรม สามารถส่งเสริมคุณธรรมและสามารถสร้างความเข้าใจในพุทธศาสนาแก่เยาวชน สามารถช่วยกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการพัฒนาตนเองทั้งด้านจิตใจและพฤติกรรมในส่วนความดีได้ด้วยต้นแบบที่ดี ปัจจุบันได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาจากวิทยาลัยสงฆ์ จากสถาบันนั้นๆ จึงสามารถนำความรู้มาปรับใช้ให้เข้ากับการสอนได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับสมบูรณ์ สุขสำราญ, (2544) กล่าวว่า การพัฒนาคนและกลุ่มบุคคล พระจำเป็นจะต้องมีองค์ความรู้ปรัชญาพื้นฐานทางพุทธศาสนา ดังนั้น พระสอนศีลธรรมซึ่งทำหน้าที่ช่วยเหลือเรื่องการเรียนการสอนนั้นจะต้องมีจิตใจที่ดีงามด้วยเพื่อเป็นต้นแบบที่ดีและพร้อมที่จะนำพาสังคมไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (ด้านวัตถุและจิตใจ)

นโยบายภาครัฐที่ส่งเสริมให้มีการสอนศีลธรรมในสถานศึกษา พร้อมกับพัฒนาคุณภาพหลักสูตรพระสอนศีลลธรรม ในรูปแบบของการผลิตสื่อสร้างสรรค์ ในประเด็น วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร ได้กำหนดมาตรฐานคุณธรรมของพระสอนศีลธรรม พร้อมทั้งส่งเสริมทักษะ ในประเด็นการนำเข้าสู่บทเรียน ทักษะการ อธิบาย ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และทักษะการสรุปบทเรียน สู่การปฏิบัติที่เหมาะสมต่อการเรียนการสอนสอดคล้องกับ (ศิริศุกร์ ศิริโชคชัยตระกูล, 2564) กล่าวว่า การเตรียมพระสอนศีลธรรมให้มีความพร้อมกับการเรียนการสอนในศตวรรษที่ 21ส่งผลต่อพระสอนศีลธรรมต้องมีความตื่นตัวและเตรียมพร้อมในการจัดการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะการเรียนรู้ (Learning skill) รูปแบบการสอนที่พระสอนศีลธรรมต้องนำพาผู้เรียนไปสู่การบรรลุเป้าหมายเกิดการสั่งสมความรู้ทักษะสมรรถนะ และบุคลิกกับการเพิ่มความฉลาดหรือปัญญา (Intelligence) มีการผลิตสื่อสร้างสรรค์ ด้วยกระบวนการสอน 3 รูปแบบ กล่าวคือ 1) รูปแบบการสอนตกผลึก (Crystal-based instructional model) 2) รูปแบบการสอนด้วยวิธีวิจัย (Research-based instructional model) 3) รูปแบบการสอนเชิงผลิตภาพ (Productivity-based instructional model) ซึ่งเป็นรูปแบบการสอนที่สามารถส่งเสริมและพัฒนาองค์ความรู้ของผู้เรียนได้

2. ผลสรุปการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม จะต้องมีการกำหนดแผนงานโดยร่วมกันระดมความคิดเห็นของทุกภาคส่วน เพื่อให้ได้แผนงานจากคนในพื้นที่ คือโรงเรียนสถานศึกษามีกิจกรรมที่เหมาะสมและดำเนินการอย่างจริงใจ ตั้งแต่เริ่มวางแผนงานการพัฒนาเครือข่ายทีมงาน ให้ครอบคลุมพร้อมที่จะดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จ การกำหนดแผนงานเพื่อให้แผนงานที่ออกมานั้นสอดคล้องกับวิถีดำเนินชีวิตของเด็กนักเรียนในโรงเรียน ให้เกิดเป็นค่านิยมของความเป็นพุทธศาสนิกชนศรัทธา

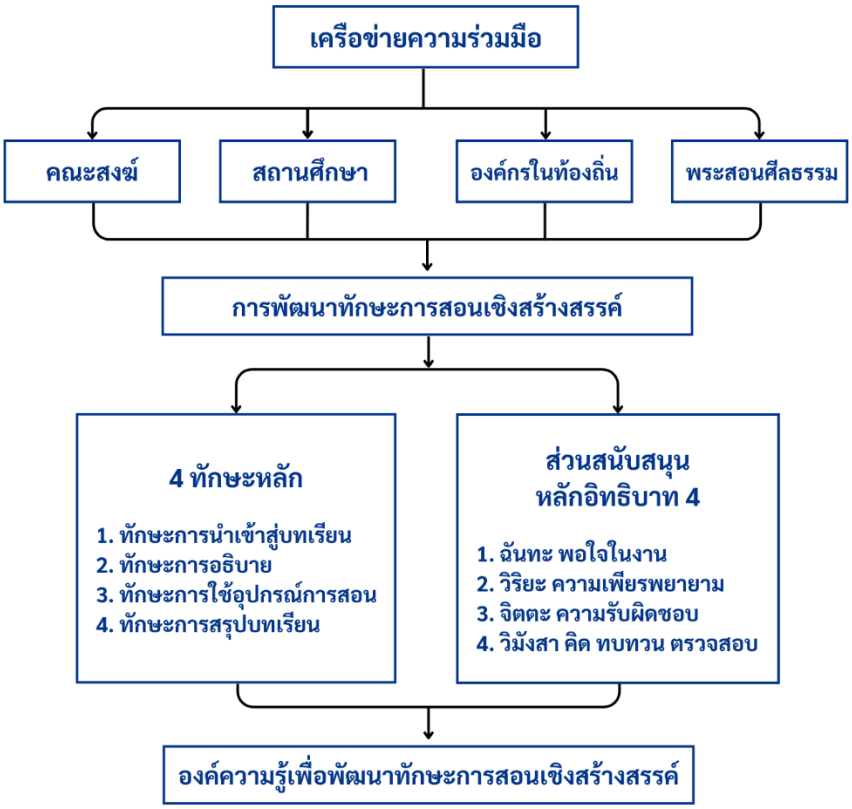
ในคำสอนพระพุทธศาสนา ศึกษาและนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน สอดคล้องกับฐิตินันท์ ดาวศรี และคณะ, (2559) กล่าวว่า แนวทางการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาเป็นลำดับแรก เนื่องจากระบบการศึกษานั้นเปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคนและสังคม กล่าวคือ การศึกษาจะพัฒนาคนให้มีค่านิยมของความเป็นพุทธศาสนิกชนศรัทธาในคำสอนพระพุทธศาสนา และนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันตามที่สังคมต้องการ เพื่อให้คนเป็นปัจจัยในการพัฒนาสังคมต่อไป

3. ผลการนำเสนอแนวทางการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม

การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรม ตามหลักอิทธิบาท 4 ในการทำงานซึ่งจะสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จ สอดคล้องกับพระมหาสังเวียร ปญฺญาธโร, (2550) กล่าวว่า หลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการพัฒนาการเรียนการสอน และสามารถนำเป็นสื่อกระตุ้นส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างเป็นระบบ ด้วยกระบวนการปลูกหลักคุณธรรมให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ซึ่งกำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันได้อย่างมีสติ

ครูพระสอนศีลธรรมนำทักษะการเรียนการสอนตามหลักอิทธิบาท 4 ซึ่งได้แก่ 1) “ฉันทะ” คือ ความพึงพอใจรักใคร่ และทำให้การทำงานด้วยความพึงพอใจ การกระทำอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอนไม่ทอดทิ้งงานและการทำงานต้องยินดี 2) “วิริยะ” ด้วยความขยันต่อการปฏิบัติงานการ การสอนธรรมะก็จะทำให้การทำงานการวางแผนงานมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเพียร 3) “จิตตะ” มีจิตตั้งมั่นตั้งใจในการทำงานด้านการตรวจสอบและนำผลไปประเมินนั้นผู้ดำเนินงานจะต้องมีจิตใจที่จดจ่อมุ่งมั่นไม่ทอดทิ้งงานที่ทำตามหลักเกณฑ์อย่างเต็มความสามารถ และ 4) “วิมังสา” ด้วยความไตร่ตรอง หมั่นสอดส่องดูแลการทำงานพร้อมทั้งขับเคลื่อนการทำงานเป็นไปตามกำหนด ให้มีความสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ สอดคล้องกับวรินทรา ปั้นงาม, (2550) กล่าวว่า การพัฒนาคุณธรรม ด้วยการจัดกิจกรรมมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ พระสอนศีลธรรมจะต้องเป็นแกนหลัก เน้นการเสริมสร้างคุณลักษณะที่ดีเป็นพฤติกรรมทางสังคม และในประเด็นครูพระสอนศีลธรรมต้องมีหลัก อิทธิบาท 4 กล่าวคือ 1) “ฉันทะ” คือ ความพึงพอใจรักใคร่ในอาชีพการสอนหนังสือ 2) “วิริยะ” มีความขยันต่อการเรียนการสอน 3) “จิตตะ” มีจิตตั้งมั่นในการทำหน้าที่ และ 4) “วิมังสา” รู้จักไตร่ตรอง หมั่นสอดส่องดูแลการทำงาน เน้นการจัดกิจกรรมที่ทำให้นักเรียนเข้าถึง “หลักธรรม” สำหรับการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตจริงได้อย่างเป็นองค์รวม

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

การวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยพบว่าเกิดเป็นเครือข่ายความร่วมมือคณะสงฆ์ โรงเรียน สถานศึกษาและพระสอนศีลธรรมในจังหวัดพิจิตรและเกิดการบูรณาการความร่วมมือพัฒนาความรู้และทักษะสร้างสรรค์

ส่วนที่หนึ่ง องค์ความรู้ด้าน “การพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนศีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร”ประกอบด้วย จำนวน 4 ทักษะ ได้แก่ 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบาย 3) ทักษะการใช้อุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียน

ส่วนที่สอง คือ กระบวนการดำเนินงานการพัฒนาทักษะการสอนเชิงสร้างสรรค์พระสอนสีลธรรมคณะสงฆ์จังหวัดพิจิตรที่เป็นกระบวนการทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จ ด้วยการจัดโครงการอบรมเสริมทักษะจำนวน 4 ด้าน 1) ทักษะการนำเข้าสู่บทเรียน 2) ทักษะการอธิบายเนื้อหา 3) ทักษะการใช้สื่อและอุปกรณ์การสอน และ 4) ทักษะการสรุปบทเรียน

สรุปการพัฒนาการดำเนินงานของบุคลากรในการพัฒนาโดยใช้หลักอิทธิบาท 4 ที่มีหน้าที่ในการเสริมศักยภาพพระสอนศีลธรรม ด้านที่หนึ่ง คือ ฉันทะ เป็นการพัฒนาในการดำเนินงานให้มีความรักความพอใจในการทำงาน ด้านที่สอง คือ วิริยะ เป็นการพัฒนาที่ดำเนินงานด้วยความเพียรพยายามในการดำเนินงานอย่างไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคในการดำเนินงาน ด้านที่สาม คือ จิตตะ เป็นการพัฒนาที่ดำเนินงานด้วยความเอาใจใส่มีความรับผิดชอบต่องานที่ตนเองได้กระทำคือมีความรับผิดชอบต่องาน ด้านสี่วิมังสา เป็นการพัฒนาที่ดำเนินงานด้วยความละเอียดรอบครอบ หมั่นพิจารณาตรวจสอบงานที่ตนที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งจะเห็นได้ว่าในแต่ละด้านทักษะจะต้องมีความสอดคล้องกันเป็นกระบวนการพัฒนาในการสอนของพระสอนศีลธรรมได้เป็น

อย่างดี บนหลักธรรมของอิทธิบาท 4 นั้นจึงเป็นการบูรณาการในการใช้หลักอิทธิบาทเพื่อการพัฒนาทักษะพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพัฒนาคน (เด็กและเยาวชน) และสังคมให้มีคุณภาพ ในประเด็นให้โรงเรียนและหรือสถานศึกษาต้องเปิดโอกาสให้คณะสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายด้าน “การส่งเสริมพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน”

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

พัฒนาองค์ความรู้ด้านการเข้าถึงเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารไร้พรมแดน ในแนวทางโลกาภิวัตน์ซึ่งต่างมุ่งเน้นการแข่งขัน ในการสร้างความมั่นคงด้านการเรียนการสอน และเพิ่มโอกาสการศึกษาธรรมโดยใช้ AI เข้ามาเป็นสื่อประกอบการเรียนการสอนของพระสอนศีลธรรม ส่งผลการสร้างแรงจูงใจให้กับเด็กและเยาวชน

ด้านการติดตามและประเมินผลพระสอนศีลธรรมจะต้องมีความชัดเจนและถูกต้อง เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาทักษะอยางต่อเนื่อง พร้อมกับการรับรู้ถึงความต้องการของโรงเรียนสถานศึกษา ในประเด็นนี้ควรมีการทำประชาพิจาร ศึกษาถึงสภาพปัญหา และจัดลำดับความสำคัญ เพื่อให้การดำเนินงานพระสอนศีลธรรมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อการเรียนการสอนในภาพรวม

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาความรู้และทักษะทางด้านจิตวิทยาการเรียนการสอนโดยเฉพาะการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละช่วงวัย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการถ่ายทอดทั้งความรู้และคุณธรรมให้เข้าถึงผู้เรียนได้ดียิ่งขึ้น

2. ควรมีการวิจัยที่เน้นการพัฒนาสมรรถภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยพิจารณาการเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับชีวิตประจำวันของเด็กและเยาวชน รวมถึงการส่งเสริมทักษะด้านการสื่อสาร การสอนเชิงสร้างสรรค์ และการพัฒนาบทบาทพระธรรมวิทยากรให้สอดคล้องกับความต้องการทางการศึกษาและสังคมร่วมสมัย

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2548). *คู่มือการดำเนินงานตามโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนประจำปีงบประมาณ 2548.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2548). *คู่มือการดำเนินงานตามโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนปีงบประมาณ 2549*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.

ฐิตินันท์ ดาวศรี และคณะ. (2559). แนวทางการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21. *วารสารวิชาการมนุษศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 11(1), 59–74.

บุญหนา จิมานัง และคณะ. (2551). “*การประเมินประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 9*” (รายงานการวิจัย). สำนักวิชาการ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.

พระมหาสังเวียร ปญฺญาธโร. (2550). “*บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา พระครูสุภาจารวัฒน์*”. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). *ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎกหมวดศึกษาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา.

พระวิสุทธิภัทรธาดา (ประสิทธิ์ พฺรหฺมรํสี). (2556). *สำนักงานโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน สรุปงานมหกรรมส่งเสริมศีลธรรมและประกวดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนด้านพระพุทธศาสนา.* นนทบุรี : เชนปริ้นติ้ง.

สมบูรณ์ สุขสาราญ. (2544). *การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ.* กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13* (พ.ศ. 2566 – 2570). ราจกิจจานุเบกษา. เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258 ง, หน้า 1–143.

ศิริศุกร์ ศิริโชคชัยตระกูล. (2564). บทความ การสอนเชิงสร้างสรรค์และผลิตภาพ : รูปแบบการสอนสำหรับพัฒนาผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยขอนแก่น ฝ่ายประถมศึกษา (ศึกษาศาสตร์), คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. *วารสารราชพฤกษ์*. 19(1), 1–11.

วรินทรา ปั้นงาม. (2550). *รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธการศึกษาการปฏิบัติดีแบบข้ามกรณีในจังหวัดอ่างทอง.* กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570).* กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

บทบาทและศักยภาพการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร*

The Role and Potential of The Buddhist Health Promotion Center in Phichit Province for Social Development

วิรัติ วัชรสิทธิเมธี, สุขเกษม ขุนทอง
Wirat Wacharasittimethi, Sukkasem Khuntong
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: tassanapol.khem@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทบาทการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร 2) ศึกษากระบวนการพัฒนาศักยภาพของศูนย์ และ 3) เสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคม ระเบียบวิธีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การคัดเลือกแบบเจาะจง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 10 รูป/คน เก็บข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง สนทนากลุ่ม และสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (บุคคล เวลา สถานที่) และวิเคราะห์เชิงเนื้อหา พื้นที่ศึกษา คือ วัดทับคล้อ (สวนโพธิ์สัตว์) อำเภอทับคล้อ จังหวัดพิจิตร ซึ่งเป็นวัดต้นแบบด้านศูนย์พักพิงและการดูแลพระอาพาธ

1) บทบาทการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร มีการดำเนินนโยบายจากมหาเถรสมาคม และทำงานคู่ขนานกับหน่วยงานจากกระทรวงสาธารณสุข โดยมีเป้าหมายของการทำงานเป็นไปเพื่อการป้องกันสนับสนุน และส่งเสริมสุขภาพสงฆ์เป็นหลัก

2) กระบวนการพัฒนาศักยภาพสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร เริ่มจากแนวคิดการให้คำปรึกษา การพัฒนาหลักสูตรในการเพิ่มศักยภาพ “พระคิลานุปัฏฐาก” พัฒนาเครือข่ายองค์กรสุขภาวะวิถีพุทธ

3) การเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร ได้รับความร่วมมือกับภาครัฐ และภาคประชาชน และยกระดับคุณภาพชีวิตผ่าน “หลักธรรมและเทคโนโลยี” และมีรูปแบบการทำงานเชิงรุก 4 ด้าน คือ สงเคราะห์ช่วยเหลือ สนับสนุนเกื้อกูล มีส่วนร่วมพัฒนา และบูรณาการเครือข่าย

คำสำคัญ: การพัฒนา; พระคิลานุปัฏฐาก; ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ; เครือข่าย

ABSTRACT

This study aimed to: 1) examine the social-development roles of the Buddhist Health Promotion Center in Phichit Province; 2) investigate the Center’s capacity-building processes; and 3) strengthen its social-development networks. A qualitative design was employed using purposive sampling of 10 key informants. Data were collected through structured interviews, focus-group discussions, and participatory workshops, verified via data triangulation (persons, time, and place), and analyzed using content analysis. The field site

* Received July 14, 2025; Revised September 5, 2025; Accepted September 9, 2025

was Wat Thap Khlo (Suan Phothisat), Thap Khlo District, a prototype temple for refuge and palliative care for ailing monks.

1) The social-development role of the Buddhist Health Promotion Center in Phichit Province has been implemented under the policies of the Supreme Sangha Council and in parallel with the Ministry of Public Health. The primary aim is the prevention, support, and promotion of monks' health.

2) The capacity-building process of the Center begins with the concept of counseling, the development of training curricula to enhance the potential of phra khilanupatthak (Monks Caring for the Sick), and the expansion of Buddhist health-promotion networks.

3) The network-strengthening process involves collaboration with state agencies and civil society to improve quality of life through the integration of "Buddhist principles and technology." Its proactive approach operates across four dimensions: providing relief and assistance, supporting and nurturing, participatory development, and integrated networking.

Keywords: development; monk's care; Buddhist health promotion center; network

บทนำ

พุทธศาสนาถือเป็นศาสนาของชาติ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นศูนย์กลางการศึกษา ตลอดรวมถึงการดำเนินงานด้านการส่งเสริมสุขภาพของประชาชน ในประเด็นดังกล่าว "วัด" ยังคงรักษาสถานการณ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ยังต้องทำหน้าที่ เพื่อสังคมหรือชุมชน ในขณะเดียวกันพระสงฆ์ต้องทำหน้าที่ตอบแทนชุมชนตามนโยบายที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่มหาชน ให้เป็นไปเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก"(พระมหาสุระพงษ์ สุรวโส 2555) อาจกล่าวได้ว่า "พระสงฆ์" คือ หมู่สาวกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในทางรัฐศาสตร์ พระสงฆ์หรือองค์การทางศาสนาเป็นกลุ่มทางสังคม ที่มีวัตถุประสงค์ทางการเมือง (ความร่วมด้วย) คือ ให้รัฐบาลช่วยเหลือแก้ไขปัญหาของคณะสงฆ์และมีนโยบายการพัฒนาคณะสงฆ์ โดยเหตุนี้ พระสงฆ์จึงต้องใส่ใจต่อทุกขสัจของสังคมรอบด้าน ซึ่งล้วนแต่เป็นกิจที่พระสงฆ์ไม่อาจเลี่ยงได้ (สำนักอนามัย กรมอนามัย กระทรวงสาธารสุข 2561)

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้นมหาเถรสมาคมได้บันทึกไว้ในพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ตรากฎมหาเถรสมาคม (กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 23 (พ.ศ. 2541) (กิตติ์ ขวัญนาค 2559) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ข้อ 5) กำหนด "การ" คือ กิจการที่คณะสงฆ์จะต้องทำ หรือที่จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ เพราะเป็นการคณะสงฆ์และการพระศาสนา หรือเกี่ยวกับคณะสงฆ์ มี 6 ประการ กล่าวคือ 1) การเพื่อความเรียบร้อยดีงามหรือการปกครองคณะสงฆ์ 2) การศาสนศึกษา 3) การศึกษาสงเคราะห์ 4) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา 5) การสาธารณูปการ และ 6) การสาธารณสงเคราะห์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับ "จรถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ" "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย" (พระราชวรเมธี และคณะ 2560) นี่คืออุดมการณ์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประทานแก่พระสาวกชุดแรกที่ส่งไปประกาศพระศาสนาประโยชน์สุขแก่สังคม อาจกล่าวได้ว่า กิจการที่คณะสงฆ์ (6 ประการ) ดังกล่าวข้างต้น ที่จะทำให้ชุมชน สังคม มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น คำว่า "ผู้นำ"

พระภิกษุสงฆ์หรือศาสนาจารย์หรือบาทหลวง ก็สามารถนำแก่นแท้จริงของหลักศาสนา นำมาสู่การพัฒนาจิตวิญญาณ เพื่อการช่วยเหลือชุมชนให้กับมีสติและมีปัญญาที่แท้จริงด้วย (รัตติกรณ์ จงวิศาล 2566)

จากสถานการณ์สุขภาพพระสงฆ์ดังกล่าว รัฐบาลจึงเล็งเห็นความสำคัญของสุขภาพพระสงฆ์ ซึ่งสอดคล้องมติมหาเถรสมาคม ที่ 191/2560 และมติสมัชชาแห่งชาติครั้งที่ 5 ให้มีการขับเคลื่อนงาน “พระสงฆ์กับการพัฒนาสุขภาวะ” ดังนั้น กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข เป็นองค์กรหลักของประเทศในการอภิบาลระบบส่งเสริมสุขภาพและระบบอนามัยสิ่งแวดล้อม เพื่อประชาชนสุขภาพดี จึงได้ร่วมมือกับภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วนรวมในการดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพดูแลประชาชนทุกกลุ่มวัย จากกิจการที่คณะสงฆ์จะต้องทำหรือเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ในประเด็น “การสาธารณสงเคราะห์” ดังนั้น “วัด” จึงเป็นสถานที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสุขภาพ เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งการส่งเสริมให้วัดเป็น “วัดรอบรู้ด้านสุขภาพ” (Health Literate Temple) จึงเป็นสิ่งสำคัญเพราะจะส่งผลที่ดีให้กับตัวพระภิกษุสงฆ์และประชาชนโดยตรง กล่าวคือ กลไกการพัฒนาที่สำคัญ คือ การสร้างและพัฒนาพระคิลานุปัฏฐาก (พระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด-อสว.) เพื่อให้พระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด (พระ อสว.) รอบรู้ด้านสุขภาพโดยหน่วยงานภาครัฐด้านสาธารณสุข (โกนิฎฐ์ ศรีทอง และคณะ 2563)

จังหวัดพิจิตรมีพระภิกษุจำนวนประมาณ 3,500 รูป พบปัญหาสุขภาพที่น่ากังวล ได้แก่ ป่วยเป็นโรคเบาหวาน 297 รูป โรคความดันโลหิตสูง 531 รูป มีน้ำหนักตัวเกิน (อ้วน) ร้อยละ 57.99 มีพฤติกรรมฉันน้ำปานะหวานร้อยละ 46.04 และสูบบุหรี่ร้อยละ 45 ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงต่อโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) อาทิ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ และโรคอ้วน (สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ เขต 3 นครสวรรค์ ร่วมกับศูนย์อนามัยที่ 3 นครสวรรค์, 2568) ปัญหาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการยกระดับการดูแลสุขภาพพระสงฆ์ เนื่องจากเมื่อพระสงฆ์มีสุขภาพดี ก็สามารถบำเพ็ญกิจอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมได้มากขึ้น และสอดคล้องกับแนวทางการขับเคลื่อนงาน “พระสงฆ์กับการพัฒนาสุขภาวะ” ที่เน้นการส่งเสริมสุขภาพและระบบอนามัยสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจศึกษาประเด็น “บทบาทและศักยภาพการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร” เพื่อสร้างองค์ความรู้และแนวทางที่สามารถนำไปใช้ได้จริง ทั้งในเชิงนโยบายเพื่อสนับสนุนงานสุขภาพพระสงฆ์ เชิงสาธารณสุขเพื่อยกระดับความรอบรู้ด้านสุขภาพ ลดพฤติกรรมเสี่ยงต่อโรคเรื้อรัง และเชิงสังคมชุมชนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง ความเสมอภาค และคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนในทุกมิติ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร
2. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาศักยภาพสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร
3. เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ที่คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือหลักที่ใช้ คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และดำเนินการตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Data Triangulation) ได้แก่ บุคคล เวลา และสถานที่ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ด้านเนื้อหา (Content Analysis)

ขอบเขตการวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่การวิจัยคือ จังหวัดพิจิตร โดยผู้วิจัยเลือก “วัดทับคล้อ (สวนโพธิ์สัตว์) อำเภอทับคล้อ” แบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากเป็นวัดต้นแบบด้าน “ศูนย์พักพิง” และการดูแลสุขภาวะพระสงฆ์ รวมทั้งเป็นศูนย์ที่ให้ความช่วยเหลือพระอาพาธและการดูแลแบบประคับประคอง

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 10 รูป/คน ได้แก่ กลุ่มปฏิบัติ (พระคิลานุปัฏฐาก) จำนวน 5 รูป และ กลุ่มผู้กำหนดนโยบาย จำนวน 5 คน โดยคัดเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร และยินดีเข้าร่วมให้ข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ประกอบด้วย (1) ข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร งานวิจัย และรายงานที่เกี่ยวข้อง (2) แผนและตารางการอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน (พระคิลานุปัฏฐาก) (3) ข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม และการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ

1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) ร่างแบบสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ได้แก่ ศึกษาบทบาทการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ, พัฒนาศักยภาพกลุ่มพระคิลานุปัฏฐาก และเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ 3) นำร่างแบบสัมภาษณ์เสนอผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบความถูกต้องด้านเนื้อหาและภาษา จำนวน 5 รูป/คน 4) ขออนุมัติการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ 5) นำหนังสืออนุมัติจากมหาวิทยาลัยไปขออนุเคราะห์พื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลจริง

การตรวจสอบข้อมูล

ใช้เทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากบุคคล เวลา และสถานที่ที่แตกต่างกัน เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์ด้านเนื้อหา (Content Analysis) โดยการจัดหมวดหมู่ แยกประเด็น วิเคราะห์หาความเชื่อมโยง สร้างคำอธิบาย และสรุปผลการวิจัยอย่างเป็นระบบ

ผลการศึกษา

1. บทบาทการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ

1.1 ในประเด็นประวัติความเป็นมาของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ เดิม (มกราคม 2556) มีรูปแบบการทำงานร่วมกับ “มูลนิธิอิงบุญ” ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดทับคล้อ โดยมี พระบุญยกร ปสาโท เป็นผู้ดูแล และอำนวยความสะดวกให้กับกลุ่มบรรพชิต (พระอาพาธ) และฆราวาส เมื่อเจ็บป่วย เกี่ยวกับการรับ/ส่ง เพื่อเดินทางไปยังโรงพยาบาลทับคล้อ (ตามใบนัด) ตลอดรวมถึงการให้บริการฉุกเฉิน กรณี : “อุบัติเหตุและหรือเจ็บป่วยฉับพลัน” ลักษณะการทำงาน อย่างไม่เป็นทางการ

ลักษะการทำงานคู่ขนานกับหน่วยงานจากกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งในทางปฏิบัติจะทำงานควบคู่ไปกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.) ในรูปแบบของเครือข่ายสุขภาวะ โดยมีเป้าหมายเป็นไปเพื่อการป้องกัน และสนับสนุน ตลอดรวมถึงการ

ส่งเสริมสุขภาพสงฆ์เป็นหลัก ทั้งในส่วนที่การอาพาธทั่วไปและการอาพาธหนัก (ติดเตียง) ในรูปแบบของการประคับประคองเยียวยา

1.2 ปัญหาในการปฏิบัติงานของ ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพวิถีพุทธ ณ ห้วงเวลาปัจจุบัน ผู้วิจัยขอสรุปในรูปของ SWOT โดยมีรายละเอียด ดังนี้

จุดแข็ง Strengths พบว่า “พระคิลานุปัฏฐาก” มีจิตสาธารณะสูง มีเครือข่ายต่างๆ ในระดับโรงพยาบาลประจำอำเภอ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ในอำเภอนั้นๆ

จุดอ่อน Weaknesses พบว่า มีงบประมาณที่ไม่เพียงพอและต้องการการสนับสนุนในลักษณะของค่าตอบแทน ซึ่งเป็นกำลังใจให้กับบุคลากร ที่มีจิตอาสาทั้งในส่วนที่เป็นบรรพชิตและฆราวาส

โอกาส Opportunities พบว่า เมื่อได้รับการสนับสนุนในเรื่องของงบประมาณจากภาครัฐสำหรับการบริหารจัดการ จะสามารถขับเคลื่อนในเรื่องของการรองรับ พระภิกษุอาพาธ ได้ในระดับจังหวัด

อุปสรรค Threats พบว่า ภาพอนาคต ถ้าเกิดโรคระบาดขึ้นในพื้นที่และหรือกรณีที่มีพระอาพาธและหรือฆราวาส (ประชาชนทั่วไป) เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องอาจทำให้กุฏิชีวาภิบาลไม่สร้างมารถรองรับกับสถานการณ์ดังกล่าวได้

1.3 บทบาทการพัฒนาสังคม ในประเด็นศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ มีการดำเนินงานในระดับพื้นที่ให้เกิดเป็นรูปธรรม โดยที่หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคีเครือข่ายให้ความสำคัญและเร่งการดำเนินงานด้านสุขภาวะร่วมกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ เขต 3 นครสวรรค์ ร่วมกับศูนย์อนามัยที่ 3 นครสวรรค์ ร่วมกับเครือข่ายพลังบวรจังหวัดพิจิตร จากการถอดบทเรียนการขับเคลื่อนพลังบวร ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ การสร้างกลไกเชื่อมโยงระหว่างวัดกับภาคเอกชน (ประชาชน) และวัดกับหน่วยงานรัฐ นำไปสู่การวางแผนงานของแต่ละอำเภอ พร้อมทั้งแสวงหาแหล่งงบประมาณ นำมาบูรณาการการขับเคลื่อนพลังบวรได้ ทั้งสำนักงานพระพุทธศาสนา เทศบาล/องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ รวมทั้งวัดและชุมชนเอง

1.4 บทบาทผู้นำทางจิตวิญญาณในรูปของเครือข่ายภาคประชาชน และหน่วยงานรัฐ เชื่อมร้อยบูรณาการงานสุขภาวะอย่างองค์รวม ในรูปแบบ “การขับเคลื่อนสมัชชา บวร ร่วมใจ สร้างสุขภาวะพระสงฆ์ สังคม 3 วัย ไม่ทอดทิ้งกัน จังหวัดพิจิตร” ตลอดรวมถึงนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม มีการแจกแจงเป็นแผนดำเนินงานแต่ละประเด็นร่วมกันอย่างชัดเจน ภายใต้โครงการขับเคลื่อนคณะสงฆ์ 6 ด้าน ประกอบด้วย 1) โครงการ ชุมชนคุณธรรม ขับเคลื่อนด้วยพลัง “บวร” 2) โครงการ “วัด ประชารัฐ สร้างสุข” 3) โครงการ “หมู่บ้านรักษาศีล 5” 4) โครงการ “หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล อ.ป.ต.” 5) โครงการ “พระอาสา สมัครส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล อสว.” “พระศิลานุปัฏฐาก” และ 6) โครงการ “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ” ใช้เป็นกรอบ แนวทางในการพัฒนาสุขภาวะในระดับพื้นที่

มีการเตรียมความพร้อมสู่ระบบรองรับสังคมสูงวัยด้วยพลังบวร สร้างคน 3 วัย ไม่ทอดทิ้งกัน สาระสำคัญ พร้อมสานพลัง “บวร” ร่วมใจ สร้างเด็กพิจิตรเติบใหญ่อย่างมีคุณภาพ สาระสำคัญ เช่น สนับสนุนให้มีการประสานกับเครือข่ายคน 3 วัยในชุมชน ภายใต้บทบาทและภาระงาน ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ มีการดำเนินโครงการสุขภาพดีวิถีใหม่ วิถีธรรม วิถีไทย วิถีเศรษฐกิจพอเพียง (3 ส) อาหาร ออกกำลังกาย และอารมณ์ (3 อ) และนาฬิกาชีวิต (1 น) นำร่อง 3 วัด คือ 1) วัดทับคล้อ 2) วัดเขาทราย และ 3) วัดพร้าว มีการขยายไปยังศูนย์ต่างๆ ประจำอำเภอ โดยมีการเผยแผ่องค์ความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพ เรื่องสุขภาวะ ให้กับคณะสงฆ์ของจังหวัดพิจิตร โดยทำงานร่วมกับภาคีเครือข่าย

ภาระงานหลัก คือ การดูแลพระภิกษุอาภาธ จำนวน 4 ด้าน ซึ่งได้แก่ 1) ด้านร่างกาย มีการช่วยเหลือในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน อำนวยความสะดวกทุกด้าน 2) ด้านจิตใจพูดคุยให้กำลังใจ จัดสิ่งแวดล้อมให้ได้ พักผ่อน ออกมานอกอาคาร เปิดทีวีผ่อนคลาย 3) ด้านจิตวิญญาณ เปิดบทสวดมนต์เช้า - เย็น ฟังธรรม และ 4) ด้านสังคม ภาคีชุมชน ญาติเข้าเยี่ยมได้ตลอดเวลา มีญาติ โยมมาทา บุญใส่บาตร นำอาหารมาถวายในอาคารอยู่เสมอ

2. กระบวนการพัฒนาศักยภาพ บทบาทศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย “พระคิลานุปัฏฐาก” ที่มีจิตสาธารณะ และมีความพร้อมทางด้านองค์ความรู้สำหรับการดูแล “ภิกษุอาพาธ” เข้ามาเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่หลัก โดยการนำ “หลักธรรมและเทคโนโลยี” ไปใช้ในการปรับแก้ปัญหาทางสุขภาวะทางจิต และปัญญาให้กับ “ภิกษุอาพาธ” พร้อมทั้งประยุกต์หลักการของการวิจัยแบบผสานวิธีมาหลอมรวมกับการวิจัยปฏิบัติการมาใช้ในการดำเนินการ เพื่อนำไปสู่การสร้างและพัฒนาหลักสูตร พัฒนาบุคลากร เพื่อการพัฒนาระบบจัดการพื้นที่ และเครือข่ายองค์กรสุขภาวะตามแนวพระพุทธศาสนา

2.2 การพัฒนาทักษะด้านการดูแลสุขภาววิถีพุทธ ประการแรก “แนวคิดการให้คำปรึกษา” ในส่วนของเทคนิคการให้คำปรึกษา เป็นส่วนของการให้คำปรึกษาแก่พระภิกษุอาพาธ มิให้เกิดความเครียด อันเป็นเครื่องมือในการบำบัด เยียวยา และฟื้นฟูความสามารถทางจิตใจของพระภิกษุอาพาธ ให้มีสภาพจิตใจให้กลับคืนสู่ภาวะปกติ พร้อมทั้งรู้จักวิเคราะห์คน วิเคราะห์ปัญหาของคน ตลอดรวมถึงการใช้ทักษะในการแก้ปัญหา และยังต้องเรียนรู้เทคนิคกระบวนการให้คำปรึกษา ตลอดรวมถึงการพัฒนาทางจิตใจ อันเป็นกลไกสำคัญของการให้คำปรึกษาผ่านหลักธรรม ประการที่สอง “กระบวนการให้การปรึกษา” ถือว่าวิธีการช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหา โดยอาศัยการพูดคุยอย่างมีทิศทางเพื่อให้ผู้ที่มีปัญหาได้สำรวจและทำความเข้าใจปัญหา สาเหตุของปัญหาความต้องการที่แท้จริง การจัดการกับอารมณ์และความคิดของตนเอง และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่เหมาะสมตรงตามวิถีชีวิตและความสามารถของตนเอง

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น กระบวนการให้การปรึกษาเริ่มจากการสร้างสัมพันธภาพ และการแสวงหาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้รับการปรึกษาพร้อมทั้งสร้างขอบข่ายของการปรึกษา จากนั้นเริ่มสำรวจปัญหาและนำปัญหามาแยกแยะองค์ประกอบของปัญหา พร้อมทั้งสรุปประเด็นปัญหาที่แท้จริง มีการการระบุเป้าหมายของการปรึกษา ตามด้วยการวางแผนแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม และวิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมของผู้ให้การปรึกษา โดยใช้หลักเหตุผลพิจารณาหาวิธีแก้ไขปัญหาจากหลายๆ วิธี ลงมือแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง สุดท้ายการยุติการให้การปรึกษา พร้อมทั้งการนัดหมายพูดคุยในครั้งต่อไปเพื่อติดตามผลการปฏิบัติ

กล่าวในประเด็นเทคนิคการให้การปรึกษาเพื่อปรับวิธีคิดและพฤติกรรมไว้ว่า “การให้การปรึกษาเพื่อปรับวิธีคิดและพฤติกรรม มีเป้าหมายอย่างกว้าง ๆ คือ เพื่อให้ผู้รับการการปรึกษาสามารถดำรงชีวิตอยู่กับความเป็นจริงอย่างมีเหตุผล” สำหรับเป้าหมายหลักของการให้การปรึกษาเพื่อปรับวิธีคิดและพฤติกรรม มีสาระสำคัญสรุปได้ว่า เป็นการสอนให้ผู้รับบริการสามารถสืบค้น และเอาชนะความคิดความเชื่อที่ไร้เหตุผล รวมทั้งสามารถปรับเปลี่ยนความคิดความเชื่อที่ไร้เหตุผล ซึ่งจะช่วยให้ผู้รับการปรึกษาตระหนักว่า ความคิดความเชื่อที่ไร้เหตุผล ก่อให้เกิดปัญหาด้านอารมณ์ความรู้สึกที่ไม่เหมาะสม สามารถแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เกิดความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง เห็นคุณค่าของตนเองและของบุคคลอื่น สามารถนำเอาข้อมูล เหตุผล และวิธีการไปใช้ประโยชน์กับตนเอง โดยที่ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น และสามารถเห็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม

2.3 การพัฒนาหลักสูตรในการเพิ่มศักยภาพ “พระคิลานุปัฏฐาก” ก่อนอื่นจะต้องรู้ถึงสภาพของปัญหา จากนั้นใช้เทคนิคการระดมความคิด จากผู้แสดทางสังคมอย่างรอบด้าน เพื่อให้หลักสูตรที่ผ่านการ

พัฒนา เพราะหลักสูตรเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาศักยภาพ “พระคิลานุปัฏฐาก” ดังนั้น จะต้องมีการวางแผนการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ จะต้องตอบคำถามต่อไปนี้ 1) จะเลือกเนื้อหาอะไร และอย่างไรให้บรรลุตามเป้าหมาย 2) จะจัดเนื้อหาและเรียงลำดับเนื้อหาอย่างไร 3) จะถ่ายทอดเนื้อหาอย่างไร 4) จะประเมินผลการเรียนรู้อย่างไร และ 5) จะจัดทำเอกสารหลักสูตรอย่างไร มีการจัดหลักสูตรเป็นการลงมือจัดหลักสูตรตามรูปแบบที่ตัดสินใจเลือกไว้แล้ว

โดยกำหนดวัตถุประสงค์ของหลักสูตรได้แก่ เพื่อพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ และทักษะของกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน มีการกำหนดแนวทางการเรียนรู้ จำแนกเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับจิตวิทยาพัฒนาการ จิตวิเคราะห์การให้คำปรึกษาและการแนะแนว และทักษะและเทคนิคเกี่ยวกับการวิเคราะห์คน วิเคราะห์สังคม การนำพุทธธรรมไปใช้สร้างพุทธนวัตกรรมสุขภาวะทางจิตและปัญญา ตลอดรวมถึงกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะและเทคนิคการวิเคราะห์คน วิเคราะห์สังคม และการนำพุทธธรรมไปใช้สร้างพุทธนวัตกรรมทางสุขภาวะทางจิตและปัญญา และกำหนดแนวทางการประเมินผลการฝึกอบรมเป็นไปเพื่อประเมินความรู้ ความเข้าใจ และทักษะของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในการให้คำปรึกษาและพัฒนาพุทธนวัตกรรมทางสุขภาวะทางจิตและปัญญา

2.4 การพัฒนาการมีส่วนร่วมและเครือข่ายฯ กล่าวคือ อำเภอทับคล้อมีสถานชีวาภิบาลพระภิกษุอาพาธ ประจำอำเภอทับคล้อ จำนวน 5 ศูนย์ ได้แก่ 1) สถานชีวาภิบาลพระภิกษุอาพาธ ประจำอำเภอทับคล้อ วัดทับคล้อ (สวนพระโพธิสัตว์) โดยมี พระบุณยกร ปสาโท เป็นประธานศูนย์ พระลิขิต ปิยธโร เป็นหัวหน้าพระคิลานุปัฏฐากประจำศูนย์ มีเตียงรองรับพระอาพาธ จำนวน 15 เตียง ปัจจุบันมีพระอาพาธที่อยู่ในการดูแล 13 รูป มีศูนย์ให้ยืมกายอุปกรณ์ ซึ่งปัจจุบันมีพระคิลาปัฏฐาก และเจ้าหน้าที่ประจำสถานชีวาภิบาลพระภิกษุอาพาธ ต้องผ่านการฝึกอบรม “หลักสูตรดูแลผู้สูงอายุ (Care Giver) 70 ชั่วโมง” และหลักสูตร Palliative Care การดูแบบประคับประคอง

ตลอดรวมถึงจัดทำโครงการ (3 ส. 3 อ. 1 น.) เผยแผ่องค์ความรู้ในเรื่องการดูสุขภาพ เรื่องสุขภาพภาวให้กับคณะสงฆ์ มีการขยายงานด้านกุฏีชีวาภิบาล ไปยังอำเภอต่างๆ ทั้ง 12 อำเภอ และขยายไปสู่ระดับตำบล เป็นศูนย์ให้ความช่วยเหลือพระอาพาธ ด้วยการช่วยเหลือเพื่ออำนวยความสะดวกให้เข้าถึงการรักษาจากหน่วยงานภาครัฐ และเป็นศูนย์ที่สามารถดูแลพระอาพาธแบบประคับประคองได้ พร้อมทั้งสนับสนุนอุปกรณ์ทางการแพทย์ สิ่งของที่จำเป็นในการจัดตั้งศูนย์ฯ และการเข้าให้ความช่วยเหลือบรรเทาความเดือนร้อนแก่ผู้ยากไร้ ผู้ป่วยติดเตียง ตลอดรวมถึงการประสานงานในระดับอำเภอลงสู่ตำบล เพื่อการบรรเทาความเดือดร้อนให้ชาวบ้านในสภาวิกฤติ

นอกจากนี้ เพื่อให้บุคลากรได้เห็นภาพของการลงมือปฏิบัติการจริง จึงออกแบบให้มีการปฏิบัติงานในภาคสนาม มีการจำลองบทบาทหน้าที่ให้สงฆ์ผู้เข้ารับการอบรมเห็นภาพของกระบวนการดำเนินงานดูแล รักษา ฟื้นฟู เยียวยากลุ่มบุคคลผู้มีปัญหาทางสุขภาวะทางกาย จิต ปัญญา และสังคม เพราะไม่สามารถแยกแยะมุมมองแบบแยกส่วนออกจากภาพความเป็นองค์รวมของการเจ็บป่วยของบุคคลในสังคมได้ การฝึกภาคสนาม นอกจากจะทำให้สงฆ์ผู้ทำหน้าที่พระคิลานุปัฏฐากได้เห็นบทบาทและหน้าที่ของตนในการดูแลรักษาเยียวยาฟื้นฟูพระอาพาธ ซึ่งหมายรวมไปถึงกลุ่มญาติโยมของพระอาพาธเหล่านั้นด้วย

3. การเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธในจังหวัดพิจิตร ในภาพรวมพบว่า การพัฒนาองค์กรสงฆ์ฯ จะประสบความสำเร็จหรือบรรลุผลตรงตามวัตถุประสงค์ได้นั้นจะต้องอาศัยปัจจัยสนับสนุนหลายประการ ปัจจัยหนึ่งคือ การประสานไตรภาค และการทำงานเชิงรุก สิ่งสำคัญคือกระบวนการสร้างเครือข่าย ความร่วมมือกับภาครัฐ และภาคประชาชน เพราะเครือข่ายเป็นหัวใจของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มสมาชิก อันจะนำไปสู่การพัฒนาตามหลักปรัชญา แนวคิด หลักการ วิธีการ และกระบวนการพัฒนาอย่างแท้จริง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 การประสานไตรภาคีของศูนย์สงเสริมสุขภาววิถีพุทธ ด้วยการพัฒนาระบบจัดการพื้นที่และเครือข่ายองค์กรสุขภาวสงฆ์ตามแนวพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โครงการการพัฒนาระบบจัดการพื้นที่และเครือข่ายศูนย์สงเสริมสุขภาววิถีพุทธ ได้ดำเนินกิจกรรม โดยมีเป้าหมายในการสนับสนุนกระบวนการเครือข่าย ภายใต้ความมุ่งหวังในการสร้างและพัฒนานวัตกรรมทางสังคมบนฐานพุทธศาสนาผ่านองค์กรสงฆ์ ให้เกิดพื้นที่สุขภาวะทั้ง 4 โดยเน้นที่การพัฒนาสุขภาวะทางจิตและปัญญา อันที่จะนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการปัญหาสุขภาพจิตของคนในสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศและการเลี่ยนผ่านของสังคมในยุคสังคมผกผันหรือ Disruptive societyในรูปแบบโครงการพัฒนาระบบจัดการพื้นที่และเครือข่ายองค์กรสุขภาวะตามแนวพระพุทธศาสนาในพื้นที่จังหวัดพิจิตร

3.2 พัฒนาแนวทางในการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมผ่านกระบวนการทางพุทธศาสนา ผ่านกิจกรรมเชิงรุกที่ใช้เทคโนโลยีออนไลน์ และเทคโนโลยีในการให้การเรียนรู้ นำเสนอแนวทางพัฒนาสุขภาวะทางจิตและปัญญา ผ่านหลักธรรมและเทคโนโลยี และออกแบบและพัฒนารูปแบบที่เป็นรูปธรรมของศูนย์พัฒนาสุขภาวะวิถีเชิงพุทธผ่านกระบวนการนโยบายพระคิลานุปัฏฐาก

3.3 การทำงานเชิงรุก ด้านงานสาธารณสงเคราะห์ ถือเป็นงานสำคัญอีกด้านหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งปัจจุบันมหาเถรสมาคมองค์การปกครองสูงสุดได้กำหนดให้ พระสงฆ์มีกิจกรรม มีหน้าที่ ดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์ ปัจจุบันพระสงฆ์ได้ปรับประยุกต์การทำงานสาธารณสงเคราะห์ให้มีความหลากหลายในกิจกรรม ทั้งในภาวะปกติและในภาวะวิกฤติ เพื่อให้พระสงฆ์สามารถใช้ศักยภาพและความรู้ความสามารถ ที่จะทำงานให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนที่มีความหลากหลายไปตามเงื่อนไขของสังคมปัจจุบัน ทั้งนี้ ความหลากหลายของกิจกรรมสาธารณสงเคราะห์ สามารถจำแนกรูปแบบได้ตามกรอบ 4 หลักการสำคัญ คือ สงเคราะห์ช่วยเหลือ สนับสนุนเกื้อกูล มีส่วนร่วมพัฒนา และบูรณาการเครือข่าย

กระบวนการเสริมเครือข่ายความร่วมมือกับภาครัฐ ภาคประชาชน ที่จะเข้ามาสนับสนุนส่งเสริม ช่วยเหลือกระบวนการปฏิบัติงานของศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ เกี่ยวกับด้านการปฏิบัติงานและผู้ปฏิบัติงาน อันได้แก่ กลุ่มที่เรียนว่า บวร หรือ “บ้าน วัด โรงเรียน” ตลอดรวมถึงกลไกการทำงานขององค์กรปฏิบัติงาน อันเป็นนโยบายของหน่วยเหนือ อันเป็นนโยบายขององค์กรสงฆ์ นโยบายในระดับมหาเถรสมาคม หรือนโยบายในระดับคณะสงฆ์ ซึ่งจะไปสอดรับกับกระบวนการทำงานการพัฒนาของภาครัฐ และส่งผลต่อการพัฒนาสังคม/พัฒนาประเทศต่อไป

โครงการ “การขับเคลื่อนเครือข่ายส่งเสริมสุขภาพในระดับอาเซียน” ได้จัดขึ้น ณ วิทยาลัยสงฆ์พิจิตร ภายใต้โครงการย่อย 3 โครงการ กล่าวคือ 1) โครงการตรวจสุขภาพวิทยาลัยสงฆ์ร่วมกับ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดูแลสุขภาพของนิสิตนักศึกษา ช่วยป้องกันโรค ส่งเสริมสุขภาพ และสร้างความตระหนักในการดูแลสุขภาพ 2) โครงการโรคร้ายแรงในการสูบบุหรี่และดื่มแอลกอฮอล์ เป็นการลด ละ และเลิก และ 3) โครงการจัดการขยะมูลฝอย ของเหลือทิ้งจากการใช้สอยนำมาต่อยอดเพื่อเพิ่มมูลค่า

ในประเด็นบูรณาการเครือข่ายการพัฒนาสังคมของศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ ภายใต้ความร่วมมือกันของคณะสงฆ์ ภาคเอกชน (ประชาชน) ภาครัฐ ซึ่งได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหน่วยงานราชการ หรือองค์กรสาธารณประโยชน์อื่น การดำเนินกิจกรรมในเชิงบูรณาการเครือข่ายจำแนกใต้เป็น 3 รูปแบบ ดังนี้ 1) เครือข่ายคณะสงฆ์ เป็นการดำเนินงานเชิงบูรณาการทั้งใน ลักษณะเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ มีการประยุกต์หลักการพุทธศาสนา ได้อย่างต่อเนื่องและ 2) เครือข่ายราชการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจังหวัด สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานเกษตรอำเภอ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.) ฯลฯ และ 3) เครือข่ายภาพประชาสังคมและองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นการทำงานที่คณะสงฆ์ร่วมมือกับกลุ่ม/องค์กรที่จัดตั้งโดยประชาชน หรือชุมชนและหรือองค์กรพัฒนาเอกชนจากภายนอกชุมชน ในรูปแบบของการสร้างเครือข่ายงานสาธารณสงเคราะห์ที่มุ่งหวังให้ร่วมกันคิด และดำเนินงานโครงการ/กิจกรรมสาธารณประโยชน์

อภิปรายผล

1. บทบาทของพระคิลานุปัฏฐากประจำวัด และหรือพระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด (อสว.) ทำหน้าที่คอยช่วยเหลือดูแลพระสงฆ์อาพาธ ภายใต้ธรรมนูญสุขภาพพระสงฆ์แห่งชาติ พ.ศ.2560 ตลอดรวมถึงการดำเนินงานร่วมกันหรือบูรณาการงานด้านสุขภาพร่วมกัน สอดคล้องกับ นฤมล วรรธนเศรณี ได้ให้ความหมายของ คำว่า “บทบาท” มีความหมาย 2 ประการ ประการแรก คือ การพิจารณาในด้านโครงสร้างของสังคม บทบาท คือ ตำแหน่งทางสังคม ที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันออกไป ซึ่งแสดงลักษณะออกโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครอบครองตำแหน่งนั้น อีกประการหนึ่ง พิจารณาในด้านการแสดงบทบาทหรือการปะทะสังสรรค์ บทบาท คือ ผลสืบเนื่องที่มีแบบแผนของการกระทำที่เกิดจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสภาพแห่งการปะทะสังสรรค์นั้นในประการแรก บทบาทเป็นการจำแนกชั้นของบุคคลที่อยู่ในสังคม ที่ ถูกจำแนกในคุณสมบัติและพฤติกรรมของคนกับบรรทัดฐานทางสังคมประการที่สอง บทบาทเป็นวิถี การแสดงพฤติกรรมของบุคคลซึ่งขึ้นอยู่กับอุปนิสัย ความคิด ความรู้ความสามารถ มูลเหตุจูงใจ และความพอใจ (นฤมล วรรธนเศรณี, 2547)

กระบวนการพัฒนาศักยภาพ “พระคิลานุปัฏฐาก” และให้มีองค์ความรู้สำหรับการดูแล “ภิกษุอาพาธ” เข้ามาเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่หลัก โดยการนำ “หลักธรรม และเทคโนโลยี” ไปใช้ในการปรับแก้ปัญหาทางสุขภาวะทางจิต และปัญญาให้กับ “ภิกษุอาพาธ” ซึ่งในเบื้องต้น “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ” มีกลุ่มเครือข่ายช่วยเหลือสนับสนุนการปฏิบัติงาน โดยมีหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือหลัก สอดคล้องกับพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) (2546) กล่าวว่า หลักการพัฒนาตนเองด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้บุคคลสามารถดำรงตนให้อยู่ร่วมกับสังคม และหรืออยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างปกติสุข

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น “ศีล” แปลว่า ตั้งกายกรรม วจีกรรม ไว้ ด้วยดีหมายความว่า รักษากายให้ตั้งอยู่ในสุจริต 3 รักษาวาจาให้ตั้งอยู่ในวจีสุจริต 4 ไว้เป็นปกติศีลแปลว่า เข้าไปรับรองกุศลกรรมไว้ หมายความว่า เมื่อบุคคลมีศีลดีแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ที่ดีงาม เช่น ขันติเมตตา สัจจะ สันโดษ วิริยะ ปัญญา เป็นต้น ก็เกิดขึ้นมาตามลำดับ อันเป็นแนวทางและหรือกระบวนการในการพัฒนา “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ” การพัฒนาทักษะด้านการดูแลสุขภาวะวิถีพุทธ ควรเริ่มต้นจาก “แนวคิดการให้คำปรึกษา” ในส่วนของเทคนิคการให้คำปรึกษาแก่พระภิกษุอาพาธ มิให้เกิดความความเครียด อันเป็นเครื่องมือในการบำบัด เยียวยา และฟื้นฟูความสามารถทางจิตใจ ให้มีสภาพจิตใจให้กลับคืนสู่ภาวะปกติ ตลอดรวมถึง ต้องรู้จักวิเคราะห์คน วิเคราะห์ปัญหาของคน รู้จักใช้ทักษะในการพูดคุยทั้งเพื่อเสาะหาเหตุของปัญหา แสวงหาแนวทางในการแก้ไข พร้อมกับการนำหลักธรรมเข้ามาเป็นเครื่องมือในการเยียวยาจิตใจ สอดคล้องกับ หลักอปริหานิยธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อรรถกถาทีฆนิกายมหาวรรคได้ระบุความหมายของหลักอปริหานิยธรรมว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเจริญโดยส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อมมี 2 ประเภท คือ ราชอปริหายธรรม และภิกขุอปริหานิยธรรม หลักธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม คือ เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว นั้นคือ คำสอนเรื่อง อปริหานิยธรรม 7 ประการ คือ 1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ 2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกัน

เลิกประชุมพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงกระทำ 3) ไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ 4) เคารพนับถือผู้ใหญ่ในแคว้นวัชชี 5) ไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรีหรือกุลกุมารี 6) สักการเคารพนับถือบูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชี 7) จัดการรักษาคุ้มครอง

กระบวนการพัฒนาหลักสูตรเพิ่มศักยภาพ “พระคิลานุปัฏฐาก” นั้นจำเป็นจะต้องรู้ถึงสภาพของปัญหา จากนั้นใช้เทคนิคการระดมความคิดจาก “ผู้แสดงทางสังคม” อย่างรอบด้าน เพื่อเข้าสู่กระบวนการพัฒนาศักยภาพของ “พระคิลานุปัฏฐาก” ดังนั้น จะต้องปฏิบัติอย่างเป็นระบบ และมีการวางแผนการดำเนินงานเป็นอย่างดี จึงจะทำให้ได้หลักสูตรที่มีคุณค่าสนองตอบต่อการแก้ไขปัญหาและตรงตามความต้องการ สอดคล้องกับ โกนิฏฐ์ ศรีทอง และคณะ (2563) กล่าวว่า สถาการณ์สุขภาพพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นว่า “พระคิลานุปัฏฐาก” มีความรอบรู้ด้านสุขภาวะไม่เพียงพอ โดยเฉพาะกลุ่มพระสงฆ์ซึ่งมีอายุมากกว่า 70 ปีขึ้นไป ดังนั้น กระบวนการพัฒนาหลักสูตรยังจำเป็นต้องได้รับการยกระดับเกี่ยวกับความรอบรอบรู้ด้านสุขภาพ เพื่อให้ตระหนักต่อทั้งสิทธิและองค์ความรู้ที่จะรักษาสุขภาพของตนเอง โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสุขภาพ ได้แก่ ปัจจัยด้านบุคคล ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม และปัจจัยด้านนโยบาย และรูปแบบการยกระดับความรอบรู้ด้านสุขภาพในสังคมไทย ประกอบด้วย 3 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการดำเนินการเพื่อยกระดับความรอบรู้ด้านสุขภาพโดยคณะสงฆ์ รูปแบบการดำเนินการเพื่อยกระดับความรอบรู้ด้านสุขภาพโดยมหาวิทยาลัย และรูปแบบการดำเนินการเพื่อยกระดับความรอบรู้ด้านสุขภาพ โดยหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับงานด้านสาธารณสุข

2. กระบวนการพัฒนาศักยภาพ “พระคิลานุปัฏฐาก” ที่มีจิตรสาธารณะ และมีความพร้อมทางด้านองค์ความรู้สำหรับการดูแล “ภิกษุอาพาธ” เข้ามาเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่หลัก โดยการนำ “หลักธรรมและเทคโนโลยี” ไปใช้ในการปรับแก้ปัญหา “สุขภาพ” ให้กับ “ภิกษุอาพาธ” พร้อมทั้งประยุกต์หลักการของการวิจัยแบบผสานวิธีมาหลอมรวมกับการวิจัยปฏิบัติการมาใช้ในการดำเนินการพัฒนาระบบจัดการพื้นที่ สอดคล้องกับ กุนนที พุ่มสงวน (2557) กล่าวว่า ในความหมายของ “สุขภาพ” ซึ่งประกอบไปด้วย 4 ส่วน คือ 1) สุขภาพกาย (Physical Health) หมายถึง สภาพที่ดีของร่างกาย กล่าวคืออวัยวะต่าง ๆ อยู่ในสภาพดีมีความแข็งแรงสมบูรณ์ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ร่างกายสามารถทำงานได้ตามปกติ และมีความสัมพันธ์กับทุกส่วนเป็นอย่างดีและก่อให้เกิดประสิทธิภาพที่ดีในการทำงาน 2) สุขภาพจิต (Mental Health) หมายถึง สภาพของจิตใจที่สามารถควบคุมอารมณ์ได้มี จิตใจเบิกบานแจ่มใส มิให้เกิดความคับข้องใจหรือขัดแย้งในจิตใจ สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและ สิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข สามารถควบคุมอารมณ์ได้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งผู้มี สุขภาพจิตดีย่อมมีผลมาจากสุขภาพกายดีด้วย 3) สุขภาพสังคม (Social Health) หมายถึง บุคคลที่มีสภาวะทางกายและจิตใจที่สุข สมบูรณ์มีสภาพของความเป็นอยู่หรือการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ไม่ทำให้ผู้อื่นหรือ สังคมเดือดร้อน สามารถปฏิสัมพันธ์และปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดีและมีความสุข 4) สุขภาพจิตวิญญาณ (Spiritual Health) หมายถึง สภาวะที่ดีของปัญญาที่มีความรู้ทั่วรู้เท่าทันและเข้าใจอย่างแยกแยะได้ในเหตุผลแห่งความดีความชั่ว ความมีประโยชน์และความมีโทษ ซึ่งนำไปสู่ความมีจิตอันดีงามและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

กระบวนการพัฒนาศักยภาพของบุคลากร เพื่อให้บุคลากรได้เห็นภาพของการลงมือปฏิบัติการจริง จึงออกแบบให้มีการปฏิบัติงานในภาคสนามอันเป็นการจำลองบทบาทหน้าที่ให้สงฆ์ผู้เข้ารับการอบรมเห็นภาพของตนเองในกระบวนการดำเนินงานดูแล รักษา ฟื้นฟูเยียวยากลุ่มบุคคลผู้มีปัญหาทางสุขภาวะไม่ว่าจะเป็นทางกาย จิต ปัญญา และสังคม เพราะไม่สามารถแยกแยะความเป็นวัตถุวิสัยออกจากภาพความเป็นองค์รวมของการเจ็บป่วยของบุคคลในสังคมได้ สอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2551) กล่าวว่า สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะที่สมบูรณ์ทุก ๆ ด้านต้องเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน สุขภาวะ

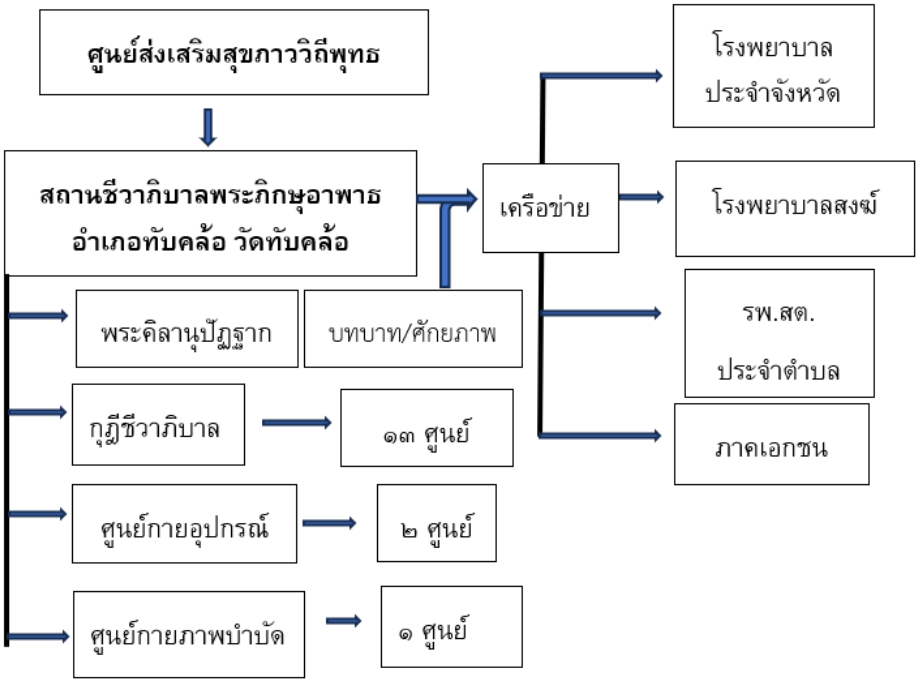
ที่สมบูรณ์ทางกาย ต้องมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีเศรษฐกิจพอเพียง มีสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่มีอุบัติภัย เป็นต้น สุขภาวะทางจิต ต้องมีจิตที่เป็นสุข หย่อนคลาย ไม่เครียด คล่องแคล่ว มีความ เมตตา กรุณา มีสมาธิ เป็นต้น สุขภาวะทางสังคม มีการอยู่ร่วมกันด้วยดีในครอบครัว ในชุมชน ในที่ทำงาน ตลอดรวมถึงสังคมโลก และสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นความสุขอันประณีตที่เกิดจากการจิตใจสูง เข้าถึงความจริงทั้งหมด ลดละความเห็นแก้ตัว มุ่งเข้าถึงสิ่งสูงสุด

3. การเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคมมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาสุขภาวะทางจิตและปัญญา อันที่จะนำไปสู่การพัฒนาประเทศและการเลี่ยนผ่านของสังคมในยุคสังคมผกผันหรือ Disruptive society ในรูปแบบโครงการพัฒนาระบบจัดการพื้นที่และเครือข่ายองค์กรสุขภาวะตามแนวพระพุทธศาสนาในพื้นที่จังหวัดพิจิตร และรูปแบบที่เป็นรูปธรรมของศูนย์พัฒนาสุขภาวะวิถีเชิงพุทธ สอดคล้องกับ วิลาวัลย์ บุญประกอบ และพัชรินทร์ วินยางค์กูล (2557) กล่าวว่า สุขภาพเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อความเจริญงอกงามและพัฒนาการ ในตัวบุคคล ด้าน 1) สุขภาพเป็นรากฐานที่สำคัญของชีวิต ดังคำกล่าวของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นพระพุทธสุภาษิตว่า “อโรคยา ปรมา ลาภา” แปลว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ” 2) สุขภาพเป็นวิถีแห่งชีวิต ชีวิตเป็นสิ่งมีค่ายิ่งกว่าทรัพย์สินใด ๆ ดังนั้นทุกคนจึงจำเป็นต้องรักษาสุขภาพ อนามัยให้แข็งแรงสมบูรณ์อยู่เสมอ 3) สุขภาพเป็นพื้นฐานของการทำงานที่มีประสิทธิภาพ การพัฒนาประเทศจะดี หรือไม่ขึ้นอยู่กับสุขภาพที่ดีของคนในชาติเป็นสำคัญ และเมื่อบุคคลในชาติมีสุขภาพกายและจิตดีมีมันสมองที่มีศักยภาพ ย่อมเป็นผู้ที่มีความสามารถเรียนรู้และสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ได้ดีซึ่งจะส่งผล ต่อการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโดยรวม

ในประเด็นการทำงานเชิงรุก ด้านงานสาธารณสงเคราะห์ โดยให้พระสงฆ์สามารถใช้ศักยภาพและความรู้ความสามารถ ที่จะทำงานให้สอดรับกับความต้องการของประชาชนซึ่งมีความหลากหลายไปตามกิจกรรมสาธารณสงเคราะห์ สามารถจำแนกรูปแบบได้ตามกรอบ 4 หลักการสำคัญ คือ สงเคราะห์ช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูล มีส่วนร่วมพัฒนา และบูรณาการเครือข่ายสอดคล้องกับ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺจิตฺโต), (2551) กล่าวว่า “อิทธิบาท 4” เป็นหลักธรรมนำไปสู่ความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ซึ่งจำแนกไว้เป็น 4 กล่าวคือ 1) ฉันทะ ความพอใจ ในฐานะเป็นสิ่งที่ตนถือว่าดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้ข้อนี้ เป็นกำลังใจอันแรกที่ทำให้เกิดคุณธรรมข้อต่อไปทุกข้ออยู่ในใจเสมอ 2) วิริยะ ขยันหมั่นเพียร ทำงานด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทนเอาธุระไม่ท้อถอย 3) จิตตะ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝักใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเสื่อมถอยไป และ 4) วิมังสา ความสอดส่องในเหตุและผลแห่งความสำเร็จเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ให้ลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา

กระบวนการเสริมเครือข่ายความร่วมมือกับภาครัฐ ภาคประชาชน เป็นการผลักดันกิจกรรมสาธารณสงเคราะห์ ภายใต้ความร่วมมือในรูปแบบของการสร้างเครือข่ายงานสาธารณสงเคราะห์ที่มุ่งหวังให้ร่วมกันคิด และดำเนินงานโครงการ/กิจกรรมสาธารณประโยชน์ สอดคล้องกับ Boissevain (1997) กล่าวว่า เครือข่ายสังคมนั้นวางอยู่บนพื้นฐานคิดเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล กลุ่ม องค์กร และชุมชน ที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่อาจเป็นเครือข่ายตรงหรืออ้อม และมีความซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละระดับ โดยปัจจัยรูปแบบและลักษณะของเครือข่ายจะมีส่วนสำคัญในการวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคล ความเชื่อมโยงระหว่างคนในสังคม และการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ของสังคม

องค์ความรู้การวิจัย

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย

บทบาทศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ

ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธเป็นกลไกสำคัญที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการประสานงานด้านสุขภาพของพระสงฆ์ โดยเฉพาะการดูแลพระภิกษุอาพาธในรูปแบบที่สอดคล้องกับวิถีวัดและชุมชนท้องถิ่น ภาพที่ปรากฏสะท้อนให้เห็นว่าศูนย์ไม่เพียงเป็นสถานที่ดูแลผู้ป่วยเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นองค์กรกลางที่เชื่อมร้อยกิจกรรมและการจัดการสุขภาวะเชิงระบบ ตั้งแต่การบำบัด รักษา เยียวยา ไปจนถึงการประคับประคองชีวิต ทำให้บทบาทของศูนย์ก้าวข้ามจากการเป็นสถานที่ให้บริการ ไปสู่การเป็น “กลไกพัฒนาสังคม” ที่ใช้ศาสนาเป็นฐานของการสร้างสุขภาวะ

สถานชีวาภิบาลและกลไกการจัดการภายใน

สถานชีวาภิบาลพระภิกษุอาพาธที่อยู่ภายใต้การดูแลของวัดทับคล้อ เป็นจุดหลักที่สะท้อนการจัดการภายในองค์กรสงฆ์ที่เป็นระบบมากขึ้น การมีกุฏีชีวาภิบาล ศูนย์กายอุปกรณ์ และศูนย์กายภาพบำบัด ทำให้ศูนย์สามารถรองรับการดูแลพระอาพาธได้ในหลายมิติ ตั้งแต่การอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันไปจนถึงการฟื้นฟูสุขภาพกายและจิตใจ ภาพผังแสดงการกระจายศูนย์ย่อยที่ครอบคลุมหลายพื้นที่ เป็นตัวบ่งชี้ถึงความพยายามสร้างระบบบริการที่มีทั้งศูนย์หลักและศูนย์เครือข่ายย่อย เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของพระสงฆ์และชุมชนในพื้นที่อย่างทั่วถึง

เครือข่ายการเชื่อมโยงกับภาคส่วนต่าง ๆ

การวิเคราะห์ภาพโครงสร้างแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธไม่ได้ทำงานอย่างโดดเดี่ยว แต่เชื่อมโยงกับหน่วยงานด้านสาธารณสุขในทุกระดับ ตั้งแต่โรงพยาบาลประจำจังหวัด โรงพยาบาลสงฆ์ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ไปจนถึงเครือข่ายภาคเอกชนและองค์กรประชาชน ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ทำให้เกิดระบบสนับสนุนที่แข็งแรง ทั้งในด้านการส่งต่อผู้ป่วย การสนับสนุนอุปกรณ์และบุคลากร

ตลอดจนการจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพในชุมชน การมีเครือข่ายที่หลากหลายยังทำให้ศูนย์มีความยืดหยุ่น สามารถปรับตัวต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทบาททางสังคมและจิตวิญญาณของพระคิลานุปัฏฐาก

พระคิลานุปัฏฐากในฐานะแกนหลักของศูนย์ทำหน้าที่เกินกว่าการดูแลสุขภาพทางกายของพระอาพาธ แต่ยังมีบทบาทในด้านการเยียวยาจิตใจและจิตวิญญาณ การเป็นทั้งผู้ดูแล ผู้ปลอบโยน และผู้เชื่อมโยงกับญาติโยม ทำให้ศูนย์แห่งนี้ไม่ได้เป็นเพียงสถานพยาบาล แต่เป็นพื้นที่ทางสังคมที่สร้างความอบอุ่นและความมั่นคงทางจิตใจให้กับทั้งพระภิกษุและประชาชนทั่วไป ภาพผังที่มีองค์ประกอบหลายด้านแสดงให้เห็นถึงการจัดวางระบบที่ตระหนักถึงความเป็นองค์รวมของสุขภาวะ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาสุขภาพแบบบูรณาการที่ผสมผสานกาย จิต ปัญญา และสังคมเข้าด้วยกันอย่างสมดุล

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

นโยบายมาจากคณะสงฆ์ระดับจังหวัด สู่ระดับอำเภอ เข้ามาสนับสนุนการทำงาน โดยมีกลุ่มคณะทำงานใน “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ” ในเรื่องของงบประมาณ เพื่อเข้ามาให้การสนับสนุนพร้อมทั้งมีการบูรณาการโครงการที่เกี่ยวข้องเข้าช่วยเหลือ ในรูปของโครงและหรือกิจกรรม ให้มีดำเนินการทำงานคู่ขนานกับหน่วยงานจากกระทรวงสาธารณสุขในพื้นที่

และในประเด็น “วิกฤติ” ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ กล่าวคือ การเกิดโรคระบาดขึ้นในพื้นที่และหรือกรณีที่มีพระอาพาธเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจทำให้ “กุฏิชีวาภิบาล” ไม่สร้างมารถรองรับได้ อันเนื่องจากความพร้อมของอุปกรณ์ (กายอุปกรณ์/ประจำกุฏิชีวาภิบาล) ยังไม่สามารถรองรับได้อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งปัจจุบันสามารถรองรับได้เพียง 15 เตียงเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมองว่า “คณะสงฆ์จังหวัดพิจิตร” ควรจัดสรรงบประมาณเข้ามาเสริมในรูปของนโยบาย เพื่อให้ “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ” มีขีดความสามารถสำหรับรองรับสภาวะวิกฤต อันจะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า พร้อมทั้งพัฒนาศักยภาพ "พระคิลานุปัฏฐาก" ยังขาดความเป็นระบบ โดยผู้ให้ข้อมูลระบุว่า “ต้องผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรดูแลผู้สูงอายุ 70 ชั่วโมง ให้ครอบคลุมทักษะการให้คำปรึกษาเชิงจิตวิญญาณ”

ภาพ “วิกฤติ” ผู้วิจัยในฐานะประธาน “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ” ต้องมีกระบวนการ การสร้างเครือข่าย ในลักษณะของรูปแบบการทำงานเชิงรุก 4 ด้าน (ร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ และสังคม) ไปยัง 12 อำเภอของจังหวัดพิจิตร เพื่อให้สามารถรองรับกับสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งมีพระภิกษุจำนวนหนึ่งป่วยเป็นโรคเบาหวาน 297 รูป โรคความดันโลหิตสูง 531 รูป

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

แนวทางปฏิบัติงานของ “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ” จะต้องทำงานควบคู่ไปกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.) โรงพยาบาลทับคล้อ และโรงพยาบาลสงฆ์ ฯลฯ ในรูปแบบของเครือข่ายสุขภาวะทั้งแนวราบและแนวดิ่ง ตลอดรวมถึงการพัฒนาทักษะ “พระคิลานุปัญฐาก” ให้มีองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง

พระคิลานุปัฏฐากประจำวัด ต้องได้รับการอบรมทักษะการดูแลสุขภาพของพระสงฆ์อาพาธ ในเบื้องต้น อำเภอละ 1 รูป และขยายไปเรื่อย ๆ ให้ครอบคลุมพื้นที่ระดับตำบล และหมู่บ้าน โดยมี ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ เป็นพี่เลี้ยงในเบื้องต้น พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายในพื้นที่ ซึ่งได้แก่ สาธารณสุขอำเภอ

กรณี : พระสงฆ์ในพื้นที่ของจังหวัดพิจิตร ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ กล่าวคือ กลุ่มแรก ได้แก่ พระสงฆ์ที่มีสุขภาพแข็งแรง ข้อเสนอแนะตรงนี้ ควรมีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการป้องกัน โดยการให้

ความรู้เกี่ยวด้านสุขลักษณะ กลุ่มที่สอง ได้แก่ กลุ่มเสี่ยงนี้ ควรมีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการเฝ้าระวัง ด้วยการให้ความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมสุขลักษณะ พร้อมทั้งมีการตรวจเลือดเป็นประจำอย่างน้อย สามเดือนต่อครั้ง และกลุ่มสุดท้าย ได้แก่ กลุ่มที่อยู่ในสภาวะต้องดูแลอย่างใกล้ชิด ตรงนี้ทางศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธจะเข้ามาเป็นพี่เลี้ยง พร้อมกับพัฒนา “พระคิลานุปัฏฐาก” ประจำวัด เพื่อดูแลพระสงฆ์อาพาธ ซึ่งมีภาวะพึ่งพิง เป็นการดูแลประคับประคองระยะท้าย โดยไม่จำเป็นต้องส่งเข้ามาที่ “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ” วัดทับคล้อ

และในประเด็น “จุดอ่อน” ปัจจุบันซึ่งมีความสำคัญมาก คือ ในเรื่องของงบประมาณ (ค่าไฟ ค่าน้ำ และค่าอาหาร ตลอดรวมถึงค่าจ้างเจ้าหน้าที่เพิ่มเติมบางส่วน) เข้ามาสนับสนุนศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ ตรงนี้อยากให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนรวม สำหรับการหางบประมาณเร่งด่วน ในรูปของทุนทางสังคมและวัฒนธรรม

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ข้อค้นพบจากผลการดำเนินการวิจัยดังกล่าว “พระคิลานุปัญฐาก” ผู้วิจัยมองถึง “จุดอ่อน” อันส่งผลต่อการทำวิจัยครั้งต่อไปในประเด็น (ชื่อเรื่อง) “การสร้างแรงบันดาลใจในการพัฒนา “พระคิลานุปัญฐาก” กรณีศึกษา : เครือข่ายศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ จังหวัดพิจิตร”

และในประเด็นการเตรียมความพร้อมรองรับสังคมสูงวัยด้วยพลัง “บวร” ร่วมใจ สนับสนุนให้มีการประสานกับเครือข่ายคน 3 วัยในชุมชน ภายใต้บทบาทและภาระงาน “ศูนย์ส่งเสริมสุขภาววิถีพุทธ” ผู้วิจัยมองว่า ควรทำวิจัย เรื่อง “การพัฒนาสุขภาพดีวิถีใหม่ วิถีธรรม วิถีไทย วิถีเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดพิจิตร

บรรณานุกรม

กิตติ์ ขวัญนาค. (2559) *การศึกษาบทบาทการทำงานเป็นเครือข่ายของพระสงฆ์นักพัฒนา ในจังหวัดเชียงใหม่.* (วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม). คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กุนนที พุ่มสงวน. (2557). *สุขภาพและการสร้างเสริม สุขภาพ : บทบาทที่สำคัญของพยาบาล.* วารสารพยาบาลทหารบก, 15(2), 10–14.

โกนิฎฐ์ ศรีทอง และคณะ. (2563). *โครงการความรอบรู้ด้านสุขภาพ: ภาวะสังคมและคุณภาพชีวิตในพระสงฆ์. (Health Literacy: Social Determination and Quality of Life for Thai Buddhist Monks).* โครงการสร้างเสริมสุขภาวะเชิงพุทธของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ในสังคมไทย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ สำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* (เล่มที่ 10). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นฤมล วรรธนเศรณี. (2547). *ศึกษาบทบาทและผลกระทบจากบทบาทของวัดชัยมงคล อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา.* (วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต พัฒนาสังคม). มหาวิทยาลัยทักษิณ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ประเวศ วะสี. (2551) *ยุทธศาสตร์ อบต. จุดเปลี่ยนประเทศไทย.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.).

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ). (2546) *วิปัสสนาญาณโสภณ.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: ศรีอนันต์การพิมพ์.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺจิตฺโต). (2551). *ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสุระพงษ์ สุรวโส. (สีหมอก). (2555) *ภาวะผู้นำของพระสงฆ์ ในการบริหารการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาพระครูโพธิวีรคุณ วัดโพธิการาม ตำบลโพนสูง อำเภอปทุมรัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต การบริหารการพัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระราชวรเมธี และคณะ. (2560) *แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา.* (2560-2564) “การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ”. (ม.ป.ท.)

รัตติกรณ์ จงวิศาล. (2566) *ภาวะผู้นำ ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา,* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร : เอเชีย ดิจิตอล การพิมพ์.

วิลาวัลย์ บุญประกอบ และพัชรินทร์วินยางค์กูล. (2557) “*ภาวะสุขภาพและการดูแลสุขภาพ” การดำรงชีวิตอย่างมีสุขภาวะ (Healthy Living).* เชียงราย: สำนักวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

สำนักอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. (2561) *คู่มือแนวทางการอบรมหลักสูตรพระคิลานุปัฏฐาก (พระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด-อสว.).* กรุงเทพมหานคร: มปพ.

สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ เขต 3 นครสวรรค์, และศูนย์อนามัยที่ 3 นครสวรรค์. (2568). *เอกสารพิธีเปิดโครงการสร้างเสริมสุขภาวะวิถีพุทธ* (จัดขึ้นเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน 2568). เอกสารภายใน.

Boissevain J. (1974). *Friend of Friend : Networks, Manipulators and Coalitions*, Oxford: Basil Blackweel. 12.

รูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย*

Safe Agriculture Model for Sustainable Development in Thai Society

บุษบา วุฒิพงศ์
Bussaba Wuttipong
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Email: bussaba1299@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย 2) เพื่อพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย 3) เพื่อเสนอรูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการประชุมกลุ่มเพื่อระดมความคิดเห็นจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 15 คน ประกอบด้วยผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และเกษตรกรผู้มีประสบการณ์ด้านเกษตรปลอดภัย รวมทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยเน้นการทำงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ครอบคลุม 3 ศูนย์เรียนรู้หลัก คือ ศพก. สวนเทพพนา–ไร่ภูลิตฟาร์ม ศูนย์เครือข่ายไม้ผล และศูนย์เรียนรู้สวนสวย 168 รวมทั้งเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัยเชิงปฏิบัติการ 30 คน การปฏิบัติการในพื้นที่นำร่อง 3 แห่ง เน้นการทดลองปลูกพืชผักและไม้ผลปลอดภัย เช่น อะโวคาโด อินทผาลัม และผักสลัดอินทรีย์ เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง แนวคำถามสนทนากลุ่ม การบันทึกภาคสนามและแบบประเมินผล ข้อมูลที่ได้ถูกวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และสังเคราะห์เชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย พบว่า 1) เกษตรกรส่วนใหญ่มีการจัดการเกษตรปลอดภัยโดยใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงร่วมกับมาตรฐาน GAP ครอบคลุมด้านการเตรียมดิน การจัดการน้ำ การใช้พันธุ์ที่เหมาะสม การบำรุงรักษาพืชโดยชีววิธี การเก็บเกี่ยวและการตลาด 2) การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเน้นการลดสารเคมี เพิ่มการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมธรรมชาติ ควบคู่กับการพัฒนาช่องทางตลาดสีเขียวและออนไลน์ ลดต้นทุนการผลิต เพิ่มรายได้และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน 3) รูปแบบเกษตรปลอดภัยที่เสนอมุ่งเน้นการจัดการทุนกระบวนการผลิต การรับรองมาตรฐาน การตอบแทนสังคม (CSR/CSV) การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้และการสร้างความยั่งยืนในระบบเกษตรปลอดภัยของไทย

คำสำคัญ: เกษตรปลอดภัย; การพัฒนาที่ยั่งยืน; สังคมไทย

ABSTRACT

This research aimed 1) to study the safe agriculture management of farmers in Thai society, 2) to develop the safe agriculture management system of farmers in Thai society, and 3) to propose a safe agriculture model for sustainable development in Thai society. The qualitative research was conducted by studying data from in-depth interviews and group discussions to gather opinions from 15 key informants, consisting of community leaders,

* Received August 13, 2025; Revised September 11, 2025; Accepted September 17, 2025

government officials, and farmers with experience in safe agriculture. In addition, participatory action research (PAR) was applied, covering 3 main learning centers: the Agricultural Learning Center (Phonlith Farm) Ban Non Samran, Ban Rai Subdistrict, Thepsathit District, Chaiyaphum Province, the fruit network center, and the “Suan Suay 168 Ban Rai” learning center, as well as 30 farmers who participated in the participatory action research activities. The operation in 3 pilot areas focused on experimental planting of safe vegetables and fruits such as avocado, date palm, and organic salad vegetables. The research instruments consisted of semi-structured interviews, focus group question guidelines, field notes, and evaluation forms. The data were analyzed by content analysis and synthesized in connection with relevant concepts and theories.

The results revealed that 1) most farmers managed safe agriculture by applying the sufficiency economy philosophy together with GAP standards, covering soil preparation, water management, the use of appropriate plant varieties, biological methods of plant maintenance, harvesting, and marketing. 2) The development of the management system emphasized reducing chemicals, increasing the use of local wisdom and natural innovations, along with developing green markets and online marketing channels, reduce production costs, increase income, and strengthen communities. 3) The proposed safe agriculture model focused on capital management, production process, standard certification, social responsibility (CSR/CSV), The Application of Buddhist Principles and the Creation of Sustainability in Thailand’s Safe Agriculture System.

Keywords: Safe Farming; Sustainable development; Thai society

บทนำ

ประเทศไทยมีเนื้อที่การเกษตรจัดอยู่ในอันดับที่ 48 ของโลก แต่มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรในอัตราที่สูงอย่างน่าวิตก โดยมีการใช้ยาฆ่าแมลงมากเป็นอันดับที่ 5 ของโลก และใช้สารกำจัดวัชพืชมากเป็นอันดับที่ 4 ของโลก ตามรายงานสรุปการนำเข้าวัตถุอันตรายทางการเกษตรประจำปี พ.ศ. 2566 แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มการนำเข้าวัตถุอันตรายทางการเกษตรที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2566 ประเทศไทยมีการนำเข้าวัตถุอันตรายทางการเกษตร (ประเภทการใช้) ในปริมาณสูงถึง 140.8 ล้านกิโลกรัม มีมูลค่ารวม 23,906 ล้านบาท (สำนักควบคุมพืชและวัสดุการเกษตร, 2566) สถิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการสารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรไทยที่อยู่ในระดับสูง ส่งผลให้มีปริมาณการนำเข้าที่เพิ่มขึ้นตามสัดส่วน (เนตรนภา มาตรวังแสง และคณะ, 2567)

ในขณะเดียวกัน พฤติกรรมการบริโภคของประชาชนได้เปลี่ยนแปลงไปที่ให้ความสำคัญกับสุขภาพมากขึ้น ผู้บริโภคหันมาให้ความสนใจกับการบริโภคผลิตภัณฑ์จากพืช ผัก และผลไม้ที่มีความปลอดภัย บริโภคอาหารเพื่อสุขภาพนั้นได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุซึ่งต้องดูแลสุขภาพมากกว่าวัยอายุอื่นๆ การวิจัยและพาณิชย์ทางอาหารพบว่า อาหารยังมีมูลค่ามากในอนาคตทั้งนี้ เนื่องจากผู้บริโภคหันมาให้ความสำคัญกับอาหารและสุขภาพมากขึ้น (ธีรวีร์ วราธรไพบูลย์, 2557) ส่งผลให้ความต้องการสินค้าเกษตรปลอดภัยเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผลิตภัณฑ์พืชผัก อย่างไรก็ตาม ระบบการผลิตเกษตรของไทยยังคงประสบกับปัญหาหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการตอบสนองความต้องการดังกล่าว เกษตรกรส่วน

ใหญ่ยังขาดความรู้ ทักษะและแรงจูงใจในการผลิตตามมาตรฐานความปลอดภัย นอกจากนี้ ภาครัฐยังมีการประชาสัมพันธ์และการสนับสนุนที่ไม่เพียงพอและไม่ทั่วถึง ส่งผลให้การผลิตอาหารปลอดภัยมีปริมาณไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด อีกทั้งตลาดยังประสบกับข้อจำกัดในแง่ของความเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิต ผู้ค้าและผู้บริโภค (สุริยนต์ สูงคำ และลัดดา ปินตา, 2565)

ภาครัฐจึงควรมีบทบาทในการส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างจริงจัง รวมถึงการส่งเสริมตลาดสินค้าเกษตรปลอดภัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อยกระดับมาตรฐานการผลิตให้เทียบเท่าระดับสากลและรองรับการเติบโตของตลาดอย่างยั่งยืนการเสนอให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางธุรกิจอาหารเพื่อสุขภาพ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสานเทคโนโลยีทันสมัย เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและสร้างอัตลักษณ์ด้วยสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) มีองค์ประกอบสำคัญคือ ความร่วมมือระหว่างวัย การพัฒนาทั่วถึง และนวัตกรรมการผลิต การศึกษาให้ภาคเหนือส่งเสริมการตลาดสินค้าเกษตรปลอดภัย โดยบูรณาการกับท้องถิ่น แบ่งรูปแบบเกษตรเป็น 3 ประเภท คือ 1) สนับสนุนด้านการผลิต 2) การรับรอง และ 3) การตลาด เพื่อสร้างรายได้ ส่งเสริมสุขภาพ และความยั่งยืนแก่ผู้ผลิตและผู้บริโภคในระยะยาว (มูลนิธิสถาบันวิจัยนโยบายเศรษฐกิจการคลัง, 2567)

อย่างไรก็ตามจากสถานการณ์ปัจจุบันมีการส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดชัยภูมิในหลายอำเภอ อาทิเช่น อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอหนองบัวแดง อำเภอคอนสาร อำเภอภูเขียว อำเภอเทพสถิต ฯลฯ แต่ผลจากการศึกษาโดยภาพรวม พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังต่างคนต่างผลิตตามมีตามเกิดเท่าที่สามารถเรียนรู้ได้ ทำให้ยังต้องพึ่งพากลไกทางการตลาด จังหวัดชัยภูมิ มีพื้นที่ประมาณ 12,778 ตารางกิโลเมตร ภูมิประเทศโดยรวมเป็นที่สูง ครึ่งหนึ่งเป็นป่าไม้และภูเขา มีทั้งพื้นที่ราบลุ่มริมน้ำ พื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้น และพื้นที่ภูเขาสูง โดยเฉพาะเทือกเขาดงพญาเย็น มีประชากร 1.12 ล้านคน แบ่งการปกครองเป็น 16 อำเภอ 124 ตำบล เกษตรกรขึ้นทะเบียนกว่า 74,000 ราย พื้นที่เกษตรหลักคือ ปลูกข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด และยางพารา (กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2564)

การทำแบบเกษตรปลอดภัยนั้นเกษตรกรสามารถออกแบบเอง ผ่านการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน การเข้าใจทั้งดิน พืช และภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นการพึงพาธรรมชาติ และพึ่งพาตนเองตอบสนองการใช้ในชีวิตประจำวัน รวมถึงการแปรรูปเพิ่มมูลค่าสินค้า เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต ดังในรายงานประวัติและผลงานเกษตรกร สถาบันเกษตรกรสหกรณ์ดีเด่นแห่งชาติและปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน ประจำปี 2558 ได้เสนอโครงการส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรโดยมีเป้าหมายเกษตรกร 970 ราย ครอบคลุมกลุ่มยุวเกษตรกร เกษตรกรรุ่นใหม่ และกลุ่มผู้ผลิตพืชผักปลอดภัย ผลสำเร็จคือ เกษตรกรมีความมั่นคงด้านอาหาร รายได้เพิ่มขึ้น คุณภาพชีวิตดีขึ้น ชุมชนเข้มแข็ง และเศรษฐกิจฐานรากเติบโตอย่างยั่งยืน (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559)

จากสภาพบริบทดังกล่าว ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจดำเนินการวิจัยเรื่องนี้ โดยคาดหวังว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์ในหลายมิติ กล่าวคือ ต่อเกษตรกร งานวิจัยเสริมสร้างความรู้ ทักษะและแรงจูงใจในการทำเกษตรปลอดภัยบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพาตลาดและสารเคมี และมีความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนมากขึ้น ต่อชุมชนและสังคม งานวิจัยสนับสนุนการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเกษตรกร เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและการเติบโตของเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน ในเชิงนโยบาย งานวิจัยจะให้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สามารถนำไปใช้กำหนดทิศทางการส่งเสริมเกษตรปลอดภัย การพัฒนาศักยภาพเกษตรกรและการออกแบบมาตรการสนับสนุนของภาครัฐ เพื่อยกระดับมาตรฐานการผลิตสินค้าเกษตรปลอดภัยของประเทศให้เทียบเท่าสากลและสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภคต่อไป

วัตถุประสงค์

1) เพื่อศึกษาการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย

2) เพื่อพัฒนาระบบการบริหารการจัดเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย

3) เพื่อเสนอรูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย

รูปแบบการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยแบ่งการวิจัยเป็น 2 ส่วน คือการลงพื้นที่เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกของเกษตรกรเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง จำนวน 15 คน และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 3 พื้นที่นำร่อง คือ (1) ไร่ภูลิตฟาร์ม บ้านโนนสำราญ ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ สำหรับทำแปลงเกษตรทดลองที่เน้นการปลูกอะโวคาโด และ (2) ศูนย์เรียนรู้ “สวนสวย 168 บ้านไร่” แล้วนำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์ เพื่อกำหนดเป็นรูปแบบในการพัฒนาศักยภาพอย่างมีประสิทธิภาพ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยประกอบด้วยเกษตรกรในตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ โดยเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วย หัวหน้าเกษตรอำเภอเทพสถิต ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำการจัดเครือข่ายเกษตรกร ปราชญ์ชุมชน และเกษตรกรผู้มีการจัดการสวนที่ดีหรือเจ้าของฟาร์ม รวมทั้งสิ้น 15 คน นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้เชิญชวนให้เกษตรกรเข้าร่วมเป็นกลุ่มตัวอย่างในโครงการวิจัยแปลงสาธิตการทำการเกษตรแบบปลอดภัยด้วย จำนวน 3 แห่ง

พื้นที่ในการวิจัย ประกอบด้วย

1) พื้นที่การวิจัยเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 3 แห่ง ประกอบด้วย คือ (1) ศูนย์การเรียนรู้ประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) สวนเทพพนา ร่วมกับไร่ภูลิตฟาร์ม บ้านโนนสำราญ ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ (2) ศูนย์เครือข่าย ศพก. อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ ศูนย์เครือข่ายไม้ผล (อินทผลัม) และ (3) ศูนย์เรียนรู้ “สวนสวย 168 บ้านไร่”

2) พื้นที่สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ จำนวน 3 แห่ง ประกอบด้วย (1) ศูนย์การเรียนรู้ประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) สวนเทพพนา ร่วมกับไร่ภูลิตฟาร์ม บ้านโนนสำราญ ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ (2) ศูนย์เครือข่าย ศพก. อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ ศูนย์เครือข่ายไม้ผล (อินทผลัม) และ (3) ศูนย์เรียนรู้ “สวนสวย 168 บ้านไร่” ที่ร่วมกับเกษตรกรที่สนใจอาหารปลอดภัยเน้นการปลูกพืชผัก (ผักสลัดอินทรีย์) เป็นหลัก

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ประกอบด้วย (1) แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ เกษตรกร ปราชญ์ชุมชน ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่เกษตร และเครือข่ายเกษตรกร (2) การสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อร่วมกำหนดรูปแบบเกษตรปลอดภัย (3) การทดลองเชิงปฏิบัติการในศูนย์เรียนรู้ 2 แห่ง เพื่อนำรูปแบบเกษตรอัจฉริยะไปปฏิบัติและประเมินผล และ (4) แบบติดตามและประเมินผล เพื่อประเมินประสิทธิภาพและระบุจุดที่ต้องปรับปรุงของรูปแบบดังกล่าว

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้มุ่งให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การประชุมเครือข่ายเกษตรกร เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการเกษตรปลอดภัย พร้อมทั้งจัดทำเครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและแนวคำถามสนทนากลุ่ม รวมทั้งการเตรียม

ความพร้อมของอุปกรณ์ เช่น เครื่องบันทึกภาพและเสียง เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกันกับเกษตรกรและผู้เกี่ยวข้อง การดำเนินการนี้สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ข้อ 1 คือ ศึกษาการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย

2. การสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ใช้การคัดเลือกพื้นที่เป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในจังหวัดชัยภูมิ เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกจากเกษตรกรเป้าหมาย ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตและการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นพื้นที่ที่มีการพัฒนากระบวนการเกษตรครอบคลุมทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ด้านพันธุกรรม ด้านแรงงาน/เครือข่าย ด้านการผลิต/แปรรูป ด้านการตลาด และด้านเทคโนโลยี/องค์ความรู้ การเก็บข้อมูลนี้สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ข้อ 1 และข้อ 2

3. การเก็บข้อมูลจาก 3 ศูนย์เรียนรู้หลัก ประกอบด้วย ศพก. สวนเทพพนา–ไร่ภูลิตฟาร์ม ศูนย์เครือข่ายไม้ผล และสวนสวย 168 ผ่านกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ใน 4 ขั้นตอน ได้แก่ ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ร่วมวางแผนสร้างโมเดล ร่วมดำเนินการตามแผนและร่วมติดตามประเมินผล การดำเนินงานนี้ครอบคลุมทั้งการศึกษาสภาพจริงและการพัฒนาระบบการจัดการเกษตรปลอดภัย จึงสอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ข้อ 1 ข้อ 2 และข้อ 3

4. การเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ดำเนินการทดลองปลูกพืชผักปลอดภัยในแปลงสาธิต 2 พื้นที่ เพื่อสำรวจบริบทการผลิต การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว ต้นทุน ผลผลิต คุณภาพพืช รวมทั้งผลกระทบทางเศรษฐกิจและสุขภาพของเกษตรกร โดยสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปพัฒนารูปแบบเกษตรปลอดภัยที่ยั่งยืน การดำเนินการนี้สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ข้อ 2 และข้อ 3

5. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ทรงคุณวุฒิ จัดสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 12 คน ได้แก่ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น และเกษตรกรแกนนำ เพื่อพิจารณาร่างรูปแบบเกษตรปลอดภัยที่ได้จากการสังเคราะห์ข้อมูลและทดลองภาคสนาม ขั้นตอนนี้สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ข้อ 3

6. การทดลองใช้รูปแบบ (Try-out) นำร่างรูปแบบเกษตรปลอดภัยไปทดลองใช้จริงในศูนย์เรียนรู้เกษตรปลอดภัย 3 แห่ง เพื่อติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน ทั้งด้านความเหมาะสม ประสิทธิภาพ และอุปสรรคที่พบ เพื่อปรับปรุงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

7. การเผยแพร่และจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ จัดสัมมนาทางวิชาการเพื่อเผยแพร่ “รูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” โดยใช้สื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย วีดิทัศน์ และสื่อออนไลน์ รวมทั้งจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และหนังสือสรุปองค์ความรู้ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และนำไปประยุกต์ใช้ในวงกว้าง

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย พบว่า

การเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทยพบว่า หากนำหลักการ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มาใช้ในการจัดการวิจัยการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย ดำเนินงานผ่านแนวคิดสำคัญเศรษฐกิจพอเพียงที่นำมาใช้ คือ การพอประมาณ หมายถึงเกษตรกรกำหนดเป้าหมายการผลิตที่สอดคล้องกับศักยภาพของตนเองและทรัพยากรของชุมชน เช่น การปลูกข้าวและพืชอาหารให้พอกินพอใช้ในครัวเรือนก่อนจะขยายการผลิตหรือจำหน่าย การมีเหตุผล หมายถึง วางแผนและตัดสินใจบนพื้นฐานข้อมูล ปัจจัยแวดล้อมและความต้องการที่แท้จริง เช่น ศึกษาสภาพพื้นที่เพาะปลูก ทรัพยากรน้ำ ผลตอบแทนของพืชแต่ละชนิด เพื่อบริหารความเสี่ยงและลดความสูญเสีย และการมีภูมิคุ้มกัน คือการสร้างความหลากหลายในระบบเกษตร เช่น

ระบบ “การเกษตรผสมผสาน” เพื่อให้มีรายได้และอาหารสำรอง และปรับเปลี่ยนตามภาวะวิกฤติและภัยธรรมชาติ

แนวปฏิบัติในการผลิตผักปลอดภัยของเกษตรกร โดยเน้นย้ำถึงการดำเนินการตามหลักปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practices - GAP) ในหลายมิติสำคัญ การจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรครอบคลุมตั้งแต่ การจัดหาแหล่งน้ำ พื้นที่เพาะปลูก และการจัดการวัตถุอันตรายไปจนถึงการควบคุมคุณภาพระหว่างกระบวนการผลิต การเก็บเกี่ยว การขนย้ายผลผลิต การจัดเก็บ และสุขอนามัยส่วนบุคคล นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับ การบันทึกข้อมูลเพื่อการตรวจสอบย้อนกลับ ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรได้นำหลักปฏิบัติมาใช้ในการผลิตผักที่ปลอดภัย ซึ่งขั้นตอนการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกร ประกอบด้วย

1.1) การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก มีการปรับพื้นที่ให้เหมาะสม จัดโซนนิ่งเพื่อบริหารจัดการระบบเกษตรปลอดภัยจากสารเคมีอย่างมีประสิทธิภาพ

1.2) การจัดเตรียมแหล่งน้ำหรือระบบน้ำ เน้นแหล่งน้ำสะอาด ปราศจากสารปนเปื้อน เช่น น้ำใต้ดิน แหล่งน้ำธรรมชาติ ขุดบ่อกักเก็บ และสร้างธนาคารน้ำ เพื่อความมั่นคงในการเพาะปลูก

1.3) การเตรียมเมล็ดพันธุ์/กล้าพันธุ์ คัดเลือกพันธุ์ไม้ผลที่เหมาะสมกับพื้นที่ พร้อมการจัดเก็บรักษาเพื่อรองรับการเพาะปลูกทั้งเพื่อบริโภคและจำหน่าย

1.4) การบำรุงรักษาพืช ใช้วิธีปลอดสารพิษ (Poison-free Plant Maintenance) เช่น ปุ๋ยอินทรีย์น้ำหมักชีวภาพ ควบคุมศัตรูพืชด้วยสมุนไพรธรรมชาติ เช่น สะเดา กระเทียม พริก ตัดแต่งกิ่ง ดูแลดินอย่างเหมาะสม

1.5) การเก็บเกี่ยวผลผลิต เก็บเกี่ยวตามรอบเวลาที่เหมาะสมกับชนิดพืช เพื่อบริโภคและจำหน่ายสร้างรายได้แก่ครัวเรือน

1.6) การตลาด จำหน่ายผ่านตลาดชุมชน ห้างสรรพสินค้า และตลาดระดับประเทศ เช่น อะโวคาโด อินทผาลัม ผักสด มีตลาดรองรับอย่างต่อเนื่อง

1.7) การพัฒนาเครือข่าย สร้างความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่นทุกระดับ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขยายเครือข่ายเกษตรปลอดภัยอย่างยั่งยืน

สรุปได้ว่า การจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกร สำหรับเกษตรกรที่ต้องการทำเกษตรปลอดภัย โดยเน้นที่การสร้างความอุดมสมบูรณ์ของดิน ผ่านการใช้ปุ๋ยอินทรีย์และการปรับปรุงสภาพดินให้เหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความสำคัญของการ บริหารจัดการน้ำ อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้พืชได้รับน้ำเพียงพอตลอดฤดูกาล เพาะปลูก และส่งเสริมการใช้ เมล็ดพันธุ์คุณภาพดี ที่ไม่ใช่พืชดัดแปลงพันธุกรรม ควบคู่ไปกับการใช้สารชีวภัณฑ์และวิธีการธรรมชาติในการ ควบคุมศัตรูพืช สุดท้าย แนวทางนี้ได้เน้นย้ำถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตในเวลาที่เหมาะสมและการคัดแยกก่อนจำหน่าย เพื่อให้ได้ผลิตผลที่ปลอดภัยและมีคุณภาพสูงสุด

2. ผลวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย พบว่า

จากการวิจัยในพื้นที่ ผู้วิจัยสามารถพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทยได้วิธีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยที่เป็นการผสมผสานในด้านการให้ความรู้กับเกษตรกรร่วมกับปราชญ์ท้องถิ่น เพื่อให้ความสำคัญกับการจัดการดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์ ศัตรูพืช และการเก็บเกี่ยวอย่างเป็นระบบ โดยยึดหลักการลดการใช้สารเคมี เพิ่มการใช้วิธีธรรมชาติ และคงคุณภาพผลผลิตให้ปลอดภัย

ซึ่งไม่เพียงช่วยให้ผู้บริโภคได้อาหารที่ปลอดภัย แต่ยังทำให้เกษตรกรมีความยั่งยืนในอาชีพและรักษาสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนาขั้นตอนต่างๆ ประกอบด้วย ดังนี้

1) ขั้นตอนการเตรียมพื้นดิน การเตรียมพื้นดินเป็นพื้นฐานสำคัญของเกษตรปลอดภัย เช่น การปลูกอะโวคาโดควรเลือกพื้นที่ระบายน้ำดี ไม่ท่วมขัง โดยเฉพาะพื้นที่ลาดเชิงเขา พร้อมปรับปรุงดินด้วยปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยคอกก่อนปลูก 1-2 เดือน เพื่อให้ดินอุ้มน้ำพอเหมาะ

2) ขั้นตอนการเตรียมพันธุ์กล้า การเลือกพันธุ์ที่เหมาะกับพื้นที่และมีคุณภาพสูง เช่น พันธุ์อินทผาลัม Barhee และ Khalas ที่ทนแล้งและให้ผลผลิตดี ควรเลือกพันธุ์ที่ปลอดสารเคมี ได้รับการรับรองอินทรีย์และเพาะด้วยวิธีปลอดภัย

3) ขั้นตอนการเตรียมแหล่งน้ำ น้ำสะอาดและเพียงพอเป็นปัจจัยหลักของเกษตรปลอดภัย โดยเฉพาะพื้นที่สูงนิยมใช้ระบบน้ำหยดหรือพ่นหมอก ร่วมกับธนาคารน้ำใต้ดิน บ่อเก็บน้ำ หรืออ่างเก็บน้ำย่อย เพื่อสำรองน้ำในฤดูแล้ง เช่น การปลูกอินทผาลัมต้องมีระบบน้ำหยดสม่ำเสมอในช่วงติดผล

4) ขั้นตอนการเตรียมยาหรือสารอินทรีย์ เน้นใช้สารชีวภาพแทนสารเคมี เช่น น้ำหมักสะเดา บอระเพ็ด หรือสมุนไพรอื่น ๆ เพื่อไล่แมลงและบำรุงพืช ใช้ปุ๋ยหมักจากมูลสัตว์และจุลินทรีย์เพื่อปรับปรุงดินและลดต้นทุน

5) ขั้นตอนการบำรุงรักษา การดูแลอย่างสม่ำเสมอโดยไม่ใช้สารเคมี เช่น ใส่ปุ๋ยอินทรีย์ ถอนวัชพืชด้วยมือ หรือคลุมแปลงด้วยฟาง การค้ำกิ่ง ตัดแต่งใบ และตรวจรากเป็นประจำช่วยลดปัญหาโรคพืช

6) ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว เก็บเกี่ยวด้วยความระมัดระวังในระยะสุกที่เหมาะสม เช่น ใช้มือหรือกรรไกรตัดช่อ อาจห่อผลก่อนเก็บเพื่อป้องกันแมลง ขึ้นกับลักษณะของพืชแต่ละชนิด

7) ขั้นตอนการตลาด เน้นความเชื่อมั่นของผู้บริโภค จำหน่ายผ่านตลาดสีเขียว ระบบสมาชิก (CSA) ร้านอาหารสุขภาพและช่องทางออนไลน์ พร้อมออกแบบบรรจุภัณฑ์ให้สวยงามและสร้างแบรนด์ของเกษตรกรเอง

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย สามารถสรุปได้ ดังนี้

1) มิติด้านเศรษฐกิจ เพิ่มศักยภาพทางรายได้ แต่ยังขาดความมั่นคงในระบบตลาด ระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยได้ช่วยให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนการผลิต ส่งผลให้ต้นทุนต่อหน่วยลดลง ขณะที่มูลค่าสินค้าเพิ่มสูงขึ้น เมื่อสามารถแสดงให้เห็นถึงความปลอดภัยและได้มาตรฐาน อย่างไรก็ตาม ความไม่แน่นอนด้านตลาด เช่น ราคาผลผลิตที่ไม่สม่ำเสมอ และการเข้าถึงช่องทางตลาดยังเป็นอุปสรรคหลัก

2) มิติด้านสังคม เสริมสร้างการรวมกลุ่มและความเข้มแข็งของชุมชน ระบบการบริหารจัดการที่ดีมักเกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อกำหนดมาตรฐานร่วมกัน เกิดความสามัคคี การพึ่งพาอาศัยกัน และเกิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มตลาดสีเขียว ระบบเกษตรปลอดภัยช่วยลดปริมาณสารเคมีที่ตกค้างในดินและแหล่งน้ำ ซึ่งมีผลเชิงบวกต่อสุขภาพของเกษตรกรและความยั่งยืนของระบบนิเวศ

3) มิตินโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐ สำคัญต่อการขับเคลื่อนระบบ แม้ว่ารัฐได้กำหนดแนวทางเกษตรปลอดภัย เช่น มาตรฐาน GAP และเกษตรอินทรีย์ การส่งเสริมเกษตรปลอดภัยแบบยั่งยืนในประเทศไทยได้รับความสำคัญจากภาครัฐมาอย่างต่อเนื่อง โดยมุ่งหวังให้เกษตรกรมีรายได้มั่นคง ผู้บริโภคปลอดภัย และสิ่งแวดล้อมได้รับการอนุรักษ์ ซึ่งการสนับสนุนจากภาครัฐมีหลายนโยบายและมาตรการสำคัญที่เกี่ยวข้อง

4) การบูรณาการเทคโนโลยีและนวัตกรรม เพิ่มประสิทธิภาพระบบบริหารจัดการการนำเทคโนโลยีมาช่วยในระบบการจัดการ เช่น การใช้แอปพลิเคชันจัดการฟาร์ม ระบบควบคุมความชื้นอัตโนมัติ และการ

บันทึกข้อมูลผลผลิตแบบดิจิทัล ส่งผลให้เกษตรกรสามารถวางแผนการผลิตได้แม่นยำขึ้น และสามารถตรวจสอบย้อนกลับสินค้าได้

3. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อเสนอรูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย

การนำเสนอรูปแบบการจัดการเกษตรปลอดภัยเพื่อให้เกษตรที่สนใจหรือแหล่งเรียนรู้อื่นๆ ไปปรับใช้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย ผู้วิจัยสามารถเสนอรูปแบบได้ ดังนี้

1) ทุน คือทั้งทุนภายในและทุนภายนอก การทำเกษตรด้วยทุนภายในย่อมมีประสิทธิภาพสูงเพราะไม่ต้องพึ่งธุรกิจใด แต่ก็มีความเสี่ยงสูงและการเติบโตช้ากว่าทุนภายนอก นอกจากนั้น ทุนยังหมายถึงแหล่งเงินและทุนทางทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยอินทรีย์ และแรงงาน เกษตรกรจำเป็นต้องมีการบริหารทุนอย่างมีประสิทธิภาพ การอาศัยทุนภายนอกเช่นโดยภาครัฐและสถาบันการเงิน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) มีบทบาทในการสนับสนุนเงินทุนผ่านสินเชื่อและโครงการพัฒนาแหล่งน้ำหรือปุ๋ยอินทรีย์

2) กระบวนการ กระบวนการผลิตเกษตรปลอดภัยเน้นการวางแผนอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การเตรียมดิน เลือกพันธุ์พืช การดูแลด้วยสารชีวภาพ การเก็บเกี่ยวและการจัดจำหน่ายอย่างปลอดภัย โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและการเรียนรู้ต่อเนื่อง เพื่อลดการพึ่งพาสารเคมี

3) การรับรองมาตรฐาน การรับรอง เช่น GAP (Good Agricultural Practices) หรือ Organic Thailand มีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นใจให้ผู้บริโภค กระบวนการรับรองครอบคลุมด้านความปลอดภัยของอาหาร การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของเกษตรกร เป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าถึงตลาดระดับสูง

4) การตอบแทนสังคม (CSR, CSV) เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรสามารถดำเนินกิจกรรมที่ตอบแทนสังคม เช่น การเปิดพื้นที่เรียนรู้ การบริจาคผลผลิตให้โรงเรียนหรือโรงพยาบาล หรือการจ้างงานในท้องถิ่น แนวคิด CSV (Creating Shared Value) คือการสร้างคุณค่าร่วมทั้งต่อธุรกิจและสังคมผ่านการผลิตที่ปลอดภัยและยั่งยืน

5) การนำหลักธรรมมาปรับใช้ในพัฒนาเกษตร หลักธรรมในพุทธศาสนา เช่น สัมมาอาชีวะ ความเพียรและอิทธิบาท 4 ถูกนำมาปรับใช้ในการดำเนินงาน เช่น การทำเกษตรอย่างสุจริต ใส่ใจสิ่งแวดล้อม มีความเพียรในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต และมีจิตเมตตาต่อผู้บริโภค

6) ความยั่งยืน (ความปลอดภัย) ความยั่งยืนเกิดจากระบบการผลิตที่ไม่ทำลายทรัพยากร-ธรรมชาติ ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสร้างความมั่นคงด้านอาหาร การทำเกษตรปลอดภัยอย่างต่อเนื่องจึงเป็นการสร้างความมั่นใจให้ผู้บริโภค และส่งเสริมสุขภาวะของทั้งผู้ผลิตและสังคมโดยรวม

สรุปได้ว่า รูปแบบการจัดการเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการ ประการแรกคือ "ทุน" ซึ่งรวมถึงทั้งเงินและทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ ถัดมาคือ "กระบวนการ" ซึ่งเน้นการวางแผนการผลิตอย่างเป็นระบบโดยลดการพึ่งพาสารเคมีและการมีส่วนร่วมของชุมชน นอกจากนี้ "การรับรองมาตรฐาน" เช่น GAP มีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภคและการเข้าถึงตลาดระดับสูง ท้ายที่สุด แนวคิดเรื่อง "การตอบแทนสังคม" และ "การนำหลักธรรมมาปรับใช้" เช่น สัมมาอาชีวะ ก็เป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่ "ความยั่งยืน" โดยรวมของระบบเกษตรปลอดภัยที่ไม่ทำลายทรัพยากรและสร้างความมั่นคงทางอาหาร

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 การศึกษาการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย

ผลการวิจัยในครั้งนี้พบว่า การจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรไทยสามารถขับเคลื่อนอย่างมีประสิทธิภาพได้ เมื่อเกษตรกรน้อมนำ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มาใช้เป็นแนวทางดำเนินงาน โดยเฉพาะ 3 ห่วง คือ “ความพอประมาณ–ความมีเหตุผล–ภูมิคุ้มกัน” และ 2 เงื่อนไขคือ “ความรู้และคุณธรรม” ร่วมกับการประยุกต์ใช้หลักปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (GAP) ในการจัดการดิน น้ำ พันธุ์พืช การควบคุมศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว และการตรวจสอบย้อนกลับ ผลนี้ สอดคล้องกับงานของภาณุพันธุ์ ประภาติกุล และคณะ (2562) ที่ศึกษาการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายห้วยฮ่องไคร้ โดยพบว่า การดำเนินการบนพื้นฐานความพอประมาณและการสร้างภูมิคุ้มกันด้วยระบบเกษตรผสมผสาน ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกและเพิ่มความมั่นคงในการดำรงชีพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรอย่างมีเหตุผล

ในทำนองเดียวกัน งานของณรงค์ กฤดิขจรกรกุล (2561) เรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดนครสวรรค์ ชี้ว่า ปราชญ์ชาวบ้านสามารถจัดการเกษตรแบบผสมผสานโดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและการสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ส่งผลให้เกิดความยั่งยืน ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ผลนี้ทำให้เข้าใจวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ชัดเจนขึ้นว่า “การจัดการเกษตรปลอดภัย” ไม่ได้มุ่งเพียงลดการใช้สารเคมีเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ตลอดจนการสร้างเครือข่ายทางสังคมที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกัน งานของเริงวิชญ์ นิลโคตร และคณะ (2564) ที่ศึกษาเครือข่ายเกษตรในจังหวัดนครปฐม ยืนยันว่าการบูรณาการเศรษฐกิจพอเพียงเข้าสู่ระบบเครือข่ายเกษตรปลอดภัย ช่วยสร้างทุนศักยภาพทั้งด้านผู้นำ การสื่อสาร การสนับสนุนจากภาคี และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนตรงกับผลวิจัยของเราที่พบว่า การสร้างเครือข่ายและการเชื่อมโยงกับหน่วยงานท้องถิ่นและภาครัฐ มีส่วนสำคัญในการยกระดับคุณภาพการจัดการเกษตรปลอดภัย

เชิงปฏิบัติและเชิงนโยบายจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรควรน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและหลักปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (GAP) มาปรับใช้ควบคู่กัน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร ลดความเสี่ยงในการผลิต และเพิ่มรายได้อย่างยั่งยืน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการพัฒนาพันธุ์พืชท้องถิ่นที่เหมาะสม จะช่วยให้ได้ผลผลิตที่ปลอดภัยและมีคุณภาพสูง ในขณะเดียวกัน ภาครัฐควรมีบทบาทในการสนับสนุนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรปลอดภัย จัดให้มีระบบการรับรองมาตรฐานที่โปร่งใส และส่งเสริมตลาดรองรับอย่างเป็นรูปธรรม รวมถึงบูรณาการการพัฒนาร่วมกับท้องถิ่น โดยใช้ศูนย์การเรียนรู้เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่าการเชื่อมโยงงานวิจัยเข้ากับการปฏิบัติจริง สามารถนำไปสู่การออกแบบ “โมเดลเกษตรปลอดภัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” ที่สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในหลายพื้นที่ของประเทศไทย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรในสังคมไทย

ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยได้ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากระบบเกษตรเคมีไปสู่ระบบที่คำนึงถึงความปลอดภัยของผู้บริโภค และครอบคลุมถึงการยกระดับศักยภาพทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และนโยบาย รวมทั้งการบูรณาการเทคโนโลยีและนวัตกรรมเข้ามาเสริมประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการด้วย

1) มิติด้านเศรษฐกิจ เพิ่มศักยภาพทางรายได้ ระบบการบริหารจัดการเกษตรปลอดภัยช่วยให้เกษตรกรลดต้นทุนการผลิตจากการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ส่งผลให้ต้นทุนต่อหน่วยลดลง แม้ผลผลิตต่อไร่อาจไม่สูงเท่าการทำเกษตรเชิงเคมี แต่การจำหน่ายในตลาดเฉพาะ เช่น ตลาดสีเขียวหรือผลิตภัณฑ์อินทรีย์ สามารถสร้างรายได้ที่มั่นคงและยั่งยืนยิ่งขึ้น ผลดังกล่าวสอดคล้องกับ สมโภชน์ หมู่หมื่นศรี และคณะ (2555) ที่ระบุว่าการผลิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงช่วยลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ อีกทั้งยังส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักพื้นที่ รู้จักตนเอง และรู้จักตลาด จนนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น

2) มิติด้านสังคม เสริมสร้างการรวมกลุ่มและความเข้มแข็งของชุมชน ระบบการจัดการเกษตรปลอดภัยที่มีประสิทธิภาพมักเกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อกำหนดมาตรฐานร่วมกัน วางแผนการผลิตและควบคุมคุณภาพ ซึ่งนอกจากจะช่วยลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มผลผลิตต่อไร่แล้ว ยังส่งผลให้เกิดความสามัคคีและความเข้มแข็งในระดับชุมชน ผลลัพธ์นี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ อริศรา รุ่งแสง (2555) ที่ศึกษาเกษตรกรในอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ากลุ่มวิสาหกิจเกษตรปลอดภัยที่มีการจัดการร่วมกันสามารถลดต้นทุนเฉลี่ยได้ถึงร้อยละ 20 และได้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าพื้นที่ที่เกษตรกรดำเนินการแบบรายบุคคล

3) มิติด้านสิ่งแวดล้อม ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ ระบบเกษตรปลอดภัยส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการลดการปนเปื้อนของสารเคมีในดินและน้ำ รวมทั้งฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การใช้ปุ๋ยหมักและชีวภัณฑ์ช่วยปรับปรุงโครงสร้างดินและลดปัญหาการเสื่อมโทรมของที่ดิน ผลดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ กรมวิชาการเกษตร (2539) ที่ชี้ว่า การจัดการทรัพยากรดินและน้ำเป็นหัวใจของการผลิตอาหารที่ปลอดภัย และเป็นฐานสำคัญของการสร้างระบบการผลิตที่ยั่งยืน

4) มิตินโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐ แม้ว่าภาครัฐจะกำหนดนโยบายส่งเสริมเกษตรปลอดภัย เช่น มาตรฐาน GAP และเกษตรอินทรีย์ แต่การดำเนินการยังมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง เช่น กระบวนการรับรองที่ซับซ้อนและมาตรฐานที่ไม่ครอบคลุมเกษตรกรรายย่อย อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาเสนอให้รัฐส่งเสริมระบบการผลิตที่มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรายย่อยมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับจตุรงค์ พวงมณี และคณะ (2557) ที่แนะนำให้เกษตรกรปรับใช้ระบบการปลูกผักแบบผสมผสานเพื่อลดความเสี่ยงด้านโรคและแมลง พร้อมทั้งสร้างรายได้อย่างต่อเนื่องมากกว่าระบบการผลิตแบบกึ่งเชิงเดี่ยว

5) การบูรณาการเทคโนโลยีและนวัตกรรม การนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้ในระบบการจัดการ เช่น แอปพลิเคชันจัดการฟาร์ม ระบบควบคุมความชื้นอัตโนมัติ และการบันทึกข้อมูลผลผลิตแบบดิจิทัล เพิ่มความแม่นยำในการวางแผนและสร้างระบบตรวจสอบย้อนกลับที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุรางคนางค์ เจริญรักษ์ (2559) ที่พบว่า ความต้องการและความรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการยกระดับความสามารถในการใช้เทคโนโลยีของเกษตรกร โดยเกษตรกรกว่าร้อยละ 76 มีความต้องการเรียนรู้และใช้งานเทคโนโลยีสารสนเทศในการบริหารจัดการฟาร์ม

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 การนำเสนอรูปแบบการจัดการเกษตรปลอดภัยไปปรับใช้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบรูปแบบเกษตรปลอดภัยที่ครอบคลุม ทุน กระบวนการผลิต การรับรองมาตรฐาน การตอบแทนสังคม การนำหลักธรรมมาปรับใช้และความยั่งยืน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกษตรกร ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปปรับใช้ได้จริงในพื้นที่ ผลนี้สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาเกษตรปลอดภัยอย่างเป็นระบบและยั่งยืนในสังคมไทย การศึกษาของ กฤษฎา บุญชัย และทะนงศักดิ์ จันทร์ทอง (2559) ที่จัดทำโครงการ ถอดบทเรียนชุมชนเกษตรปลอดภัยและอาหารปลอดภัย พบว่าการจัดการทุนทั้งภายในและภายนอก โดยเฉพาะการสนับสนุนจากภาครัฐและเครือข่ายชุมชน มีบทบาทสำคัญต่อการ

สร้างความมั่นคงด้านอาหาร และช่วยลดการพึ่งพาสารเคมี ซึ่งสอดคล้องกับผลวิจัยนี้ที่ระบุว่า “ทุน” เป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนรูปแบบเกษตรปลอดภัย

งานวิจัยพบว่า การดำเนินกิจกรรมด้านการตอบแทนสังคมและการสร้างคุณค่าร่วม (CSR/CSV) เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความยั่งยืนของการทำเกษตรปลอดภัย โดยเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรสามารถสร้างคุณค่าร่วมผ่านการเปิดพื้นที่เรียนรู้ การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านเกษตรปลอดภัยแก่ชุมชน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อสังคม เช่น การบริจาคผลผลิต การสร้างเครือข่ายการผลิต และการจ้างงานในท้องถิ่น กิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่ดี แต่ยังส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและการพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น สอดคล้องผลการศึกษาของ กรวิกา วีระพันธ์เทพา (2560) เกี่ยวกับโครงการวิชาชีพช่างประปาเพื่อประชาชนของการประปานครหลวง ซึ่งเป็นกลยุทธ์ CSV ขององค์กร พบว่าการดำเนินกิจกรรมที่สร้างคุณค่าร่วมต่อสังคมทำให้ผู้เข้าร่วมโครงการเกิดการรับรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในระดับสูง อีกทั้งยังสามารถสร้างคุณค่าให้แก่องค์กรและสังคมไปพร้อมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยนี้ที่ระบุว่า การตอบแทนสังคมเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างความยั่งยืนของระบบเกษตรปลอดภัย

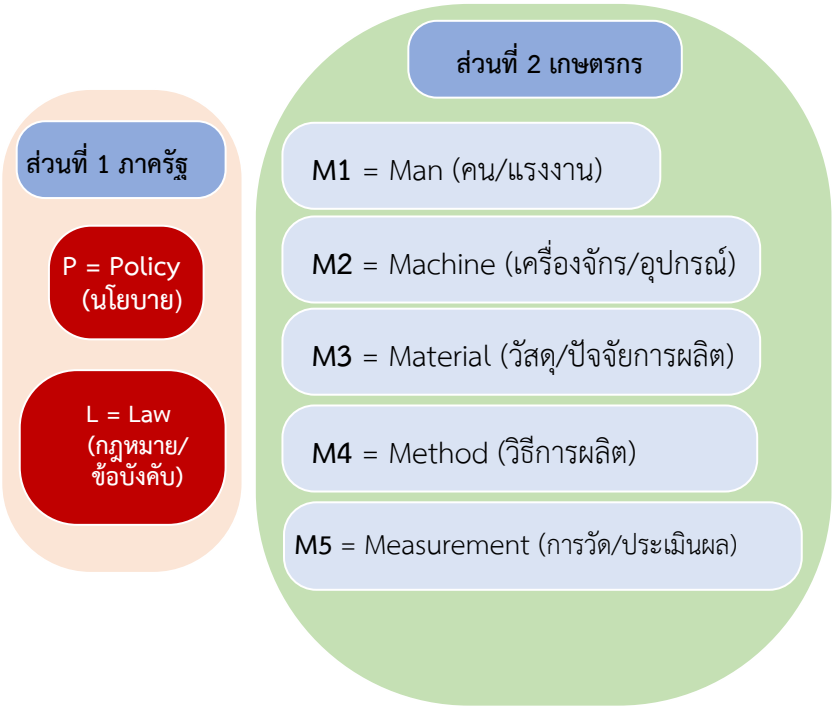
ในด้านการใช้เทคโนโลยีเพื่อพัฒนากระบวนการและการตลาด งานวิจัยของ เบญจมาภรณ์ คงชนะ และคณะ (2561) พบว่าการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ เช่น เว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ ช่วยเพิ่มศักยภาพในการสื่อสารกับผู้บริโภคและสร้างความเชื่อมั่นในสินค้าเกษตรปลอดภัย ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอในงานวิจัยนี้ที่ระบุถึงการนำเทคโนโลยีมาช่วยตรวจสอบย้อนกลับและสร้างความโปร่งใสในระบบการรับรองมาตรฐาน GAP และ Organic งานวิจัยของ จักริน วชิรเมธิน และคณะ (2567) ก็ยืนยันว่าระบบสารสนเทศมีบทบาทสำคัญต่อการสื่อสารและการเข้าถึงข้อมูลของผู้บริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สมาร์ทโฟนและเครือข่ายออนไลน์ ซึ่งช่วยให้ผู้ใช้บริการตัดสินใจได้อย่างมีข้อมูลรองรับสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยนี้ที่เสนอให้พัฒนาช่องทางการตลาดและการสื่อสารออนไลน์ของสินค้าเกษตรปลอดภัย นอกจากนี้ เว็บไซต์ Mitrphol Sustainability แสดงให้เห็นว่าภาคเอกชนไทยให้ความสำคัญกับ CSR และ CSV ผ่านการลงทุนด้านเทคโนโลยี แหล่งน้ำ และมาตรฐานการผลิต เพื่อสนับสนุนเกษตรกรและสร้างความยั่งยืนในห่วงโซ่อาหาร (Mitr Phol Group, 2023) ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการบูรณาการ “ทุน-กระบวนการ-การตอบแทนสังคม” เข้ากับการพัฒนาเกษตรปลอดภัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ทำให้เข้าใจวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากแสดงให้เห็นว่าการสร้างรูปแบบเกษตรปลอดภัยเพื่อความยั่งยืน ไม่ได้อาศัยเพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง แต่ต้องเกิดจากการผสมผสานหลายองค์ประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งการจัดการทุนอย่างมีประสิทธิภาพ การวางกระบวนการผลิตที่เป็นระบบ การรับรองมาตรฐานที่โปร่งใส การตอบแทนสังคมผ่านกิจกรรมที่สร้างคุณค่าร่วม ตลอดจนการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อยกระดับคุณภาพการผลิตและการตลาด เมื่อมองในเชิงปฏิบัติ เกษตรกรสามารถนำโมเดลนี้ไปใช้จัดการฟาร์มของตนเองเพื่อลดการพึ่งพาสารเคมี เพิ่มคุณภาพผลผลิต และสร้างความน่าเชื่อถือในตลาดได้อย่างแท้จริง ขณะเดียวกันในเชิงนโยบาย ภาครัฐและภาคเอกชนควรเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนระบบการรับรองมาตรฐานการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (GAP) และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (Organic) ให้มีความโปร่งใสยิ่งขึ้น พร้อมทั้งส่งเสริมการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนและสนับสนุนตลาดออนไลน์เพื่อให้เกิดการขยายผลของรูปแบบเกษตรปลอดภัยในระดับประเทศอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการวิจัยการทำการเกษตรปลอดภัยผู้วิจัยขอเสนอรูปแบบวิจัย **Model PL-5M** ซึ่งเป็นโมเดลการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรเพื่อเป็นแนวทางที่สำคัญในการให้ผลผลิตที่มีคุณภาพและปลอดภัยต่อ

ผู้บริโภค และปรับใช้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในสังคมไทย การจัดการเกษตรปลอดภัยของสังคมไทยต้องประกอบ 2 ส่วนสำคัญด้วย Model PL-5M ประกอบด้วยดังรายละเอียดต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 รูปแบบการจัดการเกษตรปลอดภัยของเกษตรกรไทย Model PL-5M

ส่วนที่ 1 ภาครัฐ

P = Policy (นโยบาย) ภาครัฐกำหนดนโยบายเกษตรปลอดภัย เช่น GAP, Organic Thailand, Smart Farming การให้การสนับสนุนงบประมาณ เครื่องมือ การให้ความรู้และตลาดสำหรับเกษตรกร ภาครัฐควรส่งเสริมและให้ความสำคัญกับการทำเกษตรแบบยั่งยืนเพื่อความมั่นคงทางอาหาร

L = Law (กฎหมาย/ข้อบังคับ) หน่วยงานที่บังคับใช้กฎหมาย ควรมีการกำกับดูแลการใช้สารเคมีทางการเกษตรตาม ตามพ.ร.บ.วัตถุอันตราย กำหนดมาตรฐานการผลิต และการรับรอง GAP, Organic, Q-Mark ตลอดจนบังคับใช้ระบบ Traceability (การตรวจสอบย้อนกลับ) เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้ผู้บริโภคอย่างจริงจัง

ส่วนที่ 2 ภาคเกษตรกร ประกอบด้วยองค์ประกอบต่อไปนี้

M1 = Man (คน/แรงงาน) ผู้ที่ทำเกษตรหรือเกษตรกรและแรงงานต้องได้รับความรู้และการฝึกอบรมด้านเกษตรปลอดภัย มีการสร้างเกษตรกรต้นแบบและพัฒนาผู้นำชุมชนด้านเกษตรปลอดภัย ส่งเสริมทักษะและแรงจูงใจให้เกษตรกรทำตามมาตรฐานอยู่ตลอดเวลา

M2 = Machine (เครื่องจักร/อุปกรณ์) เกษตรเองควรใช้เครื่องมือที่เหมาะสมและปลอดภัยต่อเกษตรเองหรือผู้ใช้และผลผลิต มีการสนับสนุน Smart Tools / IoT เช่น ระบบรดน้ำอัตโนมัติ เซนเซอร์ตรวจดิน บำรุงรักษาเครื่องจักรเพื่อยืดอายุและมีความระมัดระวังป้องกันอันตรายจากการใช้

M3 = Material (วัสดุ/ปัจจัยการผลิต) การเกษตรปลอดภัยควรมีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์คุณภาพดี ปลอดโรค การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ และสารชีวภัณฑ์แทนสารเคมีอันตราย ตรวจสอบที่มาของวัตถุดิบให้สอดคล้องกับมาตรฐานอย่างเคร่งครัด

M4 = Method (วิธีการผลิต) เกษตรเองต้องปฏิบัติตามมาตรฐาน GAP / Organic อย่างเป็นระบบ มีการใช้ Integrated Pest Management (IPM) ลดสารเคมี บริหารจัดการน้ำ ดิน และแปลงปลูกตามหลักเกษตรยั่งยืน

M5 = Measurement (การวัด/ประเมินผล) มีระบบตรวจสอบคุณภาพผลผลิต เช่น ขนาด น้ำหนัก ปลอดสารพิษจัดทำบันทึกการผลิตและการใช้วัตถุดิบเพื่อการตรวจสอบย้อนกลับ ตรวจสอบมาตรฐานโดยหน่วยงานรัฐหรือเอกชนอย่างสม่ำเสมอ

สรุปภาพรวม PL 5M เป็นกรอบการจัดการที่ช่วยให้เกษตรปลอดภัยในสังคมไทย มีทั้งระดับนโยบาย/กฎหมาย (P + L) และระดับการปฏิบัติจริงในไร่/ฟาร์ม (5M) ทำให้เกิดระบบที่สมบูรณ์ ตั้งแต่รัฐกำหนดทิศทาง เกษตรกรปฏิบัติจริง ผู้บริโภคได้รับผลผลิตที่ปลอดภัย ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญในการให้ผลผลิตที่มีคุณภาพและปลอดภัยต่อผู้บริโภค

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ควรมีนโยบายแผนเปลี่ยนผ่านสำหรับเกษตรกรรายย่อย เช่น การสนับสนุนค่าใช้จ่ายเริ่มต้น การให้ทุนวิจัยแก่ชุมชน และจัดอบรมอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งส่งเสริมให้แต่ละตำบลมีศูนย์เรียนรู้เกษตรปลอดภัยต้นแบบ

2. รัฐควรพัฒนา “ระบบรับรองโดยชุมชน” (PGS) ให้ได้รับการยอมรับในระดับประเทศ พร้อมส่งเสริมตลาดเฉพาะ เช่น ตลาดสีเขียว โรงพยาบาล โรงเรียน และระบบจัดซื้อภาครัฐ เพื่อสร้างช่องทางจำหน่ายสินค้าเกษตรปลอดภัยที่มั่นคง เป็นธรรม และโปร่งใส

3. ควรผลักดันให้การพัฒนาเกษตรปลอดภัยบรรจุอยู่ในแผนยุทธศาสตร์ของประเทศ ทั้งด้านการรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การพัฒนาสุขภาพเชิงป้องกัน และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในระบบเกษตรปลอดภัย เพื่อประเมินผลต่อผลผลิต คุณภาพ ต้นทุน สุขภาพเกษตรกร และผลกระทบสิ่งแวดล้อม

2. ควรศึกษากลไกตลาดและพฤติกรรมผู้บริโภค เพื่อออกแบบกลยุทธ์การตลาดที่สร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมการบริโภคสินค้าเกษตรปลอดภัยอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2564). *แนวทางการส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสมตามฐานข้อมูลแผนที่เกษตรเชิงรุก*. กรุงเทพมหานคร: กรมพัฒนาที่ดิน.

กรมวิชาการเกษตร. (2539*). หลักและวิธีการผลิตผักอนามัย.* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กรวิกา วีระพันธ์เทพา. (2560). *ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมต่อโครงการวิชาชีพช่างประปาเพื่อประชาชนของการประปานครหลวง.* (วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการการสื่อสารองค์กร). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2559). *ประวัติและผลงานเกษตรกร สถาบันเกษตรกรสหกรณ์ดีเด่นแห่งชาติและปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน ประจำปี 2558***.** กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กฤษฎา บุญชัย และ ทะนงศักดิ์ จันทร์ทอง. (2559). *ถอดบทเรียนชุมชนเกษตรปลอดภัยและอาหารปลอดภัย*. สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.

จตุรงค์ พวงมณี, กุศล ทองงาม และสิทธิชัย ลอดแก้ว. (2557). *การจัดการแบบบูรณาการเพื่อยกระดับการผลิตและคุณภาพผลผลิตในระบบการผลิตข้าว–ผักปลอดสารเคมี*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยทรัพยากรเกษตรคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จักริน วชิรเมธิน, อนิรุธ สืบสิงห์ และ ฐิติ ราศีกุล. (2567). พฤติกรรมและความต้องการใช้ระบบสารสนเทศทางการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี, 6*(1), 281-290.

ณรงค์ กฤติขจรกรกุล. (2561). *การทำเกษตรอิทรีย์ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษาปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดนครสวรรค์.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต). คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ธีรวีร์ วราธรไพบูลย์. (2557). พฤติกรรมการบริโภค : อาหารนิยมบริโภคกับอาหารเพื่อสุขภาพ. *วารสารปัญญาภิวัฒน์.* 5(2), 255–264.

เนตรนภา มาตรวังแส, สุทิน ชนะบุญ และพิทยา ศรีเมือง. (2567). ผลกระทบและแนวทางการลดผลกระทบจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในเกษตรกรตำบลท่าลี่ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี, *วารสารวิทยาศาสตร์สุขภาพและสาธารณสุขชุมชน*. 7(2), 103-116.

เบญจมาภรณ์ คงชนะ และ เรณุกา ขุนชำนาญ. (2561). พฤติกรรมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศของนักท่องเที่ยวเชิงเกษตร: กรณีศึกษาสวนสละอาทิตย์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารวิทยาการจัดการ , 5*(1), 145-162.

ภาณุพันธุ์ ประภาติกุล, วรทัศน์ อินทรัคคัมพร, สุรพล เศรษฐบุตร, ณฐิตากานต์ ปินทุกาศ และเสกสรร ดวงสิงห์ธรรม. (2562). การถอดบทเรียนการประยุกต์ใช้ปรับญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการเกษตร กรณีศึกษา: ผู้นำเกษตรกรเครือข่าย ศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจกาพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. แก่นเกษตร, 47(ฉบับพิเศษ 1), 467–472.

มูลนิธิสถาบันวิจัยนโยบายเศรษฐกิจการคลัง. (2567). *โครงการ จัดทำภาพอนาคต สินค้าเกษตรสำคัญ ของประเทศไทย Final Report :กรณีศึกษา สินค้าอาหารจากพืช (Plant-Based Food)*. รายงานฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า.

เริงวิชญ์ นิลโคตร, วัยวุฒิ บุญลอย, ธีรังกูร วรบำรุงกุล และ ชาตรี ลุนดำ. (2564). การบูรณาการหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อพัฒนาเครือข่ายเกษตรอย่างยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดนครปฐม. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์, 8*(6), 14–29.

สมโภชน์ หมู่หมื่นศรี, ฉลวย สวนสุขา, จรังศรี มาดีสุขสถิต และปราโมทย์ ขวัญชัยรัตนภูมิ. (2555). *โครงการผลิตอาหารปลอดภัยตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงจังหวัดชัยภูมิ*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.).

สำนักควบคุมพืชและวัสดุการเกษตร กรมวิชาการเกษตร. (2566). รายงานสรุปการนำเข้าวัตถุ อันตรายทางการเกษตร ปี พ.ศ. 2566. สืบค้นเมื่อ 21 มิถุนายน 2567, จาก https://www.doa.go.th/ard/?page_id=386

สุรางคนางค์ เจริญรักษ์. (2559). *การศึกษาพฤติกรรมและความต้องการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศของเกษตรกรจังหวัดสุราษฎร์ธานี*. สุราษฎร์ธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

สุริยนต์ สูงคำ และ ลัดดา ปินตา. (2565). การจัดการห่วงโซ่อุปทานสินค้าเกษตรปลอดภัยของบริษัทเชียงใหม่วิสาหกิจเพื่อสังคม จำกัด. *วารสารบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ ราชมงคลล้านนา*, 10(2), 1–20.

อริศรา รุ่งแสง. (2555). *ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อผักปลอดสารพิษของผู้บริโภคในเขตกรุงเทพมหานคร*. (สารนิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ.

Mitr Phol Group. (2023). *Society and community: Sustainability initiatives*. Retrieved July 9, 2025, from https://sustainability.mitrphol.com/th/social/society-community/?utm_source=chatgpt.com

ปัจจัยเชิงสาเหตุต่อการตัดสินใจของผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขต 5 จังหวัดอุดรธานี*

FACTORS THAT AFFECT DECISION-MAKING IN THE ELECTION OF MEMBERS OF THE HOUSE OF REPRESENTATIVES. CONSTITUENCY, 2023, DISTRICT 5, UDON THANI PROVINCE

กรวีร์ สาราคำ, สุริยะใส กตะศิลา
Korawee Sarakham, Suriyasai Katasila
มหาวิทยาลัยรังสิต
RANGSIT UNIVERSITY
Email korawee403@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัย มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี และ 2) เพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมการใช้สิทธิ์เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในเขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 30 คน ซึ่งประกอบด้วยนักการเมืองท้องถิ่น นักธุรกิจ ผู้นำชุมชน พ่อค้าแม่ค้า ประชาชนทั่วไป ทั้งนี้ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation)

ผลการวิจัยพบว่า 1) สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับชาติส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อพฤติกรรมการเลือกตั้งของประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะเมื่อเกิดความเดือดร้อนด้านปากท้องหรือไม่พอใจต่อรัฐบาล ผู้สมัครที่สามารถนำเสนอทางแก้ปัญหาที่ชัดเจน สื่อสารได้อย่างจริงจัง และแสดงจุดยืนต่อสถานการณ์ที่ประชาชนเผชิญอยู่ จะได้รับความสนใจและมีโอกาสได้รับคะแนนเสียงมากขึ้น ขณะเดียวกัน กระแสความนิยมในตัวผู้นำหรือพรรคการเมือง ก็อาจส่งผลกระทบต่อผู้สมัครในพื้นที่ทั้งในทางบวกและลบ 2) พฤติกรรมการใช้สิทธิ์เลือกตั้งในเขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี สะท้อนความซับซ้อนของปัจจัยหลายมิติที่ผสมผสานกัน ทั้งด้านบุคลิกภาพผู้สมัคร ความสัมพันธ์ทางสังคม ปัจจัยเศรษฐกิจ การสื่อสาร และบริบทสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งผู้มีสิทธิเลือกตั้งแต่ละกลุ่มมีความต้องการและแรงจูงใจที่แตกต่างกัน ทำให้การเลือกตั้งในพื้นที่นี้เป็นการตัดสินใจที่มีมิติหลากหลายและต้องการการวิเคราะห์อย่างรอบด้าน

คำสำคัญ: การเลือกตั้ง; การตัดสินใจ; ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจลงคะแนนเลือกตั้ง

ABSTRACT

This research aimed to: 1) study the causal factors influencing voters' decisions in the election of Members of the House of Representatives in Constituency 5, Udon Thani Province; and 2) analyze voting behavior in the same constituency. This study employed a qualitative research approach. Data were collected through in-depth interviews with 30 key informants, including local politicians, businesspeople, community leaders, vendors, and general

* Received August 4, 2025; Revised September 13, 2025; Accepted September 17, 2025

citizens. The data were analyzed using content analysis, and the credibility of the findings was verified through triangulation.

The research findings revealed that: National economic and political conditions significantly influence the voting behavior of people in the area. In particular, during times of economic hardship or dissatisfaction with the government, candidates who are able to clearly present practical solutions, communicate sincerely, and take a firm stance on the issues faced by the public tend to attract more attention and have a higher chance of gaining votes. Additionally, the popularity of political leaders or parties can have both positive and negative effects on local candidates. Voting behavior in Constituency 5 of Udon Thani Province reflects the complexity of multiple interrelated factors, including candidate personality, social relationships, economic conditions, communication strategies, and the current political context. Different voter groups have diverse needs and motivations, making electoral decision-making in this constituency a multidimensional process that requires thorough analysis.

Keywords: Election; Decision-making; Factors influencing voting decisions

บทนำ

การเลือกตั้งถือเป็นกลไกสำคัญของระบอบประชาธิปไตย โดยเป็นช่องทางที่เปิดโอกาสให้ประชาชนในฐานะเจ้าของอำนาจอธิปไตยได้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการบริหารประเทศ ผ่านการลงคะแนนเสียงเพื่อคัดเลือกผู้แทนของตนเข้าไปทำหน้าที่ในฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร อันจะส่งผลโดยตรงต่อการจัดสรรทรัพยากร นโยบายสาธารณะ และความเป็นอยู่ของประชาชนในทุกระดับ การใช้สิทธิเลือกตั้งจึงไม่เพียงเป็นสิทธิทางการเมือง หากยังเป็นหน้าที่ของพลเมืองที่ต้องร่วมกันธำรงไว้ซึ่งหลักการประชาธิปไตย และป้องกันการบิดเบือนผลการเลือกตั้งอันเกิดจากการไม่ไปใช้สิทธิหรือการปล่อยให้ผู้อื่นมาใช้สิทธิแทน (สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2566)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้กำหนดให้การเลือกตั้งเป็นกระบวนการที่ต้องเกิดขึ้นโดยเสรี เป็นธรรม และโปร่งใส ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจะต้องมีอิสระในการตัดสินใจปราศจากการครอบงำ ข่มขู่ หรือชี้นำจากภายนอก การตัดสินใจเลือกผู้สมัครของประชาชนแต่ละคนจึงย่อมตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ และความเชื่อมั่นส่วนบุคคล รวมทั้งปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ เช่น พรรคการเมือง นโยบายพรรค คุณสมบัติของผู้สมัคร และรูปแบบการหาเสียง ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อกระบวนการตัดสินใจของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งสิ้น (ดาว์นส์, 2497, อ้างถึงใน ภัทรพล เสริมทรง, 2565)

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2566 ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2566 ถือเป็นอีกหนึ่งหมุดหมายสำคัญทางการเมืองของไทย มีผู้มีสิทธิเลือกตั้งรวมทั้งสิ้น 52,195,920 คน โดยมีผู้มาใช้สิทธิ 39,514,939 คน คิดเป็นร้อยละ 75.71 ของผู้มีสิทธิทั้งหมด ถือเป็นอัตราการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่อยู่ในระดับสูง จำนวนบัตรดีอยู่ที่ร้อยละ 94.12 ขณะที่บัตรเสียและบัตรไม่เลือกผู้ใดมีสัดส่วนรวมกันไม่ถึงร้อยละ 6 (สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2566) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนถึงความตื่นตัวของประชาชนในการใช้สิทธิ แต่ขณะเดียวกันก็นำมาซึ่งข้อคำถามทางวิชาการว่า อะไรคือปัจจัยที่ผลักดันหรือกำหนดทิศทางการตัดสินใจในการเลือกตั้งของประชาชนแต่ละกลุ่ม

จังหวัดอุดรธานี ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถือเป็นหนึ่งในจังหวัดสำคัญของประเทศที่มีบทบาททั้งในทางเศรษฐกิจ การปกครอง และการเมือง โดยเฉพาะในระดับภูมิภาค สำหรับการ

เลือกตั้งในปี พ.ศ. 2566 จังหวัดอุดรธานีมีเขตเลือกตั้งทั้งหมด 10 เขต และได้รับจัดสรรจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตเลือกตั้งจำนวน 10 คน จากจำนวน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบแบ่งเขตทั่วประเทศ 400 คน (ประกาศคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2566)

ในบรรดาเขตเลือกตั้งทั้งหมด เขตเลือกตั้งที่ 5 ของจังหวัดอุดรธานีมีความน่าสนใจเป็นพิเศษ ทั้งในด้านโครงสร้างทางสังคม เครือข่ายทางการเมือง และพฤติกรรมของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ซึ่งอาจสะท้อนแนวโน้มที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจที่จะศึกษา ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี โดยมุ่งเน้นศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ พรรคการเมือง นโยบายพรรค คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สมัคร และรูปแบบการหาเสียง เพื่อวิเคราะห์ว่าแต่ละปัจจัยมีผลต่อการตัดสินใจของประชาชนมากน้อยเพียงใด (สุลีมาศ แปลงศรี, 2565)

ผลการศึกษานี้จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อีกทั้งยังสามารถนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนนโยบาย ส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ตลอดจนพัฒนาระบบการเลือกตั้งให้มีประสิทธิภาพและความโปร่งใสมากยิ่งขึ้น ซึ่งล้วนเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการเมืองไทยให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี

2. เพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมการใช้สิทธิ์เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในเขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ทำการวิจัยต้องการศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุต่อการตัดสินใจของผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี โดยมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

1) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

(1) การศึกษาทบทวนวรรณกรรม ได้แก่ การทบทวนจากแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์หาปัจจัยที่มีอิทธิพล ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจ ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขต 5 จังหวัดอุดรธานี และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย เกณฑ์ที่สำคัญ ประกอบด้วย 1) ความจริง 2) ความถูกต้องน่าเชื่อถือ 3) การเป็นตัวแทน และ 4) ความหมาย ความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลในเอกสารที่นำมาวิเคราะห์และงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง

(2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญประชากรของการวิจัย คือ ผู้มีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย อำเภอพิบูลย์รักษ์ อำเภอหนองหาน และอำเภอกู่แก้ว (เฉพาะตำบลค้อใหญ่และตำบลคอนสาย)

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการ ทั้งในระดับนโยบาย ประชาชน ชุมชน องค์กร/สถาบันการศึกษา ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(1) ทำการศึกษาและคัดเลือกองค์กร ชุมชน องค์กรนโยบายในประเทศ โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของเรื่อง คือ เป็นองค์กรที่มีบทบาทและความสัมพันธ์เกี่ยวกับเชิงสาเหตุต่อการตัดสินใจของผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี

(2) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับหน่วยงาน และบุคคลที่เกี่ยวข้อง

(3) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ และแนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับปัจจัยเชิงสาเหตุต่อการตัดสินใจของผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบแบ่งเขตเลือกตั้ง พ.ศ. 2566 เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

(4) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการในการตัดสินใจโดยเน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไป และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับประเทศได้รับทราบ

(5) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการในการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และวิเคราะห์พฤติกรรมการใช้สิทธิ์เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในเขตเลือกตั้งที่ 5

(6) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ ปัจจัยเชิงสาเหตุในการตัดสินใจเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร์ เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี

3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) กลุ่มตัวอย่างของการวิจัย จำนวน 30 คน ได้แก่

1. นักการเมืองท้องถิ่น	จำนวน 6 คน
2. นักธุรกิจ	จำนวน 6 คน
3. ผู้นำชุมชน	จำนวน 6 คน
4. พ่อค้าแม่ค้า	จำนวน 6 คน
5. ประชาชนทั่วไป	จำนวน 6 คน

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

โดยผู้วิจัยใช้ในรูปแบบการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ที่ถูกเลือกแบบเฉพาะเจาะจง พร้อมด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) เพื่อให้ได้ข้อค้นพบที่ชัดเจน สามารถอธิบายเสริม สนับสนุนข้อโต้แย้งต่าง ๆ และเสริมให้มีความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ รวมถึงการเสนอแนะข้อคิดเห็นในประเด็นที่มีข้อขัดแย้ง หรือเห็นควรเพิ่มเติมให้ชุดความรู้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) กับผู้เกี่ยวข้อง โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง เพื่อนำไปสู่การแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะ

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยมีขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนี้

(1) ผู้วิจัยจัดทำโครงร่างการค้นคว้าอิสระและกำหนดกลุ่มตัวอย่างและการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

(2) ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย จะถูกพัฒนาขึ้นจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและการปรึกษาผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนี้เพื่อให้คำถามและแนวทางครอบคลุมประเด็นที่ต้องการศึกษา โดยต้องผ่านการพิจารณาจากอาจารย์ที่ปรึกษาก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง

(3) ผู้วิจัยทำหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลจากวิทยาลัยผู้นำและนวัตกรรมสังคมมหาวิทยาลัยรังสิต

(4) ก่อนผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยจะอธิบายวัตถุประสงค์ในการวิจัย คำถามที่ใช้ในการวิจัย และสิทธิของผู้เข้าร่วมการวิจัย ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมการวิจัยจะต้องเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ โดยจะต้องลงลายมือชื่อเป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสารแสดงเจตนายินยอม(Consent Form) และผู้เข้าร่วมการวิจัยสามารถขอยุติการสัมภาษณ์ได้ตลอดเวลา

(5) ผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลตามที่ได้คัดเลือกไว้ โดยใช้คำถามที่เตรียมไว้แต่ยืดหยุ่นตามสถานการณ์และการตอบสนองของผู้ให้ข้อมูล การสัมภาษณ์นี้จะเน้นการทำความเข้าใจถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

(6) ผู้วิจัยใช้การสังเกตการณ์พฤติกรรมและทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลในสถานการณ์จริง เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในบริบทของปัญหาและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้อง

(7) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเฉพาะจะถูกบันทึกด้วยการบันทึกเสียง (Audio Recording) และการจดบันทึก (Note-taking) หลังจากนั้นจะถูกถอดความ (Transcription) และจัดเก็บในรูปแบบที่ปลอดภัยและสามารถเข้าถึงได้สาหรับการวิเคราะห์ข้อมูล

(8) หลังจากการสัมภาษณ์เสร็จสิ้นแล้วผู้วิจัยจะให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ยินยันความถูกต้องของข้อมูลที่ได้ให้ไว้กับผู้วิจัย ด้วยการตรวจสอบความตรงของข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูล(Member Checking)

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การจัดระบบและการจัดกลุ่มข้อมูล (Data Organization and Categorization) โดยการจัดกลุ่มข้อมูลที่มีความเกี่ยวข้องกันเข้าไว้ด้วยกันตามหมวดหมู่ (Categories) หรือประเด็นสำคัญ (Themes) ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย การใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อสกัดข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความหมายที่แฝงอยู่ในข้อความ และทำความเข้าใจถึงความคิด ความรู้สึก หรือทัศนคติของผู้ให้ข้อมูล การวิเคราะห์เนื้อหาจะช่วยในการเชื่อมโยงข้อมูลเข้ากับบริบทที่กว้างขึ้น และอาจช่วยให้ผู้วิจัยสามารถตีความข้อมูลได้อย่างละเอียดมากขึ้น

7) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

ใช้การบรรยายเชิงพรรณนา (Descriptive Research) เพื่ออธิบายปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 5 จังหวัดอุดรธานี ผ่านการเสนอประสบการณ์ส่วนบุคคล โดยมุ่งเน้นการสื่อถึงความเป็นจริงที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และโดยใช้การเชื่อมโยงข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อทำความเข้าใจในภาพรวมของปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกผู้แทนราษฎร ข้อมูลเพื่อค้นหาแนวทางการในการตัดสินใจเลือกผู้แทนที่เหมาะสม

ผลการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 5 จังหวัดอุดรธานี และ (2) วิเคราะห์พฤติกรรมการใช้สิทธิเลือกตั้งโดยจำแนก

ตามกลุ่มอายุ ผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาอย่างเป็นระบบ พบข้อค้นสำคัญ ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า การตัดสินใจเลือกตั้งของประชาชนนั้น มีปัจจัยหลายประการที่เข้ามามีบทบาทและส่งผลกระทบแตกต่างกันไป โดยผลการศึกษาชี้ชัดว่า ตัวผู้สมัครถือเป็นปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อการตัดสินใจของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ประชาชนให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับคุณลักษณะส่วนตัวของผู้สมัคร เช่น ความซื่อสัตย์ ความขยัน บุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือ รวมถึงวิธีการสื่อสารและความใกล้ชิดกับพื้นที่ที่ผู้สมัครลงสมัคร หากผู้สมัครเป็น “คนในพื้นที่” หรือมีความสัมพันธ์แนบแน่น กับชุมชน ย่อมได้รับการยอมรับและเชื่อมั่นมากกว่าผู้สมัครที่ไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับพื้นที่นั้น ๆ นอกจากตัวผู้สมัครแล้ว นโยบายและวิสัยทัศน์ที่เสนอโดยผู้สมัครก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ประชาชนให้ความสนใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายที่สามารถตอบโจทย์ปัญหาในพื้นที่จริง เช่น เรื่องการเกษตร สวัสดิการ การศึกษา หรือการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐาน ผู้สมัครที่สามารถสื่อสารนโยบายให้เข้าใจง่าย มีความชัดเจนและดูเหมือนจะปฏิบัติได้จริง จะได้รับความสนใจมากกว่าผู้ที่นำเสนอนโยบายในลักษณะคำมั่นสัญญาที่คลุมเครือหรือเป็นนามธรรม ซึ่งทำให้ประชาชนเกิดความสงสัยและไม่มั่นใจ

ในส่วนของพรรคการเมือง แม้ว่าบทบาทของพรรคจะลดลงในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มักให้ความสำคัญกับตัวผู้สมัครมากกว่า แต่ในกลุ่มประชากรวัยกลางคนและสูงอายุ พรรคการเมืองยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่มีฐานเสียงเก่าของพรรค เช่น พรรคเพื่อไทย ที่ประชาชนยังคงมีความผูกพันและเชื่อมั่นในประวัติศาสตร์และผลงานที่ผ่านมา อีกส่วนที่สำคัญคือปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในพื้นที่ชนบท ที่ซึ่งความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ผู้นำชุมชน และวัฒนธรรมอุปถัมภ์เป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้สูงอายุและประชาชนที่เคยได้รับความช่วยเหลือหรือสนับสนุนจากผู้สมัครในอดีต มักจะตอบแทนด้วยการเลือกตั้งเป็นการแสดงความขอบคุณและความจงรักภักดี

ในยุคดิจิทัล การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ผ่านโซเชียลมีเดียเป็นอีกปัจจัยที่ไม่อาจมองข้ามได้ ผู้สมัครที่สามารถใช้ช่องทาง Facebook, LINE และ TikTok ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควบคู่ไปกับการลงพื้นที่และการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ จะสามารถสร้างความเชื่อมั่นและขยายฐานเสียงได้ดีกว่าผู้สมัครที่ขาดการสื่อสารเชิงรุก

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันสำคัญโดยเฉพาะในกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ที่มองหาผู้สมัครซึ่งสามารถเสนอและผลักดันนโยบายเพื่อลดค่าครองชีพ และส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งมักมีน้ำหนักต่อการตัดสินใจเลือกตั้งไม่น้อย

สุดท้าย สถานการณ์ระดับชาติไม่ว่าจะเป็นภาวะเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงผู้นำ หรือวิกฤติทางการเมือง มีผลต่อการตัดสินใจของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในลักษณะของ “อารมณ์สะท้อน” โดยที่ประชาชนบางกลุ่มอาจเลือกลงคะแนนเพื่อแสดงความไม่พอใจหรือลงโทษรัฐบาลชุดก่อน หรือเพื่อสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงผู้นำใหม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการเมืองระดับประเทศยังมีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการเลือกตั้งในระดับพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญ

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัย พบว่า พฤติกรรมการใช้สิทธิเลือกตั้งของประชาชนแต่ละกลุ่มวัยนั้นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ และสะท้อนถึงความต้องการ ความคาดหวัง รวมถึงช่องทางการรับข้อมูลที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน กลุ่มวัยหนุ่มสาวซึ่งมีช่วงอายุระหว่าง 18 ถึง 35 ปี ถือเป็นกลุ่มที่มีความตื่นตัวทางการเมืองสูงสุด กลุ่มนี้มักให้ความสำคัญกับอุดมการณ์และค่านิยมใหม่ ๆ รวมทั้งสนใจเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ กลุ่มวัยหนุ่มสาวยังใช้โซเชียลมีเดียเป็นแหล่งข้อมูลหลักในการติดตามข่าวสารและวิเคราะห์สถานการณ์ทางการเมือง โซเชียลมีเดียจึงกลายเป็นพื้นที่สำคัญที่ทำให้พวก

เขาสามารถรับรู้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ในขณะเดียวกัน กลุ่มวัยหนุ่มสาวมีพฤติกรรมโหวตเชิงยุทธศาสตร์ กล่าวคือ การตัดสินใจเลือกตั้งไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรู้สึกหรือความชื่นชอบส่วนตัวเท่านั้น แต่พวกเขาจะวางแผนและประเมินผลกระทบระยะยาวของการเลือกตั้งอย่างรอบคอบ

กลุ่มวัยทำงานซึ่งมีอายุระหว่าง 36 ถึง 55 ปี นั้น มักให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจและประสิทธิภาพของผู้สมัครในการบริหารงานเป็นหลัก กลุ่มนี้มีแนวโน้มที่จะตัดสินใจด้วยเหตุผล และให้ความสำคัญกับผลงานที่ผ่านมาและความสามารถในการพัฒนาประเทศในระยะยาว พวกเขาจะพิจารณาอย่างถี่ถ้วนถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการสร้างความมั่นคงให้แก่ครอบครัวและชุมชนรอบข้าง

สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุ 56 ปีขึ้นไป ยังยึดมั่นและให้ความสำคัญกับพรรคการเมืองเดิมที่ตนเคยสนับสนุน รวมถึงความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้สมัคร ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความจงรักภักดีและความไว้วางใจในความผูกพันทางสังคมที่สะสมมาตลอดเวลา กลุ่มนี้มีอัตราการออกมาใช้สิทธิเลือกตั้งสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ และมักรับข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อดั้งเดิม เช่น โทรทัศน์ วิทยุ และโดยการแนะนำของผู้นำชุมชนในพื้นที่ ซึ่งยังคงเป็นช่องทางสำคัญที่สร้างความน่าเชื่อถือและแรงจูงใจให้กับพวกเขาในการตัดสินใจเลือกตั้ง

นอกจากปัจจัยเรื่องช่วงวัยแล้ว สื่อสารและเทคโนโลยียังเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลต่อวิธีคิดและพฤติกรรมของผู้มีสิทธิเลือกตั้งแต่ละกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มวัยหนุ่มสาวที่มีการใช้โซเชียลมีเดียเป็นเครื่องมือหลักในการรับข้อมูลและแสดงออกทางความคิดเห็น ซึ่งต่างจากกลุ่มผู้สูงอายุที่ยังพึ่งพาสื่อแบบดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและช่องทางการสื่อสารจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปแบบการใช้สิทธิเลือกตั้งและพฤติกรรมทางการเมืองมีความหลากหลายและมีมิติที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้สมัคร นโยบายและวิสัยทัศน์ พรรคการเมือง และกระบวนการสื่อสารทางการเมือง ซึ่งผลการศึกษาได้สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมการตัดสินใจของประชาชนที่มีความซับซ้อน เป็นระบบ และเชื่อมโยงกับบริบทเฉพาะของพื้นที่อย่างชัดเจน

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า

ความสำคัญของผู้สมัครอยู่ที่การสร้างความไว้วางใจในตัวบุคคล

ในบริบทของการเมืองท้องถิ่น ตัวผู้สมัครกลายเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจของประชาชน โดยเฉพาะคุณลักษณะส่วนบุคคล เช่น ความน่าเชื่อถือ ความซื่อสัตย์ และความใกล้ชิดกับชุมชน ล้วนเป็นปัจจัยที่สะท้อนถึง “ทุนทางสังคม” ที่ผู้สมัครได้สั่งสมผ่านการลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง และการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในระดับลึก ผลวิจัยพบว่า ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวนมากประเมินความสามารถของผู้สมัครจากความสัมพันธ์ที่เคยมีกับชุมชน มากกว่าการเป็นตัวแทนของพรรคการเมืองเพียงอย่างเดียว การศึกษานี้สอดคล้องกับงานของ ภัทรพล เสริมทรง (2565) และ สุลีมาศ แปลงศรี (2565) ที่ระบุว่า บุคลิกภาพ ความน่าเชื่อถือ และการมีปฏิสัมพันธ์ในระดับชุมชนคือปัจจัยชี้ขาดในพฤติกรรมการลงคะแนนเสียงในพื้นที่ชนบท ซึ่งระบบเครือญาติยังมีบทบาทสูง

นโยบายและวิสัยทัศน์ ความคาดหวังที่ตั้งอยู่บนความเป็นจริง

ประชาชนในเขต 5 จังหวัดอุดรธานี มิได้พิจารณานโยบายจากความหรูหราหรือวิสัยทัศน์อุดมคติ หากแต่เลือกผู้สมัครจากความสามารถในการอธิบายปัญหาจริงในพื้นที่และเสนอแนวทางแก้ไขอย่างชัดเจน

ผู้สมัครที่เข้าใจปัญหาปากท้อง เช่น ราคาพืชผล ปัญหาน้ำ หรือสวัสดิการพื้นฐาน และสามารถอธิบายนโยบายด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย จะได้รับความเชื่อมั่นจากประชาชนมากกว่า การศึกษานี้สอดคล้องกับ แนวคิดเรื่อง **Target-Oriented Policy Communication** ที่ชี้ว่า การเข้าใจปัญหาเฉพาะของกลุ่มเป้าหมายเป็นหัวใจของกลยุทธ์ทางการเมือง (แสงจันทร์ ทองนาค, 2565) อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่านโยบายที่สามารถนำไปปฏิบัติจริงได้นั้นสร้างความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญในมุมมองของประชาชน

พรรคการเมือง อิทธิพลจากอดีตและความผูกพันทางอารมณ์

แม้ปัจจุบันการเมืองจะมีความเคลื่อนไหวในเชิงตัวบุคคลมากขึ้น แต่พรรคการเมืองยังคงเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงและความหวัง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ประชาชนเคยได้รับผลประโยชน์จากนโยบายของพรรคมาก่อน เช่น พรรคเพื่อไทยซึ่งเคยดำเนินนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในท้องถิ่น ทำให้แม้ผู้สมัครจะเปลี่ยนไป ประชาชนก็ยังยึดโยงกับ “ความไว้วางใจในพรรค” มากกว่าตัวบุคคลในบางกลุ่ม ปรากฏการณ์นี้สะท้อนแนวคิดเรื่อง ระบบอุปถัมภ์ทางการเมือง (Patron-Client System) ซึ่งยังคงมีอิทธิพลในระดับท้องถิ่น และได้รับการสนับสนุนจากงานวิจัยของ ชนะ ภิญโญ (2565) และ น้ำเพชร พิพัฒน์สุริยะ (2567) ที่ชี้ให้เห็นว่าความผูกพันกับพรรคการเมืองในอดีตยังคงมีผลต่อการตัดสินใจในปัจจุบันอย่างลึกซึ้ง

การสื่อสารทางการเมือง การเปลี่ยนผ่านจากเวทีปราศรัยสู่โลกออนไลน์

ในยุคที่เทคโนโลยีเปลี่ยนพฤติกรรมการรับรู้ การสื่อสารกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดที่ผู้สมัครต้องใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยเฉพาะโซเชียลมีเดียอย่าง Facebook, TikTok และ YouTube ได้กลายเป็นเวทีใหม่ในการแสดงวิสัยทัศน์ ตอบโต้ประเด็น และสร้างความไว้วางใจ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนและวัยทำงานที่ต้องการ “ผู้แทนที่สื่อสารได้” มากกว่าแค่ “ผู้แทนที่หาเสียงเก่ง” ผลการศึกษานี้สนับสนุนแนวคิดจากทฤษฎีการสื่อสารทางการเมือง ที่เน้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและโต้ตอบ (Interactive Political Communication) และตรงกับข้อค้นพบของ น้ำเพชร พิพัฒน์สุริยะ (2567) ที่ชี้ว่า การรับรู้ผ่านสื่อออนไลน์มีผลต่อพฤติกรรมการเลือกตั้งอย่างมีนัยสำคัญ

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า

ความแตกต่างของช่วงอายุ เมื่อพิจารณาพฤติกรรมของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในแต่ละช่วงวัย พบว่าพฤติกรรมการใช้สิทธิเลือกตั้งของประชาชนแต่ละกลุ่มวัยนั้น แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ และสะท้อนถึงความต้องการ ความคาดหวัง รวมถึงช่องทางการรับข้อมูลที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับ อัมพกา ชมพู่ (2566) ที่วิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประชาชนในเขตเลือกตั้งที่ 1 จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า พฤติกรรมการตัดสินใจเลือกตั้งของประชาชนในเขตเลือกตั้งที่ 1 จังหวัดนครสวรรค์เป็นผลของปัจจัยหลายด้าน ทั้งลักษณะตัวผู้สมัคร นโยบาย พรรคการเมือง ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม การสื่อสารยุคดิจิทัล รวมถึงบริบทเศรษฐกิจและสถานการณ์ทางการเมืองระดับชาติ ที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกัน งานวิจัยยังเน้นว่าพฤติกรรมการใช้สิทธิเลือกตั้งมีความหลากหลายและซับซ้อน โดยได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลายด้าน ได้แก่ บุคลิกภาพของผู้สมัคร นโยบาย พรรคการเมือง บริบทท้องถิ่น และเทคโนโลยีสื่อสาร ซึ่งสอดคล้องกับความแตกต่างของพฤติกรรมในแต่ละกลุ่มวัยและช่องทางการสื่อสารที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนในบริบทของเขตเลือกตั้งดังกล่าว ส่วนกลุ่มเยาวชนให้ความสนใจกับจุดยืนทางการเมือง ความทันสมัย และการสื่อสารผ่านสื่อโซเชียลมีเดีย (วิโรจน์ เชาว์รัตนพงษ์, 2563) ความแตกต่างนี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการออกแบบกลยุทธ์การสื่อสารและการหาเสียงให้เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มวัย ตามแนวคิดของ Norris (2000) ซึ่งชี้ว่าในยุคต่าง ๆ ของการสื่อสารทางการเมืองนั้น กลุ่มผู้สูงอายุมักได้รับผลกระทบจากการสื่อสารแบบพบปะตัวต่อตัวและผ่านเครือข่ายในท้องถิ่น

ขณะที่วัยกลางคนมักได้รับข้อมูลผ่านสื่อหลัก เช่น โทรทัศน์ ซึ่งเน้นเรื่องนโยบายที่จับต้องได้ ส่วนเยาวชนจะเข้าถึงข้อมูลทางการเมืองผ่านเทคโนโลยีดิจิทัลและโซเชียลมีเดีย ดังนั้น การใช้กลยุทธ์การสื่อสารที่เจาะจงและเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายในแต่ละวัย จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารและสร้างความเชื่อมโยงทางการเมืองที่ยั่งยืนในแต่ละช่วงวัยได้อย่างมีประสิทธิผล

ตามแนวคิดของ Putnam (2000) ในหนังสือ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community การตัดสินใจทางการเมืองของประชาชนไม่ได้เป็นเพียงผลลัพธ์จากปัจจัยเฉพาะหน้า เช่น คุณลักษณะของผู้สมัครหรือข้อเสนอเชิงนโยบายเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับ ทุนทางสังคม (social capital) ซึ่งประกอบด้วยความไว้วางใจ (trust) เครือข่ายทางสังคม (social networks) และบรรทัดฐานร่วม (shared norms) ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะและชุมชน เมื่อเชื่อมโยงกับกรณีผู้มีสิทธิเลือกตั้งในเขต 5 จังหวัดอุดรธานี จะพบว่ากระบวนการตัดสินใจเลือกตั้งมีลักษณะ ผสมผสานหลายมิติ ได้แก่ 1) คุณลักษณะของผู้สมัคร ที่สร้างความเชื่อมั่นและความไว้วางใจจากผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 2) นโยบายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งตอบสนองต่อความต้องการและปัญหาจริงในพื้นที่ 3) ความภักดีต่อพรรคการเมือง อันเกิดจากประวัติความสัมพันธ์ระหว่างพรรคกับชุมชน และ 4) กลยุทธ์การสื่อสารที่เหมาะสม ซึ่งช่วยให้ข้อมูลและสารทางการเมืองเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวได้ว่า การตัดสินใจเลือกตั้งในพื้นที่นี้เป็นผลลัพธ์ของการประสานกันระหว่างปัจจัยเชิงโครงสร้างทางสังคมและปัจจัยเชิงกลยุทธ์ของการหาเสียง ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของ Putnam ว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะยั่งยืนและมีคุณภาพมากขึ้นเมื่อมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็งเป็นพื้นฐาน นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับทฤษฎีหลักด้านรัฐศาสตร์และการสื่อสาร เช่น ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมือง (McNair, 2018), ทฤษฎีการมีส่วนร่วมทางการเมือง (Verba, Schlozman, & Brady, 1995) และ ระบบอุปถัมภ์ทางการเมือง (Scott, 1972) ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางต่อยอดในเชิงนโยบาย การวางแผนหาเสียง และการเสริมสร้างประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ปัจจัยเชิงสาเหตุที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี” ได้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถสังเคราะห์ออกมาในรูปแบบ “3 ปัจจัยกำหนดพฤติกรรมการเลือกตั้ง” ได้แก่ ผู้สมัครที่น่าเชื่อถือ + นโยบายที่ชัดเจน + การสื่อสารที่เข้าถึง = ความไว้วางใจของประชาชน นำไปสู่การตัดสินใจเลือกตั้งอย่างมีเหตุผลและมีส่วนร่วม

ทั้งนี้สามารถอธิบายออกเป็น 3 มิติหลัก ดังนี้

1. ปัจจัยส่วนบุคคล (Personal Factors)

พบว่า **ตัวผู้สมัคร** เป็นปัจจัยสำคัญสูงสุดในการตัดสินใจของประชาชน โดยเฉพาะคุณลักษณะด้านความซื่อสัตย์ ความขยัน และความใกล้ชิดกับชุมชน สะท้อนถึงบทบาทของ “ทุนทางสังคม” ในการเมืองท้องถิ่น

2. ปัจจัยเชิงโครงสร้าง (Structural Factors)

พรรคการเมืองและนโยบายที่จับต้องได้ ยังมีอิทธิพล โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุและประชาชนที่เคยได้รับผลประโยชน์จากพรรคในอดีต นโยบายที่ชัดเจน ตรงจุด และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง มีผลต่อความเชื่อมั่นของประชาชนอย่างมาก

3. ปัจจัยเชิงสื่อสาร (Communication Factors)

การใช้ **โซเชียลมีเดีย** กลายเป็นเครื่องมือหลักในการสื่อสารทางการเมือง โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ต้องการข้อมูลที่รวดเร็ว โต้ตอบได้ และโปร่งใส ผู้สมัครที่สามารถสื่อสารเชิงรุกผ่านช่องทางออนไลน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพจะได้รับการตอบรับดีกว่า

4. องค์ความรู้เชิงยุทธศาสตร์

พฤติกรรมผู้เลือกตั้งมีความแตกต่างตาม **ช่วงวัย** อย่างชัดเจน:

- วัยหนุ่มสาวเน้นอุดมการณ์และการเปลี่ยนแปลง
- วัยทำงานเน้นนโยบายที่ปฏิบัติได้จริง
- ผู้สูงอายุเน้นความสัมพันธ์ส่วนตัวและพรรคเดิม

สะท้อนว่า **กลยุทธ์การหาเสียง** และ **การรณรงค์ส่งเสริมประชาธิปไตย** ควรออกแบบอย่างเฉพาะกลุ่ม (targeted approach) ดังแผนภาพที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ออกมาแล้วดังนี้

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย

บทสรุป

การศึกษาครั้งนี้มุ่งสำรวจปัจจัยเชิงสาเหตุที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขตเลือกตั้งที่ 5 จังหวัดอุดรธานี โดยเฉพาะในมิติที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้สมัคร นโยบายและวิสัยทัศน์ พรรคการเมือง และกระบวนการสื่อสารทางการเมือง ผลการศึกษาพบว่า การตัดสินใจเลือกตั้งของประชาชนมิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของแรงกระตุ้นเพียงด้านใดด้านหนึ่ง แต่เป็นผลจากกระบวนการผสมผสานของปัจจัยหลายมิติที่ทำงานประสานกันในเชิงระบบ

ปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดคือ **คุณลักษณะของตัวผู้สมัคร** ซึ่งรวมถึงความน่าเชื่อถือ ความซื่อสัตย์ ความผูกพันกับชุมชน และความสามารถในการสื่อสาร นอกจากนี้ **นโยบายและวิสัยทัศน์** ที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ซึ่งเชื่อมโยงกับปัญหาปากท้องของประชาชนในพื้นที่ ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ประชาชนใช้ในการพิจารณาเลือกผู้แทน นอกจากนี้ **พรรคการเมือง** โดยเฉพาะพรรคที่มีผลงานเด่นในอดีต ยังมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในระดับจิตวิทยาและอารมณ์ของประชาชน ส่วน **การสื่อสารทางการเมือง** โดยเฉพาะการใช้โซเชียลมีเดียกลายเป็นปัจจัยใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนวิธีการสื่อสารของผู้สมัครและมีผลต่อการรับรู้ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งอย่างมีนัยสำคัญ

ผลการศึกษาได้สะท้อนให้เห็นว่าพฤติกรรมการเลือกตั้งในพื้นที่ศึกษาเป็นภาพสะท้อนของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีที่กำลังเปลี่ยนโฉมหน้าการเมืองไทยในระดับรากหญ้าอย่างมีนัยสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. พัฒนาให้ความรู้และสร้างความตระหนักเรื่องสิทธิเลือกตั้งในกลุ่มประชาชนทุกช่วงวัย

ภาครัฐควรร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง โดยเฉพาะการเลือกตั้ง เช่น จัดเวิร์กช็อปในโรงเรียน กิจกรรมจำลองการเลือกตั้ง หรือแคมเปญออนไลน์ที่เข้าถึงง่าย เพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ซึ่งมักมีอัตราการไปใช้สิทธิน้อยกว่ากลุ่มอื่น

2. ส่งเสริมบทบาทของผู้นำชุมชนและเครือญาติในการกระตุ้นการใช้สิทธิ

ผู้นำชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ หรือแกนนำท้องถิ่น สามารถเป็นตัวกลางสำคัญในการรณรงค์การเลือกตั้งให้เข้าถึงประชาชนอย่างกว้างขวาง โดยควรได้รับการอบรมเพื่อเข้าใจบทบาทของตนในการสนับสนุนกระบวนการประชาธิปไตย และช่วยลดอิทธิพลจากการซื้อเสียงหรือความเข้าใจผิดเกี่ยวกับระบบเลือกตั้ง

3. เพิ่มประสิทธิภาพการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ด้วยช่องทางที่เหมาะสม

ในยุคที่คนส่วนใหญ่รับข้อมูลผ่านสื่อดิจิทัล หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรใช้โซเชียลมีเดีย เช่น Facebook, LINE, TikTok อย่างเป็นระบบเพื่อให้ข้อมูลที่ถูกต้อง และเปิดพื้นที่ให้ผู้สมัครได้สื่อสารโดยตรงกับประชาชน ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่น และทำให้ประชาชนรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วม

4. สนับสนุนให้ผู้สมัครและพรรคการเมืองสร้างภาพลักษณ์และผลงานที่โปร่งใส

พรรคการเมืองและผู้สมัครควรให้ความสำคัญกับการนำเสนอผลงานที่ตรวจสอบได้ มีความต่อเนื่อง และยึดหลักธรรมาภิบาล เพื่อสร้างความเชื่อมั่นระยะยาวและลดความลังเลของประชาชนที่ยังไม่แน่ใจว่าจะไปใช้สิทธิหรือไม่

5. ส่งเสริมและพัฒนานโยบายเศรษฐกิจที่ตอบโจทย์ประชาชนในพื้นที่

นโยบายควรมุ่งเน้นการแก้ปัญหาในระดับครัวเรือน เช่น การลดค่าครองชีพ เพิ่มโอกาสทางอาชีพ หรือสวัสดิการสำหรับกลุ่มเปราะบาง ซึ่งเป็นประเด็นที่มีผลโดยตรงต่อการตัดสินใจเลือกตั้ง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท

6. ติดตามและประเมินผลพฤติกรรมการใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างต่อเนื่อง

ควรมีการวิจัยติดตามพฤติกรรมการเลือกตั้งในทุกวาระ เพื่อเก็บข้อมูลแนวโน้มและการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนส่งเสริมประชาธิปไตยในระยะยาว

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

1. ศึกษาพฤติกรรมการเลือกตั้งของกลุ่มคนรุ่นใหม่โดยเฉพาะ

ควรมีการวิจัยเชิงลึกในกลุ่มอายุ 18–30 ปี ซึ่งมีพฤติกรรมการเสพสื่อและความคาดหวังทางการเมืองที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น เพื่อวางแนวทางการสื่อสารและนโยบายที่ตอบโจทย์ความต้องการเฉพาะของคนรุ่นใหม่ในอนาคต

2. เปรียบเทียบพฤติกรรมการเลือกตั้งระหว่างเขตเมืองและเขตชนบท

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบนี้จะช่วยทำความเข้าใจอิทธิพลของโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ อันจะนำไปสู่การออกแบบกลยุทธ์การหาเสียงหรือการรณรงค์ทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพ

3. ศึกษาบทบาทของโซเชียลมีเดียในเชิงลึก

ควรสำรวจว่าเนื้อหา รูปแบบ และแพลตฟอร์มใดมีผลต่อการตัดสินใจมากที่สุด เพื่อให้พรรคการเมืองและผู้สมัครสามารถปรับกลยุทธ์การสื่อสารให้เหมาะสมกับพฤติกรรมผู้มีสิทธิเลือกตั้งในยุคดิจิทัล

4. ศึกษาผลของผู้นำท้องถิ่นต่อพฤติกรรมการลงคะแนน

การวิเคราะห์เชิงสถิติ เช่น ระดับความไว้วางใจในผู้นำชุมชนกับพฤติกรรมการเลือกตั้ง จะช่วยให้เข้าใจบทบาทของเครือข่ายอำนาจท้องถิ่นในการหล่อหลอมการตัดสินใจทางการเมืองอย่างเป็นระบบ

5. ศึกษานโยบายของพรรคการเมืองที่มีผลต่อกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

ควรทำความเข้าใจว่าเกษตรกร ผู้ใช้แรงงาน ผู้ประกอบการ หรือกลุ่มอาชีพอื่น ๆ มีทัศนะต่อนโยบายของพรรคการเมืองอย่างไร เพื่อให้การกำหนดนโยบายในอนาคตตอบสนองความต้องการของประชาชนแต่ละกลุ่มได้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

ชนะ ภิญโญ. (2565). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของประชาชนในการลงคะแนนเสียงเลือกนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี กรณีศึกษาเขตการเลือกตั้งอำเภอเมืองชลบุรี เขต 2 จังหวัดชลบุรี*. (รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์และนิติศาสตร์). มหาวิทยาลัยบูรพา.

น้ำเพชร พิพัฒน์สุริยะ. (2566). *ปัจจัยที่มีผลในการตัดสินใจในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2566 เขตเลือกตั้งที่ 1 จังหวัดสตูล* (สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสยาม.

อัมพกา ชมพู่. (2566). ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประชาชนในเขตเลือกตั้งที่ 1 จังหวัดนครสวรรค์. วารสารวิจยวิชาการ. 6(2), 323–334.

ภัทรพล เสริมทรง. (2565). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนตำบลของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง*. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยวิทยาเขตศรีล้านช้าง.

วิโรจน์ เชาว์รัตนพงษ์. (2563). *บทบาทของโซเชียลมีเดียต่อพฤติกรรมการเลือกตั้งของคนรุ่นใหม่*. วารสารนิเทศศาสตร์, 38(2), 112–130.

สุลีมาศ แปลงศรี. (2565). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจลงคะแนนเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาและผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของประชาชนในจังหวัดนครพนม* (วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

แสงจันทร์ ทองนาค. (2565). *การตัดสินใจในการเลือกตั้งสมาชิกสภากรุงเทพมหานคร สังกัดพรรคเพื่อไทย พ.ศ. 2565.* (การค้นคว้าอิสระปริญญามหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสยาม.

สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2566). *รายงานการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2566*. สืบค้น 12 มิถุนายน 2568, จาก https://www.ect.go.th

McNair, B. (2018). *An introduction to political communication* (6th ed.). London: Routledge.

Norris, P. (2000). *A virtuous circle: Political communications in postindustrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

Scott, J. C. (1972). *Patron-client politics and political change in Southeast Asia*. The American Political Science Review, 66(1), 91–113.

Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

การดำเนินงานพัฒนาชุมชน กรณีศึกษา เทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์*

Community Development Practices: A Case Study of Dongsomboon Subdistrict Municipality, Tha Khantho District, Kalasin Province

ชานนท์ อภิวัฒนกุล, เอกพจน์ คงกระเรียน
Chanon Apiwattanakun, Ekaphot Congkrarian
มหาวิทยาลัยรังสิต
RANGSIT UNIVERSITY
E mail: chanona526@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ และ 2) เพื่อศึกษากระบวนการและองค์ประกอบชุมชนเข้มแข็งของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 12 คน ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ 3 คน ตัวแทนพัฒนาชุมชน 3 คน ผู้นำชุมชน 3 คน และชาวบ้านในชุมชน 3 คน ทั้งนี้การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) องค์ประกอบและกระบวนการที่ทำให้เทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ เกิดความเข้มแข็ง เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน เปิดโอกาสให้เสนอแนวทางพัฒนาชุมชน มีผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่ที่โปร่งใส โครงสร้างการบริหารงานที่เปิดเผยข้อมูลด้านงบประมาณ มีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งมีการอนุรักษณ์ประเพณีท้องถิ่น มีระบบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพชุมชนที่ดี สามารถสร้างสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ มีสุขภาพดี และยั่งยืนสำหรับสมาชิกในชุมชนได้ ซึ่งนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและการพัฒนาที่ยั่งยืน และ 2) การพัฒนาชุมชนของแทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนทุกคน กระบวนการชุมชนจึงเป็นเสมือนแผนที่นำทาง ที่ช่วยให้ชุมชนก้าวไปสู่ความยั่งยืนได้อย่างมั่นคง ซึ่งกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ก่อให้เกิดชุมชนแข็งแรงและมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: ชุมชน; การพัฒนาชุมชน; ชุมชนเข้มแข็ง; องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

ABSTRACT

The objectives of this research are: (1) to examine the operational approaches to community development implemented by Dongsomboon Subdistrict Municipality, and (2) to study the processes and components of strong community development within the municipality. Data were collected through in-depth interviews with 12 key informants, including 3 representatives from the municipality, 3 community development officers, 3 community leaders, and 3 local residents. Content analysis was employed to analyze the data, with the aim

* Received August 4, 2025; Revised September 8, 2025; Accepted September 17, 2025

of identifying patterns, processes, and critical elements contributing to successful and sustainable community development.

The research findings revealed that: (1) The key components and processes contributing to the strength of Dongsomboon Subdistrict Municipality include active public participation, which allows community members to propose development initiatives. Transparent leadership and accountable municipal officials, along with a management structure that discloses budgetary information, foster trust and engagement. The community also possesses strong social and cultural capital, preserves local traditions, and maintains effective systems for environmental and public health management. These factors collectively create a livable, healthy, and sustainable environment, leading to an improved quality of life and long-term development. (2) Community development in Dongsomboon Subdistrict Municipality requires the collective effort and unity of all community members. The community development process serves as a strategic roadmap that guides the municipality toward sustainable growth. Such a participatory and inclusive approach is essential for building a resilient and efficient community.

Keywords: Community; Community Development; Strong Community; Components of a Strong Community

บทนำ

ในช่วงเวลากว่าหลายทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 7 ซึ่งมุ่งสู่การเป็นประเทศที่ทันสมัย อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคม และสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจเติบโตอย่างต่อเนื่อง โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภคมีความเจริญก้าวหน้า อัตราการรู้หนังสือของประชาชนเพิ่มสูงขึ้น การศึกษาขยายตัวอย่างทั่วถึง

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางอุตสาหกรรมและการเกษตรเพื่อการค้า รวมถึงการขยายตัวของรัฐเข้าสู่พื้นที่ชนบท ได้ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อชุมชนในชนบท ทั้งในแง่ของความอ่อนแอทางสังคมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในการพัฒนา ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน และการกระจายโอกาสสู่ภูมิภาค

แนวคิดเรื่อง "ชุมชนเข้มแข็ง" จึงถูกนำมาเป็นแกนหลักในการพัฒนา โดยเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540–2544) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมและเพิ่มศักยภาพขององค์กรชุมชน การส่งเสริมภาคเอกชนให้เข้ามามีส่วนร่วม การเพิ่มบทบาทของภาครัฐในการสนับสนุนองค์กรชุมชน และการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนและเครือข่ายในชนบท ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้รับการสืบสานในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) ที่มุ่งเน้นการส่งเสริมอาชีพ จัดสวัสดิการชุมชน และขยายเครือข่ายการเรียนรู้อย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) โดยที่ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560–2579) นั้น ได้ระบุให้การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนประเทศ โดยเน้นการพัฒนาและบริหารจัดการโดยชุมชนเอง การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม การสร้างองค์ความรู้และเจตคติ

ที่ถูกต้อง การพัฒนาเครือข่าย และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารอย่างเท่าเทียม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางของประเทศไทย มีลักษณะภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ที่สำคัญ และมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ แม้จะเคยเป็นหนึ่งในจังหวัดที่ยากจนที่สุด แต่จากการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมา ทั้งในด้านเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะภาคเกษตรกรรมและ SME ทำให้กาฬสินธุ์สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ และมีศักยภาพในการเติบโตเพิ่มขึ้น

ข้อมูลปี 2564 แสดงให้เห็นว่า ขนาดเศรษฐกิจของจังหวัดกาฬสินธุ์อยู่ที่ 60,997 ล้านบาท รายได้ต่อหัวประชากรอยู่ที่ 77,397 บาท โดยมีภาคบริการ ภาคเกษตร ภาคการผลิต และภาคการค้าเป็นโครงสร้างหลักของเศรษฐกิจ SMEs ของจังหวัดมีความหลากหลาย โดยเฉพาะการผลิตจากทรัพยากรท้องถิ่น เช่น ผ้าไหมแพรวา ข้าวเหนียวเขาวง และพุทรานมบ้านโพน ซึ่งเป็นสินค้าที่ได้รับการรับรองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) (ISAN Insight, 2568)

เทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นชุมชนหนึ่งที่มีความโดดเด่นด้านการพัฒนาตนเอง โดยอาศัยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วัฒนธรรมท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งผลให้ได้รับการยกย่องเป็นหมู่บ้านต้นแบบ “อยู่เย็น เป็นสุข” ระดับจังหวัดในปี พ.ศ. 2558 จากการดำเนินงานของกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ กลุ่มแปรรูปยางพารา กลุ่มน้ำยาล้างจาน กลุ่มผักปลอดสาร กลุ่มธนาคารข้าว และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ที่ล้วนมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคม

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ โดยมุ่งวิเคราะห์องค์ประกอบของ "ชุมชนเข้มแข็ง" เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น และนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัด กาฬสินธุ์
2. เพื่อศึกษากระบวนการและองค์ประกอบชุมชนเข้มแข็งของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับการการดำเนินงานพัฒนาชุมชน กรณีศึกษา เทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ในประเด็นสำคัญ 3 ประเด็นดังนี้

1. บริบทเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์
2. แนวทางการดำเนินงานการพัฒนาชุมชน
3. กระบวนการและองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ อำเภอท่าคันโท จังหวัด กาฬสินธุ์

ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษา ทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ และข้อมูลทุติยภูมิ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. การศึกษาในเชิงเอกสาร

การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ จากการทบทวนวรรณกรรม เอกสารทางวิชาการ บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ และจากการสืบค้นข้อมูล จากสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2. การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ

เป็นการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยตัวเอง

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

การวิจัยเป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวนทั้งสิ้น 12 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

1) ตัวแทนเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ 3 คน

2) ตัวแทนพัฒนาชุมชน 3 คน

3) ผู้นำชุมชน 3 คน

4) ชาวบ้านในชุมชน 3 คน

โดยทั้ง 4 กลุ่มนี้ ต้องมีความยินดีในการให้สัมภาษณ์ เปิดเผยความคิดเห็น และข้อมูลโดยสมัครใจและอย่างเต็มใจ

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูล นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือสำหรับเก็บ รวมรวมข้อมูล ดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล

2) สมุดบันทึก เพื่อบันทึกข้อมูลจากการซักถามและการสังเกตประจำวัน

3) แฟ้มเก็บข้อมูล เพื่อแยกข้อมูลออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อความเรียบร้อยและนำข้อมูลมาใช้ได้สะดวกรวดเร็ว

4) อุปกรณ์บันทึกภาพและเสียง เพื่อใช้บันทึกเหตุการณ์และกิจกรรมต่างๆ ที่สำคัญที่ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรจะบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ในการใช้เครื่องมือดังกล่าว ผู้วิจัยได้สร้างความไว้วางใจ ทำความเข้าใจและขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลก่อนทุกครั้ง

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาจากหนังสือ ผลงานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เอกสารการประชุม สัมมนาทางวิชาการ รายงานการวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากอินเตอร์เน็ต ข่าวสาร สื่อมวลชน วารสาร สิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง

2) การรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูล ดังนี้

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มี โครงสร้าง โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล โดยกำหนดคำถามในประเด็นที่ศึกษาไว้อย่างกว้างๆ เป็นลักษณะ คำถามแบบเปิด (open ended) ซึ่งเป็นแนวทางการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า โดยผู้วิจัยสัมภาษณ์โดยใช้การซักถาม พูดคุยแบบเป็นกันเองมากที่สุด การซักถามในประเด็นจะมีการปรับเปลี่ยนไปได้ตามสถานการณ์หรือความเหมาะสม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เข้าถึงความเป็นจริงมากที่สุด ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เพื่อจะได้นำข้อมูลไปวิเคราะห์เป็นลำดับถัดไป

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการการพรรณนาเชิงาบรรยายและการวิเคราะห์เนื้อหา โดยการนำข้อมูลที่ไปสัมภาษณ์ มาทำการถอดเทป โดยนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้อง เพื่อให้ครอบคลุมกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งจะได้นำมาสรุปผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัยต่อไป

ผู้วิจัยได้กลับไปทวนสอบข้อมูลบางส่วนกับผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) เพื่อยืนยันความถูกต้องของการตีความ

7) การนำเสนอข้อมูล

การนำเสนอข้อมูล จะอยู่ในลักษณะพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบการพัฒนาชุมชน เพื่อให้เห็น แนวทางการพัฒนาชุมชน เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

ผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาชุมชน และศึกษากระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกและการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ ซึ่งได้ข้อสรุปสำคัญ 2 ประเด็นหลัก ดังนี้:

วัตถุประสงค์ที่ 1 แนวทางการพัฒนาชุมชนของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์

ผลการวิจัยพบว่า เทศบาลฯ มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอนการพัฒนา ทั้งในรูปแบบเวทีประชาคม การประชุมกลุ่มย่อย และกิจกรรมการรับฟังความคิดเห็นอย่างต่อเนื่อง โดยส่งเสริมบทบาทของผู้นำชุมชนให้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างเทศบาลกับประชาชน โครงการพัฒนาที่ดำเนินการครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และสุขภาพ พร้อมทั้งมีการบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาสังคม ส่งผลให้การพัฒนาเกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่และมีความยั่งยืน

วัตถุประสงค์ที่ 2 กระบวนการและองค์ประกอบของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนดำเนินการผ่าน 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ การเสริมสร้างศักยภาพคนในชุมชน เช่น การฝึกอบรมอาชีพและพัฒนาทักษะผู้นำ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก เพื่อสนับสนุนกิจกรรมและแก้ไขปัญหาในพื้นที่ และการจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทในการวางแผน ดำเนินงาน และประเมินผล

องค์ประกอบสำคัญของชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วย

1) ผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์และศักยภาพในการประสานงาน
2) การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวาง
3) การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน
4) การพึ่งพาตนเองผ่านแผนพัฒนาที่ชัดเจน

กล่าวโดยสรุปเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อบริบทท้องถิ่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การเสริมสร้างผู้นำ การบูรณาการกับภาคีเครือข่าย และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนในระดับท้องถิ่น

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชนและกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในพื้นที่เทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ โดยผลการวิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาในระดับท้องถิ่นที่เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลาง ใช้หลักการมีส่วนร่วม การบูรณาการกับภาคีเครือข่าย และการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ซึ่งสามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้:

อภิปรายผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า แนวทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์มีลักษณะเด่นชัดในการยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-Centered Development) โดยให้ประชาชนมีบทบาทตั้งแต่การเสนอความคิดเห็น การวางแผนร่วม การลงมือดำเนินการ ไปจนถึงการติดตามและประเมินผลโครงการ การมีส่วนร่วมดังกล่าวไม่เพียงแต่สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Ownership) แต่ยังส่งผลให้เกิดความโปร่งใสและความต่อเนื่องในการพัฒนา ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ ปัณณทัต บนขุนทด (2562) ที่ชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับโครงการสามารถสร้างแรงจูงใจในการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินผลและติดตามผลลัพธ์ของโครงการ ซึ่งจะช่วยลดช่องว่างระหว่างรัฐกับประชาชน

อีกประเด็นสำคัญคือ การบริหารจัดการที่เน้นการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน หรือภาคประชาสังคม แนวทางดังกล่าวสะท้อนแนวคิด Collaborative Governance ของ Ansell & Gash (2008) ซึ่งเน้นให้ภาครัฐและประชาชนร่วมกันออกแบบและบริหารจัดการนโยบาย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้การพัฒนาเกิดความสอดคล้องกับบริบทเฉพาะของพื้นที่ การดำเนินงานพัฒนาของเทศบาลยังสอดคล้องกับงานของ พุทธินันต์ ภาคเจริญ (2565) ที่เสนอการพัฒนาแบบยั่งยืนภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงใน 5 มิติ ได้แก่ คน เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และความร่วมมือ ซึ่งในพื้นที่ศึกษานี้พบว่า เทศบาลได้นำแนวคิดเหล่านี้มาปรับใช้ในกระบวนการจัดทำแผนงานและกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะการส่งเสริมอาชีพ การจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจ และการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชน

กล่าวโดยสรุป แนวทางของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์จึงไม่ใช่เพียงการดำเนินงานตามกรอบนโยบายจากส่วนกลาง แต่เป็นการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้เป็น “เจ้าของการพัฒนา” อย่างแท้จริง ซึ่งสะท้อนถึงการส่งเสริมประชาธิปไตยในระดับฐานรากและการเสริมสร้างขีดความสามารถของท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ

อภิปรายผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ชุมชนในเขตเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์มีความเข้มแข็งที่ตั้งอยู่บนฐานความร่วมมือของภาคประชาชน ผู้นำชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่น โดยอาศัยพลังของทุนทางสังคมและการมีส่วนร่วมทั้งเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรม กระบวนการพัฒนาเริ่มจากการทำความเข้าใจบริบท ร่วมกำหนดปัญหาและเป้าหมาย และให้ชุมชนทำหน้าที่ตัดสินใจเป็นแกนกลาง สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาแบบบูรณาการที่ประสานเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน ผลลัพธ์ที่ปรากฏอย่างเด่นชัด ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มอาชีพตามฐานทรัพยากรท้องถิ่น การดูแลทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน การก่อรูปกลุ่มออมทรัพย์ และการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ร่วม ซึ่งล้วนเสริมพลังให้ประชาชนพึ่งพาตนเองและรับมือความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นคง

เมื่อพิจารณาเชิงทฤษฎี การดำเนินงานดังกล่าวสอดคล้องกับ Empowerment Theory (Zimmerman, 2000) ที่ชี้ว่าการยกระดับศักยภาพทั้งระดับปัจเจก องค์กร และชุมชน จะเพิ่มอำนาจในการตัดสินใจและความสามารถในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง การฝึกอบรมอาชีพ การส่งเสริมการเรียนรู้ และการจัดตั้งกลุ่มอาชีพในพื้นที่ศึกษา จึงทำหน้าที่เป็นกลไกเสริมพลังซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับผลลัพธ์ด้านความยืดหยุ่นและการพึ่งตนของครัวเรือนและชุมชน

ในเวลาเดียวกัน กระบวนการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องได้บ่มเพาะความรู้สึกเป็นเจ้าของและความผูกพันชุมชน ตามแนวคิด Sense of Community ของ McMillan และ Chavis (1986) ผ่านการสร้างเวทีสาธารณะสำหรับการคิดร่วม ทำร่วม และตัดสินใจร่วม ความไว้วางใจ บทบาทร่วม และเป้าหมายร่วมกันจึงเกิดขึ้นเป็นรูปธรรม ทำให้ประชาชนพร้อมเข้ามามีส่วนร่วมดูแลทรัพยากรสาธารณะ จัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้าน และขับเคลื่อนกิจกรรมสาธารณประโยชน์ของตนเอง

มิติของทุนทางสังคมในพื้นที่สะท้อนทั้งพลังยึดเหนี่ยวภายใน ที่ทำให้ชุมชนรวมตัวแน่นแฟ้น และพลังเชื่อมโยงภายนอก ที่เปิดช่องทางเข้าถึงทรัพยากร ความรู้ และความร่วมมือจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม บทบาทของผู้นำชุมชนทำหน้าที่เป็นตัวเร่งเชื่อมประสานสองมิตินี้ ให้ทุนทางสังคมถูกแปลงเป็นขีดความสามารถเชิงพัฒนาได้จริงโดยไม่ทิ้งอัตลักษณ์เดิมของพื้นที่ (กฤษฎา บุญชัย, 2562) หลักคิดของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงยังทำหน้าที่เป็นกรอบกำกับการตัดสินใจของชุมชน ทั้งในด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกัน ภายใต้ฐานความรู้และคุณธรรม การใช้ SEP ช่วยลดความเสี่ยงจากปัจจัยภายนอก เสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม และทำให้การพัฒนาเดินหน้าได้อย่างต่อเนื่องไม่สะดุด เมื่อวางอยู่ภายในกรอบการพัฒนาแบบบูรณาการ ผลที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่เพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่เป็นการวางรากฐานระยะยาวของชุมชน

โดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างข้อค้นพบเชิงประจักษ์กับองค์ความรู้ทางทฤษฎีปรากฏชัดเจนว่าระดับทุนทางสังคมที่สูงสัมพันธ์เชิงบวกกับความเข้มแข็งของชุมชน ขณะที่การมีส่วนร่วมเชิงโครงสร้างของประชาชนสัมพันธ์เชิงบวกกับความรู้สึกเป็นเจ้าของและการจัดการตนเอง ทั้งสองความสัมพันธ์นี้ถูกเสริมแรงด้วยภาวะผู้นำท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ และถูกส่งผ่านด้วยการยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งช่วยแปลงกิจกรรมพัฒนาศักยภาพ การสร้างเครือข่าย และการจัดการแบบมีส่วนร่วม ไปสู่ผลลัพธ์ด้านความมั่นคงและความยืดหยุ่นของชุมชนอย่างยั่งยืน ข้อค้นพบดังกล่าวจึงสนับสนุนสมมติฐานเชิงทฤษฎีว่าการบูรณาการ “ศักยภาพประชาชน–เครือข่ายความร่วมมือ–การจัดการมีส่วนร่วม” ภายใต้กรอบ SEP และบทบาทผู้นำที่เข้มแข็ง จะยกระดับความเข้มแข็งของชุมชนและความสามารถในการพึ่งพาตนเองของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ได้อย่างมีนัยสำคัญ

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยครั้งนี้ได้นำไปสู่การค้นพบองค์ความรู้สำคัญที่มีคุณค่า ทั้งในเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติการ ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญได้หลายประการ โดยเฉพาะในบริบทของการพัฒนาชุมชนระดับท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ประการแรก คือ แนวทางการพัฒนาชุมชนที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People-Centered Development) ได้รับการพิสูจน์ว่ามีความเหมาะสมอย่างยิ่งในบริบทของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ เพราะประชาชนไม่ใช่เพียงผู้รับบริการจากรัฐ แต่มีบทบาทเป็น “เจ้าของ” การพัฒนาอย่างแท้จริง การเปิดพื้นที่ให้ประชาชนได้แสดงความเห็น วางแผน และติดตามผล เป็นการสร้างพลังจากภายในที่ทำให้การพัฒนามีความ มั่นคง และมีทิศทางที่ตอบโจทย์ปัญหาของชุมชนอย่างแท้จริง

ประการที่สอง คือ บทบาทของผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างเทศบาลกับประชาชน ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เข้าใจปัญหา และ สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมพัฒนาได้อย่างเป็นระบบ ส่งผลให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ และเกิดความไว้วางใจจากสมาชิกในชุมชน ความสัมพันธ์นี้เป็นรากฐานของ “ทุนทางสังคม” ที่ช่วยเสริมสร้างความสามัคคีและการร่วมมือกันในระยะยาว

ประการที่สาม คือ การบูรณาการทรัพยากรและความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถของเทศบาลในการประสานเครือข่ายและใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การทำงาน

ร่วมกับหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชนไม่เพียงแต่เพิ่มองค์ความรู้ให้กับชุมชน แต่ยังช่วยขยายโอกาสและสร้างการพัฒนาอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่องมากยิ่งขึ้น ประการที่สี่ คือ การเสริมสร้างศักยภาพภายในของชุมชนผ่านการฝึกอบรมอาชีพ การสร้างกลุ่มอาชีพ และแหล่งเรียนรู้ ทำให้ประชาชนมีทักษะในการประกอบอาชีพ การจัดการตนเอง และการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่สะท้อนถึงพลังภายในของชุมชนที่สามารถยืนหยัดได้โดยไม่ต้องพึ่งพาภายนอกมากเกินไป

ประการสุดท้าย คือ ความสำคัญของการมีแผนพัฒนาชุมชนที่ชัดเจนและยืดหยุ่น ชุมชนสามารถกำหนดเป้าหมายของตนเองโดยไม่ถูกกำหนดจากส่วนกลางเพียงฝ่ายเดียว อันแสดงถึงภาพสะท้อนของการกระจายอำนาจอย่างแท้จริง (Decentralization) ที่ไม่เพียงสร้างความภาคภูมิใจให้คนในชุมชน แต่ยังเป็นต้นแบบ ของ “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ที่เกิดจากฐานรากของสังคม

กล่าวโดยสรุป องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นที่ประสบผลสำเร็จ หากยังสามารถนำไปปรับใช้หรือพัฒนาเป็น “ต้นแบบ” (Model) สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในด้านการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการมีส่วนร่วม การบูรณาการเครือข่าย และการพึ่งพาตนเองบนพื้นฐานของบริบทท้องถิ่นอย่างแท้จริง

สรุป

สรุปได้ว่าเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์มีแนวทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในทุกขั้นตอนของการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความคิดเห็น การร่วมวางแผน ตลอดจนการติดตามและประเมินผล ผ่านกระบวนการประชาคมและการประชุมกลุ่มย่อย รวมถึงการส่งเสริมบทบาทของผู้นำชุมชนในฐานะตัวแทนของประชาชนที่สามารถสะท้อนปัญหาและความต้องการของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเทศบาลยังได้ดำเนินโครงการต่าง ๆ ตามแผนพัฒนาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ ซึ่งเน้นด้านการพัฒนาอาชีพ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การส่งเสริมด้านการศึกษาและสุขภาพ พร้อมทั้งบูรณาการการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และองค์กรภาคประชาสังคม เพื่อให้การพัฒนาเกิดผลอย่างครอบคลุมและยั่งยืน รวมทั้งการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนก็เป็นอีกหนึ่งกระบวนการสำคัญที่เทศบาลให้ความสำคัญ โดยมีการดำเนินการอย่างเป็นระบบใน 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ การเสริมสร้างศักยภาพของคนในชุมชน เช่น การจัดอบรมอาชีพและพัฒนาทักษะผู้นำ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ และการจัดการชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีบทบาทในการกำหนดทิศทางของการพัฒนา โดยพบว่าองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ได้แก่ การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์และความสามารถในการประสานงาน การมีส่วนร่วมของประชาชนในวงกว้าง การจัดการทรัพยากรในพื้นที่อย่างยั่งยืน และการพึ่งพาตนเองโดยมีแผนพัฒนาชุมชนที่ชัดเจน สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาชุมชนที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ศักยภาพภายในชุมชน และการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกอย่างเหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของเทศบาลตำบลดงสมบูรณ์ พบว่ามีจุดแข็งหลายประการ แต่ก็ยังมีประเด็นที่ควรปรับปรุง เพื่อให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ดังนั้นผู้วิจัยจึงเสนอข้อเสนอแนะในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากรอย่างเพียงพอ ภาครัฐควรจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรอย่างเหมาะสมให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้เต็มประสิทธิภาพ ลดภาระของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น และเพิ่มความคล่องตัวในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

2) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ควรกำหนดนโยบายที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในการวางแผน การตัดสินใจ และการประเมินผล เพื่อให้เกิดความโปร่งใสและความเป็นเจ้าของร่วมกัน

3) กำหนดแนวทางพัฒนาแบบบูรณาการ ภาครัฐควรส่งเสริมให้เกิดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนอย่างเป็นระบบ เพื่อลดความซ้ำซ้อนของโครงการ และเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน

4) พัฒนาทุนทางสังคมในชุมชน ควรมีนโยบายที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างทุนทางสังคม เช่น ความเชื่อมั่น การไว้วางใจ และความร่วมมือของประชาชน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1) จัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดเวทีหรือประชุมรับฟังความคิดเห็นของชุมชนเป็นประจำ เพื่อให้ชาวบ้านได้สะท้อนปัญหาและเสนอแนวทางการพัฒนาในแบบที่ตนต้องการจริง ๆ

2) พัฒนาเจ้าหน้าที่และผู้นำชุมชน ควรมีการอบรมและพัฒนาทักษะของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นและผู้นำชุมชนในด้านการบริหาร การสื่อสาร และการประสานงาน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงานและการประสานประโยชน์กับประชาชน

3) สร้างเวทีการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน เทศบาลควรส่งเสริมให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือเวทีภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างความรู้และพลังชุมชนจากภายใน

4) พัฒนาโครงการตามความต้องการของชุมชน ควรมีการสำรวจความต้องการของประชาชนก่อนวางแผนและดำเนินโครงการต่าง ๆ ให้ตอบโจทย์ความเป็นอยู่ของชุมชนอย่างแท้จริง พร้อมมีการติดตามผลและประเมินร่วมกับประชาชนอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่อื่นที่มีบริบทแตกต่างกัน เพื่อหาแนวทางพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

2) ควรศึกษาเจาะลึกการมีส่วนร่วมของกลุ่มเปราะบาง เช่น เยาวชน ผู้สูงอายุ หรือสตรี เพื่อออกแบบแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับศักยภาพของแต่ละกลุ่ม

3) ควรศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคม (Social Capital) กับความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน เพื่อเสริมสร้างแนวคิดและเครื่องมือการพัฒนาในระยะยาว

4) ควรมีการวิจัยติดตามผลกระทบของนโยบายและโครงการพัฒนาชุมชนในระยะยาว เพื่อวิเคราะห์ผลลัพธ์เชิงคุณภาพที่ส่งผลต่อชีวิตประชาชนอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กฤษฎา บุญชัย. (2562). จากป่าชุมชนสู้ป่าพลเมือง: บทเรียนและยุทธศาสตร์การเปลี่ยนผ่านการจัดการป่าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารวิจัยสังคม*, 42(1), 123–154.

ปัณณทัต บนขุนทด. (2562). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนตำบลอิสาณ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น*, 6(2), 149–160.

พุทธินันต์ ภาคเจริญ. (2565). *แนวทางการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านไปสู่ความยั่งยืนในบริบทของสังคมเมือง: กรณีศึกษา หมู่บ้านดงยาง หมู่ที่ 12 ตำบลสวนกล้วย อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน). มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุวัจชัย เที่ยงพูลวงศ์. (2564). *การจัดการเมืองน่าอยู่ กรณีศึกษา เทศบาลเมืองพนัสนิคม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี*. (วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต ภาควิชานดยบายสังคม การพัฒนาสังคมและการพัฒนาชุมชน). คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศรายุทธ คชพงศ์, บุญโชค บุญมี, และ ธนัสถา โรจนตระกูล. (2563). การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่นในภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*, 5(2), 85–96.

หทัยชนก คะตะสมบูรณ์. (2563). การพัฒนาศักยภาพของชุมชนเพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. 8(3), 807–818.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560–2564*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.

Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and T*heory, 18(4), 543–571.

Friedmann, J. (1992). Empowerment: The politics of alternative development. Oxford: Blackwell.

McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6–23.

United Nations. (1971). *Popular participation in decision making for development*. New York: United Nations.

Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational, and community levels of analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of community psychology* (pp. 43–63). Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4193-6_2

In Rappaport, J., & Seidman, E. (Eds.), (2000). *Handbook of Community Psychology*. New York: Kluwer Academic/Plenum.

ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง*

Cultural Capital and Water Management in the Wang Wa Subdistrict Community Area, Klaeng District, Rayong Province

[1]รัตนา เพ็ชรสูงเนิน, [2]ชัชวาลย์ มากสินธ์, [3]พรทิวา อาชีวะ, [4]ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์

[1]Rattana Petsungnern, [2]Chatshavan Maksin, [3]Prontiwa Arsewa, [4]Chaiyon Praditsin

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Faculty of Humanities and Social Science, Rambhai Baini Rajabhat University

[1]E-mail: rattana.pe@rbru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง และเพื่อเสนอแนวทางการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 13 คน ได้แก่ 1) ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลวังหว้า 2) ประธานกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้า 3) กำนันตำบลวังหว้า 4) นายกองค์การบริหารส่วนตำบลวังหว้า 5) ประธานกลุ่มวิสาหชุมชนของตำบลวังหว้า 6) ประธานกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาตำบลวังหว้า 7) เจ้าอาวาสวัดภายในตำบลวังหว้า โดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการศึกษาวิจัยพบว่า การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการบริหารจัดการน้ำของตำบลวังหว้านั้น ผ่านกระบวนการจัดตั้งกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้า ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่มีความรู้ความสามารถเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการน้ำในพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า มารวมตัวกันในลักษณะของจิตอาสา โดยการบริหารจัดการน้ำเป็นการใช้ทุนวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำสวนผลไม้ โดยเฉพาะการทำสวนทุเรียน เป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการรวมคนอาสาเพื่อการบริหารจัดการน้ำ มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยอย่างสม่ำเสมอในการจัดการสวนทุเรียนเพื่อผลิตทุเรียนที่มีคุณภาพเพื่อการส่งออก โดยเฉพาะในเรื่องของการบริหารจัดการน้ำที่มีน้ำต้นทุนที่เพียงพอมาใช้ในสวนทุเรียน และการมีความเชื่อในการไหว้สวนเป็นประจำทุกปีจะทำให้เจ้าที่เจ้าทางประจำสวนได้มอบผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์กับสวนของตนเองและกลุ่มของตนเองต่อไป

คำสำคัญ: ทุนทางวัฒนธรรม; ภูมิปัญญาท้องถิ่น; การบริหารจัดการน้ำ

Abstract:

This research article aims to study the use of cultural capital for water management in the Wang Wa Subdistrict community area, Klaeng District, Rayong Province, and to propose guidelines for the use of cultural capital in water management for the same area. This is a qualitative research study. The researcher used an in-depth interview method with 13 key informants, including: 1) the President of the Wang Wa Subdistrict Cultural Council, 2) the President of the Wang Wa Subdistrict Water Users' Management Group, 3) the headman of

* Received August 30, 2025; Revised September 17, 2025; Accepted September 17, 2025

Wang Wa Subdistrict, 4) the mayor of the Wang Wa Subdistrict Administrative Organization, 5) the President of the Wang Wa Subdistrict Community Enterprise Group, 6) the President of the Wang Wa Subdistrict Volunteer Women's Development Group, and 7) the abbots of temples within Wang Wa Subdistrict. Data was analyzed using descriptive analysis. The research findings revealed that the use of cultural capital for water management in Wang Wa Subdistrict was achieved through the establishment of the Wang Wa Subdistrict Irrigation Water Users' Management Group. This group is an assembly of community members with expertise and experience in water management in the Wang Wa Subdistrict community who came together as volunteers. The water management process is based on cultural capital related to the local way of life and wisdom in fruit gardening, particularly durian farming. This serves as the initial foundation for gathering volunteers for water management. There is regular exchange and discussion regarding durian orchard management to produce high-quality durians for export, especially concerning water management with a sufficient supply of initial capital water for the durian orchards. Additionally, the belief in worshiping the orchard annually is thought to bring abundant produce from the local spirits to one's own orchard and group.

Keywords: Cultural Capital; Local Wisdom; Water Management

บทนำ

ประเทศไทยมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างมาก โดยในแต่ละชุมชนท้องถิ่นมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะแตกต่างกันไป และเป็นสิ่งที่สืบทอด สานต่อ ต่อยอด อยู่คู่กับชุมชนมาอย่างยาวนาน แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ท้องถิ่นมากมาย ทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ สิ่งเหล่านี้เรียกว่า “ทุนทางวัฒนธรรม” ของชุมชนปัจจุบันมีหลายชุมชนที่นำทุนทางวัฒนธรรมของตนเองมาใช้ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม แต่ละชุมชนก็มีแนวทางในการพัฒนาที่แตกต่างกันไป ซึ่งหากสามารถพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่แล้วก็จะนำมาสร้างสรรค์คุณค่า และมูลค่าเพิ่มต่อเศรษฐกิจและ สังคม อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน (อัญธิชา มั่นคง, 2560: 92) ฉะนั้นการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ให้เกิดความยั่งยืน จึงต้องเป็นการนำสิ่งที่มีเป็นทุนเดิมอยู่แล้วในชุมชนมาพัฒนาเพื่อประโยชน์ของคนรุ่นหลัง และ ประเทศชาติต่อไป และ Bourdieu (1986) ได้นิยามทุนทางวัฒนธรรมไว้ว่า เป็นทุนที่สะสมอยู่ในตัวตนของแต่ละบุคคล วัตถุสิ่งของ และที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน แต่ละบุคคลได้รับการหล่อหลอมและผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดผ่านทางระบบการศึกษา ผลผลิตที่ได้จากการสะสมทุนทางวัฒนธรรมคือ รสนิยม (taste) จะสร้างความแตกต่างและเป็นเครื่องมือที่ใช้ธำรงรักษาชนชั้นในสังคมให้ดำรงอยู่ต่อไป ฉะนั้นในความเป็นสังคมวัฒนธรรมไทยนั้น ในพื้นที่ชุมชนจะมีการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้เพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเองและสอดคล้องกับบริบทพื้นที่ชุมชนของตนเอง ชุมชนอาจใช้ทุนวัฒนธรรมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ต่อไปได้

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ทางผู้วิจัยได้พิจารณาพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เป็นพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่ชุมชนวังหว้าเป็นพื้นที่ที่มีฐานองค์ความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการน้ำที่โดดเด่น เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจในการเพาะปลูกทุเรียนเพื่อการส่งออก และเป็นพื้นที่การพัฒนากำลังคนของกลุ่มองค์กรชุมชนที่มีความโดดเด่นในการบริหารจัดการน้ำ ที่ทำให้คนในพื้นที่สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ผู้วิจัยสนใจศึกษาพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ในเชิงทุนทางวัฒนธรรม เพื่อ

สร้างคุณค่า พัฒนาศักยภาพของทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำเพื่อสืบสาน ต่อยอด พัฒนาศักยภาพของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

2. เพื่อเสนอแนวทางการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาในเรื่องทุนทางวัฒนธรรมในชุมชนต่าง ๆ ได้รับความสนใจเนื่องจากทุนทางวัฒนธรรมถือเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และการจัดการชุมชน เช่นการศึกษาของวรรณี งามขจรกุลกิจ (2565) ที่ศึกษาเรื่อง พลิกฟื้นคุณค่าพื้นที่ย่านตลาดพลูด้วยทุนทางวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนทางวัฒนธรรมของพื้นที่ย่านตลาดพลู และสร้างการรับรู้คุณค่าของผู้คน อาหาร สถานที่ อันเป็นมรดกวัฒนธรรมย่านตลาดพลูในช่องทางการรับรู้สาธารณะ และการสร้างประสบการณ์การรับรู้แบบใหม่ในย่าน โดยผ่านสื่อดิจิทัลแพลตฟอร์ม เพื่อสร้างโอกาสและพัฒนาผู้ประกอบการในกลุ่มคนรุ่นใหม่ให้รักษาและต่อยอดโอกาสทางเศรษฐกิจจากต้นทุนทางวัฒนธรรมเดิม การดำเนินงานวิจัยโดยการสัมภาษณ์และจัดบทสนทนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory dialogue/focus group) เพื่อเก็บข้อมูลทุนทางวัฒนธรรมทั้งแบบรายปัจเจกและกลุ่มเฉพาะ ผลการวิจัย พบว่า ทุนทางวัฒนธรรมของพื้นที่ย่านตลาดพลู ประกอบด้วยทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มศิลปะการแสดงและกลุ่มอาหาร ทุนทางด้านสถาปัตยกรรม สถานที่ และทุนวัฒนวิถีความเชื่อศรัทธาของชุมชนไทยจีน จากคำตอบเรื่องทุนวัฒนธรรมที่ได้จึงนำความต้องการของผู้นำกลุ่มและผู้ประกอบการที่ต้องการสืบทอดรักษาคุณค่าความเป็นต้นแบบที่เป็นตำนานของกลุ่มตนเอง และต้องการสร้างการรับรู้ในวงกว้างไม่จำกัดเฉพาะผู้คนในพื้นที่ย่านตลาดพลูเท่านั้น การสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่าต่อยอดในเชิงพาณิชย์ และการขยายฐานของคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาร่วมสืบสานคุณค่ามรดกของย่านมาสร้างสรรค์และผลิตเนื้อหาเล่าเรื่อง สร้างการรับรู้คุณค่าผ่านสื่อดิจิทัลและสัมผัสประสบการณ์จริงจากกิจกรรมที่สร้างสรรค์สร้างการมีส่วนร่วมโดยชุมชนพื้นที่ย่านตลาดพลู

และในบริบทเดียวกันนี้ การศึกษาของชวดี โกศล (2561) ที่ศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง ที่มีผลต่อการอยู่รอดของกลุ่มชาติพันธุ์ 2) ศึกษากลยุทธ์ในการจัดการความรู้ เพื่อดำรงอยู่ในระบบการเมืองการปกครอง ผ่านการมีส่วนร่วม เพื่อหาแนวทางในการธรรมรงค์รักษาอัตลักษณ์ อนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณี และ 3) พัฒนารูปแบบนำมาประยุกต์ใช้เป็นโมเดลในการพัฒนากลุ่มชาติพันธุ์ต่อไป วิธีการศึกษาเป็นการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลายรูปแบบ คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participatory observation) การศึกษาพบว่า ในการรวมตัวของประชาชนในท้องถิ่น ทำให้เกิดพลังของกิจกรรมทางด้านการเมือง ในการต่อรอง ใช้พลังของการรวมตัวของชาติพันธุ์ ขับเคลื่อนนโยบายต่างๆ ของรัฐร่วมกับคนในท้องถิ่นในเชิงสร้างสรรค์ ในทางเศรษฐกิจ ได้ต่อยอดที่มากจากทุนทางสังคม ได้กำหนดขอบเขตนำพื้นที่ทางวัฒนธรรมมารวมกลุ่ม โดยมีเป้าหมาย นำวัฒนธรรมมาเป็นแนวทางพัฒนาเป็นพื้นฐานต่อยอด ในเรื่องของสังคม คือการสร้างความเข้มแข็ง ความอบอุ่น สร้างความสามัคคีในชุมชน โดยใช้วัฒนธรรมหล่อหลอม

เป็นการสร้างรายได้และสามารถยึดเป็นอาชีพหลักและเสริม ซึ่งนำวัฒนธรรมไปผนวกกับเรื่องเศรษฐกิจ สร้างให้เป็นเมืองของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีการวางแผนบริหารจัดการโดยอาศัย “วัฒนธรรมรากฐาน” (area based approach)

จากการพิจารณางานวิจัยทั้งสอง พบว่าทั้งในกรณีย่านตลาดพลูและชุมชนชาติพันธุ์ภาคเหนือ ต่างสะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของทุนทางวัฒนธรรมในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน การรักษามรดกทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างพลังทางสังคม และการเพิ่มพูนมูลค่าทางเศรษฐกิจ จุดร่วมสำคัญคือการเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งในรูปแบบการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการจัดการตนเองได้ ขณะเดียวกันยังมีการพัฒนาแนวทางที่ตอบสนองต่อพลวัตสังคมสมัยใหม่ เช่น การใช้สื่อดิจิทัลเพื่อเผยแพร่และต่อยอดคุณค่าทางวัฒนธรรม

จะเห็นได้ว่าการศึกษาทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนในมิติต่าง ๆ ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งสะท้อนคุณค่าของทุนทางวัฒนธรรมต่อการบริหารจัดการชุมชนในหลายด้าน และยังสามารถพัฒนาต่อยอดให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้ต่อไป อีกทั้งยังเป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยสร้างความเข้าใจเชิงลึกต่อรากฐานทางสังคมและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ โดยเชื่อมโยงทุนทางวัฒนธรรมเข้ากับเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

วิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้กำหนดกระบวนการวิจัย ดังต่อไปนี้

1) การศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Document Study) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร บทความวิชาการ แนวคิด ทฤษฎี รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิทยานิพนธ์ อีกทั้งการค้นคว้าข้อมูล จากสื่ออินเตอร์เน็ต ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเรื่องที่การศึกษา และอีกส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ ในพื้นที่ในการศึกษาวิจัย เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่ใช้ประกอบในการศึกษาในครั้งนี้

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามตามหลักการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการในการศึกษา ดังนี้

(1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการใช้แนวสัมภาษณ์เจาะลึก กำหนดผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Key-Informants) โดยจะทำการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลโดยที่กลุ่มเป้าหมาย คือ ประธานกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน หัวหน้ากลุ่มพื้นฐานการใช้น้ำชลประทาน เจ้าหน้าที่รัฐ (กรมชลประทาน) ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้ที่ส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการน้ำของอ่างเก็บน้ำประแสร์

3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

การวิจัยเป็นการศึกษาเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ จำนวน 13 คน ประกอบด้วย ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องประกอบด้วย 1) ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลวังหว้า จำนวน 1 คน 2) ประธานกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้า จำนวน 5 คน 3) กำนันตำบลวังหว้า จำนวน 1 คน 4) นายกองค์การบริหารส่วนตำบลวังหว้า จำนวน 1 คน 5) ประธานกลุ่มวิสาหชุมชนของตำบลวังหว้า จำนวน 2 คน 6) ประธานกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาตำบลวังหว้า จำนวน 1 คน 7) เจ้าอาวาสวัดภายในตำบลวังหว้า จำนวน 2 รูป โดยใช้การเลือกจากกลุ่มเป้าหมายที่มีคุณสมบัติดังนี้

(1) เป็นบุคคลที่เป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของท้องถิ่น

(2) มีประสบการณ์ในการทำงานด้านเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการบริหารจัดการน้ำของตำบลวังหว้า เป็นนักปกครองท้องที่ท้องถิ่นที่ดำรงตำแหน่งมาอย่างยาวนานซึ่งผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจบริบทของตำบลวังหว้าได้เป็นอย่างดีอย่างน้อย 5 ปี

(3) เป็นผู้เชี่ยวชาญที่ใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาวิเคราะห์และการมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การลงสนามชุมชนอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยผู้วิจัยได้ทำแบบสัมภาษณ์ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย มีประเด็นการสัมภาษณ์เชิงลึกข้อมูลที่เกี่ยวกับบริบททั่วไปของชุมชนในการค้นหาทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ และการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

(1) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In–depth Interviews) สำหรับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัย โดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ และการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ

(2) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ในบางโอกาสที่พื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้ามีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับบการบริหารจัดการน้ำ ทางคณะวิจัยจะได้เข้าไปร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นการสังเกตุการณ์ถึงพฤติกรรมกระทำของคนในชุมชนตำบลวังหว้าที่แสดงออกของการใช้วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำ

ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การศึกษาเชิงเอกสารและการศึกษาภาคสนามเป็นหลัก ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แนวทางในการสัมภาษณ์ ซึ่งผู้วิจัยพัฒนาขึ้นด้วยตนเอง ตามกรอบที่ได้รับจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีขั้นตอนของการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ดังต่อไปนี้

(1) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้แนวทางในการกำหนดกรอบการสร้างเครื่องมือ

(2) กำหนดกรอบในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในภาคสนามโดยยึดกรอบของการสร้างแนวทางการสัมภาษณ์ ตามคำถามวิจัยที่ต้องการค้นหาคำตอบ

(3) นำแนวคำถามที่สร้างขึ้นไปปรึกษาที่ปรึกษาโครงการวิจัยและผู้เชี่ยวชาญทางด้านสังคมศาสตร์ จำนวน 3 ท่าน เพื่อตรวจสอบความครอบคลุมของข้อคำถาม ความเหมาะสมของปริมาณคำถาม ความชัดเจนของภาษา แล้วจึงนำไปปรับปรุงแก้ไข

(4) นำแนวคำถามไปทดลองเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายของประเทศไทยที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 5 คน ก่อนนำไปใช้จริง

(5) ดำเนินการปรับประเด็นของแนวคำถามในการสัมภาษณ์ที่คลุมเครือภายหลังจากการนำไปทดลองใช้

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ได้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือการวิจัย และคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ได้ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ เลขที่ใบรับรอง IRB-51/2567

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการประสานกับผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อนัด

หมายวัน เวลา และสถานที่ ในการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้วิจัยได้ดำเนินการชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย กระบวนการวิจัยเพื่อให้ผู้เข้าร่วมวิจัยรับทราบอย่างละเอียดก่อนการดำเนินการสัมภาษณ์

และได้ดำเนินการเก็บข้อมูลโดยใช้เครื่องมือวิจัย คือ แบบการสัมภาษณ์เชิงลึก ประเด็นคำถามหลักในการสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับบริบททั่วไปของชุมชนในการค้นหาทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ และการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ เพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิเคราะห์สังเคราะห์ผลการวิจัยต่อไป

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ได้มีการวิเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาและนำข้อมูลที่ได้เรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบและนำมาตีความหมายเชื่อมโยงสัมพันธ์ เพื่อสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้รวบรวมมาทั้งนี้เมื่อวิเคราะห์แล้วประเด็นใดไม่มีความชัดเจนก็จะดำเนินการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและถอดองค์ความรู้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี การสร้างบทสรุป การพิสูจน์บทสรุปที่เชื่อถือ และการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยกระบวนการคืนข้อมูลเพื่อรับฟังความเห็นจากพื้นที่ และให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาความเหมาะสมเพื่อนำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์

7) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ใช้นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ในการอธิบายข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ โดยการนำข้อมูลที่ใช้นำมาจำแนกและเรียบเรียงตามกรอบแนวคิดในการศึกษาและนำแนวคิด ทฤษฎี รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูลและให้เขียนพรรณนาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาในครั้งนี้

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ผลการวิจัยพบว่า

1) บริบทของพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า

ตำบลวังหว้าเป็นตำบลเก่าแก่ตั้งแต่ปี พ.ศ.2440 หมู่บ้านวังหว้าได้ยกฐานะขึ้นเป็นตำบลเรียกว่าตำบลวังหว้า เหตุที่เรียกชื่อนี้มีความหมายคือ “วัง” หมายถึงห้วงน้ำลึก “ต้นหว้า” หมายถึงต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ชอบขึ้นอยู่ริมน้ำท่วมถึงในฤดูฝน เมื่อนำสองคำนี้มารวมกันจึงเรียกว่า “วังหว้า” ต้นหว้านี้พบมากที่สุดในพื้นที่หมู่ที่ 2 บริเวณศาลาอกแตก จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เล่าว่าแต่เดิมลำคลองวังหว้าตรงกับสวนธารเกษมเป็นคุ้งน้ำลึก ฝั่งขวามีต้นหว้าใหญ่ขึ้นอยู่บริเวณริมตลิ่ง บริเวณพื้นที่โดยรอบมีความอุดมสมบูรณ์ และต้นหว้ายังเป็นต้นไม้ใหญ่ที่ให้ความร่มเงาในบริเวณนั้น นอกจากนี้ยังมีกลอนบทหนึ่งที่กล่าวถึงความเป็นมาของตำบลวังหว้า และคำกลอนนี้ยังเป็นที่ติดหูของคนในตำบลอีกด้วย

ตำบลวังหว้าทั้งหมด 14 หมู่บ้าน มีจำนวนพื้นที่ทั้งหมด 37,006 ไร่ พื้นที่การเกษตร 31,468 ไร่ โดยมีหมู่ที่ 9 มีพื้นที่การเกษตรมากที่สุดจำนวน 3,648 ไร่ รองลงมาหมู่ที่ 8 จำนวน 3,248 ไร่ และหมู่ที่ 2 จำนวน 2,803 ไร่ ตามลำดับ ตำบลวังหว้ามีครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดจำนวน 1,315 ครัวเรือน โดยหมู่ที่ 6 มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรมาที่สุดจำนวน 151 ครัวเรือน รองลงมาหมู่ที่ 8 จำนวน 144 ครัวเรือน และหมู่ที่ 7 จำนวน 124 ครัวเรือน และในทุกหมู่บ้านมีอาสาสมัครเกษตรหมู่บ้านละ 1 ราย และพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้ามีกลุ่มแปลงใหญ่ทุเรียนทั้งหมด 4 แปลง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 6 หมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 9 ครอบคลุมพื้นที่ทุกหมู่บ้านในตำบลการทำสวนทุเรียน จะกระจายในทุกหมู่บ้านของตำบลวังหว้า รวมพื้นที่ปลูกทุเรียนทั้งตำบล

จำนวน 8,521 ไร่ คือเป็นร้อยละ27 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด มีจำนวนเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนจำนวน 786 ราย คิดเป็นร้อยละ 59 ของครัวเรือนเกษตร นอกจากนี้ยังมีการทำสวน มังคุดจำวน 509 ไร่ เงาะจำนวน 31 ไร่ ลองกอง 23 ไร่ ขนุน 107 นาข้าว เป็นข้าวนาปี พื้นที่การเกษตรจะอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 และ 2 ซึ่งเป็นพื้นที่ตอนล่างของตำบลวังหว้า

ลักษณะทางกายภาพของตำบลวังหว้า มีวัดที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนตำบลวังหว้า มีอยู่ 6 แห่งในจำนวนวัดทั้ง 6 แห่งนี้มีวัดที่โด่งดังที่ผู้คนต่างถิ่นให้ความเคารพนับถือมากราบไหว้ บูชาวัตถุมงคล คือ วัดวังหว้า นอกจากวัดแล้วยังมีสำนักสงฆ์อีก 1 แห่ง ซึ่งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 10 บ้านเขาหินแท่น มีโรงเรียนจำนวน 7 แห่ง ซึ่งเป็นโรงเรียนชั้นประถมศึกษากระจายกันอยู่ตามแต่ละหมู่บ้าน มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 6 แห่ง ด้านสาธารณสุขที่ดูแลสุขภาพของคนในตำบล มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลจำนวน 3 แห่ง แต่ละแห่งตั้งอยู่หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 13 ด้านโครงสร้างพื้นฐานภายในตำบลก็จะประกอบด้วย เส้นทางการคมนาคมที่เป็นเส้นทางหลักและเส้นทางที่สามารถเชื่อมต่อถึงกันได้ โดยมีลักษณะเป็นถนนคอนกรีต ถนนลาดยางและถนนลูกลัง ส่วนเรื่องไฟฟ้ามีการเดินไฟฟ้าเข้าครบทุกครัวเรือน หากพูดถึงเรื่องการจัดการขยะในตำบล ภายในตำบลวังหว้าจะไม่มีค่านิยมในการตั้งถังขยะข้างทาง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้วิธีกำจัดขยะแบบขุดหลุมฝังกลบภายในที่ของตัวเองและอีกอย่างคือ การเผา ด้านการประปาเป็นประปาภายในหมู่บ้านจะมีเกือบทุกหมู่บ้านและมีบางหมู่บ้านก็จะใช้ร่วมกับหมู่อื่น ถ้าหมู่บ้านไหนมีสระน้ำก็จะเอาน้ำจากสระมาทำเป็นน้ำประปาใช้กันภายในหมู่บ้าน ส่วนทางด้านสิ่งอำนวยความสะดวกของตำบลก็จะมี ปั๊มน้ำมัน ร้านค้าต่าง ๆ ตลาดนัดชุมชน ร้านสะดวกซื้อต่าง ๆ เป็นต้น และทางด้านที่เหมือนจะส่งผลกระทบให้ชาวบ้านก็หนีไม่พ้นเรื่องของโรงงานที่เข้ามาตั้งในชุมชน โรงงานที่เข้ามาตั้งในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นโรงงานเกี่ยวกับการแปรรูปไม้ยางพารา ซึ่งถ้าถึงเวลาการทำงานของโรงงานทางโรงงานก็จะมีการปล่อยน้ำเสียลงลำรางสาธารณะ มีกลิ่นของยางพารา มีการปล่อยควัน มีเสียงดังรบกวน และฝุ่นละอองเป็นจำนวนมากทำให้ในชุมชนได้รับผลกระทบทางด้านนี้

สภาพสังคมสภาพที่อยู่ที่อาศัยของชาวตำบลวังหว้าส่วนใหญ่เป็นบ้านหลังชั้นเดียวหรือสองชั้น เพราะตำบลวังหว้าเป็นตำบลกึ่งเมืองกึ่งชนบทจึงมีลักษณะก่อสร้างบ้านเรือนที่มีหลากหลายและแตกต่างกันไป ภายในชนบทจะปลูกบ้านแบบชั้นเดียวหรือบ้านไม้หลังเล็กๆพออยู่ แต่มีสภาพมั่นคงและแข็งแรงทนทานต้านลมต้านฝนได้ส่วนมากจะปลูกบ้านอยู่ในสวนของตนเองมีอาณาบริเวณที่กว้างและปลูกพืชสวนครัวกินเองแทบทุกครัวเรือน เช่น กะเพรา โหระพา แมงลัก มะละกอ มะนาว พริกขี้หนูสวน ผักบุ้ง ผักกูด มะเขือ ข่า ตะไคร้ มะกรูด เป็นต้น ชาวบ้านที่ปลูกผักสวนครัวไว้เยอะๆส่วนมากจะแบ่งขายหรือเวลาญาติมาเยี่ยมบ้านก็จะเก็บพืชสวนครัวมาทำกับข้าวไว้รอโดยไม่ต้องซื้อ

สภาพเศรษฐกิจตำบลวังหว้านั้น มีสภาพพื้นที่และดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำการเกษตร และมีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี มีต้นน้ำมาจากอำเภอเมืองระยองไหลมาบรรจบจนถึง หมู่ที่ 10 บ้านเขาหินแท่นไหลผ่านทั้ง 13 หมู่บ้านของตำบลวังหว้ายกเว้น หมู่ที่ 4 บ้านเจริญสุข ชาวบ้านส่วนใหญ่ของตำบลวังหว้าจึงประกอบอาชีพเกษตรกร เช่น การทำสวนทุเรียน สวนผลไม้เป็นส่วนมาก และปลูกผักสวนครัวไว้ประกอบอาหารและนำไปขายเป็นบางส่วน รวมทั้งการปลูกยางพารา และบางส่วนจะประกอบอาชีพ เช่น รับจ้างทั่วไป ค้าขาย รับราชการ พนักงานโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น การประกอบอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพหลักโดยส่วนใหญ่ของคนตำบลวังหว้า คือ การทำสวนทุเรียน เป็นรายได้หลักของคนตำบลวังหว้า ถือได้ว่าเป็นผลไม้ที่ทำรายได้ดี แต่สามารถทำรายได้เป็นรายปีรายได้แค่บางช่วงเวลา และเป็นรายได้ที่คิดเป็นรายปี ทำให้คนตำบลวังหว้ามีอีกหนึ่งอาชีพที่ควบคู่ไปกับการทำสวนทุเรียน คือ การกรีดยางพารา เพราะสามารถทำได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งต้นยางนั้นดูแลง่ายใช้งบประมาณในการปลูกน้อย ใช้เวลา 5-6 ปี ก็สามารถกรีดได้แล้วระยะเวลาในการกรีด

ยาง 30-40 ปีหรืออาจจะมากกว่านั้นแล้วแต่สภาพต้นยางและหน้ายาง แต่พอเศรษฐกิจปัจจุบันตกต่ำราคายางจึงลดลง ชาวบ้านและผู้นำตำบลวังหว้าต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าปัจจุบันค่อนข้างแย่ เพราะราคายางลดลงอะไรก็เลยดูแย่ไปหมดราคาข้าวของแพงขึ้นชาวบ้านเลยโค่นต้นยางครึ่งหนึ่งเพื่อไปทำสวนผลไม้แบบผสมผสานนั่นเอง

สภาพทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตำบลวังหว้ามีคลองธรรมชาติ ลำรางสาธารณะ ป่าชายเลน ป่าชุมชน ส่วนป่าชายเลนของตำบลวังหว้าในพื้นที่ของหมู่ 2 บ้านวังหว้า เป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในด้านการประกอบอาชีพ เพราะชาวบ้านสามารถจับสัตว์น้ำที่มีอยู่ในป่าชายเลนเพื่อนำมาขายเป็นรายได้เสริมและยังสามารถนำมาประกอบอาหารเพื่อลดรายจ่ายในครอบครัวและยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา และสัตว์น้ำนานาชนิด ต้นไม้ในป่าชายเลนส่วนใหญ่เป็นต้นโกงกาง ประดู่ทะเล ชาใบขลู่ วุ้นทะเล ต้นแสม เป็นต้น และต้นไม้ทุกชนิดในป่าชายเลนล้วนมีประโยชน์ทั้งสิ้น อาทิ วุ้นทะเลสามารถนำมาทำเป็นขนมวุ้นได้โดยที่ไม่ต้องใช้ผงวุ้น โดยการนำใบวุ้นมาขยำกับน้ำเปล่าพอทิ้งไว้สักพักน้ำก็จะค่อย ๆ เป็นวุ้น ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านอีกอย่างหนึ่ง ต้นไม้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ก็จะมีการจัดโครงการปลูกป่าเพื่ออนุรักษ์ป่าชายเลน ส่วนใหญ่จะจัดเนื่องใน วันพ่อและวันแม่ ผู้ที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำของชุมชนและชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการ โดยป่าชายเลนนั้นมีผู้ดูแล คือ คนในชุมชน ซึ่งจะมีการถางป่า ตัดต้นไม้ และคอยเฝ้าระวังเพื่อไม่ให้คนมาตัดไม้ทำลายป่านั่นเอง

ลักษณะของแหล่งน้ำ แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ คลองวังหว้าและคลองวังหิน ซึ่งคลองวังหว้าจะเป็นคลองสำคัญและเป็นคลองส่งน้ำหลักที่ส่งน้ำไปหล่อเลี้ยงชีวิตและพื้นที่การเกษตรในพื้นที่ตำบลข้างเคียงด้วย โดยต้นน้ำของคลองวังหว้าจึงอยู่ที่หมู่ 10 บ้านเขาหินแท่น คลองวังหว้าไม่ได้ใช้แค่ในตำบลวังหว้าเท่านั้นแต่ก็ยังแบ่งปันน้ำให้ตำบลอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ตำบลทางเกวียน ตำบลสองสลึง ตำบลเนินฆ้อ ตำบลห้วยยาง มีความยาวประมาณ 36 กิโลเมตร ผ่านทุก ๆ หมู่บ้าน ยกเว้นหมู่ที่ 4 บ้านเจริญสุข การตั้งชื่อว่าคลองวังหว้านั้นเป็นการเอาชื่อตำบลมาตั้ง นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ฝายประชาอาสา ฝายชะลอน้ำ บ่อน้ำตื้น บ่อน้ำบาดาล สระน้ำสาธารณะ สระประจำสวน คลองวังหว้าที่เป็นคลองธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำใช้ตลอดปี

2) ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ

การบริหารจัดการน้ำของคนตำบลวังหว้า ด้วยวิถีชีวิตของคนกับแหล่งน้ำเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เช่นเดียวกับคนในตำบลวังหว้าที่จะขาดน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตไม่ได้เหมือนกัน ตำบลวังหว้าถือว่าเป็นตำบลหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องของน้ำ เพราะมีน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยจะมีคลองวังหว้าที่เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญและให้ประโยชน์แก่ชาวบ้านโดยหล่อเลี้ยงและดำรงชีพทั้งด้านการเกษตรกรทำสวนผลไม้ โดยเฉพาะทุเรียน คลองวังหว้ามีต้นกำเนิดมาจากอำเภอเมืองและน้ำจะไหลลงมาผ่านตำบลต่าง ๆ และลงมาที่บ้านเขาหินแท่น ตำบลวังหว้าจะไหลลงมาสู่คลองวังหว้าโดยจะผ่านลำรางเล็ก ๆ และมารวมกันจนเป็นน้ำในคลองวังหว้า โดยคลองวังหว้าก็จะไหลผ่านตั้งแต่หมู่ที่ 10 บ้านเขาหินแท่น หมู่ที่ 6 บ้านเขาดินชุ่มทอง หมู่ที่ 8 บ้านเนินหย่อง หมู่ที่ 14 บ้านเนินโพธิ์ทอง หมู่ที่ 7 บ้านชากตะไคร้ หมู่ที่ 3 บ้านหนองน้ำขุ่น หมู่ที่ 11 บ้านหนองรี หมู่ที่ 1 บ้านหนองชุมแสง และหมู่ที่ 2 บ้านวังหว้า ไหลมาเรื่อย ๆ จนออกป่าชายเลน เป็นระยะทางประมาณ 36 กิโลเมตร และแต่ละช่วงของคลองวังหว้าก็จะมีการทำฝายชะลอน้ำ ซึ่งฝายชะลอน้ำส่วนใหญ่เป็นฝายคอนกรีตเสริมเหล็กเพื่อที่จะช่วยลดการชะล้างหน้าดินและลดความรุนแรงของกระแสน้ำ ทำให้ระยะเวลาการไหลของน้ำเพิ่มมากขึ้น เพิ่มความชุ่มชื่นของหน้าดิน และยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เป็นแหล่งน้ำเพื่อเอาไว้ใช้อุปโภคบริโภค การใช้น้ำเพื่อสวนทุเรียนและไม้ผลชนิดต่าง ๆ

น้ำที่ไหลมาจากธรรมชาติหรือน้ำจากระบบชลประทาน ที่ไหลมายังคลองวังหว้าและลำรางสาธารณะต่าง ๆ ในพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้านั้น จะมีกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้าเป็นคณะกรรมการที่มีหน้าที่ในการบริหารจัดการน้ำให้เพียงพอต่อความต้องการของการทำสวนเกษตร และต้องบริหารจัดการน้ำอย่างทั่วถึง เป็นธรรม สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำร่วมกันตลอดฤดูการผลิตของคนในชุมชนตำบลวังหว้า การบริหารจัดการน้ำตลอดแนวคลองวังหว้าจะเป็นบทบาทหน้าที่ของกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้าที่ดำเนินงานกิจกรรมมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน มีการส่งต่อหน้าที่จากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง โดยสามารถระบุได้ว่าการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้าได้มีการใช้ทุนทางวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นต้นทุนในการบริหารจัดการน้ำ

การบริหารจัดการน้ำของคนชุมชนตำบลวังหว้า ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการใช้วิถีชีวิตของคนทำสวนทุเรียนมาใช้ในการบริหารจัดการน้ำ เช่น การสร้างฝายชะลอน้ำด้วยวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ ทราย ตกตะกอน ใช้เป็นวัสดุในการทำฝายชะลอน้ำเล็ก ๆ ในอาณาบริเวณทางน้ำที่ไหลผ่านสวนของตนเอง การมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้เวลาร่วมแรงร่วมใจกันในการดูแลปิด-เปิดประตูน้ำจึงเป็นในลักษณะที่มาร่วมแรวร่วมใจช่วยกันด้วยจิตใจแห่งความสามัคคีเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อเสนอแนวทางการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ผลการวิจัยพบว่า

การใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำ

วิถีชีวิตภูมิปัญญาของชาวสวนทุเรียน

การทำสวนทุเรียนของตำบลวังหว้าจะกระจายในทุกหมู่บ้านของตำบลวังหว้า ถือได้ว่าการทำสวนทุเรียนเป็นอาชีพหลักของคนตำบลวังหว้า และทุเรียนเป็นพื้นที่ต้องใช้น้ำมากและความต้องการน้ำของทุเรียนนั้นเป็นช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน เป็นช่วงฤดูที่น้ำในธรรมชาติมีน้อย แต่เป็นความโชคดีของพื้นที่เกษตรกรรมตำบลวังหว้าเป็นพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรรน้ำจากอ่างเก็บน้ำประแสร์มาเติมเต็มในช่วงที่ฤดูแล้ง ซึ่งทุเรียนมีความต้องการน้ำมากที่สุดในการขยายลูกขยายเนื้อทุเรียนให้มีความอร่อยมากขึ้น จึงทำให้พื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้ามีภูมิปัญหาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำดังนี้คือ

1. อาชีพการทำสวนทุเรียน คือ มรดก ที่ต้องส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น ไม่ว่าลูกหลานจะไปเรียนจบหรือไม่จบปริญญา แต่วิถีชีวิตภูมิปัญญาการทำสวนทุเรียนของคนตำบลวังหว้า นับได้ว่าเป็นมรดกที่จะส่งต่อจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง เป็นการสืบทอดองค์ความรู้ในการทำสวนทุเรียนให้มีคุณภาพเพื่อการส่งออก ทั้งภูมิปัญญาการตัดแต่งลูกทุเรียน ภูมิปัญญาการรดน้ำทุเรียนที่มีการรดน้ำแต่ละช่วงเวลาการทำทุเรียนที่แตกต่างกัน เช่น ในช่วงการทุเรียนออกดอกเป็นหางแย้นั้นการให้น้ำทุเรียนจะต้องอดน้ำทุเรียน เพื่อทุเรียนจะได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากหางแย้กลายเป็นผลและไม่ร่วงหล่นเกิดความเสียหาย สิ่งนี้ก็เป็นภูมิปัญญาการทำสวนทุเรียนที่มีการเรียนรู้ สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมา อาจบอกได้ว่าการสืบทอดภูมิปัญญาการทำสวนทุเรียนนี้ทำให้ทุเรียนในพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้ามีรูปทรงที่เหมาะแก่การส่งออก มีรสชาติที่อร่อย

2. การทำฝายชะลอน้ำ การบริหารจัดการน้ำภายในสวนทุเรียนของตนเองในพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า จะมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างฝายกระสอบทราย ที่มีแกนฝายใช้ไม้ไผ่ที่มีในพื้นที่ชุมนมาทำเป็นโครงสร้างฝายชะลอน้ำ และใช้ทรายที่ได้จากการทับถมของดินตะกอนภายในลำรางสาธารณะ แล้วสร้างเป็นฝายชะลอน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในสวนของตนเอง

การรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อการบริหารจัดการน้ำ

การบริหารการจัดการน้ำพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า แต่เดิมทีไม่มีการบริหารที่เป็นรูปธรรม เป็นแค่การเก็บน้ำไว้ใช้ในพื้นที่ส่วนตัวหรือของตนเอง ชาวบ้านในตำบลต่างฝ่ายต่างก็มีจำเป็นที่จะต้องใช้น้ำ เพราะว่า

ชาวบ้านส่วนใหญ่ในตำบลวังหว้ามีอาชีพเกษตรกรรมทำสวนผลไม้โดยเฉพาะ **“ทุเรียน”** เป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับทุเรียนเป็นไม้ผลที่ต้องการน้ำอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ในเมื่อทุกสวนต้องการน้ำเพื่อการใช้ในการเกษตร จึงเกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำที่อยู่อย่างจำกัด โดยเกษตรกรทำการขุดสระของตัวเองให้ติดกับลำรางสาธารณะเพื่อกักเก็บน้ำนั้นเข้าพื้นที่ของตนเองมากที่สุด ก่อนที่จะไหลไปยังพื้นที่สวนอื่น ๆ อาจบ่งบอกถึงพฤติกรรมที่ค่อยข้างจะเห็นแก่ตัวของแต่ละคน ไม่เกิดการแบ่งปันน้ำไปยังพื้นที่ตอนล่างของลำรางสาธารณะ ในพื้นที่ตอนบนของลำรางสาธารณะจะมีน้ำใช้ แต่พื้นที่ตอนล่างก็เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำ จนกระทั้งปัญหาหนักขึ้นเรื่อย ๆ เกษตรกรเริ่มแสดงพฤติกรรมที่ค่อนข้างจะรุนแรงต่อกัน จนกระทั่งปีพ.ศ. 2553 จึงมีการจัดตั้งกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้าอย่างเป็นทางการ เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มชุมชนมาร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยคณะกรรมการกลุ่มจะเป็นผู้นำชุมชน ที่สามารถเป็นสื่อกลางให้กับเกษตรกรในการบริหารจัดการน้ำภายในตำบลได้ ปัจจุบันจัดตั้งกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานพื้นที่ชุมชนวังหว้าจำนวน 5 กลุ่ม เพื่อบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ชุมชน 14 หมู่บ้าน

การรวมกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้า เกิดขึ้นมาได้นั้นก็เพราะเกิดปัญหาภายในตำบลปัญหาที่ไม่ใช่ปัญหาของคนแค่คนเดียวแต่ปัญหานี้เป็นปัญหาของทุกคนในตำบลวังหว้าซึ่งเป็นปัญหาเรื่อง “น้ำ” ดังนั้นทุกคนในตำบลวังหว้าจึงจะต้องมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อลดข้อขัดแย้งระหว่างคนในตำบลเดียวกัน และพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส โดยการรวมกลุ่มกัน ซึ่งคนในกลุ่มนั้นก็เป็นคนที่ประสบกับปัญหาเดียวกันเพื่อแก้ไขให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ทำให้เกิดกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้า และจะต้องคำนึงถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านในตำบลวังหว้าอีกด้วย การบริหารจัดการน้ำตำบลวังหว้าไม่ได้มีแค่คลองวังหว้าอย่างเดียวที่เป็นน้ำต้นทุน แต่ยังมีลำธาราธารณะที่คอยกักเก็บน้ำธรรมชาติที่คอยสร้างความชุ่มชื้นให้แก่พื้นที่ที่คลองวังหว้าที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ ตำบลวังหว้าไม่ได้มีทรัพยากรน้ำแค่คลองหรือลำรางที่คอยช่วยเติมเต็มชาวบ้านในการประกอบอาชีพทางตำบลเท่านั้น แต่ยังมีการรับน้ำมาจากระบบชลประทานของอ่างเก็บน้ำประแสร์ ที่คอยสนับสนุนจัดสรรน้ำผ่านระบบท่อมายังตำบลวังหว้าอีกด้วย เพื่อเพิ่มปริมาณน้ำให้กับ พื้นที่การเกษตรของตำบลวังหว้าและพื้นที่ข้างเคียง น้ำที่มาจากอ่างเก็บน้ำประแสร์จะไหลลงสู่คลองเพิ่มปริมาณน้ำในคลองให้เพิ่มมากขึ้นจากเดิม และยังทำให้คลองวังหว้ามีน้ำใช้ตลอดปี ไม่ขาดแคลน และยังเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านในตำบล จากเดิมทีชาวบ้านในตำบลนั้นต้องพึ่งพาน้ำในคลองวังหว้าอย่างเดียว แต่ปัจจุบันได้มีการสนับสนุนน้ำจากระบบชลประทานของอ่างเก็บน้ำประแสร์ ทำให้คุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในเรื่องการใช้ชีวิตก็ดี การประกอบอาชีพก็ดี ดังนั้นตำบลวังหว้าก็เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่รับน้ำมาจากอ่างประแสร์ และอ่างเก็บน้ำประแสร์ก็เปรียบเสมือนหัวใจของตำบลวังหว้าที่คอยสนับสนุนน้ำให้ตำบลวังหว้าไม่ให้ขาดแคลนน้ำและมีน้ำใช้ตลอดปีอีกด้วย รวมถึงการเกิดกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานวังหว้าที่มีความเข้มแข็ง สามารถจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเป็นและมีส่วนร่วมของคนทุกคนที่รน่วมรับผลประโยชน์ด้วยกัน ทำให้เป็นพลังของกลุ่มทางสังคมที่จัดตั้งด้วยคนในชุมชนเองจึงสามารถจัดการเรื่องราวของชุมชนตนเองได้

(3) ความเป็นภาวะผู้นำของชุมชน

1) การรวมคนทำสวนทุเรียนเพื่อจัดตั้งเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำที่มีความเข้มแข็งและมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากอดีตกำนันสำเริง คณฑา ที่เริ่มรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้าในปี 2553 และมีการสืบทอดโดยผู้นำท้องที่ตำบลวังหว้าคนปัจจุบันคือ กำนันประพัฒน์ จันทร์พราหมณ์ เป็นประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้าคนปัจจุบัน รวมระยะเวลาที่มีการส่งต่อรับบการบริหารจัดการน้ำอย่างเข้มแข็ง เป็นธรรม และการจัดการน้ำอย่างทั่วถึงแก่สมาชิกชาวสวนต่าง ๆ รวมระยะเวลาได้ 15 ปี

2) จิตอาสาของการบริหารจัดการน้ำ ได้เห็นถึงศักยภาพของผู้นำ กำนันประพัฒน์ จันทร์พราหมณ์ ในเรื่องการบริหารคนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมชุมชน ได้เห็นถึงวิธีการการจัดการชุมชนให้เป็นไปตามขั้นตอนการมีส่วนร่วม และได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมต่างๆ จากทางตำบล เช่น การประชุมประจำเดือน หรือการเข้าร่วมประชุมกับสำนักงานโครงการอ่างเก็บน้ำประแสร์ เพื่อให้ทราบถึงสภาวะการใช้น้ำที่สูบมายังตำบลวังหว้า โดยจะมีผู้ดูแลการเปิด-ปิดประตู คือ ผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่คอยทำหน้าที่และแบ่งงานให้กับผู้ช่วยดูแลและมีการประสานงานกับลูกบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วม รวมไปถึงการคอยเป็นหูเป็นตาให้กับผู้นำ เพราะเมื่อก่อนตำบลวังหว้ามีการขาดแคลนน้ำใช้ในการทำการเกษตรในบางจุด จึงมีข้อขัดแย้งกันมากมาย ชาวบ้านแต่ละคนมีการหวงแหล่งน้ำและที่ไม่ได้ให้ความร่วมมือและสถานที่สาธารณะประโยชน์กันสักเท่าไหร่ กระทั่งมีผู้นำเข้ามาแก้ไขปัญหา มีการจัดการประชุมปรึกษาหารือถึงวิธีการที่จะแก้ไข จึงทำให้เกิดกลุ่ม “การบริหารจัดการน้ำ” จากนั้นจึงทำให้ชาวบ้านร่วมมือกันหันเข้ามามีส่วนร่วมกับผู้นำมากขึ้น ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน ที่รวมไปถึงประเพณีภายใน มีการจัดการขยันขันแข็งทำให้เราเห็นได้ว่าประสิทธิภาพของคนในชุมชน มีด้วยเพราะความสามัคคีที่จะช่วยให้หมู่บ้านของตนเองมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยเกิดมาจากผู้นำที่มีความรู้ และรู้จักการแก้ไขปัญหา

ประโยชนที่ได้รับจากการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำเพื่อความยั่งยืน

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของตำบลวังหว้า โดยการสร้างฝายชะลอน้ำชลประทาน เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้และรักษาระบบนิเวศและธรรมชาติ อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำสวนเกษตรให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปีไม่ขาดแคลน โดยการสร้างฝายชะลอน้ำตามจุดต่าง ๆ ในแต่ละพื้นที่ และมีการปิด-เปิดฝายเป็นเวลา เมื่อถึงเวลาน้ำหลากผู้ดูแลฝายจะร่วมแรงร่วมใจกันไปเปิดประตูระบายน้ำ หากถึงช่วงฤดูแล้งผู้ดูแลฝายจะช่วยกันปิดประตูน้ำไปคงรักษาระดับในคลองวังหว้าไม่ให้แห้ง มีระดับน้ำนอนคลองอย่างสม่ำเสมอ เพื่อคงรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศในคลองวังหว้า

มีการดูแลรักษา การที่จะกระทำอย่างไร ให้สิ่ง ๆ นั้นมีความอุดมสมบูรณ์ และมีประสิทธิภาพตลอดเวลา โดยคำนึงถึงความยั่งยืนด้วย สิ่งที่ได้จากการดูแลรักษา เมื่อมีสิ่งที่ควรรักษา ก็ควรที่จะรักษาไม่ควรที่จะปล่อยไปตามธรรมชาติ เปรียบเสมือนกับการปลูกผัก การปลูกผักนั้น ถ้าเกิดปลูกแล้วปล่อยทิ้งไว้แบบนั้นโดยที่ไม่ได้ดูแลเอาใจใส่ในการรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ย ผักที่ปลูกนั้นก็มิอาจที่จะผลิดอกออกผล ออกมาให้เราได้ใช้ประโยชน์ได้ แต่ในทางกลับกันถ้าเกิดเราเอาใจใส่ ดูแลรักษา ด้วยการรดน้ำพรวนดินทุก ๆ วัน การดูแลรักษานั้นจะค่อย ๆ แสดงให้เราเห็นถึงการเจริญเติบโตได้ การดูแลรักษาแหล่งน้ำก็เช่นเดียวกัน ต้องการการดูแลเอาใจใส่ เพื่อคงประสิทธิภาพการใช้งานไว้ได้ตลอด

การดูแลรักษาแหล่งน้ำในตำบลวังหว้า ในแต่ละพื้นที่ของหมู่บ้านจะมีการดูแลรักษาฝายชะลอน้ำที่คล้าย ๆ กัน คือการขุดลอกคลองในจุดอับ จุดที่มีวัชพืชจำนวนมาก เพื่อขยายทางเดินของน้ำ ให้น้ำในลำคลองได้ไหลผ่านอย่างสะดวกสบายไม่ติดขัด อีกทั้งแหล่งน้ำนั้นยังมีความลึกเพิ่มขึ้น สามารถกักเก็บน้ำได้มากขึ้นอีกด้วย มีดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่รับน้ำหลาก (แก้มลิง) ตามแนวพระราชดำริ เพื่อเป็นการกักเก็บน้ำและรักษาความชุ่มชื้นในพื้นที่นั้น ๆ และยังแก้ปัญหาในช่วงฤดูแล้งและฤดูฝน เมื่อถึงฤดูฝนปริมาณฝนที่ตกลงมาอย่างต่อเนื่องทำให้บางพื้นที่มีจุดที่ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้เพียงพอ จึงมีการทำแก้มลิงเพื่อแก้ปัญหาอีกด้วย การทำแก้มลิงนั้นต้องคำนึงบริบทของพื้นที่นั้น ๆ ว่าจะสามารถทำได้หรือไม่ ต้องมีการศึกษาสภาพพื้นที่ ความสูง ความชัน เมื่อทำการขุดเพื่อขยายก็อาจจะส่งผลกระทบก่อพื้นที่ ซึ่งเป็นพื้นที่นั้นก็อาจจะเป็นพื้นที่ส่วนตัวของชาวบ้านก็ได้

แหล่งน้ำในตำบลวังหว้าถือว่ามีความสำคัญมากต่อชีวิตประจำวันของชาวบ้านในตำบล เพราะ น้ำจำเป็นที่ต้องกินต้องใช้ จึงมีความสำคัญต่อชีวิตและการประกอบอาชีพการเกษตรและทุก ๆ อาชีพ แม้แต่พวก

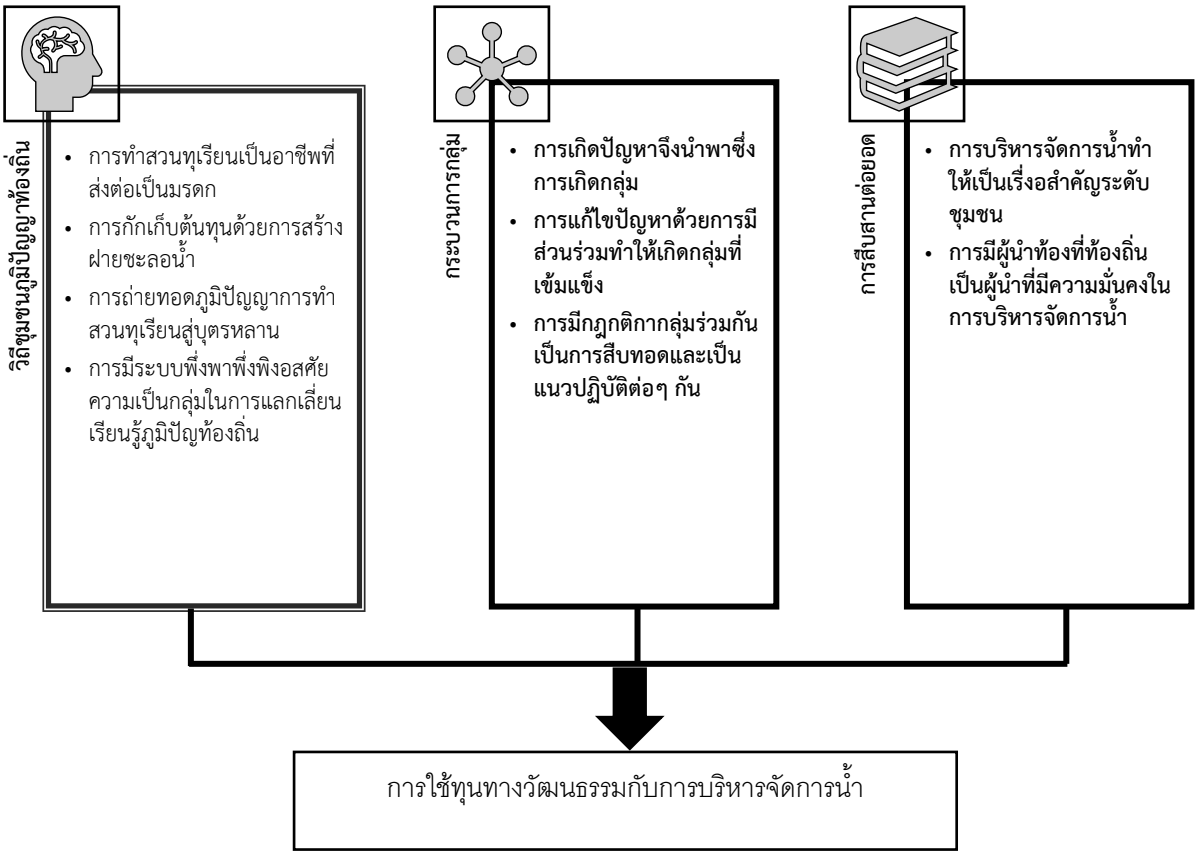
สัตว์ยังต้องอาศัยแหล่งน้ำในการดำรงชีวิต เพราะฉะนั้น แหล่งน้ำจึงควรได้รับการดูแลรักษาจากผู้ใช้ เพื่อในอนาคตจะได้มีใช้สืบต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า พื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า ทุนทางวัฒนธรรมของตำบลวังหว้าเป็นรากฐานสำคัญในการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน โดยอาศัยองค์ความรู้ดั่งเดิม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ วิถีชีวิต และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งสามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาเชิงนโยบายหรือโครงการอนุรักษ์น้ำในระดับท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการที่ตำบลวังหว้ามีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยการพึ่งพิงธรรมชาติ การพึ่งพาอาศัยการในระบบเครือญาติ และการปรับตัวให้เข้ากับการพัฒนาด้านการเกษตรเกี่ยวกับการปลูกผลไม้เศรษฐกิจที่สร้างมูลค่าสูง สอดคล้องกับแนวคิดของ Bourdieu (1986) ที่ได้เสนอว่า “ทุน” มีหลายรูปแบบ ไม่เฉพาะแต่ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) เพียงอย่างเดียว แต่ทุนยังปรากฏในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ทุนทางสังคม (social capital) และทุนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic capital) โดยทุนแต่ละรูปแบบข้างต้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ยังสามารถสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งเรื่องเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้ครบถ้วนเป็นอย่างดี เช่นเดียวกันทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนวังหว้าที่มีวิถีชิตภาคการเกษตร คือ การทำสวนทุเรียน ทำให้เกิดทุนทางวัฒนธรรมในการบริหารจัดการที่สอดคล้องตามบริบทพื้นที่ชุมชนวังหว้าเอง งานวิจัยของกมลาภรณ์ แจ่มกระจ่าง (2557) ได้ทำการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำกรณีศึกษา ชุมชนคลองรังสิต ตำบลบึงชำอ้อ อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำจะต้องสร้างความรู้ความเข้าในเกี่ยวกับบริบทของชุมชนเป็นพื้นฐานในการบริหารจัดการน้ำอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้าได้มีการพึ่งพาพึ่งพิงภูมิปัญญาของชุมชนตนเองในการบริหารจัดการน้ำเช่นกัน

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า ตำบลวังหว้าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรน้ำ โดยมีคลองวังหว้าเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตและการเกษตรของชาวบ้านในพื้นที่ การบริหารจัดการน้ำในตำบลนี้ไม่ได้อาศัยเพียงโครงสร้างพื้นฐานหรือเทคโนโลยีเท่านั้น แต่ยังอาศัยทุนทางวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกในวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และการรวมกลุ่มของชุมชน โดยมีแนวทางในการใช้ทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการบริหารจัดการน้ำ เช่น การสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ การขุดสระน้ำเพื่อใช้ในฤดูแล้ง เป็นการบริหารจัดการน้ำในสวนทุเรียน การรดน้ำทุเรียนตามช่วงเวลา เช่น การงดน้ำช่วงออกดอก เพื่อให้ทุเรียนออกผลเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้า ในปี พ.ศ. 2553 เพื่อแก้ไขปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างเกษตรกร และมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ใช้น้ำมีบทบาทในการ เปิด-ปิดน้ำตามฤดูกาล และการสืบทอดบทบาทผู้นำและการบริหารจัดการน้ำจากรุ่นสู่รุ่น การมีจิตอาสาในการดูแลแหล่งน้ำและฝายชะลอน้ำในพื้นที่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการบริการจัดการน้ำของตำบลวังหว้าอยู่ภายใต้ระบบการจัดการชุมชนของกลุ่มผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้าที่มีผู้นำท้องที่ท้องถิ่นเป็นผู้มีบทบาทในการจัดสรรน้ำให้กับสมาชิกได้อย่างทั่งถึง และมีแนวทางที่ยึดถือกฎกติกาของกลุ่มเป็นรากฐานในการบริหารจัดการน้ำ สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องพลิกฟื้นคุณค่าพื้นที่ย่านตลาดพลูด้วยทุนทางวัฒนธรรม (วรรณี งามขจรกุลกิจ, 2565) ที่มีการศึกษาทุนทางวัฒนธรรมพื้นที่ย่านตลาดพลูที่ต้องการต้องการสืบทอดรักษาคุณค่าความเป็นต้นแบบที่เป็นตำนานของกลุ่มตนเอง และต้องการสร้างการรับรู้ในวงกว้างไม่จำกัดเฉพาะผู้คนในพื้นที่ย่านตลาดพลูเท่านั้น เช่นเดียวกับพื้นที่ชุมชนวังหว้าที่จะต้องมีการส่งต่อสร้างการรับรู้ในการขยายฐานของคนรุ่นใหม่มาสืบทอดการบริหารจัดการน้ำโดยการมีส่วนร่วมของผู้นำท้องที่ท้องถิ่นรุ่นต่อไปของชุมชนวังหว้า

ผู้วิจัยจึงได้องค์ความรู้ใหม่ของทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ดังแผนภาพประกอบได้ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

สรุปได้ว่า พื้นที่ชุมชนตำบลวังหว้า มีการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นรากฐานสำคัญในการบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน โดยอาศัยองค์ความรู้ดั่งเดิมที่เป็นวิถีชีวิตคนทำสวนทุเรียน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำ การรวมกลุ่มของชุมชน ภาวะผู้นำที่เข้มแข็ง และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งสามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาการบริหารจัดการน้ำของตำบลวังหว้าเป็นตัวอย่างของการใช้ทุนทางวัฒนธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิต ร่วมกับการสนับสนุนจากภาครัฐ ทำให้ตำบลวังหว้ามีระบบจัดการน้ำและสามารถรับมือกับปัญหาการขาดแคลนน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เป็นการขับเคลื่อนทุนทางวัฒนธรรมจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนทำสวนทุเรียน การทำสวนทุเรียนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างฝายชะลอน้ำจากวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น และการรวมกลุ่มของผู้นำท้องที่ท้องถิ่นเพื่อจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำตำบลวังหว้าที่เน้นการมีส่วนร่วมของคน

ทุกคนในชุมชนวังหว้า และให้บทบาทของผู้นำที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นธรรม ทั่วถึง และยั่งยืนด้วยการส่งรุ่นต่อรุ่นสืบไป

ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้

ควรให้การสนับสนุนส่งเสริมและเสริมศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำโดยกลุ่มชุมชน และพัฒนาแหล่งเรียนของกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานตำบลวังหว้าในการบริหารจัดการน้ำที่ใช้ทุนวัฒนธรรมของตนเองเข้ามาบทบาทในการสืบสานต่อยอดต่อไป

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า แนวทางการใช้ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง นั้น ชุมชนวังหว้าได้มีการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการสืบทอดของอาชีพการทำสวนทุเรียนเป็นมรดกของลูกหลาน การพัฒนากลุ่มผู้ใช้น้ำตำวังหว้าให้เป็นที่ยอมรับถึงศักยภาพของผู้นำท้องที่ท้องถิ่นในการเข้ามาเป็นจิตอาสาทำงานเพื่อคนในชุมชน

ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้

ควรให้การสนับสนุนต่อยอดในการพัฒนาทางเศรษฐกิจด้านการเกษตรของคนรุ่นใหม่ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สู่การขยายตัวเป็นต้นแบบการบริหารจัดการน้ำส่งต่อรุ่นต่อรุ่นต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การพัฒนาศักยภาพของการใช้ทุนทางวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการบริหารจัดการน้ำที่ขยายต่อไปยังมิติทางด้านเศรษฐกิจในการยกระดับรายได้ฐานรากของชุมชนอย่างไรต่อไป

การสร้างนวัตกรรมรากหญ้าเพื่อการบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนจัดการตนเองได้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

บรรณานุกรม

กมลาภรณ์ แจ่มกระจ่าง. (2557). *กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ: กรณีศึกษา ชุมชนคลองรังสิต ตำบลบึงชำอ้อ อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี*. (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา). สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชวดี โกศล. (2561). การบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย. *Journal of Administrative and Management*. 6(2), 64-73.

วรรณี งามขจรกุลกิจ. (2565). พลิกฟื้นคุณค่าพื้นที่ย่านตลาดพลูด้วยทุนทางวัฒนธรรม. ใน *รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2566: ศาสนาและปรัชญา : แนวคิด มุมมองคุณค่าทางวัฒนธรรม*. (หน้า 530-542). คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

อัญธิชา มั่นคง. (2560). บทบาทของทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษาชุมชนในตำบลบ้านตุ่น อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. *วารสารวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏเลย*, 12 (39), 90-100.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York, NY: Greenwood Press.

กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร*

Community empowerment process in spatial management in Tha Bua Subdistrict, Pho Thale District, Phichit Province

[1]พระครูพิสุทธิปัญญาภิวัฒน์, [2]สุขเกษม ขุนทอง
[1]PhraKhur Phisutthpanvphiwat, [2]Sukkasem Khuntong
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
[1]E-mail: kitnoppanat2563@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการชุมชน 2) เพื่อพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ และ 3) เพื่อนำเสนอกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 คน เลือกแบบเจาะจง ได้แก่ คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลท่าบัว กลุ่มเกษตรกรและภาครัฐ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ใช้วิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา และนำเสนอข้อมูลแบบอรรถธิบายและพรรณนาความ ผลการศึกษาพบว่า

1. กระบวนการจัดการชุมชน ตำบลท่าบัวมี “ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ” ได้อธิบายผ่านทฤษฎีบันได 9 ขั้น “สู่ความพอเพียง มั่งคั่ง และยั่งยืน” และชุมชนสามารถตอบโจทย์ “การจัดการตนเอง” ในรูปของวิถีผลิต “การทำนาและการทำสวนผลไม้” (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ) บนฐานคิดการใช้สารเคมีปลอดภัย และเป็นไปตามมาตรฐาน (จี เอ พี)

2. กระบวนการเสริมสร้างพลังมีความสอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน บนฐาน List Model ในประเด็น 1) การจัดการเรียนรู้เป็นต้นแบบด้านเกษตรกรรม 2) นำนวัตกรรมมีความสอดคล้องกับการทำเกษตรกรรม 3) เป็นแนวทางการต่อยอดด้านการเกษตรปลอดภัยในระดับพื้นที่ และ 4) ปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของระบบตลาดด้านสุขภาพ

3. มีกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ บนฐาน 3 ขุมพลัง คือ พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ ที่มีอยู่ในชุมชน ส่งผลต่อ การพัฒนา “คน” ด้านวัตถุ และด้านจิตใจ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของ “ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางธรรมชาติ” เข้ามาบริหารจัดการตนเองตามสภาพและปัญหาที่เกิดขึ้นกับวิถีผลิตของเกษตรกรฯ

คำสำคัญ: การจัดการชุมชน; การเสริมสร้างพลังชุมชน; การพัฒนา; การจัดการเชิงพื้นที่

ABSTRACT

The objectives of this research article are: 1) to study community management processes; 2) to develop a process for empowering communities in area-based management; and 3) to present that empowerment process for area-based management. This qualitative

* Received July 13, 2025; Revised October 1, 2025; Accepted October 1, 2025

study employed purposive sampling to select 25 key informants, comprising members of the Tha Bua Subdistrict Administrative Organization committee, farmer groups, and government agencies. Research instruments included a structured interview schedule in conjunction with participant observation. Data were analyzed using content analysis and presented descriptively and narratively. The findings revealed that

1) Community Management Process Tha Bua Subdistrict has established a “Natural Agriculture Learning Center,” which applies the “Nine-Step Ladder Theory toward Sufficiency, Prosperity, and Sustainability.” Through this framework, the community has demonstrated its capacity for “self-management” by maintaining traditional production systems—namely rice farming and fruit orchards (jujube, lime, guava, and pomelo)—based on the principle of safe chemical use. All practices comply with Good Agricultural Practice (GAP) standards, ensuring both consumer safety and environmental sustainability.

2) Community Empowerment Process The process of community empowerment aligns with sustainable development, based on the List Model, in the following aspects 1) knowledge management serves as a model for agricultural practices 2) innovation is integrated in ways consistent with agricultural production 3) it provides a pathway for scaling up safe agriculture at the local level and 4) it enables adaptation to changes in the health-oriented market system.

3 Community Empowerment in Spatial Management there is a process of community empowerment in spatial management based on three core forces: cooperation, solidarity, and spirituality that already exist within the community. These forces contribute to the holistic development of individuals in both material and spiritual dimensions. The outcome is reflected in the form of social capital, cultural capital, and natural capital, which enable the community to manage itself in accordance with the local conditions and challenges related to the agricultural production system.

Keywords: community management; community empowerment; development; spatial management

บทนำ

การพัฒนาประเทศไทยในยุคปัจจุบันได้ถูกกำหนดทิศทางโดยวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งถือเป็นทั้งเป้าหมายและคติพจน์ประจำชาติที่สะท้อนถึงความจำเป็นในการสร้างสมดุลในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของประชาชน (สำนักงานคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ, 2561; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) อย่างไรก็ตาม แม้วิสัยทัศน์ดังกล่าวจะมุ่งเน้นการพัฒนาอย่างรอบด้าน แต่ในความเป็นจริงประเทศไทยยังคงเผชิญกับปัญหาหลากหลายที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนา และปัญหาที่ก่อให้เกิดความสนใจและความจำเป็นคือ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่า การชะล้างพังทลายของหน้าดิน การเสื่อมโทรมของแหล่งน้ำ ภาวะโลกร้อน และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคง

ทางนิเวศและต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยตรง (จิรากรณ์ คชเสนี, 2555) ความเสื่อมโทรมได้ลดทอนศักยภาพการพัฒนาทางเศรษฐกิจทำให้ประชาชนจำนวนมากต้องเผชิญกับความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารและพลังงานในอนาคต ขณะเดียวกัน โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่สมดุล ได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทั้งในด้านรายได้และการเข้าถึงโอกาส ส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมทางสังคม และสร้างภาวะเปราะบางในหลายพื้นที่ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

นอกจากนี้ ยังปรากฏ ปัญหาการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ที่ถูกเร่งเร้าโดยแรงกดดันจากโลกาภิวัตน์และการพัฒนาเชิงทุนนิยม ส่งผลให้ชุมชนจำนวนไม่น้อยสูญเสียรากฐานทางวัฒนธรรมประเพณี และการพึ่งพาธรรมชาติ ขาดพลังความสามัคคีและความเข้มแข็งภายในชุมชน ทำให้ไม่สามารถจัดการทรัพยากรของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ (พระมหาจรูญ กิตฺติปณฺโญ และ จรัส ลีกา, 2564) ขณะเดียวกัน ความต้องการด้านพลังงานและอาหารที่เพิ่มขึ้น ตามโครงสร้างประชากรที่เปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของเศรษฐกิจ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้เกินขีดความสามารถในการฟื้นฟูของธรรมชาติ ส่งผลซ้ำซ้อนต่อความมั่นคงและความยั่งยืนของประเทศ

ปัญหาและผลกระท[ที่เกิดขึ้นได้ก่อให้เกิดความสนใจที่จะทำวิจัยในประเด็นการเสริมสร้างพลังชุมชนและการจัดการเชิงพื้นที่ โดยใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางหลัก งานวิจัยนี้มีความคาดหวังว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อหลายด้าน ทั้งในระดับชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม และประเทศชาติ โดยในระดับชุมชนจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งในด้านคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร-(พระมหาจรูญ กิตฺติปณฺโญ และ จรัส ลีกา, 2564) ในระดับสังคมจะช่วยพัฒนาให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้ตลอดชีวิตและการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งจะนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำและการสร้างความสามัคคีในสังคม (มิ่งขวัญ คงเจริญ และ อาชัญญา รัตนอุบล, 2554) ในด้านสิ่งแวดล้อม งานวิจัยนี้จะสนับสนุนการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economics) ที่เน้นการรักษาขนาดเศรษฐกิจให้อยู่ได้อย่างยั่งยืน การใช้ทรัพยากร และการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม (วิทยากร เชียงกูล, 2556) ซึ่งทั้งหมดนี้จะช่วยสร้างความมั่นคงทางนิเวศและเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน (จามะรี เชียงทอง, 2549; จิรากรณ์ คชเสนี, 2555) เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว งานวิจัยนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ เนื่องจากเป็นการสร้างความเข้มแข็งขององค์ความรู้ในด้านการจัดการเชิงพื้นที่ การจัดการเศรษฐกิจที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง แต่ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้จริงได้ในหลากหลายบริบท อันจะส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศตามวิสัยทัศน์ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ที่ได้ถูกกำหนดไว้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทการจัดการตนเองของชุมชนตำบลท่าบัว ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

2. เพื่อพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัว ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

3. เพื่อนำเสนอกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 46,176 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 28,860 มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด 26,190 ไร่ เป็นพื้นที่ทำนา 24,489 ไร่ ทำสวน 1,591 ไร่ และทำการเกษตรอื่นๆ 110 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศ ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ซึ่งเหมาะแก่การทำอาชีพทำนา ทำสวน (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ) และกลุ่มกสิกรรมธรรมชาติ “โคก หนอง นา”

2. ขอบเขตด้านกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ได้แก่ คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลท่าบัว จำนวน 3 คน (นายกฯ และรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าบัว) ผู้นำชุมชนและหรือปราชญ์ชุมชน จำนวน 13 คน รวมจำนวน 16 คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์เป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการวิจัย

กลุ่มที่ 2 ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร จำนวน 6 คน (ตำบลท่าบัว) เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์เป็นเกษตรกรต้นแบบระดับพื้นที่ของตำบล และเป็นผู้มีประสบความสำเร็จด้านการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวน (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ) และศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ “โคก หนอง นา” ในพื้นที่ตำบลท่าบัว อันเป็นต้นแบบปลอดสารเคมี และพร้อมที่จะเป็นศูนย์เรียนรู้กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการวิจัย

กลุ่มที่ 3 ได้แก่ ภาครัฐซึ่งอยู่อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลท่าบัว (วิทยาลัยชุมชนและเกษตรอำเภอ) จำนวน 3 คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นผู้ที่สนับสนุน (ส่งเสริมทักษะองค์ความความรู้ด้านเกษตรกรรม และนวัตกรรมทางการเกษตร) กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวน (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ) เป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการวิจัย

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลหลัก ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยแบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล เช่น อายุ อาชีพ และระดับการศึกษา

ตอนที่ 2 ประเด็นเกี่ยวกับการจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน

ตอนที่ 3 ข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการจัดการเชิงพื้นที่ โดยแต่ละตอนถูกออกแบบให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ก่อนนำไปใช้จริง แบบสัมภาษณ์ได้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 คน ทั้งด้านความเหมาะสมของเนื้อหา ความชัดเจนของถ้อยคำ และความครอบคลุมของประเด็นที่ต้องการศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขและปรับปรุงถ้อยคำบางคำถามให้เข้าใจง่ายขึ้น รวมถึงการจัดลำดับคำถามใหม่เพื่อให้การสัมภาษณ์มีความต่อเนื่องยิ่งขึ้น หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ทำการทดลองสัมภาษณ์ในกลุ่มเป้าหมายย่อย (try out) จำนวน 5 คน เพื่อตรวจสอบความเข้าใจของผู้ให้ข้อมูลและความเหมาะสมของเวลาในการสัมภาษณ์ ผลการทดลองใช้พบว่า เครื่องมือสามารถใช้ได้จริงโดยใช้เวลาเฉลี่ยในการสัมภาษณ์ประมาณ 30 นาทีต่อคน

4. การเก็บข้อมูล ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้เริ่มจากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิในเบื้องต้น เพื่อสร้างความเข้าใจต่อบริบทของพื้นที่ศึกษา โดยข้อมูลสำคัญที่ใช้ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับพลังการจัดการของชุมชนตำบลท่าบัว และข้อมูลภาคสนามที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้าง พลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ รวมถึงแนวทางการขับเคลื่อนพลังชุมชนในอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร ทำให้ผู้วิจัยสามารถกำหนดประเด็นคำถามและแนวทางการเก็บข้อมูลภาคสนามได้อย่างเหมาะสมและครอบคลุม

สำหรับข้อมูลปฐมภูมิ ผู้วิจัยใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและสะท้อนมิติทางสังคม วัฒนธรรม และพลังการจัดการของชุมชนได้อย่างชัดเจน ผู้ให้ข้อมูลที่เลือกใช้คือกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวนรวมประมาณ 25 คน โดยคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วย 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลท่าบัว (2) ผู้นำชุมชนหรือปราชญ์ชุมชนและ (3) เกษตรกรและตัวแทนภาครัฐ เช่น เจ้าหน้าที่วิทยาลัยชุมชนและสำนักงานเกษตรอำเภอ ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญและยินดีเข้าร่วมให้ข้อมูล

ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยได้ขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลทุกครั้งก่อนใช้เครื่องบันทึกเสียง เพื่อให้สามารถถอดความได้อย่างครบถ้วน พร้อมทั้งบันทึกภาพประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เป็นหลักฐานการวิจัย โดยชี้แจงล่วงหน้าเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ ขั้นตอน ระยะเวลาที่ใช้ และสิทธิ์ในการปฏิเสธไม่ตอบคำถามได้ เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลเกิดความเข้าใจและความสบายใจในการเข้าร่วม โดยการสัมภาษณ์แต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 30 นาที ครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม การจัดการทรัพยากร และข้อเสนอเชิงพัฒนา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การประชุมหมู่บ้าน การทำประชาคม และกิจกรรมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยมีการบันทึกข้อมูลทั้งในรูปแบบบันทึกภาคสนาม (field notes) และภาพถ่าย เพื่อสะท้อนให้เห็นบรรยากาศการมีส่วนร่วม ปฏิสัมพันธ์ และวิธีการทำงานของชุมชนอย่างแท้จริง กระบวนการดังกล่าว ผู้วิจัยได้เตรียมความพร้อมด้วยการศึกษาข้อมูลพื้นที่ ประสานงานกับผู้นำชุมชนเพื่อขอความร่วมมือ กำหนดตารางเวลาและสถานที่เก็บข้อมูล รวมทั้งเตรียมอุปกรณ์ เช่น เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพ และแบบสัมภาษณ์ ส่วนผู้ให้ข้อมูลก็ได้รับการชี้แจงล่วงหน้าถึงวัตถุประสงค์และประเด็นการสัมภาษณ์เบื้องต้น เพื่อช่วยให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างราบรื่น

เนื่องจากงานวิจัยนี้เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลที่เป็นมนุษย์ ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการขออนุมัติการวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของมหาวิทยาลัยก่อนลงพื้นที่จริง เพื่อรับรองว่าการเก็บข้อมูลเป็นไปตามหลักจริยธรรม โดยคำนึงถึงสิทธิ ความปลอดภัย และศักดิ์ศรีของผู้ให้ข้อมูลอย่างเคร่งครัด ผู้ให้ข้อมูลทุกคนได้รับแบบฟอร์มการยินยอม (Informed Consent) และสามารถถอนตัวจากการให้ข้อมูลได้ทุกเมื่อโดยไม่เสียสิทธิใด ๆ

5. การตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล

6. การวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา (Content analysis) ตามลักษณะของข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยอาศัยข้อมูลเชิงคุณภาพมาประกอบการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ตามลำดับ และนำเสนอข้อมูลแบบอรรถธิบายและพรรณนาความ วิเคราะห์ลักษณะปัญหาจากเอกสาร จากการสัมภาษณ์ และจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษากระบวนการจัดการชุมชน

พบว่า ตำบลท่าบัวมี “ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ” ซึ่งได้อธิบายผ่าน “ทฤษฎีบันได 9 ขั้น สู่ความพอเพียง มั่งคั่ง และยั่งยืน” จำนวน 9 ขั้น กล่าวคือ ขั้นที่ 1 “พอกิน” อันเป็นหัวใจสำคัญที่ศูนย์เรียนรู้ได้ส่งเสริมเกษตรกรทำเกษตรกรรมในรูปของผลผลิตที่ได้ “ปลอดสารเคมี” ขั้นที่ 2 “พอใช้” มีการนำเอาพลังงานจากแสดงอาทิตย์ (แผงโซล่าเซลล์) บูรณาการร่วมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ (เครื่องสูบน้ำ) มีการปลูกพืชหมุนเวียนอายุสั้น สำหรับบริโภคในครัวเรือน ขั้นที่ 3 “พออยู่” มีการสร้างที่อยู่อาศัยที่แข็งแรงและเหมาะกับวิถีชีวิต และภูมิสังคม ขั้นที่ 4 “พอร่มเย็น” มีการทำเกษตรกรรม (ข้าว และไม้สวนผลไม้) ทำให้เกิดความร่มเย็น ขั้นที่ 5 “ทำบุญ” ตำบลท่าบัว มีศูนย์รวมจิตใจ (วัดหลวง) และพื้นที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (หลวงพ่อขาว) คือสถานที่ร้อยรัดจิตใจของคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว จะปรากฏออกมาในรูปของ “พลังจิตวิญญาณ” ขั้นที่ 6 “ให้ทาน” เป็นการเสริมพลังแห่งความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในรูปของ “การแบ่งปัน” ขั้นที่ 7 “เก็บรักษา” มีกลุ่มกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และกลุ่มฌาปนกิจ ฯลฯ ได้ยึดหลักปรัชญาเศรษกิจพอเพียงเป็นฐานการกระทำในวิถีเกษตรกรรม ขั้นที่ 8 “ค้าขาย” ชุมชน (เกษตรกร) ทำเกษตรกรรม การปลูกข้าว และการทำสวนผลไม้ ปลอดภัย ฯลฯ (สารเคมีปลอดภัย) โดยมิได้ทำลายระบบนิเวศ ขั้นที่ 9 “การสร้างเครือข่าย” ศูนย์เรียนรู้ กสิกรรมธรรมชาติ ซึ่งปัจจุบัน ได้สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกันในระดับตำบล เดินตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง บนฐานคิดแนวคิด “ทุนทางสังคม” เกิดเป็นเครือข่ายเรียนรู้ บนวิศัยทัศน์ “ตำบลเกษตรดี สิ่งแวดล้อมดี สังคมและคุณภาพชีวิตดี มีการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและการท่องเที่ยวตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง”

ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ (โคก หนอง นา โมเดล) ตำบลท่าบัวฯ มีการจัดฐานเรียนรู้ จำนวน 5 ฐานเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ ฐานที่ 1 คนเอาถ่าน แปลงกิ่งไม้เป็นถ่าน กล่าวคือ การทำสวนผลไม้ ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ เมื่อผ่านฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นที่เรียบร้อย จึงเป็นขั้นตอนของการตัดแต่งกิ่งในประเด็นนี้ ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ จะมีฐานการเรียนรู้ “เผาถ่าน” อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งทุกครัวเรือนสามารถแปลงกิ่งไม้เป็นถ่าน ฐานที่ 2 คนรักษ์แม่ธรณี เลี้ยงดินให้ดินเลี้ยงพืช มีการส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยนำเศษวัสดุส่วนเกินที่เกิดจากการทำเกษตรกรรม มาทำเป็น “ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ” (ปุ๋ยแห้ง) และหรือ ปุ๋ยหมักชีวภาพได้ ฐานที่ 3 คนรักษ์ป่า (ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง) และการปลูกไม้ 5 ระดับ บูรณาการร่วมกับการอนุรักษ์ดิน น้ำ และการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่กับการทำเกษตรกรรม ฐานที่ 4 คนรักษ์น้ำ (การจัดการและอนุรักษ์น้ำ) ส่งเสริมให้ชุมชน “ขุดคลองไส้ไก่” เพื่อสร้างชุ่มชื้นให้กับพื้นที่/ต้นไม้ ตลอดรวมถึงการสร้างฝายชะลอน้ำหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น ฐานที่ 5 คนรักษ์แม่โพสพ (นาข้าวอินทรีย์) เน้น “การทำนาข้าวอินทรีย์” เป็นระบบการผลิตข้าวที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิด สู่วิถีชาวนาไทย

ในประเด็นวิถีผลิตของเกษตรในพื้นที่พบว่า เกษตรกรตำบลท่าบัวฯ มีพื้นที่ทำนา จำนวน 24,489 ไร่ และทำสวนผลไม้ จำนวน 1,591 ไร่ (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ)

1.1 การทำนาถือได้ว่าเป็นอาชีพ อันเนื่องจาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ แม่น้ำพิจิตร และมีคลองชลประทานผ่านพื้นที่ ทำให้เกษตรสามารถทำนาข้าวปีละ 2 ครั้ง (นาปี นาปรัง) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) การใช้นวัตกรรม ด้วยการใช้เทคโนโลยี (รถไถนา) เริ่มตั้งแต่ การไถ การหว่าน (ดำนา) และการเก็บเกี่ยวผลผลิต และการฉีดพ่นสารเคมีทางการเกษตร (โดน) ตามห่วงของวงรอบการผลิต และเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดโรคและแมลงซึ่งเป็นศรัตรูข้าว การเครื่องปั๊มน้ำ (ร่วมกับน้ำมัน) เป็นกลไกร่วมกับสำหรับดึงน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ (แม่น้ำน่านสายเก่าและคลองชบประทาน) เข้าสู่แปลง

2) กระบวนการปลูก ผู้วิจัยของสรุปผลการทำนาของเกษตรกร จำนวนพื้นที่ 1 ไร่ เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมของค่าใช้จ่ายโดยประมาณ เริ่มจากค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว 200 บาท ค่าปุ๋ย 800 บาท (1 ลูก) ค่ายาฆ่าหญ้า/ฆ่าแมลง กำจัดเชื้อรา บำรุงต้นและรวงข้าว รวมค่าใช้จ่ายเฉลี่ย 1 ไร่ โดยประมาณเป็นตัวเงินเกือบ 5,000 บาท (ห้าพันบาทถ้วน) ส่วนในเรื่องของการดูแลแปลงนา เกษตรกรจะปฏิบัติตามลักษณะและหรือสภาพเหตุการณ์ (โรคพืชและการกำจัดวัชพืช) ที่เกิดขึ้น ณ ขณะนั้น และผลผลิตที่ได้ จำนวน 1 ไร่นั้น ถ้ามีการดูแลเป็นอย่างดี จะได้ข้าวประมาณ จำนวน 70-80 ถังต่อไร่ สิ่งสำคัญ คือ ในเรื่องของราคาพ่อค้าคนกลางก็จะเป็นคนกำหนดว่าจะซื้อเท่าไหร่

3) ในประเด็นนี้ผู้วิจัยขออธิบาย (วิเคราะห์) ผลการดำเนินกิจการบนแนวคิด 4 M’s (Man Money Materials Management) ดังนี้

คนหรือบุคลกร (Man) เป็นแรงงานที่เกิดจากสถาบันครับครัว และกลุ่มเครือญาติที่เกษตรกรรม กรณีหน้างานเกินกำลัง จะมีการว่าจ้างคนในพื้นที่เข้ามาทำงานในลักษณะหน้างาน เช่น การไถ การดำนา การใส่ปุ๋ย และการเก็บเกี่ยว จะมีการว่าจ้างผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

เงินหรืองบประมาณ (Money) มาจากแหล่งต้นทุนของสถาบันครอบครัว ในเรื่องของการบริหารการเงิน จะมีการจัดทำบัญชีครัวเรือน รายรับ-รายจ่าย เพื่อให้ง่ายต่อการจัดการ

วัตถุอุปกรณ์ (Material) เป็นนวัตกรรม Innovation (รถไถนา เครื่องสูบน้ำ โดน) การรักษาผลผลิต (ควบคุมโรคและวัชพืช) มีการใช้สารเคมีปลอดภัย

การบริหารจัดการ (Management) เป็นประสบการณ์ตรง และมีการแบ่งกระบวนการปลูกร่วมกับการใช้แรงงานจากสถาบันครับครัว และการว่าจ้าง

4) ผลผลิตก่อนส่งให้ผู้บริโภค ต้องเป็นไปตามมาตรฐาน (G A P) จากหน่วยงานกรมวิชาการเกษตร ซึ่งได้แก่ แหล่งน้ำซึ่งปราศจากการปนเปื่อนวัตถุอันตรายจุลินทรีย์ มีพื้นที่ปลูก ไม่มีวัตถุอันตรายจุลินทรีย์ตกค้างหรือปนเปื้อนในผลผลิต การใช้สารเคมีเป็นไปตามคำแนะนำจากกรมวิชาการเกษตร

สถานที่เก็บรักษาผลผลิตต้องสะอาด มีการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการใช้วัตถุสารเคมีทางการเกษตร ผลผลิตที่เก็บเกี่ยวไม่มีศัตรูพืชติดอยู่ กระบวนการผลิตเป็นไปตามแผนควบคุมการผลิต และการเก็บผลผลิตในระยะที่เหมาะสม ตามเกณฑ์ในแผนควบคุมการผลิต

1.2 ปัจจุบันตำบลท่าบัวฯ มีการทำสวน (ปลูกพุทรา มะนาว ฝรั่ง และส้มโอ) จำนวน 1,591 ไร่ ถือได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจของพื้นที่ ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการอธิบายการทำสวนในภาพรวม กล่าวคือ ปลูกพุทราสายพันธุ์ “น้ำอ้อย” ปลูกมะนาวสายพันธุ์ “แป้นรำไพร” ปลูกฝรั่งสายพันธุ์ “หงเป่าสือ” และปลูกส้มโอสายพันธุ์ “ขาวน้ำผึ้ง ขวาแตงกวา ทองดี และทับทิมสยาม” ในรูปแบบธุรกิจครัวเรือน

1) การใช้นวัตกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ (รถไถ เครื่องพ่นยา “โดรน”) และอุปกรณ์จากโรงงาน ได้แก่ มุ่งกางโรงเรือน สายยาง ข้อต่อติดกับสายยาง การใช้พลังงานธรรมชาติ “แสงแดด” ร่วมกับเครื่องปั๊มน้ำอัตโนมัติ และมีรูปแบบการขายด้วยการลงเว็บไซต์ Application หรือ Platform ในเรื่องของการตลาด

2) กระบวนการปลูก จะแบ่งออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก หลังจากมีการเก็บผลผลิตเป็นที่เรียบร้อย จะมีการตัดแต่งลำต้น การบำรุงลำต้นและกิ่งก้าน มีการใช้สารเคมี (ปุ๋ย) เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์

ช่วงที่สอง เมื่อลำต้นบริเวณกิ่งก้านเริ่มออกดอก จะใช้ปุ๋ยเคมี สูตร 8/24/24 เพื่อให้ดอกมีความสมบูรณ์

ช่วงที่สาม เริ่มเห็นผลผลิต มีการใช้สารเคมีพ่นยาตามอาการของศัตรูพืช (เพลี้ย เชื้อรา และหนอน) พร้อมกับการใส่ปุ๋ยเคมี เพื่อบำรุงผลผลิตให้เป็นไปตามความต้องการของตลาด

ช่วงสุดท้าย เป็นการเก็บผลผลิต เกษตรได้ควบคุมการใช้สารเคมี ให้เป็นไปตามมาตรฐานความปลอดภัย และมีการตรวจสอบมาตรฐาน (GPA) จากกรมวิชาการเกษตร ก่อนออกจำหน่ายสู่ผู้บริโภค

3) การดำเนินกิจการ 4 M's (Man Money Materials Management) ดังนี้

คนหรือบุคลกร (Man) เป็นแรงงานที่เกิดจากสถาบันครับครัว

เงินหรืองบประมาณ (Money) มาจากแหล่งต้นทุนของสถาบันครอบครัว มีการจัดทำบัญชีครัวเรือน รายรับ-รายจ่าย เพื่อให้ง่ายต่อการจัดการ

วัตถุอุปกรณ์ (Material) เป็นนวัตกรรม Innovation (เทคโนโลยีสมัยใหม่)

การบริหารจัดการ (Management) ในประเด็น เริ่มตั้งแต่ขั้นการปลูก การรักษา การเก็บเกี่ยวผลผลิต ตรงตามมาตรฐาน (GAP)

2. พัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ ตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ มีความสอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน อันนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรม บนฐานคิด List Model เป็นฐานการอธิบาย (วิเคราะห์) ซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่ 1) การเรียนรู้ 2) นวัตกรรม 3) การสร้างความยั่งยืน และ 4) การเปลี่ยนแปลงจากภายใน โดยมีรายละเอียดสรุปขั้นตอนพอสังเขปได้ ดังนี้

2.1 Learning ขั้นการเรียนรู้ พบว่า ชุมชนตำบลท่าบัวฯ กรณี ทำนา ทำไร่ (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ) กระบวนการเสริมพลังชุมชน โดยการนำองค์ความรู้แบบดั้งเดิม (ภูมิปัญญา) จากบรรพชน (ปู่ย่า ตายาย) ซึ่งเคยประกอบอาชีเกษตรกรรมมาแล้ว นำมาต่อยอดกับองค์ความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชน (เกษตรอำเภอ และวิทยาลัยชุมชน) ตลอดรวมถึงการพัฒนาการเรียนรู้จากสื่อต่างๆ นำไปสู่กระบวนการและวิธีการที่เหมาะสมกับบริบทเชิงพื้นที่

ในประเด็นนี้ "ศูนย์เรียนรู้กสิกกรรมธรรมชาติ" ในชุมชนตำบลท่าบัวฯ มีการจัดฐานเรียนรู้จำนวน 5 ฐานเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ ฐานที่ 1 คนเอาถ่าน: แปลงกิ่งไม้เป็นถ่าน ฐานที่ 2 คนรักษ์แม่ธรณี : เลี้ยงดินให้ดินเลี้ยงพืช ฐานที่ 3 คนรักษ์ป่า (ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง) และการปลูกไม้ 5 ระดับ บูรณาการร่วมกับการอนุรักษ์ดิน น้ำ และการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่กับการทำเกษตรกรรม ฐานที่ 4 คนรักษ์น้ำ (การจัดการและอนุรักษ์น้ำ) และฐานที่ 5 คนรักษ์แม่โพสพ (นาข้าวอินทรีย์) เน้น "การทำนาข้าวอินทรีย์" เป็นระบบการผลิตข้าวที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิด สู่วิถีชาวนาไทย บนแนวคิดทฤษฎีบันได 9 ขั้น อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการกำหนดเป้าหมายร่วมกันเชิงพื้นที่

อย่างไรก็ตาม กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนที่ผู้วิจัยดำเนินการจัดการเชิงพื้นที่นั้น ได้ใช้แนวทาง Learning ในกระบวนการขั้นตอนที่ 1 และ 2 โดยในขั้นตอนที่ 1 เป็นการเรียนรู้บริบทเชิงพื้นที่ของชุมชนเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมด้านเกษตรกรรมที่เกิดขึ้น และค้นหาวิธีการที่จะแก้ไข ด้วยการเสริมความรู้ที่จำเป็นในแต่ละด้าน ด้วยศักยภาพของ 3 ขุมพลัง (พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ) การจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ และในขั้นตอนที่ 2 เพื่อการนำมาใช้ประโยชน์ต่อการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ ซึ่งขั้นต่อไปมีการหนุนเสริมการพัฒนาบนหลักพุทธธรรม และเป็นกำลังใจในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

2.2 Innovation ขั้นนวัตกรรมและการสร้างสรรค์ เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกร ได้เข้ารับการอบรม (ความรู้) จากเกษตรอำเภอ และวิทยาลัยชุมชน เพิ่มเติมในเรื่องของการใช้สารเคมี (ปลอดภัย) และการเทคโนโลยีสมัยใหม่ร่วมกับภูมิปัญญาชุมชน ตลอดรวมถึงขั้นการรักษา/ซ่อมบำรุงในเบื้องต้น ได้สอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรรม เป็นการนำความรู้และกระบวนการที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฝึกฝน มาลงมือปฏิบัติการให้เป็นรูปธรรม ผลจากการพัฒนาและกลายเป็นนวัตกรรม (รูปธรรม) สร้างสรรค์ จะเป็นการใช้ความคิดและจินตนาการที่เป็นกระบวนการทางปัญญา ดังนั้น พลังความร่วมมือ และพลังความสามัคคี จึงเป็นเสมือนว่ากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน สามารถนำไปสู่การปฏิบัติและผลงานเชิงนวัตกรรมที่นำไปใช้ได้จริง

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยดำเนินการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ ด้วยการใช้แนวทาง Innovation ในกระบวนการพัฒนาขั้นตอนที่ 3 ซึ่งเป็นขั้นต่อมาจากการรับรู้ถึงบริบทเชิงพื้นที่ รู้ถึงปัญหาและหรือความต้องการและได้รับความรู้ที่จำเป็นมาแล้วเพื่อมาสู่ขั้นตอนที่ 3 ที่เป็นการลงมือปฏิบัติแก้ไขพัฒนา สร้างสรรค์ให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ต้องการ ดังนั้น แนวทางนี้จึงนำมาใช้อย่างชัดเจนในขั้นตอนที่ 3 ของกระบวนการยกระดับศักยการพัฒนา พื้นที่จังหวัดพิจิตร

2.3 Sustainable Action ขั้นความยั่งยืน เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกร (ซึ่งได้รับความรู้ในเบื้องต้น) ได้เข้าใจถึงสถานการณ์ของโลกปัจจุบันว่า มีปัญหาความไม่ยั่งยืนทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมด้วยรูปแบบการพัฒนาวัตถุอย่างเดียว จึงต้องเรียนรู้ ตระหนัก รับผิดชอบ และสร้างกระบวนการที่นำไปสู่สำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และความเป็นธรรมในสังคม เพื่อให้สังคมและระบบนิเวศเกิดดุลยภาพ ดังนั้น การสร้างนวัตกรรมและพลังงานทดแทนจากธรรมชาติ เกษตรกรต้องคำนึงถึงโอกาสคนรุ่นอนาคตของพื้นที่ ทำอย่างไรคนรุ่นปัจจุบันได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ คนรุ่นอนาคตก็จำต้องได้ใช้เหมือนกับคนรุ่นปัจจุบัน ของการพัฒนาที่สมดุล งานวิจัยนี้จะดำเนินการเพื่อเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ ได้ใช้แนวทาง Sustainable Action ในกระบวนการขั้นตอนที่ 3 เน้นการลงมือสร้างสรรค์การพัฒนาในบริบทพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ และระบบนิเวศให้มีความยั่งยืน และยังใช้ในขั้นตอนที่ 4 ที่เป็นการประเมินผลงานในขั้นตอนที่ 3 ว่าเป็นไปตามเป้าหมาย ไม่ทำลายดุลยภาพของพื้นที่ และสิ่งแวดล้อมอันเป็น “นวัตกรรมใหม่” ที่สร้างขึ้นมา โดยคำนึงถึงความสอดคล้อง กับทรัพยากรพื้นที่ (วิถีวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญาที่มีในพื้นที่)

2.4 Transformation ขั้นการเปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์ เป็นการส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมโครงการ ได้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงจากภายในของพื้นที่ (บุคคลและชุมชน) ที่จะทำให้โลกเปลี่ยนไปในทิศทางที่เหมาะสม การที่พื้นที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์นั้น ต้องเป็นการนำไปสู่การเป็นชุมชนที่มีคุณภาพ ปัจจัยพื้นฐานนั้นมาจากความรับผิดชอบ ความยุติธรรม และการแบ่งปันของผู้คนในสังคม โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว การสร้างสรรค์ต้องก่อให้เกิดความยั่งยืน และความสุขของคนในชุมชนเกิดจาก 3 ขุมพลัง (พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ) ส่งผลต่อความรัก ความผูกพัน ความเป็นพี่ เป็นน้อง เป็นเพื่อนบ้าน และเป็นกลุ่มเครือญาติขนาดใหญ่ ที่คอยหนุนเสริมซึ่งกันและกัน

3. ผลการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ ตำบลท่าบัวฯ

บริบทการจัดการตนเองของชุมชนตำบลท่าบัวมี “ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ” พบว่า ปราชญ์ชุมชน (หมอดิน) ได้น้อมนำแนวคิดและทฤษฎีหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้อธิบายผ่าน “ทฤษฎีบันได 9 ขั้น สู่ความพอเพียง มั่งคั่ง และยั่งยืน” จำนวน 9 ขั้น กล่าวคือ ขั้นที่ 1 “พอกิน” ขั้นที่ 2 “พอใช้” ขั้นที่ 3 “พออยู่” ขั้นที่ 4 “พอร่มเย็น” ขั้นที่ 5 “ทำบุญ” ขั้นที่ 6 “ให้ทาน” ขั้นที่ 7 “เก็บรักษา” ขั้นที่ 8 “ค้าขาย” และขั้นที่ 9 “การสร้างเครือข่าย” ซึ่งปัจจุบัน “ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติ” มีฐานการเรียนรู้ จำนวน 5 ฐาน ได้แก่ ฐานที่ 1 คนเอาถ่าน: แปลงกิ่งไม้เป็นถ่าน ฐานที่ 2 คนรักษ์แม่ธรณี : เลี้ยงดินให้ดินเลี้ยงพืช ฐานที่ 3 คนรักษ์ป่า (ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง) ฐานที่ 4 คนรักษ์น้ำ (การจัดการและอนุรักษ์น้ำ) ฐานที่ 5 คนรักษ์แม่

โพสพ (นาข้าวอินทรีย์) สู่วิถีชาวนาไทย ซึ่งได้สร้างเครือข่ายในระดับตำบล (13 หมู่บ้าน) กล่าวคือ มีการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง

ในประเด็น เกษตรกรในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน (ปลูกพุทรา ปลูกมะนาว ปลูกฝรั่ง และปลูกส้มโอ) ในภาพรวมเกษตรกรที่ประกอบอาชีพ “การทำนา” เนื่องจาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ แม่น้ำพิจิตร และมีคลองชลประทานผ่านพื้นที่ ทำให้เกษตรสามารถทำนาข้าวปีละ 2 ครั้ง (นาปี นาปรัง) มีการใช้นวัตกรรมซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ (รถไถนา) และในเรื่องของการบำรุงรักษาผลผลิตจะมีการใช้สารเคมีปลอดภัย เป็นไปตามคำแนะนำของกรมวิชาการเกษตร ผลผลิตที่ได้จากกการทำนาเฉลี่ยพื้นที่ 1 ไร่ จะได้กำไรไม่เกิน 3,000 บาท ขึ้นอยู่กับกลไกการตลาด ที่ผู้ปลูกไม่สามารถกำหนดราคาเองได้

ผลการดำเนินกิจการบนแนวคิด 4 M’s (Man Money Materials Management) พบว่า M1 คือ Man คนหรือบุคลกร เกิดจากทุนทางสังคม ครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ M2 คือ Money เงินหรืองบประมาณมาจากทุนทางสังคม มีการจัดทำบัญชีครัวเรือน รายรับ-รายจ่าย M3 คือ Material วัตถุอุปกรณ์ เป็นนวัตกรรม (Innovation) และหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ร่วมกับการใช้สารเคมีปลอดภัย ตามมาตรฐาน (GAP) จากหน่วยงานกรมวิชาการเกษตร และ M4 คือ Management การบริหารจัดการ ร่วมกับทุนทางธรรมชาติ (แสงแดง แหล่งน้ำ และหน้าดิน)

ปัจจุบันตำบลท่าบัว มีการทำสวน (ปลูกพุทรา มะนาว ฝรั่ง และส้มโอ) ถือได้ว่าเป็นผลไม้เศรษฐกิจ ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการอธิบายภาพรวม กล่าวคือ ปลูกพุทราสายพันธุ์ “น้ำอ้อย” ปลูกมะนาวสายพันธุ์ “แป้นรำไพร” ปลูกฝรั่งสายพันธุ์ “หงเป่าสือ” และปลูกส้มโอสายพันธุ์ “ขาวน้ำผึ้ง ขวาแตงกวา ทองดีและทับทิมสยาม” ในรูปแบบเศรษกิจครัวเรือน มีการใช้นวัตกรรมเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ร่วมกันทุนทางธรรมชาติสูกระบวนการผลิต ซึ่งทุกขั้นตอนจะมีการให้สารเคมีปลอดภัยตามมาตรฐาน (จี เอ พี) จากกรมวิชาการเกษตร ก่อนออกจำหน่ายสู่ผู้บริโภค และ ผลการดำเนินกิจการ 4 M’s (Man Money Materials Management) มีความสอดคล้องกับกลุ่มเกษตรกรที่ปลูกข้าว

ผลจากกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัว ภาพรวมการพึ่งตนเองของชุมชน (Self-reliance of Rural Communities) บนฐานกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ ตามศักยภาพบนฐาน 3 ขุมพลัง คือ พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ ที่มีอยู่ในชุมชน อันประกอบไปด้วยศักยภาพของ “คนที่พัฒนา” (วัตถุ/จิตใจ) นำเอาทรัพยากรต่างๆ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของ “ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางธรรมชาติ” เข้ามาบริหารจัดการตนเองตามสภาพและปัญหาที่เกิดขึ้นกับวิถีผลิตของเกษตรกร

3.1 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนชนพึ่งตนเอง (TERMS) เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมและวัฒนธรรม เป็นความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ เป็นการทำหน้าที่ของ TERMS ในแต่ละตัว เพื่อผลประโยชน์เฉพาะตน และพร้อมทั้งทำประโยชน์แก่ตัวอื่นในลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ ดังนี้

1) การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี (Technological Self – reliance) พบว่า ชุมชนมีชุดความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมพื้นฐานที่บรรพชนเคยประกอบอาชีพ (องค์ความรู้) อันเกิดจากการเรียนรู้และสถาบันการศึกษา (วิทยาลัยชุมชน) ในพื้นที่ได้มีการส่งเสริมและสนับสนุน ในรูปของทุนสังคม

2) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ (Economic Self – reliance) พบว่า การรวมตัวกันของสมาชิกที่มาวิถีผลิตเดียวกัน (เกษตรกรรม) เป็นกลไกความสัมพันธ์เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม เข้ามาจัดจัดการระบบเศรษฐกิจในรูปของการใช้สารเคมีปลอดภัย เพื่อตอบโจทย์วิถีผลิตได้อย่างยั่งยืน

3) การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Self-reliance) พบว่า ส่วนใหญ่เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพและคุณธรรมส่งผลต่อ “คุณค่า” ส่งผลต่อมีจิตวิญญาณที่ดีงาม ในการเข้าใช้ประโยชน์ต่อทรัพยากรธรรมชาติ (อ่อนน้อม และรู้คุณ)

4) การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (Psychological Self–reliance) พบว่า สภาพจิตใจที่ดีงามของกลุ่มบุคคลที่นับถือพุทธศาสนา และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (หลวงพ่อขาว) ตลอดรวมถึงการเคารพผู้สูงวัย (ปราชญ์ชุมชน) อันเกิดจากพลังจิตวิญญาณ กล่าวคือ จิตใจเบิกบานจากความศรัทธาและความเมตตา เกิดความสงบ สติ สมาธิ และปัญญา ส่งผลความรัก ความผูกพัน การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นำไปสู่ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม

5) การพึ่งตนเองทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio–cultural Self–reliance) พบว่า โครงสร้างทางสังคม มีความสัมพันธ์แนวราบหรือแนวนอนในรูปของพลังความร่วมมือและพลังความสามัคคีของคนในชุมชน ตลอดรวมถึงผู้นำชุมชนมีความเสียสละ ส่งผลต่อ “กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน” หรืออาจกล่าวได้ว่า “ความเป็นหนึ่งเดียว” จะช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินการต่างๆ ภายในให้บรรลุเป้าหมายอย่างมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน

6) BAN หมายถึง การสังเคราะห์ แนวทางการเสริมสร้างพลังชุมชน การจัดกิจกรรมสำหรับสำหรับการรวมตัวกันทางสังคมบนศูนย์รวมทางด้านจิตใจ บนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ กับแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน บนพลังความร่วมมือและพลังความสามัคคี 3 อย่างควบคู่ คือ การสร้างความสมดุล (Balance) ในมิติต่าง ๆ ระหว่างการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยการสืบสาน รักษา และต่อยอดในแต่ละตัวของ TERMS การสร้างความสามารถ (Ability) ในการพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง พร้อมทั้งการกระจายโอกาสเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคน ตลอดรวมถึงการบริหารจัดการพื้นที่เกษตรกรรมต่าง ๆ ได้อย่างยั่งยืน อันเป็นกระบวนการทำหน้าที่ของตนเองในแต่ละตัวของ TERMS การจัดเครือข่าย (Networking) เชื่อมโยงภายในชุมชน คือ กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน โดยมีเป้าหมายการเอาศูนย์รวมจิตใจในพื้นที่มาถักทอ มาร้อยรัด สายสัมพันธ์ในแต่ละตัวของ TERMS ที่สามารถพัฒนาเครือข่าย สร้างความสมดุล เพิ่มขีดความสามารถสำหรับการจัดการชุมชน (Community Management) ให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลได้อย่างยั่งยืน

3.2 กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน โดยการให้กลุ่มบุคคลในตำบลท่าบัว อำเภอโพทะเล เข้ามาทำงานร่วมกันจัดการความมั่นคงเชิงพื้นที่ ด้วยการกระบวนการเสริมสร้างพันธะสัญญาอันดีงามบนฐาน 3 ขุมพลัง คือ พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ

1) พลังความร่วมมือ ภายในชุมชนมีกิจกรรมที่เชื่อมโยงเกี่ยวกับผลผลิตทางการเกษตรที่เกิดขึ้นภายใน ซึ่งต้องเน้นในเรื่องของความปลอดภัยในประเด็นการใช้ “สารเคมี” เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพก่อนที่จะขายและหรือส่งมอบให้กับผู้ลูกค้า (ผู้บริโภค) ตลอดรวมถึงกระบวนการผลิตที่เกิดขึ้น จะได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานภายนอก (ภาครัฐ) เข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุน กระบวนการผลิตให้สามารถตอบโจทย์การพัฒนาที่ยั่งยืน

2) พลังความสามัคคี พบว่า ทุนทางสังคมของกลุ่มคนในพื้นที่เข้ามาจัดความสัมพันธ์ในรูปของกลุ่มเครือญาติขนาดใหญ่ อันส่งผลต่อความไว้เนื้อเชื่อใจกัน ในรูปของความรัก ความผูกพัน และการเกื้อกูลกันซึ่งกันและกัน ตลอดรวมถึงเมื่อชุมชนอยู่ในสภาววิกฤต ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมซึ่งเกิดภายสามารถนำสู่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในด้วยตนเอง และสามารถฟื้นตัวกลับคืนสู่การดำเนินชีวิตตามปกติ

3) พลังจิตวิญญาณ ด้วยความศรัทธาอันเกิดจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อันได้แก่ หลวงพ่อขาวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่ตำบลท่าบัวฯ มีความเก่าแก่ (พ.ศ.2500) อันเป็นที่เคารพ กราบไหว้ ของคนในชุมชน อันส่งผลต่อสายใยของความสัมพันธ์ภายในชุมชน อันเป็นสัทธาบารมีและจาคบารมี ส่งผลต่อจิตใจอ่อนโยน ตั้งมั่น มีจิต

แห่งการให้ (จาคะ) ทำให้รู้สึกปล่อยวางจากความยึดมั่น ถือมั่นในวัตถุ ทำให้จิตสงบ เบิกบาน นั้นคือ อานิสงส์แห่งทาน ดังในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย กล่าวว่า “ผู้ให้ทาน ย่อมเป็นที่รัก เป็นผู้มีกัลยาณมิตร เป็นผู้มีบุญหนุน” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ พลังแห่งกุศลธรรม อันเป็นเหตุแห่งความสุข ความสำเร็จ และความมั่นคงทางใจ ตามหลักโยนิโสมนสิการ การพิจารณาว่า “การให้” นี้ไม่สูญเปล่า แต่ยังส่งผลสืบต่อไป เป็นแรงกระตุ้นให้ทำความดีอย่างต่อเนื่องทั้งวัน สามารถขับเคลื่อน (พัฒนา) การจัดการเชิงพื้นที่ อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตรได้อย่างสมดุล

อภิปรายผลการวิจัย

1. กระบวนการจัดการชุมชนของตำบลท่าบัวฯ พื้นที่ “ศูนย์เรียนรู้ กสิกรรมธรรมชาติ” มีการจัดการบนความสัมพันธ์ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีบันได 9 ขั้น สู่ความพอเพียง และการจัดฐานเรียนรู้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน มีการจัดการเรียนรู้ 5 ฐาน ในพื้นที่โครงการเพื่อให้เป็นพื้นที่ต้นแบบของการเรียนรู้ ให้กับชุมชน อันเป็นเครือข่ายการจัดการเชิงพื้นที่ตามแนวทางทำเกษตรอินทรีย์ (โคก : พื้นที่สูง มีการปลูก “ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” รวมถึงที่อยู่อาศัย หนอง : หนองน้ำหรือแหล่งน้ำธรรมชาติ (แม่น้ำพิจิตร) บนแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน และนา พื้นที่ปลูกข้าวปลอดภัย) ให้มีเหมาะสมและสมดุลกับ “ภูมิสังคม”

ลักษณะทางสังคม ส่วนใหญ่อยู่กันแบบเป็นกลุ่ม อยู่แบบญาติพี่น้อง มีประเพณีงานสาธารณะประโยชน์จะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมีแผนงานและกิจกรรม คือ งานบุญกลางบ้าน (เมษายน) อันเกิดจากพลังจิตวิญญาณ เพื่อหนุนเสริมพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ กลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มสัจจออกทรับ กลุ่มกองทุนชุมชนและเมือง ฯลฯ ตลอดรวมถึงการพัฒนาระบบการเกษตรแบบธรรมชาติลดการใช้ โดยน้อมนำตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับ ง่ายงาม ประจวบวัน (2555) กล่าวว่า การเผชิญกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอันเกิดจากระบบต่าง ๆ ของโลก ดังนั้น ผู้นำต้องคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรอื่นๆ ไปในทิศทางที่สอดรับกับการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ผลการปฏิบัติงานเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดการจัดการ (Management) อันเป็นศาสตร์และศิลป์ พร้อมทั้งประยุกต์ความรู้ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับภูมินิเวศของแต่ละพื้นที่ จัดเป็นระบบการผลิตที่เหมาะสม (Appropriate production system) กับสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่นาและพืชสวนผลไม้ ในลักษณะของการทำเกษตรผสมผสาน (Integrated farming) เกษตรอินทรีย์ (Organic farming) เกษตรธรรมชาติ (Natural farming) เกษตรทฤษฎีใหม่ (New theory agriculture) และวนเกษตร (Agro forestry)

ในประเด็นการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ พร้อมทั้งส่งเสริมการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน โดยมีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ 1) โคก หมายถึง พื้นที่สูง ซึ่งมาจากการนำดินที่ขุดมาจากการทำหนองน้ำนำมาถมทำเป็นโคก เพื่อปลูก “ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” ตามแนวทางพระราชดำริ ได้แก่ ปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์รวมทั้งเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ 2) หนอง หมายถึง หนองน้ำหรือแหล่งน้ำ การขุดหนองเพื่อรองรับน้ำไว้ใช้ช่วงหน้าแล้งหรือในช่วงที่เกิดน้ำท่วมรวมไปถึงการขุด “คลองไส้ไก่” หรือคลองระบายน้ำที่คดเคี้ยวโดยรอบของพื้นที่ เพื่อให้น้ำไหลไปทั่วทั้งพื้นที่ ซึ่งมีประโยชน์ทั้งในเรื่องของการกักเก็บน้ำไว้ใช้การระบายน้ำในช่วงน้ำหลาก และ 3) นา หมายถึง พื้นที่นาสำหรับปลูกข้าวอินทรีย์ ซึ่งเริ่มจากการฟื้นฟูดินนา โดยการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ ทำให้เกิดจุลินทรีย์กลับคืนสู่การบริหารจัดการปริมาณน้ำในนาเพื่อจัดการหญ้า ทำให้นาปลอดสารเคมีได้ รวมทั้งการยกคันนาให้สูงและกว้าง เพื่อใช้สำหรับรับน้ำ และกว้างพอที่จะสามารถปลูกพืชตามคันนาได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส

(2565) อธิบายว่า โคก หนอง นา โมเดล มิได้เป็นเพียงรูปแบบการผลิตทางการเกษตร แต่ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวของชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร เพิ่มรายได้ และพัฒนาคุณภาพชีวิตบนฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปสู่การจัดการเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืน

วิถีผลิตของเกษตรในพื้นที่พบว่า เกษตรกรตำบลท่าบัวฯ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ แม่น้ำพิจิตร และมีคลองชลประทานผ่านพื้นที่ ทำให้เกษตรสามารถทำนาข้าวปีละ 2 ครั้ง (นาปี นาปรัง) ตลอดรวมถึงการทำสวนผลไม้ ในรูปแบบของการใช้นวัตกรรม ซึ่งได้แก่ เทคโนโลยีสมัยใหม่ร่วมกับการใช้สารเคมี (ปลอดภัย) และมีการตรวจสอบมาตรฐาน (GAP) จากกรมวิชาการเกษตร บนแนวทางการดำเนินกิจการ 4 M’s (Man Money Materials Management) สอดคล้องกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวเกี่ยวกับ “ฆราวาสธรรม 4” ในประเด็น “สัจจะ” คือ ความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกันทั้งตนเอง (ผู้ผลิต) และผู้อื่น (ผู้บริโภค) ด้วยความจริงใจ (การใช้สารเคมีปลอดภัย) เป็นสิ่งสำคัญ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ซึ่งจะต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน (มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม) เมื่อมีความซื่อสัตย์และยึดมั่นในกฎกติกาการอยู่ร่วมกัน ก็จะสามารถสร้างสรรค์ (ผลผลิต) สิ่งที่ดีงาม (การใช้สารเคมีปลอดภัย) สู่สังคมได้อย่างยั่งยืน และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559) และสอดคล้องกับการศึกษาของ จิราภรณ์ คชเสนี (2555) กล่าวในประเด็น สิ่งแวดล้อม ไว้ว่า “ธรรมชาติ” ว่ามีความจำเป็นสูงสุดไม่เฉพาะแค่การผลิตเท่านั้น แต่ยังเป็นการจัดการต่อระบบเศรษฐกิจด้วยความร่วมมือกับธรรมชาติ (แทนการเอาชนะ/ควบคุม) ด้วยกระบวนการวางแผนพัฒนาและการบริหารจัดการทรัพย์สินส่วนรวมของสังคม จำต้องเอาต้นทุนทั้งทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์มิใช่แค่การรักษาระดับปริมาณทรัพยากรเอาไว้เพียงเท่านั้น แต่รวมไปถึงการรักษากระบวนการทางนิเวศวิทยา ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรและต้นทุน ตลอดร่วมถึงการเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาด้วยการใช้เทคโนโลยีที่สะอาด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “มนุษย์” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาบนฐานคิดที่ว่า “ทำลายธรรมชาติ คือ ทำร้ายมนุษยชาติ” และสอดคล้องกับการศึกษาของ วิทยากร เชียงกูล (2556) กล่าวว่า การที่มนุษย์จัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพที่แท้จริงต้องอาศัย “การตัดสินใจร่วมกันทางสังคม (Social Decision) ที่คำนึงถึงข้อจำกัดของระบบนิเวศ ขณะที่การกระจายอย่างเป็นธรรมจะเป็นไปได้ต้องอาศัยการตัดสินใจร่วมกันทางสังคมถึงความยุติธรรมในการกระจายทรัพย์สิน ซึ่งเป็นที่มาของรายได้และปัจจัยอื่นๆ การพัฒนาเศรษฐกิจที่เหมาะสมจะต้องคำนึงถึงคนรุ่นอนาคต และชนิดพันธุ์สิ่งมีชีวิตที่อยู่ร่วมกันกับมนุษย์แบบต่างต้องพึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน นั่นคือ เพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวม มิใช่เพื่อประโยชน์ของปัจเจกชน ตามเกณฑ์การแข่งขันในระบบตลาด

2. ผลการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัวฯ มีความสอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นทฤษฎีมาใช้เป็นหลัก และทฤษฎีการเรียนรู้ Situation-Based Learning ภาษาพุทธ เรียกว่า “กรรมฐาน” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เรียกว่า ทำตามฐานะ และทำตามกำลัง ต้องเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา สอดคล้องกับ ทิศนา แขมมณี (2545) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการลงมือกระทำ (Active Process) ที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล อันมีขอบเขตที่ครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) เป็นการดำเนินงานอย่างเป็นระบบเป็นขั้นตอน ที่ช่วยให้บุคคลและชุมชนเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้ในความหมายของผลการเรียนรู้ (Learning Outcome) ความรู้ ความเข้าใจ สามารถนำสู่การปฏิบัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้มีลักษณะเป็นทั้งผลลัพธ์อันเป็นเป้าหมายปลายทาง (Ends) และวิธีการนำไปสู่เป้าหมาย (Means) ซึ่งลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อกัน

ในประเด็นกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน เข้ามาทำงานร่วมกันจัดการความมั่นคงเชิงพื้นที่ ด้วยการกระบวนการเสริมสร้างพันธะสัญญาอันดีงามบนฐาน 3 ขุมพลัง คือ พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ สอดคล้องกับการศึกษาของ สุขเกษม ขุนทอง (2561) กล่าวว่า “จริยธรรม” มีรากศัพท์มาจากคำว่า “จริย” และ คำว่า “ธรรม” และพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2546 (2556) ได้ให้ความหมายของคำว่า “จริยธรรม” หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ ศีลธรรม และกฎศีลธรรม ตลอดรวมถึงพฤติกรรมที่มนุษย์ได้แสดงออกมาในทางกาย และทางวาจา เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความดีงาม ความเหมาะสม และมีคุณค่าต่อตนเอง อันเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตน สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนา และมีลักษณะเป็นการงดเว้นจากการกระทำสิ่งที่ไม่ดี มีผลทางด้านลบ และการกระทำในสิ่งที่ดี มีผลทางด้านบวก เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ความสงบ ความร่มเย็น ความเจริญรุ่งเรือง อันเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ของตนเองและชุมชน

3. นำเสนอกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ สามารถสะท้อนผ่านการเปลี่ยนแปลงเชิงเศรษฐกิจในรูปแบบเกษตรกรรมสร้างสรรค์ โดยเฉพาะการผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีและการนำมาตรฐาน GAP (Good Agricultural Practice) มาใช้ ซึ่งไม่เพียงแต่สร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคด้านความปลอดภัยอาหาร แต่ยังช่วยลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสร้างกระบวนการคิดใหม่ให้กับชุมชนเกษตรกรไม่ได้มองเพียงการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ แต่ตระหนักถึงคุณภาพชีวิต สุขภาพ และความยั่งยืนในระยะยาว การให้ความสำคัญกับผู้บริโภคที่ใส่ใจผลิตผลปลอดภัยจึงเป็นแรงผลักดันสำคัญให้ชุมชนปรับตัวสู่การผลิตแบบสร้างสรรค์

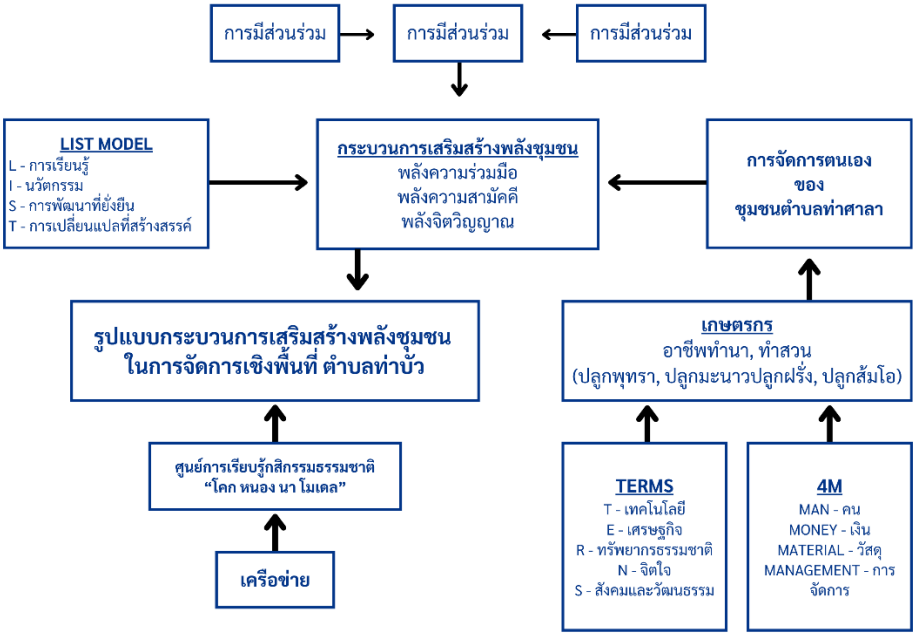
ผลลัพธ์จากการเปลี่ยนแปลงนี้ยังส่งเสริมให้เกิด “การท่องเที่ยวเชิงเกษตร” (Agro-tourism) อันเป็นการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมกับการสร้างประสบการณ์เรียนรู้แก่ผู้มาเยือน นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร วิถีชีวิตของเกษตรกร และเข้าร่วมกิจกรรมในแปลงเกษตรที่ปลอดสารเคมี ซึ่งก่อให้เกิดทั้งรายได้เสริมแก่ชุมชนและการสร้างคุณค่าร่วมทางสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยของ ละอองศรี ศิริเกษร (2564) ที่ศึกษาการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยพบว่าการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อผลิตผักปลอดภัยตามมาตรฐาน GAP ไม่เพียงช่วยยกระดับคุณภาพสินค้าและสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภค แต่ยังนำไปสู่การสร้างระบบการจัดการชุมชนที่เข้มแข็ง วางแผนการผลิตตามความต้องการของตลาด และเปิดโอกาสใหม่ในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่สร้างรายได้และความยั่งยืนแก่ชุมชนในระยะยาว

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

แสดงองค์ความรู้ซึ่งเกิดจากกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน ในการจัดการเชิงพื้นที่ พบว่า ศูนย์เรียนรู้กสิกรรมธรรมชาติซึ่งมีปราชญ์ชุมชน (หมอดิน) ได้น้อมนำแนวคิดและทฤษฎีหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้อธิบายผ่าน “ทฤษฎีบันได 9 ขั้น สู่ความพอเพียง มั่งคั่ง และยั่งยืน” ภายใต้การเรียนรู้ จำนวน 5 ฐาน ได้แก่ ฐานที่ 1 คนเอาถ่าน: แปลงกิ่งไม้เป็นถ่าน ฐานที่ 2 คนรักษ์แม่ธรณี : เลี้ยงดินให้ดินเลี้ยงพืช ฐานที่ 3 คนรักษ์ป่า (ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง) ฐานที่ 4 คนรักษ์น้ำ (การจัดการและอนุรักษ์น้ำ) และฐานที่ 5 คนรักษ์แม่โพสพ (นาข้าวอินทรีย์) สู่วิถีชาวนาไทย ซึ่งปัจจุบันได้เกิดเป็นเครือข่ายในระดับตำบลท่าบัวฯ (13 หมู่บ้าน) กล่าวคือ มีการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง

ผลรูปแบบกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ตำบลท่าบัว ภาพรวมการพึ่งตนเองของชุมชน (Self-reliance of Rural Communities) บนฐานกระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนในการจัดการเชิงพื้นที่ ตามศักยภาพบนฐาน 3 ขุมพลัง คือ พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิต

วิญญาณ ที่มีอยู่ในชุมชน อันประกอบไปด้วยศักยภาพของ “คนที่พัฒนา” (วัตถุ/จิตใจ) นำเอาทรัพยากรต่างๆ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของ “ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางธรรมชาติ” เข้ามาบริหารจัดการตนเองตามสภาพและปัญหาที่เกิดขึ้นกับวิถีผลิตของเกษตรกร

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ตำบลท่าบัว มีพื้นที่ทำเกษตรกรรมด้านการทำนา และทำสวน บนฐาน 3 ขุมพลัง ซึ่งได้แก่ พลังความร่วมมือ พลังความสามัคคี และพลังจิตวิญญาณ มาเป็นองค์ประกอบด้านการพัฒนาเชิงพื้นที่ ในประเด็นนี้ ภาครัฐ ควรกำหนดนโยบาย ด้านการต่อยอดให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ควบคู่ไปกับการสร้างจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวด้านสุขภาพ ในรูปแบบของการทำเกษตรปลอดภัย

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

พัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ (ภูมิปัญญา) ขายผลิตภัณฑ์เกษตรพื้นบ้าน (แปรรูป) อันเกิดจากสวนผลไม้ ตลอดรวมถึงกิจกรรม (Activities) ซึ่งเกี่ยวข้องการใช้สารเคมีปลอดภัยเกี่ยวกับสุขภาพ อันเป็นวิถีชีวิตและภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวด้านสุขภาพ จะทำให้ชุมชมมีรายได้เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากการขายผลผลิตทางการเกษตร ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่า การทำวิจัยครั้งต่อไป คือ

3.1 ควรทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตรแบบสร้างสรรค์ (ปลอดภัย) บนพื้นที่อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

3.2 การพัฒนาตัวแบบเกณฑ์ส่งเสริม ศูนย์เรียนรู้ “กสิกรรมธรรมชาติ” ต้นแบบของการพัฒนาเชิงพื้นที่ ด้านการทำเกษตรกรรมปลอดสารเคมีแบบมีส่วนร่วมในระดับพื้นที่ อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร

บรรณานุกรม

ง่ายงาม ประจวบวัน. (2555). *การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนชุมชนบ้านหลักเมตร ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม.* นครปฐม: ม.ป.พ.

จามะรี เชียงทอง. (2549). *สังคมวิทยาการพัฒนา.* กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์

จิรากรณ์ คชเสนี. (2555). *มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทิศนา แขมมณี. (2545). *ศาสตร์การสอน.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

พระมหาจรูญ กิตฺติปญฺโญ และจรัส ลีกา. (2554). การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในยุคไทยแลนด์ 4.0 กรณีศึกษาชุมชนเข้มแข็งองค์การบริหารส่วนตำบลหนองกุงธนสาร อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น*. 8(1), 189–201.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2565). แนวคิดโคก หนอง นา โมเดล: การขับเคลื่อนสังคมสู่การพึ่งตนเองและความยั่งยืน. *Journal of Arts Management*, 6(1), 419–434.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *มนุษย์กับสังคม = Man and Society*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). พระนครศรีอยุธยา: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มิ่งขวัญ คงเจริญ และ อาชัญญา รัตนอุบล. (2554). การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนเพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนของชุมชนแห่งการเรียนรู้. *Journal of Multidisciplinary in Social Sciences*, 7(2), 19–36.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

ละอองศรี ศิริเกษร. (2564). การพัฒนาเกษตรกรรายย่อยกลุ่มปลูกผักปลอดภัยในอำเภอพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางบาล และอำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 33*(4), 234–250.

วิทยากร เชียงกูล. (2556). *เศรษฐศาสตร์แนวใหม่ เพื่อชีวิตและระบบนิเวศที่สันติสุข.* กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพธุรกิจ.

สำนักงานคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ. (2561). ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561–2580 (ฉบับประกาศราชกิจจานุเบกษา). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 135 ตอนพิเศษ 282 ง (13 ตุลาคม 2561), หน้า 1–98.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2566). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 พ.ศ. 2566–2570*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.

สุขเกษม ขุนทอง. (2561). *จริยธรรมกับชีวิต.* กำแพงเพชร: คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ และความสำคัญต่อการวิเคราะห์ระบบสังคมสมัยใหม่*

Critical Political Economy Theory and Its Significance for the Analysis of Modern Social Systems

พรทิวา อาชีวะ
Porntiwa Archeewa
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
Faculty of Humanities and Social Sciences, Rambhai Barni Rajabhat University
[1]E-mail: porntiwa.a@rbru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มีจุดประสงค์ในการนำเสนอความหมายของทฤษฎีวิพากษ์และเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (Critical Political Economy: CPE) วิเคราะห์ทุนนิยมในศตวรรษที่ 21 โดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) และเสนอความสำคัญของเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ที่มีต่อการมองระบบทุนนิยมโลก ซึ่งการวิเคราะห์ของบทความวิชาการนี้จะเน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่าง 3 ความคิด คือ ทฤษฎีวิพากษ์ องค์ความรู้ 2 มิติ ที่เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างการวิพากษ์และการปฏิบัติการทางสังคม ไปจนถึงการนำเสนอยุทธศาสตร์การเมืองแห่งการปลดปล่อยไปสู่อิสรภาพ (Emancipatory Politics) โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร ชี้ให้เห็นความขัดแย้งหลายรูปแบบของทุนนิยมโลก และการต่อสู้ทางการเมือง เพื่อรื้อถอนระบบการควบคุม ครอบงำ ที่ดำรงอยู่หลายรูปแบบ และเสนอหนทางไปสู่สังคมใหม่ที่มีหลายหนทางให้เลือก

คำสำคัญ: เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์; การวิเคราะห์ระบบ; สังคมสมัยใหม่

ABSTRACT

This academic article aims to present the conceptual foundations of Critical Theory and Critical Political Economy (CPE) in analyzing capitalism in the 21st century. It employs the framework of Critical Political Economy to examine the global capitalist system and underscores the significance of CPE in shaping our understanding of contemporary capitalism. The analysis focuses on the interaction of three core elements: Critical Theory, a dual-dimensional epistemology that emphasizes the interplay between critique and social praxis, and the formulation of emancipatory political strategies aimed at liberation and freedom. Using a documentary research methodology, the article explores the multifaceted contradictions within global capitalism and the political struggles that seek to dismantle various forms of domination and control. It further proposes alternative pathways toward a new society based on diverse possibilities and transformative visions.

Keywords: Critical Political Economy; System Analysis; Modern Social

* Received September 2, 2025; Revised October 1, 2025; Accepted October 1, 2025

บทนำ

เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (Critical Political Economy: CPE) ที่กำลังศึกษาอยู่นี้มีรากฐานทางปรัชญาดั้งเดิมอยู่ที่ความคิดของ Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2025). ความคิดเชิงวิพากษ์ของ Hegel ตามความคิดนี้ นักวิเคราะห์จะต้องมองเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบสังคม มองเรื่องปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่ทำการผลิตในระบบเศรษฐกิจจะผลิตอะไร ที่ไหน เมื่อไร ล้วนแต่ถูกกำหนดโดยความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวนี้ ระบบสังคมรวมทั้งโครงสร้าง และสถาบันต่าง ๆ ล้วนแต่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างอำนาจ ต่อมานักปรัชญาเยอรมันเช่นกัน Karl Marx (1818–1883) (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2025)ได้รับเอาความคิดทางปรัชญานี้ของ Hegel มาเป็นพื้นฐานการวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจการเมืองของระบบทุนนิยมในศตวรรษที่ 19 ในความคิดของ Marx เน้นหนักความสำคัญของปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่า ทุน และการสะสมทุน เพื่อแสดงให้เห็นว่าอำนาจของทุนนั้นส่งผลสะเทือนไปทั้งระบบเศรษฐกิจการเมือง (Wigger, 2022)

ต่อมา นักทฤษฎีแนววิพากษ์ได้ขยายการวิเคราะห์ออกไปกว้างขึ้นโดยไม่จำกัดเพียงเศรษฐกิจและการเมือง แต่พิจารณาความเป็นจริงทางสังคมอย่างครบถ้วนในลักษณะบูรณาการข้ามศาสตร์หลายสาขา พร้อมให้ความสำคัญต่อความเคลื่อนไหวและพลวัตของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) จึงไม่ได้เพียงฉายภาพความจริงเท่านั้น แต่ยังเจาะลึกถึงเงื่อนไขของความไม่เสมอภาค การกดขี่ การครอบงำ และวิถีชีวิตของประชาชนในทุกด้าน โดย CPE พิจารณาระบบสังคมอย่างถอนรากถอนโคน พร้อมวิพากษ์ว่าระบบดังกล่าวทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แตกต่างจากวิชาการกระแสหลักที่เน้นการอธิบายความจริงโดยไม่วิจารณ์ CPE มีคติพจน์ว่า “ต้องสงสัยทุกสิ่งทุกเวลา” และมีเป้าหมายในการประเมินว่าระบบสังคมที่ดำรงอยู่ควรดำรงต่อหรือถูกรื้อถอน เพื่อสร้างสังคมใหม่ที่ยุติธรรม โดยภารกิจสำคัญของ CPE คือการปลดปล่อยประชาชนจากการถูกควบคุมและครอบงำ พร้อมนำเสนอยุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงสู่สังคมที่มีความเท่าเทียมและเป็นธรรม (Emancipatory and Transformative Commitment) (Wigger, 2022)

CPE มีมิติที่สำคัญ นอกจากจะเป็น Critical แล้วยังเป็น Radical ด้วยซึ่งเป็นการวิพากษ์แบบถอนรากถอนโคน โดยจะเห็นได้จากการวิพากษ์แนว radical ของ Habermas ที่มองว่า ระบบความรู้สมัยใหม่สอนให้คนลุ่มหลงอยู่กับการแสวงหากำไร การสะสมทุน การทำงานโดยมุ่งมั่นทางด้านประสิทธิภาพ ผลประโยชน์ทางด้านอำนาจและเงินตรามีความสำคัญเหนือความรู้เพื่อปลดปล่อยและเปลี่ยนแปลงสังคม (Jeremy J. Shapiro, 1971)

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าศาสตร์ทั้งหลายก็คือ อุดมการณ์ จุดมุ่งหมายของการผลิตความรู้ นอกจากจะต้องการทำความเข้าใจกับความเป็นจริงแล้ว ยังต้องการนำเสนอทิศทางแห่งอนาคตด้วยว่า สังคมจะเปลี่ยนไปทางไหน ผู้คนแสวงหาไขว้คว้าสังคมใหม่ มีความไฝ่ฝันและมีจินตนาการอย่างไรที่จะสร้างสังคมใหม่ นั่นคือชีวิตที่ดีคืออะไร สังคมที่พึงปรารถนาเป็นอย่างไร ในการนำเสนอความหมายของทฤษฎีวิพากษ์และเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (Critical Political Economy: CPE) วิเคราะห์ทุนนิยมในศตวรรษที่ 21 โดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ และความสำคัญของเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ ที่มีต่อการมองระบบทุนนิยมโลก โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับความหมายของเศรษฐศาสตร์การเมือง เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการวิเคราะห์ทุนนิยมสมัยใหม่ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกแนววิพากษ์ (Critical Global Political Economy) และบทสรุปของบทความ

เศรษฐศาสตร์การเมืองคืออะไร

เศรษฐศาสตร์การเมืองมีต้นกำเนิดมาในศตวรรษที่ 18 มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นหนักเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความสัมพันธ์ทางสังคมนี้ก่อให้เกิดระบบการผลิต และการบริโภคทรัพยากรของสังคม อาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นเรื่องของการศึกษาว่า ผู้คนในสังคมจะต้องทำอะไรบ้าง เพื่อความอยู่รอด และการมีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีกับความเป็นมนุษย์นี้อาจเป็นนิยามทั่วไป แต่สิ่งที่สำคัญคือเศรษฐศาสตร์การเมืองมีหลักการวิเคราะห์ 4 ประการด้วยกัน (Mosc, 2009) ได้แก่

1. พิจารณาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม (Social Change) และมองเรื่องการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ในเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Transformation)

2. การวิเคราะห์จะเน้นการมองภาพสังคมทั้งหมด (Social Totality) ซึ่งหมายความว่าเป็นการศึกษาแนวสหวิทยาการซึ่งเชื่อมโยงมิติต่างๆ ที่หลากหลายตั้งแต่เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ไปจนถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. ปรัชญาศีลธรรม (Moral Philosophy) เศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์เชิงโครงสร้างเพียงอย่างเดียว แต่ยังให้ความสำคัญกับมิติด้านคุณค่าและศีลธรรม โดยตั้งคำถามว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเมืองนั้นก่อให้เกิดความยุติธรรม ความเท่าเทียม หรือสร้างความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในสังคมหรือไม่ การวิเคราะห์ในกรอบนี้จึงไม่เป็นกลางทางคุณค่า แต่เน้นพิจารณาว่าใครเป็นผู้ได้ประโยชน์และใครเป็นผู้เสียประโยชน์จากโครงสร้างและนโยบายต่าง ๆ เช่น การผูกขาดสื่อของกลุ่มทุนอาจส่งผลให้เกิดการจำกัดการเข้าถึงข้อมูลของประชาชน และกระทบต่อสิทธิในการรับรู้ของสังคมโดยรวม

4. เศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นเรื่องของปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) ซึ่งหมายความว่าการคิดอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีการเคลื่อนไหวและการกระทำด้วย เพื่อที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่เราคาดหวังไว้ Practice มีหลักปรัชญาว่า เราต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองและเปลี่ยนแปลงสังคมรวมทั้งโลกของเราด้วย

ในยุค Anthropocene หลักการทั้ง 4 ข้อของเศรษฐศาสตร์การเมือง นับว่าเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการวิเคราะห์ปัญหาวิกฤตการณ์มากมายหลายชนิด (Poly Crisis) ซึ่งกำลังเกิดขึ้นในยุคที่เราเรียกว่า Anthropocene เราจะต้องคิดและปรับเปลี่ยนเชิงซ้อน 3 ระดับพร้อมกัน คือระดับปัจเจกชน(ตัวเราเอง) ระดับสังคม และระดับโลก

การศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองในความหมายของบทความนี้ จะให้ความสำคัญกับคำว่า Critical ซึ่งหมายถึง การวิพากษ์ซึ่งเป็นวิธีวิทยาอย่างหนึ่ง ที่จะช่วยพิจารณาปรากฏการณ์ของสังคมแบบถึงรากถึงโคน ไม่ได้มองแต่ปรากฏการณ์เบื้องหน้า แต่มองให้ลึกถึงรากของปัญหา และตั้งข้อสงสัยอยู่ตลอดเวลาในการวิเคราะห์ปัญหา ว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ในการตั้งข้อสงสัยทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางหน้า เราเรียกวิธีการนี้ว่า Critical Methodology

ทฤษฎีวิพากษ์ของสำนักคิดแฟรงก์เฟิร์ตแห่งเยอรมนี (Critical School) ที่สถาบันวิจัยสังคมแห่งมหาวิทยาลัยแฟรงก์เฟิร์ตเยอรมนี ในช่วงปี 1924 -2024 (Somkiat Tangmanoh, 2545) ได้มีการก่อตั้งสถาบันวิจัยโดยนักคิด นักเขียน และอาจารย์กลุ่มหนึ่ง รวมตัวกันเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่ในการวิเคราะห์สังคม โดยได้ยึดถือปรัชญาบางอย่างของ Karl Marx โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรัชญาแห่งการวิพากษ์ นักคิดกลุ่มนี้มองว่า พาราไดม์กระแสหลัก ไม่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและวิกฤตการณ์ทางสังคมได้ จึงได้นำเสนอ พาราไดม์ใหม่ โดยใช้ชื่อว่า Critical Theory หลักการสำคัญของพาราไดม์นี้มี 6 ข้อด้วยกัน (Fuchs, 2016)

1. จริยศาสตร์แห่งการวิพากษ์
2. วิพากษ์การครอบงำและการกดขี่ขูดรีด
3. วิภาษวิธี
4. บทวิพากษ์อุดมการณ์
5. บทวิพากษ์เศรษฐกิจการเมือง
6. การต่อสู้และปฏิบัติการทางการเมือง

เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ผสมความคิดแนวมนุษย์นิยม นักเศรษฐศาสตร์การเมืองคนสำคัญคนหนึ่งของโลก Vincent Mosco เสนอความคิดว่า เศรษฐศาสตร์การเมือง ควรจะผสมผสานกันระหว่างแนววิพากษ์กับแนวมนุษย์นิยม นับว่าเป็นความคิดที่สำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ วิธีวิทยาเชิงวิพากษ์ Fuchs นักทฤษฎีคนสำคัญซึ่งอยู่ในกลุ่มนักคิดทฤษฎีวิพากษ์ร่วมสมัยแห่งมหาวิทยาลัย Paderborn University, Germany ได้มีโอกาสร่วมงานกับ Vincent Mosco ได้สรุปความคิดที่สำคัญของ Vincent Mosco ไว้ดังนี้ (Fuchs, 2024)

เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการวิเคราะห์ทุนนิยมสมัยใหม่

เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (Critical Political Economy: CPE) เป็นกรอบคิดที่มุ่งวิพากษ์ระบบทุนนิยม ทั้งในอดีตและยุคสมัยใหม่ โดยพิจารณาความไม่เสมอภาค การกดขี่ การครอบงำ และผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างรอบด้าน ไม่เพียงแต่เศรษฐกิจและการเมือง แต่ยังข้ามศาสตร์ไปสู่สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีสมัยใหม่ การวิพากษ์นี้มุ่งไปสู่การปลดปล่อยและสร้างสังคมใหม่ที่ยุติธรรม มีความเท่าเทียม และเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยนักคิดสำคัญตั้งแต่ Marx, Marcuse, Habermas จนถึง Christian Fuchs และ Erik Olin Wright ได้พัฒนาแนวคิดนี้ให้ตอบสนองต่อความซับซ้อนของทุนนิยมสมัยใหม่และทุนนิยมดิจิทัล พร้อมเสนอยุทธศาสตร์ทั้งการปฏิวัติ การปฏิรูป การต่อต้าน และการสร้างทางเลือกใหม่ เพื่อสร้างสังคมที่มีความยั่งยืนและประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้นดังนี้

หัวข้อที่ 1 ความคิดดั้งเดิมของ Marx

Marx ได้ปูพื้นฐานความคิดคือ รากฐานของทฤษฎีของ เศรษฐศาสตร์การเมือง แนววิพากษ์ ปรมาจารย์ของ เศรษฐศาสตร์การเมือง ได้วางรากฐานการวิเคราะห์แนววิพากษ์ไว้เรียบร้อยแล้วตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ซึ่งปรากฏในผลงานสำคัญๆ ที่เราเห็นในผลงานของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผลงานที่มีชื่อว่า Das Kapital พิมพ์ในปี 1867 (Karl Marx, 1867) Marx ได้เสนอชื่อของวิธีวิทยาไว้อย่างชัดเจน “ว่าด้วยบทวิพากษ์เศรษฐศาสตร์การเมือง” ความคิดของ Marx พอจะสรุปได้ว่า เศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นเรื่องของการมองระบบเศรษฐกิจทั้งหมด โดยเน้นปรากฏการณ์ของการกดขี่ขูดรีด การควบคุมที่กระทำต่อชนชั้นผู้ยากไร้ การครอบงำของชนชั้นที่มีอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นผู้ใช้แรงงาน การวิพากษ์ของ Marx ครอบคลุมไปถึงปัญหาที่สำคัญ ๆ เช่น การสะสมทุน การสะสมความร่ำรวย ท่ามกลางความทุกข์ยากของประชาชน ปัญหาความขัดแย้งทางชนชั้น และปัญหาอุดมการณ์ ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง วิธีวิทยาแนววิพากษ์ของ Marx ได้นำเสนอการปฏิบัติการทางการเมืองเพื่อปลดปล่อย (Emancipatory) ผู้ยากไร้ให้หลุดพ้นจากการถูกครอบงำทุกรูปแบบ ชี้ให้เห็นหนทางไปสู่สังคมใหม่ เราเรียกว่า สังคมนิยม (Socialism) (Fuchs, Christian, 2016)

หัวข้อที่ 2 ทฤษฎีวิพากษ์ตามความของ Christian Fuchs 6 มิติ

การวิเคราะห์ทุนนิยมของ Fuchs ได้ศึกษาวิธีวิทยาการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของ Marx ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้นและปรับปรุงระบบคิดให้ทันสมัยยิ่งขึ้นเพื่อให้เหมาะกับการมองระบบทุนนิยมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 โดยยึดหลัก 6 ประการที่ได้กล่าวไว้ (Fuchs, 2024)

1. จริยศาสตร์แห่งการวิพากษ์

ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 มีความซับซ้อนมากขึ้นกว่าในยุคของ Marx แต่อย่างไรก็ตามจิตใจแห่งการวิพากษ์ยังคงดำรงอยู่ ในการวิพากษ์ต้องมีความซับซ้อนมากขึ้นเช่นกัน มีนักวิชาการคนสำคัญที่สุดในยุคทุนนิยมสมัยใหม่มองว่า ระบบใหม่พัฒนาการควบคุม การครอบงำ และการขูดรีด ด้วยวิธีการที่หลากหลาย สังคมทุนนิยมเป็นสังคมที่ปราศจากความยุติธรรม

2. วิพากษ์การครอบงำและการกดขี่ขูดรีด

ประเด็นสำคัญคือ ทุนนิยมสมัยใหม่มีวิธีการที่จะสร้างความสับสนในจิตใต้สำนึกของผู้ใช้แรงงานด้วย เช่น โดยการสร้างระบบสวัสดิการสังคม ระบบความมั่นคงของชีวิตการทำงาน และมีระบบการครอบงำทางด้านวัฒนธรรมที่ซับซ้อนด้วย ทำให้ชนชั้นผู้ใช้แรงงานส่วนหนึ่งเกิดมีความพอใจในการดำรงชีวิตของทุนนิยมสมัยใหม่ แต่ในความเป็นจริงสภาพการกดขี่ขูดรีดไม่ได้หายไปไหน

3. วิภาษวิธี

Marcuse (1967) ได้กล่าวไว้ว่า ทุนนิยมสมัยใหม่ ยังมองแนวคิดที่เราเรียกว่า ค่าจ้าง มูลค่าแรงงาน กำไรของผู้ประกอบการอย่างผิวเผิน แต่ในความเป็นจริงแล้ว แนวคิดเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่ซ่อนเร้นความสัมพันธ์ที่เป็นจริง ถ้ามองผิวเผินแล้วดูดีทุกอย่าง แต่ในความเป็นจริงแล้วมีการซ่อนเร้นของการกดขี่ขูดรีดซึ่งถือว่าเป็นเชิงลบ การวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ต้องเน้นความขัดแย้ง (Contradiction) ของปรากฏการณ์ให้ดี ดังนั้นในการวิเคราะห์ทุนนิยมสมัยใหม่ เราจะต้องระลึกอยู่ตลอดเวลาว่าข้อมูลทุกอย่างมีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ เมื่อจิตสำนึกของคนได้รับการปลุกให้ตื่นขึ้นแล้ว เขาจะมองเห็นว่าหลายสิ่งหลายอย่างที่เขาคิดว่าดีเป็นเพียงมายาเท่านั้นเอง

4. บทวิพากษ์อุดมการณ์

ในการวิพากษ์ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ นักทฤษฎีแนววิพากษ์อย่างเช่น Marcuse ได้ให้ความสำคัญสูงสุดในเรื่องอุดมการณ์ (Ideality) ซึ่งหมายถึง ความคิด ความเชื่อ คำพูด แนวคิด วาทกรรมต่าง ๆ ความหมายทั้งหมดนี้ ต้องแยกแยะให้ชัดเจนว่าอะไรคือจริง อะไรคือไม่จริง Marcuse มองว่าทุนนิยมสมัยใหม่เป็นสังคมมิติเดียว การควบคุมด้วยอุดมการณ์ ทำให้ผู้คนหลงไหลเคลิบเคลิ้มไปกับระบบคิดว่านี่คือของจริง จึงไม่มีการต่อต้านแต่อย่างใด แต่ในความเป็นจริงแล้ว ชนชั้นที่มีอำนาจยังคงควบคุมความมั่งคั่งความร่ำรวย ควบคุมการตัดสินใจทางการเมือง ควบคุมการอภิปรายสาธารณะ ว่าอะไรพูดได้ อะไรพูดไม่ได้ ในระบบทุนนิยมใหม่นี้ การขูดรีดไม่ได้หมายถึง การบีบคั้นทางด้านรายได้ ค่าจ้างแรงงาน การทำงาน การขูดรีดคือ รูปแบบที่สำคัญของการควบคุมและครอบงำความคิด เป็นวิธีการที่ชนชั้นขูดรีดเพื่อความได้เปรียบในการดูดทรัพยากรการเงินและความมั่งคั่งมาไว้ในมือของพวกตน พูดตามแนวคิดของ Hegel ก็คือ อุดมการณ์ดังกล่าวคือความจริงของระบบการครอบงำที่ก่อให้เกิดความทุกข์ยากแก่ชีวิตของผู้คน

5. บทวิพากษ์เศรษฐกิจการเมือง

ในการวิเคราะห์ของ Marx และ Marxism แบบดั้งเดิมจะเน้นการวิพากษ์ระบบขูดรีดจากแรงงาน โดยเน้นการมองเรื่องชั่วโมงการทำงานและมูลค่าส่วนเกินของแรงงาน แต่ในยุคทุนนิยมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 จุดหนักของการวิพากษ์ได้เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง การวิพากษ์ระบบคือการตั้งคำถามทางปรัชญาที่สำคัญ 4 ข้อด้วยกัน คือ

1) ในระบบนี้ฉันจะรู้และเรียนรู้อะไรได้บ้างรึเปล่า

2) ในระบบนี้ฉันควรจะทำอะไรได้บ้าง

3) ในระบบนี้ฉันอาจหวังอะไรได้บ้างรึเปล่าในชีวิตนี้

4) ในระบบนี้ฉันสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้สมกับศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ได้รึเปล่า

นับว่าเป็นคำถามทางปรัชญาที่สำคัญมาก เพราะชี้ให้เห็นถึงว่าการควบคุมครอบงำชีวิตเป็นไปอย่างหนักหน่วงแค่ไหน และเรามีโอกาสที่จะเดินไปบนหนทางของสังคมใหม่ได้อย่างไร นี่คือการวิพากษ์ระบบที่อยู่เหนือการวิพากษ์ทั้งปวง เป็นการย้ำเตือนของนักปรัชญา Marcuse ของสำนักคิดทฤษฎีวิพากษ์ที่กล่าวเตือนว่าการวิพากษ์ระบบเศรษฐกิจการเมืองของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ต้องมุ่งไปยังการวิพากษ์วิถีแห่งการดำรงชีวิตไม่ใช่มีแต่การวิพากษ์กลไกกดขี่ขูดรีดแรงงานอย่างเดียว

6. การต่อสู้และปฏิบัติการทางการเมือง

อย่างไรก็ตาม Marcuse มีความเห็นว่า สำหรับผู้ยากไร้คำถามของการวิพากษ์ยังต้องมุ่งไปยังการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่และให้รอดพ้นจากชีวิตบนชายขอบและการตกขอบของทุนนิยมสมัยใหม่ สรุปแล้วการวิพากษ์มีทั้งสองมิติพร้อม ๆ กัน วิพากษ์เชิงปรัชญา และวิพากษ์เชิงวัตถุนิยม

หัวข้อที่ 3 ความคิดของ Jürgen Habermas

นักทฤษฎีคนสำคัญที่สุดของสำนักคิดแฟรงก์เฟิร์ต คือ Habermas ผู้สร้างแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) บนพื้นฐานปรัชญาของสำนักคิดแฟรงก์เฟิร์ตในยุคก่อตั้งสำนักคิด (ช่วงเวลาก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2) ในขณะเดียวกันก็ได้เพิ่มแนวคิดใหม่ขึ้นมาด้วย เรียกแนวคิดนี้ว่า Communicative Rationality ซึ่งให้ความสำคัญสูงสุดแก่เรื่องปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างมนุษย์ด้วยกันที่ต้องการทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน Habermas ให้ความเห็นว่า แนวคิดในยุคก่อตั้งสำนักคิดแฟรงก์เฟิร์ตไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการสื่อสารระหว่างมนุษย์เลย ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ ในการสื่อสารทำความเข้าใจกันมักจะมีการบิดเบือนความหมาย มีการสื่อสารที่ไม่ชัดเจน ใช้คำพูดที่คลุมเครือ ปิดบังซ้อนเร้นความจริง แม้กระทั้งการโกหกหลอกลวง สังคมที่อยู่บนพื้นฐานของการสื่อสารแบบนี้น่าจะเป็นสังคมที่มนุษย์ไม่อาจทำความเข้าใจกันและกันได้ ในเชิงอุดมคติ Habermas ต้องการมองเห็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมแห่งวาทกรรรม (Discourse Ethics) สังคมต้องมีจริยธรรมกำกับการสื่อสารระหว่างผู้คน เพื่อให้เกิดสถานการณ์ที่เรียกว่า ไร้การบิดเบือนความหมายในการสื่อสารระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2557)

ระบบและโลกชีวิตในระบบทุนนิยม Habermas ชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่สำคัญที่มีความหมายและมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลนั่นคือ กระบวนการที่ระบบเข้ายึดครองโลกชีวิตของประชาชนโดยใช้กลไก เงินตรา และอำนาจ พร้อมทั้งมีการใช้วาทกรรมหลายรูปแบบในการเข้ายึดครองนี้ กระบวนการเช่นนี้ก่อให้เกิดผลกระทบที่ร้ายแรงและรูปแบบของความตึงเครียด ความวิตกกังวล ความหวาดผวา ความกลัวในรูปแบบต่าง ๆ นา ๆ ในการเข้ายึดครองโลกชีวิตนี้ การสื่อสารที่ถูกบิดเบือนมีความสำคัญอย่างยิ่ง เช่น มีการเร่งเร้าทางวาทกรรม เพื่อให้ผู้คนทำงานหนักขึ้น เพื่อประสิทธิภาพ เพื่อความสำเร็จ เพื่อประสิทธิผล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการกระตุ้นให้ผู้คนนั้นทำงานเพื่อรับใช้ระบบทุนนิยม ผู้คนกลายเป็นฟันเฟืองขับเคลื่อนระบบที่ใหญ่โตเพื่อสร้างความร่ำรวยด้วยการสะสมทุนให้แก่ชนชั้นที่มีอำนาจ (Fleming, 2002., Habermas, 1987a)

หัวข้อที่ 4 ทุนนิยมดิจิทัล

ทฤษฎีวิพากษ์และพื้นฐานของทุนนิยมดิจิทัล แนวคิดจากเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) Christian Fuchs มองว่าการวิเคราะห์ทุนนิยมส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องการกดขี่ขูดรีดทางเศรษฐกิจ แต่ทฤษฎีทุนนิยมดิจิทัลนั้นจะเพิ่มคำถามให้กว้างขวางยิ่งขึ้นคือ ชนชั้น การแบ่งแยกสีผิว และอำนาจนิยมของระบบพ่อเป็น

ใหญ่ (Patriarchy) รวมทั้งการกีดกันทางเพศสภาพมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไรในระบบทุนนิยมดิจิทัล (Fuchs, 2024)

โดยที่ Fuchs เตือนถึงภัยอันตรายของทุนนิยมดิจิทัลอาจถูกใช้ทำลายล้างชีวิตมนุษย์ สุดท้ายสังคมนิยมดิจิทัลน่าจะเป็นทางเลือกที่พึงปรารถนาในการสร้างสังคมแห่งสันติภาพและสามัคคีธรรม โดยธรรมชาติแล้วระบบดิจิทัลเป็นเครื่องมือที่เป็นกลางอาจถูกนำไปใช้เพื่อสันติสุขและการทำลายล้างย่อมได้เสมอ ปัญหาก็คือ ใครเป็นผู้ควบคุมระบบและทิศทางการใช้ระบบ (Fuchs, 2024)

เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ไม่ได้วิพากษ์อย่างเดียว หากแต่ยังเสนอทางเลือกและยุทธศาสตร์ที่พาเราออกจากครอบงำของทุนนิยม Erik Olin Wright เสนอยุทธศาสตร์ 4 ทางเลือกด้วยกัน คือ (Wright, 2018)

1) บดขยี้ทุนนิยม นั่นคือการปฏิวัติสังคมเพื่อให้เกิดความเสมอภาค เสรีภาพ และสามัคคีธรรม

2) ปฏิรูปทุนนิยม เพื่อเปลี่ยนทุนนิยมที่เน้นการกดขี่ขูดรีดให้เป็นทุนนิยมเพื่อสังคมและธรรมชาติ (Green Capitalism)

3) ปฏิบัติการต่อต้านทุนนิยมทุกรูปแบบ เช่น การปฏิเสธการซื้อของในระบบทุนนิยม ไม่สนับสนุนทุนนิยม ประท้วงการตัดไม้ทำลาย ต่อต้านทิ้งขยะ เป็นต้น และต่อต้านทุกรูปแบบที่ทำลายสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ไม่ใช้สินค้าของทุนนิยมขนาดใหญ่ ทำหน้าที่เป็นตัวแทน ผู้นำ ของขบวนการผู้ยากไร้และผู้ถูกกดขี่ เช่น แรงงานต่างด้าว ผู้ลี้ภัย เป็นต้น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านทุนนิยมทุกรูปแบบ

4) หลีกหนีให้พ้นห่างจากทุนนิยมไปสร้างชุมชนใหม่ สร้างชุมชนใหม่ (ชุมชนทางเลือก) ที่ทนทานต่อการเสียดสีต่อทุนนิยมและโลกาภิวัตน์

แต่ในที่สุดแล้วยุทธศาสตร์ที่ทรงพลังที่สุดคือ ยุทธศาสตร์แห่งการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยสังคม เพื่อยุติความแปลกแยกทั้งปวง หลุดพ้นจากสังคมเก่าไปสู่สังคมใหม่ ทั้งหมดนี้ Habermas เรียกว่าเป็นการเคลื่อนไหวสังคมแนวใหม่ (New Social Moment) เพื่อต่อต้านการยึดครองโลกชีวิตอันเกิดจากการกระทำของระบบทุนนิยมและอำนาจนิยม

หัวข้อที่ 5 การฟื้นฟูความคิดวิพากษ์ของ Herbert Marcuse

ในการวิเคราะห์ความคิดทฤษฎีวิพากษ์ 6 มิติ เราได้กล่าวถึงนักทฤษฎีคนสำคัญของสำนักแฟรงก์เฟิร์ตไปบ้างแล้ว นั่นคือหนึ่งในคนสำคัญของผู้ก่อตั้งสำนักนี้ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก ตั้งแต่ในยุคเริ่มต้นจนถึงยุคของกระบวนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาช่วงทศวรรษ 1960 ชื่อเต็มของ Herbert Marcuse หนังสือหลักเล่มสำคัญของเขาคือ มนุษย์มิติเดียว (Marcuse, 2002) ผลงานเล่มนี้เป็นการศึกษาอุดมการณ์ของทุนนิยมสมัยใหม่ในยุคปัจจุบัน

ในการประเมินความสำคัญของ Marcuse ที่มีต่อการพัฒนาทฤษฎีวิพากษ์และการมองภาพของทุนนิยมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2563) มีข้อสรุปบางประการดังนี้

โดยที่ Reitz ได้นำเสนอปัญหาที่แท้จริงของทุนนิยมคือความไม่เท่าเทียมทางชนชั้น เชื้อชาติ และเพศ การสะสมทุนและการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติซึ่งนำไปสู่วิกฤติสิ่งแวดล้อมและความแปลกแยกในมนุษย์ Reitz อธิบายแนวคิดของ Marcuse ว่าทุนนิยมทำสงครามกับธรรมชาติทั้งสองระดับธรรมชาติของมนุษย์และของสิ่งแวดล้อม และสิ่งนี้จะนำไปสู่ความขัดแย้งภายในระบบ (internal contradiction)

การวิพากษ์วัฒนธรรมเชิงอำนาจนิยมที่ฝังลึกในสังคมแบบมิติเดียวที่ปราศจากการตั้งคำถามหรือการต่อต้าน โดยเสนอว่า แนวคิดของ Marcuse สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกจิตสำนึกใหม่เพื่อสร้างสังคมที่เป็นประชาธิปไตย มีความยุติธรรม และมีชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ แนวทางที่เสนอคือการสร้าง “สังคมนิยมแนวมนุษยนิยม” (Humanist Socialism) ที่มุ่งยุติการขูดรีดและแสวงหาวิถีชีวิตแบบยั่งยืน

ในช่วงทศวรรษ 2014 ได้มีการกล่าวถึงการครบรอบ 50 ปี ของมนุษย์มิติเดียว โดยมีข้อสรุปว่า สิ่งที่ Marcuse ได้วิพากษ์ไว้เมื่อ 50 ปีก่อนยิ่งมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ทุนนิยมศตวรรษที่ 21 สังคมทุนนิยมยังคงเป็นสังคมมิติเดียว นั่นคือเป็นสังคมที่ไร้การต่อต้านเหมือนเดิมและยิ่งมีความรุนแรงยิ่งขึ้น ชนชั้นผู้ใช้แรงงานดูเหมือนว่าจะมีความพึงพอใจกับ “ความสำเร็จของระบบ” ที่ช่วยทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ใช้แรงงานดีขึ้น ความมั่นคงในชีวิตการทำงานมีมากขึ้น สังคมบริโภคนิยมจะพาผู้ใช้แรงงานให้เคลิบเคลิ้มไปกับการบริโภคมากขึ้น มีความหลากหลายมากขึ้น ภาพมายาเหล่านั้นช่วยทำให้ชนชั้นผู้ใช้แรงงานไม่มีจิตสำนึกคิดถึงเรื่องการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคมต่อไป การปฏิวัติยึดอำนาจรัฐโค่นล้มทุนนิยม ความคิดการปฏิวัติโค่นล้มทุนนิยมได้สูญสลายไปหมดแล้ว การสร้างรัฐสังคมนิยมกลายเป็นความเพ้อฝันไปอย่างสิ้นเชิง (Ronald Aronson, 2014)

นักวิพากษ์สังคม Aronson มองว่าความขัดแย้ง contradiction ภายในระบบไม่ได้หายไปไหน ทุนกับแรงงานก็ยังขัดแย้งกันเหมือนเดิม นอกจากนี้ ยังมีความขัดแย้งรูปแบบใหม่ปรากฏให้เห็นด้วย เช่น ความขัดแย้งทางเพศสภาพในสังคม ปิตาธิปไตย(patriarchy) ความขัดแย้งเรื่องสีผิว ความขัดแย้งเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธ์ กลุ่มผู้อพยพ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจนิยมกับกลุ่มต่อต้าน การขยายตัวของประชานิยมขวาจัดกับการคุกคามชนกลุ่มน้อยทุกรูปแบบทุกกลุ่ม เป็นต้น นอกจากนี้ ในช่วง Occupy war street เราจะเห็นว่าประชาชนหลายคนรวมตัวกันเพื่อสร้างประชาธิปไตยแนวใหม่ อันเป็นประชาธิปไตยของประชาชนตามแนวคิดของ Self-Governance โดยชุมชนจัดการกันเอง ท่ามกลางความขัดแย้งเหล่านี้อำนาจรัฐและอำนาจทุนนิยมพยายามทำทุกอย่าง เพื่อให้สังคมเป็นสังคมมิติเดียว นั่นคือเป็นสังคมไร้การต่อต้าน ไร้การคัดค้าน เป็นสังคมที่เงียบสงบ

สำหรับในวงวิชาการของสังคมศาสตร์แนววิพากษ์ (Critical Social Science) ทำให้ได้เห็นจินตนาการกับความคิดที่น่าสนใจอย่างยิ่ง นั่นคือการฟื้นฟูความคิดวิพากษ์ของ Marcuse (Višić, 2019., Kellner, 1994) ซึ่งมีลักษณะเด่นดังต่อไปนี้ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2020)

สังคมศาสตร์แนววิพากษ์แบบ Marcuse สอนให้เราวิพากษ์ระบบ วิพากษ์ทฤษฎี ต่อต้านระบบและการรื้อถอนระบบ เนื่องจากสังคมศาสตร์แบบอเมริกัน/ไทย สอนให้คนยอมรับระบบ รักษาระบบที่ดำรงอยู่และทำทุกอย่างเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบ โดยเฉพาะสังคมศาสตร์ของไทย ที่ถูกครอบงำระบบคิดแบบมิติเดียว เป็นการถูกครอบงำความคิดที่ขาดการวิพากษ์ (Critique) ขาดการต่อต้าน(resistant) โครงสร้างอำนาจและไม่มีการเคลื่อนไหวไปสู่ระบบโครงสร้างสังคมทางเลือกแบบใหม่

หัวข้อที่ 6 จุดจบของ Utopias

แนวทางที่เป็นจุดจบของ Utopias ในหนังสือรวมบทความของ Marcuse ได้กล่าวว่า “End of Utopias” มีการกล่าวถึงปัญหาสำคัญของการวิเคราะห์สังคม และทฤษฎีแนววิพากษ์ว่า ในยุคของทุนนิยมสมัยใหม่ ความคิด Utopias (สังคมอุดมคติ) เป็นสิ่งที่ไร้ความหมายไปแล้วหรือไม่ ซึ่งเรื่องนี้ได้มีการปฏิเสธโดย Marcuse (1967)

เกี่ยวกับ Utopias นักทฤษฎีสังคมศาสตร์วิพากษ์ Erik Olin Wright มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า Utopias ไม่ได้หายไปไหน แต่จะเป็น Utopias รูปแบบใหม่ที่เป็นไปได้ในภาคปฏิบัติไม่ใช่ Utopias เพ้อฝัน (Wright, 2011) นักปฏิบัติอย่าง Helen Bevan ก็มีความคิดเช่นเดียวกับ Wright ว่า เป็นที่เราจะต้องมี design ระบบบริหารจัดการแห่งอนาคตเกี่ยวกับงานด้านสาธารณสุขที่ดูแลสุขภาพของประชาชน (Bevan, 2018)

หัวข้อที่ 7 ทฤษฎีวิพากษ์วันนี้ในช่วง 2020-2025

กลุ่มนักคิดรุ่นใหม่ที่ยังยึดมั่นในความคิดของสำนักแฟรงก์เฟิร์ตออกมายืนยันว่า ไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปของนักวิจารณ์บางคนที่พูดถึงการล่มสลายของหลักแห่งการวิพากษ์ในยุคทุนนิยมของศตวรรษที่ 21

Thompson ใช้คำว่า “Domestication of Critical Theory” (Alexander M. Stoner, 2017) ในความเป็นจริง การวิพากษ์ไม่ได้หายไปไหน ความคิด “การปลดปล่อย” (Emancipation) และ Utopias ยังคงอยู่อย่างมีชีวิตชีวา โดยมีการวิพากษ์ (Critique) เป็นเครื่องมือสำคัญที่กระตุ้นให้มีการปฏิบัติการทางสังคม (Harcourt, 2020., Harcourt, 2024)

ดังนั้น “ความจริง” เกี่ยวกับชะตากรรมของทฤษฎีวิพากษ์จะเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยหลายประการ ได้แก่

1. กรอบการมอง (Lens) – ผู้อ่านเลือก “ใส่แว่น” แบบใดในการตีความ
2. บริบทความคิด (Thoughts) – ผู้อ่านกำลังคิดหรือให้ความสำคัญกับประเด็นใด
3. ภาพสังคม (Social Imagination) – ผู้อ่านมีภาพลักษณ์หรือความเข้าใจต่อสังคมเช่นไร
4. วิสัยทัศน์อนาคต (Future Vision) – ผู้อ่านมองอนาคตผ่านกรอบใด

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณาคือ สิ่งที่ผู้เขียนเองต้องการจะบอกเราคืออะไร ตัวอย่างเช่น ผู้เขียนอาจยืนยันว่า “ทฤษฎีวิพากษ์ตายแล้ว” แต่แท้จริงแล้วสิ่งที่ “ตาย” อาจไม่ใช่ทฤษฎี หากแต่เป็นตัวผู้เขียนเองต่างหาก (Michel Foucault: “The author is dead”) เนื่องจากการตีความขึ้นอยู่กับผู้อ่าน เมื่อผู้อ่านอ่านแล้วก็อาจตีความไปในอีกทางได้ว่า ทฤษฎีวิพากษ์นั้นยังคงดำรงอยู่และไม่เคยหายไปไหน

หัวข้อที่ 8 สรุปความคิดวิพากษ์ : วิพากษ์เพื่อเคลื่อนไหวสังคม - จะไปทางไหน

นักสังคมศาสตร์ Erik Olin Wright (2011) ที่มีผลงานแนววิพากษ์มากที่สุดคนหนึ่ง ชี้ให้เราเห็นถึงหลักการสำคัญของการเขียนวาทกรรมแนววิพากษ์ 1. ปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องระหว่างการวิพากษ์ ปฏิบัติการ แล้ววิพากษ์ซ้ำอีกอย่างต่อเนื่อง 2. นำเสนอทางเลือกที่หลากหลายนับตั้งแต่การปฏิวัติโค่นล้มระบบ การปฏิรูประบบ(ทุนนิยมสีเขียว) การต่อต้านระบบ(การสร้างทางเลือกใหม่เคียงคู่ไปกับระบบเก่าที่ดำรงอยู่)ไปจนถึงการหลีกหนีห่างไกลจากระบบที่ดำรงอยู่ ในยุค 2020 ของศตวรรษที่ 21 เราได้เห็นปรากฏการณ์ที่สำคัญของทุนนิยมสมัยใหม่ยังคงแข็งแกร่ง ทั้ง ๆ ที่มีความขัดแย้งมากมาย ในสถานการณ์เช่นนี้การปลดปล่อย(Liberation) จึงเป็นภารกิจที่ยากมาก ภารกิจที่ง่ายกว่ายุ่งยากน้อยกว่าก็คือการปรับเปลี่ยนระบบและโครงสร้างที่ดำรงอยู่เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน เช่น การปรับเปลี่ยนระบบสาธารณสุขเพื่อสุขภาวะที่ยั่งยืนของประชาชน (Bevan, 2018) บริหารจัดการโดยประชาชนเอง เพื่อการนี้ Transformative Learning จึงเป็นภารกิจที่สำคัญที่สุดของการเคลื่อนไหวของประชาชน เป็นต้น Erik Olin Wright ย้ำว่าในยุคสมัยใหม่นี้ Utopia ที่ปฏิบัติได้มีทางเลือกที่เหมาะสม ซึ่งต่างจาก Utopia ที่มีแต่ความเพ้อฝันของ Marxism โบราณ

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกแนววิพากษ์ (Critical Global Political Economy)

หัวข้อที่ 1 ญาณวิทยาวิพากษ์ของสถาบันเวียนนา

ในบทความนี้ หัวข้อหลัก เศรษฐศาสตร์การเมืองคืออะไร เป็นการวิเคราะห์ความหมายและปรัชญาของเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ส่วนหัวข้อหลัก เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการวิเคราะห์ทุนนิยมสมัยใหม่เราได้เน้นความสำคัญของแนววิพากษ์ที่มีต่อระบบทุนนิยมสมัยใหม่ และในตอนที่ 4 นี้จะเป็นการนำเอาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์มาใช้ในการมองปรากฏการณ์เศรษฐศาสตร์การเมืองระดับโลก (Global Political Economy)

1. ความคิดพื้นฐานของเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกแนววิพากษ์ โดย Johannes Jäger (2022) เป็นผู้บุกเบิกคนสำคัญคนหนึ่งของแนวคิดวิพากษ์ในเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกยุคสมัยใหม่ ความคิดเห็นของเขาพอที่จะสรุปได้ดังนี้

เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) มีประวัติศาสตร์อันยาวนานในประวัติความคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง แนวคิดนี้ลักษณะเด่นพิเศษคือ เป็นแนว Post-disciplinarity หรือ Trans-disciplinarity นั่นคือ การบูรณาการข้ามศาสตร์หลายสาขา

Critical Political Economy (CPE) น่าจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญของเศรษฐศาสตร์การเมืองโลก มีเหตุผลอยู่ 3 ข้อ

1) แนวคิดนี้ยืนอยู่บนรากฐานความคิดของ Karl Marx ซึ่งเน้นการยืนอยู่เคียงข้างผู้ถูกกดขี่ขูดรีด นอกจากนี้ยังเปิดพื้นที่รับแนวคิดอื่น ๆ หลายสาขาเข้ามาผสมผสานด้วย

2) วิธีวิทยาที่เน้นวิภาษวิธี (Dialectical Methodology) ที่เน้นการมองภาวะที่เป็นจริงบนพื้นฐานของบูรณาการข้ามศาสตร์

3) ให้ความสำคัญกับมิติของวัตถุนิยมที่เกี่ยวพันกับเรื่องวิกฤตการณ์ทางนิเวศของโลกท่ามกลางภาวะแห่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในมิติของทุนนิยมระดับโลก

Jäger เชื่อว่าเหตุผลทั้ง 3 ข้อนี้เหมาะสมอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจปัญหาของโลกในวันนี้และวันพรุ่งนี้ ซึ่งจะทำให้วางยุทธศาสตร์การต่อสู้เพื่อปลดปล่อยสังคม

หัวข้อที่ 2 เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์และปัญหาของอำนาจ

นักเศรษฐศาสตร์การเมืองอีกคนหนึ่งที่มีผลงานเป็นจำนวนมากในยุคปัจจุบันจากมหาวิทยาลัย Radboud University, The Netherlands คือ Angela Wigger มีความเห็นเพิ่มเติมดังนี้ (Wigger, 2022)

เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) เป็นความรู้ในสาขา Trans-disciplinarity การบูรณาการข้ามศาสตร์ที่หลากหลาย ซึ่งได้รับความสนใจจากนักวิชาการและ Activist ในยุคปัจจุบัน เหตุผลที่สำคัญ 3 ข้อ ของ Wigger คือ

1) เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ให้ความสำคัญสูงสุดแก่การมองปัญหาความเหลื่อมล้ำในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และมองว่าความคิด จิตสำนึก อุดมการณ์ และสถาบันต่าง ๆ ของสังคม มีส่วนสำคัญในการสร้างความเหลื่อมล้ำทางอำนาจ

2) เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ ต้องการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นท่ามกลางพลวัตของทุนนิยมโลก

3) เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ ไม่เน้นแต่การวิพากษ์วิจารณ์ แต่ยังได้มองหาวิธีการและหนทางที่จะสร้างยุทธศาสตร์แห่งการเมืองแนวปลดปล่อย (Emancipatory Politic) รวมทั้งการนำเสนออเจนด้า (Agenda) วาระเพื่อปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงสังคม

หัวข้อที่ 3 บทวิพากษ์ของกรัมชีใหม่ (Neo-Gramscien Approach)

ทฤษฎีวิพากษ์ในเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกให้ความสำคัญกับการวิพากษ์ ความรู้ และการปลดปล่อย (Farrands & Worth, 2005) ได้ทำการวิเคราะห์ทฤษฎีวิพากษ์ที่นำมาประยุกต์ใช้ในเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกมีความเห็นว่า มนุษย์ส่วนใหญ่อ้างว่าเป็นแนววิพากษ์ แต่จริง ๆ แล้ว ไม่ค่อยมีลักษณะ Reflexivity ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของทฤษฎีวิพากษ์ที่เป็นการมองอย่างลึกซึ้ง นักวิชาการคนสำคัญในอดีตก็คือ Cox และ Linklater ซึ่งยืนอยู่บนพื้นฐานความรู้ของ Gramsci แต่พยายามทำให้ Gramsci ทันสมัยยิ่งขึ้นสำหรับปัจจุบัน ซึ่งอาจเรียกว่า neo-Gramscian turn ซึ่งให้ความสำคัญแก่เรื่องจิตสำนึกของผู้คนในสังคมที่ถูกครอบงำโดย Hegemony ส่วน Linklater มีความคิดเห็นว่าจะต้องมีการปลุกจิตสำนึกของผู้คนให้มีความตื่นตัวเกี่ยวกับระบบและโครงสร้างที่ครอบงำ ซึ่งจะทำให้พวกเขามีพลังรุกขึ้นสู้เพื่อต่อต้าน คัดค้าน และเปลี่ยนแปลงสังคม ความรู้ที่สำคัญควรจะเป็นความรู้แนววิพากษ์ที่กระจายไปทั่วทุกกลุ่มในหมู่ประชาชน ความรู้เช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างยุทธศาสตร์เพื่อการปลดปล่อยสังคม และแนวคิดแบบนี้สอดคล้องกับ

ปรัชญาของ Habermas ที่บอกเราว่า ความรู้แนววิพากษ์เป็นความรู้ที่ทำให้ผู้คนคิดอย่างลึกซึ้งถึงชะตากรรมของตัวเอง อันนำไปสู่การสร้างสังคมใหม่ที่ปราศจากการกดขี่ขูดรีด การควบคุม และการครอบงำทุกรูปแบบ ทฤษฎีวิพากษ์ต้องวิพากษ์และกระตุ้นปฏิบัติการทางสังคมในเวลาเดียวกัน

หัวข้อที่ 4 เศรษฐศาสตร์การเมืองโลกแนววิพากษ์ในยุค Anthropocene

เศรษฐศาสตร์การเมือง ทุนนิยมโลกและวิกฤตการณ์นิเวศล่มสลายในยุค Anthropocene ตัวอย่างเช่น วิกฤตการณ์เศรษฐกิจการเงินเช่นในปี พ.ศ. 2472-2476 (Brunsko, 1996) ตั้งแต่สมัยเคนส์ และวิกฤตการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ หรือ โควิด-19 ซึ่งสั่นคอนทุนนิยมโลก แต่ยังไม่แข็งแกร่งพอที่จะทำให้ทุนนิยมโลกล่มสลาย ตรงกันข้าม ทุนนิยมโลกบางสาขากลับได้ประโยชน์ เช่น ทุนนิยมการผลิตยาและวัคซีน เป็นต้น (Jäger, 2022., Fremaux, 2019)

โดยสรุปแล้ว เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) โลกสมัยใหม่เน้นทฤษฎีสังคมที่มีการปลุกสำนึกเพื่อสร้าง counter hegemony (การต่อต้านอำนาจครอบงำ) ความรู้แนววิพากษ์เน้นวิพากษ์แล้วต้องปฏิบัติการด้วย และเป็นยุทธศาสตร์เพื่อการปลดปล่อยสร้างยูโธเปียเพื่อสังคมใหม่ โดยเน้นหนักในการต่อสู้สังคมโลกในศตวรรษที่ 21 ซึ่งกำลังแผ่อำนาจการครอบงำไปทั่วโลก

บทสรุป

จากการวิเคราะห์ เศรษฐศาสตร์การเมืองคืออะไร เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการวิเคราะห์ทุนนิยมสมัยใหม่ และทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกแนววิพากษ์ เราขอสรุปผลการวิเคราะห์ไว้ดังต่อไปนี้ (Wigger, 2022., ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2568)

1. เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ให้ความสำคัญแก่ความคิดเชิงวิพากษ์ สิ่งที่ตามมาก็คือ เราต้องมีญาณวิทยาแนววิพากษ์ (Epistemology Methodology) และวิธีวิทยาแนววิพากษ์ (Critical Methodology) ตามมาด้วย ทฤษฎีที่เหมาะสมก็คือ Critical Theory ของสำนักแฟรงก์เฟิร์ต ซึ่งตอนนี้มีอายุ 100 ปีพอดี ทฤษฎีวิพากษ์เสนอคำถาม ความรู้คืออะไร ได้ความรู้นี้มาจากไหน ได้มาอย่างไร โดยตอบว่า ความรู้แนวนี้ต้องมาจากจินตนาการแนว Radical แบบถอนรากถอนโคนผสมผสานกับปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะของวิภาษวิธี คิดแล้วทำ ทำแล้วคิด (Critique คือ Praxis และ Praxis คือ Critique) นอกจากนี้ เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ต้องมีวิธีวิทยาแนววิพากษ์ด้วย ซึ่งเน้นกระบวนการคิดแบบ Reflexivity (Fook, 2011., Wigger, 2022) ในบทความนี้ เราได้นำเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (CPE) ไปมองเรื่องราวของทุนนิยมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 และวิเคราะห์ความสำคัญของ CPE ที่มีต่อการฉายภาพทุนนิยมโลก

2. ในปัจจุบัน วงวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองได้เข้าสู่ ยุคของเศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์ (Critical Political Economy: CPE) ซึ่งมุ่งเน้นการทำความเข้าใจความขัดแย้งหลายมิติของระบบทุนนิยมโลก ตลอดจนการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อรื้อถอนโครงสร้างการควบคุมและการครอบงำที่ดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่ CPE จึงไม่ได้เพียงอธิบายปรากฏการณ์ แต่ยังทำหน้าที่วิพากษ์เพื่อเปิดเผยกลไกอำนาจที่ซ่อนอยู่ และเสนอทางเลือกใหม่สำหรับการก้าวไปสู่สังคมที่เป็นธรรมมากขึ้น โดยหนทางในการสร้างสังคมใหม่นั้นมิได้มีเพียงหนึ่งเดียว หากแต่มีหลายแนวทางให้เลือกตามบริบทและเงื่อนไขของแต่ละสังคม

ในมุมมองของผู้เขียน อนาคตของ CPE ควรมุ่งสู่ความหลากหลายและการผสมผสานมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการเชื่อมโยง CPE เข้ากับแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) เพื่อสะท้อนความซับซ้อนและพลวัตของสังคม การเมือง วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในโลกยุคปัจจุบัน แนวทางดังกล่าวจะช่วยให้การศึกษามี

ความละเอียดอ่อนมากขึ้นต่ออัตลักษณ์ ความแตกต่าง และพลวัตเชิงอำนาจที่หลากหลาย (Fook, 2000; Pease, 2000; ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2025)

บรรณานุกรม

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, (2557). *เศรษฐศาสตร์การเมือง และทฤษฎีสังคมวิพากษ์.* (พิมพ์ครั้งที่ 1). ขอนแก่น: รัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2563). Ecology and Revolution: Herbert Marcuse and the Challenge of a New World System Today. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์รำไพพรรณี,* 1(1), 89–92.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2568). *คำบรรยายบันทึกเสียง เศรษฐศาสตร์การเมืองแนววิพากษ์.* สำนักเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2538). *เศรษฐศาสตร์การเมือง โลกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง.* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Aronson, R. (2014). *Marcuse Today: Fifty years later, One-Dimensional Man looks more prescient than its author could have imagined.* Boston Review. Retrieved April 30, 2025, from https://www.bostonreview.net/articles/ronald-aronson-herbert-marcuse-one-dimensional-man-today/

Bevan, H. (2018). *Leading large scale change: A guide to leading large scale change through complex health and social care environments*. Sustainable Improvement Team and the Horizons Team.

Brunsko, Z. (1996). Keynes welfare state and its contemporary transformations. *Ekonomska misao i praksa*, 5(2), 897–910. Retrieved May 15, 2025, from https://hrcak.srce.hr/222275

Farrands, C., & Worth, O. (2005). Critical theory in global political economy: Critique? Knowledge? Emancipation? *Capital & Class, 29*(1), 43–61. https://doi:10.1177/030981680508500113

Fleming, T. (2002). *Habermas on civil society, lifeworld and system: Unearthing the social in Transformation Theory. Teachers College Record, 1–17.* Retrieved April 16,2025, from https://www.researchgate.net/publication/242306579_Habermas_on_Civil_Society_Lifeworld_and_System_Unearthing_the_Social_in_Transformation_Theory

Fook, J. (2000). *Deconstructing and reconstructing professional expertise*. In Practice and Research in Social Work Postmodern feminist perspectives. Routledge.

Fook, J. (2011). Creative spaces for qualitative researching. In J. Higgs, A. Titchen, D. Horsfall, & D. Bridges (Eds.), *Creative spaces for qualitative researching: Living research* (Vol. 5, pp. 55–65). Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers. https://doi:10.1007/978-94-6091-761-5

Fremaux, A. (2019). *For a critical theory of the Anthropocene.* Institute for Interdisciplinary Research into the Anthropocene. Retrieved May 1, 2025, from https://iiraorg.com/2019/09/01/for-a-critical-theory-of-the-anthropocene/

Fuchs, C. (2016). Critical theory. In R. T. Craig (Ed.), *The international encyclopedia of communication theory and philosophy* (pp. 1–20). Hoboken, NJ: Wiley. https://doi:10.1002/9781118766804.wbiect002

Fuchs, C. (2016). *Critical theory.* In R. Craig (Ed.), International encyclopedia of communication theory and philosophy. Retrieved March 23 2025, from https://ayomenulisfisip.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/02/critical-theory-christian-fuchs.pdf

Fuchs, C. (2024). Critical Theory Foundations of Digital Capitalism: A Critical Political Economy Perspective. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*, 22(1), 148–196. https://doi.org/10.31269/triplec.v22i1.1454

Fuchs, C. (2024). *Vincent Mosco's critical-humanist political economy of communication.* Paderborn University. Retrieved 23 March 2025, from https://www.fuchsc.net

Habermas, J. (1987a). *The theory of communicative action, Vol. 2: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason*. Beacon Press.

Harcourt, B. E. (2022). *Critique and Praxis: A Radical Critical Philosophy of Illusions, Values, and Action*. New York; Chichester, West Sussex: Columbia University Press.

Harcourt, B. E. (2024). On critical genealogy. *Contemporary Political Theory.* Advance online publication. https://doi:10.1057/s41296-024-00715-y

Jäger, J. (2022). Fighting the beast of the apocalypse: Three fundamental reasons for a critical political economy approach to global political economy. *Global Political Economy, 1*(1), 51–58. https://doi.org/10.1332/JZOZ1019

Kellner, D. (1994). *A Marcuse Renaissance? In Marcuse: From the New Left to the Next Left* (pp. 245–268). University of Kansas Press.

Marcuse, H. (2002). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Routledge.

Marx, K. (1867). Das Kapital. Critique of Political Economy. Book I: The Production Process of Capital. Retrieved May 15 2025, from https://oll.libertyfund.org/titles/das-kapital-kritik-der-politischen-oekonomie-buch-1-1867

Mosco, V. (2009). *The political economy of communication.* (2nd ed.). SAGE Publications. Retrieved January 21 2025, from https://sk.sagepub.com/book/mono/the-political-economy-of-communication/toc

Pease, B. (2000). *Researching profeminist men's narratives: Participatory methodologies in a postmodern frame*. In Practice and Research in Social Work Postmodern feminist perspectives. Routledge.

Shapiro, J. J. (1971). *Jürgen Habermas, Knowledge and human interests: A general perspective. In Knowledge and Human Interests.* (pp. 301–317). Beacon Press.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2025). *Hegel's social and political philosophy.* Metaphysics Research Lab, Stanford University. Retrieved 27 March 2025, from https://plato.stanford.edu/entries/hegel-social-political/

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2025). *Karl Marx.* Metaphysics Research Lab, Stanford University. Retrieved March 27 2025, from https://plato.stanford.edu/entries/marx/

Stoner, A. M. (2017). Review of the book "The Domestication of Critical Theory", by M. J. Thompson. *The British Journal of Sociology*, 68(3), 590–595. Retrieved April 30, 2025, from https://doi.org/10.1111/1468-4446.12244

Tangmanoh, S. (2002). *Presentation of applied Frankfurt School philosophy for a new platform of creativity in postmodern art in Thailand*. (Research Project Report). Faculty of Fine Arts: Chiang Mai University.

Višić, M. (2019). Renaissance of Herbert Marcuse: A Study on Present Interest in Marcuse's Interdisciplinary Critical Theory. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 17(3-B), 659–683. Retrieved April 30, 2025, from https://doi.org/10.7906/indecs.17.3.19

Wigger, A. (2022). Continuing to fight the beast of the apocalypse: Final reasons for a critical political economy approach to global political economy. *Global Political Economy*, 1(1), 188–196. Retrieved 27 March 2025, from https://doi.org/10.1332/AMGM8614

Wright, E. O. (2011). Real utopias. *Contexts*, 10(2), 36–42. Retrieved 8 April 2025, from https://www.aacademica.org/erik.olin.wright/11

Wright, E. O. (2018). *How to be an anti-capitalist for the 21st century*. (Unpublished manuscript). University of Wisconsin–Madison. Retrieved 8 April 2025, from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sscc.wisc.edu/soc/faculty/pages/wright/How%20to%20be%20an%20anticapitalist%20for%20the%2021st%20century%20--%20full%20draft,%20July%2025%202018.pdf

นวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ไขข้อพิพาทอย่างยั่งยืนของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน*

Social Innovation for sustainable disputes Resolution of Public Sector Dispute Mediation Center

[1]วรพล เชาวนะ, [2]สุขเกษม ขุนทอง

[1]Worapol Chaowana, [2]Sukkasem Khoonthong

[1]บริษัท โทรคมนาคมแห่งชาติ จำกัด (มหาชน) สาขาพิจิตร

[2]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

[1]National Telecom Public Company Limited (NT), Phichit Branch

[2]Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[1]E-mail: worapol.c@ntplc.co.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษารูปแบบกระบวนการและบทบาทหน้าที่การดำเนินการของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดพิจิตร 2) เพื่อวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดพิจิตร และ 3) เพื่อเสนอแนวทางพัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดพิจิตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 15 คน เลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง การวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

1. รูปแบบและกระบวนการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน จังหวัดพิจิตร ได้จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 ต้องเกิดจากภาคประชาชนรวมตัวกันไม่น้อยกว่า 5 คนขึ้นไป จัดตั้งศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และต้องมีผู้ผ่านการฝึกอบรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามหลักสูตรที่คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ (กพยช.) ตามกฎหมายว่าด้วยการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติรับรอง อย่างน้อย 1 คน เป็นคณะทำงาน มีหน้าที่ มีอำนาจหน้าที่ในการรับเรื่องการขอไกล่เกลี่ย กระบวนการไกล่เกลี่ และการให้ความรู้ด้านกฎหมายแก่ประชาชน เป็นสำคัญ

2. มีการวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน พบว่าการดำเนินการของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนช่วยลดภาระคดีและค่าใช้จ่ายของประชาชนและภาครัฐได้อย่างมีนัยสำคัญ แต่ยังคงเผชิญกับปัญหาด้านทรัพยากรการบริหาร กฎหมายที่เกี่ยวข้อง และการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ

3. ได้มีการนำเสนอแนวทางดำเนินการในรูปของ WORAPOL Model เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาและการดำเนินงานในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทอย่างยั่งยืนของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน

คำสำคัญ: นวัตกรรมทางสังคม; การแก้ไขข้อพิพาท; การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน

ABSTRACT

The objectives of this research were: (1) to study the operational structure, processes, and functional roles of community mediation centers in Phichit Province; (2) to

* Received August 13, 2025; Revised October 3, 2025; Accepted October 3, 2025

analyze the problems and obstacles in the operation of community mediation centers in Phichit Province; and (3) to propose development guidelines for community mediation centers in Phichit Province. This qualitative research involved 15 purposively selected key informants. The primary research instrument was a structured interview, and the data were analyzed using content analysis. The research findings revealed that:

1. The operational structure and processes of community mediation centers in Phichit Province were established under the Mediation Act B.E. 2562 (2019). Each center must be initiated by a group of at least five community members and include at least one member who has completed a mediation training course certified by the National Justice Administration Development Committee (NJADC) under the law on the development of justice administration. The centers are primarily responsible for accepting mediation requests, conducting mediation procedures, and providing legal education to the public.

2. Analysis of problems and obstacles indicated that the centers have significantly reduced litigation burdens and expenses for both the public and the state. However, challenges remain in terms of administrative resources, relevant legal frameworks, and stakeholder participation.

3. The operational guidelines have been proposed in the form of the WORAPOL Model as a framework for the development and sustainable implementation of dispute mediation by the Community Mediation Center.

Keywords: Social innovation; Dispute resolution; Community mediation

บทนำ

การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคมทุกระดับ เริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว หมู่บ้าน และเมือง ตลอดรวมถึงประเทศและประชาคมโลก ล้วนต้องการความสงบสุขและความเข้าใจซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม สังคมในยุคศตวรรษที่ 21 เผชิญกับความวุ่นวายซับซ้อน เกิดจากการหลั่งไหลของข้อมูลข่าวสาร ผู้คน และกลุ่มทุน ก่อให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงและหลากหลายมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และรวมถึงการเข้าใช้ในทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งบ่อยครั้งนำไปสู่ความรุนแรงในท้ายที่สุด แม้ความขัดแย้งจะเป็นธรรมชาติของการอยู่ร่วมกัน แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็ว อันเนื่องมาจากผลของการพัฒนาประเทศในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ตามแนวทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อสังคมภาพรวม อันหมายรวมถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาทางด้านศีลธรรมจริยธรรมที่ได้ทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับ (ชลัท ประเทืองรัตนา, 2564)

ในบริบทของการจัดการความขัดแย้ง ระบบยุติธรรมภายใต้กระแสการพัฒนาประเทศ ที่เน้นการฟ้องร้องดำเนินคดีผ่านศาลและกระบวนการสืบสวนสอบสวนของตำรวจและอัยการ มักทำให้คู่กรณีเสียเวลา เสียค่าใช้จ่าย สูญเสียความรู้สึก และความสัมพันธ์ เพราะเป็นการแสวงหาผู้ชนะและผู้แพ้ มากกว่าการสร้างทางออกที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน ด้วยเหตุนี้ จึงมีความพยายามในการแสวงหากระบวนการจัดการข้อพิพาททางเลือก (Alternative Dispute Resolution: ADR) เพื่อเปิดโอกาสให้คู่ความได้พูดคุย ตกลงกัน โดยมีผู้ไกล่เกลี่ยทำหน้าที่เป็นคนกลางช่วยให้คู่ความค้นพบทางเลือกที่ดีกว่า มีการตอบสนองประโยชน์และความ

ต้องการของทุกฝ่ายด้วยตนเอง นั่นคือ "กระบวนการไกล่เกลี่ย" และกระบวนการไกล่เกลี่ยมิใช่เรื่องใหม่ในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น "แก่เหมืองแก่ฝาย" ในภาคเหนือ หรือ "เจ้าโคตร" ในภาคอีสาน ซึ่งเป็นการจัดการข้อพิพาทเชิงพฤตินัย อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การไกล่เกลี่ยมีสภาพบังคับทางกฎหมายและลดปริมาณคดีที่ค้างอยู่ในศาล สำนักงานศาลยุติธรรมได้กระตุ้นให้มีการไกล่เกลี่ยตั้งแต่ศาลชั้นต้นจนถึงศาลฎีกา จนนำไปสู่การออกพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน พ.ศ. 2562 พระราชบัญญัติฉบับนี้ถือเป็นมิติใหม่ของกระบวนการยุติธรรมที่ให้อำนาจภาคประชาชนเข้ามาดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาททางแพ่งบางประเภทและคดีอาญาอันยอมความได้ โดยผลของข้อตกลงมีสภาพบังคับตามกฎหมายเฉกเช่นเดียวกับการไกล่เกลี่ยของหน่วยงานรัฐ นอกจากนี้ กฎหมายยังบัญญัติให้กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม มีบทบาทในการส่งเสริม สนับสนุน และอุดหนุนค่าใช้จ่ายในการจัดตั้งและดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน (จิตรา สรณสิริ, 2564)

ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนมีความสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ขององค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 16 "ส่งเสริมสังคมที่สงบสุขและครอบคลุม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ทุกคนเข้าถึงความยุติธรรม และสร้างสถาบันที่มีประสิทธิผล รับผิดชอบ และครอบคลุมในทุกระดับ" อีกทั้งยังสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580) ในประเด็นยุทธศาสตร์ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม และด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบบริหารจัดการภาครัฐ ที่เน้นการลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรมในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม และส่งเสริมระบบยุติธรรมทางเลือกและการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการยุติธรรม (สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ภายหลังการบังคับใช้พระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ.2562 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้ขับเคลื่อนการจัดตั้งศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนครอบคลุมทั่วประเทศ รวมถึงจังหวัดพิจิตรด้วย สถิติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาททั่วประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563-2567 แสดงให้เห็นถึงจำนวนเรื่องที่รับเข้าไกล่เกลี่ยที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และสามารถไกล่เกลี่ยสำเร็จได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งช่วยลดจำนวนคดีขึ้นสู่ศาลได้อย่างมีนัยสำคัญ พร้อมทั้งลดค่าใช้จ่ายทั้งของภาคประชาชนและภาครัฐได้เป็นจำนวนมหาศาล รวมกว่า 1,226 ล้านบาทสำหรับภาคประชาชน และกว่า 97ล้านบาทสำหรับภาครัฐ (กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม, 2567)

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีประโยชน์อย่างมาก สถิติยังชี้ให้เห็นว่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2563-2567 ยังมีข้อพิพาทที่ไม่สามารถตกลงกันได้และข้อพิพาทที่คู่กรณีไม่ประสงค์จะไกล่เกลี่ยรวมกันสูงถึง 12,085 เรื่อง จากจำนวนทั้งหมด 22,022 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 50.88 ของจำนวนข้อพิพาททั้งหมดที่รับเรื่อง (กรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม, 2567) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงปัญหาอุปสรรค ตลอดจนรูปแบบและกระบวนการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่ยังไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง ปัญหาเหล่านี้รวมถึงการขาดทักษะและเทคนิคการไกล่เกลี่ยที่ถูกต้อง ขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งอย่างเป็นระบบ ประสิทธิภาพในการจัดการความขัดแย้งในชุมชนยังไม่ดีพอ ขาดการประชาสัมพันธ์สร้างการรับรู้ และการสนับสนุนที่ไม่เป็นระบบจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ความขัดแย้งยังคงต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก นำไปสู่การเสียเงิน เสียเวลา เสียความรู้สึก และกระทบต่อความสัมพันธ์ที่ดีภายในชุมชน

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญในการดำเนินงานวิจัยเรื่อง “นวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ไขข้อพิพาทอย่างยั่งยืนของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน” โดยมุ่งศึกษารูปแบบกระบวนการและบทบาทหน้าที่ของศูนย์ฯ วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น รวมทั้งเสนอแนวทางพัฒนาที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง เพื่อให้ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การศึกษาครั้งนี้คาดว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ การลดปริมาณข้อพิพาทที่เข้าสู่กระบวนการศาล การ

ประหยัดค่าใช้จ่ายและเวลาแก่ประชาชน การเสริมสร้างศักยภาพของศูนย์ฯ ให้เป็นกลไกยุติธรรมทางเลือกที่มีความเข้มแข็งและได้รับความเชื่อถือ ตลอดจนสนับสนุนการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ในมิติการสร้างสังคมที่สงบสุขและเป็นธรรม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบกระบวนการและบทบาทหน้าที่การดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดพิจิตร

2. เพื่อวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดพิจิตร

3. เพื่อเสนอแนวทางพัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดพิจิตร

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) อันประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ดังนี้

ขอบเขตการวิจัย

1. ของเขตด้านพื้นที่ เป็นพื้นที่ของกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม ที่ได้ดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ภาคประชาชน เพื่อดำเนินงานเกี่ยวกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ได้แก่ ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 ที่ขึ้นทะเบียนกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นศูนย์ที่มีองค์ประกอบของ สถานที่ตั้ง คณะกรรมการบริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และการบริหารจัดการศูนย์ที่อยู่ภายใต้กฎหมายว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ในเขตพื้นที่จังหวัดพิจิตร จำนวน 3 ศูนย์ ได้แก่

1) ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ตำบลสากเหล็ก อำเภอสากเหล็ก จังหวัดพิจิตร

2) ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ตำบลวังหลุม อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร

3) ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ตำบลเนินปอ อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร

2. ขอบเขตผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มผู้บริหารของสำนักงานยุติธรรมจังหวัดพิจิตร คณะกรรมการบริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ตามพระราชบัญญัติการไกล่ ในเขตพื้นที่จังหวัดพิจิตร แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม จำนวน 15 คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์เป็นผู้มีส่วนได้เสียเกี่ยวกับ “นวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ไขข้อพิพาทอย่างยั่งยืนของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน” ซึ่งมีความยินดีและเต็มใจเข้าร่วมโครงการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ผู้บริหารกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพที่มีส่วนร่วมในการผลักดันพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 จำนวน 2 คน

กลุ่มที่ 2 คณะทำงานหรือผู้บริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ใน พื้นที่จังหวัดพิจิตร จำนวน 3 ศูนย์ๆ ละ 2 คน รวมจำนวน 6 คน

กลุ่มที่ 3 ผู้ที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่ผ่านการฝึกอบรมตามหลักสูตรที่คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ(กพยช.) รับรอง ประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ในพื้นที่จังหวัดพิจิตร จำนวน 3 คน

กลุ่มที่ 4 ผู้ที่เข้ามาขอรับบริการของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน จำนวน 4 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง เป็นกระบวนการวิจัยที่มีความยืดหยุ่นหรือเปิดกว้างโดยมีการนำคำสำคัญ (Keywords) มาใช้ประกอบในการสัมภาษณ์ กล่าวคือ มีการร่างข้อคำถามที่มีลักษณะปลายเปิดที่มีคำสำคัญพร้อมกับลักษณะของข้อคำถามที่มีความยืดหยุ่น และพร้อมที่จะมีการปรับเปลี่ยนถ้อยคำของข้อคำถามให้มีความสอดคล้องกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย หรือผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนในแต่ละสถานการณ์ที่มีเหตุการณ์หรือมีสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน โดยให้ผู้ไกล่เกลี่ย เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ และผู้รับบริการ ตอบคำถามจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) อันทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มี ความหลากหลายในมิติต่าง ๆ และข้อเท็จจริงในการปฏิบัติงาน ทั้งมิติของความลึกและมิติของความกว้าง

2. เทคนิคการสนทนากลุ่ม เพื่อเสริมสร้างความรู้และทักษะในการทำงานร่วมกัน ในด้านการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท การบริการจัดการ ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนสำหรับเครื่องมือที่มีความเหมาะสมในการนำมาใช้สำหรับกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยในครั้งนี้ ประกอบไปด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการสร้างพื้นฐานขององค์ความรู้อย่างบูรณาการในทางวิชาการ อันเป็นแนวทางประการสำคัญในการนำไปสู่การสร้างเครื่องมือที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิชาการที่มีประสิทธิภาพต่อไป

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้แบ่งเป็น 2 ลักษณะตามแหล่งที่มาของข้อมูล ดังนี้

1. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ ตำราตลอดจนผลงานวิจัยประเภทต่าง ๆ รวมทั้ง ข้อมูลจากการค้นคว้าทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อนำมาสรุปประมวลผลและให้ได้มาซึ่งข้อเท็จจริง

2. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ ข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 4 กลุ่ม ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในประเด็นข้อมูลปฐมภูมิ วิธีการวิเคราะห์ด้านเนื้อหา (Content Analysis) โดยมีการแยกประเภทและจัดหมวดหมู่ ของข้อมูล (Categories) และทำดัชนีข้อมูล (Indexing) อธิบายและวิเคราะห์แบบของความหมาย (Meaning of Pattern) ปรากฏการณ์ที่ค้นพบ

การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

โดยการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เป็นการตรวจสอบ ข้อมูลโดยนำข้อมูลทั้งในรูปแบบเอกสาร ผลการสัมภาษณ์ที่บันทึก เก็บรวบรวมมาได้จากแหล่งต่างๆ ที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านเวลา สถานที่ โดยตรวจสอบว่าข้อมูลเรื่องเดียวกันต่างสถานที่กันจะเหมือนกันหรือไม่ นำมาสรุปรวม เปรียบเทียบความสอดคล้องกัน รวมทั้งเพิ่มเติมประเด็นที่สำคัญให้ มีเนื้อหาสาระที่สมบูรณ์และครอบคลุมประเด็นวิเคราะห์ที่กำหนด และเทคนิคการคืนข้อมูลกลับไปยังผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 คน ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

สรุปผลการวิจัย

1. รูปแบบกระบวนการ และบทบาทหน้าที่การดำเนินการของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 ต้องเกิดจากภาคประชาชน รวมตัวกันไม่

น้อยกว่า 5 คน โดยทำการคัดเลือกกันเอง เพื่อเข้าทำหน้าที่เป็นคณะทำงานบริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนระกอบด้วย ประธาน รองประธาน เหรัญญิก และเลขานุการ ทำหน้าที่บริหารศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนตามกฎหมาย โดยประธานควรมีคุณสมบัติเป็นผู้นำชุมชน ผู้นำท้องที่หรือท้องถิ่น หรือเป็นผู้นำภาคประชาสังคมที่ ดำเนินการอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยไม่แสวงหาผลประโยชน์ โดยในผู้ร่วมจัดตั้งศูนย์ฯ จะต้องมีผู้ผ่านการฝึกอบรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามหลักสูตรที่คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ (กพยช.) ตามกฎหมายว่าด้วยการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติรับรองอย่างน้อย 1 คน เป็นคณะทำงาน และคณะทำงานอาจแต่งตั้งที่ปรึกษาคณะทำงานได้ตามความเหมาะสม ซึ่งต้องมีการ กำหนดบทบาท หน้าที่และอำนาจของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน คณะทำงานบริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และผู้ไกลเกลี่ยไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้การทำงานของผู้ปฏิบัติงานภายในศูนย์ได้รับการรับรองโดยกฎหมายและสามารถขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภายใต้กรอบที่กฎหมายกำหนดไว้ ได้แก่ ข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินที่มิใช่ข้อพิพาทเกี่ยวด้วยกรรมสิทธิ์ ข้อพิพาทระหว่างทายาทเกี่ยวกับทรัพย์มรดก และข้อพิพาทอื่นนอกจากที่มีทุนทรัพย์ไม่เกินห้าแสนบาท และข้อพิพาททางอาญาอันมีฐานความผิดอันยอมความได้ ความลหุโทษ ตามมาตรา 390 มาตรา 391 มาตรา 392 มาตรา 393 มาตรา 394 มาตรา 395 และมาตรา 397 แห่งประมวลกฎหมายอาญา และความผิดลหุโทษอื่นที่ไม่กระทบต่อสังคมส่วนรวม ซึ่งผลของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ดังกล่าว ย่อมมีสภาพบังคับตามกฎหมายเช่นเดียวกับการไกล่เกลี่ยในหน่วยงานภาครัฐ หากคู่กรณี ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงระงับข้อพิพาทคู่กรณีอีกฝ่ายสามารถยื่นคำร้องขอต่อศาล เพื่อให้บังคับตามข้อตกลงดังกล่าวนั้นได้

2. ผลการวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรคการดำเนินงานของศูนย์การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน พบว่า ปัญหาอุปสรรคในด้านความรู้ความสามารถ ทักษะในการทำงานด้านการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของผู้ปฏิบัติงานซึ่งเป็นภาคประชาชน งบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการปฏิบัติงาน แนวทางการขับเคลื่อนศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน รวมถึงด้านการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ทั้งนี้ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ โดยสำนักงานยุติธรรมจังหวัดพิจิตร ต้องดำเนินการส่งเสริมในด้านความรู้ความสามารถในด้านกฎหมาย ทักษะและเทคนิคการทำงานของผู้ปฏิบัติงานประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน การจัดทำเอกสารที่ใช้ในการจัดกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ไม่ว่าจะเป็นคณะกรรมการบริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และผู้ไกล่เกลี่ยประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่ยังต้องได้รับการพัฒนาอย่างเชี่ยวชาญและต่อเนื่อง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติงานทุกคนสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งต้องมีการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปฏิบัติงานเพื่อเป็นการสร้าง ความเชื่อมั่นและศรัทธาให้กับประชาชนผู้รับบริการ ให้ได้รับการไว้วางใจและเลือกใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยภาคประชาชน ประกอบกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ โดยสำนักงานยุติธรรมจังหวัดพิจิตร ในฐานะหน่วยงานที่กำกับดูแลการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ควรดำเนินการกำหนดทิศทางการขับเคลื่อนการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยให้มีความชัดเจนไม่เกิดความสับสนกับภาคประชาชน ดำเนินการสนับสนุนงบประมาณเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และค่าตอบแทนผู้ไกล่เกลี่ยที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ และสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ ในการปฏิบัติงานต่าง ๆ สื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ที่ใช้ในการปฏิบัติงานภายในศูนย์ให้เพียงพอและเหมาะสมตามบริบทของพื้นที่ รวมถึงต้องมีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างการรับรู้ให้สังคมได้รับทราบอย่างทั่วถึง เกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของภาคประชาชน และประโยชน์ที่จะได้รับจากการใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยการบูรณาการความร่วมมือการทำงานจากทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นภาครัฐและภาคประชาชนด้วยกันเอง รวมถึงต้องเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม และการ

เป็นเครือข่ายได้อย่างกว้างขวาง ในการร่วมคิด พิจารณา หรือตัดสินใจในการพัฒนาสังคม ด้วยความสมัครใจ ถือเป็นประโยชน์สูงสุดของประชาชน อันจะส่งผลต่อความสงบสุขของสังคมอย่างแท้จริง

3. นำเสนอแนวทางพัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน พบว่า สำนักงานยุติธรรมจังหวัดพิจิตร ให้การสนับสนุนส่งเสริมและผลักดันให้เกิดการจัดตั้งศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ให้ครอบคลุมทุกตำบล อย่างไรก็ตามในการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนยังมีปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่ทำให้การดำเนินงานไม่ได้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการดำเนินการจัดตั้งศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ผู้วิจัยสามารถสรุปปัญหาอุปสรรค ได้ดังนี้

3.1 กลุ่มผู้บริหารสำนักงานยุติธรรมจังหวัดพิจิตร ผู้บริหารกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ตามประเด็นปัญหาอุปสรรคที่กำหนดไว้ ส่วนใหญ่มีข้อเสนอแนะและแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติงานส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นจิตอาสา เนื่องจากเจตนารมณ์ของการไกล่เกลี่ยภาคประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนจิตอาสาเข้ามาทำงาน ไม่คำนึงถึงคุณวุฒิ ต้องมีการอบรมพัฒนาศักยภาพของผู้ปฏิบัติงานให้มากขึ้นรวมทั้งเทคนิคเฉพาะสำหรับการปฏิบัติงานที่เข้มข้นขึ้นและครอบคลุมทุกคนให้จำนวนปริมาณและคุณภาพมีความสมดุลกัน ต้องเร่งดำเนินการสนับสนุนเงินงบประมาณ ค่าตอบแทนการปฏิบัติงาน และวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการปฏิบัติงาน เพื่อให้ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนสามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพในการสนับสนุนให้ภาคประชาชนดำเนินการของบประมาณจากกองทุนยุติธรรมเพื่อใช้ในการขับเคลื่อนศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในระหว่างรอการสนับสนุนจากกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ต้องมีการติดตามผลการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนเพื่อนำมาถอดบทเรียนการทำงาน เพื่อนำไปพิจารณาการบังคับใช้กฎหมายที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเป็นข้อมูลในการประเมินผลสัมฤทธิ์การบังคับใช้กฎหมาย และต้องสร้างการยอมรับกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของภาคประชาชนในสังคม

3.2 กลุ่มคณะกรรมการบริหารประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน สภาพปัญหาอุปสรรคต่างๆ ส่วนใหญ่มีข้อเสนอแนะและแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติงานต้องได้รับการพัฒนาศักยภาพ ผ่านการอบรมหลักสูตรของผู้ปฏิบัติงานอย่างเข้มข้น ผู้บริหารต้องกำหนดแผนการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนให้ชัดเจน ในด้านงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการปฏิบัติงานต้องได้รับการจัดสรรอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะสื่อประชาสัมพันธ์ เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพแบบฟอร์มที่ใช้ในการปฏิบัติงานควรปรับปรุงให้จัดทำง่ายและสะดวกขึ้น และต้องมีการประชาสัมพันธ์ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนให้ทั่วถึงและมากขึ้น

3.3. กลุ่มผู้ไกล่เกลี่ยประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ผู้ไกล่เกลี่ยประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ตามประเด็นปัญหาอุปสรรคที่กำหนดไว้ ส่วนใหญ่มีข้อเสนอแนะและแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ ผู้ไกล่เกลี่ยต้องได้รับการพัฒนาศักยภาพ ผ่านการอบรมหลักสูตรของผู้ไกล่เกลี่ยอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะเทคนิคการจัดกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท และพัฒนาช่องทางในการเข้าถึงข้อมูลการอบรมหลักสูตรการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้ประชาชน ได้เข้าถึงอย่างกว้างขวาง รวมทั้งควรมีการจัดโครงการหรือกิจกรรมให้ผู้ไกล่เกลี่ยได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้และถอดบทเรียนร่วมกันเป็นประจำ

3.4 กลุ่มผู้รับบริการ ผู้รับบริการที่ประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ตามประเด็นปัญหาอุปสรรคที่กำหนดไว้ ส่วนใหญ่มีข้อเสนอแนะและแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ ทรัพยากรการบริหาร ในการคัดเลือกบุคคลเข้ามาปฏิบัติงานในศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนต้องมีการกำหนดหลักเกณฑ์และมีการคัดเลือกโดยคำนึงถึงจริยธรรม และความเป็น กลางของผู้ปฏิบัติงานเพื่อให้ผู้รับบริการเกิดความมั่นใจในการใช้บริการ ด้านกฎหมาย ต้องมีการสร้างการรับรู้เรื่องกฎหมายไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้มากขึ้น

ให้ประชาชนทั่วไปได้รับรู้และเชื่อมั่นในการมีกฎหมายว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท และด้านการมีส่วนร่วมต้องมีการประชาสัมพันธ์การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามกฎหมายว่าด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนให้มากขึ้น และศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนต้องมีการติดตามความคืบหน้าหรือมีการลงพื้นที่จัดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนให้มากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า รูปแบบกระบวนการและบทบาทหน้าที่ของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนต้องเกิดจากการรวมตัวกันของประชาชนไม่น้อยกว่า 5 คน โดยมีการคัดเลือกกันเองเพื่อจัดตั้งคณะทำงานบริหารซึ่งประกอบด้วยประธาน รองประธาน เหรัญญิก และเลขานุการ โดยเฉพาะประธานควรมีคุณสมบัติเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผู้นำท้องถิ่นหรือภาคประชาสังคม ทั้งนี้ผู้ร่วมก่อตั้งต้องมีอย่างน้อยหนึ่งคนที่ผ่านการอบรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามหลักสูตรที่คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติรับรอง เพื่อให้กระบวนการทำงานของศูนย์มีความน่าเชื่อถือและเป็นไปตามกรอบที่กฎหมายกำหนด (พระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562; กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ, 2567)

ผลดังกล่าวมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ อุบลวรรณ ขันธหิรัญ และคณะ (2565) ที่ศึกษา “รูปแบบการบริหารจัดการศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน โดยพุทธสันติวิธี” ในพื้นที่ตำบลสวาย จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งพบว่าการจัดตั้งศูนย์ต้องตั้งอยู่บนการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพัฒนาศักยภาพของคณะทำงาน โดยเฉพาะการเสริมทักษะด้านกฎหมายและกระบวนการไกล่เกลี่ย เนื่องจากในระยะเริ่มต้นคณะทำงานยังขาดความเข้าใจในขั้นตอนตามพระราชบัญญัติ (พุทธิวัฒน์, 2566) เช่นเดียวกับงานของ สุนทรวิภาภรณ์พรรณ และ อดุลย์ ขันทอง (2567) ที่ศึกษาการพัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนวัดใหม่ (ยายแป้น) เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่าแม้การไกล่เกลี่ยแบบจารีตจะมีบทบาทในชุมชน แต่ขาดสภาพบังคับทางกฎหมาย จึงจำเป็นต้องมีศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 เพื่อให้ผลของการไกล่เกลี่ยมีผลบังคับและได้รับการยอมรับมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยครั้งนี้แตกต่างจากงานที่กล่าวมา เนื่องจากได้ให้รายละเอียดที่ชัดเจนเกี่ยวกับ “ขอบเขตของข้อพิพาท” ที่ศูนย์สามารถดำเนินการได้ เช่น ข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินที่มิใช่กรรมสิทธิ์ ข้อพิพาทมรดก ข้อพิพาทแพ่งที่ทุนทรัพย์ไม่เกินห้าแสนบาท และข้อพิพาททางอาญาที่เป็นความผิดลหุโทษตามมาตรา 390–397 แห่งประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งถือเป็นการเติมเต็มองค์ความรู้ในเชิงกฎหมายปฏิบัติที่ยังไม่ปรากฏอย่างละเอียดในงานวิจัยที่ผ่านมา ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า งานวิจัยสามารถเชื่อมโยงทั้งมิติทางสถาบันและทุนทางสังคมเข้าด้วยกัน ทำให้ได้ภาพรวมที่ชัดเจนทั้งด้านโครงสร้าง อำนาจ และความชอบธรรมทางกฎหมายของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ในเชิงทฤษฎี งานวิจัยนี้สนับสนุนแนวคิดเรื่องการสร้างกระบวนการยุติธรรมทางเลือก (Alternative Dispute Resolution: ADR) โดยเน้นให้เห็นว่าการมีโครงสร้างศูนย์ที่ชัดเจน บุคลากรที่มีคุณสมบัติและผ่านการอบรม รวมถึงการกำหนดบทบาทหน้าที่ที่สอดคล้องกับกฎหมาย ล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้กระบวนการไกล่เกลี่ยภาคประชาชนมีประสิทธิภาพ ทั้งยังตอบโจทย์เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติด้านการสร้างสังคมที่สงบสุขและเข้าถึงความยุติธรรม (United Nations, 2015) ในเชิงปฏิบัติ ข้อค้นพบนี้สามารถนำไปใช้เป็นต้นแบบกำหนดมาตรฐานการจัดตั้งศูนย์ การฝึกอบรมผู้ไกล่เกลี่ย และการออกแบบคู่มือการดำเนินงานที่สอดคล้องกับขอบเขตข้อพิพาทที่กฎหมายกำหนด

ถึงแม้จะมีคุณูปการทั้งในเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ งานวิจัยยังมีข้อจำกัดบางประการ กล่าวคือ การศึกษาเน้นในพื้นที่จังหวัดพิจิตรเพียงแห่งเดียว จึงอาจไม่สามารถสะท้อนบริบทที่หลากหลายของพื้นที่อื่นได้

อีกทั้งการเก็บข้อมูลจากผู้ปฏิบัติงานในศูนย์เป็นหลัก อาจทำให้มุมมองของผู้ใช้บริการยังไม่ชัดเจนเพียงพอ และเนื่องจากศูนย์หลายแห่งยังจัดตั้งไม่นาน ระยะเวลาในการประเมินอาจไม่ครอบคลุมวัฏจักรการทำงานทั้งหมด ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบในพื้นที่อื่นและการติดตามผลในระยะยาวเพื่อยืนยันความถูกต้องและความยั่งยืนของผลลัพธ์ต่อไป

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผลการวิจัยที่มุ่งวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในจังหวัดพิจิตร พบว่ามีข้อจำกัดหลายประการ ได้แก่ การขาดความรู้ความสามารถและทักษะในการทำงานของผู้ปฏิบัติงานซึ่งเป็นภาคประชาชน งบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ที่ไม่เพียงพอ ความไม่ชัดเจนในแนวทางการขับเคลื่อน รวมถึงการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ที่ยังไม่ครอบคลุม ซึ่งปัญหาเหล่านี้ส่งผลโดยตรงต่อความน่าเชื่อถือและประสิทธิภาพของการไกล่เกลี่ยภาคประชาชนในพื้นที่ การแก้ปัญหาดังกล่าวจึงจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ โดยเฉพาะการจัดฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้ด้านกฎหมายและเทคนิคการไกล่เกลี่ย การจัดทำเอกสารประกอบการทำงานที่มีมาตรฐาน และการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมแก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่สาธารณชน เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยของสุริยศักดิ์ มังกรแก้ววิกุล และญาณกร โท้ประยูร (2566) ที่ศึกษา “ทิศทางของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนของคณะกรรมการหมู่บ้าน” พบว่ามีความสอดคล้องกัน โดยผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นปัญหาในการจัดตั้งและดำเนินงานของศูนย์ ความไม่ชัดเจนในคุณสมบัติของผู้ไกล่เกลี่ย ข้อจำกัดเกี่ยวกับลักษณะของข้อพิพาทที่อยู่ในขอบอำนาจ และการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ยังไม่เพียงพอ ซึ่งล้วนเป็นประเด็นที่สะท้อนตรงกับข้อค้นพบในพื้นที่จังหวัดพิจิตร กล่าวได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมิใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์เฉพาะพื้นที่ แต่เป็นอุปสรรคเชิงโครงสร้างที่พบได้ในหลายพื้นที่ของประเทศ

ขณะเดียวกัน งานวิจัยของจิตรา สรณสิริ (2564) ที่ศึกษาปัญหาการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร ก็ยืนยันในทำนองเดียวกันว่า ศูนย์ไกล่เกลี่ยหลายแห่งเผชิญข้อจำกัดด้านงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ การประชาสัมพันธ์ที่ไม่เพียงพอ การขาดทักษะด้านกฎหมายและการไกล่เกลี่ยของเจ้าหน้าที่ และการขับเคลื่อนงานที่ยังขาดทิศทางที่ชัดเจน ซึ่งปัญหาเหล่านี้ทำให้การทำงานของศูนย์ยังไม่เป็นที่ยอมรับอย่างเต็มที่จากสังคม การตีความผลการวิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า แม้พระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 จะเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนมีบทบาทในกระบวนการยุติธรรม แต่หากปราศจากการสนับสนุนที่เพียงพอทั้งในด้านทรัพยากร บุคลากร และการสร้างการรับรู้ของสังคม การดำเนินงานย่อมไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ หากพิจารณาตามแนวคิด “ความยุติธรรมเชิงชุมชน” (community justice) จะเห็นได้ว่าความสำเร็จของศูนย์ไกล่เกลี่ยขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมของประชาชนและการสนับสนุนเชิงโครงสร้างจากรัฐ หากปัจจัยเหล่านี้ยังไม่เพียงพอ กระบวนการไกล่เกลี่ยย่อมเผชิญข้อจำกัดเช่นเดียวกับที่ปรากฏในจังหวัดพิจิตร

การศึกษานี้มีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ ในทางวิชาการ ข้อมูลดังกล่าวช่วยยืนยันองค์ความรู้เดิมที่ชี้ว่าปัญหาหลักของศูนย์ไกล่เกลี่ยอยู่ที่การจัดการเชิงโครงสร้าง การพัฒนาศักยภาพบุคลากร และการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะเดียวกันยังเพิ่มเติมรายละเอียดใหม่ในเชิงปฏิบัติ โดยเฉพาะความจำเป็นในการสนับสนุนงบประมาณ ค่าตอบแทน และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึง ในทางปฏิบัติ ผลการวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางกำหนดทิศทางการสนับสนุนจากหน่วยงานกำกับดูแล เช่น กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ รวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อพัฒนาศูนย์ให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ยังมีข้อจำกัด เนื่องจากศึกษาในพื้นที่จังหวัดพิจิตรเพียงแห่งเดียว จึงอาจไม่สามารถอธิบายบริบทที่แตกต่างในพื้นที่อื่นได้อย่างครบถ้วน อีกทั้งการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในระยะเวลาจำกัดอาจทำให้ไม่สามารถสะท้อนผลในระยะยาวได้ทั้งหมด ดังนั้น การวิจัยในอนาคตควรขยายพื้นที่ศึกษาไปยังจังหวัด

อื่น ๆ และอาจใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณเพื่อวัดผลในเชิงสถิติ รวมถึงศึกษาปัจจัยทางวัฒนธรรมและสังคมที่อาจมีผลต่อการยอมรับของประชาชน เพื่อเติมเต็มความเข้าใจและสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายที่รอบด้านยิ่งขึ้น

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ด้านแนวทางพัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนในจังหวัดพิจิตร พบว่ามีข้อเสนอจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 4 กลุ่ม ได้แก่ ผู้บริหาร คณะกรรมการศูนย์ ผู้ไกล่เกลี่ย และผู้รับบริการ ซึ่งต่างสะท้อนโจทย์ร่วมที่คล้ายกันคือ ความจำเป็นในการยกระดับศักยภาพของบุคลากร เพิ่มความชัดเจนในการบริหารจัดการ จัดสรรงบประมาณและทรัพยากรที่เพียงพอ ตลอดจนการขยายการมีส่วนร่วมและการสร้างการยอมรับในระดับสังคม หากวิเคราะห์เปรียบเทียบกับงานศึกษาที่ผ่านมา จะเห็นว่าผลการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องอย่างมากกับงานของ ณัฏฐณิชา ชวนประเสริฐ (2563) ซึ่งศึกษาปัญหาอุปสรรคของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนในจังหวัดลพบุรี โดยพบว่าปัญหาสำคัญคือการขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากหน่วยงานรัฐ งบประมาณไม่เพียงพอ และการประชาสัมพันธ์ที่ไม่ทั่วถึง ซึ่งทำให้ประชาชนบางส่วนยังไม่เข้าถึงบริการไกล่เกลี่ยอย่างแท้จริง สะท้อนภาพเดียวกับกรณีจังหวัดพิจิตรที่ยังขาดกลไกสนับสนุนที่เป็นระบบ นอกจากนี้ ผลวิจัยยังสอดคล้องกับงานปริทรรศน์ของ สุริยศักดิ์ มังกรแก้ววิกุล และญาณกร โท้ประยูร (2566) ที่เสนอทิศทางของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน โดยชี้ว่าปัญหาสำคัญอยู่ที่คุณสมบัติและสมรรถนะของผู้ไกล่เกลี่ย การขาดงบประมาณและทรัพยากร รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ยังไม่เข้มแข็ง (มังกรแก้ววิกุล & โท้ประยูร, 2566) ผลการวิจัยในจังหวัดพิจิตรยืนยันข้อสังเกตนี้ แต่เพิ่มรายละเอียดเชิงลึกว่าผู้ปฏิบัติงานส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุซึ่งเข้ามาด้วยจิตอาสา จึงจำเป็นต้องพัฒนาทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพให้สมดุล

ในอีกมิติหนึ่ง งานวิจัยเชิงปฏิบัติการในพื้นที่กรุงเทพมหานคร โดย สุนทร วิภาภรณ์พรรณ และอดุลย์ ขันทอง (2567) ที่พัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยวัดใหม่ (ยายแป้น) ด้วยกรอบพุทธสันติวิธีและสาราณียธรรม 6 ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้กลไกทางวัฒนธรรมและศาสนาในการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรและความไว้วางใจของประชาชน (สุนทร & ขันทอง, 2567) เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีพิจิตร ซึ่งเน้นไปที่การสนับสนุนงบประมาณและการอบรมด้านทักษะไกล่เกลี่ย จะเห็นได้ว่าความแตกต่างนี้มาจากบริบทพื้นที่ที่ไม่เหมือนกัน โดยในชนบทพิจิตรต้องการการพัฒนาทางโครงสร้างและทรัพยากร ขณะที่ในเมืองใหญ่เน้นการบูรณาการทุนทางสังคมและค่านิยมร่วม ผลวิจัยครั้งนี้จึงสนับสนุนองค์ความรู้เดิมเกี่ยวกับความจำเป็นของการสนับสนุนระบบและบุคลากรในการดำเนินงานศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน แต่ยังขยายองค์ความรู้ด้วยการจำแนกแนวทางพัฒนาอย่างละเอียดตามกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ ต้องใช้แนวทางที่เหมาะสมกับบริบท ทั้งนี้ยังมีข้อจำกัดจากการที่ศึกษาเฉพาะจังหวัดพิจิตร จึงควรมีการวิจัยเปรียบเทียบพื้นที่อื่น ๆ เพื่อสังเคราะห์แนวทางเชิงนโยบายที่ครอบคลุมยิ่งขึ้น

ในรูปของ WORAPOL Model ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

W = Win–Win หมายถึง การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ต้องเป็นไปด้วยการได้ประโยชน์ของทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายที่ได้กระทำความผิดหรือผู้กระทำ และผู้ได้รับผลการกระทำ หรือผู้เสียหาย ตลอดจนชุมชนหรือสังคมต้องได้รับประโยชน์ด้วยกันทุกฝ่าย

O = Obviously หมายถึง ความชัดเจน ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ทุกฝ่ายต้องมีความถูกต้องชัดเจนในการดำเนินงาน ไม่ว่าจะเป็น ข้อเท็จจริงต่างๆ ความต้องการผลสำเร็จของการไกล่เกลี่ย และความชัดเจนในความซื่อสัตย์ของทุกฝ่ายในการเข้ามาสู่กระบวนการไกล่เกลี่ย

R = Really หมายถึง ความจริง ทุกฝ่ายที่เข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ต้องตั้งอยู่บนความจริง ไม่แสแสร้งแกล้งทำ ไม่มีเจตนาเบียดเบียนผู้อื่นหรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหาย จากการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท

A = Agreement หมายถึง การทำข้อตกลงร่วมกัน ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน เมื่อดำเนินการสำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว คู่กรณีทุกฝ่ายต้องทำข้อตกลงร่วมกันเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อเป็นหลักฐานใช้อ้างอิงได้

P = Parallelism หมายถึง ความเท่าเทียม ในการดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ต้องตั้งอยู่บนความเสมอภาคเพื่อสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้น ทั้งในด้านการบริหารงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน และผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทประจำศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ซึ่งต้องผ่านการอบรมการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามหลักสูตรที่คณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ ในการปฏิบัติงานการไกล่เกลี่ยจะต้องยึดหลักจริยธรรมของผู้ไกล่เกลี่ยด้วย นอกจากนี้ยังจะต้องมีหลักธรรมแห่งความไม่ลำเอียง หรือ อคติ 4 เป็นหลักธรรมในการปฏิบัติด้วย ได้แก่ 1) ฉันทาคติ = ความลำเอียงเพราะรักหรือชอบพอกัน 2) โทสาคติ = ความลำเอียงเพราะชัง 3) โมหาคติ = ความลำเอียงเพราะเขลา หรือหลงผิด และ 4) ภยาคติ = ความลำเอียงเพราะกลัว

O = Open your heart หมายถึง การเปิดใจของคุณ คู่กรณีในทุกฝ่ายที่เข้าสู้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ต้องมีความสมัครใจร่วมกันของทุกฝ่าย ต้องเปิดใจของตัวเองในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เปิดใจในการแก้ไขปรับปรุงตัวในสิ่งที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่าย ทุกฝ่ายต้องมีความเชื่อมั่นซึ่งกันและกันในการดำเนินการร่วมกัน และยอมรับผลในการดำเนินการร่วมกันด้วย ไม่ว่าจะสำเร็จหรือไม่ก็ตาม

L = Low cost หมายถึง ค่าใช้จ่ายที่ต่ำ หรือ ประหยัดงบประมาณในการดำเนินการ ซึ่งการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน มุ่งเน้นเพื่อลดค่าใช้จ่ายทั้งภาครัฐ และภาคประชาชน ให้มีค่าใช้จ่ายที่น้อยที่สุด หากมาใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนแล้ว จะทำให้ประเทศชาติหรือรัฐ ประหยัดค่าใช้จ่าย ไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายของ ตำรวจ อัยการ ศาล และหน่วยงานอื่นๆ ส่วนคู่กรณีหากไปใช้กระบวนการยุติธรรมหลักจะต้องมีค่าใช้จ่ายในการจ้างทนายความ ค่าเดินทางต่างๆ รวมถึงค่าใช้จ่ายในการวิ่งเต้นต่างๆ เพื่อให้ตนเองได้รับประโยชน์การดำเนินคดี เป็นต้น

สรุปได้ว่า หลักการ WORAPOL Model กล่าวคือ W คู่กรณีทุกฝ่ายต้องได้รับประโยชน์ร่วมกัน ทั้งผู้กระทำ ผู้เสียหาย และชุมชนไม่มีฝ่ายใด “แพ้” ทุกฝ่ายต้องรู้สึกว่า “ได้ประโยชน์” ทุกๆฝ่าย O ทุกอย่างต้องชัดเจน โปร่งใส ตรวจสอบได้ Rตั้งอยู่บน “ความจริงใจ” และ หลีกเลี่ยงการเสแสร้ง หรือการเอาเปรียบ A ต้องมีข้อตกลงร่วมกันเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้เป็นหลักฐานในการอ้างอิง ส่งผลให้การไกล่เกลี่ยมีความสมบูรณ์และยั่งยืน P ความเสมอภาคและยุติธรรม ไม่มีอคติ 4 ได้แก่ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ และผู้ไกล่เกลี่ยต้องผ่านการอบรม และยึดจริยธรรม O ทุกฝ่ายต้อง “เปิดใจ” รับฟังซึ่งกันและกัน ยอมรับผลการไกล่เกลี่ยโดยสมัครใจ และ L ลดค่าใช้จ่ายของรัฐและประชาชน ไม่ต้องมีค่าทนาย ค่าศาล

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1. การจัดตั้งและกำหนดโครงสร้างศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน กำหนดนโยบายให้มีศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนอย่างน้อย 1 แห่งต่อ 1 ตำบล เพื่อลดความสับสนและป้องกันการทับซ้อนของพื้นที่ วางโครงสร้างคณะทำงานบริหารศูนย์ให้มีบุคคลที่มีความรู้และทักษะด้านกฎหมาย เช่น ทนายความ นักกฎหมาย หรือข้าราชการเกษียณ เพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา

2. การสนับสนุนด้านกฎหมาย งบประมาณ และทรัพยากร พัฒนากฎหมายและระเบียบรองเพื่อรองรับการจัดสรรงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ย ทำให้ศูนย์สามารถบริหารจัดการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง

3. การบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่งเสริมการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท สร้างความร่วมมือในการนำกระบวนการไกล่เกลี่ยไปปฏิบัติในระดับพื้นที่ เพื่อให้เกิดการยอมรับและความเชื่อมั่นจากประชาชน

4. การพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศกลาง จัดทำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศกลางเพื่อเป็นเครื่องมือในการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานรัฐและภาคประชาชน ใช้เป็นระบบติดตามผลการดำเนินงานด้านการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในระดับประเทศ เพื่อยกระดับมาตรฐานการไกล่เกลี่ยให้โปร่งใสและตรวจสอบได้

ข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติ

1. การสนับสนุนทรัพยากรและสื่อประชาสัมพันธ์ จัดสรรงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์สำหรับการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน สนับสนุนสื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ เพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพและเข้าถึงประชาชนได้จริง

2. การเสริมบุคลากรและการฝึกอบรม จัดสรรเจ้าหน้าที่หรือผู้เชี่ยวชาญทำหน้าที่ที่ปรึกษาและพี่เลี้ยงให้กับคณะกรรมการบริหารประจำศูนย์ กำหนดหลักสูตรอบรมและฝึกปฏิบัติสำหรับคณะกรรมการบริหารและผู้ไกล่เกลี่ย เพื่อเพิ่มองค์ความรู้และทักษะด้านการไกล่เกลี่ย รวมถึงความรู้ทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

3. การประชุมและการติดตามผลการดำเนินงาน จัดการประชุมประจำปีระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน เพื่อติดตามผลการดำเนินงานและถอดบทเรียน กำหนดทิศทางการทำงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างศูนย์ไกล่เกลี่ยและหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง

4. การสร้างแรงจูงใจและการมีส่วนร่วม จัดกิจกรรมเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ เช่น มอบรางวัลศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทดีเด่นประจำปี ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการบริหาร ผู้ไกล่เกลี่ย และอาสาสมัคร โดยการจัดกิจกรรมสร้างเครือข่ายและการมีส่วนร่วมในระดับพื้นที่

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการดำเนินการในอนาคต ดังนี้

1. การศึกษาความพึงพอใจของผู้รับบริการ ควรมีการศึกษาระดับความพึงพอใจของประชาชนที่เข้ารับบริการศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ภายใต้พระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 เพื่อสะท้อนคุณภาพการให้บริการและหาแนวทางในการปรับปรุงพัฒนา

2. การวิเคราะห์ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการไกล่เกลี่ย ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ทั้งด้านโครงสร้างองค์กร บุคลากร กระบวนการ และบริบทของพื้นที่ เพื่อพัฒนาแนวทางการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3. การเปรียบเทียบการไกล่เกลี่ยภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 กับกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2534 เพื่อหาความเหมือน ความต่าง และข้อเด่นข้อจำกัด อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากฎหมายและการปฏิบัติในอนาคต

บรรณานุกรม

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม. (2567). *รายงานประจำปี 2567*. กรุงเทพมหานคร: กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม.

จิตรา สรณสิริ. (2564). *ปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 ในเขตกรุงเทพมหานคร*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาอาชญาวิทยาและการบริหารงานยุติธรรม คณะอาชญาวิทยาและการบริหารงานยุติธรรม). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรังสิต.

จิตรา สรณสิริ. (2564). *ปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 ในเขตกรุงเทพมหานคร*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาอาชญวิทยาและการบริการงานยุติธรรม). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรังสิต.

ชลัท ประเทืองรัตนา. (2564). *การจัดการความขัดแย้งด้วยการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน*. (รายงานวิจัย). กรุงเทพมหานคร: สำนักสันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า.

ณัฏฐณิชา ชวนประเสริฐ. (2558). ปัญหาอุปสรรคของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ในการไกล่เกลี่ยระงับข้อพิพาท กรณีศึกษา เจ้าหน้าที่ไกล่เกลี่ยของศูนย์ยุติธรรมชุมชน อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลบบุรี. *วารสารสหวิทยาการ*, 12(1), 97–113.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต ป.ธ.9). (2557). *วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ พระพุทธศาสนากับความสมานฉันท์แห่งชาติ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). *ยุทธศาสาตร์ชาติ 20 ปี (2561-2580) (ฉบับประกาศราชกิจจานุเบกษา)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขานุการของคุณกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สุนทร วิภาภรณ์พรรณ และ อดุลย์ ขันทอง. (2567). การพัฒนาศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนวัดใหม่ (ยายแป้น) เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร โดยพุทธสันติวิธี. *วารสารสันติศึกษา มจร*, 12(2), 719–732.

สุริยศักดิ์ มังกรแก้ววิกุล และ ญาณกร โท้ประยูร. (2566). ทิศทางของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชนของคณะกรรมการหมู่บ้านมีอำนาจหน้าที่ในการประนีประนอมข้อพิพาทในระดับหมู่บ้าน. *วารสารสมาคมนักวิจัย*, 28(4), 88–92.

อุบลวรรณ ขันธหิรัญ, พระครูปลัดปัญญาวรวัฒน์ และพระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปญฺโญ. (2565). รูปแบบการบริหารจัดการศูนย์ไกลเกลี่ยขอพิพาทภาคประชาชน โดยพุทธสันติวิธี: กรณีศึกษาศูนย์ไกลเกลี่ยขอพิพาทภาคประชาชน ตำบลสวาย อำเภอปรางคกู จังหวัดศรีสะเกษ. *วารสารสัติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(6), 2649–2665.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations.

ปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*

Public service problems of local government organizations

[1]จุฑามาศ กิจกุลนำชัย, [2]จักรวาล สุขไมตรี
[1]Juthamas Kitkulnamchai, [2]Jagraval Sukmaitree[2]
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
Master of Political Science in Politics and Government, Suan Sunandha Rajabhat University
[1]Email: s65563825045@ssru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสารเพื่อศึกษาปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กฎหมาย ระเบียบ และรายงานจากหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์สาระสำคัญของปัญหา พบว่าปัญหาหลักของการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ข้อจำกัดด้านงบประมาณและบุคลากร ความซ้ำซ้อนของอำนาจหน้าที่ การขาดความมีส่วนร่วมของประชาชน และข้อจำกัดด้านความโปร่งใสและประสิทธิภาพการบริหารจัดการ ผลการศึกษาเสนอให้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหาร เพิ่มศักยภาพบุคลากร ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และพัฒนากลไกการตรวจสอบ เพื่อยกระดับคุณภาพการบริการสาธารณะให้ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างมีประสิทธิผลและยั่งยืน

คำสำคัญ: สภาพปัญหา; การบริการสาธารณะ; องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น; การกระจายอำนาจ

ABSTRACT

This academic article is a documentary study examining public service problems in local administrative organizations. Data were gathered from academic documents, relevant research, laws, regulations, and reports from authorized agencies to analyze and synthesize the essential issues. The findings indicate that the main public service problems in local administrative organizations include budget and personnel constraints, duplication of authority, lack of public participation, and limitations in transparency and management efficiency. The study recommends improving the administrative structure, increasing personnel capacity, promoting community participation, and developing inspection mechanisms to enhance the quality of public services and effectively and sustainably meet public needs.

Keywords: Problems; Public services; Local government organizations; Decentralization

บทนำ

องค์การบริหารส่วนตำบล คือ องค์กรของราชการส่วนท้องถิ่นที่จัดตั้งขึ้นตามหลักการปกครองตนเองตามเจตนารมณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมีความเป็นอิสระในการกำหนดนโยบายการปกครอง การบริหาร การบริหารงานบุคคล การเงินและการคลัง และมีอำนาจหน้าที่ของตนเองโดยเฉพาะ องค์กรปกครอง

* Received August 14, 2025; Revised October 9, 2025; Accepted October 10, 2025

ส่วนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมและการฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่นนั้น ตลอดจนส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กที่สุด ซึ่งมีฐานะเป็นนิติบุตคลและเป็นหน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่นสามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตามกฎหมายโดยองค์การบริหารส่วนตำบลมีความสำคัญต่อชุมชนในลักษณะที่เป็นองค์กรพื้นฐานของท้องถิ่นและเป็นกลไกที่สำคัญต่อการบริหารจัดการพัฒนาระดับท้องถิ่นและมีหลักในการบริหารงานพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดประสิทธิภาพทั้งยังเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง (ราชกิจจานุเบกษา, 2560)

การบริการสาธารณะถือเป็นภารกิจหลักขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะหน่วยงานของรัฐที่ใกล้ชิดประชาชนมากที่สุด มีหน้าที่ในการจัดสรรบริการขั้นพื้นฐานและกิจกรรมสาธารณะเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการด้านสาธารณูปโภค การสาธารณสุข การศึกษา การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนการส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่น การจัดบริการสาธารณะจึงเป็นตัวชี้วัดความสามารถในการบริหารจัดการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตยรากฐานและความเป็นธรรมทางสังคม

ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ได้กำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีอิสระในการกำหนดนโยบายและบริหารงานภายในขอบเขตของกฎหมาย เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในพื้นที่ แต่ในทางปฏิบัติ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังคงเผชิญกับข้อจำกัดและปัญหาหลายประการที่ส่งผลต่อคุณภาพและประสิทธิภาพของบริการสาธารณะ

ปัญหาที่สำคัญ คือ ข้อจำกัดด้านงบประมาณ แม้ว่ากฎหมายจะกำหนดให้มีการกระจายงบประมาณสู่ท้องถิ่น แต่สัดส่วนงบประมาณที่ได้รับยังไม่เพียงพอต่อภารกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทหรือท้องถิ่นขนาดเล็กที่มีรายได้จากฐานภาษีจำกัด ทำให้การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะบางประเภทไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ รองลงมา คือ ข้อจำกัดด้านบุคลากร โดยบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนไม่น้อยยังขาดความรู้ ความเชี่ยวชาญ หรือประสบการณ์ในการจัดบริการสาธารณะตามมาตรฐาน ดวงฤทัย ศรีมุกข์ (2564) อีกทั้งยังมีปัญหาการโยกย้ายและการขาดแรงจูงใจในการทำงาน ส่งผลให้ประสิทธิภาพการบริหารจัดการลดลงและไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างทันท่วงที นอกจากนี้ความซ้ำซ้อนของอำนาจหน้าที่ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาค เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการบริการสาธารณะ เพราะทำให้เกิดความล่าช้าในการตัดสินใจ การใช้ทรัพยากรอย่างซ้ำซ้อน และความไม่ชัดเจนในการรับผิดชอบเมื่อเกิดปัญหาในพื้นที่ ส่งผลให้ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพ และการขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนก็เป็นเรื่องสำคัญแม้หลักการปกครองท้องถิ่นจะเน้นให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางและตรวจสอบการบริหาร แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่าการมีส่วนร่วมยังอยู่ในระดับต่ำ อันเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านความรู้ ความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับสิทธิและบทบาทของตนเอง ตลอดจนช่องทางในการแสดงความคิดเห็นที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังพบปัญหาด้านความโปร่งใสและธรรมาภิบาลในบางพื้นที่ เช่น การใช้ดุลพินิจที่ไม่สอดคล้องกับหลักความเป็นธรรม การจัดซื้อจัดจ้างที่ขาดความโปร่งใส หรือการบริหารงานที่ไม่ยึดหลักประสิทธิภาพ ปัญหาเหล่านี้ไม่เพียงแต่ลดทอนความไว้วางใจของประชาชนต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ยังส่งผลต่อความยั่งยืนของการพัฒนาท้องถิ่นในระยะยาว

ดังนั้นการศึกษาปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในครั้งนี้ จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงนโยบาย เนื่องจากสามารถช่วยให้เข้าใจถึงสภาพปัญหาเชิงลึกและปัจจัยที่

เกี่ยวข้อง ตลอดจนเสนอแนวทางพัฒนาที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อยกระดับคุณภาพบริการสาธารณะให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใส และตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง อันจะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับการปกครองส่วนท้องถิ่นและระบบประชาธิปไตยโดยรวม

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้พัฒนากรอบแนวคิดโดยการบูรณาการทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง 4 องค์ประกอบหลัก เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาได้อย่างรอบด้านและเป็นระบบ ประกอบด้วย 1) ความหมายของการพัฒนาชุมชน 2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับการวางแผนพัฒนาท้องถิ่น 3) แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริการสาธารณะ และ 4) ปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

แนวคิดของการบริการสาธารณะ

แนวคิดในการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่เหมาะสมที่สุดวิธีหนึ่งที่จะนำมาใช้เพื่อยกระดับการครองชีพ ป้องกันการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประชาชนในชนบทกำลังเผชิญอยู่ การพัฒนาชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการ พัฒนาชนบททั่วประเทศด้วยเหตุที่การพัฒนาชุมชนนั้นครอบคลุมการพัฒนาสังคม ชุมชน และ สาธารณูปโภคอื่นๆ เช่น การส่งเสริมอาชีพโดยพยายามช่วยเหลือประชาชนให้ตื่นตัวมาร่วมมือกับรัฐในการพัฒนาประเทศในส่วนที่ประชาชนจะช่วยได้ การพัฒนาจึงถือได้ว่าเป็นกระบวนการการศึกษา (Education Process) ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสำคัญยิ่งในการที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เพื่อผสมผสานร่วมกันพัฒนาประเทศในขั้นสุดยอด

การพัฒนา หมายความว่า การพัฒนานั้นจะต้องมีการ เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง เป็นการเริ่มเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ในทางที่ดีขึ้นกว่าสภาพที่เป็นอยู่เดิมหรือคงไว้สิ่ง เก่าที่ดีอยู่แล้ว ให้ดียิ่งขึ้นทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม (Todaro & Smith, 2015) ส่วนคำว่า “ ชุมชน” Community ได้ให้ความหมายของคำว่าชุมชนไว้ดังนี้ ชุมชน หมายถึง พื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคนและหมายความถึงกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นโดยมีความสนใจ มีวัตถุประสงค์ในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (McMillan & Chavis, 1986) ส่วนเสถียร เหลืองอร่ามให้ ความหมายของคำว่าชุมชนไว้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มมนุษย์ กลุ่มหนึ่งที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตทาง ภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างแน่นอนและติดต่อกันมีการดำเนินชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเดียว นอกจากนี้ ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกันมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน (Putnam, 2000)

จากความหมายดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มุ่งยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่เดียวกันโดยอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชนหมายถึงกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจมีการติดต่อสื่อสาร การช่วยเหลือเกื้อกูล และการดำเนินชีวิตภายใต้บรรทัดฐานเดียวกันการพัฒนาชุมชนเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงการดำเนินงานมุ่งแก้ไขปัญหาและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนให้ดีขึ้นส่งเสริมการพึ่งพาตนเองและสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายภายในชุมชนเป็นกระบวนการที่เน้นความริเริ่มจากประชาชนแต่สามารถใช้เทคนิคกระตุ้นได้เมื่อจำเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสะท้อนถึงความเจริญเติบโตและความก้าวหน้าของชุมชนเป้าหมายสูงสุดคือการสร้างความผาสุก ความมั่นคงและความยั่งยืนให้แก่สมาชิกทุกคนในชุมชน

ความหมายของการบริการสาธารณะ

องค์การสหประชาชาติ (UN, 1996) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปใจความได้ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการรวมกำลังระหว่างประชาชนในชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของ

รัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ให้เจริญยิ่งขึ้นและผสมผสานเข้าเป็นชีวิตของชาติ ทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

กรมการพัฒนาชุมชน (2558, น. 1) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปใจความได้ว่า การพัฒนาชุมชน คือการพัฒนาความรู้ความสามารถของประชาชน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการช่วยตนเอง เพื่อนบ้านและชุมชนให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยการร่วมมือระหว่างประชาชนกับรัฐบาล เป็นวิธีการที่นำเอาบริการของรัฐบาลผนวกเข้ากับความต้องการของประชาชน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

พัฒน์ บุญรัตนพันธุ์ (2542, น. 1) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปใจความได้ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นขบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อเป็นการกระตุ้นเตือน ยั่วยุและส่งเสริมประชาชนในชนบทให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น และเสริมสร้างท้องถิ่นให้ก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการดูแลตนเองตามระบอบประชาธิปไตย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2538, น. 10) ได้ให้อธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนไว้ ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปใจความได้ว่า การพัฒนาชุมชน คือการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของชุมชนจากสภาพที่เป็นอยู่ (สภาพที่ไม่พึงปรารถนาไม่ดีงาม) ไปสู่เปูาหมายที่กำหนดไว้ (สภาพที่พึงปรารถนาที่ดีงามหรือเจริญ) กล่าวคือเป็นการจูงใจเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงสภาพของส่วนประกอบต่าง ๆ ในชุมชน จากสภาพที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่สภาพที่พึงปรารถนาอันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้กล่าวโดยสรุปการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชุมชนที่มีการวางแผน (Planned Community Change)

สนธยา พลศรี (2555, น. 49) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปใจความได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชน ให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยใช้พลังและความร่วมมือจากคนในชุมชนและหน่วยงานของรัฐและองค์กรในชุมชน เพื่อปรับปรุงแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความก้าวหน้าทั้งในด้านคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง โดยมุ่งยกระดับมาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตของประชาชน เป็นกระบวนการที่มุ่งยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างประชาชนกับหน่วยงานรัฐหรือการสนับสนุนจากภายนอก เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองในทิศทางที่ดีขึ้น โดยเน้นการพัฒนาความรู้ ความสามารถ และศักยภาพของคนในชุมชนให้สามารถช่วยเหลือตนเองและเพื่อนบ้านได้ พร้อมทั้งกระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่ม การมีส่วนร่วม และการวางแผนเพื่อปรับปรุงสภาพของชุมชนจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่เป้าหมายที่ดีงาม อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งและความก้าวหน้าของทั้งชุมชนและประเทศชาติ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับการวางแผนพัฒนาท้องถิ่น

คู่มือการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น 2546, น. 11) ได้กล่าวถึงพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 มาตรา 16 และมาตรา 17 บัญญัติให้เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล และการปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษมีอำนาจหน้าที่ในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นของตนเองแล้ว ยังมีอำนาจหน้าที่ในการประสานการจัดทำแผนพัฒนาจังหวัดตามระเบียบที่คณะรัฐมนตรีกำหนดอีกด้วย

เนื่องด้วยจากการวางแผนทั้งในระยะสั้น และระยะเวลาเกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายการปกครองการบริหาร การบริหารงานบุคคล การเงินและการคลังและการปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ที่กฎหมาย

กำหนด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีความเป็นอิสระในการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นและการกำหนดการตามแผนความเป็นอิสระนั้นไม่ได้หมายถึงความเป็นอิสระในฐานะเป็น “รัฐอิสระ” แต่เป็นการมอบอำนาจหน้าที่ในการจัดบริการสาธารณะบางส่วนให้ และยังต้องอยู่ในการกำกับดูแล หรือตรวจสอบโดยรัฐบาลและประชาคมอีกด้วย ผู้เกี่ยวข้องกับการวางแผนพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องตระหนักว่าแผนพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องสอดคล้องกับแผนพัฒนาระดับต่าง ๆ ได้แก่ แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นโยบายรัฐบาลแผนกระทรวง แผนกรม และรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ซึ่งเป็นแผนระดับชาติ ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด และแผนพัฒนาจังหวัดในระดับจังหวัด ตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาอำเภอ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565; กระทรวงมหาดไทย, 2564; พิชาย, 2560)

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในฐานะกลไกหลักในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของพื้นที่ เนื่องจากเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนและมีหน้าที่โดยตรงในการจัดบริการสาธารณะ รวมทั้งขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในระดับพื้นที่ ภายใต้แนวคิดการกระจายอำนาจ (Decentralization) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงควรได้รับสิทธิในการกำหนดนโยบายตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ ตลอดจนบริหารงบประมาณและทรัพยากรให้สอดคล้องกับลักษณะและความต้องการเฉพาะของแต่ละพื้นที่ งานวิจัยของ Bahl และ Linn (1992) รวมถึง Bird และ Smart (2002) ชี้ให้เห็นว่าการกระจายอำนาจด้านการคลังและการจัดสรรทรัพยากรอย่างเพียงพอเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งในการปฏิบัติจริง กระบวนการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นจำเป็นต้องใช้ข้อมูลที่ถูกต้องและทันสมัย ทั้งด้านประชากร เศรษฐกิจ ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาจัดลำดับความสำคัญของโครงการและการลงทุนได้อย่างเหมาะสม ขณะเดียวกันแผนดังกล่าวควรสะท้อนเสียงของประชาชนและภาคส่วนต่าง ๆ ตามหลักการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning) โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมเสนอปัญหา กำหนดแนวทางแก้ไข และติดตามผลการดำเนินงาน เพื่อสร้างความโปร่งใสและความเชื่อมั่นในกระบวนการบริหาร งานวิจัยของ Ostrom (1990) ยังยืนยันว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนและความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและความยั่งยืนของโครงการพัฒนา

นอกจากนี้ แผนพัฒนาท้องถิ่นยังควรเชื่อมโยงกับกรอบนโยบายระดับชาติและเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน การวางแผนที่มีคุณภาพต้องครอบคลุมหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม การจัดการน้ำสะอาดและระบบประปา การกำจัดขยะ การดูแลสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสุขภาพ การศึกษา รวมถึงการสร้างงานและรายได้ ทั้งหมดนี้ควรดำเนินไปอย่างบูรณาการและสอดรับกับศักยภาพของพื้นที่ อย่างไรก็ดีสังคมท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากการขยายตัวของเมือง ปัญหาภูมิอากาศ และความเสี่ยงใหม่ ๆ เช่น อุทกภัยและโรคระบาด ซึ่งต้องการการวางแผนเชิงรุก องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงจำเป็นต้องมีระบบติดตามและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและฐานข้อมูลที่ทันสมัยเพื่อตัดสินใจได้อย่างแม่นยำ งานวิจัยของ UNDP (2017) เน้นว่าการพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืนต้องอาศัยการจัดสรรทรัพยากรอย่างเหมาะสม ควบคู่กับการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรและการมีส่วนร่วมของประชาชน

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาท้องถิ่นยังต้องเผชิญกับความท้าทายด้านการเมือง ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่ งานวิจัยของ World Bank (2004) ชี้ว่าปัญหาความไม่เท่าเทียมเหล่านี้ส่งผลต่อโอกาสเข้าถึงบริการสาธารณะและลดทอนความเป็นธรรมทางสังคม ดังนั้น การวางแผนพัฒนาท้องถิ่นจึงควรให้ความสำคัญกับหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) การตรวจสอบและประเมินผลอย่าง

ต่อเนื่อง การสร้างกลไกความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และภาคเอกชน ตลอดจนการเสริมสร้างระบบการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพื่อให้แผนพัฒนามีความโปร่งใส ตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชน และนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืนในระยะยาว

จากข้อมูลที่ได้ศึกษามาจึงสรุปได้ว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นและประสานการจัดทำแผนพัฒนาจังหวัดตามระเบียบที่กำหนด โดยต้องคำนึงถึงนโยบายการปกครอง การบริหารงานบุคคล การเงิน และการคลัง ทั้งนี้แผนพัฒนาต้องสอดคล้องกับแผนพัฒนาระดับต่าง ๆ และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐบาลและประชาคม อีกทั้งยังเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาพื้นที่ เนื่องจากใกล้ชิดประชาชนและมีหน้าที่จัดบริการสาธารณะโดยตรง การวางแผนพัฒนาที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการกระจายอำนาจ ข้อมูลที่ถูกต้อง และการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้โครงการตอบสนองความต้องการจริงของชุมชน ขณะเดียวกันต้องเชื่อมโยงกับนโยบายชาติและเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งครอบคลุมด้านโครงสร้างพื้นฐาน การจัดการทรัพยากร สุขภาพ การศึกษา และการสร้างรายได้ โดยต้องดำเนินงานอย่างบูรณาการ โปร่งใส และมีธรรมาภิบาล พร้อมทั้งเตรียมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและความท้าทายต่าง ๆ เพื่อให้การพัฒนาท้องถิ่นมีความยั่งยืนในระยะยาว

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริการสาธารณะ

แนวคิดการให้บริการสาธารณะนั้นคือ ภารกิจ หน้าที่ของหน่วยราชการ องค์กรของรัฐที่จัดทำขึ้นเพื่อให้บริการและสนองตอบความต้องการให้กับประชาชนโดยส่วนรวม เพื่อให้เข้าใจแนวคิดการให้บริการสาธารณะคณะผู้วิจัยจึงได้ทบทวนแนวคิดการให้บริการสาธารณะในมุมมองของนักวิชาการ ในประเด็นความหมาย องค์ประกอบและหลักเกณฑ์การให้บริการสาธารณะ ดังนี้

วรฉัตร วริวรรณ (2566) กล่าวว่า การบริการสาธารณะ หมายถึง กิจการที่อยู่ในความอำนวยการหรือในความควบคุมของฝ่ายการปกครองที่จัดขึ้น เพื่อสนองความต้องการของประชาชน ฝ่ายปกครองหมายถึง ฝ่ายบริหารที่รวมถึงข้าราชการทุกส่วนกลาง ภูมิภาคและท้องถิ่นที่มีหน้าที่จะต้องจัดทำบริการสาธารณะให้แก่ประชาชน โดยมีลักษณะดังนี้

1. เป็นกิจกรรมที่อยู่ในการควบคุมของรัฐ
2. มีวัตถุประสงค์ในการสนองความต้องการส่วนรวมของประชาชน
3. การจัดระเบียบและวิธีดำเนินบริการสาธารณะ ย่อมแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้เสมอเพื่อให้เหมาะสมแก่ความจำเป็นแห่งกาลสมัย
4. ต้องจัดดำเนินการโดยสม่ำเสมอ
5. เอกชนย่อมมีสิทธิที่จะได้รับประโยชน์จากบริการสาธารณะเท่าเทียมกัน

เกษม แก้วสนั่น (2566) อธิบายว่า การจัดบริการสาธารณะ (Public Service Delivery) เป็นภารกิจสำคัญของรัฐในการตอบสนองต่อความต้องการร่วมกันของประชาชน โดยอยู่ภายใต้การดูแลของภาครัฐ ซึ่งอาจดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐเอง หรือมอบหมายให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทแทน การบริการดังกล่าวควรดำเนินไปตามแนวทางของหลักธรรมาภิบาลที่ถือเป็นหัวใจของการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐ และเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความพึงพอใจและความไว้วางใจจากสังคม

โดยการบริการสาธารณะตามหลักธรรมาภิบาลตั้งอยู่บน 6 แนวคิดหลัก ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่า ซึ่งมีบทบาทในการสร้างบรรยากาศที่โปร่งใส ยุติธรรม และเอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ การจัดบริการยังต้องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ครอบคลุม และเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มได้รับประโยชน์อย่าง

เท่าเทียม รวมทั้งสามารถปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป จะเห็นได้ว่าการนำหลักธรรมาภิบาลมาใช้จึงช่วยให้การบริหารงานสาธารณะโปร่งใส ตรวจสอบได้ และเปิดพื้นที่ให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทร่วมในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการเสนอแนะ การตัดสินใจ หรือการประเมินผล อีกทั้งยังช่วยลดปัญหาการทุจริต ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของเจ้าหน้าที่รัฐ และทำให้การใช้ทรัพยากรเกิดประโยชน์สูงสุด

ท้ายที่สุด การจัดบริการสาธารณะโดยยึดหลักธรรมาภิบาลไม่เพียงแต่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน แต่ยังสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคมไทย สนับสนุนกระบวนการประชาธิปไตย และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ

สรุปได้ว่า แนวคิดการให้บริการสาธารณะเป็นภารกิจและหน้าที่สำคัญของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของประชาชนโดยส่วนรวม โดยมีลักษณะสำคัญคือเป็นกิจกรรมที่อยู่ในความควบคุมของรัฐ มุ่งตอบสนองประโยชน์สาธารณะ ต้องดำเนินไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ สามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและความต้องการของประชาชนในแต่ละช่วงเวลา และประชาชนทุกกลุ่มย่อมมีสิทธิได้รับประโยชน์จากบริการสาธารณะอย่างเท่าเทียมกัน การให้บริการสาธารณะในลักษณะนี้จึงมีบทบาทโดยตรงต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน เสริมสร้างความมั่นคงของสังคม และช่วยให้การพัฒนาประเทศดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

ปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของการบริหารจัดการภาครัฐ เนื่องจากการบริการสาธารณะถือเป็นหน้าที่หลักขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ทั้งในด้านการคมนาคมขนส่ง การจัดการน้ำสะอาดและระบบประปา การกำจัดขยะมูลฝอย การดูแลสิ่งแวดล้อม การจัดการสาธารณูปโภคพื้นฐาน ตลอดจนการส่งเสริมสุขภาพและการศึกษา ซึ่งภายใต้แนวคิดการกระจายอำนาจ (Decentralization) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีบทบาทและความสามารถในการบริหารจัดการบริการเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและตรงกับความต้องการของชุมชน อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงยังปรากฏปัญหาและอุปสรรคจำนวนมากที่ส่งผลให้บริการสาธารณะในบางพื้นที่ยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างเพียงพอ

ปัญหาประการ 1 คือ ข้อจำกัดด้านงบประมาณ ซึ่งมักเกิดจากฐานรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีขนาดเล็ก โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่มีการจัดเก็บภาษีและค่าธรรมเนียมได้ในระดับต่ำ ส่งผลให้ต้องพึ่งพิงเงินอุดหนุนจากรัฐบาลกลางเป็นหลัก ทำให้ความคล่องตัวในการวางแผนและดำเนินโครงการต่าง ๆ ถูกจำกัดลง งานวิจัยของ Bird & Smart (2002) และ Bahl & Linn (1992) ชี้ให้เห็นว่าการกระจายอำนาจทางการคลังที่ไม่เพียงพอจะทำให้ท้องถิ่นขาดศักยภาพในการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานและปรับปรุงคุณภาพบริการสาธารณะ

ปัญหาประการที่ 2 คือ ขีดความสามารถของบุคลากร เนื่องจากบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมากยังขาดความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่จำเป็น เช่น การวางผังเมือง การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์งบประมาณ หรือการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการให้บริการประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Ostrom (1990) ที่ระบุว่าความสามารถของหน่วยงานท้องถิ่นมีความสัมพันธ์โดยตรงกับทักษะและความรู้ของบุคลากรในพื้นที่

ปัญหาประการที่ 3 คือ โครงสร้างการบริหารและระเบียบปฏิบัติที่ซับซ้อน โดยหลายองค์กรยังคงยึดโยงกับระบบราชการส่วนกลาง ทำให้ขั้นตอนการอนุมัติโครงการล่าช้าและขาดความยืดหยุ่นในการแก้ไขปัญหาเร่งด่วนในพื้นที่ ทฤษฎีระบบราชการของ Max Weber แม้จะชี้ให้เห็นถึงข้อดีด้านความเป็นระเบียบและ

ความโปร่งใส แต่ในบริบทของการบริการสาธารณะท้องถิ่น กลับกลายเป็นข้อจำกัดต่อความคล่องตัวและนวัตกรรมในการบริหาร (Denhardt & Denhardt, 2015)

ปัญหาประการที่ 4 คือ การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง แม้กฎหมายจะกำหนดกลไกการมีส่วนร่วม เช่น การจัดประชาคม การประชุมสภาท้องถิ่น หรือการเปิดรับฟังความคิดเห็น แต่ในความเป็นจริงพบว่าประชาชนจำนวนมากไม่ได้เข้ามามีบทบาท อาจเนื่องจากขาดข้อมูล ขาดเวลา หรือไม่เชื่อมั่นว่าข้อเสนอของตนจะได้รับการนำไปใช้ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ที่ชี้ว่าคุณภาพการตัดสินใจในภาครัฐจะสูงขึ้นเมื่อประชาชนมีบทบาทอย่างแท้จริงในกระบวนการนโยบาย (Pateman, 1970; Arnstein, 1969)

ปัญหาประการที่ 5 คือ ความโปร่งใสและธรรมาภิบาล ในบางกรณีมีข้อครหาว่าการใช้งบประมาณและทรัพยากรไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ หรือมีการเอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง การขาดระบบติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่องทำให้ยากต่อการตรวจสอบความคุ้มค่าและประสิทธิภาพของบริการสาธารณะ ทฤษฎีธรรมาภิบาล (Good Governance) เน้นย้ำถึงความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และการตรวจสอบได้ แต่ในทางปฏิบัติยังพบว่ามาตรการเหล่านี้ไม่ถูกนำมาใช้ในเชิงลึก (World Bank, 1992)

ปัญหาประการที่ 6 คือ ความเหลื่อมล้ำด้านคุณภาพบริการสาธารณะระหว่างพื้นที่ โดยเขตเมืองมักได้รับบริการที่มีคุณภาพสูงกว่าเขตชนบท เนื่องจากมีรายได้มากกว่าและมีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน งานวิจัยของ World Bank (2004) ชี้ว่าความเหลื่อมล้ำนี้ส่งผลโดยตรงต่อความเท่าเทียมทางสังคมและโอกาสในการพัฒนา

ปัญหาประการที่ 7 คือ การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น การขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ หรือการแพร่ระบาดของโรค ซึ่งต้องการบริการสาธารณะที่ตอบสนองอย่างรวดเร็วและยืดหยุ่น แต่หลายองค์กรยังขาดระบบการวางแผนเชิงรุกและการใช้ข้อมูลเพื่อคาดการณ์ปัญหา (Bryson, 2018; United Nations, 2020; World Health Organization, 2022)

การแก้ไขปัญหาเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยการปรับปรุงทั้งในเชิงโครงสร้างและกระบวนการ เช่น การปฏิรูปการจัดเก็บรายได้ให้มีความเป็นธรรมและเพียงพอ การพัฒนาศักยภาพบุคลากรอย่างต่อเนื่อง การปรับโครงสร้างการบริหารให้มีความคล่องตัว การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการบริหารจัดการบริการสาธารณะ และการสร้างระบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เปิดกว้างและโปร่งใส รวมทั้งต้องมีการสร้างกลไกติดตามและประเมินผลที่ชัดเจนเพื่อเพิ่มความรับผิดชอบต่อสาธารณะ ซึ่งจะช่วยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถจัดบริการสาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส และสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว

บทสรุป

การศึกษาครั้งนี้จึงมีความสำคัญในการชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่แท้จริง เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางแก้ไขและพัฒนาการบริการสาธารณะให้มีประสิทธิภาพและตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้ทิ้งประเด็นท้าทายให้คิดต่อไปว่า การแก้ไขปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ไม่ใช่เพียงแค่การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานหรือการเพิ่มงบประมาณเท่านั้น หากแต่ยังต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเสนอแนะปัญหา การดำเนินงาน และการตรวจสอบการให้บริการ เพื่อให้เกิดความโปร่งใส เป็นธรรม และตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ การสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และสถาบันวิชาชีพต่างๆ ก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการบริการสาธารณะให้มี

ประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นในการทำความเข้าใจปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างรอบด้าน และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเจริญก้าวหน้าและประชาชนมีความอยู่ดีกินดีต่อไป

ภาพรวมของปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทยเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างกว้างขวาง เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุดและมีหน้าที่โดยตรงในการจัดสรรบริการขั้นพื้นฐาน เช่น การสาธารณสุข การศึกษา การจัดการน้ำ การเก็บขยะและสิ่งปฏิกูล การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ อย่างไรก็ดี การดำเนินงานดังกล่าวกลับเผชิญข้อจำกัดหลายประการทั้งเชิงโครงสร้างและการบริหารจัดการ โดยเริ่มจากข้อจำกัดด้านงบประมาณที่ยังไม่เพียงพอต่อภารกิจที่เพิ่มขึ้นทุกปี แม้จะมีการกำหนดกรอบการกระจายงบประมาณตามกฎหมาย แต่ในความเป็นจริงหลายท้องถิ่นยังพึ่งพางบอุดหนุนจากรัฐบาลกลางเป็นหลัก เนื่องจากฐานรายได้จากภาษีท้องถิ่นมีขนาดเล็กและไม่สอดคล้องกับต้นทุนการให้บริการ ทำให้โครงการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาบริการสาธารณะต้องล่าช้าหรือปรับลดขอบเขตลง ข้อจำกัดด้านบุคลากรเป็นอีกปัญหาสำคัญ โดยบุคลากรจำนวนมากยังขาดความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หรือประสบการณ์ในการบริหารงานท้องถิ่น การฝึกอบรมและพัฒนาศักยภาพบุคลากรยังไม่ต่อเนื่องและไม่ทั่วถึง อีกทั้งยังมีปัญหาการโยกย้ายบ่อยครั้งซึ่งส่งผลต่อความต่อเนื่องของการดำเนินโครงการ ความซ้ำซ้อนและทับซ้อนของอำนาจหน้าที่ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานของรัฐในระดับส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาคก่อให้เกิดความล่าช้าและความไม่ชัดเจนในความรับผิดชอบ การใช้ทรัพยากรจึงขาดประสิทธิภาพและบางครั้งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นอีกหนึ่งปัญหาที่ทำให้การบริการสาธารณะไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของพื้นที่ แม้กฎหมายจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาท แต่ช่องทางและกลไกในการมีส่วนร่วมยังไม่เอื้อต่อการแสดงความคิดเห็นหรือการตรวจสอบ การขาดความรู้ด้านสิทธิและหน้าที่ของประชาชนเองก็เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ปัญหาด้านความโปร่งใสและธรรมาภิบาลยังคงปรากฏในบางพื้นที่ ทั้งในรูปแบบการจัดซื้อจัดจ้างที่ไม่เปิดเผย การใช้ดุลพินิจโดยไม่สอดคล้องกับหลักความเป็นธรรม หรือการบริหารงานที่ขาดการตรวจสอบอย่างเข้มงวด ปัญหาดังกล่าวบั่นทอนความเชื่อมั่นของประชาชนต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและทำให้การบริการสาธารณะขาดความยั่งยืน นอกจากนี้ยังมีปัญหาจากปัจจัยภายนอก เช่น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ภัยธรรมชาติ และการแพร่ระบาดของโรค ที่เพิ่มภาระงานและความต้องการบริการสาธารณะอย่างฉับพลัน ซึ่งท้องถิ่นจำนวนมากไม่มีศักยภาพเพียงพอในการรับมือ ส่งผลให้ประชาชนบางกลุ่มไม่ได้รับบริการอย่างทั่วถึงและทันท่วงที การแก้ไขปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงจำเป็นต้องดำเนินการแบบบูรณาการ ครอบคลุมทั้งการเพิ่มประสิทธิภาพการจัดสรรงบประมาณ การพัฒนาศักยภาพบุคลากร การปรับโครงสร้างและอำนาจหน้าที่ให้ชัดเจน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง และการยกระดับมาตรฐานความโปร่งใสและธรรมาภิบาล เพื่อให้การบริการสาธารณะสามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เท่าเทียม และยั่งยืน

เมื่อพิจารณาในภาพรวมปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงมิได้เกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นผลสืบเนื่องจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง กรอบกฎหมาย การบริหารจัดการภายใน และการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก การแก้ไขปัญหาจึงต้องอาศัยแนวทางแบบบูรณาการที่ครอบคลุมทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร กฎหมาย และการส่งเสริมประชาธิปไตยท้องถิ่น

ดังนั้นการศึกษาปัญหาการบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในครั้งนี้ จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงนโยบาย เนื่องจากสามารถช่วยให้เข้าใจถึงสภาพปัญหาเชิงลึกและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเสนอแนวทางพัฒนาที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อยกระดับคุณภาพบริการสาธารณะให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใส และตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง อันจะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับการปกครองส่วนท้องถิ่นและระบบประชาธิปไตยโดยรวม

บรรณานุกรม

กรมการพัฒนาชุมชน. (2558). แนวทางการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงมหาดไทย.

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2546). *คู่มือการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น*. กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.

กระทรวงมหาดไทย. (2564). *แนวทางการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.

เกษม แก้วสนั่น. (2566). การบริการสาธารณะตามหลักธรรมาภิบาล. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 10(5), 117-128.

ดวงฤทัย ศรีมุกข์. (2564). *การพัฒนาสมรรถนะของบุคลากรองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช*. (การศึกษาค้นคว้าอิสระ รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช].

พัฒน์ บุญรัตนพันธุ์. (2542). การพัฒนาชุมชนกับการเสริมสร้างท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. (2560). *การเมืองการปกครองท้องถิ่นไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภานุพงศ์ ปรีดี. (2562). *ความสัมพันธ์ระหว่างการจัดบริการสาธารณะตามหลักธรรมาภิบาลกับผลสัมฤทธิ์ของการดำเนินงานด้านโครงสร้างพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบลแสนทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน*. (การศึกษาค้นคว้าอิสระ รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. (2560, 6 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก. 1–90

วรฉัตร วริวรรณ. (2566). การบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. *วารสารการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม*, 3(2), 39-56.

สนธยา พลศรี. (2555). *พัฒนาชุมชน: กระบวนการและกลยุทธ์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2538). *การพัฒนาชุมชน: แนวคิดและทฤษฎี*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570)*. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners, 35*(4), 216–224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

Bahl, R. W., & Linn, J. F. (1992). *Urban public finance in developing countries*. Oxford University Press.

Bird, R. M., & Smart, M. (2002). Intergovernmental fiscal transfers: International lessons for developing countries. *World Development*, 30(6), 899–912. https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00016-5

Bryson, J. M. (2018). *Strategic planning for public and nonprofit organizations: A guide to strengthening and sustaining organizational achievement* (5th ed.). Wiley.

Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2015). *The new public service: Serving, not steering* (4th ed.). Routledge.

McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6– 23. https: / / doi. org/ 10. 1002/ 1520-6629(198601)14:1<6::AID-JCOP2290140103>3.0.CO;2-I

Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge University Press.

Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon & Schuster.

Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2015). Economic development (12th ed.). Pearson Education.

United Nations Development Programme. (2017). Human development report. UNDP.

United Nations. (1996). Community development and empowerment. New York, NY: United Nations Publications.

United Nations. (2020). *World social report 2020: Inequality in a rapidly changing world*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Retrieved August 2, 2025, From https://www.un.org/development/desa/publications/world-social-report-2020.html

Weber, M. (1947). The theory of social and economic organization (A. M. Henderson & T. Parsons, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1922)

World Bank. (1992). *Governance and development*. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2004). World development report 2004: Making services work for poor people. World Bank and Oxford University Press.

World Health Organization. (2022). *COVID-19 strategy update*. World Health Organization. https://www.who.int/publications

การบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร*

Local Government Administration with New Pubic Governance to Increase the Achievement of the State Mission of the Ban Bo Subdistrict Administrative Organization in Samut Sakhon Province

[1]ชนัญญา ชบาผล, สุดาภรณ์ กิจกุลนำชัย,
ประเสริฐ สุขศาสตร์กวิน และ รัชตา มิตรสมหวัง
[1]Chananya Chabaphon, Sudabhorn Khitkhulnamchai,
Prasert Suksatsakawin and Ratchata Mitsomwang
วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม
Siam Technology College
[1]E-mail: 6508313018@siamtechno.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ และ เพื่อเสนอแนะแนวทางพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่นโดยนำรูปแบบการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่มาใช้เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างจำนวน 73 คน สถิติที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ ค่าความถี่ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า บุคลากรส่วนใหญ่มีระดับคะแนนโดยรวมเกี่ยวกับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร ในทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง (μ = 3.44) เมื่อจำแนกตามรายด้าน พบว่า ด้านการส่งเสริมและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการดำเนินการกิจการสาธารณะ มากที่สุด คือ (μ = 3.75) รองลงมาคือ ด้านการลดกำแพงภาครัฐ (μ = 3.53) และ ด้านการจัดการภาครัฐแบบเครือข่าย (μ = 3.39) และสุดท้ายคือ ด้านการระดมทรัพยากรและการร่วมลงทุน (μ = 3.07) ตามลำดับ และ แนวทางพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่น โดยนำรูปแบบการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่มาใช้เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ พบว่า จะต้องมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนการใช้เทคโนโลยีช่วยลดขั้นตอนเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายและการบริหารงบประมาณอย่างโปร่งใส เพื่อให้แผนพัฒนาตอบโจทย์ความต้องการของประชาชนและการทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยการกำหนดตัวชี้วัดที่ชัดเจนและพัฒนาบุคลากรอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: การบริหารงานปกครองท้องถิ่น; การจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่; องค์การบริหารส่วนตำบล

* Received August 29, 2025; Revised October 9, 2025; Accepted October 10, 2025

ABSTRACT

This research article on local government administration using the new public governance model to enhance the performance of government missions of Ban Bo Subdistrict Administrative Organization. The objectives were to study the level of local government administration using the new public governance model of Ban Bo Subdistrict Administrative Organization and to propose guidelines for developing local government administration using the new public governance model to enhance the performance of government missions of Ban Bo Subdistrict Administrative Organization. This quantitative research methodology involved a sample of 73 participants. Statistics used for this research included means, percentages, frequencies, and standard deviations.

The results revealed that Most personnel had a moderate overall score on local government administration using new public governance approaches to enhance government missions in the Ban Bo Subdistrict Administrative Organization, Samut Sakhon Province, across all dimensions (μ = 3.44). When classified by aspect, the highest score was found for promoting and fostering civil society participation in public affairs (μ = 3.75), followed by reducing government barriers (μ = 3.53), networked public management (μ = 3.39), and finally, resource mobilization and joint investment (μ = 3.07), respectively, the development of local government administration was at a high level. By adopting a new public governance model to enhance the effectiveness of the Ban Bo Subdistrict Administrative Organization's missions, it was found that the focus must be on public participation, the use of technology to streamline procedures for easy public access, and transparent budget management. This ensures that development plans meet public needs and work is more efficient. This involves setting clear indicators and continuously developing personnel.

Keywords: Local government administration; New public governance; Subdistrict Administrative Organization

บทนำ

การบริหารงานปกครองท้องถิ่นในประเทศไทยได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากการกระจายอำนาจการปกครองที่เคยอยู่ในส่วนกลางลงสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดทำบริการสาธารณะและการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งได้วางรากฐานให้ท้องถิ่นมีความเป็นอิสระและสามารถบริหารจัดการภารกิจสาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น อย่างไรก็ตามระบบราชการดั้งเดิมที่ยึดถือระเบียบแบบแผนและโครงสร้างที่แข็งตัวทำให้การบริหารงานขาดความคล่องตัวและไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกยุคใหม่ ดังนั้นแนวคิดการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ (New Pubic Governance: NPG) และการกำกับดูแลสาธารณะ (Public Governance) จึงถูกนำมาปรับใช้เพื่อยกระดับการบริหารงานท้องถิ่น โดยเน้นการ ลดความซ้ำซ้อน การเพิ่มประสิทธิภาพการบริการสาธารณะ การบริหารจัดการแบบมุ่งผลสัมฤทธิ์ (Result-Oriented) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ และการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาท

อย่างแท้จริง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการปฏิรูประบบราชการและการปกครองท้องถิ่นในหลายประเทศ รวมถึงประเทศไทยที่มีการขับเคลื่อนให้สอดคล้องกับแนวโน้มการบริหารจัดการสมัยใหม่เพื่อรองรับความซับซ้อนของสังคมปัจจุบัน (Osborne, 2010; Denhardt & Denhardt, 2015; สุจิตรา, 2564).

การบริหารงานปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบรรลุผลสัมฤทธิ์ในภารกิจของรัฐ เนื่องจาก อบต. เป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุดและมีหน้าที่โดยตรงในการจัดทำบริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน เช่น การจัดการด้านโครงสร้างพื้นฐาน การสาธารณสุข การศึกษา การจัดการสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ การบริหารงานด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่จึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างระบบบริหารจัดการที่เน้นการมีส่วนร่วม ความโปร่งใส และความรับผิดชอบ โดยใช้เครื่องมือทางการบริหารที่เน้นประสิทธิภาพ ความคุ้มค่า และ การประเมินผลอย่างเป็นระบบเพื่อให้ทรัพยากรของรัฐถูกนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อประชาชนอันสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้ อบต. ยังต้องทำหน้าที่เชื่อมโยงนโยบายของรัฐกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน หากการบริหารสามารถดำเนินการอย่างมีกลยุทธ์และเปิดกว้างต่อการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ก็จะทำให้การปฏิบัติภารกิจของรัฐเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และส่งผลต่อความเชื่อมั่นของประชาชนที่มีต่อระบบการบริหารงานท้องถิ่นและรัฐโดยรวม (Hood, 1991; Bovaird & Löffler, 2009; ชัยวัฒน์, 2562).

แม้ว่าแนวคิดการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่จะถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงานปกครองท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติยังคงพบปัญหาหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุผลสัมฤทธิ์ของภารกิจรัฐในระดับองค์การบริหารส่วนตำบล ได้แก่ ปัญหาเชิงโครงสร้างและระบบราชการที่ยังคงมีความซ้ำซ้อนและยึดติดกับระเบียบข้อบังคับซึ่งขาดความยืดหยุ่น ปัญหาทางการเมืองและการบริหารที่เกิดจากการขาดเสถียรภาพและความต่อเนื่องในการกำหนดนโยบาย ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรที่มีศักยภาพและความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน ตลอดจนปัญหาความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงบริการสาธารณะของประชาชน อีกทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนบางพื้นที่ยังคงอยู่ในระดับต่ำเนื่องจากข้อจำกัดด้านความรู้ ความเข้าใจ และโอกาสทางสังคม สิ่งเหล่านี้ทำให้การนำแนวทางการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ไปประยุกต์ใช้จริงยังไม่สามารถสร้างผลสัมฤทธิ์ได้อย่างเต็มที่ จึงเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจปัญหาอุปสรรค และหาแนวทางปรับปรุงการบริหารงานปกครองท้องถิ่นให้สอดคล้องกับบริบทจริงขององค์การบริหารส่วนตำบลและสามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินภารกิจของรัฐได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน (Pollitt & Bouckaert, 2017; ประสิทธิ์, 2565; ศุภกร, 2566).

จากข้อมูลที่กล่าวข้างต้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยแนวคิดการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ (New Public Governance: NPG) เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างจากท้องถิ่นทั่วไป กล่าวคือ บ้านบ่อเป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบทที่มีการประกอบอาชีพประมงและเกษตรกรรมควบคู่กับภาคอุตสาหกรรมขนาดย่อม ทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรและบริการสาธารณะมีความซับซ้อนและหลากหลาย นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อยังประสบปัญหาในการบริหารงานปกครองท้องถิ่นในหลายมิติ ทั้งปัญหาเชิงโครงสร้างที่ยังคงยึดติดกับระบบราชการแบบเดิม ขาดกลไกบูรณาการระหว่างหน่วยงาน ปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ยังอยู่ในระดับจำกัด รวมถึงข้อจำกัดด้านบุคลากรที่มีจำนวนและศักยภาพไม่เพียงพอต่อภารกิจที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้การดำเนินงานบางด้านยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายของการให้บริการสาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การศึกษาครั้ง

นี้จึงมุ่งทำความเข้าใจรูปแบบการบริหารงาน การประยุกต์ใช้แนวคิดการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ และการหาแนวทางปรับปรุงระบบการบริหารจัดการภายในองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ เพื่อเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายให้แก่ผู้บริหารและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใส และตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร
2. เพื่อเสนอแนะแนวทางพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่น โดยนำรูปแบบการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่มาใช้เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ บุคลากรขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 73 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับการศึกษา

ตอนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร ประกอบด้วย 1. ด้านการจัดการภาครัฐแบบเครือข่าย 2. ด้านการลดกำแพงภาครัฐ 3. ด้านการระดมทรัพยากรและการร่วมลงทุน และ 4. ด้านการส่งเสริมและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการดำเนินการกิจการสาธารณะ

ตอนที่ 3 แบบสอบถามเกี่ยวกับเสนอแนะแนวทางพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่นโดยนำรูปแบบการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่มาใช้เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษานำแบบสอบถามไปแจกให้บุคลากรขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 73 คน ด้วยตนเอง และเก็บแบบสอบถามกลับคืน พร้อมตรวจสอบความครบถ้วน ให้ได้ตามจำนวนที่กำหนด

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติ คือ สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ประกอบด้วย การแจกแจงความถี่ (Frequency Distribution) และค่าร้อยละ (Percentages) และเพื่อวิเคราะห์ระดับโดยใช้ค่าเฉลี่ย (Mean) โดยมีสัญลักษณ์ (μ) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) โดยใช้สัญลักษณ์ (σ) ใช้คู่กับค่าเฉลี่ยเพื่อแสดงลักษณะการกระจายข้อมูล

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาระดับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร

ผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร ดังตารางที่ 1 ดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางสรุปผลแต่ละด้านโดยรวมเกี่ยวกับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการ ปกครองสาธารณะแนวใหม่ เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร

การจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่	ระดับคะแนน			
	μ	**σ**	**แปลผล**	**ลำดับ**
1. ด้านการจัดการภาครัฐแบบเครือข่าย	3.39	0.85	ปานกลาง	3
2. ด้านการลดกำแพงภาครัฐ	3.53	0.93	ปานกลาง	2
3. ด้านการระดมทรัพยากรและการร่วมลงทุน	3.07	0.82	ปานกลาง	4
4. ด้านการส่งเสริมและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการดำเนินการกิจการสาธารณะ	3.75	0.86	มาก	1
รวม	**3.44**	**0.87**	**ปานกลาง**	

จากตารางที่ 1 พบว่า บุคลากรส่วนใหญ่มีระดับคะแนนโดยรวมเกี่ยวกับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร ในทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง (μ = 3.44) เมื่อจำแนกตามรายด้าน พบว่า ด้านการส่งเสริมและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการดำเนินการกิจการสาธารณะ มากที่สุด คือ (μ = 3.75) รองลงมาคือ ด้านการลดกำแพงภาครัฐ (μ = 3.53) และ ด้านการจัดการภาครัฐแบบเครือข่าย (μ = 3.39) และสุดท้ายคือ ด้านการระดมทรัพยากรและการร่วมลงทุน (μ = 3.07) ตามลำดับ

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อเสนอแนะแนวทางพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่นโดยนำรูปแบบการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่มาใช้ เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 6 ด้าน จากคำถามปลายเปิดผู้วิจัยสามารถสรุปผลได้ดังนี้

1. ด้านการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น สามารถดำเนินการได้ดังนี้

การมีส่วนร่วมของประชาชน ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและความต้องการใช้กลไกประชาคมท้องถิ่น การประชาพิจารณ์ หรือเวทีระดมความคิดส่งเสริมการใช้เทคโนโลยี เช่น แอปพลิเคชัน หรือแพลตฟอร์มออนไลน์ เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะ

การบูรณาการแผนพัฒนา ประสานแผนพัฒนาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับแผนระดับชาติและแผนยุทธศาสตร์จังหวัด บูรณาการร่วมกับแผนพัฒนาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานด้านการศึกษา สาธารณสุข หรือสิ่งแวดล้อม กำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัดที่ชัดเจนและสามารถวัดผลได้

การใช้ข้อมูลและเทคโนโลยีสารสนเทศ : จัดทำฐานข้อมูลท้องถิ่นที่เป็นปัจจุบันและแม่นยำ ใช้ GIS (ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์) ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่นำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการบริหารจัดการแผน

การบริหารงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ กำหนดลำดับความสำคัญของโครงการพัฒนาให้ตรงกับปัญหาจริง ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและประชาชนในการลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ใช้หลักธรรมาภิบาลในการบริหารงบประมาณ

การติดตามและประเมินผลแผนพัฒนา กำหนดตัวชี้วัดที่สามารถวัดผลสัมฤทธิ์ของแผนได้จัดให้มีการติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง พร้อมปรับปรุงแผนให้เหมาะสมส่งเสริมให้ประชาชนและภาคประชาสังคมร่วมตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะ

สรุปได้ว่าหากนำแนวทางเหล่านี้ไปปรับใช้ จะช่วยให้การจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นมีประสิทธิภาพมากขึ้น และตอบโจทย์ความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง

2. ด้านการประสานแผนพัฒนาในระดับพื้นที่ สามารถดำเนินการได้ดังนี้

การบูรณาการแผนพัฒนาในระดับต่าง ๆ ประสานแผนพัฒนาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ แผนยุทธศาสตร์จังหวัด บูรณาการแผนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) หลายแห่งที่มีพื้นที่เชื่อมโยงกัน เพื่อลดความซ้ำซ้อนและเพิ่มประสิทธิภาพของงบประมาณเชื่อมโยงแผนพัฒนากับภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และสถาบันการศึกษา เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนา

การจัดตั้งกลไกการประสานแผน ตั้งคณะกรรมการประสานแผนพัฒนาระดับพื้นที่ซึ่งประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนจัดประชุมร่วมกันระหว่าง จังหวัด อำเภอ และ อปท. เพื่อตรวจสอบแผนพัฒนาและปรับให้สอดคล้องกับการพัฒนากลไก การประชุมร่วมระหว่างเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อให้แผนพัฒนาท้องถิ่นไม่ขัดแย้งกัน

การเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นและหน่วยงานอื่น ๆ สนับสนุน โครงการความร่วมมือระหว่าง อปท. เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานร่วมกันประสานความร่วมมือกับภาคเอกชนในการลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น ใช้เครือข่ายของสถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมในการพัฒนา

สรุปได้ว่า แนวทางการประสานแผนพัฒนาในระดับพื้นที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนทั้งหน่วยงานภาครัฐ อปท. ภาคเอกชน และประชาชน โดยการบูรณาการแผน การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการบริหารงบประมาณร่วมกัน จะช่วยให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ลดความซ้ำซ้อน และตอบโจทย์ความต้องการของประชาชนในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

3. ด้านการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามแผนพัฒนา สามารถดำเนินการได้ดังนี้

การกำหนดตัวชี้วัดที่ชัดเจนและสามารถวัดผลได้ ควรกำหนด ตัวชี้วัด (Key Performance Indicators: KPIs) ที่เหมาะสมกับแต่ละโครงการหรือกิจกรรมและใช้ตัวชี้วัดเชิงปริมาณ (จำนวนโครงการที่ดำเนินการได้ งบประมาณที่ใช้ ฯลฯ) และ ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพ (ความพึงพอใจของประชาชน ผลกระทบที่เกิดขึ้น ฯลฯ)

การจัดตั้งคณะกรรมการติดตามและประเมินผล ควรตั้งคณะทำงานติดตามและประเมินผลแผนพัฒนาท้องถิ่น ที่ประกอบด้วยตัวแทนจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารท้องถิ่น สมาชิกสภาท้องถิ่น ผู้แทนจากประชาชนหรือองค์กรภาคประชาสังคม ให้คณะกรรมการมีอำนาจและหน้าที่ ตรวจสอบ ติดตาม และรายงานผลการดำเนินงาน

การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการติดตามและประเมินผล ควรพัฒนาระบบ E-Monitoring หรือแพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อติดตามโครงการแบบเรียลไทม์ ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ในการติดตามความก้าวหน้าของโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเปิดช่องทางออนไลน์ให้ประชาชนสามารถให้ข้อเสนอแนะและแจ้งปัญหา ได้สะดวกขึ้น

การรายงานผลการดำเนินงานอย่างโปร่งใส ควรจัดทำรายงานผลการติดตามและประเมินผลเป็นระยะ เช่น รายงานรายไตรมาสหรือรายปี เผยแพร่ข้อมูลผ่าน เว็บไซต์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ป้ายประชาสัมพันธ์ หรือสื่อสังคมออนไลน์ ใช้ Dashboard หรือ Infographic เพื่อให้ประชาชนเข้าใจข้อมูลได้ง่ายขึ้น

การนำผลการประเมินไปปรับปรุงแผนพัฒนา ควรวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรืออุปสรรคของการดำเนินโครงการนำผลการประเมินมาปรับปรุงแผนพัฒนาในรอบต่อไป เพื่อให้ตรงกับความต้องการของประชาชนพัฒนาแนวทางแก้ไขปัญหา เช่น หากพบว่าโครงการล่าช้าควรมีมาตรการเร่งรัดให้แล้วเสร็จตามแผน

สรุปได้ว่าแนวทางการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติตามแผนพัฒนาต้องอาศัยการกำหนดตัวชี้วัดที่ชัดเจน การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ การมีส่วนร่วมของประชาชน และการรายงานผลอย่างโปร่งใส หากดำเนินการอย่างเป็นระบบ จะช่วยให้แผนพัฒนาท้องถิ่นสามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง และส่งเสริมการบริหารงานท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

4. ด้านการสร้างกรอบในการจัดทำงบประมาณรายจ่ายประจำปีและงบประมาณรายจ่ายเพิ่มเติมสามารถดำเนินการได้ดังนี้

การกำหนดกรอบงบประมาณให้สอดคล้องกับแผนพัฒนา ควรจัดทำงบประมาณให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาท้องถิ่น และ ยุทธศาสตร์ของจังหวัดและประเทศจัดลำดับความสำคัญของโครงการและกิจกรรมที่จำเป็นโดยพิจารณาจากผลกระทบและความต้องการของประชาชน ใช้แนวทางงบประมาณแบบมุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ (Performance-Based Budgeting: PBB) เพื่อให้การใช้จ่ายมีประสิทธิภาพ

การวิเคราะห์และประมาณการรายรับอย่างรอบคอบ คาดการณ์รายรับจากภาษีท้องถิ่น ค่าธรรมเนียม เงินอุดหนุนจากรัฐบาลและรายได้อื่น ๆ อย่างรอบคอบ ใช้ข้อมูลสถิติย้อนหลัง และแนวโน้มทางเศรษฐกิจในการประมาณการรายรับพัฒนากลไกเพิ่มประสิทธิภาพการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น เช่น การใช้เทคโนโลยีในการจัดเก็บภาษี

การกำหนดหลักเกณฑ์และแนวทางการจัดสรรงบประมาณ ควรจัดสรรงบประมาณโดยยึดหลักคุ้มค่า โปร่งใสและตรวจสอบได้จัดทำงบประมาณแบบสมดุล (Balanced Budget) เพื่อลดภาระหนี้สินของท้องถิ่นกันเงินสำรองฉุกเฉินสำหรับ สถานการณ์ฉุกเฉินหรือภัยพิบัติ

การติดตามและประเมินผลการใช้งบประมาณ ควรกำหนดตัวชี้วัดทางการเงินและผลสัมฤทธิ์ของงบประมาณ เพื่อประเมินความคุ้มค่าในการใช้จ่าย ใช้เทคโนโลยีและระบบสารสนเทศในการติดตามผลการใช้งบประมาณแบบเรียลไทม์ รายงานผลการใช้จ่ายงบประมาณอย่างโปร่งใสต่อประชาชน

การจัดทำงบประมาณรายจ่ายเพิ่มเติมอย่างรอบคอบ ควรจัดทำงบประมาณเพิ่มเติมเฉพาะกรณีที่มีความจำเป็นจริง ๆ เช่น การแก้ไขปัญหาเร่งด่วนหรือการปรับปรุงโครงการที่จำเป็นใช้หลักเกณฑ์ที่ชัดเจนในการขออนุมัติงบประมาณเพิ่มเติมโดยต้องมีเหตุผลที่สมเหตุสมผลและผ่านการพิจารณาของสภาท้องถิ่น จัดทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบทางงบประมาณก่อนการขออนุมัติงบเพิ่มเติม

การเสริมสร้างธรรมาภิบาลและความโปร่งใสในการบริหารงบประมาณ ควรเปิดเผยข้อมูลงบประมาณให้ประชาชนสามารถเข้าถึงได้ผ่านเว็บไซต์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ใช้ระบบ e-Budgeting หรือ e-Government ในการบริหารจัดการงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งเสริมให้มี หน่วยงานตรวจสอบภายในและภายนอก เพื่อลดความเสี่ยงต่อการทุจริต

สรุปได้ว่าแนวทางการการสร้างกรอบในการจัดทำงบประมาณรายจ่ายประจำปีและงบประมาณรายจ่ายเพิ่มเติมท้องถิ่นควรมุ่งเน้นการจัดทำงบประมาณที่มีความโปร่งใส มีประสิทธิภาพ และสามารถ

ตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง โดยการกำหนดกรอบที่ชัดเจน คาดการณ์รายรับอย่างรอบคอบ กำหนดแนวทางการจัดสรรงบประมาณอย่างเหมาะสม และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมจะช่วยให้การบริหารงบประมาณท้องถิ่นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

5. ด้านการจัดทำข้อตกลงการปฏิบัติราชการระหว่างพนักงานส่วนท้องถิ่นกับผู้บริหารสามารถดำเนินการได้ดังนี้

การกำหนดกรอบข้อตกลงที่ชัดเจน ควรกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของข้อตกลงให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาท้องถิ่นระบุบทบาทและหน้าที่ของพนักงานส่วนท้องถิ่นและผู้บริหารอย่างชัดเจน เพื่อลดความคลุมเครือในการปฏิบัติงานกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติตามข้อตกลง เช่น รายปีหรือรายไตรมาส

การกำหนดตัวชี้วัดและเป้าหมายผลสัมฤทธิ์ของงาน ควรจัดทำตัวชี้วัดผลการปฏิบัติงาน (Key Performance Indicators: KPIs) ที่สามารถวัดผลได้จริง

การเปิดโอกาสให้พนักงานมีส่วนร่วมในการกำหนดข้อตกลง จัดประชุมร่วมกันระหว่างพนักงานและผู้บริหารเพื่อหารือเกี่ยวกับเป้าหมายและแนวทางการทำงาน เปิดโอกาสให้พนักงานสามารถ แสดงความคิดเห็นและเสนอแนวทางปรับปรุงการทำงาน ใช้แนวทางข้อตกลงแบบยืดหยุ่น (Flexible Agreement) ที่สามารถปรับปรุงได้ตามสถานการณ์

การสร้างแรงจูงใจและเสริมสร้างวัฒนธรรมการทำงานที่ดี จัดทำระบบรางวัลและการยกย่องพนักงานที่มีผลการปฏิบัติงานดีเด่นส่งเสริมการทำงานเป็นทีม และสนับสนุนให้พนักงานสามารถ เสนอแนะนวัตกรรมในการทำงาน

สรุปได้ว่าแนวทางการพัฒนาการจัดทำข้อตกลงการปฏิบัติราชการระหว่างพนักงานส่วนท้องถิ่นกับผู้บริหารควรเน้นความชัดเจนของเป้าหมาย มีตัวชี้วัดที่วัดผลได้จริง เปิดโอกาสให้พนักงานมีส่วนร่วมใช้เทคโนโลยีในการติดตามผล และสร้างแรงจูงใจในการทำงาน หากดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ จะช่วยให้การบริหารงานปกครองท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง โปร่งใส และสามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง

6. ด้านการส่งเสริมการพัฒนาความรู้ในหน่วยงานสามารถดำเนินการได้ดังนี้

การจัดอบรมและพัฒนาทักษะของบุคลากร ควรจัดอบรมและสัมมนาเป็นประจำโดยเน้นหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานปกครองท้องถิ่น เช่น กฎหมายท้องถิ่น การบริหารงบประมาณ และการให้บริการสาธารณะ ส่งเสริมการฝึกอบรมภาคปฏิบัติ (On-the-Job Training) เพื่อให้บุคลากรได้รับประสบการณ์จริง สนับสนุนให้พนักงานเข้าร่วมหลักสูตรอบรมออนไลน์ (E-Learning) และใช้แพลตฟอร์มการเรียนรู้ดิจิทัล

การพัฒนาศูนย์ความรู้และคลังข้อมูลในองค์กร จัดตั้งศูนย์องค์ความรู้ (Knowledge Center) ภายในหน่วยงาน เพื่อให้บุคลากรสามารถเข้าถึงข้อมูลและเอกสารสำคัญได้ง่ายจัดทำฐานข้อมูลกลาง (Database) ที่รวบรวมระเบียบ ข้อกฎหมายและแนวปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล เช่น ระบบคลาวด์ หรือแพลตฟอร์มออนไลน์ เพื่อให้บุคลากรสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ทุกที่ทุกเวลา

การส่งเสริมวัฒนธรรมการเรียนรู้ในองค์กร กระตุ้นให้บุคลากรมีทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาตนเองและเปิดรับความรู้ใหม่ ๆ สร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ เช่น การให้รางวัลหรือการยกย่องบุคลากรที่มีการพัฒนาตนเองจัดตั้งชมรมหรือเครือข่ายแลกเปลี่ยนความรู้ ภายในองค์กร เพื่อให้บุคลากรสามารถพูดคุยและแบ่งปันประสบการณ์

การส่งเสริมการศึกษาต่อและการวิจัยในหน่วยงาน สนับสนุนให้บุคลากรสามารถศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น โดยอาจมีทุนการศึกษา หรือสนับสนุนเวลาเรียน ส่งเสริมให้บุคลากรทำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการ

บริหารท้องถิ่นและนำผลวิจัยมาใช้ปรับปรุงการทำงาน เชื่อมโยงกับสถาบันการศึกษา เพื่อให้มีการฝึกอบรมหรือศึกษาดูงานร่วมกัน

สรุปได้ว่าแนวทางการพัฒนาความรู้ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องอาศัยการฝึกอบรมการจัดทำศูนย์ความรู้ การใช้เทคโนโลยี และการสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ในองค์กร หากดำเนินการอย่างเป็นระบบ จะช่วยให้บุคลากรมีความพร้อมในการปฏิบัติงาน สามารถพัฒนาศักยภาพขององค์กร และยกระดับคุณภาพการให้บริการประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อภิปรายผลการวิจัย

1. ระดับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งสามารถอภิบายได้ มีดังนี้ จากการวิเคราะห์ระดับการบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ โดยรวมอยู่ในระดับมาก 2 ด้าน ทั้งด้านการลดกำแพงภาครัฐและด้านการส่งเสริมและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการดำเนินการกิจการสาธารณะ เพราะ อบต.มีการจัดบริการสาธารณะแก่ประชาชน และมีการใช้เทคโนโลยีช่วยลดขั้นตอนเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงได้ง่าย รวมทั้งยังมีการกระจายอำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับการสั่งการอนุญาตให้แก่ผู้มีหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของภาณุพงษ์ ดวงสิทธิโชค และสุดาภรณ์ กิจกุลนำชัย (2566) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมตามแนวการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ในการลดปริมาณขยะและพลาสติกของประชาชนเขตเทศบาลตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ผลการวิจัยพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมตามแนวการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ในการลดปริมาณขยะและพลาสติกของประชาชนเขตเทศบาลตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ในภาพรวม อยู่ในระดับมากเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านการมีส่วนร่วมช่วยเหลือตามหลัก 3Rs อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตามหลัก 3Rs อยู่ในระดับมาก และด้านการส่วนร่วมในผลประโยชน์ตามหลัก 3Rs อยู่ในระดับมาก ตามลำดับผลการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมตามแนวการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ในการลดปริมาณขยะและพลาสติกของประชาชนเขตเทศบาลตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี พบว่า ประชาชนที่มีปัจจัยส่วนบุลคลแตกต่างกัน มีระดับการมีส่วนร่วมตามแนวการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ในการลดปริมาณขยะและพลาสติกของประชาชนเขตเทศบาลตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี แตกต่างกันในด้านอายุ ด้านระดับการศึกษา ด้านระดับเงินเดือน ด้านระยะเวลาอาศัยในเขตเทศบาล จึงทำการตรวจสอบความแตกต่างรายคู่ด้วยวิธีการ (LSD. Least Significant Different)

2. เสนอแนะแนวทางพัฒนาการบริหารงานปกครองท้องถิ่น โดยนำรูปแบบการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่มาใช้เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อจังหวัดสมุทรสาคร พบว่าต้องกำหนดมาตรฐานและมาตรวัดผลการปฏิบัติงานที่ชัดเจน โดยเน้นการปรับโครงสร้างให้เล็กลง โดยมีขนาดให้เหมาะสมกับการปฏิบัติงานให้มีความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน โดยการประยุกต์ใช้รูปแบบการบริหารงานแบบภาคเอกชน โดยเน้นการวางแผน การจ่ายค่าตอบแทนผลงาน การจัดจ้างบุคคลภายนอกให้เข้ามาปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราว การพัฒนาระบบสารสนเทศ การมุ่งหวังผลสัมฤทธิ์ของงาน อีกทั้งต้องเสริมสร้างวินัยอย่างเข้มงวดในการใช้ทรัพยากรมุ่งเน้นการเสริมสร้างวินัยในการใช้จ่ายงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยเน้นความประหยัดและความคุ่มค่าของการใช้ทรัพยากรซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพีรพงษ์ แสงแก้ว และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์ (2565) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการภาครัฐแนวใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเมืองพิจิตร จังหวัดพิจิตร ผลการวิจัยพบว่า 1) การจัดการภาครัฐแนวใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก 2) ผลการเปรียบเทียบพบว่า บุคลากรของ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ อายุ ประเภท/ตำแหน่งและประสบการณ์ทำงาน แตกต่างกันมีความคิดเห็นต่อการจัดการภาครัฐแนวใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

3) ข้อเสนอแนะและแนวทางพัฒนาการจัดการภาครัฐแนวใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่า ต้องกำหนดมาตรฐานและมาตรวัดผลการปฏิบัติงานที่ชัดเจน โดยเน้นการปรับโครงสร้างให้เล็กลง โดยมีขนาดให้เหมาะสมกับการปฏิบัติงาน ให้มีความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน โดยการประยุกต์ใช้รูปแบบการบริหารงานแบบภาคเอกชน โดยเน้นการวางแผน การจ่ายค่าตอบแทนผลงาน การจัดจ้างบุคคลภายนอกให้เข้ามาปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราว การพัฒนาระบบสารสนเทศ การมุ่งหวังผลสัมฤทธิ์ของงาน อีกทั้งต้องเสริมสร้างวินัยอย่างเข้มงวดในการใช้ทรัพยากรมุ่งเน้นการเสริมสร้างวินัยในการใช้จ่ายงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยเน้นความประหยัดและความคุ้มค่าของการใช้ทรัพยากร

องค์ความรู้จากการวิจัย

แผนผังที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง การบริหารงานปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ เพื่อเพิ่มผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาดังนี้

เกิดแบบจำลองเชิงแนวคิดของการบริหารงานปกครองท้องถิ่นตามแนวคิดการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ (New Public Governance Model for Local Administration) ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การบริหารงานท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ สามารถพัฒนาได้ภายใต้กรอบของ NPG ซึ่งเน้น “เครือข่ายความร่วมมือ (Network Governance)” การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และการลดกำแพงระหว่างหน่วยงานรัฐ การบูรณาการภารกิจและทรัพยากรจากหลายภาคส่วนจึงกลายเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับคุณภาพบริการสาธารณะ

การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมเป็นปัจจัยชี้ขาดของความสำเร็จในการบริหารงานท้องถิ่น พบว่าด้าน “การส่งเสริมและสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม” ได้คะแนนเฉลี่ยสูงสุด (μ = 3.75) ซึ่งสะท้อนว่าการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น วางแผน และตรวจสอบ เป็นหัวใจสำคัญของการบริหารท้องถิ่นยุคใหม่ ที่สามารถเพิ่มความโปร่งใส ความเชื่อมั่น และประสิทธิผลในการดำเนินงานของภาครัฐได้จริง

แนวทางพัฒนาการบริหารท้องถิ่นเชิงบูรณาการ 6 ด้าน สามารถนำไปปรับใช้ได้จริงในระดับปฏิบัติการ งานวิจัยได้สรุป “แนวทางพัฒนาเชิงระบบ” ครอบคลุมทั้งกระบวนการวางแผน การประสานแผน การติดตามประเมินผล การบริหารงบประมาณ การจัดทำข้อตกลงการปฏิบัติราชการ และการพัฒนาความรู้บุคลากร ซึ่งแต่ละด้านล้วนส่งเสริมกันเป็นวงจรการบริหารจัดการที่ครบถ้วน โดยเฉพาะการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล (e-Government, GIS, e-Monitoring) เป็นเครื่องมือขับเคลื่อนการบริหารแบบเปิดเผยและตรวจสอบได้

องค์ความรู้ใหม่ในเชิงการบริหารจัดการบุคลากรท้องถิ่น งานวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่า การเสริมสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ในองค์กรและการจัดตั้ง “ศูนย์องค์ความรู้ท้องถิ่น (Local Knowledge Center)” สามารถยกระดับขีดความสามารถของบุคลากรให้พร้อมต่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นฐานในการพัฒนาองค์กรสู่ความเป็น “องค์กรแห่งการเรียนรู้” (Learning Organization) ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่ยังไม่ปรากฏในบริบทท้องถิ่นขนาดเล็กมากนัก

การบูรณาการแผนและงบประมาณโดยใช้หลักการบริหารแบบมุ่งผลสัมฤทธิ์ (Result-Oriented Management) การเชื่อมโยงแผนยุทธศาสตร์ระดับชาติ จังหวัด และท้องถิ่นเข้าด้วยกัน ผ่านกรอบงบประมาณที่มีความยืดหยุ่น โปร่งใส และมีตัวชี้วัดผลสัมฤทธิ์ที่ตรวจสอบได้ ช่วยให้การบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อมีความเป็นระบบ ลดความซ้ำซ้อน และเพิ่มประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรภาครัฐ

การพัฒนาแนวคิดการบริหารท้องถิ่นเชิงบูรณาการแบบ “บ้านบ่อโมเดล” (Ban Bo Model) จากการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก ผู้วิจัยเสนอ “บ้านบ่อโมเดล” ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน คือ

(1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน (Participation)

(2) การบริหารจัดการเครือข่ายแบบบูรณาการ (Collaborative Network)

(3) การบริหารงบประมาณอย่างโปร่งใสและมีประสิทธิผล (Transparency and Effectiveness)

(4) การเรียนรู้และนวัตกรรมในองค์กร (Learning & Innovation) ซึ่งเป็นกรอบการบริหารท้องถิ่นที่สามารถต่อยอดเป็นต้นแบบ (Best Practice) ให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นได้ในอนาคต

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยนี้ได้สร้างองค์ความรู้เชิงประจักษ์ที่ชี้ให้เห็นว่า “การบริหารงานปกครองท้องถิ่นยุคใหม่ต้องขับเคลื่อนด้วยแนวคิดการจัดการปกครองสาธารณะ (New Public Governance)” ซึ่งเน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วม โปร่งใส ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ และมุ่งผลสัมฤทธิ์เชิงคุณภาพ โดยกรณีศึกษาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านบ่อ จังหวัดสมุทรสาคร สามารถเป็นตัวอย่างของการพัฒนาระบบบริหารท้องถิ่นที่ผสมผสานระหว่าง “ธรรมาภิบาล–นวัตกรรม–การมีส่วนร่วม” ได้อย่างเป็นรูปธรรม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1.1 จัดให้มีเวทีประชาพิจารณ์ เวทีระดมความคิด และระบบรับฟังความคิดเห็นผ่านออนไลน์ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วม หรือพัฒนากลไกให้ประชาชนสามารถตรวจสอบความโปร่งใสของการดำเนินงาน เช่น Open Data หรือ Dashboard แสดงผลโครงการ

1.2 ควรจัดตั้งระบบบริการออนไลน์ (E-Service) เช่น การยื่นคำร้อง การเสียภาษีท้องถิ่น หรือการขอเอกสารราชการ เพื่อลดขั้นตอนและเวลา โดยใช้ GIS และ Big Data ในการวางแผนพัฒนาพื้นที่ ติดตามโครงการ และเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอก

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาปัจจัยด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานภายใต้หลักธรรมาภิบาลเช่น ปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ หรือวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่อาจมีผลต่อประสิทธิภาพการบริหารงาน เพื่อทำให้ได้มุมมองที่รอบด้านยิ่งขึ้น

2.2 ควรศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารงานภายใต้หลักธรรมาภิบาลของเทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อนำมาเปรียบเทียบ และหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

บรรณานุกรม

ชัยวัฒน์ ศรีสวัสดิ์. (2562). *การบริหารภาครัฐแนวใหม่กับการปกครองท้องถิ่น*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประสิทธิ์ จันทรา. (2565). *การบริหารราชการส่วนท้องถิ่นยุคใหม่*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พีรพงษ์ แสงแก้ว และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (2565). การจัดการภาครัฐแนวใหม่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเมืองพิจิตร จังหวัดพิจิตร. *Journal of Modern Learning Development*. 7(5), 179-192.

ภาณุพงษ์ ดวงสิทธิโชค และ สุดาภรณ์ กิจกุลนำชัย. (2566). การมีส่วนร่วมตามแนวการจัดการปกครองสาธารณะแนวใหม่ในการลดปริมาณขยะและพลาสติกของประชาชนเขตเทศบาลตำบลบ่อทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี. *วารสารการบริหารจัดการและนวัตกรรมท้องถิ่น*. 5(4), 124-133.

ศุภกร นนทวัฒน์. (2566). *ความท้าทายของการจัดการสาธารณะในสังคมไทย*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุจิตรา ภูมิภักดี. (2564). *การพัฒนาการบริหารงานท้องถิ่นเชิงบูรณาการ*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Bovaird, T., & Löffler, E. (2009). *Public management and governance*. Routledge.

Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2015). *The new public service: Serving, not steering*. Routledge.

Hood, C. (1991). A public management for all seasons? *Public Administration*, 69(1), 3–19. https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x

Osborne, S. P. (2010). *The new public governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance*. Routledge.

Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2017). *Public management reform: A comparative analysis–Into the age of austerity*. Oxford University Press.

ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนืออำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง*

The Effects of Natural Medicine on Chemical Pesticide Use Behavior and Health Conditions of Hight-Risk Famers in Ban Naiwong, Nai Wong Nuea Subdistrict, La-un District, Ranong Province

วันมาฆะ ศรีเมือง
Wanmaka Srimuang
วิทยาลัยผู้นำและนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต
Collage of Leadership and Social Innovation, Rangsit University
E–mail: wonmaka@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ความเจ็บป่วย และระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงก่อนและหลังการได้รับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีความเสี่ยงจากการใช้สารเคมีในระดับไม่ปลอดภัย ซึ่งส่งผลต่อระบบประสาทและสุขภาพ การวิจัยใช้ระเบียบวิธีผสานวิธี เป็นการทดลองแบบกลุ่มเดียววัดก่อน–หลัง ผสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพเชิงอธิบาย กลุ่มตัวอย่างเชิงปริมาณ 50 คน และเชิงคุณภาพ 9 คน ที่คัดเลือกแบบเจาะจงจาก 3 หมู่บ้าน เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติ Paired t-test เพื่อเปรียบเทียบระดับสารเคมีในเลือดก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

ผลการวิจัยพบว่า

1) ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอยู่ในระดับปานกลางร้อยละ 78.0 และหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมอยู่ในระดับดีร้อยละ 64.0 โดยมีคะแนนเฉลี่ยเพิ่มขึ้นจาก 56.7 เป็น 62.7 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่าศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สารเคมีไปในทางที่ปลอดภัยมากขึ้น

2) ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอยู่ในระดับปานกลางร้อยละ 78.0 และหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมอยู่ในระดับดีร้อยละ 64.0 โดยมีคะแนนเฉลี่ยเพิ่มขึ้นจาก 56.7 เป็น 62.7 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่าศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สารเคมีไปในทางที่ปลอดภัยมากขึ้น

3) ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรส่วนใหญ่มีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสอยู่ในระดับไม่ปลอดภัยร้อยละ 70.0 แต่หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมพบว่ามีระดับอยู่ในระดับเสี่ยงร้อยละ 64.0 และไม่พบกลุ่มที่อยู่ในระดับไม่ปลอดภัย แสดงให้เห็นว่าศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมช่วยปรับสมดุลร่างกายและลดการสะสมของสารพิษในเลือดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: การแพทย์วิถีธรรม; เกษตรกรกลุ่มเสี่ยง; โคลีนเอสเตอเรส; สารเคมีกำจัดศัตรูพืช; ภาวะสุขภาพ

---

* Received September 17, 2025; Revised October 1, 2025; Accepted October 1, 2025

ABSTRACT

This research aimed to compare the behavior of pesticide use, illness, and cholinesterase enzyme levels of at-risk farmers before and after receiving the Traditional Thai Medicine Wisdom. Most farmers had risks from chemical use at an unsafe level, which affected the nervous system and health. The research used a mixed-method approach, being experimental research with one group pretest–posttest design combined with qualitative descriptive research. The quantitative sample consisted of 50 people, and the qualitative sample consisted of 9 people selected purposively from 3 villages. Data were collected by questionnaires and in-depth interviews. The data were analyzed by frequency, percentage, mean, standard deviation, and the paired t-test to compare the chemical levels in the blood before and after using the Traditional Thai Medicine Wisdom.

The results found that:

1) Before using the Traditional Thai Medicine Wisdom, at-risk farmers had pesticide use behavior at a moderate level of 78.0 percent, and after using the Traditional Thai Medicine Wisdom at a good level of 64.0 percent. The mean score increased from 56.7 to 62.7 with a statistically significant difference, showing that the Traditional Thai Medicine Wisdom helped improve pesticide use behavior toward safer practices.

2) Before using the Traditional Thai Medicine Wisdom, at-risk farmers had pesticide use behavior at a moderate level of 78.0 percent, and after using the Traditional Thai Medicine Wisdom at a good level of 64.0 percent. The mean score increased from 56.7 to 62.7 with a statistically significant difference, showing that the Traditional Thai Medicine Wisdom helped improve pesticide use behavior toward safer practices.

3) Before using the Traditional Thai Medicine Wisdom, most farmers had cholinesterase enzyme levels at an unsafe level of 70.0 percent, but after using the Traditional Thai Medicine Wisdom, most had levels at a risky level of 64.0 percent, and no group was found at the unsafe level, showing that the Traditional Thai Medicine Wisdom helped balance the body and reduce toxin accumulation in the blood effectively.

Keywords: Dharma medicine; At-risk farmers; Cholinesterase; Pesticides; Health status

บทนำ

ภาคเกษตรกรรมนับว่ามีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเป็นอย่างมาก โดยพบว่าจำนวนประชากรในภาคเกษตรมีมากถึง 25 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 40 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งสินค้าส่งออกที่สำคัญของไทย 6 ชนิด ได้แก่ ข้าว ทุเรียน มันสำปะหลัง ข้าวโพด ยางพารา และมังคุด เป็นผลผลิตที่ต้องได้รับการดูแลในทุกกระบวนการผลิตเพื่อการส่งออกอย่างพิถีพิถัน (สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล, ม.ป.ป.) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุเรียน ที่ได้รับฉายาว่าเป็น “ราชาแห่งผลไม้” สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรเป็นจำนวนมหาศาล เกษตรกรจึงมีการนำสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพตรงตามความต้องการของตลาด เมื่อเกษตรกรใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชต่อเนื่องยาวนาน จึงส่งผลต่อภาวะสุขภาพของเกษตรผู้

ปลูกทุเรียนที่มีแนวโน้มป่วยด้วยโรคจากพิษสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น จากปี 2565 มีอัตราป่วย 14.47 เป็น 16.81 ต่อประชากรแสนราย ในปี 2566 *(สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระนอง, 2566)*

นอกจากนี้ยังพบ ผลจากการตรวจหาปริมาณสารเคมีกำจัดศัตรูพืชตกค้างในเลือดเกษตรกร ด้วยกระดาษทดสอบโคลีนเอสเตอเรส ในกลุ่มอายุ 25-59 ปี ย้อนหลัง 5 ปี (ปีพ.ศ. 2562 – พ.ศ. 2566) พบว่าเกษตรกรมีผลการตรวจอยู่ในระดับเสี่ยงและไม่ปลอดภัย ร้อยละ 75.00, 76.84, 80.00, 80.36 และ 81.23 ตามลำดับ ซึ่งมีแนวโน้มสูงขึ้นทุกปี ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่มีอาการแพ้หลังฉีดพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ด้วยอาการผื่นคันที่ผิวหนัง อาเจียนเฉียบพลัน คลื่นไส้ เวียนศีรษะ ปวดศีรษะ คอแห้ง แสบจมูก ตาพร่ามัว หัวใจเต้นเร็ว เหงื่อออกมากผิดปกติ ตัวเย็น ปากซีด เป็นต้น (โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง, 2566)

ผู้วิจัยตระหนักถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงที่มีระดับการทำงานของเอนไซม์โคลีนเอสเตรเรสในระดับที่น้อยกว่า 75 หน่วยต่อมิลลิลิตร ประกอบกับยังไม่มีการศึกษาเปรียบเทียบผลระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรส จุดเริ่มต้นของการวิจัยจึงเริ่มขึ้นจากความต้องการหาทางออกในการแก้ไขปัญหาให้กับเกษตรกรผนวกกับได้พบกับศาสตร์การแพทย์ทางเลือกแผนใหม่ของโลก ที่มีความโดดเด่นในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในทางการแพทย์ โดยบูรณาการเป็นหลักปฏิบัติ 9 ข้อ สู่สุขภาวะแห่งพุทธะ หรือยา 9 เม็ด โดยมีงานวิจัยที่เห็นผลเชิงประจักษ์ว่าผู้ป่วยทั่วไปด้วยโรคธรรมดาที่ไม่ร้ายแรง หรือแม้แต่โรคร้ายแรงที่แพทย์แผนปัจจุบันพยากรณ์โรคว่าไม่หายหรือหมดทางรักษาแล้ว ก็สามารถหายหรือทุเลาได้ เรียกว่า “ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม” ซึ่งมีจุดเด่น คือ ประหยัด เรียบง่าย ปลอดภัย ได้ผล แก้ปัญหาที่ต้นเหตุ พึ่งตนเองได้ ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลักและสามารถประยุกต์เข้ากับวิถีชีวิตได้อย่างยั่งยืน (ใจเพชร กล้าจน, 2558) อีกทั้งยังเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นอย่างเป็นองค์รวม จึงเป็นการแก้ปัญหาสุขภาพได้อย่างมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นไปตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และตอบโจทย์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง ก่อนและหลังได้รับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม
2. เพื่อเปรียบเทียบภาวะความเจ็บป่วยหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงก่อนและหลังได้รับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม
3. เพื่อเปรียบเทียบระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง ก่อนและหลังได้รับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงผสานวิธี (Mixed Method) โดยรูปแบบการวิจัย (Research Design) เป็นการวิจัยเชิงทดลองเบื้องต้น (Pre–experiment) แบบ 1 กลุ่ม วัดก่อน – หลัง (One group pre–test & post-test design) และผสมผสานร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบการอธิบาย (Explanatory Design) ซึ่งมุ่งศึกษาผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพในเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ เกษตรกรที่ปลูกทุเรียน และอาศัยอยู่ในพื้นที่บ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง ที่มีผลการตรวจสารเคมีในเลือดด้วยชุดตรวจโคลีนเอสเตอเรสอยู่ในระดับเสี่ยงและไม่ปลอดภัย จำนวน 90 คน

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างสำหรับการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ คำนวณขนาดของตัวอย่างจากการใช้สูตรการคำนวณขนาดตัวอย่างเพื่อการทดสอบสมมติฐานการทดลองกลุ่มเดียวก่อนและหลัง (Rosner. 2015) ความคลาดเคลื่อนชนิดที่ 1 = 0.05 อำนาจทดสอบ = 0.95 เมื่อคำนวณขนาดตัวอย่างด้วยโปรแกรม G*Power (Faul et al., 2009) ขนาดอิทธิพลปานกลาง = 0.50 (Cohen, 1988) ได้จำนวนตัวอย่าง 45 คน และเพื่อป้องกันการสูญหายของกลุ่มตัวอย่าง (Drop out) จึงเพิ่มขนาดกลุ่มตัวอย่างอีก 10% (4.5 คน คิดเป็น 5 คน) รวมจำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 50 คน แล้วคัดเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามคุณสมบัติที่กำหนด

กลุ่มตัวอย่าง สำหรับเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) หมู่บ้านละ 3 คน จำนวน 3 หมู่บ้าน รวม 9 คน โดยคัดเลือกจากกลุ่มตัวอย่าง 50 คน จากกลุ่มตัวอย่างเชิงปริมาณ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและโปรแกรมศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม โดยมีขั้นตอนการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือ

ลักษณะของเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นตามกรอบของการวิจัยเรื่อง “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง”

ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยการสร้างแบบสอบถามเพื่อใช้ในการประเมินพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ภาวะความเจ็บป่วย และระดับสารเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสในเลือดเกษตรกรตามกรอบปัจจัยที่กำหนด เพื่อหาข้อค้นพบในการแก้ปัญหาความเจ็บป่วยให้กับเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนให้สามารถดูแลสุขภาพได้ด้วยตนเองตามองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามข้อมูลส่วนบุคคล ประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ ลักษณะที่อยู่อาศัย และช่องทางการสัมผัสกับสารเคมีกำจัดศัตรูพืช จำนวนทั้งสิ้น 6 ข้อ

ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามพฤติกรรมในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช จำนวนทั้งสิ้น 25 ข้อ เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยพัฒนาจากการทบทวนวรรณกรรม ใช้ลักษณะคำตอบแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 3 ระดับ คือ

ปฏิบัติทุกครั้ง ให้คะแนน 2 คะแนน
ปฏิบัติบางครั้ง ให้คะแนน 1 คะแนน
ไม่ปฏิบัติเลย ให้คะแนน 0 คะแนน

การแปลผลคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ใช้เกณฑ์การวิเคราะห์ของเบสท์ (Best, 1977) เป็น 3 ระดับ ดังนี้

0.00 - 16.60 คะแนน หมายถึง มีพฤติกรรมการใช้สารเคมี เสี่ยงสูง
16.70 - 33.30 คะแนน หมายถึง มีพฤติกรรมการใช้สารเคมี เสี่ยงปานกลาง
33.40 - 50.00 คะแนน หมายถึง มีพฤติกรรมการใช้สารเคมี เสี่ยงน้อย

ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามความเจ็บป่วยของเกษตรกรหลังการใช้หรือสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืช จำนวนทั้งสิ้น 11 ข้อ เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยพัฒนาจากการทบทวนวรรณกรรม ใช้ลักษณะคำตอบแบบ 2 ระดับ คือ

มี ให้คะแนน 1 คะแนน
ไม่มี ให้คะแนน 0 คะแนน

มีช่วงคะแนนระหว่าง 0 - 11 คะแนน การแปลผลระดับคะแนนเฉลี่ยความเจ็บป่วย ใช้เกณฑ์การวิเคราะห์ของเบสท์ (Best, 1977) เป็น 3 ระดับ ดังนี้

0.00 - 3.60 คะแนน หมายถึง มีความเจ็บป่วย น้อย
3.70 - 7.30 คะแนน หมายถึง มีความเจ็บป่วย ปานกลาง
7.40 - 11.00 คะแนน หมายถึง มีความเจ็บป่วย มาก

ตอนที่ 4 เป็นแบบเก็บข้อมูลการตรวจระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรส จำนวน 2 ครั้ง ก่อนและหลัง การแปลผลการตรวจใช้เกณฑ์ของสำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กรมควบคุมโรค (2560) โดยงานวิจัยครั้งนี้ ได้เสนอเพื่อพิจารณาและอนุมัติจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระนอง กระทรวงสาธารณสุข และได้รับการอนุมัติเลขที่ COA_PHRN.016/2566 เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2566 ซึ่งการตรวจระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสแบ่งเป็น 4 ระดับ คือ

สีเหลือง หมายถึง ระดับปกติหรือมีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสมีค่ามากกว่าหรือเท่ากับ 100 หน่วยต่อมิลลิลิตร

สีเหลืองอมเขียว หมายถึง ระดับปลอดภัยหรือมีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสมีค่ามากกว่าหรือเท่ากับ 87.50 แต่ไม่ถึง 100 หน่วยมิลลิลิตร

สีเขียว หมายถึง มีความเสี่ยงหรือมีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสมีค่ามากกว่าหรือเท่ากับ 75 แต่ไม่ถึง 87.50 หน่วยต่อมิลลิลิตร

สีเขียวเข้ม หมายถึง ไม่ปลอดภัยหรือมีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรส มีค่าน้อยกว่า 75 หน่วยต่อมิลลิลิตร

ส่วนที่ 2 เครื่องมือที่ใช้ในการทดลอง ได้แก่ โปรแกรมศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมของ ใจเพชร กล้าจน (2558) เป็นแบบบันทึกรายบุคคลสรุปการปฏิบัติกิจกรรมทางร่างกายและสรุปสภาวะอารมณ์ประจำวัน สื่อวีดีทัศน์และสื่อบุคคล เนื้อหาหลักในการเรียนรู้จากโปรแกรมศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม คือ

เรียนรู้วิธีปฏิบัติเพื่อป้องกันความเจ็บป่วยหรืออาการผิดปกติจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชด้วยเทคนิค 9 ข้อ หรือ ยา 9 เม็ด

1) การรับประทานสมุนไพรปรับสมดุล
2) การกัวซาหรือขูดพิษหรือขูดลมออกจากร่างกาย
3) การสวนล้างลำไส้ใหญ่ (ดีท็อกซ์)
4) การแช่มือแช่เท้าหรือส่วนที่ไม่สบายในน้ำสมุนไพรที่ถูกกัน
5) การพอก ทา หยอด ประคบ อบ อาบ เช็ด ด้วยสมุนไพรที่ถูกกัน
6) การออกกำลังกาย กดจุดลมปราณ โยคะ กายบริหาร
7) การรับประทานอาหารปรับสมดุล
8) การใช้ธรรมะ ละบาป บำเพ็ญบุญ เพิ่มพูนใจไร้กังวล อย่างสม่ำเสมอ
9) การรู้เพียร รู้พักให้พอดี (ทำงานให้เต็มที่ พักผ่อนให้พอดี)

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปโดยวิเคราะห์สถิติดังนี้

- การวิเคราะห์ข้อมูลมาตรวัดระดับนามบัญญัติ (Nominal Scale) และมาตรวัดอันดับ (Ordinal Scale) ได้แก่ ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างใช้สถิติบรรยาย ได้แก่ ค่าความถี่และค่าร้อยละ

- การวิเคราะห์ข้อมูลมาตรวัดแบบอัตราส่วน (Ratio Scale) ได้แก่ พฤติกรรมในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและความเจ็บป่วยหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ใช้สถิติแบบบรรยาย ได้แก่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

- การเปรียบเทียบผลระดับสารเคมีในเลือดของเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม ใช้สถิติ Pair t-test

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

- ใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคลเชิงลึก ด้วยการบันทึกเทปแล้วนำมาถอดเทปที่บันทึกข้อมูลเป็น file word เพื่อนำมาหาข้อความสำคัญแล้วจัดกลุ่ม เพื่อนำไปวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง” มีการวิเคราะห์ข้อมูลกลุ่มตัวอย่างจำนวน 50 คน โดยจำแนก เพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้เฉลี่ยต่อปี ลักษณะการพักอาศัย และช่องทางการรับสารเคมี ไว้ดังนี้

ตารางที่ 1 จำแนกเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงตามแบบสอบถามคุณลักษณะส่วนบุคคล จำนวน 50 ราย

คุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม		จำนวน	ร้อยละ
เพศ			
	ชาย	12	24.00
	หญิง	38	76.00
	รวม	50	100.00
อายุ			
	< 40 ปี	6	12.00
	40 - 59 ปี	32	64.00
	≥ 60 ปี	12	24.00
	รวม	50	100.00
ระดับการศึกษา			
	ประถมศึกษา	34	68.00
	มัธยมศึกษา	14	28.00
	ปริญญาตรีขึ้นไป	2	4.00
	รวม	50	100.00
รายได้			
	< 200,000 บาท	9	18.00
	200,000 – 500,000 บาท	20	40.00
	> 500,000 บาทขึ้นไป	21	42.00
	รวม	50	100.00

คุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม	จำนวน	ร้อยละ
ลักษณะการอยู่อาศัย		
บ้านอยู่ในสวน	15	30.00
บ้านอยู่แยกกับสวน	35	70.00
รวม	50	100.00
ช่องทางการสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืช*		
ผู้ผสมสารเคมี	38	33.33
ผู้ฉีดพ่นสารเคมีหรือรับจ้างฉีดพ่น	33	28.90
ผู้ที่อยู่ในบริเวณที่มีการฉีดพ่น	43	37.70
รวม	114	100.00

* ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ร้อยละ 76.0 มีอายุ 40 - 59 ปี ร้อยละ 38.7 มีการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 68.00 มีรายได้มากกว่า 500,000 บาทขึ้นไป ร้อยละ 42.00 มีบ้านแยกอยู่กับสวน ร้อยละ 70.00 และเป็นผู้ที่อยู่ในบริเวณที่มีการฉีดพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ร้อยละ 37.70

ตารางที่ 2 ร้อยละของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง จำแนกตามระดับพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

ระดับพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร	ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม	หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม
	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)
ระดับไม่ดี (< 45 คะแนน)	1 (2.00)	0 (0.00)
ระดับปานกลาง (45 - 59 คะแนน)	39 (78.00)	18 (36.00)
ระดับดี (≥ 60 คะแนน)	10 (20.00)	32 (64.00)
โดยรวม	50 (100.00)	50 (100.00)

จากตารางที่ 2 พบว่า เกษตรกรกลุ่มเสี่ยง มีพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ78.00 ($\overline{X}$ = 56.70) หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมมีพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอยู่ในระดับดี ร้อยละ 64.00 ($\overline{X}$ = 62.70)

ตารางที่ 3 การเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยของพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

พฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช	N	$\overline{X}$	SD	ระดับ	t	P - value
ก่อนการใช้ศาสตร์ พวธ.	50	56.7	4.3	ปานกลาง		
หลังการใช้ศาสตร์ พวธ.	50	62.7	5.9	ดี	-5.617	.000

จากตารางที่ 3 พบว่า เกษตรกรกลุ่มเสี่ยง มีคะแนนเฉลี่ยของพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเท่ากับ 56.70 และหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเท่ากับ 62.70 เมื่อทดสอบความแตกต่างทางสถิติพบว่า คะแนนเฉลี่ยของพฤติกรรมหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ตารางที่ 4 ร้อยละของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง จำแนกตามระดับความเจ็บป่วยหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์การแพทย์วิถีธรรม

ข้อที่	ความเจ็บป่วยหลังใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช	ก่อนการใช้ศาสตร์ พวธ. ร้อยละ	หลังการใช้ศาสตร์ พวธ. ร้อยละ
1.	ผื่นตามร่างกาย	34.00	12.00
2.	คลื่นไส้/อาเจียน	58.00	22.00
3.	ปากแห้ง/คอแห้ง	38.00	14.00
4.	ปวดกล้ามเนื้อตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย	18.30	4.00
5.	แน่นหน้าอก/เจ็บหน้าอก	6.00	0.00
6.	หายใจสั่น/เหงื่อออก	16.00	0.00
7.	บวมตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย	16.00	6.00
8.	ตุ่มหนองที่ผิวหนัง	18.00	0.00
9.	ชาตามมือและเท้า	42.00	14.00
10.	ตาแดง/แสบตา/คันตา	66.00	34.00
11.	หนังตากระตุก	16.00	6.00
12.	ปวดแสบร้อนที่ผิวหนัง	50.00	14.00
13.	ตาพร่ามัว	26.00	4.00
14.	กล้ามเนื้อเกร็ง	14.00	2.00
15.	ปวดศีรษะ	40.00	10.00
16.	ตาเหลือง	4.00	0.00
17.	ผิวหนังซีดเหลือง	10.00	0.00
18.	ปวดท้อง/ถ่ายเหลว	8.00	2.00
19.	ไอ/แสบคอ/เจ็บคอ	24.00	4.00
20.	คลำพบก้อนผิดปกติตามจุดต่าง ๆ ของร่างกาย	2.00	0.00

จากตารางที่ 4 พบว่า ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีความเจ็บป่วยหลังใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชด้วยอาการตาแดง/แสบตา/คันตา ร้อยละ 66.00 รองลงมาคือ อาการคลื่นไส้/อาเจียน ร้อยละ 58.00 และอาการปวดแสบร้อนที่ผิวหนัง ร้อยละ 50.00 หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีภาวะสุขภาพหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชด้วยอาการตาแดง/แสบตา/คันตา ร้อยละ 34.00 รองลงมาคือ คลื่นไส้/อาเจียน ร้อยละ 22.00 และอาการปากแห้ง/คอแห้ง ชาตามมือและเท้า ปวดแสบร้อนที่ผิวหนัง ร้อยละ 14.00

ตารางที่ 5 จำนวนและร้อยละของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง จำแนกตามระดับความเจ็บป่วยก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

ระดับความเจ็บป่วย หลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร	ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม	หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม
	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)
ระดับมาก (≥13.3–20.0 คะแนน)	0 (0.0)	0 (0.0)
ระดับปานกลาง (6.7–13.3 คะแนน)	15 (30.0)	2 (4.0)
ระดับน้อย (≤6.7 คะแนน)	35 (70.0)	48 (96.0)
โดยรวม	50 (100.0)	50 (100.0)

จากตารางที่ 5 พบว่า ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเกษตรกรส่วนใหญ่มีระดับ ความเจ็บป่วยอยู่ในระดับน้อย ร้อยละ 70.0 ($\overline{X}$ = 5.1) หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม มีระดับความเจ็บป่วยอยู่ในระดับน้อย ร้อยละ 96.0 ($\overline{X}$ = 1.7)

ตารางที่ 6 การเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยความเจ็บป่วยหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

ความเจ็บป่วยของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง	N	$\overline{X}$	SD	ระดับ	t	P - value
ก่อนการใช้ศาสตร์ พวธ.	50	5.10	2.30	น้อย	9.290	.000
หลังการใช้ศาสตร์ พวธ.	50	1.70	1.40	น้อย		

จากตารางที่ 6 พบว่า ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีคะแนนเฉลี่ยความเจ็บป่วยหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เท่ากับ 5.10 และหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเท่ากับ 1.70 เมื่อทดสอบความแตกต่างทางสถิติพบว่า คะแนนเฉลี่ยของความเจ็บป่วยหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมลดลงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ตารางที่ 7 การเปรียบเทียบผลระดับเอ็นไซม์โคลีนเอสเตอเรสก่อนและหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม

ระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรส	ก่อน	หลัง
	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)
ปกติ	0 (0.00)	0 (0.00)
ปลอดภัย	0 (0.00)	18 (36.00)
เสี่ยง	15 (30.00)	32 (64.00)
ไม่ปลอดภัย	35 (70.00)	0 (0.00)

จากตารางที่ 7 พบว่า ก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง มีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสอยู่ในระดับ ไม่ปลอดภัย ร้อยละ 70.0 และหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม มีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสอยู่ในระดับเสี่ยง ร้อยละ 64.0 และไม่มีระดับไม่ปลอดภัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง ในหัวข้อ “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง” ได้ผลสรุปการวิจัยดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีค่าคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูสูงกว่าก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยง มีค่าคะแนนเฉลี่ยความเจ็บป่วยหลังการใช้หรือสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ต่ำกว่าก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยง มีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสอยู่ในระดับปกติและปลอดภัยมากกว่าก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยข้อที่ 1 พบว่า หลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม เกษตรกรกลุ่มเสี่ยงมีค่าคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูสูงกว่าก่อนการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่า พฤติกรรมการป้องกันตนเองขณะใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกรบ้านในวงดีขึ้นเพราะเห็นความสำคัญและตระหนักในเรื่องสุขภาพมากขึ้น เมื่อเริ่มมีเงินเพียงพอกับค่าใช้จ่าย มีสภาพคล่องทางการเงินประกอบกับได้ใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมแล้วเห็นผลชัดเจน ภายใต้หลักความประหยัด เรียบง่ายเป็นหมอดูแลตนเอง โดยผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างแรงจูงใจในการใส่ใจพฤติกรรมการป้องกันตนเองขณะใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชนั้นเป็นเรื่องไม่ง่ายนัก เนื่องจากเดิมเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ มีวัตถุประสงค์ในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมาจากการตั้งเป้าหมายของชีวิต (Goal) ที่กำหนดไว้เพื่อการสร้างรายได้หลักให้กับครอบครัว การบริหารจัดการในกระบวนการผลิตทุเรียนในแต่ละปีจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่จะสร้างรายได้ให้กับเกษตรกร กล่าวคือ พื้นที่บ้านในวงเป็นพื้นที่สร้างผลผลิตทุเรียนและมังคุดคุณภาพส่งออก โดยได้รับการสนับสนุนจากภาคเกษตรของจังหวัดระนอง จนได้รับการส่งเสริมจากเกษตรจังหวัดระนองให้เป็นแหล่งผลิตผลไม้ส่งออกที่ผลิตมาจากพื้นที่ที่มีสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (ทุเรียนจีไอ และมังคุดจีไอ) ซึ่งสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์หรือ GI (Geographical Indication) คือเครื่องหมายที่ใช้กับสินค้าที่มาจากแหล่งผลิตที่เฉพาะเจาะจงซึ่งคุณภาพหรือชื่อเสียงของสินค้านั้น ๆ เป็นผลมาจากการผลิตในพื้นที่ดังกล่าว GI จึงเปรียบเสมือนแบรนด์ของท้องถิ่นที่บอกคุณภาพและแหล่งที่มาของสินค้าสร้างรายได้จำนวนมหาศาลให้กับเกษตรกร การบริหารจัดการในกระบวนการผลิตทุเรียนในแต่ละปีจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่จะสร้างรายได้ให้กับเกษตรกร จึงได้นำสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตทุกขั้นตอนเพื่อเป้าหมายรายได้สูงสุดในแต่ละฤดูกาลโดยเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนส่วนใหญ่แม้จะมีความรู้เรื่องการป้องกันตนเองจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชดีในระดับหนึ่ง แต่พฤติกรรมการปฏิบัติตนเองนั้นก็จะขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความพร้อมในการปฏิบัติของแต่ละท่าน ซึ่งโดยรวมยังให้ความสำคัญอยู่มากประมวลผลจากการให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างผสมผสานกับข้อมูลเชิงปริมาณจากการตอบแบบสอบถาม โดยการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมนั้น อาจแปรผกผันกับพฤติกรรมจากการตอบแบบสอบถามและการสัมภาษณ์ สาเหตุอาจมาจากความประมาท ในการป้องกันตนเองจากการใช้สารเคมีที่จะแสดงโทษภัยหรือภาวะความเจ็บป่วยได้ทั้งแบบเฉียบพลันและเรื้อรัง ที่ต้องอาศัยเวลาและการรับรู้ข้อมูลความเจ็บป่วยโดยภาพรวมของพื้นที่จึงจะทำให้เกิดความตระหนักในการระมัดระวังเรื่องการมีพฤติกรรมการป้องกันตนเองจากการใช้สารเคมีมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของศิริวรรณ แก้วสุขเรือง และสรัญญา ถี่ป้อม (2562) ที่พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการป้องกันสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเข้าสู่ร่างกายของเกษตรกรปลูกข้าว ได้แก่ 1) ทักษะการจัดการตนเอง 2) การรับรู้ถึงความรุนแรงของการสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืช 3) ทักษะการตัดสินใจ 4) ระยะเวลาที่ทำการเกษตร และการศึกษาของภัทรภร ฤทธิชัย (2562) ที่พบว่าโปรแกรม

ส่งเสริมพฤติกรรมที่ปลอดภัยจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดมีพฤติกรรมการปฏิบัติตัวที่ปลอดภัยจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชตามแนวคิดของ Prentice-Dunn และ Rogers (1986) ที่ว่าบุคคลจะเปลี่ยนพฤติกรรมเสี่ยงให้ได้ผลดีที่สุดก็ต่อเมื่อบุคคลเห็นว่าพฤติกรรมเสี่ยงเป็นอันตรายต่อสุขภาพรุนแรงหรือรู้สึกไม่มั่นคงกับความเสี่ยงในอันตรายนั้น

จากผลการวิจัยข้อที่ 2 การเปรียบเทียบความเจ็บป่วยหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช พบว่า คะแนนเฉลี่ยของความเจ็บป่วยหลังการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมลดลงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ กล่าวคือ ภาวะสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนบ้านในวง เมื่อเปรียบเทียบจากวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม พบว่า มีความเสื่อมถอยหรือเริ่มเจ็บป่วยกันมากขึ้น กลุ่มเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลต่างแสดงความคิดเห็นตรงกันว่าน่าจะมีสาเหตุมาจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ใช้มาเป็นระยะเวลายาวนานและต่อเนื่อง ประกอบกับร่างกายที่เริ่มอ่อนแอลง โดยพี่น้องเกษตรกรที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่และมีความสำเร็จในเรื่องการหารายได้จากการทำสวนทุเรียนเป็นจำนวนมหาศาลแต่กลับไม่ได้อยู่ใช้อย่างยาวนาน บางคนเสียชีวิตไปก่อนเวลาอันควร และเริ่มมีเกษตรกรอีกจำนวนไม่น้อยที่เริ่มมีอาการเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช บางรายเริ่มมีอาการเล็กน้อย และอีกจำนวนไม่น้อยเริ่มมีอาการหนักขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดเสียชีวิตไปแล้วก่อนที่จะสามารถทำประโยชน์อย่างอื่นได้อีก จากผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรบางกลุ่มที่เริ่มหันมาให้ความสนใจและตระหนักถึงผลกระทบจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมากขึ้น กล่าวคือ เกษตรกรในชุมชนเริ่มสังเกต และตั้งคำถามว่าสาเหตุของการเสียชีวิตของพี่น้องเกษตรกรในชุมชนที่เริ่มมีเกษตรกรที่เสียชีวิตจากมะเร็งเพิ่มมากขึ้น นั้นมาจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ใช้กันอยู่ด้วยหรือไม่ โดยเมื่อมีการพูดคุยกันในกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นร่วมกันในประเด็นภาวะสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนในพื้นที่ ปัจจุบันเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมากขึ้น กล่าวคือ เกษตรกรเริ่มตื่นตัวในการใช้อุปกรณ์ป้องกันตนเองที่มีคุณภาพขณะฉีดพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อลดการสัมผัสกับสารเคมีมากที่สุด โดยความตระหนักดังกล่าวเกิดจากการได้รับข้อมูลข่าวสารความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นในชุมชนและเกษตรกรพากันเจ็บป่วยด้วยโรคที่น่าจะมีแนวโน้มมาจากการสะสมของสารเคมี สิ่งเหล่านี้เป็นการปรับกระบวนทัศน์ของชุมชนที่ให้ความสำคัญเรื่องสุขภาพมากขึ้น โดยมีแนวคิดร่วมกันว่าหากมีทรัพย์สินมากมายแต่สุขภาพไม่ดี มีความเจ็บป่วย ก็จะไม่สามารถมีความสุขกับรายได้ที่ตนเองสร้างมาได้ จึงมีความต้องการจะใช้ชีวิตอย่างผาสุกท่ามกลางรายได้ที่ตนเองและครอบครัวร่วมกันสร้างมา เมื่อเกษตรกรเริ่มเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ มากขึ้น การที่ได้เรียนรู้ทักษะและเทคนิคในการดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเองในเรื่องศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม ซึ่งเกษตรกรเองสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเองที่บ้าน ไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปที่อื่น เกษตรกรจึงมีความต้องการที่จะเรียนรู้ ประกอบกับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเป็นศาสตร์การแพทย์แผนใหม่ที่สอนให้เกษตรเป็นหมอดูแลตนเอง จึงมีความตื่นเต้นสนใจอยากเรียนรู้เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่เสียค่าใช้จ่าย มีอุปกรณ์ในการดูแลตนเอง และเมื่อนำไปปฏิบัติแล้วเปรียบเทียบภาวะสุขภาพของตนเอง พบว่า มีความสบาย เบากาย มีกำลังมากยิ่งขึ้น ทั้งก่อนและหลังการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งเกษตรกรให้ข้อมูลว่าเทคนิค 9 ข้อของศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมสามารถใช้ในการดูแลสุขภาพของตนเองได้ทุกอาการ และอาการจะทุเลาเบาบางลงหากมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ และจะได้ผลดีมากหากใช้ทุกขณะแม้จะไม่ได้สัมผัสกับสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพราะเกษตรกรให้ข้อมูลว่าการอาศัยอยู่ในพื้นที่บ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง แม้จะไม่ได้เป็นผู้ฉีดพ่นสารเคมีด้วยตนเอง แต่เป็นผู้อาศัยอยู่ในพื้นที่ก็มีโอกาสได้รับสารเคมีกำจัดศัตรูพืชผ่านทางเดินหายใจ การใช้เทคนิคการดูแลสุขภาพจึงเหมาะสมกับบุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกช่วงเวลา โดยสามารถดูแลรักษาแบบองค์รวม ทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิตยาภรณ์ สุระสาย (2559) ที่พบว่า ภาวะสุขภาพ ได้แก่ ค่าดัชนีมวลกาย ระดับความดันโลหิต ระดับน้ำตาลในเลือด ระดับโคเลนเตอรอล ระดับไตรกลีเซอไรด์ มีค่าเฉลี่ย

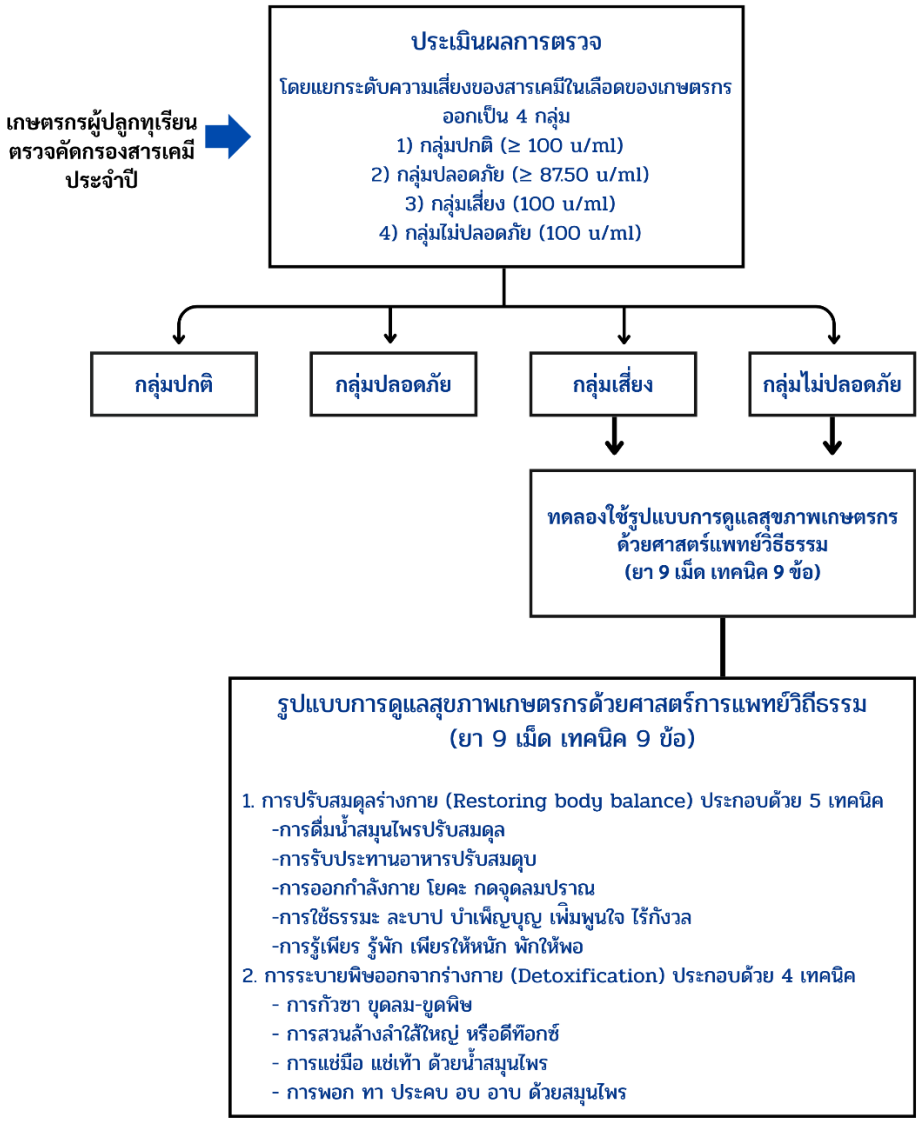
ลดลงกว่าก่อนได้รับโปรแกรมสร้างเสริมสุขภาพ เช่นเดียวกับงานวิจัยของ ดินแสงธรรม กล้าจน (2561) ที่พบว่า ภาวะสุขภาพทางกาย ได้แก่ หลังการทดลองกลุ่มตัวอย่างมีระดับดัชนีมวลกาย น้ำหนักตัว ระดับความดันโลหิต ลดลงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เนื่องจากมีการนำเทคนิคของศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมไปประยุกต์ใช้อย่างต่อเนื่อง

จากผลการวิจัยข้อที่ 3 เรื่องการเปรียบเทียบระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยง ซพบว่า หลังได้รับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม ไม่มีเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงที่มีระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสอยู่ในระดับไม่ปลอดภัย มีเกษตรกรอยู่ในระดับเสี่ยง ร้อยละ 64.0 เนื่องจากเกษตรกรมีการนำศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่องในทุกเทคนิค แต่จะมีความถี่ในการใช้ต่างกันตามภาวะความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล โดยสรุปได้ว่าหากมีความถี่ในการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมมากจะช่วยป้องกันความเจ็บป่วยและความความรุนแรงได้มากเช่นกัน และหากจะให้ได้ประสิทธิผลดียิ่งขึ้นต้องปฏิบัติควบคู่กับการแสดงพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ถูกต้อง มีการลด ละ เลิก สารเคมีบางชนิดที่ไม่จำเป็นโดยใช้สารอินทรีย์ทดแทนในบางชนิด และมีการรวมกลุ่มกันเพื่อผลิตทุเรียนปลอดสารเคมีมากขึ้น จะได้ช่วยส่งเสริมให้เกษตรกร มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงขึ้นเพราะการแก้ปัญหาสารเคมีที่ดีที่สุดคือ การหยุดใช้สารเคมีและหันมาใช้สารอินทรีย์ชีวภาพแทน จะเป็นหนทางแก้ไขปัญหาสุขภาพที่เกิดจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ยั่งยืน เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและช่วยยืดอายุให้กับเกษตรกรให้ยืนยาว แข็งแรง และสร้างประโยชน์ให้กับโลกอย่างมหาศาล ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ วิโรจน์ เจ้ยเปลี่ยน และคณะ (2560) ที่พบว่า ระยะเวลาทำงานสัมผัสสารเคมีกำจัดแมลงเป็นปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์ทางลบกับพลาสมาโคลีนเอสเตอเรส และมีความสัมพันธ์ทางบวกกับเส้นรอบเอว ค่าการกระจายตัวของเม็ดเลือดแดง ไขมันไตรกลีเซอไรด์ ปัจจัยด้านการใช้สารเคมีกำจัดแมลงคือการใช้อุปกรณ์ป้องกันตนเองเป็นปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงต่อการสัมผัสสารเคมีกำจัดแมลง และการศึกษาของวิราสิริรี์ วสีวีรสิว์ และคณะ (2563) ที่พบว่า เกษตรกรมีพฤติกรรมการใช้สารเคมีทางการเกษตรที่มีผลต่อระดับเอ็นไซม์โคลีนเอสเตอเรสในเลือด ร้อยละ 63.1 มีพฤติกรรมถูกต้อง สม่ำเสมอ ร้อยละ 31.0 มีพฤติกรรมถูกต้องไม่สม่ำเสมอ ร้อยละ 6.0 มีพฤติกรรมไม่ถูกต้อง ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรและระดับเอ็นไซม์โคลีนเอสเตอเรสในเลือดของเกษตรกรอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (p-value<.05)

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง” ผู้วิจัยได้สรุปเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยโดยมีการนำหลักการดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเองตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงมาผสมผสานกับศาสตร์การแพทย์วิถีธรรม ซึ่งสามารถสรุปองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยดังนี้

รูปแบบการดูแลสุขภาพเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนที่มีความเสี่ยงจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

สรุป

การวิจัยเรื่อง “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง” สรุปคือหลังจากใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมด้วยเทคนิค 9 ข้อ ยา 9 เม็ด พบว่า ภาวะสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนดีขึ้นตามลำดับ อาการเจ็บป่วยแม้เล็กน้อยก็ทุเลาเบาบางโดยไม่ต้องใช้ยาแผนปัจจุบัน หรือใช้ยาน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น มีการดื่มน้ำรางจืดหรือสมุนไพรล้างสารพิษ มีการจัดหาอุปกรณ์ป้องกันตนเองขณะสัมผัสหรือฉีดพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพื่อการดูแลสุขภาพตนเอง เป็นความรู้จากศาสตร์การแพทย์แผนใหม่ของโลก ซึ่งเป็นการแพทย์ทางเลือกที่เกษตรกรสามารถเลือกปฏิบัติได้ด้วยตนเองตามความสมัครใจ ภายใต้แนวคิดแห่งความประหยัด ความพอเพียง เรียบง่าย โดยในระยะแรกเริ่มโครงการวิจัยเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนจะยังไม่ให้ความสนใจในศาสตร์การดูแลสุขภาพด้วยตนเองดังกล่าวอาจเป็นเพราะเป็นศาสตร์ใหม่ที่เกษตรกรยังไม่รู้จัก คุ้นเคย

อีกทั้งไม่มั่นใจในความสามารถของตนเองว่าจะสามารถเป็นหมอดูแลตนเองได้ แต่เมื่อได้ทดลองปฏิบัติและได้พลังหมู่กลุ่มที่ปฏิบัติพร้อมๆกัน ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จึงเกิดความเชื่อมั่นมากขึ้น เมื่อปฏิบัติสืบต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ จึงสังเกตเห็นความสบาย เบากาย มีกำลังและความผาสุกในทั้งร่างกายและจิตใจ เมื่อทำการตรวจวัดระดับเอนไซม์โคลีนเอสเตอเรสแล้วอยู่ในระดับปกติและปลอดภัยมากขึ้น จึงเห็นประโยชน์ ปฏิบัติต่อเนื่อง และนำไปเผยแผ่ให้กับญาติพี่น้อง เห็นผลเชิงประจักษ์ต่อเนื่องมาโดยตลอด ซึ่งโดยรวมเกษตรกรมีความพึงพอใจในศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมเพราะเป็นรูปแบบที่ไม่บังคับตายตัว สามารถยืดหยุ่นได้ตามความสะดวกของเกษตรกรแต่ละคน เป็นการปฏิบัติที่ไม่บังคับฝืนใจ ปฏิบัติไปพิสูจน์ไป ทำให้ปรากฏการณ์ความคุ้มค่าต่อชีวิตและทรัพย์สินของเกษตรกรมากยิ่งขึ้น เป็นแนวทางปฏิบัติไปพร้อมๆ กับการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชไปตามลำดับ โดยการเรียนรู้ที่จะใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมจึงเป็นทางออกที่ดีสุดที่เกษตรกรสามารถใช้เป็นแนวทางในการลดระดับความเสี่ยงในเรื่องสารเคมีกำจัดศัตรูพืชให้กับเกษตรกรได้จากการพูดคุเกษตรกรให้ข้อมูลหลักทั้ง 9 ท่านต่างก็มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่าการทำทุเรียนคุณภาพต้องอาศัยสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในกระบวนการผลิตเกือบทุกขั้นตอน แต่ก็พยายามค้นหาวิธีในการใช้เกษตรอินทรีย์ กสิกรรมไร้สารพิษ มีการทำน้ำหมักชีวภาพ เพราะมีข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมว่าหากใช้สารเคมีในปริมาณมากเกินไป ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีกำจัดศัตรูพืชจะทำให้พืชงามในช่วงแรก ๆ แต่จะไม่มีภูมิต้านทาน เมื่อเกิดโรคระบาดเกี่ยวกับรากเน่าโคนเน่า ต้นทุเรียนก็จะตาย ส่งผลให้เกษตรกรต้องปลูกใหม่ และรอให้โต กว่าจะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ถึง 7 ปี ซึ่งในแต่ละปีเกษตรกรจึงได้เรียนรู้ที่จะใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หรือใช้เกษตรอินทรีย์เข้ามาใช้ร่วมด้วยเป็นการบำรุงรักษาต้นทุเรียนให้แข็งแรง ยาวนานมากขึ้นอันเป็นการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีไปแบบต่อเนื่องทีละเล็กทีละน้อย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง” ผู้วิจัยขอเสนอประเด็นในการนำผลการวิจัยไปใช้ ดังต่อไปนี้

1. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ควรมีการเผยแผ่รูปแบบการดูแลสุขภาพเกษตรกรที่มีความเสี่ยงจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชด้วยศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมให้กับเกษตรกรได้รับทราบและนำไปประยุกต์ใช้

2. กระทรวงสาธารณสุขควรคืนข้อมูลการตรวจหาปริมาณสารพิษให้กับเกษตรกรในพื้นที่ได้รับทราบสถานการณ์ความเจ็บป่วยที่มีแนวโน้มรุนแรงจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และร่วมมือกับเกษตรตำบลในแต่ละพื้นที่หาทางออกให้กับเกษตรกรในการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และสนับสนุนให้เกษตรกรใช้สารอินทรีย์ชีวภาพแทน

3. สถานบริการสาธารณสุขควรนำรูปแบบที่เป็นองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยไปใช้ในการดูแลสุขภาพเกษตรกรเพื่อประโยชน์สูงสุดที่ประหยัด เรียบง่าย เน้นการพึ่งตนเอง

4. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรนำผลการวิจัยและองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปขยายผลไปยังพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อให้เกษตรกรได้ประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพแบบประหยัด เรียบง่าย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ผลของการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมต่อพฤติกรรมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและภาวะสุขภาพของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงบ้านในวง ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง” ผู้วิจัยขอเสนอให้ผู้สนใจได้นำไปศึกษาวิจัยครั้งต่อไปในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ควรศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในเรื่องการใช้ศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมกับการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของเกษตรกรกลุ่มเสี่ยงจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และทางเลือกทางรอดของเกษตรกรไทย

2. ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการดูแลสุขภาพเกษตรกรเพื่อเป็นการนำศาสตร์การแพทย์วิถีธรรมไปใช้ให้เกิดเป็นรูปแบบที่ใช้เพื่อการดูแลสุขภาพเมื่อเกิดความเจ็บป่วยเบื้องต้นให้กับเกษตรกรในพื้นที่โดยเกษตรกรเป็นหมอด้วยตัวเองในการดูแลตนเองอันเป็นการลดภาระทั้งเกษตรกรและหน่วยงานสุขภาพต่อไป

บรรณานุกรม

ใจเพชร กล้าจน. (2558). *จิตอาสาแพทย์วิถีพุทธเพื่อมวลมนุษยชาติ*. (ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนาภูมิภาค). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.

ดินแสงธรรม กล้าจน. (2561). *ประสิทธิผลของโปรแกรมสุขภาพตามหลักการแพทย์วิถีธรรมต่อภาวะสุขภาพของ ผู้ที่มีภาวะน้ำหนักเกินและโรคอ้วน ในค่ายสุขภาพสวนป่านาบุญ อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสาธารณสุขศาสตร์). คณะกรรมการบัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.

นิตยาภรณ์ สุระสาย. (2559). *ผลของโปรแกรมสร้างเสริมสุขภาพด้วยการแพทย์ทางเลือกวิถีธรรม เพื่อการพึ่งตนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ต่อพฤติกรรมสร้างเสริมสุขภาพและสุขภาวะของผู้ต้องขังหญิง เรือนจำกลางนครพนม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม*. (วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตร์มหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

ภัทรภร ฤทธิชัย. (2562). *ผลการใช้โปรแกรมส่งเสริมพฤติกรรมที่ปลอดภัยจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชสำหรับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพด ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ตำบลในวงเหนือ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง. (2565). *ข้อมูลอาการแพ้หลังฉีดพ่นสารเคมี. ข้อมูลการให้บริการผู้ป่วยระดับ รพ.สต. ด้วยโปรแกรม JHCIS*. เอกสารอัดสำเนา (เอกสารภายใน).

วิราสิริรี์ วสีวีรสิว์, สุรีย์ จันทรโมลี, ศิริวรรณ วิเศษแก้ว และทิพย์สุคนธ์ ศรีลาธรรม. (2563). พฤติกรรมการใช้สารเคมีทางการเกษตรและระดับเอ็นไซม์โคลีนเอสเตอเรส ในเลือดของเกษตรกร อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเชีย ฉบับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี*. 14(1), 58–70.

วิโรจน์ เจ้ยเปลี่ยน, นพวรรณ เปียซื่อ, จินตนา ศิริวราศัย และ นรีมาลย์ นีละไพจิตร. (2560). การใช้สารเคมีกำจัดแมลง การรับรู้ภาวะสุขภาพกับภาวะสุขภาพของเกษตรกรที่ทำให้งานสัมผัสสารเคมีกำจัดแมลง. *วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 29(3), 89 – 100.

ศิริวรรณ แก้วสุขเรือง และสรัญญา ถี่ป้อม. (2562). ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการป้องกันสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเข้าสู่ร่างกายเกษตรกรปลูกข้าว ตำบลไกรกลาง อำเภอกงไกรลาส จังหวัดสุโขทัย. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเชีย ฉบับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี*. 13(2), 186-199.

สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล. *(ม.ป.ป.). เกษตรกรรม ทางเลือก - ทางรอด. สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล*. สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2568, จาก https://www.depa.or.th/th/article-view/agriculture-**alternative**-way-of-survival.

สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดระนอง. (2566). *HDC HEALTH DATA CENTER*. สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2568, จาก https://hdc.moph.go.th/rng/public/main

Rosner, B. (2015). *Fundamentals of biostatistics* (8th ed.). Belmont, CA: Cengage Learning.

Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Prentice-Dunn, S., & Rogers, R. W. (1986). Protection motivation theory and preventive health: Beyond the Health Belief Model. *Health Education Research*, 1(3), 153–161. https://doi.org/10.1093/her/1.3.153

Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, *41*(4), 1149–1160. https://doi.org/10.3758/BRM.41.4.1149

การศึกษาศักยภาพและกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ*

The Study of Potential and Strategies to Ecotourism in Ban Khlong Ta Perm, Phra Samut Chedi District, Samut Prakan Province

สายชล ดอกไม้
Saichon Dokmai
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: Saichon@gamil.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่บ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ 2) เพื่อพัฒนาและจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และ 3) เพื่อสังเคราะห์และจัดทำกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนอย่างยั่งยืน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน ระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยแบบกึ่งทดลอง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ สมาชิกชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มจำนวน 30 คน ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุ โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสอบถามก่อน - หลัง และการประชุมระดมความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์ และเชิงปริมาณด้วยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการเปรียบเทียบค่าก่อน - หลังด้วย t-test

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มมีศักยภาพเชิงนิเวศในหลายมิติ ได้แก่ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าชายเลน คลอง และความหลากหลายทางชีวภาพ) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (วิถีชุมชน ประเพณี และความเข้มแข็งของเครือญาติ) รวมทั้งทุนมนุษย์ (ผู้นำชุมชน เยาวชน) ที่มีความพร้อมในการพัฒนา ภายหลังการจัดกิจกรรมพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และเกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชุมชนทั้งในกระบวนการออกแบบและดำเนินกิจกรรม

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลด้วย SWOT และ TOWS Matrix นำไปสู่การสังเคราะห์กลยุทธ์และการออกแบบ “โมเดลกลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม” ซึ่งครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร การสร้างสรรค์กิจกรรมท่องเที่ยว การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการสร้างรายได้อย่างยั่งยืน กลยุทธ์เหล่านี้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นศูนย์กลาง และสอดคล้องกับแนวทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงนิเวศในระดับประเทศ

ผลลัพธ์จากงานวิจัยครั้งนี้สามารถใช้เป็นแนวทางพัฒนานโยบายและการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน และเป็นต้นแบบของการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนควบคู่กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น

คำสำคัญ: การศึกษา; ศักยภาพและกลยุทธ์; การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

---

* Received September 4, 2025; Revised October 14, 2025; Accepted October 17, 2025

ABSTRACT

The purpose of this research was threefold: 1) to analyze the ecotourism potential of Ban Khlong Ta Perm, Phra Samut Chedi District, Samut Prakan Province; 2) to develop participatory ecotourism activity sets for the community; and 3) to propose strategic guidelines for sustainable ecotourism development centered on community participation. The research employed a mixed-methods approach, combining qualitative research– through in-depth interviews, participatory observation, and field studies with a quasi–experimental method utilizing community-based ecotourism activity modules. The target group comprised 30 individuals, including community leaders, youth, women's groups, and local entrepreneurs.

Findings revealed that Ban Khlong Ta Perm possesses rich natural resources such as mangrove forests, canal ecosystems, and biodiversity, as well as strong social and cultural capital, including intergenerational relationships and local wisdom. The qualitative data confirmed the community's readiness and enthusiasm for ecotourism. The experimental activities significantly improved participants' knowledge, attitudes, and behaviors regarding conservation and tourism management.

Strategic analysis using SWOT and TOWS matrices resulted in the formulation of four strategic directions SO, WO, ST, and WT and the development of a "Strategic Model for Sustainable Ecotourism Development in Ban Khlong Ta Phoem." This model links input factors, participatory processes, and desired outcomes, such as increased community income, enhanced environmental awareness, and long-term socio-cultural sustainability.

The study recommends that local administrative bodies, educational institutions, and the private sector collaborate to provide structural, financial, and knowledge-based support. It also encourages further comparative research on ecotourism management across different ecological zones in Thailand.

Keywords: The Study; Potential and Strategies; Ecotourism

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจัดเป็นอีกหนึ่งอุตสาหกรรมหลักที่ทั่วโลกให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เป็นเพราะอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสามารถแสดงอัตลักษณ์ ศิลปะ วัฒนธรรม และประเพณีแต่ละประเทศนั้นๆ สู่สายตานักท่องเที่ยวทั่วโลก องค์การท่องเที่ยวโลกแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเอ็นดับเบิ้ลยูทีโอ (UNWTO) เปิดเผยสถิติการท่องเที่ยวทั่วโลกที่ระบุว่า ในปี 2565 มีนักท่องเที่ยวทั่วโลกมากกว่า 917 ล้านคนเดินทางท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นมาก เมื่อเทียบกับปี 2564 ไม่ว่าอย่างไร ตัวเลขดังกล่าว อยู่ที่ระดับร้อยละ 63 ของจำนวนนักท่องเที่ยวในปี 2562 ซึ่งเป็นช่วงก่อนการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ทั้งนี้ ยูเอ็นดับเบิ้ลยูทีโอคาดการณ์ว่าในปี 2566 จำนวนนักท่องเที่ยวทั่วโลกเพิ่มขึ้นมาอยู่ที่ ร้อยละ 80 ถึงร้อยละ 95 ของจำนวนนักท่องเที่ยวช่วงก่อนการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 (สำนักข่าวกรมประชาสัมพันธ์, 2024) จากสถิติเห็นได้อย่างชัดเจนว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นในด้านเศรษฐกิจให้กับทุกประเทศทั่วโลกเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม แม้การท่องเที่ยวจะเป็นอุตสาหกรรมหลักของทุกประเทศแต่ก็ยังสามารถสร้างผลกระทบต่อ

ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ไม่น้อย อาจเกิดจากหลากหลายพฤติกรรมที่กระทำขึ้นระหว่างการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการจุดฉนวนระเบิดให้เวลาของทรัพยากรธรรมชาติเหลือลดน้อยลงไปทุกวัน

ในปัจจุบันมีกิจกรรมการท่องเที่ยวเกิดขึ้นอย่างหลากหลาย เพิ่มความแปลกใหม่น่าสนใจเป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยวได้อย่างดี ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศถือเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่น่าสนใจในบรรดาผู้หลงรักธรรมชาติ องค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 4 ด้าน คือองค์ประกอบด้านพื้นที่ การจัดการ กิจกรรม และกระบวนการรวมทั้งมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศสามารถจัด ได้หลายรูปแบบ เช่น เดินเที่ยวบนเส้นทางศึกษาธรรมชาติภายในเขตอุทยานแห่ชาติ เดินปาระยะไกล การปั่น จักรยานดูนก ดูฝีเสื้อ ดูพรรณไม้ การเที่ยวชมฟาร์มปศุสัตว์ ไรอุ่น เป็นต้น ขณะเดียวกันการท่องเที่ยวก็ต้องสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นด้วย โดยมีจุดประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการให้นักท่องเที่ยวได้สังเกตและดื่มด่ำกับความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศของพื้นที่ธรรมชาติ นี่จึงถือเป็นการเปิดประสบ การณ์ให้แก่นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับความสวยงามของธรรมชาติในพื้นที่ แต่ต้องดำเนินไปตามเงื่อนไขเพื่อไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อธรรมชาติ อีกทั้งวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เกิดขึ้นมากมายในพื้นที่ชุมชน โดยต้องการให้ผู้มาเยือนพื้นที่ได้ซึมซับวัฒนธรรมและเรียนรู้ขนบธรรมเนียมท้องถิ่นผ่านการมาใช้ชีวิตในชุมชนภายในพื้นที่ทางธรรมชาติ ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากการท่องเที่ยวดังกล่าวเปิดโอกาสให้เกิดการจ้างงานและสร้างรายได้ เป็นทางเลือกให้ทั้งชุมชนท้องถิ่น องค์กร และหน่วยงานที่บริหารจัดการตามพื้นที่ธรรมชาตินั้น ๆ

หากจะกล่าวถึงพื้นที่ที่เหมาะแก่การพัฒนาการท่องเที่ยว ยังประโยชน์เพื่อให้เกิดขึ้นแก่ ประชาชน (People) รายได้ (Profits) และความยั่งยืน (Planet) ตามแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566 - 2570) ผู้วิจัยได้ลงสำรวจเบื้องต้น ณ ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า เป็นหมู่บ้านเล็กๆที่รายล้อมด้วยท้องฟ้า สายน้ำและป่าชายเลน วิถีชีวิตที่เรียบง่ายท่ามกลางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ คือเสน่ห์ที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทางสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอพระสมุทรเจดีย์มีการส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้มีความมั่นคง ประชาชนพึ่งตนเองได้ โดยส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาอาชีพ พัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างงาน สร้างอาชีพ และสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนซึ่งได้ส่งเสริมการดำเนินโครงการชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี เพื่อใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการสร้างรายได้ให้กับชุมชนด้วยการพัฒนาหมู่บ้านให้มีความพร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยว ดึงเสน่ห์ของชุมชนสร้างสรรค์สินค้าและบริการผ่านโปรแกรมการท่องเที่ยว รวมทั้งการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกระแสหลักที่เป็นแอ่งใหญ่ มาสัมผัสเสน่ห์ของหมู่บ้านที่เป็นแอ่งเล็ก (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ, 2565) จะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มมีความตั้งใจในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ ธรรมชาติ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนอย่างยั่งยืน

ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ เป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติและมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว อย่างไรก็ตาม ชุมชนนี้กำลังเผชิญกับปัญหาหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชาวบ้านและศักยภาพในการพัฒ นาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หนึ่งในปัญหาหลักที่ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มกำลังเผชิญคือการเสื่อมสภาพของทรัพยากรธรรมชาติเนื่องจากการขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรม ทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำและแม่น้ำที่เป็นแหล่งทรัพยากรหลักของชุมชนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ทั้งจากมลพิษทางน้ำ การกัดเซาะตลิ่ง และการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพิงทรัพยากรเหล่านี้ในการทำประมงและเกษตรกรรม

นอกจากนี้ ชุมชนยังเผชิญกับปัญหาการขาดการสนับสนุนทางเศรษฐกิจและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น การขาดเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบาย การขาดสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานสำหรับนักท่องเที่ยว และการขาดการจัดการและวางแผนการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากเท่าที่ควรปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนก็เป็นอีกหนึ่งประเด็นที่สำคัญ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่บางครั้งขาดการวางแผนและควบคุมอย่างเหมาะสม ทำให้ทรัพยากรถูกใช้ไปอย่างรวดเร็วและเสื่อมสภาพลง นอกจากนี้ การขาดความรู้และความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระยะยาว เพื่อพัฒนาและสร้างศักยภาพในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มจำเป็นต้องมีการแก้ไขปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นอย่างเป็นระบบ ซึ่งรวมถึงการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสม และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและพัฒนาการท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนและสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนในระยะยาว

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสำรวจและวิเคราะห์ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ
2. เพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ
3. เพื่อเสนอกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Method) ประกอบด้วยการวิจัยแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่ชัดเจนเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในเนื้อหา แล้วตามด้วยวิจัยเชิงปฏิบัติการกึ่งทดลอง (Quasi-Experimental Research) ทางผู้วิจัยจึงมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการดังต่อไปนี้

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญและพื้นที่ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษา คือ บ้านคลองตาเพิ่ม อ.พระสมุทรเจดีย์ จ.สมุทรปราการ ซึ่งถือเป็นชุมชนริมคลองที่ยังคงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ธรรมชาติยังอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การศึกษาศักยภาพและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) มีคุณสมบัติตามเกณฑ์การคัดเข้า (Inclusion criteria) ได้แก่ 1) เป็นผู้ที่มีอายุอยู่ในวัยทำงาน 20 - 70 ปี และ 2) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ความรู้ ความเข้าใจด้านการท่องเที่ยวและทรัพยากรของชุมชนบ้าคลองตาเพิ่ม ประกอบด้วย 5 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดทองรำไพร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มอาชีพ รวมทั้งสิ้น จำนวน 5 ราย

2) กลุ่มชาวบ้านท้องถิ่น ได้แก่ ผู้สูงอายุ (ที่เป็นที่เคารพในชุมชน) ประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่ ในพื้นที่บริเวณบ้านคลองตาเพิ่ม ตำบลแหลมฟ้าผ่า รวมทั้งสิ้นจำนวน 10 ราย

3) กลุ่มบุคลากรภาครัฐ ได้แก่ นายอำเภอ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลแหลมฟ้าผ่า เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลแหลมฟ้าผ่า เจ้าหน้าที่สำนักพัฒนาสังคม อำเภอพระสมุทรเจดีย์ รวมทั้งสิ้น จำนวน 5 ราย

4) กลุ่มนักท่องเที่ยว ได้แก่ นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยในช่วงเวลาการเก็บข้อมูล จำนวน 5 ราย

5) กลุ่มผู้ประกอบการ ได้แก่ ผู้ประกอบการร้านอาหาร โรงแรมที่พัก ที่อยู่ภายในพื้นที่วิจัยและบริเวณใกล้เคียง จำนวน 5 ราย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) ประกอบด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงกึ่งทดลอง เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม โดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยดังนี้

1) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)

เครื่องมือสัมภาษณ์สร้างขึ้นจากการศึกษาข้อมูลเอกสาร งานวิจัย และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพในระยะแรก เพื่อกำหนดคำถามที่ครอบคลุมประเด็นสำคัญ ได้แก่ ศักยภาพของทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม โครงสร้างพื้นฐาน และแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้ยั่งยืน

แบบสัมภาษณ์ได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน และคำนวณหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์การวิจัย (Index of Item–Objective Congruence: IOC) ได้ค่า **อยู่ระหว่าง 0.80–1.00** ซึ่งอยู่ในระดับที่เหมาะสมและสามารถนำไปใช้ได้จริง หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิก่อนนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล

2) แบบประเมินผลก่อน–หลังการดำเนินกิจกรรม (Pre-test / Post-test Assessment)

เครื่องมือนี้สร้างขึ้นเพื่อวัดผลการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเข้าใจ และทักษะของผู้เข้าร่วมก่อนและหลังการดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดการพัฒนาศักยภาพชุมชนและผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในระยะก่อนหน้า

ผู้วิจัยได้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน ตรวจสอบความเหมาะสมของเนื้อหาและความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยได้ค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 0.90 และเมื่อทดสอบหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบประเมินได้ค่า Cronbach’s Alpha เท่ากับ 0.87 ซึ่งอยู่ในระดับสูง แสดงว่าเครื่องมือนี้มีความเที่ยงและสามารถใช้ในการเก็บข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) การสังเกต (Observation)

ใช้ทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ลักษณะทางกายภาพ วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการในพื้นที่ เครื่องมือสังเกตสร้างขึ้นโดยอ้างอิงจากประเด็นการวิจัยและกรอบแนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิด้านการท่องเที่ยวและการพัฒนาชุมชนจำนวน 3 ท่าน ก่อนนำไปใช้จริง

4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

ผู้วิจัยใช้แนวคำถามแบบมีโครงสร้าง (Structured Focus Group Guideline) เพื่อรวบรวมความคิดเห็นจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 4 กลุ่ม ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชนบ้านคลองตา

เพิ่ม เครื่องมือนี้สร้างขึ้นจากประเด็นการสัมภาษณ์เชิงลึกและผลการวิเคราะห์ข้อมูลระยะต้น เพื่อให้สามารถระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับศักยภาพ ปัญหา และแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน

แบบคำถามสนทนากลุ่มได้รับการตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิด้านการวิจัยและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจำนวน 5 ท่าน ค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) อยู่ในช่วง 0.80–1.00 แสดงว่าเครื่องมือมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและสามารถนำไปใช้ได้จริง

5) ชุดกิจกรรมแผนพัฒนาศักยภาพและเสริมสร้างกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ชุดกิจกรรมนี้สร้างขึ้นจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกต เพื่อใช้ทดลองในพื้นที่จริงกับกลุ่มเป้าหมาย โดยมีการตรวจสอบความเหมาะสมของกิจกรรมโดยผู้ทรงคุณวุฒิด้านการพัฒนาชุมชนและการจัดการการท่องเที่ยวจำนวน 5 ท่าน เพื่อประเมินความสอดคล้องและความเป็นไปได้ของกิจกรรมในการปฏิบัติจริง

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัยในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1) ความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน โดยได้ค่า IOC ตั้งแต่ 0.80 ขึ้นไป

2) ความเชื่อมั่น (Reliability) แบบประเมินผลกิจกรรมผ่านการทดสอบค่าความเชื่อมั่น Cronbach’s Alpha เท่ากับ 0.87

3) ความเหมาะสมของรูปแบบและความเข้าใจง่าย ได้รับการประเมินจากการทดลองใช้เครื่องมือกับกลุ่มย่อยก่อนเก็บข้อมูลจริง และปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษา

การเก็บข้อมูล ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก สนทนากลุ่ม การสังเกต และการทดลองใช้ชุดกิจกรรมในพื้นที่จริง พร้อมติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง

การวิเคราะห์ข้อมูล

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลจากการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) หลังจากนั้น ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบและรับรองความถูกต้อง โดยการแปรข้อมูลพร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่นำเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและผลิตชุดกิจกรรมสำหรับการวิจัยปฏิบัติการ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้

2) การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิเคราะห์ศักยภาพและกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม เพื่อนำมาพัฒนาศักยภาพและกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม เน้นการสร้าง ทักษะและความรู้ให้กับชาวบ้านเกี่ยวกับการบริการ การท่องเที่ยว การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ และสร้างจิตสำนึกให้นักท่องเที่ยวท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบ เพื่อให้ได้ผลลัพธ์นำมาพัฒนาต่อยอดการพัฒนาศักยภาพและกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ยั่งยืนของชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบประเมินผลทั้งก่อนและหลังการทำกิจกรรม ด้วยวิธีการทางสถิติ

การนำเสนอผลการวิจัย

ใช้การพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) โดยอ้างอิงข้อมูลเชิงลึก ภาพถ่าย และคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล เพื่ออธิบายศักยภาพ ปัญหา กลยุทธ์ และแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของบ้านคลองตาเพิ่มอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม ในส่วนนี้เป็นผลการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth Interview) ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มมีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในหลายมิติ ดังนี้

1) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์ ได้แก่ ป่าชายเลน คลองธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะพืชน้ำและสัตว์น้ำในระบบคลอง ซึ่งสามารถนำไปสู่การออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ เช่น ล่องแพ ชมป่าชายเลน และกิจกรรมการอนุรักษ์

2) ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีความสามัคคีในหมู่บ้าน เครือญาติยังคงเข้มแข็ง มีประเพณีและความเชื่อท้องถิ่นที่ยังคงสืบสาน เช่น ประเพณีทำบุญกลางบ้านและการจัดกิจกรรมร่วมกันในระดับครัวเรือนถึงชุมชน

3) ศักยภาพของผู้นำและเครือข่าย มีผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการขับเคลื่อน และมีเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐ ภาควิชาการ และภาคประชาสังคม ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

4) ความสนใจของนักท่องเที่ยว จากการสัมภาษณ์ พบว่ามีแนวโน้มที่นักท่องเที่ยวกลุ่มครอบครัวและนักเรียนสนใจการท่องเที่ยวแบบเรียนรู้ธรรมชาติ โดยเฉพาะกิจกรรมเชิงนิเวศที่ให้ประสบการณ์ร่วมกับชุมชน

วัตถุประสงค์ที่ 2 การพัฒนาและจัดกิจกรรมต้นแบบที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในส่วนนี้เป็นผลการศึกษาเจากวิจัยกึ่งทดลอง ผลการดำเนินกิจกรรม “พัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” พบว่าชุดกิจกรรมที่ออกแบบโดยผู้วิจัยสามารถเสริมสร้างการมีส่วนร่วมและยกระดับความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมของชุมชนได้อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งผู้วิจัยเสนอผลการศึกษาเป็น 3 ประเด็น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ก่อนและหลังเข้าร่วมกิจกรรม กลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน มีคะแนนด้านความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ย 37% และทัศนคติที่เป็นบวกต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและการจัดการโดยชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

2) การออกแบบกิจกรรม กิจกรรมมีลักษณะเป็นเวิร์คช็อปผสมผสาน เช่น การออกแบบเส้นทางท่องเที่ยว ลองจำลองกิจกรรมต้อนรับนักท่องเที่ยว และการทำกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชายเลน ซึ่งกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเกิดการเรียนรู้เชิงประจักษ์และการถอดบทเรียนร่วมกัน

3) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง พบว่ากลุ่มเยาวชนและผู้สูงอายุมีบทบาทสำคัญในการระดมความคิดเห็นและถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้ามรุ่น (intergenerational learning) ซึ่งเป็นรากฐานของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

กิจกรรมดังกล่าวยังเป็นพื้นที่นำร่องที่ก่อให้เกิดกระบวนการรวมกลุ่มภายในชุมชน และช่วยเสริมสร้างภาวะผู้นำและความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน

วัตถุประสงค์ที่ 3 กลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน จากการวิเคราะห์ SWOT/TOWS และการสังเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้จัดทำกลยุทธ์ครอบคลุมทั้ง 4 ด้าน ได้แก่

1) SO Strategy (ใช้จุดแข็งเสริมโอกาส) เช่น การพัฒนากิจกรรมล่องแพ ชมวิถีชีวิต และจัดทำฐานเรียนรู้

2) WO Strategy (ใช้โอกาสลดจุดอ่อน) เช่น การพัฒนาเยาวชนให้เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น และการฝึกอบรมการบริหารจัดการ

3) ST Strategy (ใช้จุดแข็งลดอุปสรรค) เช่น การสร้างแนวร่วมกับหน่วยงานภายนอกเพื่อป้องกันการท่องเที่ยวเชิงพาณิชย์เกินควบคุม

4) WT Strategy (หลีกเลี่ยงความเสี่ยง/อุปสรรค) เช่น การตั้งกองทุนเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และจัดระเบียบพื้นที่ท่องเที่ยว

กลยุทธ์เหล่านี้ถูกสังเคราะห์เข้าสู่ “โมเดลกลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านคลองตาเพิ่ม” ซึ่งเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ที่คาดหวัง โดยมี การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นแกนกลางของการขับเคลื่อน

ผลลัพธ์ที่คาดหวังจากโมเดลนี้ แบ่งออกเป็นผลลัพธ์ระยะสั้น ได้แก่ รายได้เพิ่มขึ้น ความตระหนักในคุณค่าทรัพยากร และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว ส่วนผลลัพธ์ระยะยาวคือ ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ซึ่งล้วนสอดคล้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงนิเวศอย่างเป็นระบบ

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า ชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่โดดเด่นในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศที่หลากหลาย วิถีชีวิตชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์ ตลอดจนความเข้มแข็งของทุนทางสังคม โดยทั้งหมดนี้ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระยะยาว และสะท้อนความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่มีชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Ecotourism) และศักยภาพเชิงพื้นที่และบริบททางกายภาพ ผลการวิเคราะห์บริบทพื้นที่ของชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มมีลักษณะเป็นพื้นที่ชายฝั่งปากอ่าวไทยที่ยังคงความหลากหลายทางชีวภาพในระดับสูง โดยเฉพาะระบบป่าชายเลน คลองธรรมชาติ และระบบนิเวศน้ำกร่อย ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิด อาทิ ปลาตีน ปูก้ามดาบ หอยนางรม และพืชน้ำเขตน้ำกร่อย สอดคล้องกับงานวิจัยของ อมรรัตน์ พันธ์นรา (2562) ที่ระบุว่าพื้นที่ชายฝั่งปากแม่น้ำเจ้าพระยาด้านอำเภอพระสมุทรเจดีย์ยังคงรักษาระบบนิเวศชายฝั่งได้ดี และสามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติสำหรับเยาวชนและประชาชนทั่วไปได้อย่างเหมาะสม การมีแหล่งทรัพยากรดังกล่าวถือเป็น ทุนธรรมชาติที่สำคัญ ซึ่งสามารถพัฒนาให้เกิดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อาทิ การล่องแพชมระบบนิเวศ การศึกษาธรรมชาติ และกิจกรรมปลูกป่าชายเลน ทั้งนี้ศักยภาพทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคม นอกจากความอุดมสมบูรณ์ทางระบบนิเวศแล้ว ชุมชนยังคงรักษารูปแบบวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม มีระบบเครือญาติที่เหนียวแน่น และยังคงดำรงประเพณีดั้งเดิมที่สะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่นไว้ได้อย่างดี เช่น ประเพณีทำบุญกลางบ้าน ประเพณีลอยกระทงแบบชาวบ้าน และกิจกรรมทอดผ้าป่าเพื่อการอนุรักษ์ป่าชายเลน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ จารุวรรณ นาคสุข (2563) ที่ระบุว่าความเข้มแข็งของทุนทางวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสนับสนุนสำคัญต่อการออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีฐานอยู่ในชุมชน เพราะทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างคนกับพื้นที่อย่างลึกซึ้งและความพร้อมของผู้นำและเครือข่าย จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและภาคีเครือข่าย ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีประสบการณ์การจัดการกลุ่ม และมีความสามารถในการเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอก เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียน สถานีอนามัย และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ซึ่งช่วยส่งเสริมการบูรณาการทรัพยากรและองค์ความรู้ สอดคล้องกับงานของ สอดคล้องกับแนวคิดของ ธัญยธรณ์ ตันโน และคณะ (2566)

ที่เสนอว่า การท่องเที่ยวชุมชนที่ประสบความสำเร็จต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “ภาวะผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ เครือข่ายที่เข้มแข็ง และการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น” ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์บนฐานเอกลักษณ์ของชุมชนให้ยั่งยืนได้จริง ข้อมูลจากการศึกษาบ้านคลองตาเพิ่มพบว่า ปัจจัยเหล่านี้ปรากฏอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการรวมกลุ่มของคนในพื้นที่เพื่อจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและส่งเสริมกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศร่วมกับหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสะท้อนแนวโน้มความสนใจของนักท่องเที่ยวในกลุ่มครอบครัว นักเรียน นักศึกษา และนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เพิ่มขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มการท่องเที่ยวหลังสถานการณ์โควิด-19 ที่นักท่องเที่ยวให้ความสำคัญกับกิจกรรมในธรรมชาติและพื้นที่เปิดโล่งมากขึ้น อันเป็นโอกาสสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับชุมชนอย่างยั่งยืน อีกทั้งงานวิจัยของ สมชาย ใจมั่นคง (2565) ระบุว่าพฤติกรรมการท่องเที่ยวของประชาชนไทยในยุคหลังโควิดมุ่งเน้นความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ชุมชน

เมื่อนำองค์ประกอบต่าง ๆ มาวิเคราะห์ร่วมกัน จะพบว่าศักยภาพของชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มมิได้เป็นเพียงความพร้อมในเชิงกายภาพ หากแต่ยังมีมิติของทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางมนุษย์ที่หลอมรวมกันอย่างกลมกลืน โดยมีความเข้มแข็งของชุมชนเป็นแกนกลาง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism) ที่เน้นให้ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากร มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และได้รับประโยชน์อย่างเป็นธรรม ดังนั้น การวิเคราะห์ศักยภาพของบ้านคลองตาเพิ่มจึงสามารถสรุปได้ว่า พื้นที่แห่งนี้มีคุณลักษณะครบถ้วนในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยต้องดำเนินการอย่างระมัดระวัง ไม่ให้เกิดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเกินสมควร และจำเป็นต้องมีการวางระบบการจัดการที่ชัดเจนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวในอนาคต

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่าผลการดำเนินกิจกรรมพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายใต้กรอบแนวคิด Community-Based Ecotourism (CBET) และกระบวนการวิจัยแบบกึ่งทดลอง แสดงให้เห็นว่าการจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ (Participatory Workshops) ที่ออกแบบมาอย่างมีระบบสามารถสร้างความรู้ ความเข้าใจ และกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อย่างมีนัยสำคัญทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการพัฒนาศักยภาพชุมชน การถ่ายทอดความรู้ระหว่างรุ่น และการสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) การจัดกิจกรรมที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม เช่น การออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชน การทดลองจำลองกิจกรรมต้อนรับนักท่องเที่ยว และการอนุรักษ์ป่าชายเลน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้แบบประจักษ์ (Experiential Learning) ซึ่งช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในหลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้อย่างลึกซึ้ง สอดคล้องกับงานของ พัชราภา เจริญดี (2564) ซึ่งชี้ว่า กิจกรรมเชิงปฏิบัติการที่มีลักษณะของการลงมือทำร่วมกันสามารถสร้างทั้งความรู้และทักษะใหม่ ๆ ให้กับชุมชน โดยเฉพาะเมื่อมีการถอดบทเรียนร่วมกันหลังสิ้นสุดกิจกรรม ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย จากแบบประเมินก่อนและหลังเข้าร่วมกิจกรรม (Pre-Post Test) พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีคะแนนด้านความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะความเข้าใจในแนวคิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน และความตระหนักในบทบาทของตนเองในการจัดการท่องเที่ยว สอดคล้องกับงานของ ภัทราวดี สุนทรกุล (2565) ที่พบว่าการจัดกิจกรรมที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมต้องควบคู่ไปกับการสร้างแรงจูงใจภายในชุมชน เช่น การยกย่องกลุ่มต้นแบบ หรือการให้โอกาสในการเป็นผู้นำกิจกรรม

การเชื่อมโยงทุนมนุษย์ในชุมชน กิจกรรมการพัฒนาองค์ความรู้ยังเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงทรัพยากรบุคคลในชุมชน โดยเฉพาะเยาวชนและผู้สูงอายุ ซึ่งได้แสดงบทบาททั้งในฐานะผู้เรียนและผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้แบบข้ามรุ่น (Intergenerational Learning) อย่างแท้จริง

สอดคล้องกับแนวคิดของ UNESCO ที่เสนอว่าการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต้องมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ข้ามรุ่น เพื่อไม่ให้สูญเสียอัตลักษณ์ท้องถิ่นและสร้างสำนึกความเป็นเจ้าของพื้นที่ในคนรุ่นใหม่ และบทบาทของกิจกรรมต้นแบบในกระบวนการจัดการตนเองของชุมชน การดำเนินกิจกรรมในลักษณะต้นแบบ (Pilot Activities) ยังส่งผลต่อความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชนในระยะยาว โดยชุมชนได้ฝึกฝนการวางแผน การบริหารงาน การแบ่งบทบาทหน้าที่ และการประเมินผลกิจกรรมอย่างมีระบบ ซึ่งสามารถนำไปสู่การพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวของตนเองในอนาคต งานวิจัยของ สินีนารถ ทองประเสริฐ (2560) สนับสนุนประเด็นนี้โดยระบุว่าการฝึกปฏิบัติโดยมีการสะท้อนผลและพัฒนาต่อยอดภายในชุมชนเอง เป็นกลไกสำคัญในการสร้างความมั่นคงของระบบการจัดการโดยชุมชน จากองค์ประกอบทั้งหมดดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าการพัฒนาและจัดกิจกรรมต้นแบบในงานวิจัยครั้งนี้ได้บรรลุวัตถุประสงค์ในเชิงการสร้างความรู้ การกระตุ้นการมีส่วนร่วม และการสร้างกลไกการจัดการโดยชุมชนอย่างแท้จริง อีกทั้งผลลัพธ์ที่ได้ยังสามารถนำไปพัฒนาเป็นกิจกรรมที่ต่อยอดได้ในเชิงพาณิชย์และอนุรักษ์ โดยไม่ละทิ้งความยั่งยืนของทรัพยากร ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงนิเวศในระดับชาติและสากลซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของธนะวิทย์ เพียรดีและคณะ (2568) ที่เน้นรูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดสัมมนาทางการท่องเที่ยว ซึ่งพบว่ากระบวนการลงพื้นที่จริง ทำให้นักศึกษาเกิดการเรียนรู้จากสถานการณ์จริง และชุมชนเองก็มีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย ซึ่งเชื่อมโยงกับผลการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่บ้านคลองตาเพิ่ม ที่เน้นการเสริมสร้างความร่วมมือผ่านกิจกรรมลงพื้นที่ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการจัดเวทีระดมความคิดเห็นร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่าการวิเคราะห์กลยุทธ์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบ้านคลองตาเพิ่มอิงตามหลัก SWOT และ TOWS Matrix ซึ่งได้ถอดรหัสจากบริบททางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน สู่การออกแบบแนวทางพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีแก่นของการมีส่วนร่วม (Participation) และความยั่งยืน (Sustainability) เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ โดยกลยุทธ์ที่ได้นั้นมิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางทฤษฎีเท่านั้น หากแต่ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในเชิงพื้นที่

การบูรณาการกลยุทธ์ 4 มิติ: SO, WO, ST, WT กลยุทธ์ที่ได้นั้นสะท้อนให้เห็นถึงความครอบคลุมของประเด็นทั้งด้านโอกาส ภัยคุกคาม จุดแข็ง และจุดอ่อน โดยสามารถอภิปรายเชิงลึกได้ดังนี้

1) กลยุทธ์ SO (ใช้จุดแข็งเสริมโอกาส) กลยุทธ์กลุ่มนี้มุ่งใช้ศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ความเข้มแข็งของวิถีวัฒนธรรม และความพร้อมของผู้นำ เพื่อต่อยอดสู่การสร้างผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่มีความเฉพาะถิ่น เช่น การพัฒนาเส้นทางล่องแพ การจัดกิจกรรมปลูกป่าชายเลน และการตั้งฐานเรียนรู้วัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานของ บุญยง วัฒนธำรง (2561) ที่เสนอว่าการใช้จุดแข็งด้านวัฒนธรรมและธรรมชาติในชุมชนจะช่วยสร้างคุณค่าเพิ่มให้กิจกรรมท่องเที่ยวและทำให้เกิดการกระจายรายได้ในระยะยาว

2) กลยุทธ์ WO (ใช้โอกาสลดจุดอ่อน) ในมิติของการพัฒนาคน กลยุทธ์ WO เน้นการใช้โอกาสจากหน่วยงานภายนอก เช่น สถานศึกษา ภาครัฐ หรือภาคีเครือข่าย เพื่อเข้ามาเสริมจุดอ่อนของชุมชน เช่น การขาดบุคลากรที่มีความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยว การพัฒนาเยาวชนให้เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น และการฝึกอบรมเชิงทักษะเฉพาะด้าน เช่น การทำบัญชี การตลาด และการสื่อสารออนไลน์ ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของวรรณา ศรีสุข (2563) ที่ระบุว่าการบูรณาการความร่วมมือจากภาคีเครือข่ายสามารถลดช่องว่างทางศักยภาพของชุมชนได้ โดยไม่ทำให้เกิดการพึ่งพิงมากเกินไป

3) กลยุทธ์ ST (ใช้จุดแข็งลดอุปสรรค) เพื่อรับมือกับความเสี่ยง เช่น การท่องเที่ยวเกินพิกัด การบุกรุกทรัพยากร หรือการครอบงำของภาคเอกชน กลยุทธ์กลุ่มนี้เน้นการใช้ความเข้มแข็งของชุมชน เช่น ระบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มของผู้นำท้องถิ่นในการจัดตั้งกติกาชุมชน การกำหนดโควตาการเข้าชม และการตรวจสอบภายใน ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักการท่องเที่ยวยั่งยืนโดยชุมชนควบคุมตามงานของ อังคณา ชวนชม (2562) ที่เสนอว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรมีระบบการควบคุมภายในชุมชนเพื่อลดผลกระทบเชิงลบต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น

4) กลยุทธ์ WT (หลีกเลี่ยงจุดอ่อนและอุปสรรค) กลยุทธ์นี้ใช้เพื่อสร้างความยืดหยุ่นและความมั่นคงให้แก่การพัฒนา เช่น การตั้งกองทุนเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากร การกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ และการใช้กติกาชุมชนในการคัดกรองกิจกรรมที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางเชิงอนุรักษ์ ซึ่งสะท้อนแนวทางขององค์การนานาชาติ เช่น UNWTO ที่เน้นว่าการสร้างความยั่งยืนของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีระบบเตือนภัยและเครื่องมือเชิงนโยบายภายในระดับชุมชน

การออกแบบโมเดลกลยุทธ์เชิงระบบ การสังเคราะห์กลยุทธ์ทั้ง 4 ด้านนำไปสู่การพัฒนาโมเดลกลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม ซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก ได้แก่

ปัจจัยนำเข้า (Inputs) ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และทุนมนุษย์

กระบวนการ (Process) การมีส่วนร่วม การเรียนรู้ และการจัดการตนเอง

ผลลัพธ์ (Outputs) ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

โดยมีการวางกลไกเสริม เช่น คณะกรรมการบริหารการท่องเที่ยวชุมชน การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ และการใช้ฐานข้อมูลทรัพยากรเพื่อวางแผนพัฒนา ซึ่งสะท้อนรูปแบบที่สามารถต่อยอดในเชิงพื้นที่และสร้างต้นแบบให้กับชุมชนอื่นในระดับจังหวัดและระดับประเทศโมเดลกลยุทธ์ที่ผู้วิจัยพัฒนาในครั้งนี้สามารถตอบสนองเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 11 เมืองและชุมชนที่ยั่งยืนและเป้าหมายที่ 15 การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศอย่างยั่งยืนซึ่งทำให้เห็นว่าแนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ใช่เพียงกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ แต่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมพร้อมกัน นอกจากนี้ผลการวิจัยของผู้วิจัยยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ ธัญวรัตน์ คงนุ่น และคณะ (2568) ซึ่งทำการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนเชิงนิเวศในพื้นที่สามชุมชน ได้แก่ นครชุม นาบัว และน้ำกุ่ม โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของคนในชุมชน ทั้งการออกแบบกิจกรรม การเลือกจุดแวะท่องเที่ยว และการถ่ายทอดเรื่องราวท้องถิ่นผ่านสื่อดิจิทัล ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของให้แก่สมาชิกในชุมชน ผลลัพธ์คือเกิดความผูกพัน และความยั่งยืนของแหล่งท่องเที่ยวในระยะยาว ซึ่งมีแนวโน้มสอดคล้องกับกลยุทธ์ ST และ WO ที่ผู้วิจัยได้ออกแบบไว้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของบ้านคลองตาเพิ่ม

องค์ความรู้ใหม่

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลภาคสนามและการวิเคราะห์เชิงลึก ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้เชิงระบบที่เป็นบทเรียนสำคัญสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ได้ดังนี้

1. โมเดลกลยุทธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (Participatory Ecotourism Strategy Model) งานวิจัยได้นำเสนอโมเดลที่เชื่อมโยงระหว่าง ปัจจัยนำเข้า (เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ คนในชุมชน) กับ กระบวนการกลยุทธ์ (เช่น การอบรม การสร้างกิจกรรม การมีส่วนร่วม) และ ผลลัพธ์ที่คาดหวัง (เช่น ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม)

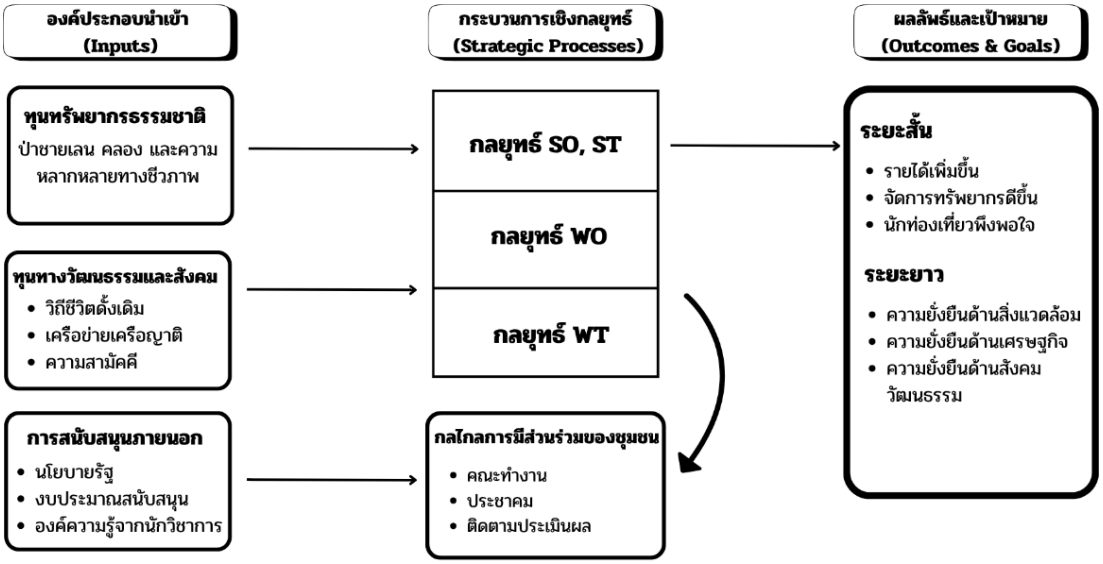
2. องค์ความรู้ด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน (Community-Based Ecotourism Management) พบว่าความรู้พื้นฐานที่ชุมชนมีอยู่ เช่น ความเข้าใจในธรรมชาติ วัฒนธรรม

ท้องถิ่น และภูมิปัญญาชาวบ้าน เมื่อเสริมด้วยการจัดอบรมหรือกิจกรรมเชิงพัฒนา จะกลายเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีศักยภาพสูงในการเป็น “เจ้าบ้านที่ดี” และนักสื่อความหมายท้องถิ่น

3. บทเรียนการออกแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้และความภาคภูมิใจในท้องถิ่นกิจกรรมที่ให้ชุมชนได้มีโอกาส “ถ่ายทอดเรื่องราวของตนเอง” เช่น การออกแบบฐานการเรียนรู้ การพานักท่องเที่ยวไปเยี่ยมชมคลอง หรือป่าชายเลน ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจตนเอง (self-awareness) และความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่น

4. หลักการประสานความร่วมมือแบบพหุภาคี (Multi-stakeholder Collaboration) การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องมีความร่วมมือระหว่างหลายฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคการศึกษา และภาคประชาชน ซึ่งต้องอาศัยกลไกกลาง เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวในการขับเคลื่อน

5. การวิจัยแบบกึ่งทดลองสามารถประยุกต์ใช้กับการพัฒนาเชิงพื้นที่ได้จริง แม้การวิจัยแบบกึ่งทดลองมักใช้ในสาขาสุขภาพหรือการศึกษา แต่จากการประยุกต์ในงานนี้พบว่ามีประสิทธิภาพสูงในการทดสอบแนวทางการพัฒนาและวัดผลลัพธ์เชิงพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมในชุมชน

แผนภาพที่ 1 โมเดลกลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชนบ้านคลองตาเพิ่ม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำไปปฏิบัติ

จากผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่า “บ้านคลองตาเพิ่ม” มีศักยภาพสูงในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยใช้ต้นทุนทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะทั่วไปที่สามารถนำไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืนในพื้นที่ ดังนี้

1) ควรจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับชุมชน โดยมีตัวแทนจากกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น ผู้นำท้องถิ่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้าน ผู้สูงอายุ และผู้ประกอบการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Management) อย่างแท้จริง

2) ควรจัดอบรมและพัฒนาองค์ความรู้แก่ประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การสื่อสารการท่องเที่ยว การเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น และการจัดการฐานเรียนรู้ เพื่อยกระดับศักยภาพของคนในชุมชนในการรองรับนักท่องเที่ยวอย่างมืออาชีพ

3) ควรส่งเสริมการใช้สื่อดิจิทัลเพื่อการประชาสัมพันธ์ เช่น การสร้างเพจ Facebook ของชุมชน ช่อง TikTok หรือ YouTube เพื่อเผยแพร่กิจกรรมท่องเที่ยวและเรื่องราวของชุมชนให้เข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวยุคใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับพฤติกรรมการบริโภคสื่อของนักท่องเที่ยวในยุคดิจิทัล

4) ควรสนับสนุนให้มีการออกแบบและจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง โดยยึดหลักการของการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism: CBT) และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) เพื่อให้กิจกรรมมีความหลากหลาย ทันสมัย และยั่งยืน

5) ควรมีการติดตามผลและประเมินผลกิจกรรมการท่องเที่ยวที่จัดขึ้น อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนสามารถเรียนรู้ ปรับปรุง และพัฒนาแนวทางให้ดียิ่งขึ้น และเพื่อให้สามารถสะท้อนเสียงของผู้เข้าร่วมทั้งในระดับนักท่องเที่ยวและชุมชนเองได้อย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ข้อเสนอแนะระดับนโยบาย ควรผลักดันให้หน่วยงานระดับชาติ เช่น กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา หรือกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กำหนดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เป็นยุทธศาสตร์หลักในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ จัดตั้งกองทุนสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ทรัพยากรสำคัญ เช่น ป่าชายเลน พื้นที่ชุ่มน้ำ เพื่อให้ชุมชนพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ทำลายระบบนิเวศ รวมถึงบูรณาการหน่วยงานรัฐและท้องถิ่น สนับสนุนงานวิจัยและการพัฒนาโมเดลร่วมกับชุมชน

2) ข้อเสนอแนะระดับองค์กร องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรทำหน้าที่เป็นกลไกกลางประสานงานด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น จัดตั้งศูนย์ข้อมูลกลาง พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม (เส้นทางเดินป่า ทางจักรยาน ป้ายสื่อความหมาย จุดชมวิว ท่าเรือเล็ก) และสนับสนุนงบประมาณเพื่อการฝึกอบรม พัฒนากิจกรรม และผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น อีกทั้งหน่วยงานการศึกษาในพื้นที่ควรมีบทบาทสร้างฐานความรู้ เช่น กิจกรรมภาคสนาม โครงงานวิจัย หรือการฝึกปฏิบัติกับชุมชน เพื่อปลูกฝังเยาวชน ขณะเดียวกัน ภาคเอกชนควรเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนด้านการตลาด การจัดการธุรกิจ และช่วยพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือกิจกรรมสร้างสรรค์ร่วมกับชุมชน

3) ข้อเสนอแนะระดับบุคคล ผู้นำชุมชนควรพัฒนาทักษะการจัดการ การสร้างเครือข่าย และการสื่อสาร เพื่อเป็นตัวแทนประสานงานกับภายนอก ประชาชนทั่วไปควรมีจิตสำนึกอนุรักษ์และทำหน้าที่เจ้าบ้านที่ดี โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ควรสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างสรรค์กิจกรรมร่วมกับผู้สูงอายุ

บรรณานุกรม

จารุวรรณ นาคสุข. (2563). *การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการพัฒนาโดยชุมชนในประเทศไทย*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธนะวิทย์ เพียรดี, เบญจวรรณ ขุนฤทธิ์, อมราวดี คำบุญ และพัทธ์ธีรา ทองอ้ม. (2568). การจัดการการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานสำหรับการจัดการสัมมนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 33(1), 174–188.

ธัญวรัตน์ คงนุ่น, ธัญณ์ณภัทร์ เจริญพานิชย์ และสุดารัตน์ รัตนพงษ์. (2568). การยกระดับเส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนเชิงนิเวศ “นคร นา น้ำ” พื้นที่ชุมชน นครชุม นาบัวและน้ำกุ่ม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารสหวิทยาการมนษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 8(4), 1481–1498.

บุญยง วัฒนธำรง. (2561). *กลยุทธ์การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธัญยธรณ์ ตันโน, ทักษ์ อุดมรัตน์, อัจฉรา ศรีพันธ์ และชนัดดา ภูหงส์ทอง. (2566). แนวทางพัฒนาการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ บนฐานเอกลักษณ์ในเมืองรองของภาคเหนือตอนล่าง 2. *วารสารวิจยวิชาการ*, 6(6), 237–254.

พัชราภา เจริญดี. (2564). *การออกแบบกิจกรรมเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ*. (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.

ภัทราวดี สุนทรกุล. (2565). *การวิเคราะห์ผลลัพธ์ของกิจกรรมพัฒนาแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชน*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา.

วรรณา ศรีสุข. (2563). *บทบาทของภาคีเครือข่ายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนเชิงนิเวศ*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมชาย ใจมั่นคง. (2565). *แนวโน้มการท่องเที่ยวไทยหลังโควิด-19: โอกาสและความท้าทาย.* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

สำนักข่าวซินหัว. (2567). *รายงานสถานการณ์การท่องเที่ยวโลก (World Tourism Barometer)*. สืบค้นเมื่อ 10 กรกฎาคม 2568, จาก https://www.xinhuathai.com/china/412940_20240121

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ. (2566). *พช.พระสมุทรเจดีย์ เดินหน้าจัดประเภทชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี*. สืบค้นเมื่อ 10 กรกฎาคม 2568, จาก https://district.cdd.go.th/prasamutc hedi/2022/02/25

สินีนารถ ทองประเสริฐ. (2560). *กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อมรรัตน์ พันธ์นรา. (2562). *แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชายฝั่งปากอ่าวไทยตอนบน*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.

อังคณา ชวนชม. (2562). *แนวทางการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ลุ่มน้ำภาคใต้*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ.

แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี*

GUIDELINES FOR PARTICIPATORY CULTURAL TOURISM MANAGEMENT AT WATPHRAPHUTTHABAT RAJAWORAMAHAVIHAN, SARABURI PROVINCE

พระปัณณธร รตนปญฺโญ
Pannatorn Ratanapanyo
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: farmmer4052@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี 2) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี 3) เพื่อศึกษาแนวทางจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 20 รูป/คน รวมทั้งการศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าและวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารยังคงเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาและประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญ แต่ประสบปัญหาความหนาแน่นของนักท่องเที่ยวในช่วงเทศกาล ระบบการจัดการพื้นที่ไม่เพียงพอ และการกระจายผลประโยชน์สู่ชุมชนยังไม่ทั่วถึง 2) กระบวนการจัดการท่องเที่ยวมีการบูรณาการจากหลายภาคส่วน ทั้งวัด หน่วยงานราชการ และชุมชน โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์ศาสนสถานและการสืบสานประเพณี เช่น ประเพณีนมัสการรอยพระพุทธบาท และประเพณีตักบาตรดอกเข้าพรรษา แต่ยังขาดโครงสร้างการบริหารที่เป็นระบบและกลไกการมีส่วนร่วม 3) แนวทางการจัดการที่เหมาะสมควรเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ในทุกขั้นตอน ทั้งการวางแผน การจัดกิจกรรม และการจัดสรรผลประโยชน์ โดยบูรณาการหลักการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเข้ากับหลักธรรมสัปปายะ 7 เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ผลการศึกษาสามารถเป็นแนวทางต้นแบบในการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมสำหรับวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร และยังสามารถประยุกต์ใช้กับพื้นที่ศาสนสถานหรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอื่น ๆ ของประเทศได้

คำสำคัญ: การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม; การมีส่วนร่วมของชุมชน; การจัดการการท่องเที่ยว

ABSTRACT

This research article aims 1) To study the conditions of cultural tourism management at Wat Phra Phutthabat Ratchaworamahawihan, Saraburi Province. 2) To study

* Received September 4, 2025; Revised October 17, 2025; Accepted October 17, 2025

the process of cultural tourism management at Wat Phra Phutthabat Ratchaworamahawihan, Saraburi Province. 3) To study the participatory approach to cultural tourism management at Wat Phra Phutthabat Ratchaworamahawihan, Saraburi Province. The research employed a qualitative research methodology. The research instruments were interviews and focus group discussions with 20 key informants, including monks and laypersons, as well as a study of related documents and non-participant observation. Data triangulation was used for data verification, and descriptive analysis was applied.

The findings revealed that: 1) The condition of cultural tourism management at Wat Phra Phutthabat Ratchaworamahawihan remains an important center of Buddhism and local traditions, but it faces problems such as tourist congestion during festival periods, inadequate area management systems, and unequal distribution of benefits to the community. 2) The tourism management process has been integrated from multiple sectors, including the temple, government agencies, and the community, with an emphasis on the conservation of religious sites and the continuation of traditions such as the Worship of the Buddha's Footprint Festival and the Offering of Flowers on Buddhist Lent Festival. However, it still lacks a systematic administrative structure and participatory mechanisms. 3) The appropriate management approach should emphasize community participation in all stages, including planning, organizing activities, and allocating benefits, by integrating the principles of cultural tourism with the Seven Sappaya principles to create a balance between the conservation of cultural heritage, the improvement of community quality of life, and the promotion of the tourism economy. The research results can serve as a prototype for the development of participatory cultural tourism management for Wat Phra Phutthabat Ratchaworamahawihan and can also be applied to other religious sites or cultural tourism areas in the country.

Keywords: Cultural Tourism; Community Participation; Tourism Management

บทนำ

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ผสานองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต และความเชื่อของชุมชนเข้ากับประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว สร้างรายได้แก่ท้องถิ่น หากยังมีส่วนสำคัญในการสืบทอดและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในบริบทของประเทศไทย วัดถือเป็นศูนย์กลางทั้งทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนรากฐานทางจิตใจและภูมิปัญญาของชุมชนไทยมายาวนาน การศึกษาพบว่าวัดเป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงวัตถุและนามธรรม วัฒนธรรมในเชิงวัตถุ เช่น สถาปัตยกรรม พระพุทธรูป เครื่องแต่งกาย และศิลปกรรมต่าง ๆ ส่วนวัฒนธรรมในเชิงนามธรรม ได้แก่ ภาษา พิธีกรรม ความเชื่อ และค่านิยมที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น วัดจึงมีศักยภาพในการถ่ายทอดองค์ความรู้และสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดนิทรรศการ การบรรยาย การสอนภาษาบาลี และการสาธิตศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนบทบาทสำคัญของวัดในฐานะศูนย์กลางการเรียนรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมที่มีชีวิต อันเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืน (พระปลัดเกื้อกูล สุภนนฺโท และคณะ, 2567)

วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก มีความสำคัญทั้งในทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และศรัทธาทางพุทธศาสนา ภายในวัดประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่ค้นพบมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และได้รับการสถาปนาให้เป็นมหาเจดียสถานแห่งชาติที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ ประเพณีสำคัญ เช่น “นมัสการรอยพระพุทธบาท” และ “ตักบาตรดอกเข้าพรรษา” ได้กลายเป็นกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สะท้อนความศรัทธาของประชาชนและดึงดูดนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศ อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็วส่งผลให้วัดต้องเผชิญกับปัญหาหลายด้าน เช่น ความแออัดของนักท่องเที่ยวในช่วงเทศกาล การจัดการพื้นที่และโครงสร้างพื้นฐานที่ไม่เพียงพอ รวมถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่ทั่วถึงต่อชุมชน ปัญหาเหล่านี้สะท้อนถึงความจำเป็นในการปรับปรุงระบบการจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพและความเป็นธรรมมากขึ้น การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทจึงควรมุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง การสร้างระบบบริหารจัดการที่ให้ชุมชนมีบทบาทตั้งแต่การวางแผน การตัดสินใจ การจัดกิจกรรม และการแบ่งปันผลประโยชน์ จะเป็นกลไกสำคัญที่นำไปสู่ความยั่งยืนทั้งด้านการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และการส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวอย่างสมดุล (วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์, 2556)

การจัดการการท่องเที่ยวเป็นกระบวนการสำคัญที่มุ่งเน้นให้เกิดความสมดุลระหว่างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยการบูรณาการทรัพยากรในทุกมิติ เพื่อให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นไปอย่างยั่งยืน แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ McKercher และ du Cros (2002) ได้เน้นย้ำถึงการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ โดยกรณีศึกษาวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารเป็นตัวอย่างที่ดีของการจัดการพื้นที่ท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาและวิถีชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรม ศาสนา และเศรษฐกิจ นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของชุมชนยังถือเป็นหัวใจของการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ตามแนวคิด “บันไดการมีส่วนร่วมของประชาชน” ของ Arnstein (1969) ที่ชี้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการวางแผน การตัดสินใจ และการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและสร้างคุณค่าร่วมกัน ขณะเดียวกัน งานวิจัยนี้ยังนำหลักธรรม “สัปปายะ 7” มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ กายสัปปายะ อาวาสสัปปายะ โคจรสัปปายะ ภัสสสัปปายะ กาลสัปปายะ บุคคลสัปปายะ และธรรมสัปปายะ ซึ่งสะท้อนถึงความเหมาะสมทั้งด้านกาย วาจา ใจ และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างกลมกลืนกับหลักพระพุทธศาสนาและความยั่งยืนของชุมชน โดยทั้งหมดนี้มุ่งสร้างแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทไทย อันนำไปสู่การพัฒนาอย่างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ

ปัญหาเชิงบริบทพื้นที่หรือปัญหากรณีศึกษา/เชิงสถานการณ์ วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมที่มีความสำคัญระดับชาติ แต่การจัดการท่องเที่ยวในปัจจุบันยังเผชิญปัญหาหลายด้าน ทั้งความแออัดและการจัดการพื้นที่ที่ไม่เพียงพอในช่วงเทศกาลสำคัญ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและการจัดการขยะที่ส่งผลต่อภาพลักษณ์และคุณค่าทางศาสนา รวมถึงการกระจายประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ไม่ทั่วถึงซึ่งทำให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์จำกัด อีกทั้งโครงสร้างการบริหารจัดการยังขาดความเป็นระบบ และการมีส่วนร่วมของชุมชนยังอยู่ในระดับผู้สนับสนุนมากกว่าผู้กำหนดทิศทาง ปัญหาเหล่านี้สะท้อนถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการพัฒนาแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้น

การมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางศาสนา วัฒนธรรม การดูแลสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการค้นหาแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ที่สามารถสร้าง สมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และการส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่น ได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการบูรณาการ การมีส่วนร่วมของชุมชน เข้ากับ หลักธรรมสัปปายะ 7 ในกระบวนการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เพื่อให้วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารสามารถเป็น ต้นแบบของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ที่สะท้อนทั้งมิติทางวิชาการและการปฏิบัติจริง อันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศอย่างต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
2. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
3. เพื่อศึกษาแนวทางจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการ มุ่งเน้นการทำความเข้าใจสภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กระบวนการจัดการ และแนวทางการจัดการแบบมีส่วนร่วมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีจำนวน 20 ราย ได้แก่ พระสงฆ์ผู้บริหารวัด บุคลากรฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้ประกอบการในพื้นที่ ชุมชนโดยรอบ และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐ การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดยใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) เพื่อให้มีความยืดหยุ่นในการสอบถามเพิ่มเติมตามบริบทที่เกิดขึ้นจริง และเพื่อให้ข้อมูลที่ได้มีความลึกซึ้งและครอบคลุม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงอุปนัย (Inductive Analysis) โดยการสังเคราะห์สาระสำคัญจากข้อมูลเชิงประสบการณ์และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และเสนอแนวทางการจัดการที่เหมาะสมต่อไป ดังนี้

1) หนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานทางวิชาการ บทความทางวิชาการ และบทความวารสารทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ ตลอดจนกฎหมาย นโยบาย แผนยุทธศาสตร์ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เอกสารเผยแพร่ของหน่วยงานภาครัฐและท้องถิ่น รวมถึงเอกสารภายในของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร ข้อมูลเหล่านี้ถูกนำมาใช้เพื่อวิเคราะห์ เปรียบเทียบ และประกอบการตีความร่วมกับข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ เพื่อให้ได้มุมมองที่ครอบคลุมและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงมุมมองที่ครอบคลุมและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ แสดงความสัมพันธ์ที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้

(1) ความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายและการปฏิบัติเอกสารด้านกฎหมาย นโยบาย และแผนยุทธศาสตร์แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดแนวนโยบายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจากระดับชาติสู่ระดับท้องถิ่นและการนำไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่ของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร

(2) ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เอกสารจากหน่วยงานรัฐ เอกสารภายในของวัด และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมและบทบาทของวัด ชุมชน ผู้ประกอบการ และหน่วยงานราชการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมร่วมกัน

(3) ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ งานวิจัย บทความและรายงานทางวิชาการ แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการของมิติศาสนาและวัฒนธรรมเข้ากับเศรษฐกิจการท่องเที่ยว โดยสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการจัดการที่สามารถรักษาความศักดิ์สิทธิ์และเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้าง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ทั้งในระดับนโยบาย ประชาชน ชุมชน องค์กร/สถาบันการศึกษา ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(1) ทำการศึกษาและคัดเลือกองค์กร ชุมชน องค์กรนโยบายในประเทศ โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของเรื่อง คือ เป็นองค์กรที่มีบทบาทและความสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

(2) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มร่วมกับ พระสงฆ์ผู้บริหารวัด บุคลากรฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้นำชุมชนและชาวบ้านโดยรอบ ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่ เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ

(3) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ และแนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

(4) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ผู้บริหารวัด ชุมชนในพื้นที่ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับประเทศได้รับทราบ

(5) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

(6) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

การวิจัยเป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) คือ พระสงฆ์ผู้บริหารวัด บุคลากรฝ่ายคฤหัสถ์ และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐ โดยเป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในด้าน การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชน ได้จากการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) รวมทั้งหมด 20 คน โดยใช้การเลือกจากกลุ่มเป้าหมายที่ มีคุณสมบัติดังนี้

(1) เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

(2) มีประสบการณ์ในการทำงานด้าน การจัดการการท่องเที่ยวและกิจกรรมทางศาสนาวัฒนธรรม อย่างน้อย 5 ปี

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เน้นการศึกษาวิเคราะห์และการมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) การจัดเวทีประชุม ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาความสัมพันธ์ และการจัดการทางพระพุทธศาสนา โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

(1) แบบสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In–depth Interviews) สำหรับ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ พระสงฆ์ผู้บริหารวัด บุคลากรฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ โดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาแนวคิด หลักการ ความเป็นมา กระบวนการสร้าง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมและแนวทางการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

(2) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) เพื่อทราบถึงทิศทางและการพัฒนาแนวคิดกระบวนการสร้างการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

(3) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติหน้าที่ในการสร้าง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมร่วมกัน

ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การศึกษาเชิงเอกสารและการศึกษาภาคสนามเป็นหลัก ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แนวทางในการสัมภาษณ์ ซึ่งผู้วิจัยพัฒนาขึ้นด้วยตนเอง ตามกรอบที่ได้รับจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีขั้นตอนของการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ได้แก่ (1) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้แนวทางในการกำหนดกรอบการสร้างเครื่องมือ (2) กำหนดกรอบในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในภาคสนามโดยยึดกรอบของการสร้างแนวทางการสัมภาษณ์ ตามคำถามวิจัยที่ต้องการค้นหาคำตอบ (3) นำแนวคำถามที่สร้างขึ้นไปปรึกษาที่ปรึกษาโครงการวิจัยและผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษาเพื่อตรวจสอบความครอบคลุมของข้อคำถาม ความเหมาะสมของปริมาณคำถาม และความชัดเจนของภาษาแล้วจึงนำไปปรับปรุงแก้ไข (4) นำแนวคำถามไปทดลองเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายของประเทศไทยที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมายก่อนนำไปใช้จริง (5) ดำเนินการปรับประเด็นของแนวคำถามในการสัมภาษณ์ที่คลุมเครือภายหลังจากการนำไปทดลองใช้

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

(1) สร้างเครื่องมือวิจัย ได้แก่ แนวทางการสัมภาษณ์ และแนวคำถามเพื่อการสนทนากลุ่ม

(2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาเพื่อเห็นแนวทางการสร้างและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

(3) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In–depth Interviews) สำหรับ พระสงฆ์ผู้บริหารวัด บุคลากรฝ่ายคฤหัสถ์ และเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ และผู้เกี่ยวข้องกับการ จัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร

(4) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการสร้างและการใช้องค์ประกอบ แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม และเพื่อให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิด รูปแบบ กระบวนการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

6) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร เพื่อให้เห็นแนวคิด หลักการ รูปแบบ และกระบวนการจัดการที่เหมาะสม เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 การจัดการการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีความโดดเด่นในด้านศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญระดับประเทศ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลนมัสการรอยพระพุทธบาท และประเพณีตักบาตรดอกเข้าพรรษา ซึ่งสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง

จากการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยสามารถจำแนกสภาพการจัดการออกเป็น 4 ด้านหลัก ดังนี้

1) ด้านการวางแผนการจัดการ มีการวางแผนร่วมกันระหว่างวัด หน่วยงานราชการท้องถิ่น และภาคประชาชน โดยเฉพาะในการจัดกิจกรรมสำคัญทางวัฒนธรรม เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการอำนวยการ การร่างขอบเขตของงาน (TOR) การประชุมเพื่อเตรียมงาน และการกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานในการดำเนินงานอย่างชัดเจน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือในเชิงโครงสร้างอย่างเป็นระบบ

2) ด้านการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว มีความพยายามในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและอนุรักษ์วัฒนธรรมควบคู่กันไป เช่น การจัดนิทรรศการทางวัฒนธรรม การเผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่อหลากหลายช่องทาง การส่งเสริมสินค้า OTOP และกิจกรรมชุมชน อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดด้านการประชาสัมพันธ์และการพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยวที่ยังไม่ทั่วถึง

3) ด้านการบริหารจัดการ มีระบบการบริหารจัดการกิจกรรมประจำเทศกาลที่ชัดเจน โดยอาศัยเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหลายภาคส่วน เช่น วัด เทศบาล อำเภอ และภาคประชาชน เช่น การจัดขบวนแห่ การดูแลความปลอดภัย และการบริหารการจราจร แต่ยังคงมีอุปสรรคที่ต้องพัฒนา ได้แก่ ความซ้ำซ้อนของบทบาทหน้าที่หน่วยงาน และข้อจำกัดด้านงบประมาณที่อยู่ภายใต้กรอบระบบราชการ

4) ด้านการอำนวยความสะดวกแก่ผู้มาเยือน มีการจัดบริการพื้นฐานในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น พื้นที่จอดรถ การบริหารการจราจร จุดบริการนักท่องเที่ยว และจิตอาสาคอยให้ความช่วยเหลือ อย่างไรก็ดี ยังพบข้อจำกัดด้านจำนวนและคุณภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกที่ไม่เพียงพอต่อจำนวนนักท่องเที่ยวในช่วงเวลาสูงสุด

โดยสรุปแล้ว สภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารมีความเข้มแข็งด้านเครือข่ายความร่วมมือและการดำเนินงานตามประเพณีที่มีมาอย่างยาวนาน อย่างไรก็ตาม ยังมีจุดที่ต้องพัฒนา โดยเฉพาะในเรื่องการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับนักท่องเที่ยวในระยะยาว ซึ่งผลการวิจัยในประเด็นนี้สะท้อนถึงเป้าหมายของการศึกษาที่มุ่งพัฒนาแนวทางการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนเพื่อสร้างระบบการจัดการที่ครอบคลุมในอนาคต

วัตถุประสงค์ที่ 2 กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี มีลักษณะเป็นการบริหารจัดการแบบบูรณาการ (Integrated Management

Process) โดยเน้นการมีส่วนร่วมของหลายภาคส่วน ได้แก่ วัด หน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และภาคเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินงานในช่วงเทศกาลสำคัญ ได้แก่ เทศกาลนมัสการรอยพระพุทธบาท และประเพณีตักบาตรดอกเข้าพรรษา ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่ขับเคลื่อนกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของพื้นที่ สามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเด็นหลัก ดังนี้

1) การจัดทำแผนและการเตรียมงานอย่างเป็นระบบ มีการประชุมวางแผนร่วมกันล่วงหน้าในทุกปี โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการอำนวยการในระดับจังหวัดและอำเภอ เพื่อกำหนดรายละเอียดของกิจกรรม เช่น รูปแบบของขบวนแห่ การตกแต่งสถานที่ และการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นระบบในขั้นตอนต้นของกระบวนการจัดการ

2) การแบ่งบทบาทหน้าที่อย่างชัดเจน แต่ละหน่วยงานมีหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะด้าน เช่น จังหวัดสระบุรีรับผิดชอบการจัดสรรงบประมาณ อำเภอพระพุทธบาทเป็นผู้จัดทำขอบเขตของงาน (TOR) และควบคุมภาพรวม เทศบาลรับผิดชอบด้านสถานที่และการรักษาความสะอาด ขณะที่วัดและชุมชนมีบทบาทหลักในกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งช่วยให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพ

3) การทำงานแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ชุมชนมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการจัดโรงทาน การร่วมขบวนแห่ และการจัดแสดงวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนการมีส่วนร่วมของจิตอาสาและเยาวชนในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

4) การบริหารจัดการภาคสนามในช่วงกิจกรรม มีการจัดระบบสนับสนุนภาคสนาม เช่น การจราจร การรักษาความปลอดภัย และการควบคุมฝูงชน โดยอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างวัด หน่วยงานราชการ และเจ้าหน้าที่อาสาสมัคร ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ควบคู่กับการบริหารจัดการนักท่องเที่ยวจำนวนมาก

5) ข้อจำกัดในการดำเนินงาน กระบวนการจัดการยังคงประสบกับข้อจำกัดบางประการจากระบบราชการ เช่น การจัดสรรงบประมาณที่ต้องได้รับการอนุมัติล่วงหน้า ความไม่ยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยนกิจกรรม และความซ้ำซ้อนของบทบาทระหว่างหน่วยงานบางแห่ง ซึ่งอาจส่งผลต่อความคล่องตัวในการบริหารงานในบางปี

โดยสรุป กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ และมีรูปแบบการดำเนินงานที่สอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมและธรรมาภิบาล แม้จะยังมีข้อจำกัดด้านโครงสร้างราชการและทรัพยากรบางประการ แต่อย่างไรก็ตาม ภาพรวมของกระบวนการจัดการสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของพื้นที่ในการขับเคลื่อนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ที่ 3 แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร มีลักษณะการบริหารจัดการที่มุ่งเน้น “การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน” โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐ ชุมชน ภาคเอกชน และประชาชนในพื้นที่ สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการจัดการแบบบูรณาการ (Integrated Management Model) ที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืน การมีส่วนร่วมดังกล่าวสามารถจำแนกออกเป็นแนวทางหลัก ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน เปิดโอกาสให้ภาคีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ วัด หน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาสังคม ภาคเอกชน และประชาชนท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการจัดการท่องเที่ยว ตั้งแต่การวางแผน การดำเนินกิจกรรม การจัดสรรทรัพยากร ตลอดจนการติดตามและประเมินผล ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างแท้จริง

2) การวางแผนการจัดกิจกรรมอย่างมีระบบและมีส่วนร่วม การวางแผนควรอยู่บนพื้นฐานของการประชุมร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดทิศทางให้สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น โดยเฉพาะในกิจกรรมสำคัญ เช่น งานนมัสการรอยพระพุทธบาท และประเพณีตักบาตรดอกเข้าพรรษา ซึ่งต้องมีการเตรียมงานล่วงหน้า เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการ การประชุมชี้แจงบทบาทหน้าที่ และการจัดสรรทรัพยากรร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

3) การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการท้องถิ่น หน่วยงานของรัฐ ได้แก่ อำเภอ เทศบาล และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนด้านงบประมาณ ระบบงานเอกสาร การประชาสัมพันธ์ และการประสานงานกับวัดและชุมชน โดยแนวทางที่เหมาะสม คือ การกำหนดบทบาทให้ชัดเจน และสร้างระบบความร่วมมือระหว่างหน่วยงานอย่างมีระบบและยั่งยืน

4) การพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดกิจกรรม ส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้และทักษะที่จำเป็นในการจัดการท่องเที่ยว เช่น การอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น มารยาทการต้อนรับ การสื่อสารภาษา การผลิตสินค้าท้องถิ่น และการจัดกิจกรรมวัฒนธรรม เพื่อให้ชุมชนสามารถสร้างประสบการณ์ที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ และเกิดรายได้หมุนเวียนในพื้นที่

5) การจัดการพื้นที่และสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ควรมีการวางแผนจัดการพื้นที่ให้สอดคล้องกับจำนวนผู้มาเยือน เช่น การจัดระเบียบการจราจร การตั้งจุดบริการนักท่องเที่ยว การบริหารจัดการขยะ และการรักษาความสะอาด โดยเน้นความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและคุณค่าทางจิตใจของพื้นที่ไว้ให้คงอยู่

6) การสร้างช่องทางการประชาสัมพันธ์แบบมีส่วนร่วม ส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทในการผลิตสื่อ เช่น การเล่าเรื่องราวท้องถิ่นผ่านโซเชียลมีเดีย การจัดนิทรรศการท้องถิ่น การผลิตวิดีโอโดยกลุ่มเยาวชนหรือโรงเรียนในพื้นที่ เพื่อสร้างภาพลักษณ์เชิงบวกและกระตุ้นความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง

โดยสรุปแล้ว แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี มีสาระสำคัญอยู่ที่การเสริมสร้างบทบาทของภาคีทุกภาคส่วน โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่น ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นระบบ ทั้งการวางแผน การดำเนินการ และการประเมินผล ซึ่งจะช่วยส่งเสริมความยั่งยืนในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร ยังมีข้อจำกัดหลายประการ ได้แก่ ความแออัดในช่วงเทศกาลสำคัญ การจัดการพื้นที่และระบบสาธารณูปโภคที่ไม่เพียงพอ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและการจัดการขยะ รวมถึงการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่ทั่วถึงต่อชุมชนท้องถิ่น สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงการขาดโครงสร้างและกลไกการจัดการที่เป็นระบบ ซึ่งทำให้ไม่สามารถรองรับการขยายตัวของการท่องเที่ยว ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ McKercher และ du Cros (2002) ที่ระบุว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมักเผชิญปัญหาความแออัดและแรงกดดันจากจำนวนนักท่องเที่ยว หากไม่มีระบบการจัดการที่เหมาะสมก็อาจทำลายคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวได้ อีกทั้งยังสอดรับกับข้อเสนอของ Greenwood (1989) ที่เตือนว่าหากขาดการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ การท่องเที่ยวอาจกลายเป็นปัจจัยบั่นทอนคุณค่าทางวัฒนธรรมมากกว่าจะสร้างคุณค่าใหม่ งานวิจัยในบริบทไทยก็สนับสนุนข้อค้นพบนี้เช่นเดียวกัน เช่น งานของ พระมหาสำราญ ฌานุตฺตโม (2562) เรื่อง การจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่าแม้วัดจะเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและศรัทธา แต่ก็เผชิญ

ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมภายนอกวัดที่เกินการควบคุม เช่น ร้านค้าและสิ่งปลูกสร้างโดยรอบ หากไม่ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายอาจกระทบต่อภาพลักษณ์และคุณค่าทางศาสนาได้เช่นกัน

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของ กุลชลี พวงเพ็ชร์ และคณะ (2561) ที่ศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ตำบลบางขันหมาก จังหวัดลพบุรี พบว่า การจัดการยังเผชิญปัญหาหลายด้าน ได้แก่ การขาดพิพิธภัณฑ์ การขาดมัคคุเทศก์ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่สะดวก การมีส่วนร่วมของชุมชนที่ไม่มากพอ ตลอดจนการขาดงบประมาณและการสนับสนุนจากภาครัฐ ข้อค้นพบนี้สะท้อนภาพร่วมกับวัดพระพุทธบาท ว่า การจัดการที่ไม่เป็นระบบและการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ยังไม่เพียงพอ เป็นปัจจัยสำคัญที่จำกัดศักยภาพของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อีกทั้ง งานวิจัยของ พระอุดมสิทธินายก (2563) เกี่ยวกับ การบริหารจัดการและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประเพณี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก็ยืนยันปัญหาคล้ายคลึงกัน โดยพบว่า ศาสนสถานในจังหวัดอยุธยายังประสบปัญหาการขาดงบประมาณ ขาดการวางแผนและการจัดการที่เป็นระบบ ตลอดจนการควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยวที่ไม่เหมาะสม ซึ่งอาจกระทบต่อการรักษาอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรม ดังนั้น ผู้วิจัยอภิปรายผลได้ว่า จากการเปรียบเทียบดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ที่ 1 มีความสอดคล้องทั้งกับแนวคิดทางทฤษฎีและงานวิจัยภาคสนามในหลายพื้นที่ สะท้อนว่าปัญหาความแออัด การจัดการพื้นที่ไม่เพียงพอ และการกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึงไม่ใช่ปัญหาเฉพาะของวัดพระพุทธบาทเท่านั้น ตอกย้ำความจำเป็นในการสร้างระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพและมีกลไกการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เพื่อป้องกันการบั่นทอนคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม และเพื่อให้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมดำเนินไปได้

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร แม้จะมีการบูรณาการระหว่างวัด หน่วยงานรัฐ และชุมชน แต่ยังขาดกลไกที่เป็นระบบและการมีส่วนร่วมเชิงนโยบายอย่างแท้จริง ชุมชนมีบทบาทเพียงผู้สนับสนุนหรือผู้ปฏิบัติ มากกว่าการเป็นผู้กำหนดทิศทางร่วม ส่งผลให้การจัดการไม่ต่อเนื่องและไม่ยั่งยืน สถานการณ์นี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Tosun (2000) ที่อธิบายว่า ข้อจำกัดด้านโครงสร้างการมีส่วนร่วม (structural limitations of community participation) เป็นปัญหาสำคัญในหลายประเทศกำลังพัฒนา และหากไม่ออกแบบกลไกให้ชัดเจนจะทำให้การท่องเที่ยวขาดความต่อเนื่องและไม่ก่อให้เกิดความเข้มแข็ง ข้อค้นพบนี้ยังสอดคล้องกับงานของกุลชลี พวงเพ็ชร์ และคณะ (2561) เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ จังหวัดลพบุรี พบว่า การจัดการยังขาดความร่วมมือที่แท้จริงของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมยังจำกัด และบทบาทของผู้นำกับประชาชนยังไม่มากพอ อีกทั้งยังมีข้อจำกัดเรื่องงบประมาณและการสนับสนุนจากรัฐ ผลการวิจัยนี้สะท้อนปัญหาคล้ายกับวัดพระพุทธบาท กล่าวคือ แม้มีการบูรณาการหลายฝ่าย แต่ชุมชนยังไม่ได้มีบทบาทในเชิงกำหนดนโยบายและการตัดสินใจ นอกจากนี้งานของวีรพร รอดทัศนา (2557) ที่ศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนไทยพวน ตลาดเก้าห้อง จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า แม้ชุมชนมีการจัดทำแผนงานและกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว แต่ยังขาดความร่วมมือกันอย่างจริงจัง และการรณรงค์สร้างความตระหนักในชุมชนยังไม่ต่อเนื่อง ทำให้การมีส่วนร่วมยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ผลนี้จึงสอดคล้องกับการค้นพบในวัดพระพุทธบาท ที่ชี้ว่าชุมชนมีส่วนร่วมเพียงบางระดับ ไม่ใช่เชิงโครงสร้างหรือนโยบาย อีกทั้ง งานของสรัลพร คำปัญญา (2566) เรื่องกลไกขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนคุณธรรมฯ บ้านท่าฉลอม พบว่า ความสำเร็จเกิดจากการสร้างความร่วมมือของหลายภาคส่วน โดยเฉพาะการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทตั้งแต่การออกแบบ การจัดทำและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับกรณีของวัดพระพุทธบาท ที่การมีส่วนร่วมของชุมชนยังไม่ถึงระดับเชิงนโยบายและโครงสร้าง ดังนั้น ผู้วิจัยอภิปรายผลได้ว่า จากการเปรียบเทียบจะเห็นว่า ผลการวิจัยของวัดพระพุทธบาทมีความสอดคล้องกับงานวิจัยในหลายพื้นที่ที่พบข้อจำกัดด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ว่าจะ

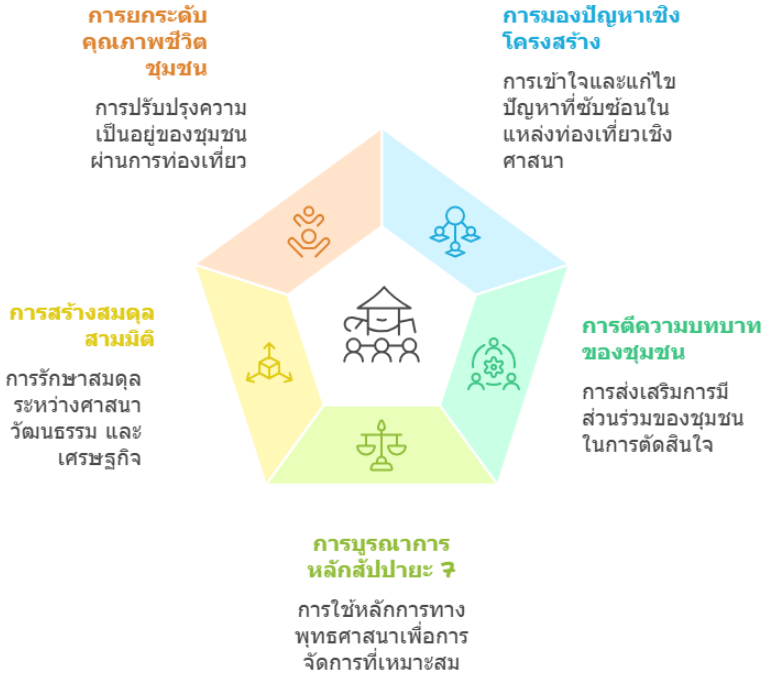
เป็นกรณีมอญที่ลพบุรีหรือไทยพวนที่สุพรรณบุรี แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นข้อแตกต่างเมื่อเทียบกับกรณีท่าฉลอม ที่ความสำเร็จเกิดจากการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมเชิงโครงสร้างและนโยบาย ผลวิจัยจึงตอกย้ำความจำเป็นในการออกแบบกระบวนการจัดการที่มีโครงสร้างชัดเจนและการมีส่วนร่วมทุกระดับ เพื่อสร้างความสมดุลและความเข้มแข็งของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยชี้ว่า แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร ควรมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผนออกแบบกิจกรรม การดำเนินงาน ไปจนถึงการกระจายผลประโยชน์ อีกทั้งยังบูรณาการ หลักสัปปายะ 7 เข้ากับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และการส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่น สอดคล้องกับงานของ Timothy (1999) ที่กล่าวว่าการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม (Participatory Tourism) จะช่วยสร้างความเป็นเจ้าของร่วม (Sense of Ownership) และเสริมพลังให้ชุมชนในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ขณะเดียวกันยังสอดรับกับข้อเสนอของ Inskeep (1991) ที่มองว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องบูรณาการมิติทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและสังคมเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ Pinijvarasin et al. (2025) ที่ศึกษาการส่งผ่านวัฒนธรรม (Cultural Transmission) ในพื้นที่การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism: CBT) ของประเทศไทย โดยชี้ให้เห็นว่า “สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว” (Tourism Facilities) ไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่บริการนักท่องเที่ยว แต่เป็นกลไกการสื่อสารที่ไม่ใช้คำพูด (Nonverbal Mechanism) เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวและคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจะช่วยสร้างบรรยากาศและประสบการณ์เฉพาะตัวให้แก่นักท่องเที่ยว ตลอดจนเสริมสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและคุณภาพชีวิตของชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ โดยผลการศึกษาชี้ว่า การออกแบบพื้นที่และสถาปัตยกรรมใน CBT ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถเป็นสื่อกลางในการรักษาความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยนี้ที่เน้นการประยุกต์หลักสัปปายะ 7 เพื่อสร้าง “พื้นที่แห่งความเหมาะสม” ทั้งทางกาย วาจา ใจ และสิ่งแวดล้อม ในบริบทของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร

ผลการวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับงานของกุลชลี พวงเพ็ชร์ และคณะ (2561) ศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ จังหวัดลพบุรี พบว่า การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพควรอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างรอบด้าน และเสนอแนวทางสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น อบรมผู้นำ และพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนา ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดเดียวกับผลการวิจัย ที่ชี้ว่าการมีส่วนร่วมทุกระดับคือหัวใจของการจัดการที่ยั่งยืน และในงานของวรภพ วงค์รอด (2557) ศึกษาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า การสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การตั้งคณะทำงาน และการพัฒนากองทุนวัฒนธรรมในชุมชน เป็นแนวทางสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีบทบาทในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมการท่องเที่ยวเอง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยที่เสนอให้วัดพระพุทธบาทออกแบบระบบที่ชุมชนมีส่วนร่วม นอกจากนั้นงานของสรัลพร คำปัญญา (2566) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนคุณธรรมฯ บ้านท่าฉลอม พบว่า ความสำเร็จเกิดจากความร่วมมือทุกภาคส่วน โดยเฉพาะการให้คนในชุมชนมีบทบาทหลักในการออกแบบและดำเนินกิจกรรมข้อนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่ชี้ว่าชุมชนควรเป็นแกนกลางในการจัดการ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืน ดังนั้น ผู้วิจัยอภิปรายผลได้ว่า จากการเปรียบเทียบดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ที่ 3 มีความสอดคล้องทั้งกับทฤษฎีสากลและงานวิจัยในประเทศ โดยย้ำให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยั่งยืน ความแตกต่างของงานวิจัยแต่ละชิ้นอยู่ที่แนวทาง

ปฏิบัติ เช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ (มอญ ลพบุรี), การสร้างเวทีประชาคม (นครสวรรค์), และการขับเคลื่อนผ่านความร่วมมือหลายภาคส่วน (ท่าฉลอม) แต่ทั้งหมดต่างชี้ไปในทิศทางเดียวกันคือ “การเสริมบทบาทและพลังของชุมชน” ดังนั้น ผลการวิจัยของสะท้อนความสอดคล้องกับงานก่อนหน้า แต่ยังเสนอความโดดเด่นในการบูรณาการ หลักสัปปายะ 7 เข้ากับกรอบการจัดการท่องเที่ยว และสร้างความเหมาะสมกับบริบทของวัดพระพุทธบาทโดยตรง ทำให้การจัดการมีเอกลักษณ์ที่สอดคล้องทั้งศาสนา วัฒนธรรม และสังคม

องค์ความรู้ใหม่

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญต่อการวิจัยด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยพบประเด็นหลักดังต่อไปนี้

1. ปัญหาเชิงโครงสร้าง เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม งานวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าแม้แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาจะมีบทบาทสำคัญต่อความศรัทธาและเศรษฐกิจท้องถิ่น แต่หากขาดโครงสร้างและกลไกการจัดการที่ชัดเจน ย่อมนำไปสู่ปัญหาความแออัด สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และการกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง การจัดการเชิงวัฒนธรรมจำเป็นต้องมองปัญหาในมิติองค์รวมที่ครอบคลุมทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม

2. บทบาทของชุมชน ในฐานะ “ผู้กำหนดทิศทาง” ไม่ใช่เพียงผู้ปฏิบัติ ผลการวิจัยได้สร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม โดยเสนอว่าการมีส่วนร่วมไม่ใช่แค่การสนับสนุนกิจกรรมที่กำหนดโดยหน่วยงานภายนอก แต่ชุมชนต้องเข้ามามีบทบาทในการออกแบบ กำหนดนโยบาย และตัดสินใจในทุกระดับ การตีความบทบาทจึงเป็นการเปลี่ยนมุมมองจาก “ผู้ตาม” สู่ “ผู้กำหนดทิศทางร่วม” ของการพัฒนา

3. การบูรณาการ หลักสัปปายะ 7 เข้ากับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม งานวิจัยได้เสนอองค์ความรู้ใหม่ที่โดดเด่น โดยนำหลักสัปปายะ 7 ซึ่งเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เป็นกรอบ

การจัดการท่องเที่ยว เพื่อสร้างมิติด้านศาสนาและจิตวิญญาณให้กับการท่องเที่ยว เพิ่มเอกลักษณ์และความเหมาะสมกับบริบทของวัด อันเป็นการสร้างกรอบการจัดการที่ต่างจากงานวิจัยด้านการท่องเที่ยวทั่วไปที่มักเน้นเพียงมิติทางเศรษฐกิจหรือสังคม

4. การสร้างสมดุลสามมิติ ศาสนา วัฒนธรรมและการพัฒนา องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยชี้ว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยั่งยืนต้องสามารถสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางศาสนา การรักษามรดกวัฒนธรรมและการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างเป็นธรรม เป็นการเสนอ “ต้นแบบเชิงบูรณาการ” ที่สามารถขยายผลไปใช้กับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวศาสนาอื่น ๆ ได้ทั่วประเทศ

5. การยกระดับคุณภาพชีวิตชุมชนควบคู่กับการท่องเที่ยว การจัดการที่มีประสิทธิภาพต้องยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทำให้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือของการพัฒนาชุมชน

กล่าวโดยสรุป องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการวิจัยนี้คือ การพัฒนากรอบการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ผสมผสานหลักการพุทธธรรม (หลักสัปปายะ 7) เข้ากับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และย้ำบทบาทของชุมชนในฐานะ “แกนกลางของการจัดการ” ผลลัพธ์คือ โมเดลการจัดการที่มีเอกลักษณ์ เหมาะสมกับบริบทศาสนสถานและสามารถประยุกต์เป็นต้นแบบให้กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อื่น ๆ ได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1 การพัฒนาโครงสร้างการบริหารจัดการแบบบูรณาการ ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรร่วมมือกับวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารในการจัดตั้ง โครงสร้างการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ชัดเจนและต่อเนื่อง โดยกำหนดบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของแต่ละภาคส่วนอย่างโปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีกลไกสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

2 การกำหนดนโยบายการกระจายรายได้และผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม หน่วยงานรัฐควรกำหนด นโยบายหรือมาตรการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวสู่ชุมชนโดยรอบวัดอย่างเป็นระบบและเป็นธรรม เพื่อสร้างแรงจูงใจให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรทางศาสนาและวัฒนธรรมร่วมกัน อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการการท่องเที่ยว

3 การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนและเครือข่ายท่องเที่ยว ควรมี นโยบายสนับสนุนการพัฒนาองค์ความรู้และทักษะของแกนนำชุมชน ผ่านการอบรมหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อเสริมศักยภาพด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการบริหารจัดการแบบยั่งยืนในระยะยาว

ข้อเสนอแนะในการนำไปปฏิบัติ

1 การจัดการพื้นที่และสิ่งอำนวยความสะดวกให้มีประสิทธิภาพ วัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพัฒนา ระบบการจัดการพื้นที่และสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัด ให้เหมาะสมกับปริมาณนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลสำคัญ ควบคู่กับการออกแบบมาตรการควบคุมและบริหารจำนวนนักท่องเที่ยว เพื่อป้องกันความแออัดและลดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

2 การสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน วัด หน่วยงานรัฐ และชุมชนควรร่วมกันออกแบบ กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การวางแผนกิจกรรม การดำเนินงาน ไปจนถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมและเสริมพลังความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม

3 การบูรณาการหลักสัปปายะ 7 สู่กระบวนการจัดการท่องเที่ยว การจัดการการท่องเที่ยวควรยึดหลัก สัปปายะ 7 เป็นกรอบในการบริหารทั้งในด้านพื้นที่ กิจกรรม สิ่งแวดล้อม และการสืบสานคุณค่าทางศาสนา เพื่อให้การท่องเที่ยวตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม โดยยังคงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์และสมดุลกับวิถีชีวิตของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1 การศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ควรเปรียบเทียบแนวทางการจัดการกับวัดสำคัญอื่น เช่น วัดพระธาตุพนม หรือวัดพระธาตุดอยสุเทพ เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยความสำเร็จ ความแตกต่างของบริบท และนำไปสู่การสร้างต้นแบบการบริหารจัดการระดับประเทศ

2 การวิจัยเชิงลึกในกลุ่มนักท่องเที่ยว ควรเน้นการศึกษาในกลุ่มนักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและต่างชาติ โดยเฉพาะกลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงศรัทธา (Spiritual/Cultural Tourists) เพื่อให้ทราบแรงจูงใจ ความคาดหวัง และพฤติกรรมในการเดินทางที่สามารถนำไปใช้ในการออกแบบกิจกรรมและบริการที่ตอบโจทย์

3 การวิจัยเชิงปริมาณเพื่อสนับสนุนการวางแผนเชิงนโยบาย ควรมีการเก็บข้อมูลเชิงสถิติ เช่น แบบสอบถาม ความพึงพอใจ จากระบบการท่องเที่ยว เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานรัฐในการกำหนดนโยบายหรือพัฒนากลยุทธ์ที่แม่นยำและตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงในอนาคต

บรรณานุกรม

กุลชลี พวงเพ็ชร์, สมพร พวงเพ็ชร์, ชวลิต ศุภศักดิ์ธำรง และ ชยพล ภู่กลั่น. (2561). การจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ตำบลบางขันหมาก อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 11(3), 1454–1470.

พระปลัดเกื้อกูล สุภนนฺโท, สิน งามประโคน, และพระสุรชัย สุรชโย. (2567). แนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมไทย. *วารสารบวรสหการศึกษาและมนุษยสังคมศาสตร์,* 5(3), 713–722.

พระมหาสำราญ ฌานุตฺตโม. (2562). การจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดสมุทรสงคราม. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(4), 351–354.

พระอุดมสิทธินายก. (2563). *การบริหารจัดการและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประเพณี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วรภพ วงค์รอด. (2557). แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม จังหวัดนครสวรรค์. *วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์*, 9(26), 13-28.

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์. (2556). *คติความเชื่อเรื่องพระพุทธบาทสระบุรีและประเพณี “ไปพระบาท” ในการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วีรพร รอดทัศนา. (2557). *การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนไทยพวน ตลาดเก้าห้อง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี*. (สารนิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการท่องเที่ยว). มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

สรัลพร คำปัญญา. (2566). *กลไกขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนคุณธรรมฯ บ้านท่าฉลอม: กรณีศึกษาโครงการคัดเลือก 10 สุดยอดชุมชนต้นแบบ “เที่ยวชุมชน ยลวิถี” ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566*. (การค้นคว้าอิสระหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารรัฐกิจและกิจการสาธารณะ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Inskeep, E. (1991). *Tourism planning: An integrated and sustainable development approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.

McKercher, B., & du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The partnership between tourism and cultural heritage management*. New York: Routledge.

Tosun, C. (2000). Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management*, 21(6), 613–633.

Greenwood, D. J. (1989). Culture by the pound: An anthropological perspective on tourism as cultural commoditization. In V. L. Smith (Ed.), *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2nd ed., pp. 171–186). Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

Timothy, D. J. (1999). Participatory planning: A view of tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research, 26*(2), 371–391. https://doi.org/10.1016/S0160-7383(98)00104-2

Pinijvarasin, W., Yodsurang, P., Sanoamuang, P., Kiatthanawat, A., & Krasae-in, A. (2025). Cultural transmission of community-based tourism facilities in Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences, 46*(2), 1–12. https://doi.org/10.34044/j.kjss.2025.46.2.03

การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาครัฐในการจัดการขยะให้เป็นศูนย์อย่างยั่งยืน*

COMMUNITY AND GOVERNMENT PARTICIPATION IN ACHIEVING SUSTAINABLE ZERO WASTE MANAGEMENT

รพีพัฒน์ พรหมจันทร์
Rapeepat Promjan
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต แขนงวิชารัฐประศาสนศาสตร์
สาขาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
Doctor of Philosophy Program in Public Administration,
School of Management Science, Sukhothai Thammathirat Open University
E–mail: promjan.rapeepat@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวคิดและบทบาทของการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและภาครัฐในการขับเคลื่อนการจัดการขยะให้เป็นศูนย์อย่างยั่งยืน โดยใช้กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน เศรษฐกิจหมุนเวียน และการบริหารภาครัฐแนวใหม่เป็นฐานในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า การจัดการขยะให้เป็นศูนย์จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมเชิงรุกของชุมชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การสร้างจิตสำนึก การจัดตั้งกลไกชุมชน ไปจนถึงการเรียนรู้ร่วมกันกับภาครัฐและภาคเอกชน การใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ปัญญาประดิษฐ์ ข้อมูลขนาดใหญ่ และอินเทอร์เน็ตของสรรพสิ่ง รวมทั้งความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของระบบการจัดการขยะอย่างเป็นระบบ บทความเสนอให้ภาครัฐสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชน การสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ และการกำหนดนโยบายร่วมที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนสังคมปลอดขยะอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การจัดการขยะให้เป็นศูนย์; การมีส่วนร่วมของชุมชน; เศรษฐกิจหมุนเวียน; การบริหารภาครัฐแนวใหม่

ABSTRACT

This academic article aims to analyze the concepts and roles of community and government participation in driving sustainable zero waste management. The study applies the frameworks of public participation, circular economy, and new public management as the analytical foundation. The findings indicate that achieving zero waste requires proactive community engagement at all stages, from awareness building and community organization to collaborative learning with the government and private sector. The integration of digital technologies such as artificial intelligence, big data, and the Internet of Things, together with public–private collaboration, enhances the efficiency of waste collection, transportation, and recycling systems. The article suggests that the government should support community

* Received October 4, 2025; Revised October 22, 2025; Accepted October 22, 2025

learning, create economic incentives, and establish joint policies that promote the sustainable development of a zero-waste society.

Keywords: Zero waste management; Community participation; Circular economy; New public management

บทนำ

ประเทศไทยประสบกับปัญหาการเพิ่มขึ้นของปริมาณขยะมูลฝอยที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีปริมาณขยะเฉลี่ยต่อคนอยู่ที่ประมาณ 1.0–1.15 กิโลกรัมต่อวัน และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากประมาณ 1.08 กิโลกรัมต่อคนต่อวันในช่วงปี 2554–2561 โดยมีการคาดการณ์ว่าปริมาณขยะมูลฝอยจะเพิ่มขึ้นเป็นระหว่าง 1.23–1.40 กิโลกรัมต่อคนต่อวันภายในปี 2573 ซึ่งคิดเป็นปริมาณขยะรวมกว่า 84,000–95,000 ตันต่อวัน (Pudcha et al., 2023) โดยในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิกได้ส่งผลโดยตรงต่อพฤติกรรมการบริโภคของประชาชน โดยเฉพาะในเขตเมืองที่มีรายได้และกำลังซื้อเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ความเติบโตดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตของผู้คนสะดวกสบายมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็เป็นสาเหตุสำคัญของการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยและการเกิดของเสียในปริมาณมหาศาลจากสินค้าอุปโภคบริโภค บรรจุภัณฑ์ และอาหารพร้อมบริโภค ซึ่งสัมพันธ์กับแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของขยะในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก (United Nations Centre for Regional Development [UNCRD], 2020)

อีกปัจจัยหนึ่งที่มีนัยสำคัญคือการเติบโตของภาคการท่องเที่ยวของประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศที่มีนักท่อง เที่ยวต่างชาติเข้าเยือนมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยในปี พ.ศ. 2562 มีนักท่องเที่ยวกว่า 39 ล้านคน ซึ่งสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาลแต่ขณะเดียวกันก็เพิ่มภาระในการจัดการของเสียโดยเฉพาะในเมืองท่องเที่ยวหลัก เช่นกรุงเทพฯ เชียงใหม่ ภูเก็ต และ พัทยา ซึ่งมีอัตราการผลิตขยะต่อหัวที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศ เนื่องจากการท่องเที่ยวที่เน้นความรวดเร็วและใช้สินค้าแบบใช้แล้วทิ้ง เช่น อาหารจานด่วน ขวดน้ำพลาสติก และถุงพลาสติก (Zortea et al., 2019)

พฤติกรรมการบริโภคในสังคมไทยมีแนวโน้มเปลี่ยนไปสู่ไลฟ์สไตล์ที่เน้นความสะดวกและความเร่งรีบ ประชาชนจำนวนมากหันมาใช้บริการสั่งอาหารและสินค้าออนไลน์ส่งผลให้การใช้บรรจุภัณฑ์พลาสติกแบบใช้ครั้งเดียว เพิ่มขึ้นอย่างมาก ข้อมูลจากกรมควบคุมมลพิษ ระบุว่าประเทศไทยผลิตขยะพลาสติกใช้ครั้งเดียวประมาณ 3 ล้านตัน หรือคิดเป็น 11%ของขยะมูลฝอยชุมชนทั้งหมดในปี 2024 นอกจากนี้ ยังมีการใช้ถุงพลาสติกปีละประมาณ 45 พันล้านถุงซึ่งเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 12% ต่อปี (Poyai et al., 2024)

ในด้านองค์ประกอบของขยะพบว่าขยะอินทรีย์ยังคงเป็นประเภทหลักของขยะในประเทศไทย ข้อมูลจากกรมควบคุมมลพิษระบุว่าในปี พ.ศ. 2560 ขยะอินทรีย์คิดเป็นประมาณร้อยละ 64 ของขยะทั้งหมดในประเทศ อย่างไรก็ตาม ร้อยละ 49 เท่านั้นที่ได้รับการจัดการอย่างถูกต้อง เช่น การหมักทำปุ๋ยหรือรีไซเคิลเพื่อใช้ประโยชน์ใหม่ ส่วนที่เหลือยังคงถูกกำจัดด้วยวิธีฝังกลบหรือทิ้งแบบไม่เป็นระบบส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น น้ำเสีย กลิ่นเหม็น และการปล่อยก๊าซเรือนกระจกจากการเน่าเสียของอินทรียวัตถุ (World Bank, 2022) แม้ภาครัฐจะได้ออกนโยบายสำคัญ เช่น แผนแม่บทการจัดการขยะมูลฝอยแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579 และแผนปฏิบัติการจัดการขยะพลาสติก พ.ศ. 2561-2573 เพื่อบรรลุเป้าหมายการรีไซเคิลพลาสติกทั้งหมดในประเทศภายในปี 2027 แต่ยังพบปัญหาอุปสรรค เช่น งบประมาณจำกัด เทคโนโลยีไม่ทันสมัย บุคลากรไม่เพียงพอ รวมถึงขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน (Amornsiriphong et al., 2025)

จากสถานการณ์ข้างต้น สะท้อนถึงความจำเป็นในการออกแบบกลไกจัดการขยะอย่างยั่งยืน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือเชิงรุกระหว่างภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และภาคเอกชน เพื่อพัฒนา

แนวทางบริหารจัดการขยะที่ครอบคลุมตั้งแต่ต้นทาง กลางทาง (การรวบรวม การขนส่ง การรีไซเคิล) จนถึงปลายทาง (การฝังกลบหรือนำกลับมาใช้ประโยชน์ตามหลักเศรษฐกิจหมุนเวียน) พร้อมทั้งสร้างความตระหนักรู้และจิตสำนึกในหมู่ประชาชน บทความนี้จึงมุ่งเน้นการวิเคราะห์ความร่วมมือระหว่างชุมชนและภาครัฐ ในบริบทของการจัดการขยะแบบ Zero Waste โดยใช้กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน เศรษฐกิจหมุนเวียน และการบริหารภาครัฐแนวใหม่ที่สามารถปฏิบัติได้จริงในระดับพื้นที่

แนวคิด ทฤษฎี และกรอบวิเคราะห์

การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นแนวคิดสำคัญในศาสตร์ด้านรัฐประศาสนศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่นซึ่งมีบทบาทในการจัดการปัญหาสาธารณะ โดยเฉพาะประเด็นสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการขยะมูลฝอย แนวคิดนี้เน้นการส่งเสริมให้ประชาชนสามารถมีบทบาทตั้งแต่ระดับการรับรู้ ไปจนถึงการร่วมกำหนดนโยบาย วางแผน ปฏิบัติ และประเมินผลร่วมกับภาครัฐ

หนึ่งในทฤษฎีพื้นฐานที่ได้รับการอ้างถึง คือ “บันไดแห่งการมีส่วนร่วม” (Ladder of Citizen Participation) ของ Arnstein (1969) ซึ่งแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 8 ขั้น ไล่จากขั้นล่างสุดที่เป็นเพียงการรับฟังโดยไร้อำนาจ (Manipulation, Therapy) ไปจนถึงขั้นสูงสุดที่ประชาชนมีอำนาจในการร่วมตัดสินใจ (Partnership, Delegated Power, Citizen Control) โดย Arnstein เน้นว่าการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อประชาชนมีอำนาจร่วมในการจัดการทรัพยากร และการตัดสินใจเชิงนโยบาย (Arnstein, 1969) นอกจากแนวคิดเชิงโครงสร้างแล้ว Pretty (1995) ได้เสนอระดับการมีส่วนร่วมในมิติของพฤติกรรมและวัตถุประสงค์ เช่น การมีส่วนร่วมเพื่อสิ่งจูงใจ การมีส่วนร่วมเพื่อสนับสนุนเป้าหมายของโครงการ และ การมีส่วนร่วมอย่างมีอิสระในการกำหนดกิจกรรมและเรียนรู้ร่วมกัน โดยเน้นว่าการมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนต้องเป็นไปในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มากกว่าการเข้าร่วมเชิงสัญลักษณ์

แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎีการเสริมสร้างอำนาจ (Empowerment Theory) ของ Zimmerman (2000) ที่มองว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนควรมาพร้อมกับกระบวนการเพิ่มพูนศักยภาพ การเข้าถึงข้อมูล การตัดสินใจ และการควบคุมทรัพยากร ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน Putnam (2000) ได้อธิบายบทบาทของทุนทางสังคม (Social Capital) ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเครือข่าย ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานร่วมของสังคมเป็นตัวกำหนดว่าชุมชนจะสามารถรวมพลังในการจัดการปัญหาสาธารณะได้มากน้อยเพียงใด

ในบริบทของประเทศไทยแนวคิดการมีส่วนร่วมได้รับการบูรณาการผ่านกรอบการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจ พ.ศ. 2542 ซึ่งส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนร่วมกันกำหนดทิศทางการพัฒนา โดยเฉพาะในแผนพัฒนาท้องถิ่นที่ต้องจัดทำแบบมีส่วนร่วมตามข้อกำหนดของกฎหมาย (พชร สาตร์เงิน, 2561) งานวิจัยในประเทศไทยจำนวนมากได้ค้นพบว่า บทบาทของการมีส่วนร่วมส่งผลต่อความสำเร็จของการจัดการขยะ เช่น งานวิจัยของ ณภัสวรรณ ศาลางาม (2565) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอยของคนในชุมชนบ้านนาตัง ตำบลเขวาสินรินทร์ พบว่าชุมชนที่มีการจัดเวทีประชาคม การตั้งคณะกรรมการชุมชน และการออกกติกาชุมชนร่วมกัน จะสามารถลดปริมาณขยะและเพิ่มอัตราการรีไซเคิลได้อย่างมีนัยสำคัญ เช่นเดียวกับงานวิจัยของ กาสัก เต๊ะขันหมาก (2565) ที่เน้นว่าการส่งเสริมให้ประชาชนมีบทบาทในระดับการตัดสินใจและการติดตามประเมินผล เช่น การกำหนดพื้นที่ฝังกลบหรือการตั้งศูนย์คัดแยกขยะชุมชนจะช่วยสร้างความเป็นเจ้าของ และเพิ่มประสิทธิภาพของระบบการจัดการขยะให้ยั่งยืนยิ่งขึ้น

ในต่างประเทศ งานวิจัยของ Chifamba (2013) วิเคราะห์การมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาชนบทของแอฟริกาตอนใต้ พบว่า ปัจจัยความไว้วางใจ การสื่อสาร และความสอดคล้องของนโยบายเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะที่การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นเพียงในระดับการให้ข้อมูลหรือขอความคิดเห็นโดยไม่มีการนำไปใช้จริงจะก่อให้เกิดความรู้สึก “ถูกทำให้มีส่วนร่วม” มากกว่าจะเป็นผู้ร่วมตัดสินใจ

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถสังเคราะห์ออกเป็น 3 มิติหลัก ได้แก่ มิติทางอำนาจ มิติทางกระบวนการ และมิติทางผลลัพธ์ ซึ่งเป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญในการประเมินการมีส่วนร่วมในเชิงนโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะในประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการขยะ

1) มิติทางอำนาจ

มิตินี้เน้นว่า “ประชาชนมีอำนาจร่วมในการตัดสินใจมากน้อยเพียงใด” ซึ่งสะท้อนผ่านการมีสิทธิ์กำหนดทิศทางและควบคุมกระบวนการดำเนินนโยบาย เช่น การเป็นกรรมการร่วมในโครงการ การตัดสินใจร่วมด้านงบประมาณ หรือการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน Arnstein (1969) ได้นำเสนอโมเดล “บันไดแห่งการมีส่วนร่วม” ซึ่งได้กล่าวถึงในเบื้องต้นแล้ว ทั้งนี้สะท้อนอำนาจที่แท้จริงของประชาชน ได้แก่ การมอบอำนาจ (Delegated Power) และการควบคุมโดยประชาชน (Citizen Control) ซึ่งประชาชนมีสิทธิ์กำกับหรือบริหารนโยบายได้ร่วมกับรัฐ งานวิจัยของ Gaventa (2006) พบว่า การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงหากประชาชนไม่มีโอกาสเข้าถึง “พื้นที่แห่งอำนาจ” (Spaces of Power) ที่เปิดให้มีการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย

2) มิติทางกระบวนการ

การมีส่วนร่วมควรเกิดขึ้นในทุกขั้นตอนของการกำหนดนโยบาย ได้แก่ การกำหนดปัญหา การวางแผน การดำเนินงาน การประเมินผล และการเรียนรู้กลับ International Association for Public Participation (IAP2) ได้เสนอ การแบ่งระดับการมีส่วนร่วมตามกระบวนการออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ให้ข้อมูล (Inform) ปรึกษาหารือ (Consult) มีส่วนร่วม (Involve) ร่วมมือ (Collaborate) และ เสริมพลัง (Empower) โดยการเสริมพลังเป็นระดับสูงสุดที่ประชาชนมีบทบาทเต็มที่ในทุกขั้นตอน (International Association for Public Participation (IAP2), 2018) ตัวอย่างในประเทศไทย เช่น แนวทาง “ประชาคมท้องถิ่น” ตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจ พ.ศ. 2542 ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมตั้งแต่การจัดทำแผนพัฒนาไปจนถึงการกำหนดโครงการและกิจกรรม (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2566)

3) มิติทางผลลัพธ์

การมีส่วนร่วมจะมีความหมายก็ต่อเมื่อสามารถนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงเชิงประจักษ์ เช่น ลดปริมาณขยะ เพิ่มอัตราการแยกขยะ สร้างรายได้จากการรีไซเคิล หรือทำให้ประชาชนมีพฤติกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง Bovaird and Loeffler (2012) ได้นำเสนอแนวคิดที่เน้นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในบริการสาธารณะควรก่อให้เกิด “ผลลัพธ์ร่วม” ที่เกิดจากการกระทำของภาครัฐและประชาชนร่วมกัน ไม่ใช่ภาครัฐเป็นผู้กระทำเพียงฝ่ายเดียว อาทิเช่น งานวิจัยของ สุภาวดี เสนาฤทธิ์ (2566) พบว่า ชุมชนที่มีการออกแบบระบบจัดการขยะที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน สามารถสร้างผลลัพธ์ที่ยั่งยืน เช่น มีรายได้จากการขายขยะรีไซเคิล การตั้งกองทุนขยะเพื่อการพัฒนาชุมชน และลดปัญหาด้านสุขภาพที่มาจากมลภาวะของขยะ

การบริหารภาครัฐแนวใหม่

แนวคิดการบริหารภาครัฐแนวใหม่ หรือ New Public Governance (NPG) เป็นพัฒนาการล่าสุดในศาสตร์การบริหารรัฐกิจที่ต่อยอดและวิพากษ์จากแนวคิดเดิมอย่าง Traditional Public Administration

(TPA) และ New Public Management (NPM) โดยเน้นการเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐจาก “ผู้ควบคุม” ไปสู่ “ผู้ประสานความร่วมมือ” ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม (Osborne, 2006)

Osborne (2010) ผู้พัฒนาแนวคิดนี้ อธิบายว่า NPG ให้ความสำคัญกับ “การปกครองแบบเครือข่าย” และ “การมีส่วนร่วมหลายภาคี” โดยที่ภาครัฐไม่สามารถจัดการปัญหาสาธารณะได้ฝ่ายเดียว เช่น การจัดการสิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน ซึ่งต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ และทรัพยากรจากหลายฝ่าย ในแง่แนวคิด NPG มีรากฐานจากทฤษฎี Governance Theory ที่เสนอว่า การบริหารจัดการภาครัฐควรยึดความสัมพันธ์แบบแนวนอน แทนความสัมพันธ์แบบสั่งการ โดยรัฐทำหน้าที่เป็น “ศูนย์กลางการประสานงาน” ซึ่งสามารถรวมพลังจากเครือข่ายขององค์กรภาคส่วนต่าง ๆ ผ่านกระบวนการที่เน้นความร่วมมือ การเจรจาต่อรอง และการเรียนรู้ร่วมกัน (Rhodes, 1996; Klijn & Koppenjan, 2016)

แนวคิด NPG ส่งเสริมการออกแบบนโยบายแบบ “ร่วมสร้าง” และ “ร่วมกำหนด” โดยภาครัฐไม่ได้เป็นผู้กำหนดเป้าหมายฝ่ายเดียว แต่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนและภาคส่วนอื่นมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา ออกแบบแนวทาง และลงมือปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของนโยบายสาธารณะ ตัวอย่างของการใช้แนวคิด NPG ในบริบทการจัดการขยะ ได้แก่ กรณีของ “เมืองซึบาเมะ” (Tsubame City) ในประเทศญี่ปุ่น ที่ใช้ระบบความร่วมมือระหว่างเทศบาล องค์กรภาคประชาชน และภาคเอกชนในการจัดการขยะและรีไซเคิล โดยอาศัยกระบวนการออกแบบนโยบายร่วมจากล่างขึ้นบน ซึ่งทำให้สามารถลดขยะฝังกลบได้มากกว่า 80% ภายในเวลาไม่ถึงสิบปี (Matsunaga & Themelis, 2002)

ในประเทศไทย แนวคิด NPG ได้เริ่มถูกกล่าวถึงมากขึ้น ในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจ การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และการปฏิรูปการบริการสาธารณะ เช่น งานวิจัยของ นิภาพรรณ เจนสันติกุล (2566) ที่เน้นว่าการบริหารรัฐกิจยุคใหม่ต้องเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐ จากผู้ควบคุม เป็นผู้ประสานการเปลี่ยนแปลงร่วมกับเครือข่ายหลายภาคส่วน ซึ่งจะช่วยให้การแก้ปัญหาสาธารณะเกิดผลอย่างเป็นระบบและยั่งยืนมากขึ้น ในด้านการจัดการขยะ NPG ให้ความสำคัญกับการบูรณาการระหว่าง “นโยบายภาครัฐ” กับ “ความรู้และพฤติกรรมของชุมชน” โดยใช้เครื่องมือทางเครือข่าย เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชน กลไกธรรมนูญตำบล และเวทีประชาพิจารณ์ เพื่อส่งเสริมความร่วมมือและลดความเป็นระบบราชการแนวดิ่ง

เศรษฐกิจหมุนเวียน

เศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy: CE) เป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์และสิ่งแวดล้อมที่มุ่งท้าทายระบบเศรษฐกิจเชิงเส้นแบบดั้งเดิม ซึ่งเน้นกระบวนการ "ผลิต–ใช้–ทิ้ง" โดยเสนอระบบเศรษฐกิจที่มีลักษณะ “ปิดวงจร” ที่ทรัพยากร วัสดุ และพลังงานจะถูกใช้ซ้ำหมุนเวียนอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจหมุนเวียนที่อยู่บนพื้นฐานของหลักการ 3R ได้แก่ Reduce (ลดการใช้) Reuse (นำกลับมาใช้ซ้ำ) Recycle (รีไซเคิลเพื่อให้กลับมาเป็นวัตถุดิบอีกครั้ง) ในระยะหลัง แนวคิดนี้ได้รับการขยายเพิ่มไปสู่ “Upcycle” และ “Redesign” ซึ่งไม่เพียงแต่ลดของเสีย แต่ยังพัฒนาให้ของเสียมีมูลค่าเพิ่ม และออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ให้สามารถรีไซเคิลได้ (Ellen MacArthur Foundation, n.d.) เศรษฐกิจหมุนเวียนเป็นแนวคิดสหวิทยาการที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีต่าง ๆ ได้แก่

1) ทฤษฎีระบบนิเวศอุตสาหกรรม (Industrial Ecology) มองระบบเศรษฐกิจเป็นเสมือนระบบนิเวศที่มีองค์ประกอบต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กัน โดยวัสดุเหลือใช้ของระบบหนึ่งสามารถเป็นวัตถุดิบของอีก

ระบบหนึ่ง คล้ายกับที่ในธรรมชาติไม่มีของเสีย (Graedel & Allenby, 1995) แนวคิดนี้เน้นให้ภาคการผลิตเกิดการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพา

2) ทฤษฎี Cradle to Cradle เสนอโดย Braungart & McDonough (2009) แนวคิดนี้เน้นการออกแบบผลิตภัณฑ์ตั้งแต่ต้นทางเพื่อให้สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ โดยไม่มีของเสีย เปรียบเทียบกับธรรมชาติที่ทุกสิ่งถูกหมุนเวียนและไม่มีการสิ้นเปลือง

3) ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศ (Ecological Economics) สนับสนุนให้มีการจัดการทรัพยากรโดยคำนึงถึงข้อจำกัดของระบบธรรมชาติ (Planetary Boundaries) โดยเห็นว่าเศรษฐกิจไม่สามารถแยกขาดจากสิ่งแวดล้อมได้ การเติบโตต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการใช้ทรัพยากร (Costanza et al., 1997)

4) ทฤษฎี Doughnut Economics เสนอโดย Raworth (2017) ซึ่งเป็นแนวคิดการเติบโตที่สมดุลระหว่าง “ขีดจำกัดทางนิเวศ” และ “พื้นฐานของมนุษย์” โดยเศรษฐกิจต้องพัฒนาในกรอบวงแหวนที่อยู่ระหว่างความต้องการของมนุษย์ เช่น การมีงาน มีรายได้ กับข้อจำกัดของโลก เช่น สภาพภูมิอากาศ ขยะ

Osmani & Zhang (2021) ได้เสนอองค์ประกอบหลักของ CE ออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ 1) การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่สามารถแยกชิ้นส่วน ซ่อมแซม หรือรีไซเคิลได้ 2) การใช้โมเดลธุรกิจแบบแบ่งปัน และใช้เทคโนโลยีติดตามวงจรชีวิตผลิตภัณฑ์ 3) การประสานงานร่วมกันในทุกภาคส่วน ได้แก่ ภาครัฐ เอกชน และชุมชน 4) กฎหมายและมาตรการที่สนับสนุน เช่น ระบบความรับผิดชอบต่อผลิตภัณฑ์ และ 5) การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้แก่ ปัญญาประดิษฐ์ (AI), การวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) และระบบอุปกรณ์เชื่อมต่ออัจฉริยะ (IoT) เพื่อสนับสนุนการตรวจสอบ การวิเคราะห์ และการเพิ่มประสิทธิภาพของกระบวนการหมุนเวียนอย่างมีระบบ

บทบาทของชุมชนในการจัดการขยะให้เป็นศูนย์

การทำให้การจัดการขยะเป็นศูนย์สำเร็จได้ต้องอาศัย บทบาทเชิงรุกของชุมชน ในหลายภาคส่วน ตั้งแต่การเสริมสร้างจิตสำนึก การสร้างกลไกชุมชน จนถึงการเรียนรู้ร่วมกัน ดังนี้

การสร้างจิตสำนึกผ่านกิจกรรมรณรงค์

การสร้างจิตสำนึกเรื่องการจัดการขยะในระดับชุมชน จำเป็นต้องใช้กลไกที่ผสมผสานทั้งด้านจิตวิทยา เศรษฐกิจ และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งหนึ่งในวิธีที่ได้รับความนิยมและได้ผลอย่างเป็นรูปธรรมคือ “กิจกรรมรณรงค์” ผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น “บ้านปลอดขยะ” และ “ธนาคารขยะรีไซเคิล” ที่ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความตระหนักและเปลี่ยนพฤติกรรมการจัดการขยะอย่างต่อเนื่อง

โครงการ “บ้านปลอดขยะ” และ “ธนาคารขยะรีไซเคิล” กิจกรรมเหล่านี้ช่วยส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยใช้กลไกจูงใจทางเศรษฐกิจ เช่น การแปลงขยะให้เป็นรายได้ผ่านระบบธนาคารขยะ หรือกลไกทางจิตวิทยา เช่น การสร้างความภาคภูมิใจในชุมชนที่สามารถลดขยะและดูแลสิ่งแวดล้อมได้ โครงการเหล่านี้จึงช่วยในการกำจัดขยะ และยังเน้นการเปลี่ยนพฤติกรรมของประชาชน กรณีศึกษา ธนาคารรีไซเคิลทรัพย์สินพัฒนามีรูปแบบการดำเนินงานโดยการรับสมัครสมาชิกใน ชุมชน โดยสมาชิกนำขยะรีไซเคิลที่คัดแยกมาฝากขายกับธนาคารขยะ คณะดำเนินงานและคณะกรรมการชุมชนควรร่วมมือกันในการประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนยอมรับและมีส่วนร่วมในโครงการให้มากขึ้น และกระตุ้นให้มีการคัดแยกขยะมูลฝอยในครัวเรือนก่อนที่จะนำไปกำจัด (ปิยะรักษ์ ประดับเพชรรัตน์ และคณะ, 2553) ทั้งนี้โมเดล “ธนาคารขยะในชุมชน” มุ่งเน้นการสร้างกลไกเชิงพฤติกรรมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการ “คัดแยกขยะตั้งแต่ต้นทาง” ผ่านระบบสมาชิกธนาคารขยะ โดยองค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับผู้นำชุมชนและหน่วยงานสาธารณสุขในพื้นที่ได้บูรณาการการดำเนินงาน ทั้งด้านการให้ความรู้ การอบรมสร้างจิตสำนึก และ

การใช้แรงจูงใจทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อจูงใจให้ครัวเรือนเข้าร่วมโครงการ พร้อมทั้งได้รับการสนับสนุนจากหลายภาคส่วน เช่น ภาครัฐสนับสนุนด้านนโยบายและองค์ความรู้ ภาคเอกชนร่วมสนับสนุนงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ และชุมชนร่วมปลูกฝังการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งกลไกร่วมเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้โครงการธนาคารขยะสามารถพัฒนาไปสู่แนวนโยบายสาธารณะที่มีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนของสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม (บุญมี เลคะฉันท์, 2566)

การจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครสิ่งแวดล้อม และภาคีเครือข่ายระดับชุมชน

การจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครสิ่งแวดล้อม และ ภาคีเครือข่ายชุมชน ถือเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมทั้งความรู้ การปฏิบัติจริง และการมีส่วนร่วมในนโยบายสาธารณะ กลไกเหล่านี้ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้และมีบทบาทร่วมในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการบูรณาการระหว่างภาคประชาชน ศาสนา และการศึกษา ซึ่งช่วยสร้างพลังทางสังคมในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นรูปธรรม

โครงการ Mor Sa Ard (หมอสะอาด) จังหวัดนครราชสีมา นำโดยพระสุโชติ ปชโชโตเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนถึงการใช้พลังศรัทธาและบทบาทของศาสนาในการปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการจัดการขยะตั้งแต่ต้นทางในวัดและโรงเรียน มีการตั้ง “จุดรับขยะแยกประเภท” และให้จิตอาสาช่วยดำเนินการแยกขยะพร้อมเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชน ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเรียนรู้ในพื้นที่คุ้นเคย เช่น วัดหรือโรงเรียน ส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมความรับผิดชอบร่วมกันในชุมชน (Soceleb, 2567) นอกจากนี้ โครงการบริหารจัดการขยะอย่างก้าวหน้าของเครือข่ายขบวนการก้าวหน้า ยังเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน โดยใช้ “เวทีชุมชน” เป็นกลไกหลักในการรณรงค์และสร้างตลาดชุมชนปลอดขยะ กิจกรรมสำคัญประกอบด้วยการแจกถุงผ้าและกล่องอาหารซ้ำใช้ให้กับผู้ประกอบการ การติดป้ายรณรงค์เรื่องการแยกขยะ และการจัดเวทีเสวนาเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน แนวทางนี้ช่วยเชื่อมโยงนโยบายระดับท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างยั่งยืน และสามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Trash Hero, 2024)

การเรียนรู้ร่วมกัน เช่น ศูนย์การเรียนรู้การจัดการขยะระดับตำบล

การเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชนถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนการจัดการขยะอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในบริบทของประเทศไทยที่กำลังเผชิญกับปัญหาขยะล้นเมืองและระบบจัดเก็บขยะที่ยังไม่ครอบคลุมทั่วถึง การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้การจัดการขยะระดับตำบลจึงเป็นกลไกที่มีศักยภาพในการปลูกฝังพฤติกรรมใหม่ เสริมสร้างความรู้ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน

หนึ่งในกรณีศึกษา คือ โครงการ “ศูนย์เรียนรู้นวัตกรรมการจัดการขยะอย่างเป็นระบบตามแนวคิดเศรษฐกิจหมุนเวียน” ในพื้นที่ตำบลท่าตูม อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี โครงการนี้ได้จัดตั้งธนาคารขยะภายในชุมชน หมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 8 เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และปฏิบัติจริง โดยประชาชนสามารถนำขยะที่แยกแล้วมาแลกเปลี่ยนเป็นรายได้ หรือใช้ในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อนำกลับคืนสู่เกษตรกรรมในพื้นที่ ผลลัพธ์จากการดำเนินโครงการพบว่า มีการสร้างผลตอบแทนทางสังคม สูงถึง 2.65 บาทต่อ 1 บาทที่ลงทุน แสดงให้เห็นว่าการบริหารจัดการขยะในระดับชุมชนไม่เพียงแต่ช่วยลดปริมาณขยะ แต่ยังสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและความยั่งยืนทางสังคมได้อย่างชัดเจน (Sridan et al., 2024)

นอกจากมิติทางเศรษฐกิจแล้ว การเรียนรู้ร่วมกันยังมีบทบาทสำคัญในด้านนิเวศวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่การแยกขยะยังไม่เป็นวัฒนธรรมที่แพร่หลาย งานวิจัยแบบปฏิบัติการมีส่วนร่วมที่ดำเนินการในจังหวัดเชียงราย โดยสิทธิพร เขาอุ่น และคณะ (2564) ได้แสดงให้เห็นว่า การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้

ชุมชนที่เน้นการแปรรูปขยะอินทรีย์ด้วยวิธีหมักปุ๋ยต้นทุนต่ำ เช่น “กองปุ๋ยสวนครัว” ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถนำความรู้ไปใช้ในการปลูกผักและลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้อย่างต่อเนื่อง โดยมีการอบรมเชิงปฏิบัติและกิจกรรมเรียนรู้แบบลงมือทำ ส่งผลให้เกิดความเข้าใจในวงจรขยะอินทรีย์ตั้งแต่ต้นทางถึงปลายทางอย่างแท้จริง และเกิดพฤติกรรมแยกขยะในครัวเรือนอย่างต่อเนื่องแม้สิ้นสุดโครงการ

จากบทเรียนทั้งสองกรณีข้างต้น จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างวัฒนธรรมการจัดการขยะให้เป็นศูนย์ โดยอาศัยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1) การสร้างแรงจูงใจที่จับต้องได้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ เช่น รายได้จากธนาคารขยะ และด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การลดกลิ่นเหม็นและสัตว์พาหะภายในชุมชน

2) การออกแบบกลไกองค์กรภายในชุมชน เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มอาสาสมัคร กลุ่มแม่บ้าน และการเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอกกับโรงเรียน วัด หรือหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งทำให้เกิดการบริหารจัดการที่เป็นระบบ

3) การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและยืดหยุ่น ผ่านการถ่ายทอดประสบการณ์ในรูปแบบเวทีชุมชน กิจกรรมอบรม และการบูรณาการแนวคิดทางนวัตกรรม เช่น การออกแบบภาชนะเก็บขยะให้เหมาะสมกับพื้นที่ หรือการใช้เทคโนโลยีเล็ก ๆ เพื่อวิเคราะห์ปริมาณขยะ

ศูนย์เรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จจะไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ หากยังเป็นพื้นที่แห่งการทดลอง การสร้างแรงบันดาลใจ และการรวมพลังของคนในชุมชน ซึ่งทั้งหมดนี้จะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับท้องถิ่น และสามารถต่อยอดสู่ระดับจังหวัดหรือประเทศได้ในอนาคต

บทบาทของภาครัฐในการจัดการขยะให้เป็นศูนย์

ภาครัฐถือเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนเป้าหมายการจัดการขยะอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในยุคที่ประชาคมโลกให้ความสำคัญกับการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน และการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจหมุนเวียนในประเทศไทย รัฐบาลได้พัฒนาแนวนโยบายแผนยุทธศาสตร์ และเครื่องมือสนับสนุนต่าง ๆ ที่ครอบคลุมทั้งด้านกฎหมาย งบประมาณ กลไกจูงใจ และเทคโนโลยี เพื่อเอื้อให้ประชาชน ภาคธุรกิจ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการขยะอย่างเป็นระบบ

ประการแรก การกำหนดนโยบายและแนวทางที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม ภาครัฐได้กำหนด “แผนแม่บทการจัดการขยะมูลฝอยของประเทศไทย พ.ศ. 2560–2579” เพื่อเป็นกรอบเชิงนโยบายในการลดปริมาณขยะ เพิ่มการรีไซเคิล และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะการขยายบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการขยะที่ต้นทาง (United Nations ESCAP, 2016; SDGs Knowledge Platform, 2020) นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายสำคัญที่ส่งเสริมการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น เช่น พระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2535 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2560) ที่เปิดช่องให้เทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลสามารถออกข้อบัญญัติเพื่อควบคุมการจัดการขยะในพื้นที่ของตน และจัดเก็บค่าบริการตามปริมาณหรือประเภทของขยะ (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2560)

ประการที่สอง การสนับสนุนงบประมาณและโครงสร้างพื้นฐาน รัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายการบริหารจัดการขยะมูลฝอยในรูปแบบการรวมกลุ่มหลายพื้นที่ (Clustering) เพื่อจัดการขยะร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการจัดสรรงบประมาณกลางเพื่อสร้างโรงงานแปรรูปและโรงคัดแยกขยะในระดับจังหวัดหรือกลุ่มจังหวัด รวมถึงการส่งเสริมการร่วมทุนระหว่างภาครัฐและเอกชน (PPP) เพื่อยกระดับระบบเก็บขนและกำจัดขยะให้มีมาตรฐานมากขึ้น ทั้งนี้ แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับกรณีศึกษาของประเทศไทยที่ปรากฏ

ในรายงานของ ERIA (2020) ซึ่งระบุว่าการใช้รูปแบบ “clustering and PPP” เป็นกลไกสำคัญของการปฏิรูปการจัดการขยะมูลฝอยระดับเทศบาลในประเทศไทย

ประการที่สาม การสร้างแรงจูงใจ (Incentives) เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนร่วมแยกขยะและลดขยะที่ต้นทาง รัฐบาลได้นำแนวคิดการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมตามปริมาณขยะมาใช้ในบางพื้นที่ โดยมีรูปแบบการใช้ถุงขยะเฉพาะสีที่ต้องซื้อในราคาสูงกว่าปกติ หากไม่มีการแยกขยะที่ถูกต้อง (Hoornweg & Thomas, 1999) ตัวอย่างที่เห็นผลชัดคือ ชุมชนบ้านบางหลา จ.สุราษฎร์ธานี ในการจัดตั้งระบบจัดเก็บค่าธรรมเนียมรายเดือน 50 บาทต่อครัวเรือน และแจกถังแยกขยะ ทำให้ชุมชนเกิดพฤติกรรมแยกขยะ (Plastic Smart Cities, 2021)

ประการที่สี่ การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรม ภาครัฐได้สนับสนุนการใช้ระบบติดตามขยะอัจฉริยะ (Smart Waste Management) เช่น การติดตั้งเซ็นเซอร์ IoT บนถังขยะเพื่อแจ้งสถานะเรียลไทม์และการปรับเส้นทางเก็บขยะอย่างมีประสิทธิภาพผ่านระบบ AI (Phonphoton et al., 2022) อีกทั้งยังมีโครงการ “Traffy Fondue” ของเนคเทค (NECTEC) ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถแจ้งปัญหาขยะหรือของเสียในพื้นที่ตนเองผ่านแอปพลิเคชัน ช่วยให้หน่วยงานท้องถิ่นสามารถเข้าถึงปัญหาได้ทันท่วงที และลดปัญหาขยะตกค้างในพื้นที่สาธารณะ (NECTEC, 2023) ด้านการลดพลาสติกใช้ครั้งเดียว ภายใต้นโยบาย BCG และโครงการ Eastern Economic Corridor (EEC) ยังมีการส่งเสริมการผลิตพลาสติกชีวภาพ ซึ่งช่วยลดขยะพลาสติกอย่างยั่งยืนในภาคอุตสาหกรรม (National Science and Technology Development Agency [NSTDA], 2021)

กล่าวโดยสรุป บทบาทของภาครัฐในมิติทั้ง 4 ด้านนี้ คือการวางรากฐานเชิงระบบที่สำคัญในการขับเคลื่อนเป้าหมายการจัดการขยะให้เป็นศูนย์อย่างยั่งยืน โดยการบูรณาการระหว่างนโยบาย กฎหมาย งบประมาณ และนวัตกรรมเทคโนโลยี จะสามารถเสริมพลังให้กับภาคประชาชนและชุมชนในการจัดการขยะได้อย่างเป็นรูปธรรมและเกิดผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

บทสรุป

วิกฤตขยะของประเทศไทยมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว และวิถีชีวิตเร่งรีบที่ใช้บรรจุภัณฑ์ครั้งเดียว แม้ภาครัฐได้กำหนดแผนงานและมาตรการในการจัดการขยะ แต่ยังมีข้อจำกัดด้านงบ บุคลากร เทคโนโลยี และการมีส่วนร่วม แนวทางที่ยั่งยืนคือการผสานพลังชุมชนกับภาครัฐ ผ่านเวทีประชาคม ธนาคารขยะ และศูนย์เรียนรู้ ร่วมกับนโยบายและนวัตกรรม เพื่อสร้างวัฒนธรรมแยกขยะและลดขยะฝังกลบ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากบทความนี้ คือ แนวคิดการจัดการขยะโดยชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกับภาครัฐ เน้นให้คนในพื้นที่แยกขยะและใช้ประโยชน์ได้เอง ขณะที่ภาครัฐทำหน้าที่สนับสนุนและติดตามผล เพื่อให้การจัดการขยะยั่งยืนและลดการฝังกลบในอนาคต

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2566). *กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการกระจายอำนาจให้แก่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น*. สืบค้นเมื่อ 21 กรกฎาคม 2568, จาก https://www.dla.go.th/upload/ebook/column/2023/5/2365_6294.pdf.

กาสัก เต๊ะขันหมาก. (2565). รูปแบบการบริหารจัดการขยะมูลฝอยชุมชนแบบบูรณาการของจังหวัดลพบุรี. *วารสารวิจัยรำไพพรรณี*, 16(1), 171–181.

ณภัสวรรณ ศาลางาม. (2565). การมีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอยของคนในชุมชนบ้านนาตังตำบลเขวาสินรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์. *Administrative Journal for Local Development*, 1(1), 37–52. https://doi.org/10.14456/ajfld.2022.10.

นิภาพรรณ เจนสันติกุล. (2566). นวัตกรรมการจัดการภาครัฐกับกระบวนทัศน์ทางรัฐประศาสนศาสตร์: การทบทวนองค์ความรู้และประเภทของนวัตกรรม. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน*, 4(1), 63–76.

บุญมี เลคะฉันท์. (2566). การพัฒนารูปแบบการจัดการธนาคารขยะในชุมชน กรณีศึกษา ตำบลแก้ง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารสาธารณสุขและสุขภาพศึกษา*, 3(2), 46–60.

ปิยะรักษ์ ประดับเพชรรัตน์ สุชาติ นวกวงษ์, สยาม อรุณศรีมรกต และไกรชาติ ตันตระการอาภา. (2553). ศักยภาพในการลดปริมาณขยะชุมชนจากโครงการธนาคารขยะรีไซเคิล. *วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม*, *6*(2), 54–66.

พชร สาตร์เงิน. (2561). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าแค จังหวัดลพบุรี. *วารสารเกษมบัณฑิต*, 19(ฉบับพิเศษ), 189–200.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2560). *พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.

สิทธิพร เขาอุ่น, กฤษณะ ดาราเรือง และ สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา. (2564). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการบริหารจัดการขยะชุมชนฐานราก: องค์การบริหารส่วนตำบลลำพยนต์ อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์. *วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 7(2), 181–191.

สุภาวดี เสนาฤทธิ์. (2566). *การจัดการขยะมูลฝอยแบบมีส่วนร่วมของประชาชน: กรณีศึกษาชุมชนเขาตาโล 2 ในเขตเทศบาลเมืองหนองปรือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี*. (วิทยานิพนธ์สาธารณสุขสาตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา

Amornsiriphong, S., Chantrawarin, Y., Mulaphong, D., Poopan, S., Koomklang, J., Ratanawijitrasin, S., Rodsoodthi, S., & Petchtam, K. (2025). Development of model for effective waste management on community-based co-production: A case study of Thailand. *Journal of Ecohumanism,* 4(3), 349–366. https://doi.org/10.62754/joe.v4i3.6649.

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.

Bovaird, T., & Loeffler, E. (2012). From Engagement to Co-production: The Contribution of Users and Communities to Outcomes and Public Value. *Voluntas*, 23, 1119–1138. https://doi.org/10.1007/s11266-012-9309-6.

Braungart, M., & McDonough, W. (2009). *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things*. North Point Press.

Chifamba, E. (2013). Confronting the challenges and barriers to community participation in rural development initiatives in Buhera District, Ward 12 Zimbabwe. *International Journal of Current Research and Academic Review*, 1(1), 1–10.

Costanza, R., Cumberland, J. H., Daly, H. E., Goodland, R., & Norgaard, R. B. (1997). *An Introduction to Ecological Economics*. St. Lucie Press.

Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. (2020). *Regional waste management – inter-municipal cooperation and public and private partnership.* Jakarta: ERIA. Retrieved July 25, 2025, from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.eria.org/uploads/media/Research-Project-Report/2020-12-Regional-Waste-Management-in-Asia/Regional-Waste-Management-Inter-municipal-Cooperation-and-PPP.pdf

Ellen MacArthur Foundation. (n.d.). *What is the meaning of a circular economy and what are the main principles?* Retrieved July 25, 2025, From https://ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview

Gaventa, J. (2006). Finding the Spaces for Change: A Power Analysis. *IDS Bulletin*, 37(6), 23–33. https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2006.tb00320.

Graedel, T. E., & Allenby, B. R. (1995). *Industrial Ecology*. Prentice Hall.

Hoornweg, D., & Thomas, L. (1999). *What a waste: Solid waste management in Asia.* Urban Development Sector Unit, East Asia & Pacific Region, The World Bank. Retrieved July 21, 2025, from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://web.mit.edu/urbanupgrading/urbanenvironment/resources/references/pdfs/WhatAWasteAsia.pdf

International Association for Public Participation (IAP2). (2018). *IAP2 Spectrum of Public Participation*. Retrieved July 25, 2025, From https://www.iap2.org/page/pillars

Klijn, E. H., & Koppenjan, J. (2016). *Governance Networks in the Public Sector*. Routledge. *Marine Plastics Series, East Asia and Pacific Region*. Washington, DC. https://documents.worldbank.org/curated/en/099515103152238081/pdf/P1709940 9744b50fc09e7208a58cb52ae8a.pdf.

Matsunaga, K., & Themelis, N. J. (2002). *Effects of affluence and population density on waste generation and disposal of municipal solid wastes.* Earth Engineering Center, Columbia University. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228908198_Effects_of_affluence_and_population_density_on_waste_generation_and_disposal_of_municipal_solid_wastes

National Science and Technology Development Agency. (2021). *Bio-Circular-Green Economy (BCG) Action Plan 2021–2027 (Summary).* Bangkok: Ministry of Higher Education, Science, Research and Innovation. Retrieved July 25, 2025, From chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.bcg.in.th/eng/wp-content/uploads/2022/07/BCG_Action_Plan_-Eng_Small.pdf

NECTEC. (2023). Traffy *Fondue: Real-time issue reporting platform*. Retrieved July 25, 2025, From https://www.traffy.in.th.

Osborne, S. P. (2006). The New Public Governance? *Public Management Review*, 8(3), 377–387. https://doi.org/10.1080/14719030600853022.

Osmani, M., & Zhang, T. (2021). Circular Economy and Sustainable Construction: Frameworks and Pathways. *Sustainability*, 13(21), 11834. https://doi.org/10.3390/su132111834.

Phonphoton, P., Srisawat, S., & Nimsai, S. (2022). IoT-based smart waste monitoring systems for Thai municipalities. *Journal of Smart Environment Technology*, 8(2), 119–132.

Poyai, T., Pongpunpurt, P., Leknoi, U., Painmanakul, P., & Chawaloesphonsiya, N. (2024). Plastic waste management in urban areas: Key takeaways from the "Send Plastic Home" project in Bangkok, Thailand. *Process Safety and Environmental Protection*, 190(Part A), 1222–1232. https://doi.org/10.1016/j.psep.2024.08.013.

Pretty, J. N. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World Development*, 23(8), 1247–1263.

Pudcha, T., Phongphiphat, A., Wangyao, K., & Towprayoon, S. (2023). Forecasting municipal solid waste generation in Thailand with grey modelling. *Environment and Natural Resources Journal*, 21(1), 35–46.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Chelsea Green Publishing.

Rhodes, R. A. W. (1996). The New Governance: Governing without Government. *Political Studies*, 44(4), 652–667. https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00328.

SDGs Knowledge Platform. (2020). *Thailand's roadmap for waste management*. https://sdgs.un.org

Soceleb.net. (2567). *โครงการหมอสะอาด จับมือผู้นำจากทุกศาสนาจัดกิจกรรม "ร่วมใจ รักษ์โลก = รักเรา"*. สืบค้นเมื่อ 2 มิถุนายน 2568, จาก https://soceleb.net/?p=19380

Sridan, P., Surapolchai, P., Plainlaor, T., Tanyaim, A., Hounnaklang, N., Zongram, O., & Hawangchu, Y. (2024). Social return on investment (SROI) from the implementation of a community waste bank project under the Learning Centre of Systematic Waste Management Innovation according to the circular economy concept. *Applied Environmental Research*, 46(1). https://doi.org/10.35762/AER.2024011.

Trash Hero Thailand. (2024). Trash Hero impact data 2024. Retrieved October 22, 2024, From https://trashhero.org/category/trash-hero-thailand/

United Nations Centre for Regional Development. (2020). *State of plastics waste in Asia and the Pacific: Issues, challenges and circular economic opportunities* (Background paper for Webinar III, 10th Regional 3R and Circular Economy Forum in Asia and the Pacific). Nagoya, Japan: Author. Retrieved July 27, 2025, from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://sdgs.un.org/sites/default/files/2020-12/UNCRD_10th%203R%20Forum_Webinar%20III-Background%20paper-FINAL-on%20Report.pdf

United Nations ESCAP. (2016). *National Waste Management Strategies in Asia and the Pacific*. Retrieved October 22, 2024, From https://www.unescap.org.

World Bank. (2022). *Plastic waste material flow analysis for Thailand – Summary report*. Marine Plastics Series, East Asia and Pacific Region. Washington, DC: World Bank. Retrieved July 27, 2025, from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/099515103152238081/pdf/P17099409744b50fc09e7208a58cb52ae8a.pdf

Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational, and community levels of analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of community psychology* (pp. 43–63). Springer.

Zortea, M., De Bonis, M., Pupa, F., Ripaldi, G., & Cucculelli, F. (2019). *Community-based and integrated solid waste management: Experiences from Metro Manila's Tondo District. Journal of Waste Management & Xenobiotics, 2*(1), 000117. https://doi.org/10.23880/oajwx-16000117

การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์*

Development of The Health Promotion Program for Teen Mom's Pregnant

อุมา ประเสริฐศรี
Uma Prasertsri
โรงพยาบาลชัยนาทนเรนทร สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดชัยนาท
Chainat Narenthorn Hospital, Chainat Provincial Public Health Office
E-mail: umaaor19@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสุขภาวะของแม่วัยรุ่นที่มาฝากครรภ์กับหน่วยบริการสาธารณสุข 2) เพื่อพัฒนาการพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว ใช้ระเบียบวิธีวิจัยผสานวิธีแบบคู่ขนาน การวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปฏิบัติการ โดยศึกษาข้อมูลงานวิจัยเชิงเอกสารการวิจัยภาคสนาม และการสัมภาษณ์เชิงลึก จากแม่ตั้งครรภ์วัยรุ่น ครอบครัวของแม่วัยรุ่น สูติ - นรีแพทย์ พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม) ในเขตพื้นที่ โรงพยาบาลชัยนาทนเรนทร จังหวัดชัยนาท การวิเคราะห์ข้อมูลใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1. สุขภาวะของแม่วัยรุ่นมีความซับซ้อนใน 4 มิติ ได้แก่ ด้านร่างกายที่พบการขาดความรู้และพฤติกรรมดูแลตนเองไม่เหมาะสม ด้านอารมณ์ซึ่งมีความเครียดและวิตกกังวลสูงโดยเฉพาะในช่วงแรกของการตั้งครรภ์ ด้านสังคมที่แม่วัยรุ่นเผชิญกับการตีตราและจำกัดบทบาททางสังคม และด้านจิตใจที่การมีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตวิญญาณช่วยส่งเสริมการปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพ

2. โปรแกรมส่งเสริมสุขภาพที่พัฒนาขึ้นควรออกแบบอย่างเป็นระบบโดยคำนึงถึงบริบทชุมชนและระดับความรู้ของแม่วัยรุ่น มีเนื้อหาที่เข้าใจง่ายและใช้สื่อหลากหลาย กิจกรรมเน้นการปฏิบัติร่วมกับครอบครัว พร้อมกระบวนการมีส่วนร่วมของครอบครัวและการติดตามผลอย่างต่อเนื่องด้วยระบบพี่เลี้ยงและเจ้าหน้าที่สาธารณสุข

3. แนวทางส่งเสริมสุขภาวะที่มีประสิทธิภาพควรประกอบด้วยการให้ความรู้พ่อแม่วัยรุ่นผ่านกิจกรรมสร้างสรรค์ การเปลี่ยนทัศนคติสังคมผ่านสื่อสาธารณะ การสนับสนุนทรัพยากรควบคู่กับเงื่อนไขการมีส่วนร่วม และการเปิดเวทีให้แม่วัยรุ่นและครอบครัวมีเสียงในระดับนโยบาย เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและการสนับสนุนในทุกมิติของสุขภาวะ

คำสำคัญ: โปรแกรมส่งเสริมสุขภาพ; ส่งเสริมสุขภาวะ; แม่วัยรุ่น

ABSTRACT

This research aims to: 1) examine the health status of pregnant teenage mothers attending antenatal care at public health service units; 2) develop a health promotion program for pregnant teenage mothers during pregnancy with family participation; and 3) propose guidelines for

* Received August 19, 2025; Revised October 23, 2025; Accepted October 23, 2025

promoting health among pregnant teenage mothers through family involvement. The research employed a parallel mixed-method design, combining qualitative and action research approaches. Data were collected through literature review, field research, and in-depth interviews with pregnant teenage mothers, their families, obstetricians, nurses, public health officers, and village health volunteers (VHVs) in the area of Chai Nat Narenthorn Hospital, Chai Nat Province. Content analysis was used for data analysis.

The findings are concluded as follows:

1. The health status of pregnant teenage mothers is complex across four dimensions: physical health, characterized by lack of knowledge and inappropriate self-care behaviors; emotional health, with high stress and anxiety especially during early pregnancy; social health, as teenage mothers face stigma and social role limitations; and mental health, where spiritual support enhances effective adaptation.

2. The developed health promotion program should be systematically designed, taking into account community context and the knowledge level of teenage mothers. The content should be easily understandable and use diverse media. Activities should emphasize family participation, with ongoing follow-up supported by mentors and public health officers.

3. Effective health promotion guidelines should include educating teenage parents through creative activities, changing social attitudes via public media, supporting resources alongside participatory conditions, and providing platforms for teenage mothers and their families to voice their opinions at policy levels, thereby fostering understanding and support across all health dimensions.

Keywords: Health promotion program; Health promotion; Adolescent mothers

บทนำ

การตั้งครรภ์ในสตรีวัยรุ่นนับเป็นปัญหาสำคัญที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นทั่วโลก โดยได้รับความสนใจจากองค์การระหว่างประเทศในการหามาตรการป้องกันและแก้ไข ทั้งนี้การวัดอัตราการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นในเชิงสถิติทำได้ยาก เนื่องจากครอบคลุมทั้งการคลอดมีชีพ (Live birth) การคลอดไร้ชีพ (Stillbirth) การแท้ง (Induced abortion) และการแท้งเอง (Miscarriage) ดังนั้นองค์การสหประชาชาติและองค์การอนามัยโลกจึงกำหนดให้ใช้อัตราการคลอดในวัยรุ่นอายุ 15–19 ปี (Adolescent Birth Rate) เป็นตัวชี้วัดหลักในการติดตามสถานการณ์ (World Health Organization, 2018) ข้อมูลจาก World Health Statistics 2018 ชี้ว่าระหว่างปี พ.ศ. 2564–2567 ประเทศไทยมีอัตราการคลอดในวัยรุ่นอายุ 15–19 ปีเฉลี่ย 51 คนต่อประชากรหญิง 1,000 คน ซึ่งนับว่าสูงกว่าหลายประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออก เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ จีน และสิงคโปร์ที่มีค่าเพียง 1–9 ต่อ 1,000 คน ขณะที่ทวีปแอฟริกามีค่าเฉลี่ยสูงที่สุดถึง 99.1 ต่อ 1,000 คน และทวีปยุโรปมีค่าเฉลี่ยต่ำสุดเพียง 16.6 ต่อ 1,000 คน ส่วนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ที่ 33 ต่อ 1,000 คน สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาคและความแตกต่างด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

แม้ว่าภาพรวมการเกิดของประเทศไทยมีแนวโน้มลดลง แต่อัตราการคลอดจากมารดาวัยรุ่นกลับเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยจากรายงานสถิติสาธารณสุขไทยประจำปี พ.ศ. 2564 พบว่า อัตราการคลอดในสตรี

อายุ 15–19 ปี อยู่ที่ 31.1 ต่อ 1,000 คน และเพิ่มขึ้นสูงถึง 53.8 ต่อ 1,000 คนในปีเดียวกัน (WHO, 2002; กรมอนามัย, 2565) เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศในเอเชียและแปซิฟิกซึ่งมีค่าเฉลี่ยเพียง 14 ต่อ 1,000 คน จะเห็นได้ว่าประเทศไทยยังคงอยู่ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาที่มีอัตราการคลอดในวัยรุ่นสูงใกล้เคียงกับอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ กัมพูชา และติมอร์ สาเหตุของการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นมีความซับซ้อนและสัมพันธ์กับหลายปัจจัย ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น ความยากจน การขาดโอกาสทางการศึกษา วัฒนธรรมและประเพณี การมีเพศสัมพันธ์จากอิทธิพลของแอลกอฮอล์และสารเสพติด การขาดข้อมูลด้านอนามัยการเจริญพันธุ์ การใช้วิธีคุมกำเนิดที่ไม่ถูกต้อง รวมถึงแรงกดดันจากเพื่อน การถูกล่วงละเมิดทางเพศและความรุนแรงในครอบครัว (กรมอนามัย, 2565) ปัจจัยเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาสำคัญคือการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์

ผลกระทบที่ตามมาจากการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นมีหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการออกจากระบบการศึกษา การขาดโอกาสพัฒนาศักยภาพของตนเอง การลักลอบทำแท้งที่เสี่ยงอันตราย ปัญหาสุขภาพทั้งกายและจิต รวมถึงภาระทางเศรษฐกิจ เช่น ค่ารักษาพยาบาล ค่าเลี้ยงดูบุตร และความเสี่ยงต่อโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์และเอชไอวี ที่สำคัญคือมีหลักฐานสนับสนุนถึง ผลกระทบข้ามรุ่น (Intergenerational Impact) โดยพบว่าบุตรสาวของมารดาวัยรุ่นมีโอกาสตั้งครรภ์และกลายเป็นแม่วัยรุ่นสูงถึงร้อยละ 33 หากมารดามีอายุต่ำกว่า 18 ปี และร้อยละ 17 หากมารดามีอายุ 18–19 ปี เมื่อเทียบกับเพียงร้อยละ 11 ของบุตรสาวที่เกิดจากมารดาอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป (สำนักอนามัยวัยเจริญพันธุ์, 2560) หนึ่งในปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับการลดความเสี่ยงการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ คือ ความรอบรู้ด้านสุขภาพ (Health Literacy: HL) ซึ่งองค์การอนามัยโลกให้ความหมายว่าเป็นทักษะทางปัญญาและสังคมที่กำหนดแรงจูงใจและความสามารถของบุคคลในการแสวงหา ทำความเข้าใจ และใช้ข้อมูลเพื่อธำรงสุขภาพ หากหญิงตั้งครรภ์มีความรอบรู้ด้านสุขภาพต่ำ ย่อมส่งผลให้ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลและบริการที่จำเป็น ขาดความรู้ความเข้าใจในการดูแลสุขภาพตนเองและทารกในครรภ์ ทำให้มีพฤติกรรมสุขภาพที่ไม่เหมาะสมและผลลัพธ์การตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ ตัวอย่างเช่น หญิงตั้งครรภ์ที่ป่วยเบาหวานและมีความรอบรู้ด้านสุขภาพต่ำ มักไม่สามารถควบคุมระดับน้ำตาลได้ ส่งผลต่อภาวะแทรกซ้อนทั้งมารดาและทารก (WHO, 2018)

ดังนั้น ความรอบรู้ด้านสุขภาพจึงเป็นตัวแปรสำคัญที่มีอิทธิพลเชิงบวกต่อผลลัพธ์การตั้งครรภ์ โดยช่วยให้หญิงตั้งครรภ์สามารถจัดการตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีสุขภาวะที่ดีทั้งทางกายและจิตสังคม นำไปสู่การคลอดบุตรที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี จากหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ผ่านมา สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า ความรอบรู้ด้านสุขภาพมีอิทธิพลต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม

จากเหตุผลและความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงตระหนักถึงความจำเป็นในการพัฒนา โปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นระหว่างตั้งครรภ์ เพื่อศึกษาสถานการณ์ ลักษณะพื้นฐาน ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และผลกระทบจากการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น โดยมีเป้าหมายเพื่อกำหนดมาตรการลดอุบัติการณ์และสนับสนุนนโยบายอนามัยการเจริญพันธุ์แห่งชาติในการส่งเสริมการเกิดและการเจริญเติบโตของเด็กอย่างมีคุณภาพ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสุขภาวะของแม่วัยรุ่นที่มาฝากครรภ์กับหน่วยบริการสาธารณสุข
2. เพื่อพัฒนาการพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยใช้รูปแบบ การวิจัยผสานวิธีแบบคู่ขนาน (Convergent Parallel Mixed Methods) ผสมผสานการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มุ่งศึกษา ประเด็นปัญหาด้านสุขภาวะของแม่วัยรุ่น เพื่อพัฒนาโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น โดยมีการมีส่วนร่วมของครอบครัวและบุคลากรที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1. การวางแผนการวิจัย ศึกษาและกำหนดปัญหาของแม่วัยรุ่นระหว่างตั้งครรภ์ โดยพิจารณาทั้งบริบทเชิงสังคม ครอบครัว และระบบบริการสุขภาพ

2. การศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Study) รวบรวมและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือ รายงานการวิจัย งานวิชาการ และหลักฐานเชิงนโยบายที่สะท้อนแนวคิด กระบวนการพัฒนา และเกณฑ์ชี้วัดด้านสุขภาวะของแม่วัยรุ่น

3. การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพเบื้องต้น รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการฝากครรภ์คุณภาพ แนวทางการพัฒนาการดูแล และตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบในการพัฒนาโปรแกรม

4. การศึกษาภาคสนาม (Field Study) เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ แม่ตั้งครรภ์วัยรุ่น, ครอบครัวของแม่วัยรุ่น, ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ สูติ–นรีแพทย์ พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

5. การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะแม่วัยรุ่น ออกแบบโปรแกรมและชุดกิจกรรมที่มีส่วนร่วมของครอบครัว พร้อมทั้งจัดทำเอกสารและสื่อให้ความรู้สำหรับแม่ตั้งครรภ์วัยรุ่น

6. การจัดกิจกรรมการส่งเสริมความรู้ ดำเนินกิจกรรมการอบรมและการให้ความรู้แก่เจ้าหน้าที่สาธารณสุข แม่ตั้งครรภ์วัยรุ่น และสมาชิกครอบครัว เพื่อสร้างความเข้าใจและทักษะในการดูแลสุขภาวะ

7. การประมวลและวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพมาประมวล วิเคราะห์หาประเด็นปัญหา และประเมินประสิทธิภาพของโปรแกรม

8. การสรุปผลและข้อเสนอแนะ จัดทำข้อสรุปและข้อเสนอแนะที่ได้จากบุคลากรผู้เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาต่อไป

9. การเผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้ ถ่ายทอดผลการวิจัยและองค์ความรู้สู่เครือข่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้แม่วัยรุ่นมีความรู้ความเข้าใจในการดูแลตนเอง สามารถตั้งครรภ์และคลอดบุตรได้อย่างปลอดภัย และส่งเสริมให้มีสุขภาวะที่ดีทั้งในระหว่างตั้งครรภ์และหลังคลอด

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกลุ่มเป้าหมาย

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษา ณ แผนกฝากครรภ์ โรงพยาบาลชัยนาทนเรนทร อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท เนื่องจากเป็นสถานบริการสาธารณสุขที่มีบุคลากรทางการแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในการดูแลแม่วัยรุ่นตั้งครรภ์ อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการด้านสุขภาพแก่กลุ่มเป้าหมายโดยตรง

ผู้วิจัยได้กำหนด ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) รวมทั้งสิ้น 24 คน ประกอบด้วย

1. แม่ตั้งครรภ์วัยรุ่น จำนวน 5 คน
2. สมาชิกในครอบครัวของแม่วัยรุ่น จำนวน 5 คน
3. แพทย์เฉพาะทางสูติ-นรีเวชกรรม จำนวน 3 คน
4. พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ จำนวน 3 คน
5. เจ้าหน้าที่สาธารณสุข จำนวน 3 คน

6. อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จำนวน 5 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. แบบสัมภาษณ์ ใช้สำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ แพทย์เฉพาะทางสูติ-นรีเวชกรรม พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข อสม. หญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น และครอบครัวของหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น โดยมีเนื้อหาครอบคลุมถึง ปัญหาด้านสุขภาวะของแม่วัยรุ่น, สาเหตุของปัญหา, แนวทางการป้องกันปัญหา, รูปแบบและแนวทางการพัฒนาโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว และแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

2. ชุดกิจกรรมและกระบวนการสร้างความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะของหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น เป็นการพัฒนาโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว เนื้อหาและกิจกรรมประกอบด้วย สุขภาพองค์รวมของหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น, ความรอบรู้ด้านสุขภาพหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น, การดูแลครรภ์หญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น, คุณภาพชีวิตของหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น, การวิเคราะห์องค์ความรู้ กระบวนการ และผลลัพธ์จากการพัฒนาโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นระหว่างตั้งครรภ์ โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

การสร้างเครื่องมือการวิจัยและการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือการวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

1. สำรวจและทบทวนวรรณกรรม หนังสือ รายงานวิจัย และชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์

2. นำข้อมูลและองค์ความรู้ที่รวบรวมได้ มาสร้างเป็นเครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ชุดกิจกรรม และประเด็นวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. ตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา และความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4. ออกแบบเครื่องมือให้ครอบคลุมและสอดคล้องกับลักษณะของประชากร/กลุ่มตัวอย่าง รวมถึงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยยึดตามทัศนะของผู้ให้ข้อมูล

5. ส่งเครื่องมือให้ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัยตรวจสอบคุณภาพและความเหมาะสม

6. วิเคราะห์และปรับปรุงเครื่องมือก่อนนำไปใช้จริง เพื่อให้มั่นใจว่าเครื่องมือสามารถเก็บข้อมูลได้ตรงตามวัตถุประสงค์

7. นำเครื่องมือไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามตามที่กำหนดไว้ในแผนการวิจัย

การรวบรวมข้อมูลและปฏิบัติการวิจัย

1. เก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก หญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น ครอบครัว แพทย์ พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และอสม. เกี่ยวกับสุขภาวะของหญิงวัยรุ่นตั้งครรภ์

2) การพัฒนาโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของครอบครัว

3) การจัดกิจกรรมการให้ความรู้ แก่หญิงตั้งครรภ์วัยรุ่นและครอบครัว ตามโปรแกรมที่พัฒนาขึ้น

4) การประเมินความรู้ของหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่นและครอบครัว หลังจากเข้าร่วมโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะ โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

5) การสรุปผลการวิจัย และนำผลที่ได้รับไปเผยแพร่ รวมทั้งนำเสนอแก่หน่วยบริการสาธารณสุขที่เกี่ยวข้อง

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้ทั้ง การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยอาศัยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการอบรมเชิงปฏิบัติการเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ด้วยวิธี การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) การสัมภาษณ์ การอบรมเชิงปฏิบัติการซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาความรู้และกิจกรรมสำหรับแม่วัยรุ่น โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์และเนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

2.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

(1) วิเคราะห์แนวคิด ความหมาย ความรู้ และแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการสร้างการรับรู้และความเข้าใจในการใช้โปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

(2) วิเคราะห์กระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้และแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการสร้างการรับรู้และความเข้าใจในการใช้โปรแกรมดังกล่าว

(3) วิเคราะห์มาตรการ รูปแบบ และวิธีการสร้างองค์ความรู้และแนวปฏิบัติที่เหมาะสมต่อการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

(4) นำผลการวิเคราะห์มาเชื่อมโยงกับข้อมูลพื้นฐานและระดับการปฏิบัติ เพื่อหาความสัมพันธ์กับการสร้างองค์ความรู้และแนวปฏิบัติในการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น

2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการวิเคราะห์จาก แบบประเมินก่อนและหลัง การพัฒนาศักยภาพของหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น โดยใช้เกณฑ์ ดังนี้

(1) การใช้ ชุดความรู้และสื่อสร้างสรรค์ ที่พัฒนาขึ้นเพื่อการส่งเสริมสุขภาวะ

(2) การประเมิน ความรู้และความคิดเห็น เกี่ยวกับโปรแกรมการส่งเสริมสุขภาวะ

(3) การเข้าร่วม กิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะ ของแม่วัยรุ่นในระหว่างการตั้งครรภ์

(4) การเสริมสร้าง องค์ความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการดูแลสุขภาวะ ของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาสุขภาวะของแม่วัยรุ่นที่มาฝากครรภ์กับหน่วยบริการสาธารณสุข พบว่า มีความซับซ้อนใน 4 มิติ ได้แก่

1) ด้านร่างกาย แม่วัยรุ่นจำนวนมากมีความรู้ด้านสุขภาพอนามัยพื้นฐานที่จำกัด เช่น การดูแลครรภ์ในเบื้องต้น โภชนาการ การพักผ่อน รวมถึงการสังเกตอาการผิดปกติของร่างกาย ส่งผลให้มีพฤติกรรมการดูแลสุขภาพที่ไม่เหมาะสม เช่น ละเลยการตรวจครรภ์ ไม่รับประทานอาหารที่มีคุณภาพหรือไม่สม่ำเสมอ รวมทั้งยังมีการรับข้อมูลผิดพลาดจากแหล่งออนไลน์หรือคนใกล้ชิดโดยขาดการกลั่นกรอง นอกจากนี้ยังมีปัจจัยเสี่ยงจากการใช้แรงงาน การขาดวิตามิน การไม่ได้รับวัคซีนครบถ้วน ซึ่งเป็นความเสี่ยงต่อสุขภาพแม่และทารกในครรภ์

2) ด้านอารมณ์ พบว่ามีระดับความเครียดและความวิตกกังวลสูง โดยเฉพาะในช่วงแรกของการตั้งครรภ์ เนื่องจากไม่พร้อมทั้งด้านเศรษฐกิจ ครอบครัว และสถานภาพทางสังคม แม่วัยรุ่นหลายคนประสบกับความรู้สึกสูญเสีย ความอับอาย และกลัวอนาคต ทั้งนี้ หากขาดระบบสนับสนุนทางจิตใจ เช่น คนใกล้ชิดที่รับ

ฟังโดยไม่ตัดสิน หรือการเข้าถึงบริการปรึกษาทางจิตวิทยา ก็อาจทำให้ปัญหาทวีความรุนแรงขึ้น บางรายมีพฤติกรรมเสี่ยง เช่น หนีออกจากบ้าน คิดทำร้ายตนเอง หรือถอนตัวจากสังคม

3) ด้านสังคม แม่วัยรุ่นจำนวนมากต้องเผชิญกับการตีตราทางสังคม การเลือกปฏิบัติทั้งจากคนในครอบครัว โรงเรียน หรือชุมชน ส่งผลให้เกิดการกีดกันหรือจำกัดบทบาททางสังคม ไม่สามารถกลับเข้าสู่ระบบการศึกษา หรือระบบแรงงานอย่างเต็มที่ ขณะเดียวกัน บางรายที่ได้รับการยอมรับจากครอบครัวและเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน หรือชมรมวัด สามารถฟื้นตัวด้านสังคมได้เร็วและมีความมั่นใจในการเป็นแม่

4) ด้านจิตใจ การมีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตวิญญาณ เช่น ศาสนา กิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรม หรือการมีเป้าหมายในชีวิตใหม่ เช่น การตั้งใจเป็นแม่ที่ดี กลายเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการปรับตัว ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ระบุว่า การปฏิบัติสมาธิ การรับฟังธรรม หรือการเข้าร่วมกิจกรรมจิตอาสา ทำให้แม่วัยรุ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน เช่น มีความเมตตาต่อตนเอง มองโลกในแง่ดีขึ้น และตั้งใจเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อพัฒนาการพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว พบว่า

ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งประกอบด้วย 2 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มผู้ให้การดูแล ได้แก่ แพทย์ พยาบาล อสม. และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข รวมถึงครอบครัวของแม่วัยรุ่นตั้งครรภ์ และ (2) กลุ่มผู้ได้รับการดูแล ได้แก่ แม่วัยรุ่นตั้งครรภ์ พบว่าการพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นระหว่างตั้งครรภ์โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดสุขภาวะองค์รวม (Holistic Health) ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ ร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตวิญญาณ โดยมีครอบครัวเป็นศูนย์กลางของการดูแล (Family-centered Care) และเน้นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) การพัฒนาโปรแกรมมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ครอบครัวมีบทบาทเชิงรุกในการดูแล สนับสนุน และสร้างพลังทางใจแก่แม่วัยรุ่น โดยไม่ใช่เพียงผู้ควบคุมหรือให้คำสั่ง แต่เป็น “เพื่อนร่วมทาง” ที่ช่วยให้แม่วัยรุ่นสามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตช่วงตั้งครรภ์ได้อย่างมั่นคงและมีความสุข โปรแกรมจึงได้รับการออกแบบให้มีทั้งด้านความรู้ การปฏิบัติ และการบำบัดทางจิตใจภายใต้บริบทของชุมชนไทย

องค์ประกอบสำคัญของโปรแกรม

หลักการและแนวคิด คือ โปรแกรมมุ่งสร้างพลังจากครอบครัวให้เป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมสุขภาวะแม่วัยรุ่นโดยยึดหลักสุขภาวะองค์รวม (ร่างกาย อารมณ์ สังคม จิตใจ) และผสานแนวคิดพุทธธรรมด้านเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการให้อภัยซึ่งกันและกัน

วัตถุประสงค์ของโปรแกรม

1) ส่งเสริมสุขภาวะทางร่างกายด้วยการมีส่วนร่วมของครอบครัวในการดูแลและเฝ้าระวัง
2) ฟื้นฟูสุขภาวะทางอารมณ์ผ่านการสื่อสารและการให้กำลังใจ
3) สร้างพื้นที่ทางสังคมที่ปลอดภัยและยอมรับแม่วัยรุ่น
4) เสริมสร้างสุขภาวะทางจิตใจและความหวังร่วมกับครอบครัว

กลุ่มเป้าหมาย

1) แม่วัยรุ่นตั้งครรภ์อายุไม่เกิน 20 ปี
2) ครอบครัวของแม่วัยรุ่น (พ่อ แม่ ญาติ หรือคู่สมรส)

โครงสร้างและกิจกรรมของโปรแกรม

ประกอบด้วยกิจกรรมหลัก 4 ด้าน เพื่อพัฒนาแม่วัยรุ่นแบบองค์รวม ดังนี้

กิจกรรมที่ 1 “รู้ก่อน ป้องกันได้” (ส่งเสริมสุขภาพร่างกาย): ให้ความรู้เรื่องโรคแทรกซ้อน โภชนาการ และการฝากครรภ์ที่ถูกต้อง

กิจกรรมที่ 2 “เข้าใจอารมณ์ เข้าใจแม่” (ส่งเสริมสุขภาพอารมณ์): ใช้กิจกรรมศิลปะบำบัด การเขียนไดอารี่ และการฝึกหายใจเพื่อลดความเครียด

กิจกรรมที่ 3 “แม่ไม่เดียวดาย” (ส่งเสริมสุขภาวะสังคม): จัดกลุ่มแลกเปลี่ยนประสบการณ์ จัดเวทีเสวนาครอบครัว และสร้างเครือข่ายแม่วัยรุ่น

กิจกรรมที่ 4 “แม่มีคุณค่า” (ส่งเสริมสุขภาวะจิตใจ): กิจกรรมสะท้อนคุณค่าในตนเอง การตั้งเป้าหมายชีวิต และกิจกรรมจิตใจแนวพุทธเพื่อสร้างแรงบันดาลใจ

การติดตามและประเมินผล

ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก บันทึกกิจกรรมรายสัปดาห์ และรายงานเยี่ยมบ้านโดย อสม. เพื่อประเมินการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านพฤติกรรม อารมณ์ และความสัมพันธ์ในครอบครัว

ผลจากการดำเนินโปรแกรมแสดงให้เห็นว่า 1) แม่วัยรุ่นมีพฤติกรรมการดูแลสุขภาพร่างกายที่เหมาะสมมากขึ้น มีการฝากครรภ์อย่างสม่ำเสมอ และเข้าใจการป้องกันภาวะแทรกซ้อน 2) สุขภาพจิตและอารมณ์ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ความเครียดลดลง มีความมั่นใจและความผูกพันกับลูกในครรภ์เพิ่มขึ้น 3) ความสัมพันธ์ในครอบครัวดีขึ้น สมาชิกในบ้านมีความเข้าใจและยอมรับแม่วัยรุ่นมากขึ้น เกิดการสื่อสารเชิงบวกและการให้กำลังใจ 4) ครอบครัวและชุมชนมีบทบาทร่วมในกระบวนการดูแล โดยเกิดเครือข่ายความร่วมมือระหว่างแม่วัยรุ่น ครอบครัว อสม. และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และ 5) แม่วัยรุ่นเกิดแรงบันดาลใจ เห็นคุณค่าในตนเอง และมีเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน

โดยสรุป โปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะแม่วัยรุ่นระหว่างตั้งครรภ์โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว เป็นนวัตกรรมทางสุขภาพที่ตอบสนองต่อบริบทของสังคมไทยได้อย่างเหมาะสม เน้นการมีส่วนร่วมของครอบครัวเป็นหัวใจสำคัญของการดูแล และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกทั้งต่อแม่วัยรุ่น ครอบครัว และชุมชน ผลการพัฒนาโปรแกรมสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อสร้างระบบสนับสนุนแม่วัยรุ่นอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว พบว่า ต้องอาศัยการบูรณาการเชิงระบบ โดยมีองค์ประกอบหลัก 4 ประการ ได้แก่

1) ด้านการให้ความรู้ จัดหลักสูตรอบรมพ่อแม่วัยรุ่นเชิงสร้างสรรค์ มีการใช้เรื่องเล่าแบบละคร บทบาทสมมติ หรือสารคดีชีวิตจริง เพื่อเสริมทัศนคติใหม่ เช่น การยอมรับ ความรับผิดชอบ และการเลี้ยงลูกเชิงบวก

2) ด้านการเปลี่ยนทัศนคติ สื่อสารสาธารณะ เช่น คลิป TikTok หรือโปสเตอร์ที่แสดงภาพแม่วัยรุ่นในแง่บวก เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ หรือการเป็นแรงบันดาลใจ เพื่อเปลี่ยนมุมมองสังคม

3) ด้านการสนับสนุนทรัพยากร ให้ทุนการศึกษาต่อเนื่อง อาหารเสริม หรืออุปกรณ์เด็กแรกเกิด โดยมีเงื่อนไขการมีส่วนร่วมในกิจกรรมครอบครัว เช่น เข้ากลุ่มบำบัด เข้าร่วมอบรม หรือให้ข้อมูลสุขภาพ

4) ด้านการมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย เปิดเวทีแม่วัยรุ่นและครอบครัวเพื่อเสนอความคิดเห็นต่อ อปท. โรงพยาบาล และสภาเด็กและเยาวชนระดับตำบล เพื่อให้เสียงของผู้มีประสบการณ์จริงถูกรับฟังและนำไปใช้ในแผนพัฒนาพื้นที่

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สุขภาวะของแม่วัยรุ่นที่มาฝากครรภ์กับหน่วยบริการสาธารณสุข

จากผลการวิจัยพบว่า แม่วัยรุ่นที่มาฝากครรภ์มีความรู้ด้านสุขภาพพื้นฐานจำกัด ส่งผลให้การดูแลตนเองในระหว่างตั้งครรภ์ไม่เหมาะสม เช่น การรับประทานอาหารไม่ครบหมู่ การละเลยการตรวจสุขภาพตามนัด และขาดความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะแทรกซ้อนที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ García-Blanco et al. (2025) ที่ชี้ว่าแม่วัยรุ่นจำนวนมากมีระดับความรู้ด้านสุขภาพ (health literacy) ต่ำ ส่งผลต่อพฤติกรรมสุขภาพและความเสี่ยงต่อภาวะแทรกซ้อนของแม่และทารกในครรภ์ ในด้านอารมณ์ พบว่าแม่วัยรุ่นส่วนใหญ่มีระดับความเครียดและความวิตกกังวลสูง โดยเฉพาะในช่วงไตรมาสแรกของการตั้งครรภ์ เนื่องจากความกลัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย การถูกตัดสินจากสังคม และความไม่แน่นอนของอนาคต หากขาดการสนับสนุนทางจิตใจอย่างเหมาะสม อาจนำไปสู่ภาวะซึมเศร้าขณะตั้งครรภ์ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ García-Blanco et al. (2025) ที่ระบุว่าแม่วัยรุ่นมีความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพจิต เช่น ภาวะซึมเศร้า (perinatal depression) และความวิตกกังวล (anxiety disorder) สูงกว่ากลุ่มผู้ใหญ่ โดยเฉพาะในกรณีที่ขาดเครือข่ายสนับสนุนจากครอบครัวหรือคู่ครอง ด้านสังคม แม่วัยรุ่นหลายคนเผชิญกับการตีตรา (stigma) และการเลือกปฏิบัติ (discrimination) ทั้งจากครอบครัว ชุมชน และสถานศึกษา ส่งผลให้ถูกจำกัดโอกาสในการเรียนและการทำงาน อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่ได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากครอบครัวกลับสามารถฟื้นตัวได้ดี และมีพัฒนาการด้านจิตใจที่มั่นคงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในงานของ García-Blanco et al. (2025) ที่เสนอว่า “การยอมรับจากครอบครัวและชุมชน” เป็นปัจจัยป้องกัน (protective factor) ที่ช่วยลดผลกระทบทางจิตใจและสังคมของแม่วัยรุ่นได้อย่างมีนัยสำคัญ ในมิติด้านจิตใจหรือจิตวิญญาณ พบว่าการมีที่ยึดเหนี่ยวทางศาสนา การสวดมนต์ การทำสมาธิ หรือการตั้งเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน ช่วยเสริมสร้างพลังใจและแรงบันดาลใจให้แม่วัยรุ่นสามารถปรับตัวในทางบวก และยอมรับบทบาทใหม่ของตนเองได้ดีขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะเชิงจิตวิญญาณที่ García-Blanco et al. (2025) แนะนำให้บูรณาการเข้าในโปรแกรมการดูแลสุขภาพแม่วัยรุ่น เพื่อเพิ่มความยืดหยุ่นทางอารมณ์ (emotional resilience) และลดโอกาสเกิดความผิดปกติทางจิตในระยะหลังคลอด

นอกจากนี้ แม่วัยรุ่นยังต้องการความรู้และคำแนะนำในการปฏิบัติตัวระหว่างตั้งครรภ์อย่างเร่งด่วน และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ นภสร คงมีสุข รัชนี ลักษิตานนท์ และพรรณงาม สุนทร (2560) ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการตั้งครรภ์และผลกระทบในการตั้งครรภ์ของแม่วัยรุ่นในเขตสุขภาพที่ 5 พบว่าปัจจัยครอบครัว เช่น รายได้ของสามี สภาพที่พักอาศัย และประวัติครอบครัวที่มีการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น รวมถึงพฤติกรรมเสี่ยงของทั้งแม่และสามี เช่น การดื่มและสูบบุหรี่ มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น ขณะที่ปัจจัยทางสังคมอย่างกลุ่มเพื่อน ญาติที่ให้การดูแล คำปรึกษา และการช่วยเหลือในระหว่างตั้งครรภ์ รวมถึงการได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ทางการพยาบาลก็มีผลสำคัญเช่นกัน ดังนั้น การส่งเสริมความรู้ในการดูแลตนเองและบุตร รวมถึงการวางแผนเฝ้าระวังพฤติกรรมเสี่ยง จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับแม่วัยรุ่น

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2) การพัฒนาเพื่อพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาพของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์ โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

โปรแกรมส่งเสริมสุขภาพแม่วัยรุ่นที่ออกแบบอย่างเป็นระบบและมีส่วนร่วมของครอบครัว ช่วยเพิ่มความเข้าใจและพฤติกรรมดูแลสุขภาพที่เหมาะสม การใช้สื่อและกิจกรรมที่เข้ากับบริบทช่วยกระตุ้นการเรียนรู้และสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวได้ดี กระบวนการมีส่วนร่วมของครอบครัวสร้างความรับผิดชอบร่วมและแรงจูงใจในการดูแลสุขภาพ ขณะเดียวกัน การติดตามเยี่ยมบ้านอย่างต่อเนื่องช่วยดูแลสุขภาพกายและจิตใจแม่

วัยรุ่นอย่างครบถ้วน ส่งผลให้โปรแกรมนี้มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นและควรนำไปขยายผลในชุมชนต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ดวงหทัย เกตุทอง (2566) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การใช้โปรแกรมเสริมความรอบรู้ด้านสุขภาพแก่หญิงตั้งครรภ์ที่มารับบริการที่คลินิกพัฒนารูปแบบและนวัตกรรมบริการสุขภาพสตรี สถาบันพัฒนาสุขภาวะเขตดอนเมือง พบว่าการจัดกิจกรรมเสริมความรู้ด้วยแผนการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การวาดฝันและปั้นดาว ช่วยเพิ่มระดับความรอบรู้ด้านสุขภาพของกลุ่มตัวอย่างอย่างชัดเจน คะแนนความรู้ด้านสุขภาพหลังได้รับโปรแกรมสูงกว่าก่อนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งสะท้อนว่าการส่งเสริมความรู้ในเชิงบูรณาการและเชิงสร้างสรรค์ สามารถเสริมศักยภาพให้หญิงตั้งครรภ์ดูแลตนเองได้ดีขึ้น และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ จันทกานต์ กาญจนเวทางค์, แมนวัฒน์ โชคสุวัฒนสกุล และนางสุชาดา สิทธิวงศ์ (2566) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การพัฒนาโปรแกรมประยุกต์บนอุปกรณ์สื่อสารชนิดพกพาสำหรับส่งเสริมสุขภาพสตรีตั้งครรภ์วัยรุ่น : เพร็ก–แคล 3.0. ผลการศึกษา พบว่าการใช้เทคโนโลยีนี้ช่วยเพิ่มทั้งความรู้และพฤติกรรมสุขภาพในระหว่างตั้งครรภ์อย่างมีนัยสำคัญ เช่น การเพิ่มความเข้มข้นของเม็ดเลือดแดงและน้ำหนักตัวที่เหมาะสม ซึ่งเป็นตัวชี้วัดสุขภาพที่สำคัญ การที่โปรแกรมนี้ใช้งานง่ายและสามารถเข้าถึงได้ทุกที่ทุกเวลาทำให้เหมาะสมกับไลฟ์สไตล์ของวัยรุ่นในยุคปัจจุบัน และถือเป็นนวัตกรรมที่สอดรับกับการพัฒนาด้านสุขภาพดิจิทัล อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ วันเพ็ญ ศรีสวัสดิ์ (2567) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการดูแลหญิงตั้งครรภ์เครือข่ายบริการสุขภาพ อำเภอพนม จ.สุราษฎร์ธานี พบว่า ความสำคัญของการพัฒนาเครือข่ายบริการสุขภาพในพื้นที่ ซึ่งการอบรมและนิเทศแนวทางปฏิบัติร่วมกันในเครือข่ายทำให้บุคลากรมีความรู้และทักษะเพิ่มขึ้นกว่า 80% และสามารถนำแนวทางปฏิบัตินี้ไปใช้ได้จริง ส่งผลให้การดูแลหญิงตั้งครรภ์มีความสอดคล้องและมีประสิทธิภาพมากขึ้น เป็นการยืนยันว่าการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบและมีมาตรฐานเดียวกันในเครือข่ายบริการสุขภาพเป็นกุญแจสำคัญในการยกระดับคุณภาพการดูแลแม่วัยรุ่น

จากผลการศึกษาทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาพแม่วัยรุ่นในรูปแบบที่มีความหลากหลายทั้งด้านเนื้อหา รูปแบบการนำเสนอ และกระบวนการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน มีบทบาทสำคัญต่อการเพิ่มพูนความรู้และพฤติกรรมสุขภาพที่ดี ตลอดจนช่วยลดความเสี่ยงด้านสุขภาพทั้งกายและจิตใจ ซึ่งจะนำไปสู่การส่งเสริมสุขภาวะที่ยั่งยืนในกลุ่มแม่วัยรุ่นได้อย่างแท้จริง

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 แนวทางการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว

แนวทางส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นโดยมีส่วนร่วมของครอบครัวต้องใช้การบูรณาการเชิงระบบครอบคลุม 4 ด้านหลัก ได้แก่ การให้ความรู้พ่อแม่วัยรุ่นผ่านกิจกรรมสร้างสรรค์ที่ส่งเสริมทัศนคติบวก การสื่อสารสาธารณะที่เปลี่ยนมุมมองเชิงบวกต่อแม่วัยรุ่น การสนับสนุนทรัพยากรควบคู่กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมครอบครัว และการเปิดเวทีให้แม่วัยรุ่นและครอบครัวมีเสียงในระดับนโยบาย ซึ่งช่วยสร้างความเข้าใจยอมรับ และการสนับสนุนทั้งในระดับบุคคลและชุมชนอย่างครบถ้วน ส่งผลให้แนวทางดังกล่าวมีศักยภาพสูงในการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นภสร คงมีสุข รัชนี ลักษิตานนท์ และพรรณงาม สุนทร (2560) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการตั้งครรภ์และผลกระทบในการตั้งครรภ์ของแม่วัยรุ่นในเขตสุขภาพที่ 5 พบว่า พบว่าปัจจัยทางครอบครัว เช่น รายได้ของสามี ที่พักอาศัยก่อนตั้งครรภ์ และประวัติครอบครัวเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น รวมถึงพฤติกรรมเสี่ยงของแม่วัยรุ่นและสามี เช่น การดื่มแอลกอฮอล์และสูบบุหรี่ มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับการตั้งครรภ์และผลกระทบที่เกิดขึ้น ขณะที่ปัจจัยแวดล้อมทางสังคม เช่น กลุ่มเพื่อนที่เคยตั้งครรภ์ในวัยเดียวกัน การได้รับคำปรึกษาและการดูแลจากครอบครัว ตลอดจนการได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่พยาบาล ล้วนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาวะของแม่วัยรุ่น จึงจำเป็นต้องเน้นการเสริมสร้างความรู้และการเฝ้าระวังพฤติกรรมเสี่ยงควบคู่กันไป เพื่อเพิ่มความรอบรู้ด้าน

สุขภาพและทักษะชีวิตให้แก่แม่วัยรุ่นอย่างทั่วถึง ในมิติของนโยบาย ชญานุตม์ นิลดี และสุขุมา อรุณจิต (2565) เสนอว่าควรมีการผลักดัน พ.ร.บ. การป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ. 2559 อย่างเต็มที่ พร้อมทั้งสนับสนุนการเรียนการสอนเพศศึกษาที่ครอบคลุมและรอบด้าน รวมถึงการควบคุมเนื้อหาสื่อให้เหมาะสม และส่งเสริมให้วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ไม่พร้อมสามารถเข้าถึงบริการสุขภาพได้ง่ายขึ้น นโยบายควรส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว สนับสนุนให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถาบันครอบครัวและวัยรุ่นตั้งครรภ์ ตลอดจนการลดอคติทางเพศและการส่งเสริมสิทธิอนามัยการเจริญพันธุ์บนฐานคิดสิทธิมนุษยชน

อีกทั้งการเปิดพื้นที่ให้แม่วัยรุ่นและครอบครัวได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจในกระบวนการพัฒนา ถือเป็นการส่งเสริมแนวคิดประชาธิปไตยที่เน้นการรับฟังเสียงของผู้มีประสบการณ์จริง ซึ่งช่วยเปลี่ยนภาพลักษณ์ของแม่วัยรุ่นจากผู้มีปัญหา เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงในระบบสุขภาพและสังคมไทยอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กุสุมา หมวกมณี (2562) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การปรับตัวของแม่วัยรุ่นต่อบทบาทความเป็นแม่: ศึกษาเฉพาะกรณี คลินิกรักษ์ดรุณ โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี พบว่าแม่วัยรุ่นส่วนใหญ่มีมุมมองในแง่บวกต่อบทบาทแม่และตระหนักถึงความสำคัญของบทบาทนี้ในครอบครัว แม้จะเผชิญกับความท้าทายทั้งทางร่างกาย อารมณ์ และสังคม แต่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว เครือญาติ เพื่อน และชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลให้แม่วัยรุ่นสามารถปรับตัวและรับผิดชอบบทบาทนี้ได้ดีใน 6 ระยะสำคัญ ได้แก่ การยอมรับการตั้งครรภ์ การสร้างสัมพันธภาพกับทารก การปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของตนเองและความสัมพันธ์กับคู่สมรส การเตรียมพร้อมสำหรับการคลอดและการเป็นแม่ รวมถึงการยอมรับบทบาทแม่อย่างสมบูรณ์ ข้อเสนอแนะจากการศึกษาคือการบูรณาการการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน เพื่อสนับสนุนแม่วัยรุ่นทั้งในด้านอารมณ์ ความรู้การดูแลตนเองและบุตร รวมถึงการส่งเสริมการศึกษาต่อและการประกอบอาชีพหลังคลอด

แนวทางการส่งเสริมสุขภาวะแม่วัยรุ่นที่ครอบคลุมและเป็นระบบ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เพื่อสร้างเครือข่ายการสนับสนุนที่แข็งแกร่งและต่อเนื่อง โดยเน้นทั้งการพัฒนาความรอบรู้ด้านสุขภาพ การสนับสนุนทางอารมณ์และสังคม รวมถึงการส่งเสริมสิทธิและบทบาทของแม่วัยรุ่นในสังคม เพื่อให้พวกเขาสามารถเติบโตเป็นผู้ปกครองที่มีคุณภาพและมีสุขภาวะที่ดีในระยะยาว

องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่นในระหว่างตั้งครรภ์ ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ดังนี้

1. ครอบครัวคือทรัพยากรสำคัญในการพัฒนาสุขภาวะของแม่วัยรุ่น

ครอบครัวที่มีความเข้าใจในบริบทของการตั้งครรภ์ในช่วงวัยรุ่น มีทัศนคติที่เปิดรับ และให้การสนับสนุนเชิงบวก เป็นกลไกสำคัญในการเสริมพลังให้แม่วัยรุ่นรู้สึกปลอดภัย ไว้วางใจ และพร้อมจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเพื่อสุขภาวะที่ดีทั้งต่อตนเองและลูกในครรภ์ ความรู้สึกว่า ครอบครัวยังอยู่เคียงข้าง เป็นแรงผลักดันภายในที่มีอิทธิพลมากกว่าการให้ข้อมูลจากบุคคลภายนอก

2. การดูแลแบบองค์รวมต้องมีความต่อเนื่อง และครอบคลุมทั้ง 4 มิติ

สุขภาวะที่ดีไม่ได้จำกัดแค่ร่างกาย แต่ยังรวมถึงความสงบในใจ ความมั่นคงทางอารมณ์ ความสามารถในการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น และการมองเห็นความหมายของชีวิต โปรแกรมจึงต้องออกแบบให้มีกิจกรรมบูรณาการ เช่น การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับ ดูแลตนเอง สื่อสารในครอบครัว สร้างเครือข่ายแม่วัยรุ่น พิธีกรรมปลูกต้นไม้แห่งชีวิต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ควบคู่กันในทุกมิติ

3. การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของครอบครัวเกิดจากการได้รับรู้ เข้าใจ และเห็นคุณค่าของตนเองในกระบวนการดูแลครอบครัวที่รู้สึกว่า เขาเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่เพียงผู้คอยดูแล จะมีแรงจูงใจสูงในการสนับสนุนแม่วัยรุ่น ครอบครัวควรได้รับการอบรมอย่างเป็นระบบ มีช่องทางสื่อสารกับทีมสุขภาพ และมีกิจกรรมที่ครอบครัวมีบทบาทนำ เช่น โครงการพ่อสื่อใจแม่ หรือ ยายอาสา เป็นต้น

4. กิจกรรมที่มีความหมาย ช่วยกระตุ้นการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งและยั่งยืน

กิจกรรมที่แฝงความหมาย เช่น การเขียนบันทึกความรู้สึกถึงลูก การทำแฟ้มครอบครัวอบอุ่น หรือการร่วมกันจัด วันครอบครัวเพื่อแม่ ช่วยให้แม่วัยรุ่นเกิดแรงบันดาลใจและความผูกพันเชิงอารมณ์ที่ช่วยเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของตนอย่างยั่งยืนมากกว่าการบรรยายเพียงอย่างเดียว

5. รูปแบบการดูแลร่วมกันเหมาะกับบริบทครอบครัวไทย ซึ่งมีโครงสร้างแบบพหุรุ่น (หลายวัยในบ้านเดียวกัน)

ครอบครัวไทยมักประกอบด้วยปู่ ย่า ตา ยาย พ่อแม่ และลูก การสร้างบทบาทที่เหมาะสมให้แต่ละคน เช่น ให้พ่อวัยรุ่นมีหน้าที่จัดกิจกรรมออกกำลังกาย ให้ยายเป็นผู้เล่านิทานธรรมะ หรือให้พี่สาวช่วยติดตามบันทึกสุขภาพ ช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมจริงในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่แค่เฉพาะช่วงเข้าร่วมกิจกรรม

องค์ความรู้เหล่านี้เป็นรากฐานสำคัญในการต่อยอดพัฒนาโปรแกรมสุขภาพแม่วัยรุ่นที่เหมาะสมกับสังคมไทย โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับศูนย์บริการสุขภาพ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) และเครือข่ายองค์กรพัฒนาสังคมในชุมชน ทั้งยังสามารถจัดอบรมเชิงปฏิบัติการแก่เจ้าหน้าที่อาสาสมครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อสม. และครอบครัว เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและสร้างความเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรผลักดันให้มีการจัดตั้ง “ศูนย์ครอบครัวเพื่อแม่วัยรุ่น” ในทุกตำบล โดยเป็นพื้นที่กลางสำหรับการเรียนรู้ พักผ่อน และให้คำปรึกษาในรูปแบบบูรณาการ ทั้งด้านสุขภาพ จิตสังคม และสิทธิ

2)พัฒนาหลักสูตรเสริมทักษะชีวิตสำหรับแม่วัยรุ่นในสถานศึกษาและชุมชน โดยเน้นประเด็นการวางแผนครอบครัว ทักษะพ่อแม่ การดูแลสุขภาพจิต และการป้องกันความรุนแรงในครอบครัว

3) สนับสนุนงบประมาณเฉพาะกิจให้แก่หน่วยบริการสาธารณสุขที่มีอัตราแม่วัยรุ่นสูง เพื่อจัดกิจกรรมเชิงลึกต่อเนื่องอย่างน้อย 6 เดือนหลังคลอด

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1) เจ้าหน้าที่ควรจัดอบรมเชิงปฏิบัติการให้ครอบครัวของแม่วัยรุ่นอย่างน้อยไตรมาสละ 1 ครั้ง เพื่อเสริมความรู้ ทักษะ และความเข้าใจในบทบาทผู้สนับสนุน

2) ใช้สื่อสร้างสรรค์ เช่น ซีรีส์สั้นหรือบทละครชุมชน สร้างความตระหนักรู้ในหมู่เยาวชนเกี่ยวกับผลกระทบของการตั้งครรภ์ก่อนวัย

3) จัดทำคู่มือการดูแลแม่วัยรุ่นแบบองค์รวมที่เน้นการมีส่วนร่วมของครอบครัว เพื่อแจกจ่ายในศูนย์อนามัย โรงเรียน และองค์กรชุมชนทั่วประเทศ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรขยายการวิจัยให้ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายในวงกว้างมากขึ้น เช่น แม่วัยรุ่นในพื้นที่เมือง พื้นที่ห่างไกล หรือกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของสุขภาวะตามบริบททางสังคมและ

วัฒนธรรม ซึ่งจะช่วยให้สามารถออกแบบโปรแกรมหรือแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะที่สอดคล้องกับความต้องการเฉพาะของแต่ละกลุ่มได้ดียิ่งขึ้น

2) ควรศึกษาปัจจัยเชิงลึกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพของแม่วัยรุ่น เช่น แรงจูงใจภายใน การรับรู้บทบาทความเป็นแม่ ทัศนคติของคนในครอบครัว การใช้เทคโนโลยีเพื่อสุขภาพ ตลอดจนความสามารถในการเข้าถึงบริการสุขภาพ เพื่อเข้าใจกลไกที่เอื้อต่อความสำเร็จของโปรแกรมในระยะยาว

3) ควรออกแบบงานวิจัยในลักษณะ Longitudinal Study เพื่อติดตามผลระยะยาวของโปรแกรมส่งเสริมสุขภาวะที่พัฒนาขึ้น ว่ามีผลต่อพฤติกรรมของแม่วัยรุ่นและพัฒนาการของเด็กอย่างต่อเนื่องหรือไม่ โดยเฉพาะในช่วงหลังคลอดซึ่งเป็นช่วงวิกฤตของการปรับตัวในบทบาทความเป็นแม่

4) ควรพัฒนาและประเมินต้นแบบนวัตกรรมส่งเสริมสุขภาวะแบบดิจิทัล เช่น Mobile Application, Line Official Account หรือแพลตฟอร์มออนไลน์อื่น ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงแม่วัยรุ่นกับครอบครัว หน่วยบริการสุขภาพ และแหล่งเรียนรู้ด้านสุขภาพได้อย่างต่อเนื่อง โดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้ใช้งานในการพัฒนาเนื้อหาและฟังก์ชันของเครื่องมือ

5) ควรศึกษาบทบาทของภาคีเครือข่ายอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงเรียน กลุ่มเยาวชน องค์กรศาสนา และสื่อมวลชน ในการส่งเสริมสุขภาวะของแม่วัยรุ่น เพื่อสร้างระบบสนับสนุนที่ครอบคลุมในระดับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และเพิ่มศักยภาพในการทำงานร่วมกันข้ามภาคส่วน

บรรณานุกรม

กรมสุขภาพจิต. (2560). *ความรอบรู้ด้านสุขภาพของคนไทย (Health Literacy)*. นนทบุรี: กระทรวงสาธารณสุข

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2548). *คู่มือการพัฒนาระบบสุขภาพแบบองค์รวม (Holistic Health Care System)*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยแห่งชาติ.

จันทกานต์ กาญจนเวทางค์, แมนวัฒน์ โชคสุวัฒนสกุล และนางสุชาดา สิทธิวงศ์. (2562) *การประยุกต์ใช้นวัตกรรมโปรแกรมประยุกต์ “เพร็กแคล” บทโทรศัทพ์มือถือเพื่อส่งเสริมสุขภาพหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น: การศึกษานำร่อง ณ โรงพยาบาลโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา*. (รายงานการวิจัย). สำนักวิชาพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

ชญานุตม์ นิลดี และสุขุมา อรุณจิต. (2567). การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการตั้งครรภ์ในวัยรุ่นภายใต้ ฐานคิดสิทธิมนุษยชน. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการบริหารสังคม*. 32(1), 89–120.

ดวงหทัย เกตุทอง. (2562). *การใช้โปรแกรมเสริมความรอบรู้ด้านสุขภาพแก่หญิงตั้งครรภ์ที่มารับบริการที่คลินิกพัฒนารูปแบบและนวัตกรรมบริการสุขภาพสตรี สถาบันพัฒนาสุขภาวะเขตเมือง*. สืบค้นเมื่อ 1 มิถุนายน 2568, จาก https://mwi.anamai.moph.go.th/webupload/38x012f0575

นภสร คงมีสุข รัชนี ลักษิตานนท์ และพรรณงาม สุนทร. (2560). *ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการตั้งครรภ์และผลกระทบในการตั้งครรภ์ของแม่วัยรุ่นในเขตสุขภาพที่ 5*. (รายงานการวิจัย). คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม.

วันเพ็ญ ศรีสวัสดิ์. (2567). การพัฒนารูปแบบการดูแลหญิงตั้งครรภ์เครือข่ายบริการสุขภาพ อ.พนม จ.สุราษฎร์ธานี. *Website Academic Research Innovation.* 1(1), 1–14.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. (2560). *การดูแลสุขภาพแบบองค์รวม (Holistic Health Care)*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.

สำนักส่งเสริมสุขภาพ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. (2565). *คู่มือการฝากครรภ์สำหรับบุคลากรสาธารณสุข*. นนทบุรี: สำนักส่งเสริมสุขภาพ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข.

สำนักอนามัยวัยเจริญพันธ์ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. (2560). *แผนปฏิบัติการภายใต้นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาอนามัยการเจริญพันธุ์แห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2560-2569) ว่าด้วยการส่งเสริมการเกิดและการเจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ พ.ศ.2560-2562*. กรุงเทพมหานคร: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

สำนักอนามัยการเจริญพันธุ์. (2567). *รายงานสถานการณ์การคลอดในวัยรุ่นประเทศไทย ปี 2567*. กระทรวงสาธารณสุข. สืบค้นเมื่อ 17 เมษายน 2568, จาก https://rh.anamai.moph.go.th/th/surveillance-report.

องค์การอนามัยโลก. (2554). *ความรอบรู้ด้านสุขภาพ (Health Literacy)*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยแห่งชาติ

Dianne A. T. (2018). Family Support in Adolescent Pregnancy. *Journal of Child and Family Studies*, 27(1), 1-10.

García-Blanco, A., et al. (2025). Adolescent pregnancies and perinatal mental health–Needs and interventions. *Journal of Clinical Medicine, 14*(7), 2334. https://doi.org/10.3390/jcm14072334

Parker, RM.; Baker, D.W.; William, M.V., & Nurss, J.R. (1995). The test of functional health literacy in adult: a new instrument for measuring patient's literacy skills. *Journal of General International Medicine,* 10, 537-54.

WHO. (2002). *Programme to map best reproductive health practices*. WHO Antenatal Care Randomized Trial: Manual for the Implementation of the New Model. Geneva. World Health Organization 2002.

การให้คุณค่าและความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม*

Values and Spiritual Well-being from Sharing of Dharma Medical Volunteers

ณรงค์ ศรีเมือง
Narong Srimuang
วิทยาลัยผู้นำและนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต
Collage of Leadership and Social Innovation, Rangsit University
E–mail: narong2551@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการให้คุณค่าจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม และการนำเสนอรูปแบบการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่สร้างคุณค่าและความผาสุก โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม 15 คนทั่วประเทศ

ผลการวิจัยพบว่า คุณค่าของการแบ่งปันเกิดจากพฤติกรรมการเสียสละสิ่งที่เป็นทรัพย์สมบัติของตนเองทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรมผ่านจิตวิญญาณของการแบ่งบันที่บริสุทธิ์ แบบไม่หวังผลตอบแทนภายใต้แนวคิด “ให้แล้วคิดที่จะไม่เอาอะไรจากใครให้ได้” เป็นคุณงามความดีที่ยังผลเกิดขึ้นกับผู้ให้ทันที เนื่องจากจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมเชื่อชัดในเรื่องของวิบากกรรมดีกรรมชั่วที่ส่งผลต่อการกระทำ ผลจากการแบ่งปันด้วยใจที่บริสุทธิ์ของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม อันเป็นการทำกรรมดีเป็นกุศล เป็นความดีงาม ที่ส่งผลให้เกิดสิ่งดี ๆ ขึ้น เป็นความผาสุกด้านต่าง ๆ ดังนี้ 1) ความผาสุกทางกาย 2) ความผาสุกทางใจ 3) ความผาสุกทางสังคม 4) ความผาสุกทางจิตวิญญาณเกิดข้อค้นพบจากการวิจัยเรื่องการแบ่งปันในแบบฉบับเฉพาะของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่แตกต่างจากการให้ของคนในสังคม ซึ่งสามารถสรุปรูปแบบการแบ่งปันที่ยึดถือปฏิบัติเป็นแบบแผนของหมู่กลุ่มตามหลักธรรมบุญญาวุธ 7 หมายเลข ดังนี้ 1) อาหารมังสวิรัติ 2) กสิกรรมไร้สารพิษ 3) สื่อสารบุญนิยม 4) พาณิชย์บุญนิยม (ตลาดวิถีธรรม) 5) การศึกษาบุญนิยม (โรงเรียนของหนู สถาบันวิชชาราม) 6) สุขภาพบุญนิยม (ค่ายสุขภาพ) 7) การเมืองบุญนิยม (การเมืองโลกุตระ)

คำสำคัญ: คุณค่า; ความผาสุก; การแบ่งปัน; จิตอาสาแพทย์วิถีธรรม

ABSTRACT

This research is a qualitative study with the objectives to study the value of sharing among Dhamma Way volunteer doctors, the well-being derived from sharing among Dhamma Way volunteer doctors, and to present a model of sharing among Dhamma Way volunteer doctors that creates value and well-being. The data were collected using in-depth interviews from 15 key informants who are Dhamma Way volunteer doctors from all over the country.

The research findings show that: The value of sharing arises from the behavior of sacrificing one’s own possessions, both in tangible and intangible forms, through the pure spirit

* Received September 22, 2025; Revised October 28, 2025; Accepted October 28, 2025

of sharing without expecting anything in return, under the concept of “to give and think not to take anything from anyone.” It is a virtue that immediately brings goodness to the giver, as the Dhamma Way volunteer doctors firmly believe in the law of good and bad karma that results from one’s actions. The result of sharing with a pure heart by the Dhamma Way volunteer doctors, which is a wholesome and meritorious act of goodness, brings about good things and leads to well-being in various aspects as follows: 1) Physical well-being, 2) Mental well-being, 3) Social well-being, and 4) Spiritual well-being. The research found that the sharing style of the Dhamma Way volunteer doctors is unique and different from the general giving in society. It can be concluded as a sharing model practiced collectively according to the Seven Dhamma-based Virtuous Practices (Boonyawut 7) as follows: 1) Vegetarian food, 2) Chemical-free agriculture, 3) Boonniyom communication, 4) Boonniyom commerce (Dhamma Way market), 5) Boonniyom education (Children’s School, Wichararam Institute), 6) Boonniyom health (Health camp), and 7) Boonniyom politics (transcendental politics)

Keywords: Value; Well-being; Sharing; Dharma Medical Volunteers

บทนำ

รากฐานของสังคมไทยมีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความมีน้ำใจ เอื้ออาทรและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ส่งผลให้สังคมไทยมีการดำรงชีวิตอย่างสงบสุขมาโดยตลอด (เธียรวิทย์ เสริมใหม่, 2561) กล่าวคือ พุทธศาสนามีบทบาทอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของชุมชน ก่อให้เกิดแบบแผนทางศิลปะ ธรรมเนียมประเพณีที่ช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เกิดกับชุมชน เป็นแก่นหลักสำคัญสำหรับการเป็นอยู่ของสังคม จึงถือว่าพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งและยึดเหนี่ยวจิตใจ สร้างเอกลักษณ์และคุณธรรมอันดีงามแก่คนไทย พระพุทธศาสนาขัดเกลาจิตวิญญาณของชาวพุทธจนกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออาทรซึ่งเห็นได้จากวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนถึงตาย เช่น บิดามารดาเอื้ออาทรต่อบุตรธิดา ครูอาจารย์เอื้ออาทรต่อศิษย์ ญาติมิตรเอื้ออาทรต่อกันโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ มูลนิธิเพื่อการศึกษาของผู้ยากไร้ เพื่อนช่วยเพื่อน โครงการหนังสือมือสองเพื่อน้องผู้ยากไร้ โครงการบ้านเอื้ออาทร เป็นต้น (อ้างในณัด ยันต์ทอง, 2565) สังคมไทยจึงเป็นสังคมแห่งการช่วยเหลือแบ่งปันมาตั้งแต่อดีต (กุลยา ตันติผลาชีวะ, 2554) การแบ่งปันจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมไทยปฏิบัติสืบเนื่องกันมาโดยตลอด หากสังคมใดมีการแบ่งปันกันอย่างต่อเนื่อง สังคมนั้นก็จะเป็นสังคมแห่งความผาสุก และ“ความสุขจากการเป็นผู้ให้” นั้น เกิดขึ้นจากความเสียสละในรูปแบบต่าง ๆ สามารถฝึกฝนการให้ได้แบบไม่มีข้อจำกัด เป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทนแต่สิ่งที่ได้รับกลับมากลับเป็นความสุขที่ได้เห็นรอยยิ้มของผู้รับ และความสุขทางใจของผู้ให้ (มูลนิธิยุวพัฒน์, 2562) กลายเป็นวิถีวัฒนธรรมของสังคมที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตของผู้คนและเป็นพลังขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมของสังคมให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาประเทศทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนไทยแบบดั้งเดิมเริ่มเสื่อมถอยด้อยคุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม ความรักความอบอุ่น ความมีน้ำใจ การเสียสละแบ่งปันและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเริ่มลดลง มีการรับวัฒนธรรม ค่านิยมและความเจริญด้านวัตถุเข้ามาอย่างมากมายจนเกิดปัญหาที่ซับซ้อนขึ้นในสังคม เกิดมิติและมุมมองในค่านิยมที่ทันสมัยแตกต่างกันขึ้นในสังคม โดยหวังให้ประเทศชาติพัฒนาไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองเท่าเทียมนานาอารยประเทศ ทำให้สังคมเกิดการแก่งแย่งแข่งขัน ช่วงชิง เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเพื่อความอยู่รอดกันมากขึ้น (ยุรัตน์ สุขไชย และคณะ. 2564) ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุที่มีการพัฒนาไปอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตในปัจจุบัน

มุ่งเน้นการแข่งขันมากขึ้น จนทำให้คนหลงลืมไปว่าแท้ที่จริงมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่กลุ่ม มีการช่วยเหลือ แบ่งปัน เอื้ออาทรต่อกัน จึงจะเป็นสังคมที่มีความสุขและเจริญอย่างแท้จริง (ชลิดา สินธุกุม และจุฑาทิพย์ ธรรมสิริวัฒน์, 2565) มิใช่สังคมที่แล้งน้ำใจ ขาดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เพิกเฉยต่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งจะส่งผลให้สังคมเกิดความสงบสุข น่าอยู่น้อยลง (มูลนิธิยุวพัฒน์, 2562)

จากการวัดดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย (Green and Happiness Index: GHI) โดยสำนักสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) พบว่า ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทยด้านสุขภาวะ ในปี 2561–2563 มีแนวโน้มที่ลดลง กล่าวคือ ปี 2561 มีคะแนนอยู่ที่ 80.95 ปี 2562 มีคะแนนลดลงเหลือ 79.77 และปี 2563 ลดลงเหลือ 78.46 คะแนน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ซึ่งเป็นการสื่อให้เห็นว่าความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทยด้านสุขภาวะลดลง แต่ในขณะที่ดัชนีความสุขมวลรวมของสังคมไทยลดลงผู้วิจัยได้สังเกตเห็นสังคมของคนกลุ่มหนึ่งที่เรียกตัวเองว่า “จิตอาสาแพทย์วิถีธรรม” ภายใต้มูลนิธิแพทย์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย กลับสะท้อนความสุขให้เห็นอย่างชัดเจนตรงกันข้ามกับดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขของสังคมไทย โดยจากการสังเกตติดตามและเฝ้าดูพฤติกรรมระยะหนึ่ง พบว่า กลุ่มบุคคลดังกล่าวเป็นกลุ่มคนที่น่าสนใจ เนื่องจากในสังคมปัจจุบันหากทำงานต้องมีค่าตอบแทนไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของเงินตราหรือสิ่งของ แต่กลุ่มคนดังกล่าวนี้ทำงานฟรีไม่มีค่าแรงหรือาตอบแทนใด ๆ ทำงานทุกอย่างด้วยความสมัครใจ เสียสละ แบ่งปันด้วยจิตใจที่ผาสุก เบิกบาน อาสาช่วยเหลือผู้อื่นด้วยรอยยิ้มและมิตรไมตรีจิตที่เปี่ยมไปด้วยความหวังดีต่อผู้อื่นตลอดเวลา ทุกครั้งที่ได้เสียสละแบ่งปันยิ่งสร้างความผาสุกเบิกบานให้กับตนเอง ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สวนกระแสกับโลกโลกาภิวัตน์อย่างน่ามหัศจรรย์ (ใจเพชร กล้าจน, 2558)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยจึงเกิดคำถามขึ้นมาว่าคนกลุ่มนี้มีความสุขได้อย่างไร ทั้งที่เป็นกลุ่มคนจนๆ แต่งตัวมอซอ ไม่มีเงินทองมากมายแต่สามารถแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา อีกทั้งยังไม่มีผลการวิจัยเกี่ยวกับคุณค่าและความผาสุกของการแบ่งปันในกลุ่มจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมมาก่อน จึงมีความสนใจที่จะวิจัยเรื่อง “การให้คุณค่าและความผาสุกของการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม” เพื่อศึกษาการให้คุณค่าและความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม และนำเสนอรูปแบบการแบ่งปันที่ทำให้เกิดคุณค่าและความผาสุกต่อตัวเอง ชุมชน สังคมและประเทศชาติ อันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาให้เกิดคุณค่าและความผาสุกของคนในประเทศชาติต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการให้คุณค่าจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม
2. เพื่อศึกษาความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่สร้างคุณค่าและความผาสุก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ(Primary Data) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) โดยผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร ได้แก่ เอกสารทางวิชาการ บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า ความผาสุก และการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม เป็นต้น

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจากกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย โดยผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ จิตอาสาแพทย์วิถีธรรมศูนย์หลักประจำภาค ทั้ง 5 แห่ง ๆ ละ 3 คน รวม 15 คน ประกอบด้วยจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่สังกัดภาคเหนือ (สวนป่านาบุญ 8) ภาคกลาง (สวนป่านาบุญ 3) ภาคใต้ (สวนป่านาบุญ 2) ภาคตะวันตก (สวนป่านาบุญ 7) และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สวนป่านาบุญ 1)

ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ทำการลงลายมือชื่อในหนังสือแสดงเจตนายินยอมในการเข้าร่วมโครงการวิจัย (Informed Consent Form) ในการศึกษาครั้งนี้ และมีความยินยอมโดยสมัครใจที่จะเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคล มีสติสัมปะชัญญะครบถ้วนตลอดการสัมภาษณ์

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) เป็นแบบสัมภาษณ์ปลายเปิด (Open Ended Question) เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เปิดกว้างจากประสบการณ์โดยตรง

โดยการสร้างเครื่องมือแบบสัมภาษณ์นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษา วิเคราะห์ จากการทบทวนวรรณกรรม เพื่อให้ได้ประเด็นสัมภาษณ์ที่มีความครอบคลุมกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

การเก็บรวบรวบข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอน ดังนี้

1) ผู้วิจัยได้นัดหมายกับผู้ให้ข้อมูลหลัก ตามวัน เวลา และสถานที่ที่ผู้ให้ข้อมูลหลักสะดวก ทั้งการสัมภาษณ์แบบเผชิญหน้า (Face to face interview) และการสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์

2) ก่อนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะอธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัยประเด็นสัมภาษณ์ในครั้งนี้ และหนังสือแสดงเจตนายินยอมในการเข้าร่วมโครงการวิจัย (Informed Consent Form) เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ทำความเข้าใจก่อนการสัมภาษณ์และขออนุญาตบันทึกเสียงสัมภาษณ์ในโทรศัพท์มือถือ/การจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อป้องกันประเด็นสำคัญตกหล่น

3) ระหว่างดำเนินการสัมภาษณ์ หากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รู้สึกไม่สบายใจ ไม่ประสงค์ในการที่จะตอบคำถามในประเด็นสัมภาษณ์ หรือมีความประสงค์ที่จะต้องการหยุดการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสามารถบอกกล่าวกับผู้วิจัยได้ตลอดระยะเวลาในการสัมภาษณ์

4) การสัมภาษณ์ในครั้งนี้จะดำเนินการสัมภาษณ์จนกว่าจะครบประเด็นในการสัมภาษณ์หรือจนกว่าข้อมูลถึงจุดอิ่มตัว

5) หลังจากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะให้ผู้ให้ข้อมูลหลักตรวจสอบคำสัมภาษณ์เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูลก่อนที่ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปทำการวิเคราะห์

6) ผู้วิจัยจะดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มาทำการวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการศึกษา เพื่อนำไปสู่ข้อค้นพบในการวิจัยต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การพรรณนาเชิงบรรยาย (Descriptive research) และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการนำข้อมูลที่ไปสัมภาษณ์มาทำการถอดเทปของผู้ให้ข้อมูลหลักแบบคำต่อคำโดยข้อมูลที่ได้มาจับกลุ่มเป็นชุดข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและคลอบคลุมกับวัตถุประสงค์มาวิเคราะห์และเขียนสรุปผลการศึกษา อภิปรายผลการศึกษา และสรุปผลการศึกษา เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย เรื่อง “การให้คุณค่าและความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม”

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาการให้คุณค่าของการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม

ผลการวิจัยพบว่า คุณค่าของการแบ่งปันเกิดจากพฤติกรรมการเสียสละสิ่งที่เป็นทรัพย์สมบัติของตนเองทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรมผ่านจิตวิญญาณของการแบ่งบันที่บริสุทธิ์ แบบไม่หวังผลตอบแทน ภายใต้แนวคิด “ให้แล้วคิดที่จะไม่เอาอะไรจากใครให้ได้” เป็นคุณงามความดีที่ยังผลเกิดขึ้นกับผู้ให้ทันที เนื่องจากจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมเชื่อชัดในเรื่องของวิบากกรรมดีกรรมชั่วที่ส่งผลต่อการกระทำ โดยการแบ่งปันเกิดคุณค่าหลัก 3 ประเด็นหลักดังนี้

1. คุณค่าต่อผู้แบ่งปัน เกิดความผาสุกทางจิตวิญญาณที่เรียนรู้การทำตนให้เป็นคนที่มีคุณค่า 3 ประการ คือ กตัญญูศาสนา เมตตาผองชน ฝึกฝนโลกวิทู ได้ลด ละ เลิกกิเลสโลภะ โมหะ และโทสะของตนเองอย่างสัมมาทิฏฐิ

2. คุณค่าต่อผู้รับ เกิดความผาสุกที่ได้รับการแบ่งปัน คลายความทุกข์กาย ทุกข์ใจที่มีอยู่ทั้งทางกาย จิตใจและจิตวิญญาณ รับพลังเหนี่ยวนำเรื่องการแบ่งปันสู่จิตวิญญาณที่ผาสุก

3. คุณค่าต่อสังคมประเทศชาติ สังคมเกิดความสงบ ร่มเย็น ผาสุก เกิดความสงบเรียบร้อย ไม่ขัดแย้ง เป็นสังคมที่น่าอยู่ น่าอาศัย สามารถสรรสร้างความเจริญและสิ่งดีงามแบบยั่งยืน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม

ผลการวิจัยพบว่า การแบ่งปันนั้นต้องแบ่งปันแบบมีปัญญา มีการประมาณให้ถูกต้องว่าควรให้สิ่งใดกับใคร เวลาไหน เท่าไร ให้แล้วทำให้ผู้รับเกิดความเจริญในธรรมด้วย ไม่ไปส่งเสริมกิเลสความโลภให้แก่ผู้รับ เป็นสุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ (Spiritual well-being) สร้างความผาสุกด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ความผาสุกทางกาย (Physical Well-being) ไม่ขาดแคลนสิ่งที่เป็นความจำเป็นพื้นฐาน เนื่องจากจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมฝึกฝนการดำรงชีวิตด้วยความประหยัด เรียบง่าย จึงใช้ของเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เป็นความผาสุกที่ไม่สะสมสิ่งของเกินจำเป็น ได้รับอานิสงส์ที่ทำให้เกิดความผาสุกทางกาย คือ มีร่างกายที่แข็งแรง มีความสบาย เบากาย มีกำลัง

2. ความผาสุกทางใจ (Mental Well-being) มีความสบาย เบากาย มีกำลัง เป็นอยู่ผาสุก มีอิสระเสรี สันโดษ สุขภาพจิตดี ร่าเริง แจ่มใส มีความเครียดน้อย เห็นความสำคัญของคุณค่าและความดีที่เกิดขึ้นการการแบ่งปัน เพราะรู้ว่าการแบ่งปันนั้นนำความใจมายังผู้ให้และผู้รับอย่างแน่นอน

3. ความผาสุกทางสังคม (Social Well-being) มีพลังวิบากดีหรือมีศีลที่คอยคุ้มครองป้องกัน ปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายจากวิบากร้ายต่าง ๆ ให้ทุเลาเบาบางลง จึงมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีความมั่นคงในชีวิต

4. ความผาสุกทางจิตวิญญาณ (Spiritual Well-being) เป็นความผาสุกที่แท้จริงซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ตามฉันทะที่เกิดประโยชน์สูงสุดคือ พ้นทุกข์ เป็นการลดกิเลส ความโลภ โกรธ หลง ที่สัมผัสได้ด้วยการแบ่งปัน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอรูปแบบการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่สร้างคุณค่าและความผาสุก

จากการสังเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์จิตอาสาแพทย์วิถีธรรม พบว่า การแบ่งปันในแนวคิดของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม สามารถจัดรูปแบบการแบ่งปันได้ตามหลักธรรมบุญญาวุธ 7 หมายเลข ดังนี้

อาหารมังสวิรัติ บุญญาวุธ หมายเลข 1

มังสวิรัติ แปลว่า ลัทธิไม่กินเนื้อสัตว์ เป็นมหาทานอันยิ่งใหญ่ในการลดการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น ถือเป็นการแบ่งปันชีวิตให้แก่สัตว์โลก ลดความโลภที่จะเอาชีวิตของสัตว์มาต่อชีวิตตนเอง ลดการสะสมวิบากบาปที่จะเกิดขึ้นกับตนเองทั้งในชาตินี้ ชาติหน้า และชาติอื่น ๆ สืบไป คนที่บริโภคเนื้อสัตว์จะทำให้ตนเองอายุสั้น มีโรคมาก ลำบากกายมาก ส่งผลให้ร่างกายไม่แข็งแรง มีโรคภัยเบียดเบียน ไม่มีความผาสุก เกิดความ

ไม่สมดุลในร่างกาย ขับถ่ายยาก อีกทั้งเพิ่มความโหดร้ายให้กับจิตใจตนเอง มีความโลภ โกรธ หลง ได้ง่าย เห็นแก่ประโยชน์ตนมากกว่าประโยชน์ท่าน และมักจะชอบคิดร้ายต่อบุคคลอื่น นอกจากนี้ยังพบว่าการรับประทานมังสวิรัติมีผลต่อการทำกิจกรรมทุกประเภทในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะการรับประทานพืช จืด สบาย ทำให้ร่างกายเบาสบาย มีเรี่ยวแรงมหาศาล สามารถประกอบกิจกรรมการงานเพื่อแบ่งปันให้กับส่วนรวมได้อย่างเต็มที่ เป็นฐานในการนำไปสู่บุญญาวุธหมายเลขอื่น ช่วยเสริมหนุนให้เกิดปัญญาที่แตกฉานกอร์ปกับเรื่องที่เป็นกุศลให้กับผองชนได้อย่างยาวนานยั่งยืน

กสิกรรมไร้สารพิษ บุญญาวุธหมายเลข 2

ตามหลักการแพทย์วิถีธรรม ถือเป็นการแบ่งปันอาหารที่เป็นประโยชน์ ไร้สารเคมี เป็นผลดีต่อสุขภาพ ลดการเจ็บป่วย ซึ่งกิจกรรมการผลิตสินค้าทางการเกษตรแบบไร้สารพิษเป็นนโยบายหลักของกลุ่มแพทย์วิถีธรรมที่ปฏิบัติต่อเนื่อง เมื่อมีการผลิตในครัวเรือนได้ปริมาณมากจนเหลือกินเหลือใช้ ก็จะนำไปแจกจ่ายให้กับกลุ่มพี่น้องจิตอาสาด้วยกันเพื่อนำไปร่วมทำอาหารในค่ายสุขภาพต่าง ๆ นอกจากนี้ก็นำไปจำหน่ายในราคาบุญนิยมตามสถานที่ต่างๆ เพื่อให้พี่น้องทั่วประเทศได้มีโอกาสได้กินผักไร้สารพิษที่ปลูกโดยผู้มีศีล การทำกสิกรรมไร้สารพิษนอกจากลดการเบียดเบียนตนเองจากการใช้สารเคมีที่จะเป็นโทษกับตนเองแล้ว ยังเป็นการลดการเบียดเบียนสัตว์และวัชพืชอื่น ๆ ยังผลให้เกษตรกรผู้ผลิตมีวิบากน้อย จึงสุขภาพแข็งแรงและเหนี่ยวนำให้ผู้บริโภคมีสุขภาพแข็งแรงตามไปด้วย

สื่อบุญนิยม บุญญาวุธหมายเลข 3

ระบบการสื่อสารในปัจจุบันถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะคนในสังคมส่วนใหญ่จะเสพสื่อออนไลน์ที่มีความทันสมัย รวดเร็ว ทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน การนำเสนอข้อมูลดี ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมผ่านสื่อต่าง ๆ จึงถือเป็นการแบ่งปันที่สร้างประโยชน์ให้กับพี่น้องประชาชนอย่างรวดเร็ว ทำให้ประชาชนได้ใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินเพื่อการเรียน การดูแลรักษาสุขภาพตนเอง การติดต่อประสานงาน การเดินทาง ฯลฯ ได้ทันท่วงที เกิดความสำเร็จ ลดภาระค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น และยังสามารถช่วยให้สังคมได้รับทราบข้อมูลที่เป็นความจริง ทำให้ได้เรียนรู้และวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง รวดเร็ว หากสื่อสามารถนำเสนอแต่ความจริงที่ถูกต้อง สังคมก็จะน่าอยู่ แต่ในทางตรงกันข้ามหากสื่อนำเสนอข้อมูลคลาดเคลื่อน ไม่เป็นความจริง ทำให้สังคมเกิดความเข้าใจผิด การแบ่งปันข้อมูลจากสื่อก็จะเกิดโทษต่อผู้คนในวงกว้าง ตั้งแต่ระดับคร อบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และสังคมโลกต่อไป

พาณิชย์บุญนิยม (ตลาดวิถีธรรม) บุญญาวุธหมายเลข 4

พาณิชย์บุญนิยมในที่นี้ขอกล่าวถึง ตลาดวิถีธรรม ที่ชาวจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมมักจะจัดขึ้นในวันสุดท้ายของค่ายสุขภาพ เพื่อวัตถุประสงค์ในการจำหน่ายสินค้าที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของคน โดยหลักการของตลาดวิถีธรรมนั้นจะจำหน่ายสินค้าในราคาบุญนิยม 4 ระดับ คือ ราคาต่ำกว่าทุน ราคาเท่าทุน ราคาต่ำกว่าท้องตลาด และแจกฟรี โดยสินค้าที่นำมาส่วนใหญ่จะเป็นของที่จิตอาสาผลิตเอง ซื้อหามาจากจิตอาสาจรที่ผลิตแล้วส่งเข้าไปขายในตลาดเพื่อแบ่งปันให้กับพี่น้องชาวค่ายได้ร่วมกันซื้อในราคาบุญนิยมซึ่งกิจกรรมดังกล่าวทำให้เกิดความผาสุกทั้งพ่อให้ แม่ให้ และผู้รับ นอกจากการจัดตลาดวิถีธรรมจะเป็นการขายสินค้าเพื่อแบ่งปันให้กับชาวค่ายแล้ว ยังเป็นการช่วยเหลือแบ่งปันเกษตรกรที่ผลิตสินค้าแบบไร้สารพิษที่สามารถเข้าร่วมจำหน่ายในตลาดแพทย์วิถีธรรมได้อีกรูปแบบหนึ่งเพื่อเป็นการเชื่อมร้อยจิตวิญญาณ การแบ่งปันแบบแลกเปลี่ยนของดีที่ผลิตโดยผู้มีศีล จึงเป็นการส่งต่อจิตวิญญาณการแบ่งปันแบบซึมซับถ่ายทอดและเหนี่ยวนำให้เกิดพลังแห่งการแบ่งปันที่ไร้ขีดจำกัดต่อเนื่อง

การศึกษาบุญนิยม บุญญาวุธหมายเลข 5

แบ่งเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

โรงเรียนของหนู เป็นกิจกรรมที่นักเรียนส่วนใหญ่สมัครเข้าเรียนเพื่อลดกิเลสของตนเอง เป็นการแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ในการต่อสู้กับกิเลส มีการอปริหานิยธรรมกันอย่างต่อเนื่อง พบปะกันทางโลกออนไลน์ผ่านระบบ ZOOM และ ONSITE เป็นบางโอกาส มีข้อแตกต่างจากโรงเรียนทั่วไปในโลกียธรรม คือ ครูที่ทำการสอนลดกิเลสของนักเรียนต้องมีคุณสมบัติเบื้องต้นเป็นจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่ทำงานฟรี ลด ละ เลิก กิเลส จนได้สภาวธรรมพอที่จะสอนประสบการณ์ต่อให้กับลูกศิษย์ จิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่ทำหน้าที่สอนลดกิเลส เรียกว่า “คุรุ” ซึ่งคุรุ จะเป็นครูผู้มีศีล มีการแบ่งปันความรู้ในการลดกิเลสด้วยใจที่บริสุทธิ์ เกิดพลังเหนี่ยวนำให้นักเรียนจึงได้รับความรู้ที่บริสุทธิ์เพื่อการแก้ไขปัญหาในชีวิตได้จริง

สถาบันวิชชารามมูลนิธิแพทย์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย จัดการศึกษาตามอัธยาศัยในระดับอุดมศึกษา หลักสูตร ปัญญาตรี ปัญญาโท และปัญญาเอก เพื่อพัฒนาการศึกษาในทุกระดับให้เป็นทางเลือกสำหรับจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม เพื่อการลด ละ เลิกกิเลสผสมผสานกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักสูตรที่เปิดสอนฟรี เรียนฟรี เปิดสอนภายใต้ปรัชญาที่ว่า “ธรรมะเด่น เน้นฐานงาน ชาญวิชา”ร่วมกับวิสัยทัศน์ “ชีวิตที่พอเพียง เรียบง่าย ร่างกายแข็งแรง จิตใจที่ดีงาม จิตใจเป็นสุข”

สุขภาพบุญนิยม (ค่ายสุขภาพ) บุญญาวุธหมายเลข 6

สุขภาพบุญนิยม บุญญาวุธหมายเลข 6 ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค่ายสุขภาพของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ซึ่งถือเป็นกิจกรรมการแบ่งปันที่ยิ่งใหญ่อีกกิจกรรมหนึ่ง เพราะการจัดค่ายที่มีผู้เข้าค่ายเป็นจำนวนมาก ระยะเวลาต่อเนื่อง 5–7 วัน มีการพูดคุยวางแผน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความสมัครใจในการแบ่งปันแรงกาย แรงใจ แรงบุญ ในฐานงานต่าง ๆ ในการจัดค่ายมีการแบ่งปันทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผักผลไม้ไร้สารพิษที่จิตอาสาเองปลูกไว้ที่บ้านหรือส่วนกลางแล้วนำมาร่วมในค่ายเพื่อใช้ปรุงอาหารให้กับผู้เข้าค่ายได้ใช้เป็นยาในการรักษาสุขภาพป้องกันโรค มีการนำฟืน นำเสื้อผ้าที่เหลือใช้ นำสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการอยู่ค่ายมาบริจาค แบ่งปันทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งการแบ่งปันนี้เป็นพลังที่ยิ่งใหญ่หาซื้อด้วยเงินไม่ได้ เป็นพลังบุญที่ช่วยเสริมหนุนให้เกิดวิบากดีกับผู้ปฏิบัติ ส่งผลให้จิตอาสาแข็งแรง จิตใจดีงาม จิตใจผาสุก มากยิ่งขึ้นตามลำดับ

การเมืองบุญนิยม (การเมืองโลกุตระ) บุญญาวุธหมายเลข 7

การเมืองบุญนิยม บุญญาวุธหมายเลข 7 เป็นกิจกรรมการแบ่งปันที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของจิตอาสา ซึ่ง ณ เวลานี้กำลังขับเคลื่อนกงล้อธรรมจักรเพื่อให้เข้าสู่ความสงบสุขอย่างเข้มข้น กล่าวคือ จิตอาสาแพทย์วิถีธรรมได้แบ่งปันจิตวิญญาณ แรงกาย แรงใจ แรงบุญ แรงศรัทธา แรงปัญญา และสิ่งของเงินทอง จำนวนมหาศาลทุกภาคส่วนทั่วประเทศไทย เพื่อให้ธำรงไว้ซึ่งความอยู่เย็นเป็นสุข ความสงบเรียบร้อย และความผาสุกของชาติภายใต้การเมืองของพรรคสัมมาธิปไตย ที่มีหัวหน้าพรรคการเมือง คือ ดร.ใจเพชร กล้าจน ร่วมกับมูลนิธิกองทัพธรรมในการต่อสู้ทางการเมืองกับนักการเมืองที่ทุจริตคอรัปชั่นด้วยยุทธวิธีสันติอหิงสา

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาการให้คุณค่าจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ผลการวิจัยพบว่า การให้คุณค่าจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมเกิดขึ้นจากพฤติกรรมการเสียสละสิ่งที่เป็นทรัพย์สมบัติของตนเองทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยมีจิตวิญญาณแห่งการแบ่งปันที่บริสุทธิ์ ไม่หวังผลตอบแทนภายใต้แนวคิด “ให้แล้วคิดที่จะไม่เอาอะไรจากใครให้ได้” ซึ่งเป็นการให้ด้วยเจตนาที่ดีงามและเกิดคุณค่าทางจิตใจทั้งต่อตนเองและผู้อื่นทันที การแบ่งปันดังกล่าวสะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องของวิบากกรรมดี–กรรมชั่ว ที่ผลของการกระทำย่อมนำมาซึ่งผลลัพธ์แห่งความสุขและความสงบภายในจิตใจของผู้ให้ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีคุณค่าของ โบซแมน (Bozeman, 2007) ที่อธิบายว่า “คุณค่า” ต้องสามารถตอบคำถามในเชิงปรัชญาได้สามประการ ได้แก่ เจตจำนงของการให้ (Intentionality)

คุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) และคุณค่ากับการให้ความชอบธรรม (Legitimacy) การให้ของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมจึงมิใช่เพียงการให้วัตถุ แต่เป็นการให้เชิงจิตวิญญาณที่สร้างความหมายแห่งชีวิตและความดีงามภายใน การให้คุณค่าจากการแบ่งปันยังปรากฏในสามระดับสำคัญ คือ (1) คุณค่าต่อผู้แบ่งปัน ที่เกิดความผาสุกทางจิตวิญญาณ เรียนรู้การทำตนให้เป็นคนมีคุณค่าด้วยกตัญญูศาสนา เมตตาผองชน และการฝึกฝนโลกวิทูสามารถลดละกิเลสได้อย่างสัมมาทิฏฐิ จนเกิดสุขกายสบายใจ (2) คุณค่าต่อผู้รับ ที่เกิดความผาสุกทางกาย ใจ และจิตวิญญาณ ได้รับพลังแห่งการแบ่งปันและแรงบันดาลใจให้ดำเนินตามแนวทางแห่งความดี และ (3) คุณค่าต่อสังคมและประเทศชาติ ที่เกิดความสงบ ร่มเย็น ผาสุก ไม่ขัดแย้ง เป็นสังคมที่น่าอยู่และยั่งยืน ผลดังกล่าวยังสอดคล้องกับทฤษฎีคุณค่าของ ชวอทซ์ (Schwartz, 1994) ที่จำแนกคุณค่าไว้สิบประการ ได้แก่ อำนาจ ความสำเร็จ สุขนิยม การกระตุ้น การมีทิศทางของตนเอง สากลนิยม ความดีงาม ขนบธรรมเนียม การไม่แตกแถว และความมั่นคงปลอดภัย ซึ่งสะท้อนว่าการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมได้บูรณาการคุณค่าทางจิตวิญญาณกับคุณค่าทางสังคมไว้อย่างกลมกลืน

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ผลการวิจัยพบว่า การแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมก่อให้เกิด “ความผาสุก” หลายมิติ ทั้งด้านกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ โดยมีพื้นฐานจากแนวคิดการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย พอเพียง และไม่ยึดติดในวัตถุ การแบ่งปันในลักษณะนี้มิได้มุ่งเน้นเพียงการให้วัตถุสิ่งของ แต่เป็นการให้ด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งส่งผลต่อสภาวะทางจิตใจที่สงบเย็น และก่อให้เกิดพลังทางจิตวิญญาณที่ยกระดับจิตใจของผู้ให้ไปสู่ความสุขที่แท้จริง ในด้าน ความผาสุกทางกาย (Physical Well-being) พบว่าผู้ปฏิบัติการแบ่งปันดำเนินชีวิตด้วยความประหยัด เรียบง่าย ใช้สิ่งของเท่าที่จำเป็น ไม่สะสมทรัพย์สินเกินความจำเป็น จึงไม่ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐาน ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และสุขอนามัย สอดคล้องกับแนวคิดในงานวิจัยของ เบญจมาศ ถาดแสง (2564) ซึ่งชี้ว่า “จิตอาสาผู้ดูแลผู้สูงอายุ” ที่ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ (Soft KM) สามารถสร้างความผาสุกทางกายและจิตวิญญาณให้แก่ผู้รับได้อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากผู้ให้ได้รับการฝึกฝนด้านจิตใจและจิตวิญญาณควบคู่กันไป จนเกิดความสุขที่มั่นคงและยั่งยืน ในด้าน ความผาสุกทางใจ (Mental Well-being) ผู้ให้มีความสุข เบิกบาน และลดความเครียดได้อย่างชัดเจน เพราะการให้ด้วยใจบริสุทธิ์ทำให้เกิดสภาวะของ “จิตที่เบาและโปร่ง” มีความภูมิใจในตนเอง มีความคิดเชิงบวก และกระตือรือร้นในการดำเนินชีวิต ผลลัพธ์ดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาเชิงสังเคราะห์ของ Nichol et al. (2023) ซึ่งระบุว่าการทำงานอาสาสมัคร (volunteering) มีผลโดยตรงต่อสุขภาพจิตและความพึงพอใจในชีวิตของผู้ให้ เนื่องจากกระบวนการช่วยเหลือผู้อื่นก่อให้เกิดความรู้สึกมีคุณค่าและมีความหมายในชีวิต (meaning in life)

ในด้าน ความผาสุกทางสังคม (Social Well-being) พบว่าการมีศีล และการฝึกฝนตนด้วยแนวคิดบุญนิยมทำให้ผู้ให้มีพลังแห่ง “วิบากดี” เป็นเกราะคุ้มกันจากสิ่งชั่วร้าย มีความปลอดภัยในชีวิต และอยู่ในสังคมที่มีมิตรดี สหายดี ซึ่งช่วยหล่อหลอมจิตใจให้สงบเย็นและเกิดความมั่นคงในชีวิต สอดคล้องกับข้อค้นพบของ เบญจมาศ ถาดแสง (2564) ที่ระบุว่า จิตอาสาซึ่งผ่านกระบวนการพัฒนาเชิงจิตวิญญาณสามารถสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกและบรรยากาศแห่งการเกื้อกูลในชุมชนได้ ในด้าน ความผาสุกทางจิตวิญญาณ (Spiritual Well-being) ถือเป็นความสุขสูงสุดที่เกิดจากการให้ด้วยใจบริสุทธิ์ การเรียนรู้ตามฉันทะ และการลดกิเลส โลภ โกรธ หลง เป็นการปล่อยวางจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน นำไปสู่ความสุขที่เรียกว่า “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ซึ่ง เบญจมาศ ถาดแสง (2564) อธิบายว่า ผู้สูงอายุโรคเรื้อรังที่ได้รับการดูแลจากจิตอาสา มีค่าเฉลี่ยความผาสุกทางจิตวิญญาณสูงกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการดูแลจากจิตอาสา แม้ไม่แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่

สะท้อนถึงพลังแห่งความเข้าใจ ความหวัง และการยอมรับในชีวิต ซึ่งเป็นหัวใจของการบรรลุความสงบเย็นในทางธรรม

กล่าวโดยสรุป ผลการวิจัยนี้ยืนยันว่า “การแบ่งปัน” เป็นกลไกสำคัญที่ส่งเสริมความผาสุกทั้งสี่มิติอย่างครบถ้วน โดยเฉพาะในมิติทางจิตใจและจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นรากฐานของความสุขที่แท้จริงในแนวพุทธ และสอดคล้องกับแนวคิดจิตอาสาเชิงพุทธซึ่งมุ่งพัฒนาคุณค่าภายในเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและสังคมโดยรวม

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอรูปแบบการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่สร้างคุณค่าและความผาสุก ผลการวิจัยพบว่า “รูปแบบการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม” เป็นกระบวนการสร้างคุณค่าและความผาสุกที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ภายใต้หลัก “ธรรมบุญญาวุธ 7 หมายเลข” ซึ่งสะท้อนถึงการบูรณาการแนวคิดทางพุทธธรรมกับวิถีชีวิตอย่างสมบูรณ์ ทั้งในระดับปัจเจก ชุมชน และประเทศชาติ รูปแบบนี้เป็นการแปลงหลักธรรมเรื่อง “ทาน” ให้กลายเป็นกิจกรรมทางสังคมและจิตวิญญาณที่จับต้องได้ โดยครอบคลุมมิติของการให้ทั้งทางวัตถุ ปัญญา และธรรมะ ซึ่งก่อให้เกิดความสุขแก่ผู้ให้ ผู้รับ และส่วนรวม ทั้งนี้ ธรรมบุญญาวุธ 7 หมายเลข ประกอบด้วย (1) การแบ่งปันอาหารบุญนิยม คือการส่งเสริมให้บริโภคอาหารมังสวิรัติ ปลอดภัย และมีคุณค่าต่อสุขภาพ สะท้อนหลักอามิสทานที่มีเจตนาแห่งการเกื้อกูลทางกาย (2) การแบ่งปันผลิตผลสุขภาพบุญนิยม คือการสร้างผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาชุมชนที่ปลอดภัย สนับสนุนสุขภาวะของผู้คนและสิ่งแวดล้อม (3) การแบ่งปันสาระชีวิตบุญนิยม คือการเผยแพร่สารธรรมและองค์ความรู้ที่หล่อเลี้ยงจิตใจ เทียบได้กับ “วิทยาทาน” ในทศพิธราชธรรม (4) การแบ่งปันสิ่งของบุญนิยม ผ่าน “ตลาดวิถีธรรม” ซึ่งจำหน่ายสินค้าราคาบุญนิยม ตั้งแต่ราคาต่ำกว่าท้องตลาดจนถึงการแจกฟรี เป็นการสร้างระบบเศรษฐกิจแห่งการให้ (5) การแบ่งปันการศึกษาบุญนิยม เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าถึงความรู้ทั้งโลกียธรรมและโลกุตระธรรม เช่น โรงเรียนของหนู และสถาบันวิชชาราม ถือเป็นการบูรณาการ “ทาน–ปัญญา–ธรรม” (6) การแบ่งปันสุขภาพบุญนิยม จัดค่ายสุขภาพแบบศูนย์บาท เพื่อให้คนเรียนรู้การดูแลตนเอง พึ่งพาตนเองด้านสุขภาพด้วยความเรียบง่าย และ (7) การแบ่งปันการเมืองบุญนิยม เป็นแนวทางการเมืองเชิงคุณธรรม อหิงสา และสันติ ที่มุ่งสร้างความสงบสุขแก่สังคมและประเทศชาติ

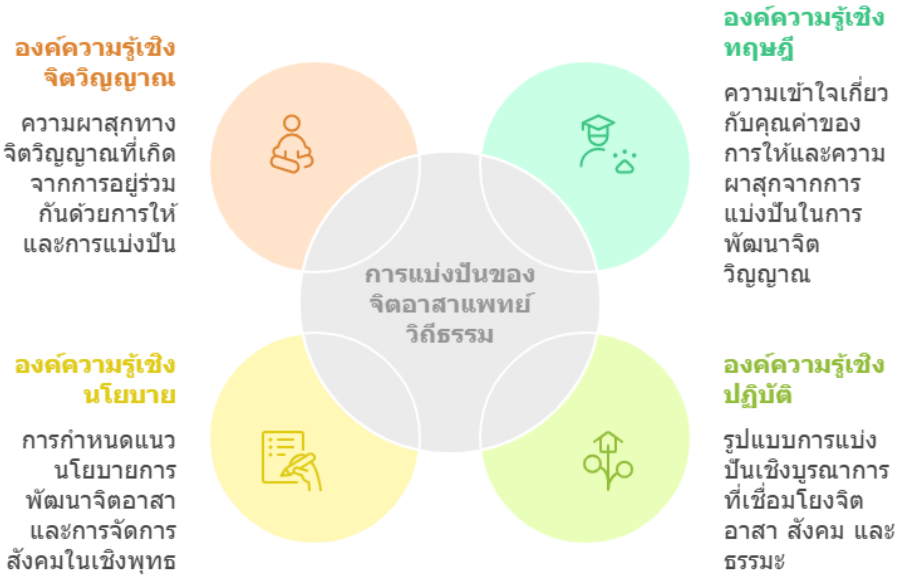
การบูรณาการรูปแบบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมใช้ “การให้” เป็นเครื่องมือพัฒนาทั้งตนเองและสังคม โดยการให้ในแต่ละมิติไม่ได้หยุดอยู่ที่ระดับวัตถุ แต่ขยายไปสู่จิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วชิรวัชร งามละม่อม (2560) ที่ระบุว่าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงบำเพ็ญทานทั้ง อามิสทาน อภัยทาน วิทยาทาน และธรรมทาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความสุขของปวงชนชาวไทย อันเป็นการทำทานที่บริสุทธิ์ ไม่หวังผลตอบแทน และเป็นแบบอย่างของการให้ด้วยธรรม ในขณะเดียวกัน แนวคิดเรื่อง “การให้เพื่อพัฒนาความผาสุก” ยังได้รับการสนับสนุนจากงานวิจัยของ เบญจมาศ ถาดแสง (2564) ซึ่งศึกษาอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุโรคเรื้อรังโดยใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณ (Soft KM) พบว่าการพัฒนาศักยภาพจิตอาสาเชิงจิตวิญญาณช่วยยกระดับความผาสุกของทั้งผู้ให้และผู้รับ โดยกระบวนการเรียนรู้ การสะท้อนคิด และการแบ่งปันความรู้ทางธรรม เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่สุขภาวะทางจิตวิญญาณอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดสากลของ Nichol et al. (2023) ที่อธิบายว่าการทำงานอาสาสมัคร (volunteering) สามารถเสริมสร้าง well-being ทั้งทางสังคม จิตใจ และร่างกาย เนื่องจากผู้ให้ได้รับความรู้สึกมีคุณค่า มีความหมายในชีวิต และเกิดความผูกพันทางอารมณ์กับชุมชน สิ่งเหล่านี้ช่วยให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณในระยะยาว เช่นเดียวกับจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมที่ใช้ “การให้โดยธรรม” เป็นฐานของความสุขและคุณค่าที่ยั่งยืน กล่าวโดยสรุป “ธรรมบุญญาวุธ 7 หมายเลข” เป็นรูปแบบการแบ่งปันที่เชื่อมโยง

คุณค่าภายในกับสังคมภายนอก แสดงให้เห็นว่าความผาสุกที่แท้จริงมิได้เกิดจากการครอบครอง แต่เกิดจาก “การให้ด้วยใจบริสุทธิ์” อันเป็นการพัฒนาทั้งจิต ปัญญา และสังคมไปพร้อมกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมและแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ของ เมธา หริมเทพาธิป และ รริช ตาแก้ว (2566) ที่มองว่าสังคมแห่งการให้ด้วยใจรู้จักพอ จะนำมาซึ่งความสมดุลและยั่งยืนของประเทศชาติ

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ในหลากหลายมิติเกี่ยวกับการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม โดยครอบคลุมทั้งด้านทฤษฎี ปฏิบัติ นโยบาย และจิตวิญญาณ ซึ่งเน้นย้ำถึงความสำคัญของการให้และการแบ่งปันในการพัฒนาจิตวิญญาณ การสร้างสุขภาวะที่ยั่งยืน และการพัฒนาสังคมบนฐานคุณธรรมโดยแสดงออกมาในรูปแบบแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

1. องค์ความรู้เชิงทฤษฎี (Theoretical Knowledge)

ผลการวิจัยได้ขยายความเข้าใจเกี่ยวกับ “คุณค่าของการให้” และ “ความผาสุกจากการแบ่งปัน” ในบริบทของการพัฒนาจิตวิญญาณ โดยพบว่า “การแบ่งปัน” มิใช่เพียงการให้วัตถุ แต่เป็น กระบวนการพัฒนาภายในของผู้ให้ ซึ่งประกอบด้วยเจตนา ความเข้าใจ และสำนึกในกรรมดี–กรรมชั่ว การให้ด้วยใจบริสุทธิ์ภายใต้หลัก “ให้แล้วคิดว่าจะไม่เอาอะไรจากใครให้ได้” สอดคล้องกับแนวคิดทานในพระพุทธศาสนาและหลัก “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่มุ่งลดกิเลส ความโลภ และความยึดติดในวัตถุ

2. องค์ความรู้เชิงปฏิบัติ (Practical Knowledge)

ผลการสังเคราะห์นำไปสู่ “รูปแบบการแบ่งปันเชิงบูรณาการ” (Integrated Sharing Model) ภายใต้หลัก ธรรมบุญญาวุธ 7 หมายเลข ซึ่งประกอบด้วยมิติอาหาร สุขภาพ การศึกษา สื่อ เศรษฐกิจ การเมือง และจิตวิญญาณ เป็นกรอบแนวคิดที่เชื่อมโยง “จิตอาสา–สังคม–ธรรมะ” เข้าด้วยกันอย่างสมดุล รูปแบบนี้สามารถประยุกต์ใช้เป็น โมเดลการพัฒนาสังคมบนฐานคุณธรรม (Moral-based Social Development Model) ที่มุ่งสร้างสุขภาวะอย่างยั่งยืนทั้งทางกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ โดยเฉพาะการสร้างพลังกลุ่ม

(Collective Spiritual Energy) ผ่านกิจกรรมค่ายสุขภาพ โรงเรียนของหนู สถาบันวิชชาราม และตลาดวิถีธรรม ซึ่งช่วยให้เกิดการเรียนรู้ร่วมและการพึ่งตนเอง

3. องค์ความรู้เชิงนโยบาย (Policy and Social Application)

องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยสามารถนำไปสู่การกำหนดแนวนโยบายการพัฒนาจิตอาสาและการจัดการสังคมในเชิงพุทธ โดยเสนอให้ภาครัฐและชุมชนใช้หลัก “บุญนิยม” เป็นกรอบในการส่งเสริมกิจกรรมจิตอาสา การพัฒนาชุมชน และการสร้างเศรษฐกิจเพื่อสังคม (Social Economy) ซึ่งมีรากฐานจากศีลธรรมและความพอเพียง แนวทางนี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ วชิรวัชร งามละม่อม (2560) ที่กล่าวถึง “ทาน” ในฐานะราชธรรมอันเป็นรากของการพัฒนาประเทศด้วยศีลธรรม และกับ เบญจมาศ ถาดแสง (2564) ที่พบว่าการพัฒนาศักยภาพจิตอาสาผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณก่อให้เกิดความผาสุกทั้งผู้ให้และผู้รับ

4. องค์ความรู้เชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Knowledge)

การวิจัยนี้ทำให้เห็นว่าความผาสุกทางจิตวิญญาณมิได้เกิดจากการหลีกหนีโลก แต่เกิดจากการอยู่ร่วมกันด้วยการให้และการแบ่งปันในชีวิตประจำวันอย่างมีสติ การปฏิบัติ “บุญญาวุธทั้ง 7” ทำให้จิตอาสาเข้าถึงสภาวะ self-transcending happiness หรือ “สุขที่หลุดพ้นจากความมีตัวตน” ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธจิตวิทยา

สรุป

การวิจัยเรื่องการให้คุณค่าและความผาสุกจากการแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม สรุปได้ว่าเป็นการศึกษาคุณค่าของการแบ่งปันเกิดจากพฤติกรรมการเสียสละสิ่งที่เป็นทรัพย์สมบัติของตนเองทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรมผ่านจิตวิญญาณของการแบ่งบันที่บริสุทธิ์ แบบไม่หวังผลตอบแทน ภายใต้แนวคิด “ให้แล้วคิดที่จะไม่เอาอะไรจากใครให้ได้” เป็นคุณงามความดีที่ยังผลเกิดขึ้นกับผู้ให้ทันที เนื่องจากจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมเชื่อชัดในเรื่องของวิบากกรรมดีกรรมชั่วที่ส่งผลต่อการกระทำ สร้างความผาสุกทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ เป็นการแบ่งปันที่มีความแตกต่างจากแบบฉบับของคนทั่วไป กล่าวคือ การแบ่งปันของคนทั่วไปจะแบ่งปันแบบมีเงื่อนไขมีความหวังผลบางอย่างจากการแบ่งปันนั้น แต่การแบ่งปันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมเป็นการแบ่งปันโดยไม่มีเงื่อนไข ส่งผลให้ใจไม่เป็นทุกข์ เพราะให้แล้วไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ แม้กระทั่งรอยยิ้มและคำขอบคุณ ซึ่งจิตอาสาแพทย์วิถีธรรมได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติ จนสามารถพัฒนาจิตใจของตนเพื่อการเป็นผู้แบ่งปันด้วยใจที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง เป็นการแบ่งปันที่ไม่มีเงื่อนไขให้ใจเป็นทุกข์ เป็นการแบ่งปันด้วยใจที่บริสุทธิ์ สร้างความผาสุกให้ทั้งผู้ให้และผู้รับ เป็นการแบ่งปันแบบมีปัญญา แบ่งปันโดยอยู่บนพื้นฐานของการประมาณทั้งสิ่งที่แบ่งปันและบุคคลที่ควรได้รับ ซึ่งการแบ่งปันนั้นต้องไม่เป็นการส่งเสริมกิเลสความโลภของผู้รับ ซึ่งรูปแบบการแบ่งปันของจิตอาสาที่สร้างคุณค่าและความผาสุกนั้น แสดงออกผ่านกระบวนทัศน์บุญญาวุธ 7 ที่จิตอาสาแพทย์วิถีธรรมน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนเกิดวิบากดีให้กับตนเองและสร้างกุศลให้กับเพื่อนมนุษย์ อันจะยังผลให้สังคมประเทศชาติเกิดความสงบสุข น่าอยู่ และผาสุกตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยพบว่า จิตอาสาแพทย์วิถีธรรมเห็นคุณค่าและความผาสุกที่เกิดจากการแบ่งปัน เพราะเชื่อมั่นในเรื่องของวิบากกรรมที่ส่งผลต่อการกระทำ และต้องการฝึกฝนตนเองให้ลด ละ เลิกกิเลสความโลภ เพื่อเข้าสู่เป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน จึงได้ฝึกฝนการแบ่งปันอย่างมีปัญญาอย่างต่อเนื่อง ด้วยใจที่ผ่องใส

ไร้กังวล ซึ่งเป็นแนวทางที่ปัจเจกชนทั่วไปเข้าใจและปฏิบัติได้ยาก จากผลการวิจัย ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. เสนอรูปแบบการแบ่งปันที่สร้างคุณค่าและความผาสุกสู่สังคม ควรเผยแพร่รูปแบบการแบ่งปันตามแนวทางของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ผ่านกระบวนการ “บุญญาวุธ 7” ได้แก่ (1) อาหารมังสวิรัติ (2) กสิกรรมไร้สารพิษ (3) สื่อสารบุญนิยม (4) พาณิชย์บุญนิยม (ตลาดวิถีธรรม) (5) การศึกษาบุญนิยม (โรงเรียนของหนู สถาบันวิชชาราม) (6) สุขภาพบุญนิยม (ค่ายสุขภาพ) และ (7) การเมืองบุญนิยม (การเมืองโลกุตระ) เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างคุณค่าและผาสุกในสังคมอย่างยั่งยืน

2. เผยแพร่ผลการวิจัยสู่ระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน ควรนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเผยแพร่สู่บุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม เพื่อให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน อันจะส่งผลให้เกิดคุณค่าและความผาสุกทั้งทางกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณของทั้งผู้ให้และผู้รับ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมโดยรวม

3. สร้างเครือข่ายจิตอาสาเพื่อขับเคลื่อนสังคมแห่งการแบ่งปัน ควรส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และขยายผลแนวทางบุญนิยมในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ เพื่อให้เกิดการแบ่งปันที่ยั่งยืนและเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมแห่งความเอื้ออาทร

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. เปรียบเทียบกลุ่มทางสังคมที่แตกต่างกัน ควรศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างหลายกลุ่มทางสังคม เช่น กลุ่มศาสนา อาชีพ หรือภูมิภาค เพื่อให้เห็นความแตกต่างของการให้คุณค่าและความผาสุกจากการแบ่งปันในบริบทที่หลากหลาย

2. ศึกษาค่านิยมและอัตลักษณ์เชิงคุณค่าของแต่ละกลุ่มสังคม ควรศึกษาค่านิยมร่วมและอัตลักษณ์เชิงคุณค่าของแต่ละกลุ่มทางสังคม เพื่อทำความเข้าใจรากฐานของพฤติกรรมการแบ่งปัน และนำไปสู่การสร้างแบบจำลองคุณค่าทางจิตวิญญาณที่เหมาะสมกับสังคมไทย

3. พัฒนานวัตกรรมการแบ่งปันเชิงสังคมเพื่อความผาสุก ควรต่อยอดผลการวิจัยครั้งนี้ไปสู่การออกแบบ “นวัตกรรมการแบ่งปัน” ที่สร้างคุณค่าและความผาสุกในระดับบุคคลและสังคม เพื่อพัฒนาเป็นนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ที่นำพาสังคมสู่ความอยู่เย็นเป็นสุข สงบ และสันติในระยะยาว

บรรณานุกรม

กุลยา ตันติผลาชีวะ. (2554). *การเลี้ยงดูเด็กก่อนวัยเรียน 3-5 ปี*. กรุงเทพมหานคร: โชติสุขการพิมพ์.

ใจเพชร กล้าจน. (2558). *จิตอาสาแพทย์วิถีพุทธเพื่อมวลมนุษยชาติ*. (ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนาภูมิภาค (สาธารณสุขชุมชน)). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.

ชนาพร ประพันธ์กาญจน์. (2564). *อิทธิพลของความหลากหลายทางการรู้คิดต่อพฤติกรรมการแบ่งปันความรู้โดยมีความขัดแย้งในเรื่องงานและความขัดแย้งในเรื่องความสัมพันธ์เป็นตัวแปรส่งผ่าน และมีงานที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันเป็นตัวแปรกำกับ*. (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). คณะจิตวิทยา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลิดา สินธุกุม และจุฑาทิพย์ ธรรมสิริวัฒน์. (2565). การจัดกิจกรรมการละเล่นไทยเพื่อพัฒนาทักษะทางสังคมของเด็กปฐมวัย. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และนวัตกรรม มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์*, *1*(1), 97–105. https://doi.org/10.14456/hsi.2022.8

ถนัด ยันต์ทอง. (2022). แนววิถี พุทธะ : การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมของสังคมไทย วัดป่าเลไลยก์ จังหวัดสุพรรณบุรี. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และนวัตกรรม มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์*, *1*(1), 1–15. https://doi.org/10.14456/hsi.2022.1

เธียรวิทย์ เสริมใหม่. (2561). รากฐานวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลตามหลักคาสอนทางพระพุทธศาสนา. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, *2*(1), 119–132.

เบญจมาศ ถาดแสง, นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช, และ วราภรณ์ แย้มมีศรี. (2564). ผลของการพัฒนาศักยภาพจิตอาสาด้วยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มีการสะท้อนคิดด้านจิตวิญญาณต่อความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้สูงอายุโรคเรื้อรัง. *พยาบาลสาร, 48*(3), 249–260.

มูลนิธิยุวพัฒน์. (2562). *สุขที่ได้ให้ (Give Happy)*. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2568, จาก https://www.yuvabadhanafoundation.org/th/ข่าวสาร/บทความทั่วไป/สุขที่ได้ให้-give-happy/

เมธา หริมเทพาธิป และ รริช ตาแก้ว. (2566). สังคมแห่งการแบ่งปันตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจักษ์ และวิธาน. *วารสารพุทธมัคค์,* 8(1), 54–65

วชิรวัชร งามละม่อม. (2560). ทาน : ราชธรรมพ่อแห่งแผ่นดิน. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. 11*(พิเศษ), 227–238.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของสังคมไทย ประจำปี 2565*. กองขับเคลื่อนและประเมินผลการพัฒนาสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

Bozeman, Barry. (2007). *Public Values and Public Interest: Counterbalancing Economic Individualism.* Georgetown University Press.

Nichol, B., Wilson, R., Rodrigues, A., & Haighton, C. (2024). Exploring the Effects of Volunteering on the Social, Mental, and Physical Health and Well-being of Volunteers: An Umbrella Review. *International Society for Third – Sector Research*, 35, 97–128. https://doi.org/10.1007/s11266-023-00573-z

Shalom H. Schwartz. (2022). *Understanding values: Schwartz theory of basic values*. Integration and Impremention Insight. Retrieved October 2025, From https://i2insights.org/2022/05/10/schwartz-theory-of-basic-values/

แนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิด ด้านพฤตินิสัย เพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง เรือนจำจังหวัดพังงา*

Guidelines For the Treatment and Rehabilitation of Inmates with Behavioral Offenses to Reduce Recidivism at Phang Nga Provincial Prison

[1]กิตติ์ธเนศ ฐานพงศ์วุฒิกุล, [2]สุดาภรณ์ กิจกุลนำชัย,
[3]อนันต์ มณีรัตน์ และ [4]ชานนท์ คันธฤทธิ์
[1]Kitthanet Thanaphongwutthikun, [2]Sudabhorn Khitkhulnamchai,
[3]Anan Maneerat and[4] Chanon Kantarit
วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม
Siam Technology College
[1]E-mail: 66008313028@siamtechno.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของสารนิพนธ์เรื่องแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง เรือนจำจังหวัดพังงา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเรือนจำจังหวัดพังงา เพื่อศึกษาปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงายังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก และ เพื่อหาแนวทางที่จะทำให้กระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 17 คน ใช้การเลือกแบบเจาะจงใช้กระบวนการตรวจสอบสามเส้าวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความทำการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเกิดจากการขาดบุคลากรผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยาและการบำบัดพฤติกรรมอย่างเพียงพอ ทำให้กระบวนการแก้ไขฟื้นฟูไม่สามารถเข้าถึงผู้ต้องขังได้ทั่วถึงรวมถึงงบประมาณและสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติของสังคมที่ยังไม่เปิดโอกาสให้ผู้พ้นโทษกลับคืนสู่ชุมชนอย่างเต็มที่ทำให้ผู้ต้องขังกลับไปกระทำผิดซ้ำปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดยังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำเกิดจากการขาดโอกาสด้านอาชีพและการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษผู้พ้นโทษรู้สึกโดดเดี่ยวและเลือกกลับไปกระทำผิดซ้ำ ทั้งนี้แนวทางในกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำ คือ การพัฒนาหลักสูตรบำบัดที่ครอบคลุมด้านจิตใจ พฤติกรรม การศึกษา และการฝึกอาชีพ ควบคู่กับการติดตามดูแลต่อเนื่องหลังพ้นโทษ

คำสำคัญ: แนวทางการบำบัด; การฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิด; การกระทำผิดซ้ำ; เรือนจำ; ระบบงานราชทัณฑ์

ABSTRACT

This research article is part of the thesis on the treatment and rehabilitation of offenders in the behavioral aspect to reduce recidivism of inmates at Phang Nga Provincial Prison. The objectives are to study the problems of treatment and rehabilitation of offenders in the behavioral aspect to reduce

* Received September 10, 2025; Revised October 30, 2025; Accepted October 30, 2025

recidivism of inmates at Phang Nga Provincial Prison. To study the factors that cause those who have gone through the treatment and rehabilitation process at Phang Nga Provincial Prison to reoffend. And to find ways to prevent recidivism from the treatment and rehabilitation process. This qualitative research was conducted. The researcher selected a sample of 17 people. Purposive sampling was used. Triangulation was used to analyze the data by interpreting and drawing inductive conclusions. Content analysis was conducted.

Research findings indicate that the problem of behavioral rehabilitation and treatment for offenders to reduce recidivism stems from a lack of adequate psychological and behavioral therapy specialists, which prevents the rehabilitation process from reaching all inmates. Furthermore, budget constraints and unsupportive environments hinder behavioral change, while social attitudes do not fully allow ex-offenders to reintegrate into the community, leading to recidivism. Factors contributing to recidivism among those undergoing rehabilitation include a lack of career opportunities and social acceptance after release. Ex-offenders feel isolated and choose to reoffend. The approach to rehabilitating offenders to prevent recidivism involves developing a comprehensive treatment curriculum that addresses psychological, behavioral, educational, and vocational training, along with ongoing post-release monitoring and care.

Keywords: Guidelines for therapy; Rehabilitation of Offenders; Recidivism; Prison; Correctional System

บทนำ

ปัจจุบันกระบวนการยุติธรรม กฎหมาย และปัจจัยความเป็นอยู่ได้ทำให้จำนวนของผู้ต้องขังมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทั้งสภาพปัญหาของเศรษฐกิจ สังคม และปัญหาปากท้องที่ผู้กระทำผิดมักใช้เป็นข้ออ้างในการกระทำผิด เพื่อหาเหตุผลสนับสนุนการกระทำผิดของตนเอง (United Nations Office on Drugs and Crime, 2024) และนอกจากผู้กระทำผิดรายใหม่ที่ส่งผลให้ปริมาณผู้ต้องขังเพิ่มขึ้น อีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลไม่แพ้กันคือผู้กระทำผิดรายเก่าหรือผู้กระทำผิดซ้ำ ที่ได้รับการปล่อยตัวหรือพ้นโทษก็หวนไปกระทำผิดซ้ำอีก โดยอ้างว่าไม่มีงานทำ สังคมไม่ยอมรับหรือไม่ให้โอกาส (Connell et al., 2023; Tuschick et al., 2024) ซึ่งส่งผลกระทบต่อปริมาณของจำนวนผู้ต้องขังที่เพิ่มมากขึ้นไปอีก

จากสภาพปัญหาดังกล่าวกระทรวงยุติธรรม กรมราชทัณฑ์ ไม่เพียงแต่เน้นย้ำมาตรการควบคุมผู้ต้องขังให้รับโทษในเรือนจำให้ครบระยะเวลาตามคำพิพากษาของศาลเท่านั้น แต่ยังเน้นย้ำการแก้ไขบำบัดฟื้นฟู และ พัฒนาพฤตินิสัยของผู้กระทำผิดในระหว่างต้องโทษเพื่อคืนคนดีสู่สังคมแต่จากการดำเนินงานที่ผ่านมากลับสวนทางกับจำนวนผู้กระทำผิดที่ยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงเกิดคำถามว่าแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดยังสามารถแก้ไขหรือเพิ่มเติมกระบวนการอะไรเพื่อให้แนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดสามารถปรับเปลี่ยนพฤตินิสัยของผู้กระทำผิดและไม่หวนไปกระทำผิดซ้ำภายหลังพ้นโทษ (Arbour et al., 2024; Graves & Fendrich, 2024; Smith et al., 2024)

ทั้งนี้อัตราการกระทำผิดซ้ำในฐานข้อมูลนี้ หมายถึง แม้ว่าอัตราการกระทำผิดซ้ำ (Recidivism Rates/Reoffending Rates) จะยังไม่มีการให้คำนิยามและแนวทางการเก็บข้อมูลที่เป็นสากลและถูกต้องตรงกันหมดทุกประการ เนื่องจากมีหลายประเด็นที่ยังไม่มีข้อสรุปและมักขึ้นอยู่กับการพิจารณาแนวทางที่เหมาะสมของระบบงานราชทัณฑ์แต่ละประเทศ เช่น การกระทำผิดครั้งใหม่นั้นจะพิจารณาข้อมูลตั้งแต่ชั้นการ

ถูกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือไม่ (Re-arrest) หรือจะพิจารณาข้อมูลในชั้นการพิจารณาคดีที่มีคำพิพากษาเด็ดขาดว่ากระทำผิดจริง (Reconviction) หรือบางกรณีจะพิจารณาข้อมูลการถูกพิพากษาส่งตัวเข้าคุมขังในเรือนจำ (Reimprisonment/reincarceration) เท่านั้น เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีประเด็นของกรอบระยะเวลาในการติดตามผล (Follow-up period) ภายหลังการปล่อยตัวผู้ต้องขังว่าควรใช้เกณฑ์ระยะเวลากี่ปีซึ่งแนวทางสากลที่ต่างประเทศนำมาใช้นั้นมีหลากหลาย เช่น 1 ปี 3 ปี และ 5 ปี ฯลฯ ตามที่เห็นควรเหมาะสม

จากสถิติการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง ข้อมูล ณ วันที่ 7 พฤศจิกายน 2567 โดยแสดงอัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว 3 ปี ล่าสุดโดยมีระยะเวลาติดตามพฤติกรรม 1 ปี ในปี พ.ศ. 2564 มีการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว คิดเป็น 11.96 % ในปี พ.ศ.2565 มีการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว คิดเป็น 17.14 % ในปี พ.ศ.2566 มีการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว คิดเป็น 20.50 % จะเห็นได้ ว่าจากสถิติอัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว 3 ปี ล่าสุดโดยมี ระยะเวลาติดตามพฤติกรรม 1 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2564 – พ.ศ.2566 ถึงแม้จะมีอัตราลดลง แต่ถ้ามองในภาพใหญ่ก็ยังคงอยู่ในอัตราที่ใกล้เคียงกันไม่ได้ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ (Thailand Institute of Justice & United Nations Office on Drugs and Crime, 2021) จากการแสดงอัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัวตามช่วงปีงบประมาณ ข้อมูล ณ วันที่ 23 กันยายน 2566 โดยแสดงอัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง ที่ได้รับการปล่อยตัว 10 ปี ล่าสุดโดยมีระยะเวลาติดตามพฤติกรรม 3 ปี การติดตามในปีที่ 1 ที่ ได้รับการปล่อยตัวระหว่างปี พ.ศ.2556 - 2564 เป็นระยะเวลา 9 ปี มีการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัวระหว่าง 11.95 % - 16.03 % การติดตามในปีที่ 2 ที่ได้รับการ ปล่อยตัวระหว่างปี พ.ศ.2556 - 2563 เป็นระยะเวลา 8 ปี มีการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ ได้รับการปล่อยตัวระหว่าง 23.18 % - 26.87 % และการติดตามในปี 3 ที่ได้รับการปล่อยตัว ระหว่างปี พ.ศ.2556 – 2562 เป็นระยะเวลา 7 ปี มีการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการ ปล่อยตัวระหว่าง 31.89 % - 35.13 % จะเห็นได้ว่าจากสถิติอัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง ที่ได้รับการปล่อยตัวระหว่างปี พ.ศ.2556 – 2564 เป็นระยะเวลา 9 ปี โดยมีระยะเวลาติดตามพฤติกรรม 3 ปี ที่ได้รับการปล่อยตัว ปรากฏว่าอัตราการกระทำผิดซ้ำยังคงอยู่ในอัตราที่ใกล้เคียงกัน ไม่ได้ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ จากแสดงอันดับประเภทคดีที่มีอัตราการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัวในปีงบประมาณ 2568 ข้อมูล ณ วันที่ 7 พฤศจิกายน 2567 โดยแสดงให้เห็น 5 อันดับของการกระทำซ้ำ ได้แก่ อันดับที่ 1 ความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด 68.35 % อันดับที่ 2 ความผิด เกี่ยวกับทรัพย์ 12.87% อันดับที่ 3 อื่น ๆ 8.70 % อันดับที่ 4 ความผิดเกี่ยวกับชีวิตและร่างกาย 5.67 % และอันดับที่ 5 ความผิดเกี่ยวกับเพศ 2.04 % เพื่อจะได้เห็นว่าแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดควรจะเน้นหนักในความผิดแต่ละประเภทตามสถิติประเภทคดีที่มีอัตรา การกระทำผิดซ้ำต่อไป (Thailand Institute of Justice, 2021)

อย่างไรก็ดีสำหรับการกระทำผิดซ้ำ (Recidivism/reoffending) ในระบบฐานข้อมูล RecStats นี้จะหมายถึงผู้ต้องขังที่ถูกปล่อยตัวออกจากเรือนจำไปแล้วทั้งกรณีพ้นโทษแบบมีเงื่อนไขและไม่มีเงื่อนไขในช่วงปีงบประมาณหนึ่ง ๆ แล้วหวนกลับมากระทำผิดซ้ำโดยถูกส่งตัวเข้าสู่เรือนจำอีกครั้งทั้งในกรณีผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาคดี และผู้ต้องขังภายในระยะเวลาช่วงหนึ่งที่กำหนดไว้หลังการปล่อยตัวดังกล่าว โดยในภาพรวมของระบบฐานข้อมูล RecStats จะใช้กรอบระยะเวลาติดตามผลแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ 1 ปี 2 ปี และ 3 ปีงบประมาณ

จากสถิติการกระทำผิดซ้ำของกรมราชทัณฑ์สู่กรณีศึกษาเรือนจำจังหวัดพังงา ซึ่งตั้งอยู่เลขที่ 51/1 หมู่ 3 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา 82000 หมายเลขโทรศัพท์ 07 648 1524 มีเนื้อที่ 35 ไร่เศษ แบ่งออกเป็น 7 แดนควบคุม ประกอบด้วย แดนควบคุม 1, แดนควบคุม 2, แดนแรกรับ, แดนหญิง, แดน

พยาบาล, แดนการศึกษา, และแดนสูทกรรม อีกทั้งยังมีเรือนจำชั่วคราวบ้านกระโสม ตั้งอยู่ หมู่ 1 ตำบลกระโสม อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา 82130 มีจำนวนผู้ต้องขังชาย 1,134 คน, ผู้ต้องขังหญิง 421 คน, ผู้ต้องขังชายประจำอยู่เรือนจำชั่วคราว 37 คน รวมจำนวน ผู้ต้องขังทั้งสิ้น 1,802 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 7 พฤศจิกายน 2567) โดยแบ่งภารกิจออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ จำนวน 8 ฝ่าย ประกอบด้วย ฝ่ายควบคุมผู้ต้องขัง ฝ่ายบริหารทั่วไป ฝ่ายทัณฑปฏิบัติ ฝ่ายจำแนกลักษณะผู้ต้องขัง ฝ่ายฝึกวิชาชีพผู้ต้องขัง ฝ่ายสวัสดิการและสงเคราะห์ผู้ต้องขัง ฝ่ายสงเคราะห์ผู้ต้องขัง และฝ่ายการศึกษาและพัฒนาจิตใจ โดยเฉพาะฝ่ายการศึกษาและพัฒนาจิตใจมีภารกิจหลักในการดำเนินกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเรือนจำจังหวัดพังงา Kaewsrinual & Choosakoonkraing (2023) ในส่วนของการให้การศึกษาในทุกระดับชั้นและการจัดอบรมบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดตามโปรแกรมหรือโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสำหรับกลุ่มผู้เสพและผู้ค้ารายย่อยโครงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในรูปแบบชุมชนบำบัด โครงการตามลักษณะคดีและพฤติการณ์การกระทำผิดเป็นต้น ซึ่งเรือนจำจังหวัดพังงาได้รับการจัดสรรงบประมาณ หลักสูตร ตารางการฝึกอบรมและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการจัดโครงการหรือโปรแกรมต่าง ๆ ในช่วงปีงบประมาณจากกรมราชทัณฑ์ เพื่อให้ฝ่ายการศึกษาและพัฒนาจิตใจดำเนินกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเรือนจำจังหวัดพังงา ทั้งนี้กระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดของเรือนจำจังหวัดพังงาเพื่อการคืนคนดีสู่สังคม (Sukkasem, 2023)

ปัจจุบันกรมราชทัณฑ์ได้กำหนดนโยบายให้เรือนจำ / ทัณฑสถานทั่วประเทศนำกระบวนบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน คือ ด้านการศึกษา ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านการพัฒนาพฤตินิสัย ด้านการฝึกวิชาชีพ เป็นต้น

ด้านการศึกษา มีการศึกษาตั้งแต่ระดับประถม มัธยมต้น และมัธยมปลาย จากการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ และประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงจากวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีพังงา ระดับอนุปริญญา จากวิทยาลัยชุมชนพังงา และระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หากแต่เป็นการศึกษาตามอัธยาศัยไม่ได้บังคับแม้กระทั่งระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานตามกฎหมายก็ตาม

ด้านการพัฒนาจิตใจได้ประสานกับผู้นำศาสนา พุทธ คริสต์ อิสลาม ตามการนับถือของ ผู้กระทำผิดในการเข้ามาให้ความรู้ตามหลักศาสนา เพื่อเป็นการใช้ศาสนาในการพัฒนาจิตใจ ผู้กระทำผิด

ด้านการพัฒนาพฤตินิสัยได้ประสานบุคลากรจากสาธารณสุขจังหวัดพังงา เข้ามาให้การอบรมตามหลักสูตรต่าง ๆ ที่กรมราชทัณฑ์กำหนด เช่น โครงการบำบัดฟื้นฟูผู้เสพยาเสพติด โครงการ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสำหรับผู้เสพและผู้ค้ารายย่อยโครงการตามลักษณะคดี เป็นต้น

ด้านการฝึกวิชาชีพได้ประสานศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานเข้ามาให้ความรู้ในด้านวิชาชีพต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น วิชาชีพช่างไฟฟ้า วิชาชีพช่างเชื่อม วิชาชีพช่างก่อสร้าง วิชาชีพ ช่างตัดผม การทำขนม และความรู้ด้านคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดมีหลากหลายมิติแต่ยังไม่สามารถที่จะบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดได้อย่างเป็นรูปธรรม จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัย เพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง เรือนจำจังหวัดพังงา พ.ศ.2566 เนื่องจากปัจจุบันกระบวนการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดที่มีอยู่อย่างหลากหลายด้านนั้นยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนพฤตินิสัยของผู้กระทำผิดได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในแง่ของสังคมที่ยังไม่ยอมรับผู้กระทำผิดที่ได้รับการพ้นโทษจากเรือนจำหรือผู้ประกอบการยังไม่กล้ารับเข้าทำงาน รวมทั้งในแง่ของตัวผู้กระทำความผิดเองที่กลับไปกระทำความผิดซ้ำผู้ศึกษาจึงเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมี

การศึกษาแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำความผิดในแง่มุมต่างๆ เพื่อชี้ถึงปัญหาอันนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้กระบวนการนี้ตอบโจทย์ต่อนโยบายของกรมราชทัณฑ์ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเรือนจำจังหวัดพังงา
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงายังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก
3. เพื่อหาแนวทางที่จะทำให้กระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยใช้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 17 คน ประกอบไปด้วย 3 ส่วน ได้แก่

1.1 เจ้าหน้าที่งานการศึกษาของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 1 คน
1.2 เจ้าหน้าที่งานพัฒนาพฤตินิสัยของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 1 คน
1.3 เจ้าหน้าที่งานพัฒนาจิตใจของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 1 คน
1.4 ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการควบคุมผู้ต้องขังของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 7 คน
1.5 ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการบริหารภารกิจของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 7 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเรือนจำจังหวัดพังงา

ตอนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงายังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก

ตอนที่ 3 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวทางที่จะทำให้กระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษานำแบบสัมภาษณ์ไปแจกให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดของเรือนจำจังหวัดพังงา จำนวน 17 คน ด้วยตนเองและเก็บแบบสัมภาษณ์กลับคืนพร้อมตรวจสอบความครบถ้วนให้ได้ตามจำนวนที่กำหนด

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการตรวจสอบข้อมูลก่อนทำการวิเคราะห์ซึ่งการตรวจสอบข้อมูลที่ใช้ คือ การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า โดยการพิสูจน์ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบของข้อมูลนั้นจะต้องตรวจสอบแหล่งที่มา 3 แหล่งได้แก่ เวลา สถานที่ และ บุคคล เมื่อได้ข้อมูลจาการสังเกต บันทึก สัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยผู้วิจัยใช้การจัดเรียงข้อมูลตามเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิด ด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขัง เรือนจำจังหวัดพังงา ตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1) การจัดระเบียบข้อมูล (Data Organizing) โดยผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และเรียบเรียงลำดับเนื้อหาเช่นกัน

2) การจัดแสดงข้อมูล (Data Display) หลังจากจัดระเบียบข้อมูลแล้วเสร็จ ผู้วิจัยนำข้อมูลเหล่านั้นมาแสดงด้วยการพิมพ์เนื้อหา และลำดับกิจกรรมที่สอดคล้องกับการลงเก็บข้อมูลเชิงพื้นที่

3) การหาข้อสรุป การตีความและการตรวจสอบความถูกต้องประเด็นของผลการวิจัย โดยการสังเคราะห์ ตีความ หาข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาอภิปรายผลร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการทบทวน เอกสารที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำผลการวิจัยที่สรุปและตีความมาเรียบเรียงเป็นผลการศึกษาผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีนำมาสร้างข้อสรุปผลเป็นกรอบแนวคิด โดยปกติแล้วผู้เขียนจะนำวิธีการวิเคราะห์มาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุปในการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งส่วนใหญ่ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์จะเป็นข้อความบรรยาย (Descriptive) ซึ่งได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก 2) การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) คือ การกระทำกับข้อมูลที่ได้จากเอกสารโดยใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) คือ การตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น แล้วจึงลงมือสรุปโดยการเขียนบรรยายเชิงพรรณา

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเกิดจากการขาดบุคลากรผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยาและการบำบัดพฤติกรรมอย่างเพียงพอ ทำให้กระบวนการแก้ไขฟื้นฟูไม่สามารถเข้าถึงผู้ต้องขังได้ทั่วถึงรวมถึงงบประมาณและสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติของสังคมที่ยังไม่เปิดโอกาสให้ผู้พ้นโทษกลับคืนสู่ชุมชนอย่างเต็มที่ทำให้ผู้ต้องขังกลับไปกระทำผิดซ้ำ

ปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเรือนจำจังหวัดพังงา

การบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังจังหวัดพังงาเพื่อลดการหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำจำเป็นต้องเริ่มจากการประเมินรายบุคคลอย่างละเอียดเพื่อระบุปัญหาเชิงลึกทั้งด้านจิตใจ พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมเดิมที่ผู้ต้องขังเคยเผชิญ การบำบัดทางจิตวิทยาและการรักษาสุขภาพจิตต้องดำเนินควบคู่กับการบำบัดผู้ติดสารเสพติดอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถจัดการกับแรงกระตุ้นเสี่ยงในการกลับไปกระทำผิดอีกครั้ง ในขณะเดียวกันควรมีการฝึกทักษะชีวิตเพื่อเสริมความสามารถในการควบคุมอารมณ์ การตัดสินใจ และการปรับตัวต่อสังคมที่เปลี่ยนแปลง หลักสูตรฝึกอาชีพควรถูกออกแบบให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานจริงและสามารถออกใบรับรองเพื่อใช้สมัครงานหลังพ้นโทษได้ โดยควรสร้างความร่วมมือกับภาคเอกชนและสถานประกอบการท้องถิ่นเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้พ้นโทษมีงานทำอย่างมั่นคง และควรจัดกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม เช่น การทำประโยชน์ต่อสังคม กิจกรรมศาสนา และการฝึกสมาธิเพื่อสร้างจิตสำนึกที่เข้มแข็ง นอกจากนี้ผู้ต้องขังควรได้รับการแนะแนวด้านการเงินและการจัดการชีวิตส่วนตัวเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการใช้ชีวิตหลังพ้นโทษ พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายเพื่อนเชิงบวกเพื่อช่วยลดแรงกดดันจากสภาพแวดล้อมเดิมที่เสี่ยงต่อการกระทำผิด การอบรมครอบครัวผู้ต้องขังจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้สามารถสนับสนุนและปรับตัวร่วมกับผู้พ้นโทษได้ ขณะเดียวกันชุมชนต้องได้รับการรณรงค์เพื่อปรับทัศนคติ ลดอคติ และเปิดพื้นที่ให้ผู้พ้นโทษสามารถกลับมาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้ ภาครัฐควรจัดระบบกองทุนสนับสนุนด้านอาชีพ การประกอบ

ธุรกิจส่วนตัว และกิจกรรมสร้างเสริมศักยภาพอื่น ๆ ขณะที่องค์กรการกุศลและภาคประชาสังคมควรเข้ามามีบทบาทในการสร้างเครือข่ายสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง การจัดตั้งศูนย์ฟื้นฟูชุมชนเป็นพื้นที่กลางในการให้คำปรึกษาและฝึกอบรมหลังพ้นโทษจะช่วยให้ผู้พ้นโทษไม่รู้สึกโดดเดี่ยวและมีพื้นที่ปลอดภัยในการปรับตัว ระบบติดตามผู้พ้นโทษควรมีพี่เลี้ยงหรือโค้ชชีวิตที่สามารถให้คำแนะนำ ปรึกษา และประคับประคองในระยะเปลี่ยนผ่านเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการบำบัดและฟื้นฟู การบูรณาการความร่วมมือระหว่างเรือนจำ หน่วยงานท้องถิ่น มหาวิทยาลัย สถานประกอบการ องค์กรศาสนา และภาคประชาสังคมเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อออกแบบกิจกรรมและโครงการที่สอดคล้องและยั่งยืน นอกจากนี้การสร้างแรงบันดาลใจผ่านตัวอย่างผู้พ้นโทษที่ประสบความสำเร็จจะช่วยเสริมกำลังใจและความหวังแก่ผู้ต้องขัง การพัฒนาทักษะดิจิทัลและเทคโนโลยีสารสนเทศจะช่วยให้ผู้พ้นโทษสามารถปรับตัวเข้าสู่โลกการทำงานยุคใหม่ได้ การประเมินผลการบำบัดและฟื้นฟูอย่างสม่ำเสมอจะช่วยให้สามารถปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมและตรงกับความต้องการของผู้ต้องขังแต่ละราย การสร้างบรรยากาศภายในเรือนจำที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและสนับสนุนการพัฒนาตนเอง จะช่วยลดความเครียดและพฤติกรรมเสี่ยงที่อาจนำไปสู่การกระทำผิด การจัดกิจกรรมกีฬา ศิลปะ และกิจกรรมสร้างสรรค์อื่น ๆ จะช่วยให้ผู้ต้องขังได้เรียนรู้การทำงานเป็นทีมและการแสดงออกเชิงบวก การสนับสนุนด้านกฎหมายเพื่อให้ผู้พ้นโทษเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานและสวัสดิการสังคมจะช่วยให้พวกเขามีความมั่นคงและลดแรงกดดันในการกลับไปกระทำผิด การสร้างชุมชนต้นแบบที่สามารถต้อนรับและสนับสนุนผู้พ้นโทษอย่างจริงจังจะเป็นตัวอย่างให้พื้นที่อื่น ๆ ปฏิบัติตามและลดอคติในระดับสังคม การมีมาตรการจูงใจทางภาษีสำหรับผู้ประกอบการที่รับผู้พ้นโทษเข้าทำงานจะช่วยเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้อย่างมั่นคง การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่เรือนจำและผู้เกี่ยวข้องด้านการบำบัดและฟื้นฟูเพื่อเพิ่มทักษะการแนะแนวและการให้คำปรึกษาเชิงลึกจะช่วยให้กระบวนการบำบัดมีคุณภาพ การสร้างเครือข่ายพี่เลี้ยงและอาสาสมัครชุมชนเพื่อคอยสนับสนุนผู้พ้นโทษอย่างต่อเนื่องจะช่วยลดความเสี่ยงในการหวนกลับไปกระทำผิด และการดำเนินงานอย่างบูรณาการและต่อเนื่องของทุกภาคส่วนจะนำไปสู่การสร้างโอกาสให้ผู้พ้นโทษสามารถกลับคืนสู่สังคมอย่างมั่นคง ลดการตีตราและความเสี่ยงต่อการกระทำผิดซ้ำได้อย่างยั่งยืนในระยะยาว

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดยังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำเกิดจากการขาดโอกาสด้านอาชีพและการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษผู้พ้นโทษรู้สึกโดดเดี่ยวและเลือกกลับไปกระทำผิดซ้ำ

ปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงายังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก

ผู้ให้สัมภาษณ์หลายท่านชี้ตรงกันว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงายังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำเริ่มจากข้อจำกัดด้านบุคลากรและทรัพยากรที่ไม่เพียงพอทำให้การดูแลไม่ครอบคลุมและต่อเนื่องเพียงพอสำหรับผู้ต้องขังทุกคน นักจิตวิทยาและเจ้าหน้าที่บำบัดสะท้อนว่าผู้ต้องขังหลายรายมีปัญหาสะสมทางจิตใจและพฤติกรรมที่ซับซ้อน หากไม่ได้รับการดูแลเฉพาะบุคคลตั้งแต่ในเรือนจำจึงมีแนวโน้มกลับไปทำผิด นักสังคมสงเคราะห์ระบุว่าครอบครัวหลายครอบครัวไม่พร้อมสนับสนุนผู้พ้นโทษหรือขาดความเข้าใจในการปรับตัวร่วมกัน ทำให้ผู้พ้นโทษบางคนรู้สึกโดดเดี่ยวและกลับไปพึ่งพาสภาพแวดล้อมเก่าที่เสี่ยงต่อการกระทำผิดอีกครั้ง ครูฝึกอาชีพชี้ว่าหลักสูตรฝึกอาชีพในเรือนจำไม่สอดคล้องกับตลาดแรงงานจริงและไม่มีการรับรองทักษะอย่างเป็นทางการ ทำให้ผู้พ้นโทษขาดโอกาสในการหางานที่มั่นคง อดีตผู้ต้องขังให้ความเห็นว่าแม้มีความตั้งใจจะปรับตัว แต่เมื่อออกไปยังสังคมที่ตีตราและไม่ยอมรับก็หมดแรงจูงใจ นักวิชาการด้านอาชญาวิทยาอธิบายว่าการบำบัดยังเน้นเชิงทฤษฎีมากกว่าการฝึกปฏิบัติและทักษะชีวิต ทำให้การปรับพฤติกรรมไม่ยั่งยืน เจ้าหน้าที่สาธารณสุขชี้ว่าผู้ต้องขังบางรายมีปัญหาสุขภาพกายและจิตที่ซับซ้อน หากไม่ได้รับการรักษาและติดตามอย่างต่อเนื่องก็เสี่ยงกลับไปกระทำผิด พระสงฆ์และอาสาสมัครใน

เรือนจำระบุว่าการเสริมคุณธรรมและจริยธรรมต้องต่อเนื่องและเชื่อมโยงกับชีวิตจริงของผู้พ้นโทษ มิฉะนั้นจะไม่เกิดผลนัก ผู้ประกอบการท้องถิ่นสะท้อนว่าผู้พ้นโทษขาดโอกาสทำงานจริงและไม่มีระบบสนับสนุน ทำให้ต้องกลับไปอยู่กับสภาพแวดล้อมเดิมที่เสี่ยงต่อการกระทำผิด เจ้าหน้าที่ตำรวจและหน่วยงานท้องถิ่นให้ความเห็นว่าการติดตามและเฝ้าระวังผู้พ้นโทษยังมีข้อจำกัดและไม่ทั่วถึง ผู้พ้นโทษบางคนกลับไปคบเพื่อนเก่าที่เคยกระทำผิดร่วมกัน ญาติผู้ต้องขังระบุว่าบางครอบครัวมีข้อขัดแย้งภายในบ้านที่ทำให้ผู้พ้นโทษกลับไปพฤติกรรมเดิม นักกฎหมายชี้ว่ากฎหมายและนโยบายบางอย่างยังไม่เอื้อต่อการฟื้นฟูและสร้างโอกาสให้ผู้พ้นโทษเข้าสู่สังคมอย่างเท่าเทียม นักวิจัยท้องถิ่นสรุปว่าการขาดเครือข่ายชุมชนและความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้กระบวนการฟื้นฟูไม่ครบวงจรและเกิดช่องว่างให้ผู้พ้นโทษกลับไปกระทำผิด นักจิตวิทยาย้ำว่าผู้พ้นโทษบางรายมีความวิตกกังวลและขาดทักษะในการแก้ปัญหาเชิงสังคม ทำให้เมื่อเผชิญปัญหาชีวิตจริงมักหวนกลับไปกระทำผิด ครูฝึกอาชีพและเจ้าหน้าที่ชี้ว่าการขาดแรงจูงใจจากสังคมและชุมชนทำให้ผู้พ้นโทษท้อแท้และไม่สามารถปรับตัวได้ ผู้สัมภาษณ์หลายคนสะท้อนว่าการตีตราทางสังคมและการปฏิเสธโอกาสทำงานหรือศึกษาเพิ่มเป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้ผู้พ้นโทษหวนกลับไปทำผิดอีกครั้ง นอกจากนี้ปัญหาสารเสพติดที่ยังไม่ได้รับการบำบัดหลังพ้นโทษทำให้มีความเสี่ยงสูง นักวิชาการชี้ว่าการฝึกอบรมทักษะชีวิต การสร้างแรงบันดาลใจ และการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมยังไม่ต่อเนื่องและไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้พ้นโทษ เจ้าหน้าที่สังคมสงเคราะห์และอาสาสมัครย้ำว่าการสร้างเครือข่ายเพื่อนเชิงบวก การให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนทางอาชีพเป็นปัจจัยที่สำคัญในการลดการกลับไปกระทำผิด แต่ปัจจุบันยังขาดความต่อเนื่องและระบบสนับสนุนที่เป็นรูปธรรม นักวิจัยสรุปว่าหากไม่มีการบูรณาการระหว่างเรือนจำ ครอบครัว ชุมชน ภาคเอกชน และหน่วยงานรัฐอย่างจริงจัง ช่องว่างเหล่านี้จะยังคงทำให้ผู้พ้นโทษจำนวนไม่น้อยหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำและเกิดวงจรความผิดซ้ำที่ยากจะตัดขาดในระยะยาว

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ปัจจัยที่ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดยังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำเกิดจากการขาดโอกาสด้านอาชีพและการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษผู้พ้นโทษรู้สึกโดดเดี่ยวและเลือกกลับไปกระทำผิดซ้ำ

แนวทางที่จะทำให้กระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีก

ผู้ให้สัมภาษณ์หลายท่านเห็นตรงกันว่าแนวทางสำคัญที่จะทำให้กระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดของเรือนจำจังหวัดพังงาประสบความสำเร็จและลดการหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำเริ่มจากการประเมินปัญหาเชิงลึกของผู้ต้องขังแต่ละรายเพื่อจัดทำแผนฟื้นฟูเฉพาะบุคคล นักจิตวิทยาและเจ้าหน้าที่บำบัดชี้ว่าการดูแลด้านจิตใจและพฤติกรรมต้องดำเนินอย่างต่อเนื่องทั้งในเรือนจำและหลังพ้นโทษ พร้อมกับการฝึกทักษะชีวิต เช่น การจัดการอารมณ์ การตัดสินใจ และการแก้ไขปัญหาเชิงสังคม ครูฝึกอาชีพระบุว่าหลักสูตรฝึกอาชีพควรสอดคล้องกับตลาดแรงงานจริงและสามารถออกใบรับรองเพื่อใช้สมัครงานได้ นักวิชาการด้านอาชญาวิทยาเห็นว่าการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมผ่านกิจกรรมทางศาสนา การทำประโยชน์ต่อสังคมและการฝึกสมาธิจะช่วยให้ผู้ต้องขังสร้างจิตสำนึกที่เข้มแข็ง ขณะที่ผู้ประกอบการท้องถิ่นเสนอให้ภาครัฐสร้างมาตรการจูงใจ เช่น การลดหย่อนภาษี เพื่อส่งเสริมการจ้างงานผู้พ้นโทษ อดีตผู้ต้องขังให้ความเห็นว่าการสร้างเครือข่ายเพื่อนเชิงบวกและการให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่องจะช่วยลดแรงดึงกลับไปสู่สภาพแวดล้อมเดิมที่เสี่ยงต่อการกระทำผิด ครอบครัวผู้ต้องขังควรได้รับการอบรมเพื่อเข้าใจและสนับสนุนการปรับตัวของผู้พ้นโทษ อาสาสมัครชุมชนเห็นว่าการสร้างศูนย์ฟื้นฟูชุมชนและเครือข่ายสนับสนุนหลังพ้นโทษจะช่วยให้ผู้พ้นโทษไม่รู้สึกโดดเดี่ยวและสามารถปรับตัวได้ง่ายขึ้น นักวิจัยท้องถิ่นระบุว่าการบูรณาการความร่วมมือระหว่างเรือนจำ หน่วยงานรัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และองค์กรศาสนาจะช่วยให้โครงการฟื้นฟูมีความต่อเนื่องและยั่งยืน เจ้าหน้าที่สังคมสงเคราะห์ชี้ว่าการฝึกอบรมทักษะชีวิต ทักษะอาชีพ และทักษะดิจิทัลจะช่วยให้ผู้พ้นโทษ

สามารถแข่งขันในตลาดแรงงานและลดความเสี่ยงกลับไปกระทำผิดอีกครั้ง พระสงฆ์และผู้นำศาสนาเห็นว่าการสนับสนุนด้านจิตวิญญาณและกิจกรรมเชิงคุณธรรมควรมีความต่อเนื่องเพื่อสร้างความมั่นคงภายในจิตใจของผู้พ้นโทษ นักกฎหมายระบุว่าการปรับปรุงกฎหมายและนโยบายให้เอื้อต่อการกลับคืนสู่สังคมจะช่วยสร้างโอกาสและลดการตีตราทางสังคม ผู้ประกอบการและสถานประกอบการเสนอให้มีโครงการฝึกงานระหว่างเรือนจำและสถานประกอบการจริงก่อนพ้นโทษเพื่อให้เกิดประสบการณ์และทักษะพร้อมทำงาน นักวิชาการชี้ว่าการติดตามผู้พ้นโทษผ่านพี่เลี้ยงหรือโค้ชชีวิตจะช่วยให้เกิดความต่อเนื่องและลดความเสี่ยงกลับไปกระทำผิด อดีตผู้ต้องขังหลายคนเห็นว่าการมีแรงบันดาลใจจากกรณีตัวอย่างผู้ที่ปรับตัวสำเร็จจะช่วยสร้างกำลังใจ นักจิตวิทยาย้ำว่าการให้คำปรึกษาเชิงจิตวิทยาต้องต่อเนื่องและครอบคลุมทุกกลุ่มผู้พ้นโทษ ครูฝึกอาชีพและเจ้าหน้าที่ชี้ว่าการสนับสนุนด้านทุนประกอบอาชีพหลังพ้นโทษและโครงการช่วยเหลือการประกอบธุรกิจส่วนตัวเป็นปัจจัยสำคัญ นักวิจัยระบุว่าการจัดกิจกรรมกีฬา ศิลปะ และกิจกรรมสร้างสรรค์จะช่วยให้ผู้พ้นโทษเรียนรู้การทำงานเป็นทีมและการแสดงออกเชิงบวก ผู้ให้สัมภาษณ์หลายท่านเห็นว่าการสร้างชุมชนต้นแบบที่เปิดรับผู้พ้นโทษอย่างจริงจังและการให้โอกาสทางการศึกษาและการทำงานจะช่วยลดอคติและสร้างความมั่นคง นักวิชาการด้านสังคมชี้ว่าการสร้างแรงจูงใจและกำลังใจผ่านระบบรางวัลและการยอมรับความสำเร็จของผู้พ้นโทษจะช่วยลดโอกาสกลับไปกระทำผิด เจ้าหน้าที่เรือนจำระบุว่าการปรับบรรยากาศภายในเรือนจำให้เอื้อต่อการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองจะช่วยลดความตึงเครียดและส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวก ครอบครัวและชุมชนควรมีบทบาทร่วมกันในการสนับสนุนผู้พ้นโทษอย่างต่อเนื่อง นักวิจัยสรุปว่าการบำบัดและฟื้นฟูจะประสบผลสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีการบูรณาการทุกภาคส่วนอย่างครบวงจรและต่อเนื่องตั้งแต่ในเรือนจำจนถึงการกลับคืนสู่สังคม ซึ่งจะช่วยให้ผู้พ้นโทษมีโอกาสสร้างชีวิตใหม่ ลดการตีตราทางสังคม และลดความเสี่ยงในการหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอย่างยั่งยืนในระยะยาว

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง ปัญหาการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังกระทำผิดด้านพฤตินิสัยเพื่อลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังเรือนจำจังหวัดพังงา พบว่า ปัญหาหลักของกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังอยู่ที่การขาดบุคลากรผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยาและการบำบัดพฤติกรรมอย่างเพียงพอ ส่งผลให้การฟื้นฟูไม่สามารถเข้าถึงผู้ต้องขังได้ทั่วถึง อีกทั้งยังมีข้อจำกัดด้านงบประมาณและสิ่งแวดล้อมในเรือนจำที่ไม่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังพบว่าทัศนคติของสังคมภายนอกที่ยังมีอคติต่อผู้พ้นโทษเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้ต้องขังจำนวนมากกลับไปกระทำผิดซ้ำ

ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ นคพัฒน์ สินเย็น (2564) เรื่อง การกระทำความผิดซ้ำของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งชี้ว่าปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ครอบครัว และสังคมเป็นแรงผลักสำคัญต่อการกระทำผิดซ้ำ โดยผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำ ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป และขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ครอบครัวส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลางถึงยากจน และขาดการพึ่งพาอาศัยในชุมชนแบบดั้งเดิม ผลการวิจัยดังกล่าวระบุว่าระดับการศึกษาและจำนวนครั้งที่กระทำความผิดมีความสัมพันธ์กับการกระทำผิดซ้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งผู้ที่มีการศึกษาต่ำมักกลับไปกระทำผิดซ้ำในอัตราสูงกว่าเนื่องจากไม่มีอาชีพและขาดการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษ ผลการศึกษาของนคพัฒน์ยังเสนอแนวทางการป้องกันและแก้ไขการกระทำผิดซ้ำไว้อย่างเป็นระบบ โดยเน้นการพัฒนาสภาพจิตใจของผู้ต้องขัง การฝึกอาชีพภายในเรือนจำให้สอดคล้องกับตลาดแรงงานจริง และสามารถนำไปใช้ประกอบอาชีพได้จริงหลังพ้นโทษ รวมถึงควรมีระบบติดตามผู้พ้นโทษผ่านการเยี่ยมบ้านและการให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ยังเสนอให้เปิดโอกาสให้

ผู้ต้องขังได้เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาอย่างเท่าเทียม และจัดกิจกรรมที่มุ่งสร้างนิสัยเชิงบวกและทักษะชีวิตเพื่อป้องกันการกลับไปกระทำผิดซ้ำ

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ พงศ์สรัญ หัสชู พระมหาประกาศิต ฐิติปสิทธิกร และพระครูปลัดประวิทย์ วรธมฺโม (2567) ที่พบว่าการแก้ไขการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังในเรือนจำกลางนครปฐมจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการระหว่างภาครัฐ ชุมชน และองค์กรศาสนา โดยเฉพาะกระบวนการพัฒนา “จิตสำนึกและคุณธรรม” ผ่านกิจกรรมทางศาสนาและการทำประโยชน์ต่อสังคม ร่วมกับการฝึกอาชีพที่สร้างรายได้จริง เพื่อให้ผู้ต้องขังมีแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและสามารถกลับเข้าสู่สังคมได้อย่างมั่นคง ในบริบทของเรือนจำจังหวัดพังงา ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังเพื่อลดการหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำควรดำเนินในลักษณะองค์รวม โดยเริ่มจากการประเมินรายบุคคลเพื่อระบุปัญหาเชิงลึกทั้งทางจิตใจ พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมเดิมที่ผู้ต้องขังเคยเผชิญ จากนั้นดำเนินการบำบัดทางจิตวิทยาควบคู่กับการบำบัดผู้ติดสารเสพติด รวมทั้งการฝึกทักษะชีวิต เช่น การควบคุมอารมณ์ การตัดสินใจ และการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง พร้อมทั้งพัฒนาหลักสูตรฝึกอาชีพที่มีใบรับรองคุณวุฒิ เพื่อใช้ในการสมัครงานหลังพ้นโทษได้อย่างเป็นรูปธรรม

นอกจากนี้ยังควรเสริมสร้างกิจกรรมเชิงคุณธรรม เช่น การฝึกสมาธิและการทำประโยชน์เพื่อสังคม เพื่อสร้างจิตสำนึกที่มั่นคง ควบคู่กับการฝึกอบรมครอบครัวผู้ต้องขังให้มีความเข้าใจและสามารถสนับสนุนผู้พ้นโทษในการปรับตัวได้ ขณะเดียวกันควรมีการรณรงค์ในชุมชนเพื่อลดอคติและเปิดโอกาสให้ผู้พ้นโทษกลับมาดำรงชีวิตในสังคมอย่างปกติ รวมถึงจัดตั้ง “ศูนย์ฟื้นฟูชุมชน” เพื่อเป็นพื้นที่ให้คำปรึกษา ฝึกอบรม และติดตามผลการปรับตัวของผู้พ้นโทษหลังการปล่อยตัว การบูรณาการระหว่างเรือนจำ หน่วยงานท้องถิ่น มหาวิทยาลัย ภาคเอกชน และองค์กรศาสนาจะช่วยให้การฟื้นฟูมีความยั่งยืนและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ต้องขังอย่างแท้จริง

2. จากการศึกษาปัจจัยที่ทำให้ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงายังหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำ พบว่า ปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการกระทำผิดซ้ำคือ “การขาดโอกาสทางอาชีพและการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษ” ผู้พ้นโทษจำนวนมากรู้สึกโดดเดี่ยว ไร้ที่พึ่ง และกลับไปอยู่ในสภาพแวดล้อมเดิมที่เต็มไปด้วยแรงกดดันทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งนำไปสู่การกระทำผิดซ้ำอีกครั้ง สาเหตุดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาของ พงศ์สรัญ หัสชู และคณะ (2567) ที่ชี้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดซ้ำ รองลงมาคือปัจจัยทางสังคมและครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้พ้นโทษที่ขาดรายได้ที่มั่นคง ขาดการสนับสนุนจากครอบครัว และไม่ได้รับการยอมรับจากชุมชน ย่อมมีแนวโน้มสูงที่จะกลับไปสู่พฤติกรรมเดิม

การที่เรือนจำจังหวัดพังงามีข้อจำกัดด้านบุคลากรและทรัพยากรทำให้การบำบัดและติดตามผลไม่ต่อเนื่อง ส่งผลให้ผู้ต้องขังบางรายไม่ได้รับการดูแลในระดับรายบุคคล ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ นคพัฒน์ สินเย็น (2564) ที่ศึกษาในเรือนจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า ผู้ต้องขังที่กระทำผิดซ้ำส่วนใหญ่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ รายได้ไม่แน่นอน และขาดเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง อีกทั้งโครงสร้างการฝึกอาชีพในเรือนจำยังไม่สอดคล้องกับตลาดแรงงานจริง ทำให้ผู้พ้นโทษไม่สามารถนำทักษะที่ได้รับไปใช้สร้างรายได้จริงหลังพ้นโทษ ในประเด็นด้านจิตวิทยาและสังคม ผู้ให้สัมภาษณ์สะท้อนว่าผู้พ้นโทษจำนวนมากมีความวิตกกังวลและขาดทักษะชีวิต ส่งผลให้ไม่สามารถเผชิญปัญหาในสังคมภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Ruangying, Kunsuya, & Suwanwong (2024) ที่อธิบายว่าอดีตผู้ต้องขังมักประสบปัญหาด้านสภาพจิตใจ ความเครียด และความไม่มั่นคงทางอารมณ์ เนื่องจากไม่ได้รับการบำบัดทางจิตอย่างต่อเนื่องและขาดการยอมรับจากสังคม การกลับไปกระทำผิดจึงเป็นผลจากการ “หลุดออกจากระบบฟื้นฟูโดยไม่มีโครงข่ายรองรับ”

นอกจากนี้ การตีตราทางสังคมและการเลือกปฏิบัติจากนายจ้างหรือสถาบันการศึกษาก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ผลักให้ผู้พ้นโทษกลับไปสู่พฤติกรรมเดิม ซึ่งตรงกับผลการศึกษาของ พงศ์สรัญ หัสชู และคณะ (2567) ที่เสนอว่า การสร้างเครือข่ายภาคีร่วมระหว่างหน่วยงานรัฐ ภาคศาสนา และภาคเอกชน เป็นแนวทางสำคัญในการป้องกันการกระทำผิดซ้ำ โดยเน้นการพัฒนาจิตสำนึกตามหลักศีล 5 การให้โอกาสแสดงออก และการส่งเสริมอาชีพอย่างต่อเนื่อง จากการวิเคราะห์ภาพรวม พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำในเรือนจำจังหวัดพังงา เป็นผลจากการเชื่อมโยงของหลายมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ และโครงสร้างของระบบฟื้นฟูที่ยังไม่ครบวงจร หากกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูในเรือนจำได้รับการพัฒนาให้มีลักษณะ “องค์รวม” มากขึ้น โดยบูรณาการการดูแลด้านจิตใจ การสร้างทักษะอาชีพ การให้คำปรึกษาครอบครัว และการสร้างความร่วมมือกับชุมชนภายนอก จะช่วยลดอัตราการกระทำผิดซ้ำได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอของ นคพัฒน์ สินเย็น (2564) ที่เสนอให้มีการติดตามผู้พ้นโทษอย่างต่อเนื่องและจัดกิจกรรมพัฒนาจิตใจและอาชีพที่ตอบโจทย์ตลาดแรงงานจริง เพื่อให้ผู้พ้นโทษสามารถกลับสู่สังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและไม่กลับไปกระทำผิดอีก

3. จากผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้ผ่านกระบวนการบำบัดยังคงหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำเกิดจากการขาดโอกาสด้านอาชีพและการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษ ผู้พ้นโทษจำนวนมากรู้สึกโดดเดี่ยว ถูกตีตรา และไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐหรือชุมชนในการสร้างอาชีพที่มั่นคง จึงเลือกกลับไปสู่สภาพแวดล้อมเดิมซึ่งเต็มไปด้วยแรงจูงใจเชิงลบและโอกาสในการกระทำผิดซ้ำอีกครั้ง ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ Ruangying, Kunsuya และ Suwanwong (2024) ที่ศึกษาเกี่ยวกับสภาพจิตใจ การอยู่ร่วมทางสังคม และการฟื้นฟูผู้พ้นโทษภายใต้พระราชบัญญัติความมั่นคงภายในราชอาณาจักรในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย โดยพบว่าผู้พ้นโทษจำนวนมากประสบภาวะเครียด วิตกกังวล และรู้สึกไม่มั่นคงทางจิตใจ เนื่องจากปัญหาหนี้สิน รายได้ต่ำ ความรุนแรงในพื้นที่ และการถูกตีตราจากคนในชุมชน ทำให้ผู้พ้นโทษเหล่านี้ขาดแรงจูงใจในการดำรงชีวิตและมีความเสี่ยงสูงที่จะหวนกลับไปกระทำผิดซ้ำ ซึ่งปัญหานี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการสร้างระบบการสนับสนุนด้านจิตใจ สังคม และเศรษฐกิจที่ครอบคลุมเพื่อช่วยให้ผู้พ้นโทษสามารถกลับเข้าสู่สังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและยั่งยืน ผลการวิจัยของพงศ์สรัญ หัสชู และคณะ (2567) เรื่องแนวทางการแก้ไขการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังในเรือนจำกลางนครปฐม พบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการกระทำผิดซ้ำมากที่สุดคือปัจจัยทางเศรษฐกิจ รองลงมาคือปัจจัยทางสังคมและปัจจัยด้านครอบครัว โดยเฉพาะการขาดโอกาสในการประกอบอาชีพที่มั่นคง การขาดรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิต และการไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมหลังพ้นโทษ ซึ่งส่งผลให้ผู้พ้นโทษจำนวนมากกลับไปสู่พฤติกรรมเดิม นอกจากนี้ การศึกษาได้เสนอแนวทางการป้องกันการกระทำผิดซ้ำผ่านการพัฒนากระบวนการบำบัดฟื้นฟูที่บูรณาการหลักศีล 5 เข้ากับการพัฒนาทักษะชีวิตและการสร้างจิตสำนึกเชิงคุณธรรม เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดความตระหนักรู้และสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้อย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยในครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า การบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดจะประสบผลสำเร็จได้ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน โดยเฉพาะการประเมินปัญหาเชิงลึกของผู้ต้องขังแต่ละราย การให้คำปรึกษาทางจิตวิทยาอย่างต่อเนื่อง และการฝึกอบรมอาชีพที่สอดคล้องกับตลาดแรงงานจริง เพื่อสร้างโอกาสในการทำงานและลดแรงจูงใจในการกระทำผิดซ้ำ การสนับสนุนจากภาคเอกชนและชุมชนจึงมีความสำคัญ เช่น การสร้างมาตรการจูงใจให้สถานประกอบการจ้างงานผู้พ้นโทษ การจัดตั้งศูนย์ฟื้นฟูชุมชนเพื่อให้คำปรึกษาและติดตามผลการปรับตัว รวมถึงการส่งเสริมให้ครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วมในการสนับสนุนผู้พ้นโทษอย่างใกล้ชิด แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอของ Ruangying, Kunsuya, and Suwanwong (2024) ที่เห็นว่าการบูรณาการเครือข่ายระหว่างภาครัฐ ภาคประชาสังคม และชุมชนท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยลดอคติ

ทางสังคมและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เมื่อพิจารณาในบริบทของเรือนจำจังหวัดพังงา การดำเนินงานฟื้นฟูผู้กระทำผิดควรมุ่งเน้นแนวทางแบบองค์รวม โดยผสานการดูแลด้านจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคมเข้าด้วยกัน การฟื้นฟูจิตใจต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องทั้งในช่วงก่อนและหลังพ้นโทษ ผ่านกิจกรรมเชิงคุณธรรม การฝึกสมาธิ และการให้คำปรึกษาเชิงจิตวิทยาเพื่อสร้างความมั่นคงทางอารมณ์ ขณะเดียวกันควรพัฒนาหลักสูตรฝึกอาชีพที่ตอบโจทย์ตลาดแรงงานในพื้นที่ มีระบบการรับรองคุณวุฒิวิชาชีพ และจัดสรรทุนสนับสนุนให้ผู้พ้นโทษสามารถประกอบอาชีพได้จริง นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายชุมชนและศูนย์ฟื้นฟูหลังพ้นโทษจะช่วยลดความโดดเดี่ยวและสร้างแรงสนับสนุนเชิงบวก ขณะที่ภาครัฐควรปรับปรุงนโยบายและกฎหมายให้เอื้อต่อการกลับคืนสู่สังคม ลดการตีตรา และเปิดโอกาสให้ผู้พ้นโทษได้เข้าถึงการศึกษาและอาชีพอย่างเท่าเทียม

โดยสรุป การบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำผิดให้ประสบผลสำเร็จจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการของทุกภาคส่วนอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในเรือนจำจนถึงการกลับคืนสู่สังคม ทั้งนี้ การสร้างโอกาสทางอาชีพ การเสริมพลังทางจิตใจ และการยอมรับจากสังคมคือหัวใจสำคัญที่จะช่วยให้ผู้พ้นโทษสามารถเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้อย่างมั่นคง ลดโอกาสการกระทำผิดซ้ำ และนำไปสู่สังคมที่ปลอดภัยและยั่งยืนในระยะยาว

องค์ความรู้จากการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ทั้งในเชิงทฤษฎี กระบวนการ และแนวทางปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาระบบบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังอย่างยั่งยืน ดังนี้

1. องค์ความรู้เชิงทฤษฎี (Theoretical Knowledge)

1.1 การบูรณาการแนวคิดจิตวิทยา อาชญาวิทยา และสังคมสงเคราะห์ การฟื้นฟูผู้ต้องขังที่มีพฤตินิสัยกระทำผิดจำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในเชิงจิตวิทยา (การปรับอารมณ์และพฤติกรรม) ควบคู่กับหลักอาชญาวิทยา (การแก้ไขและป้องกันการกระทำผิดซ้ำ) และแนวทางสังคมสงเคราะห์ (การเตรียมความพร้อมสู่สังคม) เพื่อสร้างกระบวนการฟื้นฟูแบบองค์รวมที่ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะบุคคล

1.2 แนวคิดการฟื้นฟูเชิงบูรณาการระหว่างเรือนจำ–ครอบครัว–ชุมชน งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าการบำบัดและฟื้นฟูจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีการบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ตั้งแต่เรือนจำ หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน องค์กรศาสนา ไปจนถึงครอบครัว เพื่อให้เกิดการดูแลและติดตามอย่างต่อเนื่อง ทั้งในช่วงก่อนและหลังพ้นโทษ

1.3 แนวคิดเรื่อง “การคืนคนดีสู่สังคม” (Social Reintegration) การฟื้นฟูไม่เพียงหมายถึงการแก้ไขพฤติกรรม แต่ยังรวมถึงการคืนศักดิ์ศรี ความมั่นคงทางอาชีพ และการยอมรับทางสังคมของผู้พ้นโทษ ซึ่งต้องอาศัยการปรับทัศนคติของชุมชนและนโยบายรัฐที่เปิดโอกาสให้ผู้พ้นโทษเริ่มต้นชีวิตใหม่อย่างเท่าเทียม

2. องค์ความรู้เชิงกระบวนการ (Methodological Knowledge)

2.1 การประเมินรายบุคคล (Individualized Assessment) การบำบัดที่มีประสิทธิภาพต้องเริ่มจากการประเมินผู้ต้องขังรายบุคคลอย่างลึกซึ้ง ทั้งด้านจิตใจ พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมเดิม เพื่อวิเคราะห์รากเหง้าของพฤติกรรมและออกแบบแผนฟื้นฟูเฉพาะบุคคล (Individualized Rehabilitation Plan)

2.2 การบำบัดจิตควบคู่กับการบำบัดสารเสพติดและสุขภาพจิต องค์ความรู้ใหม่ชี้ว่า การฟื้นฟูต้องควบคู่กันระหว่างการดูแลด้านจิตใจ การบำบัดสารเสพติด และการรักษาสุขภาพจิต เพราะปัญหาเหล่านี้เชื่อมโยงกันโดยตรงกับพฤติกรรมการกระทำผิดซ้ำ

2.3 การพัฒนา “ทักษะชีวิตและทักษะอาชีพ” ควบคู่กัน หลักสูตรการฝึกอบรมควรมุ่งทั้งด้านทักษะชีวิต (การควบคุมอารมณ์ การตัดสินใจ การแก้ปัญหา) และทักษะอาชีพ (ที่สอดคล้องกับตลาดแรงงานจริง) เพื่อให้ผู้พ้นโทษสามารถดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีและลดแรงจูงใจในการกระทำผิด

2.4 การติดตามและพี่เลี้ยงหลังพ้นโทษ (Post-release Mentoring System) ระบบการดูแลต่อเนื่องหลังพ้นโทษโดยมี “พี่เลี้ยง” หรือ “โค้ชชีวิต” เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยลดแรงดึงกลับสู่พฤติกรรมเดิม และช่วยสร้างแรงสนับสนุนทางอารมณ์และสังคม

3. องค์ความรู้เชิงแนวทางปฏิบัติ (Practical Knowledge)

3.1 การสร้างศูนย์ฟื้นฟูชุมชน (Community Rehabilitation Center) งานวิจัยเสนอแนวคิดการจัดตั้งศูนย์กลางในชุมชนเพื่อให้คำปรึกษา ฝึกอาชีพ และติดตามผู้พ้นโทษอย่างต่อเนื่อง เป็นพื้นที่ปลอดภัยสำหรับการปรับตัวกลับคืนสู่สังคม

3.2 การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ (Collaborative Network Model) เกิดองค์ความรู้ใหม่ด้าน “โมเดลเครือข่ายสนับสนุน” ที่เชื่อมโยงเรือนจำ หน่วยงานรัฐ มหาวิทยาลัย องค์กรศาสนา ภาคเอกชน และชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อพัฒนากิจกรรมและโครงการฟื้นฟูที่ต่อเนื่องและยั่งยืน

3.3 การใช้มาตรการจูงใจทางเศรษฐกิจและสังคม เสนอให้ภาครัฐสร้างแรงจูงใจ เช่น การลดหย่อนภาษีสำหรับผู้ประกอบการที่รับผู้พ้นโทษเข้าทำงาน การให้ทุนประกอบอาชีพ และการส่งเสริมสวัสดิการพื้นฐาน เพื่อเพิ่มโอกาสและลดแรงกดดันทางเศรษฐกิจของผู้พ้นโทษ

3.4 การสร้างแรงบันดาลใจและแบบอย่างเชิงบวก (Positive Role Model) การเผยแพร่กรณีตัวอย่างของผู้พ้นโทษที่ปรับตัวสำเร็จช่วยสร้างแรงจูงใจและความหวัง ทำให้ผู้ต้องขังเห็นเส้นทางชีวิตใหม่ที่เป็นไปได้จริง

4. องค์ความรู้เชิงนโยบายและสังคม (Policy and Social Knowledge)

4.1 การปรับนโยบายและกฎหมายให้เอื้อต่อการฟื้นฟู เสนอให้มีกฎหมายรองรับสิทธิของผู้พ้นโทษในการเข้าถึงการศึกษา การจ้างงาน และสวัสดิการสังคมอย่างเท่าเทียม รวมถึงมาตรการลดการตีตราทางสังคม

4.2 การเปลี่ยนทัศนคติของสังคม (Social Attitude Transformation) องค์ความรู้ใหม่ที่ได้คือการลดการกลับไปกระทำผิดซ้ำไม่สามารถเกิดขึ้นได้เพียงในระดับบุคคลหรือเรือนจำ แต่ต้องเกิดจากการเปลี่ยนมุมมองของสังคมให้เปิดรับและให้โอกาสผู้พ้นโทษอย่างจริงจัง

4.3 การพัฒนาทักษะดิจิทัลเพื่อการปรับตัวในยุคใหม่ การส่งเสริมให้ผู้พ้นโทษมีความรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศจะช่วยขยายโอกาสในการประกอบอาชีพในโลกยุคดิจิทัล และลดข้อจำกัดในการกลับเข้าสู่ตลาดแรงงาน

5. องค์ความรู้เชิงบูรณาการเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Integrative Knowledge)

งานวิจัยนี้ได้สังเคราะห์ โมเดลการบำบัดและฟื้นฟูผู้ต้องขังแบบองค์รวม ที่มีการเชื่อมโยง 3 มิติสำคัญ คือ

มิติด้านบุคคล – การบำบัดจิตใจ พฤติกรรม และพัฒนาทักษะชีวิต

มิติด้านสังคมและชุมชน – การสร้างเครือข่าย การยอมรับ และแรงสนับสนุนจากชุมชน

มิติด้านนโยบายและโครงสร้างรัฐ – การพัฒนากฎหมาย มาตรการจูงใจ และระบบติดตามต่อเนื่อง

องค์ความรู้ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการฟื้นฟูผู้ต้องขังให้ประสบผลสำเร็จและลดการกระทำผิดซ้ำจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการบูรณาการทุกภาคส่วนอย่างต่อเนื่องและมีระบบติดตามผลที่ชัดเจน ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1.1 ควรเพิ่มจำนวนและความหลากหลายของกลุ่มตัวอย่าง เช่น ผู้ต้องขังในประเภทคดีที่แตกต่างกัน ครอบครัวของผู้พ้นโทษ เจ้าหน้าที่ทัณฑ์ และผู้ประกอบการ เพื่อให้ได้มุมมองที่รอบด้านมากขึ้น

1.2 ควรใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods) โดยเก็บทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่มีความน่าเชื่อถือและสามารถนำไปใช้เชิงนโยบายได้จริง

1.3 ควรมีการติดตามผลผู้ต้องขังที่ผ่านกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูในระยะยาว (Longitudinal Study) เพื่อประเมินผลสัมฤทธิ์และปัจจัยที่มีผลต่อการกลับไปกระทำผิดซ้ำอย่างต่อเนื่อง

1.4 ควรออกแบบตัวชี้วัดที่ชัดเจนทั้งด้านจิตใจ พฤติกรรม และสังคม เพื่อประเมินความสำเร็จของกระบวนการบำบัดและฟื้นฟูได้อย่างเป็นรูปธรรม

1.5 ควรมีการเปรียบเทียบแนวทางการบำบัดและฟื้นฟูของเรือนจำจังหวัดพังงากับเรือนจำอื่น ๆ เพื่อดูข้อดี–ข้อจำกัดและหาแนวทางที่เหมาะสมที่สุด

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้พ้นโทษ เช่น การเข้าถึงอาชีพ การสนับสนุนจากครอบครัว และทัศนคติของชุมชน ที่มีผลโดยตรงต่อการลดการกระทำผิดซ้ำ

2.2 ควรศึกษาความร่วมมือระหว่างเรือนจำ ภาครัฐ เอกชน และองค์กรชุมชน ในการสร้างโอกาสด้านอาชีพและการยอมรับทางสังคมของผู้พ้นโทษ

2.3 ควรวิจัยเปรียบเทียบรูปแบบโปรแกรมบำบัดฟื้นฟู (เช่น โปรแกรมด้านจิตวิทยา ศาสนา การฝึกวิชาชีพ) เพื่อหาวิธีการที่มีประสิทธิผลสูงสุดในการลดการกระทำผิดซ้ำ

2.4 ควรนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้ เช่น ระบบฐานข้อมูลติดตามผู้พ้นโทษ หรือแพลตฟอร์มออนไลน์สำหรับการให้คำปรึกษาและฝึกอบรม

2.5 ควรขยายการศึกษาครอบคลุมเรือนจำในภูมิภาคอื่น เพื่อเปรียบเทียบผลลัพธ์และสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่สามารถประยุกต์ใช้ในระดับประเทศ

บรรณานุกรม

นคพัฒน์ สินเย็น. (2564). การกระทำความผิดซ้ำของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. *วารสารวิชาการ การจัดการภาครัฐและเอกชน*, 3(1), 46–56.

พงษ์อภินันทน์ จันกลิ่น และ เสาวคนธ์ เจษฎารักษ์. (2565). การเพิ่มคุณค่าของผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษภายใต้โครงการแบรนด์ผลิตผลคนดี. *วารสารวิชาการอาชญาวิทยาและนิติวิทยาศาสตร์*, 8(2), 33–56.

พงศ์สรัญ หัสชู, พระมหาประกาศิต ฐิติปสิทธิกร และ พระครูปลัดประวิทย์ วรธมฺโม. (2567). แนวทางการแก้ไขการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังในเรือนจำกลางนครปฐม. *วารสารวิจยวิชาการ*, *7*(4), 237–254.

Ruangying, J., Kunsuya, A., & Suwanwong, D. (2024). Psychological conditions, social coexistence and rehabilitation of ex-prisoners under Internal Security Act in the southern border provinces of Thailand. *Humanities, Arts and Social Sciences Studies, 24*(3), 753–767.

Arbour, W., Lacroix, G., & Marchand, S. (2024). Prison rehabilitation programs and recidivism: Evidence from variations in availability. *Journal of Human Resources*. https://doi.org/10.3368/jhr.1021-11933R2

Connell, C., Birken, M., Carver, H., Brown, T., & Greenhalgh, J. (2023). Effectiveness of interventions to improve employment for people released from prison: Systematic review and meta-analysis. *Health & Justice*, 11, 17. https://doi.org/10.1186/s40352-023-00217-w

Graves, B. D., & Fendrich, M. (2024). Community-based substance use treatment programs for reentering justice-involved adults: A scoping review. *Drug and Alcohol Dependence Reports*, 10, 100221. https://doi.org/10.1016/j.dadr.2024.100221

Kaewsrinual, S., & Choosakoonkraing, S. (2023). Factors Influencing Recidivism in Offenders with Felony Charges on Life and Sex Offences. *Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology*, 17(3), 134–139. DOI: https://doi.org/10.37506/ijfmt.v17i3.19502

Smith, A., Roberts, A., Krzemieniewska-Nandwani, K., Eggins, L., Cook, W., Fox, C., Maruna, S., Wallace, S., & Szifris, K. (2024). Revisiting the effectiveness of cognitive-behavioural therapy for reducing reoffending in the criminal justice system: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 20(3), e1425. https://doi.org/10.1002/cl2.1425

Sukkasem, T. (2023). Development of Guidelines for Thailand's Pre-Release Programs Under the Sofy Prison System. *International Journal of Correctional and Criminal Justice Studies*. 18(1), 398–411.

Thailand Institute of Justice, & United Nations Office on Drugs and Crime. (2021, March). *Research on the causes of recidivism in Thailand*. Bangkok: Thailand Institute of Justice.

Thailand Institute of Justice. (2021, September 15). Research shows restorative justice reduces reoffending rate. Thailand Institute of Justice. Retrieved September 10, 2025. from https://www.tijthailand.org/en/highlight/detail/331

Tuschick, E., Carthy, N., Wager, N., & Chamberlain, M. (2024). A qualitative systematic review of the barriers and facilitators of the reintegration of men convicted of a sexual offense from prison or secure care into the community. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(5), 3615–3630. https://doi.org/10.1177/15248380241254080

United Nations Office on Drugs and Crime. (2024). *Global prison population and trends: A focus on rehabilitation (Prison Matters)*. United Nations Office on Drugs and Crime. Retrieved September 10, 2025. Form https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Prison_brief_2024.pdf

การพัฒนากระบวนการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ แก่เกษตรกรในตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์*

DEVELOPMENT OF PROCESSES AND TECHNOLOGY TRANSFER FOR NATURAL PLANT SUPPLEMENT PRODUCTION FOR FARMERS IN TABAO SUB-DISTRICT, SURIN PROVINCE

[1]เที่ยงธรรม สิทธิจันทเสน, [2]นิคม ลนขุนทด,
[3]สุรเชษฐ์ วรศรี, [4]อัษฎา วรรณกายนต์
[1]Teangtum Sittichantasen, [2]Nikom Lonkunthosh,
[3]Surachet Worasri, [4]Asada Wannakayont
คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
Faculty of Industrial Technology, Surindra Rajabhat University, Thailand
[1]E-mail: asada2518@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาปัญหาและความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ 2) พัฒนากระบวนการผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานที่เหมาะสมและประเมินคุณภาพทางกายภาพของผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้น 3) ถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี การผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกร และ 4) ประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ได้แก่ เกษตรกรพื้นที่ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จำนวน 115 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วย แบบสอบถาม แบบบันทึกและประเมินกระบวนการผลิต สื่อการถ่ายทอดความรู้ และแบบประเมินความพึงพอใจ ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรประสบปัญหาต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นร้อยละ 76.2 คุณภาพดินเสื่อมโทรมร้อยละ 68.7 และปัญหาสุขภาพจากสารเคมี ร้อยละ 62.2 กระบวนการผลิตที่พัฒนาขึ้นใช้วัตถุดิบหลัก 3 ชนิด ได้แก่ ผงไคโตซานสำเร็จรูป น้ำสะอาด และน้ำส้มสายชู (5 เปอร์เซ็นต์) มีประสิทธิภาพดีกว่าวิธีดั้งเดิม โดยประหยัดต้นทุนได้ร้อยละ 50-55 ลดเวลาการผลิตเหลือเพียง 25-30 นาที และเพิ่มประสิทธิภาพการละลายเป็นร้อยละ 92 การถ่ายทอดความรู้ครอบคลุมทั้งคุณสมบัติของไคโตซาน กระบวนการผลิต การใช้งาน การออกแบบตราสินค้าและช่องทางตลาดออนไลน์ ผลการประเมินความพึงพอใจโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.70) เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านเนื้อหาและด้านการให้บริการได้คะแนนสูงสุดเท่ากันที่ 4.75 ด้านการนำไปใช้ประโยชน์ 4.65 และ ด้านความรู้ความเข้าใจ 4.64 ตามลำดับ ผลการประเมินสะท้อนให้เห็นความสำเร็จของการถ่ายทอดความรู้ ที่ทำให้เกษตรกรได้รับความรู้และมีความพึงพอใจต่อการให้บริการ และเกิดความเชื่อมั่นในการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้จริง ซึ่งเป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองของเกษตรกรได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: สารอาหารเสริมพืชจากธรรมชาติ; การถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร; การพัฒนากระบวนการผลิต

* Received October 3, 2025; Revised November 14, 2025; Accepted November 17, 2025

ABSTRACT

The objectives of this research are to 1) study problems and needs in reducing production costs and using natural plant supplements, 2) develop suitable processes for producing chitosan supplements and evaluate the physical quality of the developed products, 3) transfer knowledge and technology for natural plant supplement production to farmers, and 4) evaluate participants' satisfaction with knowledge and technology transfer. The research sample consisted of 115 farmers from Tabao Sub-district, Prasat District, Surin Province, selected through purposive sampling. Research instruments included questionnaires, production process recording and evaluation forms, knowledge transfer media, and satisfaction evaluation forms. Results revealed that farmers faced increasing production costs (76.2%), soil quality deterioration (68.7%), and health problems from chemical use (62.2%). The developed production process utilized three main raw materials: ready-made chitosan powder, clean water, and vinegar (5%), demonstrating superior efficiency compared to traditional methods by reducing costs by 50-55%, decreasing production time to only 25-30 minutes, and improving dissolution efficiency to 92%. Knowledge transfer encompassed chitosan properties, production processes, application methods, brand design, and online marketing channels. The overall satisfaction evaluation was at the highest level (mean = 4.70), with content and service delivery receiving the highest equal scores (4.75), followed by practical application (4.65) and knowledge comprehension (4.64), respectively. The evaluation results reflected successful knowledge transfer, enabling farmers to acquire knowledge, achieve satisfaction with services provided, and develop confidence in practical application, establishing a sustainable foundation for developing farmers' self-reliance capacity.

Keywords: Natural Plant Supplements; Agricultural Technology Transfer; Production Process Development

บทนำ

เกษตรกรและการเกษตรกรรม เป็นอาชีพที่อยู่คู่กับคนไทย ด้วยเมืองไทยมีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกละการอยู่อาศัยร่วมกับธรรมชาติอย่างเกิดประโยชน์สูงสุด อาชีพเกษตรกรจึงถือเป็นรายได้หลักมาอย่างช้านาน แม้ในปัจจุบัน คนรุ่นใหม่จำนวนมากจะเลือกเข้ามามองหางานทำในเมือง รวมถึงเลือกทำงานประเภทอื่น ๆ มากขึ้น แต่เกษตรกร ก็ยังถือเป็นหัวใจสำคัญที่ช่วยสร้างผลผลิตให้กับคนไทยและอีกหลายล้านคนบนโลกได้ใช้ดำรงชีวิต (สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน), 2567) พื้นที่ตำบลตาเบาเป็นตำบลที่เก่าแก่ มีประวัติความเป็นมายาวนานอีกตำบลหนึ่งของอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นตำบลหนึ่งที่มีพื้นที่กว้างมากซึ่งห่างจากที่ว่าการอำเภอปราสาทมาทางทิศตะวันออกประมาณ 10 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 72.327 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 45,204.375 ไร่ ตำบลตาเบา แบ่งการปกครองมีพื้นที่อยู่ในเขตรับผิดชอบ จำนวน 19 หมู่บ้าน สภาพพื้นที่ทั่วไปของตำบลตาเบา เป็นที่ราบสูงลักษณะเป็นดินปนทราย พื้นที่ส่วนมากเป็นที่ราบโล่ง ใช้เป็นที่เกษตรกรรม และที่อยู่อาศัย โดยมีแหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยเสนง (องค์การบริหารส่วนตำบลตาเบา, 2568)

ประชาชนในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนาเพียงอย่างเดียว และมีบางครัวเรือนที่มีอาชีพเสริมคือการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืช เป็นต้น การทำการเกษตรในพื้นที่ตำบลตาเบา ยังคงมีการใช้ปุ๋ยเคมีใส่ลงไปในดินเพื่อช่วยในการเจริญเติบโตของพืช จากการสอบถามปัญหาและความต้องการของชาวบ้านในพื้นที่ พบว่า ปัญหาราคาปุ๋ยเคมีที่เพิ่มสูงขึ้น ยังเป็นปัญหาใหญ่ ส่งผลทำให้ต้นทุนเพิ่มขึ้นด้วย โดยเฉพาะแนวโน้มราคาปุ๋ยเคมีในปัจจุบันที่มีราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องตามราคาพลังงาน อีกทั้งยังชาวบ้านบางคนยังมีความเข้าใจว่าการใช้ปุ๋ยเคมีจะสามารถทำให้ผลผลิตที่ได้มีปริมาณมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงแล้วกลับกลายเป็นการสร้างภาระให้ชาวบ้าน อีกทั้งยังส่งผลต่อการสะสมของสารเคมีต่อผู้ใช้งาน ดินและสินค้าเกษตร และชาวบ้านในพื้นที่มีความต้องการผลิตปุ๋ยหรือสารอินทรีย์จากธรรมชาติขึ้นมาใช้บำรุงพืช ต้นไม้ ให้เจริญงอกงาม เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีลง ช่วยในการลดต้นทุนในการผลิตให้กับชาวบ้านในชุมชน (นงนุช บินรวดเร็ว, 2567)

ปัจจุบันมีการใช้สารชีวภาพเพื่อนำมาใช้ในการกระตุ้นการเจริญเติบโตของพืช เช่น ไคโตซาน (Chitosan) ซึ่งจะช่วยลดการใช้สารเคมีลง เนื่องจากไคโตซานเป็นไบโอพอลิเมอร์ธรรมชาติ ได้จากกระบวนการดีอะซิติลเลชั่น (Deacetylation) ของไคติน (chitin) ที่สกัดได้จากเปลือกแข็งของสัตว์ จำพวกกุ้งและปู สามารถย่อยสลายง่าย เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และมีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค (พรรณี อัศวตรีรัตนกุล และ เกษม อัศวตรีรัตนกุล, 2555) อีกทั้งไคโตซานยังมีองค์ประกอบของไนโตรเจน ที่เป็นธาตุอาหารที่จำเป็นสำหรับพืช มีความสำคัญในการกระตุ้นการเจริญเติบโตของพืช (สุวลี จันทร์กระจ่าง, 2544) และไคโตซาน ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับวงการเกษตรกรรมได้อีกหลากหลายด้าน เช่น ส่งเสริมการเจริญเติบโตและเพิ่มปริมาณผลผลิตของพืช (แววฤดี แววทองรักษ์ และ นูรฮายาตี สาและ, 2564) นอกจากนี้ ยังสามารถนำไปใช้ในการป้องกันโรคที่เกิดจากจุลินทรีย์ ที่เป็นสาเหตุโรคพืชหลายชนิดอีกด้วย (พรทิพย์ วงศ์แก้ว และ ศุภลักษณ์ สิงหบุตร, 2548; จิตนา ทำทอง, ทักษอร บุญชู และ ทรงศิลป์ พจน์ชนะชัย, 2549)

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยในฐานะบุคลากร สังกัดคณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ซึ่งมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบ 4 ด้าน ได้แก่ การสอน วิจัย บริการวิชาการ และบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยคณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรมได้กำหนดพันธกิจของคณะในการพัฒนางานวิจัยและงานสร้างสรรค์ เพื่อสร้างองค์ความรู้เพื่อความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น และการบริการวิชาการเพื่อชุมชนและท้องถิ่น โดยการดำเนินการวิจัยจึงจะเป็นกระบวนการในการสร้างและใช้ความรู้โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ที่สามารถนำข้อค้นพบไปใช้ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีแนวคิดที่จะพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองด้วยการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ เพื่อเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการในการลดการใช้สารเคมี โดยเฉพาะการลดการใช้ปุ๋ยเคมีทางการเกษตร และหันมาส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองในการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ ในพื้นที่ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์อันจะส่งผลต่อภาวะสุขภาพของเกษตรกรรวมถึงประชาชนทั่วไปในชุมชน อีกทั้งยังช่วยลดต้นทุนในการผลิตสินค้าเกษตร พัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัญหาและความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ
2. เพื่อพัฒนากระบวนการผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานที่เหมาะสมและประเมินคุณภาพทางกายภาพของผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้น
3. เพื่อถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกร

4. เพื่อประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ชาวบ้านในตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ที่มีประชากรรวมมีจำนวน ทั้งสิ้น 8,922 คน ประกอบด้วยเพศชาย 4,420 คน และเพศหญิง 4,502 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลตาเบา, 2568)

2. กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 115 คน โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

2.1 ต้องเป็นเกษตรกรที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เนื่องจากเป็นพื้นที่เป้าหมายของการวิจัยที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพสังคมเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับการทำการเกษตร และมีปัญหาเรื่องต้นทุนการผลิตจากการใช้ปุ๋ยเคมีที่สูงขึ้น

2.2 ต้องเป็นผู้ที่มีความสนใจและยินดีเข้าร่วมโครงการ เพราะการวิจัยครั้งนี้ต้องอาศัยความร่วมมือในการเรียนรู้ ฝึกปฏิบัติ และการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ ซึ่งต้องใช้เวลาและความตั้งใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ

2.3 ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำการเกษตรและสามารถเป็นตัวแทนที่ดีในการถ่ายทอดความรู้ต่อไปยังเกษตรกรรายอื่น ๆ ในชุมชน

เครื่องมือ และการสร้างเครื่องมือในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกรในตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ มีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถามที่ใช้ศึกษาปัญหาและความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ

การสร้างแบบสอบถามเริ่มจากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการลดต้นทุนทางการเกษตรและสารอาหารเสริมจากธรรมชาติ สร้างโครงสร้างแบบสอบถามที่ครอบคลุมทั้งปัญหาในการทำการเกษตร และความต้องการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมจากธรรมชาติ ความรู้เกี่ยวกับสารอาหารเสริมธรรมชาติ และความสนใจในการใช้สารดังกล่าว โดยออกแบบเป็นมาตรประมาณค่า 5 ระดับ จากนั้นนำไปดำเนินการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือผ่านการวิเคราะห์ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน คำนวณค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ได้ค่า IOC รายข้อคำถามเท่ากับ 0.67-1.00, ค่า IOC เฉลี่ยทั้งฉบับเท่ากับ 0.85 และทดสอบความเชื่อมั่นโดยทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่าง 30 คน ที่มีลักษณะใกล้เคียงกลุ่มเป้าหมาย นำมาวิเคราะห์ด้วยค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค ได้ค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับที่ 0.89 แบบสอบถามที่ได้ มีความเที่ยงตรงและความเชื่อมั่น สามารถนำมาใช้ในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายได้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เครื่องมือที่ใช้คือ แบบบันทึกและประเมินกระบวนการผลิต

แบบบันทึกและประเมินกระบวนการผลิต ที่ประกอบด้วยการจดบันทึกกระบวนการผลิต ด้วยวัตถุดิบ 3 ชนิด ได้แก่ ผงไคโตซานสำเร็จรูป น้ำสะอาด และน้ำส้มสายชู (5 เปอร์เซ็นต์) รวมถึงอุปกรณ์สำคัญคือ มอเตอร์ไฟฟ้าสำหรับการกวนผสม ขั้นตอนการสร้างเริ่มจากการออกแบบ แบบบันทึกที่ครอบคลุมกระบวนการผลิต เช่น ปริมาณวัตถุดิบ อุปกรณ์ ระยะเวลาในการกวน รวมถึงการประเมินกระบวนการผลิตที่ตรวจสอบลักษณะทางกายภาพ เช่น ความใส สี ความหนืด และการตกตะกอน เพื่อควบคุมให้กระบวนการได้

มาตรฐานตามเกณฑ์ที่กำหนด การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือทำโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรและเทคโนโลยีการเกษตร จนได้เครื่องมือที่มีความเที่ยงตรงและสามารถใช้พัฒนากระบวนการผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานที่เหมาะสมกับบริบทชุมชน ที่เรียบง่าย และมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เครื่องมือที่ใช้คือ สื่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี ได้แก่ ใบปลิว (Handbill) แผ่นพับ (Brochures) และคู่มือการผลิตและใช้สารอาหารเสริม (User Manual) โดยเน้นการนำเสนอข้อมูลที่เข้าใจง่ายและปฏิบัติได้จริงสำหรับเกษตรกร

การพัฒนาสื่อถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ ทั้ง 3 เริ่มจากการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเกษตรกรในตำบลตาเบา เพื่อออกแบบเนื้อหาและรูปแบบที่เหมาะสม โดยใบปลิว (Handbill) ถูกออกแบบให้มีขนาดกะทัดรัด สีสันดึงดูดความสนใจ และมีข้อความสั้นกระชับ เน้นประโยชน์หลักของสารอาหารเสริมจากไคโตซาน เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจในการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกร สำหรับแผ่นพับ (Brochures) มีการออกแบบเป็นรูปแบบพับ 3 ตอน บรรจุข้อมูลที่ละเอียดมากขึ้นกว่าใบปลิว ประกอบด้วย ไคโตซานและคุณสมบัติของไคโตซาน วัตถุดิบและอุปกรณ์ที่ใช้ ขั้นตอนการผลิตโดยย่อ และวิธีการใช้เบื้องต้น มีภาพประกอบ และคู่มือการผลิต (User Manual) เป็นเอกสารที่มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ ประกอบด้วยทฤษฎีพื้นฐาน ข้อมูลวัตถุดิบ อุปกรณ์ ขั้นตอนการผลิตแบบละเอียด การตรวจสอบคุณภาพ การเก็บรักษา วิธีการใช้กับพืชแต่ละชนิด และการแก้ไขปัญหา มีภาพประกอบและใช้ภาษาที่เรียบง่าย สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น ผ่านการตรวจสอบความถูกต้องจากผู้เชี่ยวชาญก่อนนำไปใช้ในการถ่ายทอดความรู้จริง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 4 เครื่องมือที่ใช้คือ แบบประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

การสร้างเริ่มจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างแบบประเมินความพึงพอใจ จากนั้นจึงร่างแบบประเมินความพึงพอใจให้ครอบคลุมประเด็นสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านเนื้อหา ด้านการให้บริการ ด้านความรู้ ความเข้าใจ และด้านการนำไปใช้ประโยชน์ การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือใช้วิธีการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน พิจารณาความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (IOC) ได้ค่า IOC เฉลี่ยทั้งฉบับเท่ากับ 0.85 จากนั้นนำแบบประเมินความพึงพอใจไปทดลองใช้กับกลุ่มที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 30 คน เพื่อวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่นด้วยสูตรสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค ได้ค่าความเชื่อมั่นเฉลี่ยของเครื่องมือทั้งหมดเท่ากับ 0.89 ก่อนปรับปรุงและจัดทำเป็นแบบประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีฉบับสมบูรณ์สำหรับใช้ในงานวิจัย ต่อไป

การพัฒนากระบวนการในการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ

การพัฒนากระบวนการผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานสำหรับพืชในงานวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการตามกระบวนการทางเทคโนโลยี (สาขาการออกแบบและเทคโนโลยี สสวท., 2567) ที่เป็นระบบ โดยเริ่มจากการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งประสบปัญหาต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การเสื่อมโทรมของคุณภาพดิน และความไม่แน่นอนของสภาพภูมิอากาศ นำไปสู่ความต้องการใช้สารอาหารเสริมจากธรรมชาติทดแทนสารเคมี จากนั้นทำการศึกษาคุณสมบัติของไคโตซาน พบว่าเป็นทางเลือกที่เหมาะสมเนื่องจากเป็นสารโพลิเมอร์ธรรมชาติที่มีคุณสมบัติส่งเสริมการเจริญเติบโตของพืช เพิ่มความต้านทานต่อโรคและแมลงศัตรูพืช อีกทั้งมีความปลอดภัยและย่อยสลายได้ตามธรรมชาติ ประเด็นสำคัญทางเทคนิคคือไคโตซานจะละลายได้ในสภาวะที่เป็นกรด จึงจำเป็นต้องใช้กรดอะซิติกหรือน้ำส้มสายชู (5%) เป็นตัวทำละลาย โดยอัตราส่วนที่เหมาะสมคือไคโตซาน 10-20 กรัมต่อน้ำ 1 ลิตร ร่วมกับน้ำส้มสายชู

ประมาณ 40-80 มิลลิลิตร กระบวนการผลิตที่พัฒนาขึ้นมุ่งเน้นความเรียบง่ายและความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ โดยใช้ถังผสมขนาด 18 ลิตร ติดตั้งมอเตอร์ไฟฟ้าสำหรับขับเคลื่อนใบกวน ซึ่งช่วยลดการใช้แรงงานและเพิ่มประสิทธิภาพการละลาย ขั้นตอนการผลิตเริ่มจากการเตรียมน้ำสะอาด ปรับค่า pH ให้อยู่ในช่วง 3.5-4.5 ด้วยน้ำส้มสายชู จากนั้นค่อยๆ เติมผงไคโตซานพร้อมกวนอย่างต่อเนื่อง และกรองแยกกากออกก่อนบรรจุภัณฑ์ และการควบคุมคุณภาพผลิตภัณฑ์ทำโดยการทดสอบความใส ความหนืด และการตกตะกอน โดยผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพดีควรมีลักษณะใสหรือขุ่นเล็กน้อย สีเหลืองอ่อน ไม่มีตะกอน มีความหนืดพอประมาณและไม่เกิดการแยกชั้นเมื่อทิ้งไว้ หากพบปัญหาการละลายไม่สมบูรณ์ สามารถแก้ไขได้โดยปรับอัตราส่วนวัตถุดิบ ปรับเทคนิคการเติมผง หรือปรับลำดับการผสมกระบวนการผลิตที่พัฒนาขึ้นนี้เป็นตัวอย่างของการประยุกต์เทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับชุมชน ซึ่งเกษตรกรสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงและสอดคล้องกับแนวคิด SR-NPN Model ที่เน้นการบูรณาการระหว่างเทคโนโลยีที่เหมาะสม การถ่ายทอดความรู้บนพื้นฐานความสัมพันธ์ และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน

แผนภาพที่ 1 กระบวนการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยผู้วิจัยได้ดำเนินการพัฒนากระบวนการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกรในตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ โดยมีรายละเอียดของวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1 การศึกษาปัญหาและความต้องการ

1.1 ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานท้องถิ่นและผู้นำชุมชนในตำบลตาเบา เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์และขอความร่วมมือในการศึกษาปัญหาและความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมจากธรรมชาติ

1.2 จัดประชุมกลุ่มเกษตรกรเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจและชี้แจงรายละเอียดในการวิจัย

1.3 เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามในการศึกษาปัญหาและความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมจากธรรมชาติ

1.4 รวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถาม มาวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางสถิติ

2 การพัฒนากระบวนการผลิต

2.1 รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับไคโตซานและสารอาหารเสริมพืชจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 ทดลองผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานตามสูตรต่างๆ โดยบันทึกข้อมูลในแบบบันทึกและประเมินกระบวนการผลิต

2.3 ประเมินกระบวนการผลิตด้วยแบบบันทึกและประเมินกระบวนการผลิต เพื่อตรวจสอบลักษณะทางกายภาพ เช่น ความใส สี ความหนืด และการตกตะกอน เพื่อควบคุมให้กระบวนการได้มาตรฐานตามเกณฑ์ที่กำหนด

2.4 รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากกระบวนการผลิตเพื่อพัฒนากระบวนการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติที่เหมาะสม

3 การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

3.1 ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานท้องถิ่นและผู้นำชุมชนในตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ เพื่อขอความร่วมมือในการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

3.2 จัดเตรียมสื่อการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ใบปลิว แผ่นพับ และคู่มือการผลิตและใช้สารอาหารเสริม วัสดุอุปกรณ์ และสถานที่การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

3.3 จัดทำหนังสือเชิญกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

3.4 ดำเนินการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกร ตามแผนที่กำหนด ประกอบด้วยการบรรยาย การสาธิต และการให้ฝึกปฏิบัติจริง

4 การประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

4.1 แจกแบบประเมินผลการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีให้ผู้เข้าร่วมทุกคนหลังเสร็จสิ้นกิจกรรม

4.2 จัดเก็บข้อมูลความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมทั้ง 4 ด้าน (ประเด็นสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านเนื้อหา ด้านการให้บริการ ด้านความรู้ ความเข้าใจ และด้านการนำไปใช้ประโยชน์)

4.3 รวบรวมข้อมูลทั้งหมดและนำมาวิเคราะห์ด้วยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล เรื่อง การพัฒนากระบวนการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกรในตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. การวิเคราะห์ผลการประเมินความพึงพอใจการถ่ายทอดความรู้ของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี โดยเป็นแบบสอบถามแบบมาตราส่วนโดยประเมินผลตามวิธีของลิเคิร์ท (Likert) เป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) แบ่งระดับความคิดเห็นออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ระดับคะแนนเท่ากับ 5 คือ มากที่สุด, 4 คือ มาก, 3 คือ ปานกลาง, 2 คือ น้อย และ 1 คือ น้อยที่สุด (บุญชม ศรีสะอาด, 2545)

และเกณฑ์การประเมินผลการประเมินความพึงพอใจในการถ่ายทอดความรู้ของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี มีระดับค่าเฉลี่ยเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ระดับ คะแนนเท่ากับ 4.51-5.00 เท่ากับ

มากที่สุด, 3.51-4.49 เท่ากับ มาก, 2.51-3.49 เท่ากับ ปานกลาง, 1.51-2.49 เท่ากับ น้อย และ 1.00-1.49 เท่ากับ น้อยที่สุด (บุญชม ศรีสะอาด, 2545)

2. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 ความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (Index of Consistency : IOC) โดยมีสูตรการคำนวณดังนี้ (สุวิมล ติรกานันท์. 2546 : 139-140)

$$IOC = \frac{\sum R}{N}$$

2.2 ค่าความเชื่อมั่น (Reliability) โดยนำไปทดลองใช้กับประชากรในการวิจัยที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบประเมินผลการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตและใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ โดยใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบัค (Cronbach's Alpha Coefficient) (Cronbach, 1970)

$$\alpha = \frac{K}{K-1}\left[1 - \frac{\sum S_i^2}{S_t^2}\right]$$

2.3 การหาค่าร้อยละ (Percentage) การหาร้อยละของระดับคะแนน มีสูตรทางสถิติ (สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงศึกษาธิการ, 2559 : 34)

$$\text{ค่าร้อยละ (\%)} = \frac{X}{N} \times 100$$

2.4 การหาค่าเฉลี่ย (Arithmetic Mean : $\overline{X}$) การหาค่าเฉลี่ยของระดับคะแนน มีสูตรทางสถิติ (ธานินทร์ ศิลป์จารุ, 2549 : 153)

$$\overline{X} = \frac{\sum X}{N}$$

2.5 การหาค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation: S.D.) การหาค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน มีสูตรทางสถิติ (ธานินทร์ ศิลป์จารุ, 2549: 167-168)

$$S.D. = \sqrt{\frac{\sum (X-\overline{X})^2}{(N-1)}}$$

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยที่ได้รับจากการศึกษา ตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยดังนี้

วัตถุประสงค์ 1 เพื่อศึกษาปัญหาและความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมพืชจากธรรมชาติ

ผลการศึกษาปัญหาและความต้องการในการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติในตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พบว่า เกษตรกรเผชิญกับปัญหาต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นร้อยละ 76.2 เนื่องมาจากราคาปุ๋ยเคมีที่เพิ่มขึ้น, ปัญหาคุณภาพดินเสื่อมโทรมร้อยละ 68.7 และปัญหาสุขภาพจากสารเคมีร้อยละ 62.2 ด้านความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตและการใช้สารอาหารเสริมพืชจากธรรมชาติ พบว่าต้องการลดต้นทุนการผลิต ร้อยละ 85.6 ต้องการผลิตสารอาหารเสริมธรรมชาติใช้เอง ร้อยละ 80.1 และ สนใจใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ ร้อยละ 67.3 อย่างไรก็ตาม มีเพียงร้อยละ 23.7 เท่านั้นที่เคยใช้

สารอาหารเสริมพืชจากธรรมชาติ และร้อยละ 12.4 ที่มีความรู้เกี่ยวกับไคโตซาน จากข้อมูลดังกล่าวแสดงภาพที่สอดคล้องกัน คือเกษตรกรมีปัญหาต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น ปัญหาคุณภาพดินเสื่อมโทรม และปัญหาสุขภาพจากสารเคมี และเกษตรกรมีความต้องการใช้สารอาหารเสริมจากธรรมชาติ แต่ขาดความรู้และประสบการณ์ในการใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นช่องว่างที่ต้องได้รับการพัฒนา

วัตถุประสงค์ 2. เพื่อพัฒนากระบวนการผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานที่เหมาะสมและประเมินคุณภาพทางกายภาพของผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้น

ผลการพัฒนากระบวนการในการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ กระบวนการที่พัฒนาขึ้นมีความเรียบง่าย และเหมาะสมสำหรับชุมชน โดยใช้วัตถุดิบหลัก 3 ชนิด ได้แก่ ผงไคโตซานสำเร็จรูป น้ำสะอาด และน้ำส้มสายชู (เข้มข้น 5 เปอร์เซ็นต์) กระบวนการผลิต ประกอบด้วยการเตรียมน้ำสะอาด การปรับค่าความเป็นกรด-ด่างให้อยู่ระหว่าง 3.5-4.5 การเติมผงไคโตซานอย่างช้าๆ พร้อมกวนด้วยมอเตอร์ไฟฟ้าอย่างต่อเนื่อง การกรองแยกกาก และการบรรจุภัณฑ์

เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการผลิตแบบดั้งเดิม กระบวนการที่พัฒนาขึ้นมีประสิทธิภาพดีขึ้นแตกต่างจากกระบวนการเดิม ในด้านต้นทุนการผลิตสามารถประหยัดต้นทุนได้ร้อยละ 50-55 ด้านเวลาการผลิตใช้เพียง 25-30 นาทีต่อครั้ง เทียบกับวิธีเดิมที่ต้องแช่ไคโตซานไว้ (1-2 ชั่วโมง) และกวนด้วยมืออีก 45-60 นาที ด้านประสิทธิภาพการละลาย การใช้มอเตอร์ไฟฟ้ากวนอย่างต่อเนื่องแทนแรงงานคน พร้อมปรับค่า pH ที่เหมาะสม ทำให้เกิดการละลายสมบูรณ์ถึงร้อยละ 92 เทียบกับวิธีดั้งเดิมที่ละลายได้เพียงร้อยละ 75 นอกจากนี้อุปกรณ์หลักมีต้นทุนเริ่มต้นเพียง 1,000-1,200 บาท สามารถใช้ร่วมกันระหว่าง 5-10 ครัวเรือน และคืนทุนได้ภายใน 2-3 เดือนหากใช้ผลิตเป็นประจำ

วัตถุประสงค์ 3 เพื่อถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติแก่เกษตรกร

การถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานแก่เกษตรกรประสบความสำเร็จ โดยเกษตรกรได้รับความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติและประโยชน์ของไคโตซาน ในฐานะสารบำรุงพืชจากธรรมชาติที่ช่วยเสริมการเจริญเติบโตและลดต้นทุนการผลิต ผู้เข้าร่วมมีความเข้าใจกระบวนการผลิต ตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การละลายไคโตซาน เทคนิคการกวนผสม การกรอง จนถึงการบรรจุผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้ ยังได้รับความรู้เกี่ยวกับอัตราส่วนการเจือจาง เวลาที่เหมาะสม และความถี่ในการใช้ตามชนิดพืช ตลอดจนการออกแบบตราสินค้าและฉลากที่สื่อสารข้อมูลอย่างมีเอกลักษณ์ และการพัฒนาช่องทางตลาดออนไลน์ผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อเสริมศักยภาพทางธุรกิจ

วัตถุประสงค์ 4 เพื่อประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมต่อการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

ผลการประเมินผลการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตและใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ ผู้เข้าร่วมการถ่ายทอดความรู้ฯ ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรเพศชาย ร้อยละ 57 อายุ 40-59 ปี ร้อยละ 58.2 มีอาชีพหลักเป็นเกษตรกร ร้อยละ 87 และมีพื้นที่ทำการเกษตร 5-20 ไร่ ร้อยละ 72.1 ปลูกข้าวเป็นหลัก ร้อยละ 78 ผลการประเมินการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตและใช้สารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ ของเกษตรกรในตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จำนวน 115 คน ผลการประเมินความพึงพอใจโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.70) ผลการประเมินรายด้านพบว่า ด้านเนื้อหาและการให้บริการได้คะแนนสูงสุดเท่ากันที่ 4.75 รองลงมาคือด้านการนำไปใช้ประโยชน์ 4.65 และด้านความรู้ความเข้าใจ 4.64 ตามลำดับ

การประเมินด้านความรู้ความเข้าใจได้คะแนนความพึงพอใจ สะท้อนระดับความพึงพอใจของเกษตรกรต่อความเข้าใจที่ได้รับ โดยเกษตรกรมีความเข้าใจในประเด็นสำคัญดังนี้

1. คุณสมบัติและประโยชน์ของไคโตซาน เกษตรกรเข้าใจว่าไคโตซานเป็นสารจากธรรมชาติที่ช่วยเสริมสร้างการเจริญเติบโตของพืช สามารถลดต้นทุนการผลิตเมื่อเทียบกับสารเคมี และมีประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อมในการลดการปนเปื้อนสารพิษในดินและน้ำ

2. กระบวนการผลิต เกษตรกรเข้าใจขั้นตอนการผลิตตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การละลายไคโตซาน เทคนิคการกวนผสม การกรอง และการบรรจุผลิตภัณฑ์ โดยสามารถอธิบายขั้นตอนและเหตุผลของแต่ละขั้นตอนได้อย่างถูกต้อง

3. ความรู้ในการใช้งาน เกษตรกรเข้าใจอัตราส่วนการเจือจาง การเลือกเวลาที่เหมาะสม ความถี่การใช้ตามชนิดพืช และข้อควรระวังในสภาพแวดล้อมต่างๆ โดยสามารถกำหนดแผนการใช้ได้อย่างเหมาะสม

5. การออกแบบตราสินค้าและฉลาก เกษตรกรเข้าใจหลักการออกแบบฉลากที่สื่อสารข้อมูลสำคัญและสร้างเอกลักษณ์ให้กับผลิตภัณฑ์

6. ช่องทางตลาดออนไลน์ เกษตรกรเข้าใจแนวทางการใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อสร้างเนื้อหาและจัดการธุรกิจออนไลน์

ความเข้าใจที่เกิดขึ้นส่งผลต่อการนำไปปฏิบัติจริง โดยพบว่าผู้เข้ารับการอบรมนำความรู้ไปผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานใช้เองอย่างน้อย 1 ครั้ง ทำให้ลดการใช้ปุ๋ยเคมีลง ในพืชผักสวนครัว และในพืชไร่ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตลดลง ซึ่งสอดคล้องกับความเข้าใจที่เกิดขึ้นในเรื่องประโยชน์ด้านการลดต้นทุนและการผลิตอย่างถูกวิธี

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาวัตถุประสงค์ที่ 1 แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรในตำบลตาเบาประสบปัญหาต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นร้อยละ 76.2 ปัญหาดินเสื่อมโทรมร้อยละ 68.7 และปัญหาสุขภาพจากสารเคมีร้อยละ 62.2 ขณะที่มีความต้องการลดต้นทุนการผลิตสูงถึงร้อยละ 85.6 และต้องการผลิตสารอาหารเสริมธรรมชาติใช้เองร้อยละ 80.1 แต่มีเพียงร้อยละ 23.7 เท่านั้นที่เคยใช้สารอาหารเสริมพืชจากธรรมชาติ และร้อยละ 12.4 ที่มีความรู้เกี่ยวกับไคโตซาน สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างความต้องการกับความรู้ที่มีอยู่จริง ปรากฏการณ์นี้อาจเป็นเพราะการพึ่งพาสารเคมีเป็นวิถีปฏิบัติที่คุ้นชินในภาคเกษตรไทยมาช้านาน แต่เมื่อราคาปุ๋ยเคมีเพิ่มสูงขึ้นและมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เกษตรกรจึงเริ่มแสวงหาทางเลือกที่ยั่งยืนมากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของบุญลดา คุณาเวชกิจ และจักรกฤช ศรีลออ (2564) ที่พบว่าการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพช่วยให้เกษตรกรตระหนักถึงปัญหาและเกิดแรงจูงใจในการรวมกลุ่มเพื่อผลิตใช้เอง ลดต้นทุนการผลิต และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

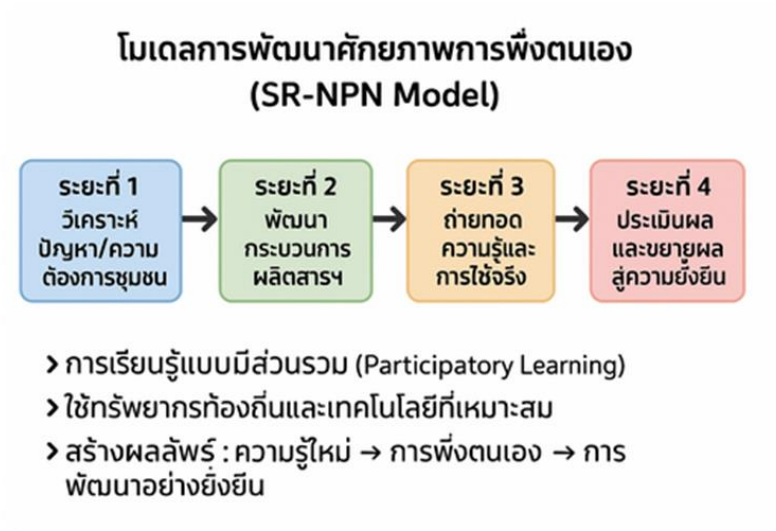
ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า การพัฒนากระบวนการผลิตที่เรียบง่ายและมีประสิทธิภาพใช้วัตถุดิบเพียง 3 ชนิด (ผงไคโตซาน น้ำสะอาด และน้ำส้มสายชู 5%) ส่งผลให้ประหยัดต้นทุนได้ร้อยละ 50-55 ลดเวลาการผลิตจากวิธีดั้งเดิม (แช่ 1-2 ชั่วโมง และกวนด้วยมืออีก 45-60 นาที) เหลือเพียง 25-30 นาที และเพิ่มประสิทธิภาพการละลายจากร้อยละ 75 เป็นร้อยละ 92 การพัฒนาดังกล่าวเป็นผลมาจากการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน โดยใช้มอเตอร์ไฟฟ้าที่มีต้นทุนเริ่มต้นเพียง 1,000-1,200 บาท ที่เกษตรกร 5-10 ครัวเรือนสามารถใช้ร่วมกันและคืนทุนได้ภายใน 2-3 เดือน สอดคล้องกับงานวิจัยของปกรณ์ เกียรติ ไพรวัลย์ (2567) ที่พัฒนาเครื่องกวนไคโตซานระบบกึ่งอัตโนมัติสำหรับชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการออกแบบเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับระดับชุมชน เป็นตัวอย่างของการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า การถ่ายทอดความรู้ครอบคลุม 5 ด้านสำคัญ ได้แก่ (1) คุณสมบัติและประโยชน์ของไคโตซาน (2) กระบวนการผลิต (3) ความรู้การใช้งาน (4) การออกแบบตราสินค้า และ (5) ช่องทางตลาดออนไลน์ ทำให้เกษตรกรมีความเข้าใจอย่างครบวงจร จากผลการประเมินพบว่า เกษตรกรมีความเข้าใจในกระบวนการผลิตและสามารถอธิบายขั้นตอนต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง รวมถึงสามารถกำหนดแผนการใช้งานได้อย่างเหมาะสม ความสำเร็จนี้อาจเป็นผลจากกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ที่ใช้การเรียนรู้เชิงปฏิบัติ (Hands-on Training) และการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้จากการลงมือทำจริง และเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตนเองโดยตรง สอดคล้องกับงานวิจัยของถวัลย์ สวัสดิ์จิตต์ และส่งเสริม แสงทอง (2564) ที่พบว่าการเรียนรู้เชิงปฏิบัติส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติของเกษตรกร รวมทั้งงานของวิสาขา ภู่จินดา และนิชนันท์ ปฏิทัศน์ (2565) ที่ชี้ว่าการถ่ายทอดความรู้แบบมีส่วนร่วมสามารถสร้างแรงจูงใจและความมั่นใจในการนำไปใช้จริงได้อย่างยั่งยืน

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4 พบว่า ผลการประเมินความพึงพอใจจากเกษตรกร 115 คน แสดงให้เห็นความพึงพอใจระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.70) โดยเฉพาะด้านเนื้อหาและการให้บริการได้คะแนนสูงสุด (4.75) รองลงมาคือด้านการนำไปใช้ประโยชน์ (4.65) และด้านความรู้ความเข้าใจ (4.64) ที่สำคัญคือความพึงพอใจนี้ส่งผลต่อการนำความรู้ไปปฏิบัติจริง โดยผู้เข้าอบรมได้นำความรู้ไปผลิตสารอาหารเสริมไคโตซานใช้เอง ซึ่งช่วยลดการใช้ปุ๋ยเคมีและต้นทุนการผลิตได้จริง ความสำเร็จนี้อาจเป็นผลจากการออกแบบกิจกรรมการถ่ายทอดที่ครอบคลุมทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ รวมถึงการใช้สื่อที่เข้าใจง่ายและวิทยากรที่มีความเชี่ยวชาญ ทำให้ผู้เข้าร่วมรู้สึกมั่นใจในการนำความรู้ไปใช้ต่อยอด สอดคล้องกับงานวิจัยของนฤมล ญาณสมบัติ (2564) และภัทรธิรา ผลงาม และคณะ (2561) ที่พบว่าการส่งเสริมอาชีพผ่านการอบรมและถ่ายทอดองค์ความรู้ในชุมชนส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่ม การสร้างรายได้เสริม และการยกระดับคุณภาพชีวิต ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่เรียกว่า "SR-NPN Model" หรือ กรอบแนวคิดสำหรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นแบบจำลองการบูรณาการระหว่างเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Suitable Technology) กระบวนการถ่ายทอดความรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Knowledge Transfer) และการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน (Network Building) โดยได้พัฒนากระบวนการผลิตไคโตซานที่เป็นสารอาหารเสริมสำหรับพืชจากธรรมชาติ โดยใช้วัตถุดิบเพียง 3 ชนิด ลดเวลาการผลิตจาก วิธีการในแบบเดิม เพิ่มประสิทธิภาพการละลาย และช่วยประหยัดต้นทุนการผลิต ผลการวิจัยแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรนำความรู้ไปปฏิบัติ ลดการใช้ปุ๋ยเคมีในพืชผักสวนครัว และในพืชไร่ ลดต้นทุนการผลิต และเกิดการรวมกลุ่มเกษตรกรแบ่งปันทรัพยากรการผลิต

แผนภาพที่ 2 องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

ตารางที่ 1 อธิบายโมเดลการพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเอง

ระยะที่ 1	ระยะที่ 2	ระยะที่ 3	ระยะที่ 4
วิเคราะห์ปัญหา/ความต้องการชุมชน	พัฒนากระบวนการผลิตสารฯ	ถ่ายทอดความรู้และการใช้จริง	ประเมินผลและขยายผลสู่ความยั่งยืน
▼	▼	▼	▼
วิเคราะห์บริบทความพร้อมของชุมชน และปัญหาการใช้สารเคมี	ออกแบบสูตรและเครื่องมือผลิตที่ เหมาะสมกับพื้นที่ เช่น เครื่องกวนไคโตซาน	ถ่ายทอดด้วยกระบวนการ มีส่วนร่วมworkshop/อบรม) และสร้างผู้นำชุมชน	ประเมินผลการใช้และขยายผลสู่เครือข่ายเกษตรกรและสร้างผู้นำชุมชน
▶ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) ▶ ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ▶ สร้างผลลัพธ์: ความรู้ใหม่ ⟶ การพึ่งตนเอง ⟶ การพัฒนาอย่างยั่งยืน			

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

ควรพัฒนากลไกการติดตามและประเมินผลอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง เพื่อความยั่งยืนในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ควบคู่ไปกับการขยายเครือข่ายการเรียนรู้โดยพัฒนาเกษตรกรผู้ผ่านการอบรมให้เป็นวิทยากรท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการกระจายความรู้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้ การพัฒนาหลักสูตรที่เน้นการปฏิบัติจริงและการเสริมทักษะการถ่ายทอดความรู้แก่วิทยากรจะช่วยยกระดับคุณภาพการอบรม อีกทั้งการผลักดันแนวทางการบูรณาการระดับครัวเรือนสู่เครือข่ายระดับพื้นที่จะส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชุมชนและลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมุ่งศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพระหว่างสารอาหารเสริมธรรมชาติกับปุ๋ยเคมีในระยะยาว โดยประเมินผลกระทบต่อระบบนิเวศและคุณภาพดิน ขณะเดียวกันควรพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับการผลิตระดับชุมชนควบคู่ไปกับการสร้างตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ และที่สำคัญคือการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับความรู้สมัยใหม่เพื่อพัฒนาแบบจำลองการพึ่งพาตนเองที่ยั่งยืนสำหรับชุมชนเกษตรกรรม

บรรณานุกรม

จิตนา ทำทอง, ทักษอร บุญชู และ ทรงศิลป์ พจน์ชนะชัย. (2549). ผลของไคโตซานต่อการงอกของสปอร์และการ เจริญเติบโตของเส้นใยเชื้อราสาเหตุโรคพืช. *วารสารวิทยาศาสตร์เกษตร*, 37(2) (พิเศษ), 116-118.

ถวัลย์ สวัสดิ์จิตต์ และส่งเสริม แสงทอง. (2564). การถ่ายทอดความรู้ในการผลิตดินผสมแก่กลุ่มเกษตรกรในเขตตำบลบ้านธิ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน. *วารสาร มมร วิชาการล้านนา*, 10(1), 27-36.

ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2549). *การวิจัยและวิเคราะห์ทางสถิติด้วย SPSS*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: วี. อินเตอร์ พริ้นท์.

นงนุช บินรวดเร็ว. (2567). ประธานกลุ่มสตรีปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอนุรักษ์พันธุ์ไทยพื้นบ้านตำบลตาเบา. *สัมภาษณ์*. 1 กุมภาพันธ์.

นฤมล ญาณสมบัติ. (2564). การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจและส่งเสริมอาชีพชุมชนบ้านมหาราช อำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 10(2), 171-184.

บุญชม ศรีสะอาด. (2545). หลักการวิจัยเบื้องต้น. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.

บุญลดา คุณาเวชกิจ และจักรกฤช ศรีลออ. (2564). การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองด้วยการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพที่เหมาะสมกับเกษตรกรในตำบลหนองกุลา อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารศิลปศาสตร์และอุตสาหกรรมบริการ,* 4(2), 570-582.

ปกรณ์เกียรติ ไพรวัลย์. (2567). การพัฒนาต้นแบบเครื่องกวนไคโตซานแบบกึ่งอัตโนมัติสำหรับชุมชน. *วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม,* 8(7), 115-126.

พรทิพย์ วงศ์แก้ว และศุภลักษณ์ สิงหบุตร. 2548. *การศึกษาประสิทธิภาพของไคโตซานในการยับยั้งเชื้อแบคทีเรียและสาเหตุโรคสำคัญทางเศรษฐกิจของพืช.* ปทุมธานี: ศูนย์เทคโนโลยีโลหะและวัสดุแห่งชาติ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ.

พรรณี อัศวตรีรัตนกุล และ เกษม อัศวตรีรัตนกุล. (2555). ผลของไคโตซานต่อการชักนำความต้านทานเชื้อราในต้นมะละกอ. *วารสารมหาวิทยาลัยทักษิณ*, 15(3) (ฉบับพิเศษ), 1-6.

ภัทรธิรา ผลงาม, สุมณฑา ศรีสวัสดิ์ และ สุทัต หนูมาก. (2561). การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านนาบอน จังหวัดเลย. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่,* 10(1), 44–54.

วิสาขา ภู่จินดา และนิชนันท์ ปฏิทัศน์. (2565). แนวทางการถ่ายทอดความรู้ด้านการจัดการขยะจากผู้สูงอายุสู่เด็ก. *วารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 48(1), 101–122.

แววฤดี แววทองรักษ์ และ นูรฮายาตี สาและ. (2564). ผลของไคโตซานต่อการเจริญเติบโตของมะเขือเทศสีดาในระยะวัฒนภาค. *วารสารมหาวิทยาลัยทักษิณ*, 23(3), 1–9.

สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงศึกษาธิการ. (2559). *หนังสือรายวิชาพื้นฐานคณิตศาสตร์ เล่ม 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2.* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.

สาขาการออกแบบและเทคโนโลยี สสวท. (2567). *กระบวนการเทคโนโลยี*. สืบค้นเมื่อ 8 กันยายน 2567, จาก http://designtechnology.ipst.ac.th/?page_id=1094

สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน). (2567). *เกษตรอินทรีย์ คืออะไร และทำไมต้องเกษตรอินทรีย์?*. สืบค้นเมื่อ 8 กันยายน 2567. จาก https://www.arda.or.th/detail/6186.

สุวลี จันทร์กระจ่าง. (2544). *เอกสารประกอบการบรรยาย การประชุมเชิงปฏิบัติการไคตินและไคโตซานจากวัตถุดิบ.ธรรมชาติสู่การประยุกต์ใช้ : การประยุกต์ใช้ไคติน-ไคโตซาน.* กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิมล ติรกานันท์. (2546). *การใช้สถิติในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ : แนวทางสู่การปฏิบัติ.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

องค์การบริหารส่วนตำบลตาเบา. (2568). *ข้อมูลทั่วไป.* สุรินทร์: องค์การบริหารส่วนตำบลตาเบา. สืบค้นเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2568, จาก https://www.tabao.go.th/index/?page=article1932

Cronbach, L. J. (1970). *Essentials of psychological testing* (5th ed.). New York, NY: Harper & Row.

MORAL CITY: การพัฒนาเมืองคุณธรรม*

MORAL CITY: The Development of a Moral City

ยงจิรายุ อุปเสน
Yongjirayu Upasen
ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน)
CENTER FOR MORALITY PROMOTION (CMP) (Public Organication)
E-mail: Yongjirayu.up@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความ MORAL CITY: การพัฒนาเมืองคุณธรรม เสนอกรอบคิดเชิงแนวคิด ปฏิบัติการสำหรับการพัฒนาเมืองที่วางคนและคุณค่าเป็นศูนย์กลาง โดยเชื่อมโยงหลักการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเข้ากับการบริหารจัดการเมืองร่วมสมัย (เช่น เมืองอัจฉริยะ เมืองน่าอยู่ เมืองยั่งยืน) ให้เทคโนโลยี โครงสร้างพื้นฐาน และนโยบายสาธารณะขับเคลื่อนไปพร้อมกับคุณธรรมสาธารณะ ความรับผิดชอบ และความเสมอภาค บทความชี้ว่าหัวใจของ Moral City ไม่ใช่การทำโครงการให้ประชาชนแต่คือการทำงานร่วมกับประชาชน ผ่านการเปิดพื้นที่ให้ร่วมนิยามปัญหา ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบจนเกิดพลังและความเป็นเจ้าของ ของเมืองโดยคนเมืองเอง และนำเสนอกรณี จังหวัดคุณธรรม ในฐานะโมเดลการพัฒนาคุณธรรมเชิงพื้นที่แบบใช้พื้นที่เป็นฐานที่ทำงานด้วย “สามพลัง” คือ เครือข่ายปฏิบัติ เครือข่ายนโยบาย และเครือข่ายวิชาการ ประกอบด้วยกระบวนการประเมินต้นทุนคุณธรรม การจัดสมัชชาคุณธรรม การสร้างแกนนำนักส่งเสริมคุณธรรมเชิงพื้นที่ และการจัดการความรู้เพื่อขยายผลสู่จังหวัดข้างเคียง กรอบดังกล่าวสะท้อนระบบนิเวศทางสังคมคุณธรรมที่ทำให้ความดีงอกงามเป็นวาระร่วมและแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมและโครงสร้างได้จริง

อย่างไรก็ดี ยังมีความท้าทายสำคัญ ได้แก่ ทัศนคติที่มองคุณธรรมเป็นเรื่องไกลตัว การกระจุกของการตัดสินใจในภาครัฐ แรงจูงใจทางสังคมที่ยังไม่ชัด และระบบข้อมูล/ตัวชี้วัดคุณธรรมที่ต้องพัฒนา บทความจึงเสนอทิศทางต่อยอด ได้แก่ 1) การออกแบบเครื่องมือวัดคุณธรรมเชิงพื้นที่ที่เชื่อมโยงนโยบาย 2) การออกแบบและทดลองใช้ระบบแรงจูงใจเพื่อเสริมสร้างความมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของของชุมชน และ 3) การบูรณาการศาสนา วัฒนธรรมกับเทคโนโลยีเมืองเป็นขับเคลื่อน Moral City สู่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน สรุปได้ว่า Moral City คือกรอบปฏิบัติการที่จับต้องได้ ใช้พื้นที่เป็นฐาน ใช้คนเป็นแรงขับ ใช้คุณธรรมเป็นเข็มทิศ และใช้เทคโนโลยีเป็นกลไกสนับสนุน เพื่อยกระดับเมืองให้ ‘ฉลาด น่าอยู่ และยั่งยืน’ บนพื้นฐานของคุณธรรมและความเป็นมนุษย์

คำสำคัญ: คุณธรรม; เมืองคุณธรรม; กระบวนการส่งเสริมและขับเคลื่อนการพัฒนา

---

* Received July 30, 2025; Revised December 16, 2025; Accepted December 18, 2025

ABSTRACT

MORAL CITY: The Development of a Moral City presents both conceptual and operational frameworks for urban development that place people and values at the center. It connects the principles of participatory development with contemporary urban management (such as smart cities, livable cities, and sustainable cities), enabling technology, infrastructure, and public policy to progress alongside public morality, responsibility, and equity. The article emphasizes that the heart of a Moral City is not about doing projects for the people, but rather working with the people, by opening spaces for them to jointly define problems, make decisions, take action, and share responsibility thereby creating collective power and a sense of ownership of the city by its own citizens. It also presents the case of Moral Provinces as a model for area-based moral development, operating through the "three networks": operational, policy, and academic networks. This includes processes such as assessing moral capital, organizing moral assemblies, developing moral promotion leaders in each area, and managing knowledge to expand outcomes to neighboring provinces. This framework reflects a moral social ecosystem that fosters virtue as a shared public agenda, transforming it into tangible behavioral and structural changes.

However, there remain key challenges, including attitudes that view morality as distant, centralized decision-making within the state, unclear social motivation, and underdeveloped moral indicators and data systems. The article thus proposes future directions: (1) designing area-based moral measurement tools linked to policy, (2) designing and testing incentive systems to enhance community participation and ownership, and (3) integrating religion and culture with urban technology as a driving force to bring Moral City into everyday practice. In conclusion, Moral City is a practical framework area-based, people-driven, guided by morality, and supported by technology to elevate cities toward being "smart, livable, and sustainable," grounded in moral integrity and humanity.

Keyword: Morality; Moral City; The Process of Promotion and Implementation of Development

บทนำ

โลกในศตวรรษที่ 21 กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อน ภายใต้บริบทที่นักวิชาการเรียกว่า "BANI World" ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ Brittle (เปราะบาง), Anxious (เต็มไปด้วยความกังวล), Nonlinear (คาดเดาไม่ได้) และ Incomprehensible (เข้าใจได้ยาก) (ติณณพัชช์ พูลพิพัฒน์, 2566; Tshetshe, 2025) สังคมโลกในลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงความเปราะบางในทุกมิติ ทั้งด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม มนุษย์ต้องเผชิญกับภัยพิบัติทางธรรมชาติ ภาวะสงคราม โรคอุบัติใหม่ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความเสื่อมถอยของสถาบันทางสังคมที่เคยเป็นรากฐานของคุณค่าทางศีลธรรมและจริยธรรม ภายใต้สถานการณ์ที่เปราะบางนี้ การตีความเรื่อง "คุณธรรม" และ

“ความดี” ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามค่านิยมของสังคมยุคใหม่ ความดีในมุมมองของคนรุ่นก่อนกับคนรุ่นใหม่จึงมีความแตกต่าง ทั้งในด้านการให้ความหมายและการให้คุณค่า ซึ่งส่งผลให้สังคมเกิดภาวะ “วิกฤติคุณธรรม” ที่ต้องการการฟื้นฟูและการสร้างระบบค่านิยมใหม่ที่มั่นคงและเหมาะสมกับบริบทโลกยุคปัจจุบัน

นอกจากนี้ โลกยังต้องเผชิญกับปรากฏการณ์ ภาวะโลกเดือด (Global Boiling) ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศอย่างรุนแรง นายอันโตนิโอ กูเตอร์เรส เลขาธิการใหญ่องค์การสหประชาชาติ ได้กล่าวเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2566 ว่า “ยุคภาวะโลกร้อนสิ้นสุดลงแล้ว เรากำลังอยู่ในยุคภาวะโลกเดือด” ซึ่งหมายถึงภาวะที่โลกกำลังร้อนขึ้นจนเกินระดับการปรับตัวของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั่วไป ปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ความมั่นคงทางอาหาร และสุขภาพของมนุษยชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (United Nations, 2023) เพื่อรับมือกับวิกฤติที่กล่าวมา สหประชาชาติได้ประกาศ “วาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030 (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development)” เมื่อปี พ.ศ. 2558 โดยมีประเทศสมาชิกจำนวน 193 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทย ร่วมลงนามรับรองกรอบการพัฒนานี้ ซึ่งกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) จำนวน 17 เป้าหมาย ครอบคลุม 5 มิติหลัก ได้แก่ มนุษย์และสังคม (People), เศรษฐกิจ (Prosperity), สิ่งแวดล้อม (Planet), ธรรมาภิบาล (Peace) และความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) โดยเฉพาะ SDG-11 ที่มุ่ง “สร้างเมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ให้มีความยั่งยืน ปลอดภัย มีภูมิต้านทาน และไร้ความเหลื่อมล้ำ” (UN DESA, 2019.; UN-Habitat, 2023)

การขยายตัวของสังคมเมือง (Urbanization) จึงกลายเป็นประเด็นสำคัญระดับโลกที่ต้องบริหารจัดการอย่างรอบคอบ สหประชาชาติคาดการณ์ว่า ภายในปี พ.ศ. 2593 (ค.ศ. 2050) ประชากรกว่า 66% ของโลกจะอาศัยอยู่ในเขตเมือง ซึ่งทวีปเอเชียและแอฟริกาจะมีอัตราการขยายตัวสูงที่สุด(United Nations, 2018, 2019; UN DESA, 2019) สำหรับประเทศไทย ปัจจุบันมีประชากรเมืองประมาณ 55% และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นถึง 73% ในปี 2593 เมืองขนาดกลางและขนาดเล็กจึงจะมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต (Friend & al., 2016; Thailand Country Report, 2016; IIED, n.d.) แม้การกลายเป็นเมืองจะเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจและนวัตกรรม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สร้างปัญหาใหม่ เช่น ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ การขาดแคลนที่อยู่อาศัย การบริโภคพลังงานสูง และการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การพัฒนาเมืองในยุคใหม่นี้จำเป็นต้องผสมผสานแนวคิด “ความยั่งยืน” กับ “คุณธรรมของผู้คนในสังคมเมือง” เพื่อสร้างเมืองที่ไม่เพียงแต่สะดวกสบายและทันสมัยเท่านั้น แต่ต้องเป็น “เมืองที่มีหัวใจ” (Moral City) ที่ส่งเสริมให้ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มีจิตสาธารณะ และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง ตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ โดยมุ่งสร้าง “คนดี สังคมดี” ผ่านการขับเคลื่อนตามแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2559–2565) (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2559) และแผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2566–2570) ซึ่งกำหนดคุณธรรมหลัก 5 ประการ ได้แก่ พอเพียง วินัย สุจริต จิตอาสา และกตัญญู เป็นรากฐานของการพัฒนาคนและสังคมให้เข้มแข็ง (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2565) ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ได้ดำเนินการส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรมเชิงพื้นที่ระดับเมืองและจังหวัดในระหว่างปี 2558–2565 โดยนำร่องใน 6 จังหวัด ได้แก่ บุรีรัมย์ พิจิตร ราชบุรี พัทลุง ศรีสะเกษ และร้อยเอ็ด ต่อมาขยายผลสู่จังหวัดต้นแบบใน 4

ภูมิภาค ได้แก่ พระนครศรีอยุธยา (ภาคกลาง), อุดรธานี (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ), เชียงราย (ภาคเหนือ) และสุราษฎร์ธานี (ภาคใต้) (ศูนย์คุณธรรม, 2565)ผลการดำเนินงานดังกล่าวก่อให้เกิดต้นแบบ “จังหวัดคุณธรรม” ที่มีระบบเครือข่ายทางสังคม 6 ภาคส่วน คือ ภาครัฐ ภาคการศึกษา เด็กและเยาวชน ภาคประชาสังคมและชุมชน ภาคธุรกิจเอกชน ภาคสื่อมวลชน และภาคศาสนา ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนคุณธรรมระดับพื้นที่ (ศูนย์คุณธรรม, 2565) ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 กระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้งคณะอนุกรรมการส่งเสริมคุณธรรมระดับกระทรวงมหาดไทย” เพื่อขยายผลสู่ทุกจังหวัด โดยมุ่งเน้นการน้อมนำหลักธรรมทางศาสนา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และวิถีชีวิตวัฒนธรรมไทยที่ดีงามให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ภายใต้แผนปฏิบัติการ 3 แผนย่อย ได้แก่ (1) การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการส่งเสริมคุณธรรม (2) การพัฒนาระบบและกลไกการขับเคลื่อนคุณธรรม และ (3) การพัฒนาศักยภาพคนและเครือข่ายคุณธรรม (กระทรวงมหาดไทย, 2566) อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมคุณธรรมระดับจังหวัดยังเผชิญกับความท้าทายสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ (1) วิธีคิดของประชาชนที่มองว่าคุณธรรมเป็นเรื่องไกลตัวและไม่จำเป็น (2) การดำเนินงานที่จำกัดอยู่ในภาครัฐ ขาดการมีส่วนร่วมของภาคส่วนอื่น (3) การขาดแรงจูงใจในการทำความดี และ (4) การขาดองค์ความรู้และระบบจัดการความรู้ด้านคุณธรรมที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทย ปัญหาเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสังคมคุณธรรมอย่างยั่งยืน หากไม่เร่งพัฒนาแนวทางแก้ไขที่เป็นระบบและมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2566)

อย่างไรก็ตาม การขับเคลื่อนคุณธรรมเชิงพื้นที่ในระดับจังหวัดของประเทศไทยยังคงเผชิญข้อจำกัดหลายประการ ทั้งด้านทัศนคติของประชาชน การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ และการขาดระบบจัดการองค์ความรู้ที่ต่อเนื่อง แม้จะมีการดำเนินงานโดยศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) และกระทรวงมหาดไทยที่ผลักดันให้เกิดจังหวัดคุณธรรมต้นแบบในหลายพื้นที่ รวมถึงจังหวัดกำแพงเพชรซึ่งเป็นหนึ่งในพื้นที่นำร่องเชิงวิชาการ แต่การสร้างต้นแบบเมืองคุณธรรมให้เกิดผลอย่างยั่งยืนยังต้องอาศัยการศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์แนวทางพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น บทความวิชาการนี้จึงมุ่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาองค์ความรู้ และบทเรียนที่ได้จากการขับเคลื่อนคุณธรรมระดับจังหวัด เพื่อเป็นฐานแนวคิดสำหรับการพัฒนาต่อยอดสู่การสร้างเมืองคุณธรรมในระดับประเทศต่อไปในอนาคต

แนวคิดว่าด้วยกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Development) เป็นแนวคิดที่ยึดหลักว่าประชาชนในพื้นที่คือ “เจ้าของปัญหา” และเป็นผู้ที่เข้าใจบริบทของตนเองดีที่สุด จึงควรเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนา กระบวนการนี้เปิดโอกาสให้ประชาชนจากทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในทุกขั้นตอนของการพัฒนา โดยเฉพาะในระดับพื้นที่ (Area-Based) ตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมนิยามปัญหา ร่วมวางแผน ตัดสินใจ รับผิดชอบ ไปจนถึงการลงมือปฏิบัติร่วมกัน การมีส่วนร่วมดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เพียงการแสดงความคิดเห็นเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการระดมทรัพยากร การเสริมสร้างพลังร่วม (collective agency) และการสร้างความเป็นเจ้าของ (ownership) ของคนในชุมชนต่อกระบวนการพัฒนา การพัฒนาในลักษณะนี้จึงมุ่งเน้นการผนึกกำลังของทุกภาคส่วนให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ สร้างประโยชน์ร่วมกัน และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคมฐานรากอย่างยั่งยืน มากกว่าการรอรับนโยบายจากส่วนกลางเพียงฝ่ายเดียว (ธงชัย สิงอุดม, 2563; บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และคณะ, 2554)

ความหมายของกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของ “กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม” ในแง่มุมที่หลากหลาย แต่มีสาระร่วมกันคือการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาด้วยตนเองอย่างแท้จริง ธงชัย สิงอุดม (2563) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถตัดสินใจและกำหนดปัญหา ความต้องการ และแนวทางการพัฒนาของตนเอง เป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับกลุ่มและองค์กรชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ เพื่อให้ประชาชนสามารถกำหนดวิถีชีวิตได้ด้วยตนเองอย่างมีศักดิ์ศรีและพัฒนาศักยภาพได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับ เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์ (2550) ที่กล่าวว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนคือการที่สมาชิกของชุมชนหรือกลุ่มประชาชนรวมตัวกันเพื่อแสดงออกถึงความต้องการร่วม ผลประโยชน์ร่วม หรือเป้าหมายร่วม ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยกระบวนการนี้ยังเป็นเครื่องมือสร้างอิทธิพลต่อรองทางอำนาจเพื่อปรับปรุงสถานภาพของชุมชนให้ดีขึ้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนคือการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีสิทธิเข้าร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูล การให้ความคิดเห็น การตัดสินใจ ไปจนถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนและไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วนเข้าร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน ทั้งการตัดสินใจ การติดตามตรวจสอบ และการประเมินผลอย่างเท่าเทียม เพื่อส่งเสริมความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และการใช้ศักยภาพของแต่ละบุคคลในการพัฒนาชุมชนอย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และคณะ, 2554) กล่าวโดยสรุป กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจึงมิได้เป็นเพียงกลไกในการให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมของรัฐเท่านั้น หากแต่เป็นแนวคิดที่เน้นการเสริมสร้างศักยภาพและอำนาจของประชาชนให้สามารถกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างมีอิสระและมีส่วนร่วมในทุกมิติของการพัฒนา

หลักการสำคัญของกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานที่ให้ความสำคัญกับ “สิทธิ เสรีภาพและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” โดยถือว่าประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ทั้งในฐานะ “ผู้ร่วมคิด” และ “ผู้ร่วมสร้าง” การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ถวิลวดี บุรีกุล, 2552) ได้เสนอว่า หลักการสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 3 ประการสำคัญ ได้แก่

การมีอิสรภาพในการเข้าร่วม (Freedom of Participation) หมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรมหรือกระบวนการใด ๆ ต้องเกิดจากความสมัครใจของประชาชน โดยไม่ถูกบังคับหรือจำกัดสิทธิ

ความเสมอภาคในการเข้าร่วม (Equality in Participation) หมายถึง ผู้เข้าร่วมทุกคนต้องมีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ และร่วมดำเนินกิจกรรม

ความสามารถในการเข้าร่วม (Capability for Participation) หมายถึง ผู้เข้าร่วมต้องมีความรู้ความเข้าใจ และทักษะเพียงพอในการมีส่วนร่วม หากกิจกรรมมีความซับซ้อน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริง

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักการที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญไทย ซึ่งมุ่งปฏิรูปการเมืองไปสู่สังคมประชาธิปไตยที่แท้จริง โดยมีสาระสำคัญอยู่ที่การส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การเปิดพื้นที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง และการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ

อย่างโปร่งใส เพื่อสร้างโครงสร้างทางการเมืองที่มั่นคงและมีประสิทธิภาพ ในเหตุผลที่ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการพัฒนา สามารถสรุปได้ในหลายประการ คือ (1) ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ และเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม จึงสามารถเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับบริบทได้ (2) การมีส่วนร่วมช่วยสร้างพลังทางสังคมในการแก้ไข “ปัญหาของเรา” อย่างร่วมมือและยั่งยืน (3) เป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์อันดีในชุมชน และส่งเสริมความสามัคคีระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ (4) ช่วยสร้างและพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ในชุมชน และ (5) เป็นการวางแนวทางการแก้ปัญหาร่วมกันอย่างเป็นระบบและโปร่งใส ซึ่งล้วนเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยฐานราก (ถวิลวดี บุรีกุล, 2552)

ประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา

ลักษณะและระดับของการมีส่วนร่วมอาจแตกต่างกันไปตามบทบาทของประชาชนในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา โดยนักวิชาการหลายท่านได้เสนอการจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมในหลากหลายรูปแบบเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงขอบเขตและความลึกซึ้งของการมีส่วนร่วมในทางปฏิบัติ เช่น เมตต์ เมตต์การุณ์จิต (2553) ได้แบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 ลักษณะหลัก ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) เป็นการเข้าร่วมในกระบวนการบริหารและการตัดสินใจของกิจกรรมหรือโครงการ เช่น การเป็นกรรมการ ที่ปรึกษา หรือผู้เข้าร่วมประชุม เพื่อร่วมพิจารณา เสนอแนวทาง หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการดำเนินงาน การมีส่วนร่วมลักษณะนี้มักเป็นทางการและปรากฏในรูปของเอกสาร เช่น คำสั่งแต่งตั้ง หนังสือเชิญประชุม หรือบันทึกการประชุม และ 2) การมีส่วนร่วมโดยอ้อม (Indirect Participation) หมายถึงการมีส่วนร่วมในเชิงสนับสนุนกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย แม้มิได้เข้าร่วมในการตัดสินใจโดยตรง เช่น การบริจาคทรัพย์สิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนในลักษณะไม่เป็นทางการ การมีส่วนร่วมลักษณะนี้แสดงถึงจิตสำนึกของประชาชนในการร่วมพัฒนาสังคม ซึ่งเข้ากับบริบทของการมีส่วนร่วมของจินตนา สุจจานันท์ (2549) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่การสำรวจปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน ไปจนถึงการติดตามและประเมินผล ซึ่งสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์และการเป็นเจ้าของโครงการร่วมกัน 2) การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง (Non-Genuine Participation) เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางขั้นตอน เช่น การเข้าร่วมในขั้นตอนการปฏิบัติตามโครงการที่ได้กำหนดไว้แล้ว โดยประชาชนมิได้มีส่วนในการกำหนดแนวทางหรือตัดสินใจในขั้นต้น การมีส่วนร่วมลักษณะนี้จึงสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมในเชิงจำกัด

กระบวนการและวิธีการของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Development Process) เป็นแนวทางที่เน้นให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในทุกขั้นตอนของการพัฒนา ตั้งแต่การคิด การวางแผน การดำเนินงาน ไปจนถึงการประเมินผล เพื่อให้การพัฒนาเกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันในผลลัพธ์ของการพัฒนา Cohen และ Uphoff (1980) อ้างใน สมบัติ นามบุรี, 2562) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “กระบวนการมีส่วนร่วม” โดยแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-Making Participation) ขั้นตอนนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาร่วมในการกำหนดความต้องการของชุมชน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเชิงนโยบาย การตัดสินใจดังกล่าวไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งเดียว แต่เป็น

กระบวนการต่อเนื่อง ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นโครงการ การดำเนินแผนงาน ไปจนถึงการตัดสินใจในระยะปฏิบัติการ เพื่อให้แน่ใจว่าทิศทางของการพัฒนายังสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของพื้นที่

การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation Participation) เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการปฏิบัติตามแผนที่ได้กำหนดไว้ เช่น การบริจาคทรัพยากร การช่วยแรงงาน การบริหารจัดการ หรือการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ทำให้ประชาชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของโครงการและมีแรงจูงใจที่จะผลักดันให้ประสบความสำเร็จ

การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit Participation) ในขั้นตอนนี้ ประชาชนจะได้รับผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการดำเนินโครงการ เช่น รายได้ คุณภาพชีวิต หรือการเข้าถึงบริการสาธารณะมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การกระจายผลประโยชน์ควรเป็นไปอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม เพื่อป้องกันการเกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation Participation) ขั้นตอนนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมแสดงความคิดเห็น ตรวจสอบผลลัพธ์ของโครงการ และเสนอแนวทางปรับปรุง โดยให้ความสำคัญกับ “มุมมอง ความชอบ และความคาดหวัง” (Views, Preferences, Expectations) ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้การพัฒนามีความโปร่งใสและตอบสนองต่อประชาชนอย่างแท้จริง

โดยสรุป กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเป็นวงจรที่เชื่อมโยงกันตั้งแต่การค้นหาความต้องการของประชาชน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางแผน ลงมือปฏิบัติ ประเมินผล และการเรียนรู้จากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ทั้งในด้านบวกและด้านลบ (สมบัติ นามบุรี, 2562)

ระดับขั้นของการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถเกิดขึ้นได้ในหลายระดับ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานและลักษณะของโครงการ โดยทั่วไปสามารถจัดลำดับได้ตั้งแต่ระดับต่ำสุดจนถึงระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วม ดังนี้ (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2554; ถวิลวดี บุรีกุล, 2548)

ระดับการให้ข้อมูล (Information)เป็นระดับพื้นฐานที่สุดของการมีส่วนร่วม โดยรัฐหรือผู้วางแผนโครงการเป็นฝ่ายให้ข้อมูลแก่ประชาชน เพื่อสร้างความเข้าใจในโครงการผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น การแถลงข่าว การเผยแพร่เอกสาร หรือการจัดนิทรรศการ อย่างไรก็ตาม ระดับนี้ยังไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนในการตัดสินใจ

ระดับการเปิดรับความคิดเห็น (Consultation)เป็นการเปิดช่องทางให้ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นต่อแผนหรือโครงการที่กำลังจะดำเนินการ เช่น การทำแบบสอบถาม การจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น หรือการอภิปรายสาธารณะ เพื่อให้หน่วยงานนำข้อมูลไปประกอบการตัดสินใจ

ระดับการปรึกษาหารือ (Dialogue/Discussion)เป็นขั้นที่ประชาชนและผู้วางแผนโครงการได้มีการเจรจาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเป็นทางการ เช่น การประชุมหรือการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เพื่อร่วมกันประเมินสถานการณ์หรือหาทางออกต่อประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น

ระดับการวางแผนร่วมกัน (Joint Planning)ในระดับนี้ ประชาชนและหน่วยงานของรัฐจะร่วมกันกำหนดแนวทางการดำเนินงานของโครงการ รวมถึงร่วมรับผิดชอบในผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เป็นระดับที่เหมาะกับโครงการที่มีความซับซ้อนและต้องการการตัดสินใจร่วมกันของหลายฝ่าย

ระดับการร่วมปฏิบัติ (Joint Implementation)เป็นระดับที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทโดยตรงในการปฏิบัติ เช่น การร่วมดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ หรือการร่วมจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายของโครงการ

ระดับการควบคุมโดยประชาชน (Citizen Control) เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วม ซึ่งประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจและควบคุมโครงการด้วยตนเอง เช่น การจัดทำประชามติ หรือการบริหารจัดการกิจกรรมโดยชุมชนเอง โดยระดับนี้สะท้อนถึงการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างแท้จริงที่ประชาชนมีอำนาจในการกำหนดอนาคตของตนเอง

แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

คำว่า “คุณธรรม” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Virtue ซึ่ง Longman Dictionary of Contemporary English (1995) ให้นิยามไว้สองนัย คือ 1) ความดีงามของลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมที่เกิดจากการกระทำจนเคยชิน และ 2) คุณธรรมที่บุคคลปฏิบัติตามมาตรฐานของสังคมเกี่ยวกับความประพฤติและศีลธรรม ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายของ “คุณธรรม” ว่า “สภาพคุณงามความดี” ส่วนระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550 กำหนดว่า “คุณธรรม หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่า มีประโยชน์ เป็นความดีงาม เป็นมโนธรรม เป็นเครื่องประดับใจให้เกลียดความชั่ว กลัวบาป เป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อสังคม” (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2562)

กล่าวโดยสรุป “คุณธรรม” หมายถึง ความดีงามในจิตใจที่แสดงออกผ่านการคิด พูด และการกระทำอย่างสม่ำเสมอ เป็นกรอบภายในที่คอยกำกับพฤติกรรมให้เหมาะสมกับบรรทัดฐานของสังคม ส่วน “จริยธรรม” (Ethics) หมายถึง กฎหรือข้อกำหนดทางสังคมที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์ต่าง ๆ ดังนั้น คุณธรรมจึงเป็นรากฐานทางจิตใจ ส่วนจริยธรรมเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรม ซึ่งทั้งสองสิ่งมีความสัมพันธ์เกื้อกูลกันและเป็นพื้นฐานของการพัฒนาสังคมคุณภาพ

ระดับของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามหลักศาสนา

ศรุต นาควัชระ (2560) อธิบายว่า “คุณธรรมในศาสนา” สามารถแบ่งได้เป็นสองระดับ คือ

ระดับที่หนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพระเจ้า เป็นการปลูกฝังให้มนุษย์มีความเคารพยำเกรงและรู้จักสำนึกในศีลธรรม

ระดับที่สอง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เพื่อให้เกิดความสงบสุขและความสามัคคีในสังคม

ในศาสนาอิสลาม หลักคำสอน “อิห์ซาน” (Ihsan) เป็นแนวทางแห่งคุณธรรมที่แบ่งออกเป็นสองมิติ ได้แก่

มิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ์ ซึ่งมุ่งเน้นความศรัทธาและการเคารพภักดีต่อพระองค์

มิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ที่มุ่งส่งเสริมความเมตตา ความซื่อสัตย์ และการละเว้นจากความชั่ว เช่น การไม่ดื่มสุรา ไม่เล่นการพนัน และการให้เกียรติผู้อื่น

ส่วนในศาสนาคริสต์ หลักคุณธรรมสะท้อนผ่าน “บัญญัติ 10 ประการ” ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่มเช่นกัน คือ

กลุ่มที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า เช่น การนมัสการพระเจ้าเพียงองค์เดียว

กลุ่มที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เช่น การเคารพบิดามารดา การไม่ฆ่าคน และการไม่ลักขโมย

สำหรับศาสนาพุทธ คุณธรรมถูกแบ่งออกเป็นสองระดับ คือ

โลกียธรรม หมายถึง ธรรมะที่เหมาะกับมนุษย์ทั่วไป เพื่อสร้างความสงบสุข เช่น เบญจศีล เบญจธรรม ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานทางศีลธรรม

โลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมะขั้นสูงที่มุ่งสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ เช่น มรรคมีองค์แปด และหลักนิพพาน

เมื่อตรวจสอบคำสอนของศาสนาต่าง ๆ จะพบว่าทุกศาสนามุ่งให้มนุษย์ควบคุมตนเอง ประพฤติดี และหลีกเลี่ยงความชั่ว เพื่อสร้างความสงบสุขแก่สังคมโดยรวม ซึ่งจิตสำนึกดังกล่าวถือเป็นคุณธรรมสากลของมนุษย์ เราจะเห็นได้ว่าการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการที่เน้น การฝึกจิตใจ ให้รู้จักแยกแยะสิ่งดี สิ่งชั่ว และนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่เป็นอนาคตของสังคม จำเป็นต้องได้รับการปลูกฝังผ่านสถาบันหลักของสังคม ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน และศาสนา (บุญรอด บุญเกิด และ พัชรินทร์ รุจิรานุกูล, 2563) ทั้งนี้ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในยุคศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องบูรณาการหลักธรรมทางศาสนาเข้ากับกระบวนการเรียนรู้และการดำเนินชีวิต โดยเน้นการสร้างแบบอย่างที่ดีจากผู้ใหญ่ การส่งเสริมทักษะชีวิตที่จำเป็น เช่น การคิดวิเคราะห์ การสื่อสารเชิงสร้างสรรค์ และความเป็นผู้นำ ตลอดจนการปลูกฝังจิตสาธารณะผ่านกิจกรรมในครอบครัว ชุมชน และสถานศึกษา (ตรีทิพย์ นภา ทองดี, 2568) นอกจากนี้ การพัฒนาคุณธรรมยังต้องมองในมิติของ คุณธรรมสากล ที่เป็นพื้นฐานร่วมของทุกศาสนา ได้แก่ การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการมีจิตเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธ คริสต์ และอิสลาม อันเป็นแนวทางให้มนุษย์ควบคุมตนเองและอยู่ร่วมกันอย่างสันติ กล่าวได้ว่าระดับของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามหลักศาสนามีความสัมพันธ์เชิงระบบระหว่าง จิตใจพฤติกรรมสังคม โดยเริ่มจากการปลูกฝังภายในจิตใจให้มีเจตจำนงแห่งความดี (คุณธรรม) และแสดงออกทางพฤติกรรมที่ถูกต้อง (จริยธรรม) ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนาและบริบททางสังคมร่วมสมัย

คุณธรรมระดับบุคคลและคุณธรรมของการอยู่ร่วมกันในสังคม

คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ (2561) ได้อธิบายว่า “คนที่มีคุณธรรม” หมายถึงบุคคลที่มีทั้ง ปัญญา และ ศรัทธา กล่าวคือ มีปัญญาในการแยกแยะสิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำ และมีศรัทธาที่เป็นแรงผลักดันให้ลงมือปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องนั้นอย่างจริงจัง โดยคุณธรรมมิได้จำกัดอยู่เพียงระดับบุคคลเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงระดับองค์กรและสังคมในวงกว้าง ซึ่งมีความเชื่อมโยงและเกื้อหนุนกันในกระบวนการพัฒนาคนดีและสังคมดี

คุณธรรมระดับบุคคล

คุณธรรมระดับบุคคลเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิตที่มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและส่วนรวม โดยคณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติได้จำแนกคุณธรรมระดับบุคคลออกเป็น 4 กลุ่มสำคัญ ดังนี้

กลุ่มคุณธรรมที่เป็นปัจจัยผลักดัน (Driving Virtues): เป็นคุณธรรมที่ทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจภายในให้บุคคลมีความพยายามและมุ่งมั่นสู่เป้าหมาย ประกอบด้วยความมีวินัย ความอดทน และความขยัน ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่หล่อหลอมให้บุคคลมีความเข้มแข็งและมีความรับผิดชอบในตนเอง

กลุ่มคุณธรรมที่เป็นปัจจัยหล่อเลี้ยง (Sustaining Virtues): เป็นคุณธรรมที่ช่วยเสริมแรงขับเคลื่อนให้บุคคลประพฤติดีอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่สะท้อนความซื่อตรงทางจิตใจ

กลุ่มคุณธรรมที่เป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้ง (Restraining Virtues): ทำหน้าที่ยับยั้งไม่ให้บุคคลประพฤติในทางที่ไม่เหมาะสม เช่น การมีสติ และความพอเพียง ซึ่งช่วยป้องกันความโลภและความหลงตามกระแสวัตถุนิยม

กลุ่มคุณธรรมที่เป็นปัจจัยสนับสนุน (Supportive Virtues): เป็นคุณธรรมที่ผลักดันให้บุคคลมีส่วนร่วมในการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคม โดยยึดหลักความเมตตา กรุณา กตัญญู และเสียสละ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างจิตอาสาและจิตสาธารณะ

การพัฒนาคุณธรรมในระดับบุคคลจึงไม่ใช่เพียงการปรับพฤติกรรมภายนอก แต่เป็นการปลูกฝังจิตสำนึกภายในให้เกิดเจตจำนงในการทำความดีอย่างมั่นคง

คุณธรรมระดับองค์กร

ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ได้อธิบายความแตกต่างระหว่าง “องค์กรที่มีจริยธรรม” กับ “องค์กรที่มีคุณธรรม” โดยชี้ว่า องค์กรที่มีจริยธรรม มักเน้นระบบควบคุมและตรวจสอบพฤติกรรมผ่านเครื่องมือ เช่น ประมวลจริยธรรมหรือจรรยาบรรณ เพื่อสร้างความโปร่งใสและความน่าเชื่อถือในกระบวนการบริหาร เป้าหมายหลักคือการป้องกันความเสี่ยงและสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ในทางกลับกัน องค์กรที่มีคุณธรรม จะมุ่งเน้นการสร้างความสุข ความสมดุล และการพัฒนาจิตใจของสมาชิกภายในองค์กร โดยยึดหลักปัญญาเชิงปฏิบัติ (Practical Wisdom) ที่ใช้ทั้งเหตุผลและเมตตาในการตัดสินใจ เพื่อให้เกิดความเจริญร่วมกันระหว่างองค์กร ชุมชน และสังคมภายนอก การพัฒนาองค์กรคุณธรรมจึงต้องอาศัย “พี่เลี้ยง” หรือผู้ชี้แนะให้สมาชิกได้เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพทางจิตใจควบคู่กับการทำงาน (ศูนย์คุณธรรม, 2561)

คุณธรรมระดับสังคม

คุณธรรมของการอยู่ร่วมกันในสังคมถือเป็นการยกระดับจากคุณธรรมส่วนบุคคลและองค์กรไปสู่ระดับมหภาค โดยมีหลักการสำคัญสองประการคือ 1) ข้อห้าม ไม่ทำให้ผู้อื่นหรือส่วนรวมได้รับความเดือดร้อน 2) ข้อพึงปฏิบัติ ทำให้ผู้อื่นและส่วนรวมมีความสุข หลักการนี้สะท้อนแนวคิดของ “ประโยชน์สุขส่วนรวม” ที่เป็นหัวใจของสังคมคุณธรรม การสร้างสังคมเช่นนี้ต้องอาศัยการร่วมแรงร่วมใจของประชาชนที่เชื่อในคุณค่าความดีและความสุขร่วมกัน ในบริบทของสังคมไทย คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติได้กำหนดคุณธรรมหลัก 5 ประการ ตามแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2559–2565) ได้แก่

พอเพียง หลักคิดตามศาสตร์พระราชา ที่มุ่งให้ดำเนินชีวิตอย่างสมดุล

วินัย การประพฤติปฏิบัติตนอย่างมีระเบียบและเคารพกติกาสังคม

สุจริต การซื่อสัตย์และโปร่งใสทั้งต่อส่วนตนและส่วนรวม

จิตอาสา การเสียสละและใส่ใจต่อผู้อื่น

กตัญญู การระลึกถึงบุญคุณและตอบแทนสิ่งที่ได้รับ

คุณธรรมทั้ง 5 ข้อนี้เป็นรากฐานสำคัญของ “สังคมคุณธรรม” ที่ส่งเสริมให้คนไทยดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขร่วมกัน ทั้งในระดับบุคคล องค์กร และสังคมโดยรวม (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2561)

ความสำคัญของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2545) ได้อธิบายว่า “การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม” เป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนามนุษย์อย่างแท้จริง เพราะคุณธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้การกระทำของบุคคลมีทิศทาง มีเหตุผล และมีเป้าหมายเพื่อความดีงาม ทั้งต่อตนเองและสังคม การปลูกฝังคุณธรรมจึงมิใช่เพียงกระบวนการทางศีลธรรม แต่เป็นการพัฒนา “ปัญญา” และ “จิตใจ” ให้มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขและมีคุณค่า สรุปสาระสำคัญของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมได้ดังนี้

สร้างความหนักแน่นในเหตุผล การพัฒนาคุณธรรมช่วยให้บุคคลเข้าใจความสัมพันธ์ของ เหตุ และ ผล เห็นผลของการกระทำตามหลักเหตุปัจจัย และรู้จักประเมินการกระทำของตนอย่างมีสติ

ส่งเสริมการพึ่งตนเอง การพัฒนาคุณธรรมปลูกฝังให้คนตระหนักว่า ความสำเร็จไม่ได้เกิดจากโชคชะตา แต่เกิดจากความเพียรและความรับผิดชอบในการลงมือทำอย่างจริงจัง

สร้างความรับผิดชอบต่อทั้งตนเองและผู้อื่น บุคคลที่มีคุณธรรมจะรู้จักงดเว้นจากความชั่ว และมีเมตตาช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความจริงใจ ถือเป็นการสร้างความสมดุลระหว่าง สิทธิ และ หน้าที่

ส่งเสริมความเท่าเทียมทางศักยภาพของมนุษย์ คุณธรรมทำให้บุคคลมองเห็นว่าทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ขึ้นกับชาติกำเนิดหรือสถานะทางสังคม

ใช้คุณธรรมเป็นเครื่องวัดพฤติกรรมมนุษย์ ความดี ความชั่ว และการประพฤติปฏิบัติอย่างมีคุณธรรม เป็นมาตรวัดที่แท้จริงของคุณค่าความเป็นมนุษย์ มากกว่าชื่อเสียงหรือฐานะทางสังคม

ช่วยให้รู้จักพิจารณาตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาคุณธรรมทำให้บุคคลรู้จักมองย้อนกลับไปสำรวจจุดแข็งและข้อบกพร่องของตนเอง เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงชีวิตและพัฒนาคุณภาพชีวิตในระยะยาว

เป็นพลังสร้างความหวังและแรงบันดาลใจในอนาคต คุณธรรมเป็นสิ่งที่เติมพลังให้มนุษย์เห็นคุณค่าของชีวิตและศักดิ์ศรีของตนเอง ทำให้ไม่สิ้นหวัง และมุ่งมั่นสร้างความดีต่อไป

แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาเมืองคุณธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับ “เมืองคุณธรรม” (Moral City) มีรากฐานจากอุดมคติทางศีลธรรมของมนุษยชาติ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ปรากฏในหลายอารยธรรมตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะในบริบทของตะวันออก แนวคิดนี้สะท้อนความพยายามของมนุษย์ที่จะสร้างสังคมที่สงบสุข ปราศจากความรุนแรง ความเหลื่อมล้ำ และการเอารัดเอาเปรียบกัน แนวคิดดังกล่าวมีพื้นฐานจาก อุดมคตินิยม (Idealism) ซึ่งเชื่อว่า มนุษย์สามารถสร้างสังคมที่ดีงามได้ หากยึดมั่นในหลักคุณธรรม ความดี และความยุติธรรม

ในทางพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องเมืองคุณธรรมสัมพันธ์กับ “สังคมอุดมคติ” เช่น สังคมยุคอริยะ หรือยุคพระศรีอาริย์ ซึ่งถือเป็นภาพแทนของโลกที่ผู้คนมีศีลธรรมสูง ไม่มีการเบียดเบียนกัน ทุกคนมีจิตใจเมตตา และดำเนินชีวิตอย่างเท่าเทียม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2562) กล่าวคือ ยุคพระศรีอาริย์มิได้หมายถึงยุคแห่ง

ความมั่งคั่งทางวัตถุเท่านั้น แต่เป็นสังคมที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ เป็น “โลกแห่งคนดี” ที่ทุกคนประพฤติชอบและไม่ต้องการอำนาจเหนือผู้อื่น ตามแนวคิดนี้ ความดีทางศีลธรรม เป็นเงื่อนไขสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคม ยุคพระศรีอาริย์จึงมิใช่โลกในอุดมคติที่สามารถสร้างขึ้นได้ทันทีในโลกปัจจุบัน แต่เป็น “อุดมคติทางศาสนา” ที่มุ่งหมายให้มนุษย์เพียรทำความดีในชาตินี้ เพื่อให้ได้บังเกิดในยุคแห่งความสงบสุขนั้นในภายหน้า ทั้งนี้ แนวคิดดังกล่าวสะท้อนหลักธรรมสำคัญในพุทธศาสนา คือ การสร้างเหตุแห่งความดี และการละเว้นเหตุแห่งความชั่ว ซึ่งเป็นแก่นของการพัฒนาเมืองคุณธรรมในปัจจุบัน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2562) ได้วิเคราะห์เพิ่มเติมว่า ความเชื่อเรื่อง “โลกพระศรีอาริย์” ยังคงมีอิทธิพลต่อวาทกรรมทางสังคมและการเมืองของไทยในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะแนวคิดที่เชื่อว่าการปกครองที่ดีควรอยู่ในมือของ “คนดี” ซึ่งจะนำพาสังคมไปสู่ความสงบเรียบร้อย แม้แนวคิดนี้จะมุ่งเน้นศีลธรรมเป็นหลัก แต่ก็มีข้อท้าทายคือ การลิดรอนเสรีภาพของคนบางกลุ่ม เพื่อรักษา “ความดี” ตามมาตรฐานของผู้มีอำนาจทางศีลธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการตีความแนวคิดเมืองคุณธรรมในเชิงอุดมคติ ที่ต้องอาศัยความสมดุลระหว่าง “คุณธรรม” และ “สิทธิเสรีภาพ” ดังนั้น การพัฒนาเมืองคุณธรรมในยุคปัจจุบันจึงไม่เพียงหมายถึงการสร้างเมืองที่ผู้คนมีศีลธรรม แต่ต้องเป็นการพัฒนาสังคมให้มีระบบคุณค่าที่ส่งเสริมความเท่าเทียม ความยุติธรรม และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ “ความดี” กลายเป็นวัฒนธรรมร่วมของเมืองและสังคม ทั้งในเชิงโครงสร้าง นโยบาย และพฤติกรรมของประชาชน

แนวคิดเรื่อง “เมืองคุณธรรม” หรือ Moral City มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในกรอบคิดทางศาสนาตะวันออกเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับแนวคิดสังคมอุดมคติในโลกตะวันตก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “สังคมยูโทเปีย” (Utopia) ของ โทมัส มอร์ (Thomas More) นักคิดและนักมนุษยนิยมคนสำคัญในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาแห่งยุโรป ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่างปี ค.ศ. 1477–1535 มอร์ได้เสนอแนวคิด “ยูโทเปีย” เพื่อวิพากษ์สังคมในสมัยของตนซึ่งเต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำ ความไม่ยุติธรรม และการกดขี่ทางชนชั้น โดยเฉพาะการเก็บภาษีที่เอาเปรียบประชาชนและอำนาจของรัฐที่ไม่ยึดหลักศีลธรรม แนวคิดของเขาได้รับแรงบันดาลใจจากผลงาน Republic ของเพลโต ซึ่งว่าด้วยการปกครองที่ดีและสังคมที่มีความยุติธรรม ส่งผลให้มอร์สร้างจินตนาการของ “เมืองยูโทเปีย” ขึ้น เพื่อสะท้อนให้เห็นความปรารถนาของมนุษย์ที่จะอยู่ในสังคมที่สมบูรณ์แบบและสงบสุข (มอร์ โทมัส, 2561)

คำว่า “ยูโทเปีย” มาจากภาษากรีก Ou-topos แปลว่า “สถานที่ที่ไม่มีอยู่จริง” หรือ “เมืองในจินตนาการ” มอร์ตั้งชื่อเช่นนี้เพื่อสื่อถึงสังคมที่ดีงามซึ่งมนุษย์ใฝ่ฝันถึงแต่ไม่สามารถพบได้ในโลกแห่งความจริง เมืองยูโทเปียในวรรณกรรมของเขาถูกอธิบายว่าเป็นเกาะใหญ่ที่มีสภาพสมบูรณ์ มีระบบปกครองแบบสาธารณรัฐ แบ่งออกเป็น 54 เมือง แต่ละเมืองมีระยะห่างไม่เกินหนึ่งวันเดินทาง ทุกบ้านสร้างอย่างเรียบง่าย มีสวนผลไม้และผักอยู่หลังบ้าน ไม่มีการล็อกประตู เพราะทรัพย์สินทุกอย่างเป็นของส่วนรวม ผู้คนในเมืองยูโทเปียมีชีวิตอย่างสงบสุข เท่าเทียม และมีคุณธรรม ไม่มีการแย่งชิงผลประโยชน์หรือการกดขี่กัน การทำงานถูกจัดให้เหมาะสมกับเวลาและศักยภาพของแต่ละคน โดยทำงานวันละเพียงหกชั่วโมง แบ่งเป็นช่วงเช้าและบ่าย พักกลางวันยาวนาน และใช้เวลาที่เหลือเพื่อการศึกษาและพัฒนาตนเอง ชาวยูโทเปียรักการเรียนรู้ รักการอ่านและชอบแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อเพิ่มพูนปัญญา ที่สำคัญ พวกเขาไม่ยึดติดกับวัตถุ แต่ให้คุณค่ากับคุณธรรม ความรู้ และความสงบทางใจ

โทมัส มอร์ ได้ใช้วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นเครื่องมือวิพากษ์สังคมร่วมสมัยของตนที่เต็มไปด้วยความโลภและอำนาจ โดยสังคมยูโทเปียของเขาเป็นเสมือน “แบบจำลอง” ของสังคมที่ผู้คนมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน ดำเนินชีวิตตามหลักคุณธรรม และเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง แนวคิดนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับแนวคิดของ “เมืองคุณธรรม” ในปัจจุบันที่มุ่งเน้นการสร้างชุมชนแห่งความดี ความเสมอภาค และการพึ่งพากันอย่างมีศีลธรรม อย่างไรก็ตาม มอร์มิได้มองว่า “ยูโทเปีย” จะเกิดขึ้นได้จริงในโลกแห่งความเป็นจริง เพราะสังคมมนุษย์ยังคงถูกครอบงำด้วยอำนาจ ความเห็นแก่ตัว และความไม่เท่าเทียม เขาจึงเสนอให้ยูโทเปียเป็นเพียง “อุดมคติทางจิตใจ” ที่กระตุ้นให้มนุษย์มุ่งแสวงหาสังคมที่ดีขึ้น และใช้คุณธรรมเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต (มอร์ โทมัส, 2561)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดสังคมยูโทเปียของโทมัส มอร์และแนวคิดเมืองคุณธรรมมีจุดร่วมคือการแสวงหาความสงบสุขของมนุษย์บนพื้นฐานของคุณธรรม ความยุติธรรม และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แม้จะมีที่มาจากบริบททางศาสนาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองแนวคิดต่างสะท้อนความเชื่อเดียวกันว่า “ความดี” คือหนทางสู่สังคมที่พัฒนาอย่างแท้จริง

รูปแบบการพัฒนาเมืองที่สอดคล้องกับเมืองคุณธรรม

เมืองอัจฉริยะ (Smart City)

แนวคิด “เมืองอัจฉริยะ” (Smart City) ถือเป็นแนวทางการพัฒนาเมืองยุคใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการบริหารจัดการเมือง ทั้งในด้านโครงสร้างพื้นฐาน การบริการสาธารณะ และคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างเมืองที่ “ฉลาด” ทั้งในเชิงการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า การลดมลภาวะ และการเพิ่มประสิทธิภาพในการให้บริการภาครัฐและเอกชน ซึ่งสอดคล้องกับหลักคุณธรรมของการพัฒนาเมืองในมิติ “ความรับผิดชอบ” และ “ความยั่งยืน” (อาภาภัทร อธิภาคย, 2566) ในมุมมองสากล เมืองอัจฉริยะได้รับความสนใจอย่างมากจากมหานครระดับโลก เช่น ซานฟรานซิสโก นิวยอร์ก และลอนดอน ซึ่งได้บูรณาการเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ากับระบบบริหารเมือง เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันมูลค่าทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับ Smart City ทั่วโลกมีแนวโน้มเติบโตต่อเนื่อง โดยในปี ค.ศ. 2019 มีมูลค่าสูงถึง 1 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นเป็นกว่า 3.48 ล้านล้านเหรียญสหรัฐภายในปี ค.ศ. 2026 ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดเมืองอัจฉริยะไม่ใช่เพียง “ทางเลือก” แต่เป็น “แนวทางหลัก” ของการพัฒนาเมืองในศตวรรษที่ 21 หัวใจสำคัญของการพัฒนาเมืองสู่ความเป็น Smart City ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน ได้แก่

Healthcare (สุขภาวะของประชาชน): เมืองอัจฉริยะต้องมีระบบบริการสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพ เข้าถึงง่าย และใช้เทคโนโลยีช่วยสนับสนุนการดูแลสุขภาพประชาชนทั้งในเชิงป้องกันและรักษา

Security (ความปลอดภัย): ครอบคลุมทั้งความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เช่น ระบบกล้องอัจฉริยะ การจราจรอัตโนมัติ ตลอดจนการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลในยุคดิจิทัล

Engagement (การมีส่วนร่วมของประชาชน): ประชาชนในเมืองอัจฉริยะต้องสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร บริการ และทรัพยากรของเมืองได้อย่างเท่าเทียม พร้อมทั้งมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจต่อทิศทางการพัฒนาเมือง

Environment (สิ่งแวดล้อม): เมืองอัจฉริยะต้องให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้พลังงานสะอาด การจัดการขยะ การลดการปล่อยคาร์บอน และการเพิ่มพื้นที่สีเขียวเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนเมือง

ในบริบทของประเทศไทย รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเมืองอัจฉริยะในฐานะ “วาระแห่งชาติ” โดยมีเป้าหมายเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางพื้นที่ และกระจายความเจริญอย่างเท่าเทียมในทุกภูมิภาค การดำเนินการเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2561 ด้วยการพัฒนาเมืองอัจฉริยะนำร่อง 7 จังหวัด 10 พื้นที่ ได้แก่ ภูเก็ต เชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพมหานคร ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และในปี พ.ศ. 2562 ได้ขยายผลสู่ 24 จังหวัด 30 พื้นที่ ก่อนจะขยายครอบคลุมทั้ง 76 จังหวัดทั่วประเทศ (อาภาภัทร อธิภาคย, 2566) แนวคิด Smart City แม้จะมุ่งเน้นด้านเทคโนโลยีและโครงสร้างทางกายภาพ แต่แก่นแท้ของการพัฒนาเมืองอัจฉริยะยังสัมพันธ์กับ “เมืองคุณธรรม” ในมิติของการส่งเสริมความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ความเท่าเทียม และการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพราะเมืองอัจฉริยะจะไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากขาด “คนดี” ที่มีคุณธรรมในการใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มิใช่เพียงเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ดังนั้น เมืองอัจฉริยะที่แท้จริงจึงต้องเป็นเมืองที่มี “หัวใจของคุณธรรม” ควบคู่กับ “สมองแห่งเทคโนโลยี”

ในการพัฒนาเมืองอัจฉริยะของประเทศไทย คณะกรรมการขับเคลื่อนการพัฒนาเมืองอัจฉริยะ (2562) ได้กำหนด 7 เกณฑ์หลัก (Smart City Criteria) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการประเมินและพิจารณาคุณสมบัติของเมืองที่มุ่งสู่ความเป็น “เมืองอัจฉริยะ” อย่างแท้จริง โดยครอบคลุมมิติด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การบริหาร และคุณภาพชีวิตของประชาชน ดังนี้

Smart Environment (สิ่งแวดล้อมอัจฉริยะ) เน้นการพัฒนาเมืองที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ โดยนำเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ระบบจัดการน้ำเสีย พลังงานสะอาด และการตรวจวัดมลพิษในอากาศแบบเรียลไทม์

Smart Government (ภาครัฐอัจฉริยะ) มุ่งพัฒนาระบบการบริหารราชการที่โปร่งใสและเปิดกว้าง โดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลของภาครัฐได้สะดวก รวดเร็ว และสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเชิงนโยบาย ผ่านระบบบริการอิเล็กทรอนิกส์ (e-Government) และการสื่อสารสองทางระหว่างรัฐกับประชาชน

Smart Mobility (การคมนาคมอัจฉริยะ) มุ่งพัฒนาระบบขนส่งที่มีประสิทธิภาพ เชื่อมโยงทุกมิติของการเดินทางอย่างไร้รอยต่อ โดยใช้เทคโนโลยี เช่น ระบบขนส่งอัตโนมัติ การบริหารจัดการจราจรแบบเรียลไทม์ และการใช้พลังงานสะอาดในระบบขนส่งสาธารณะ เพื่อลดมลภาวะและเพิ่มความปลอดภัยในการเดินทาง

Smart Energy (พลังงานอัจฉริยะ) มุ่งเน้นการสร้างความมั่นคงทางพลังงานในระดับพื้นที่ โดยส่งเสริมการผลิตและใช้พลังงานสะอาด เช่น พลังงานแสงอาทิตย์และพลังงานชีวมวล รวมทั้งการพัฒนาโครงข่ายพลังงานอัจฉริยะ (Smart Grid) เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและลดการพึ่งพาระบบพลังงานจากศูนย์กลาง

Smart Economy (เศรษฐกิจอัจฉริยะ) ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและนวัตกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) รวมถึง

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) เพื่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-Based Economy) ที่มีความยืดหยุ่นและแข่งขันได้ในระดับโลก

Smart Living (คุณภาพชีวิตอัจฉริยะ) มุ่งสร้างสภาพแวดล้อมการอยู่อาศัยที่ปลอดภัย มีคุณภาพและเอื้อต่อสุขภาวะของประชาชน เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสุขภาพ ที่อยู่อาศัย ระบบรักษาความปลอดภัย และสิ่งอำนวยความสะดวกที่ยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนในเมืองให้ดีขึ้นอย่างทั่วถึง

Smart People (ประชาชนอัจฉริยะ) ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนในทุกช่วงวัย โดยส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจ และการสร้างโอกาสให้ประชาชนสามารถใช้เทคโนโลยีในการพัฒนาตนเองได้อย่างเท่าเทียม พร้อมเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองด้วยความคิดสร้างสรรค์

การพัฒนาเมืองให้ตอบโจทย์ทั้ง 7 ด้านนี้ ไม่ได้เป็นเพียงการพัฒนาเชิงกายภาพหรือเทคโนโลยีเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงแนวคิดการสร้าง “เมืองคุณธรรม” ที่ประชาชนมีส่วนร่วม มีความรับผิดชอบ และใช้เทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง “ความเจริญทางวัตถุ” และ “คุณค่าทางจิตใจ” ของคนในสังคม

แนวคิดการส่งเสริมและขับเคลื่อนคุณธรรมเชิงพื้นที่ “จังหวัดคุณธรรม”

แนวคิด “จังหวัดคุณธรรม” เป็นหนึ่งในรูปแบบของการพัฒนาเมืองคุณธรรมที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างระบบคุณค่าทางสังคมในระดับพื้นที่ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทุกภาคส่วนในจังหวัดร่วมกันขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันอย่างยั่งยืน แนวคิดนี้ริเริ่มโดย ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะหน่วยงานกลางในการส่งเสริมและเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคมผ่านองค์ความรู้และนวัตกรรมด้านคุณธรรม เพื่อสร้างระบบนิเวศทางสังคมที่เกื้อหนุนต่อการทำความดี (ศูนย์คุณธรรม, 2566)

แนวคิดดังกล่าวเริ่มต้นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 โดยมีการจัดสมัชชาคุณธรรมระดับชาติและการส่งเสริมเครือข่ายคุณธรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ต่อมาในปี พ.ศ. 2558 ศูนย์คุณธรรมได้พัฒนากลไก “จังหวัดคุณธรรม” ขึ้นอย่างเป็นทางการ เพื่อสร้างต้นแบบการพัฒนาคุณธรรมเชิงพื้นที่ โดยมุ่งเน้นให้แต่ละจังหวัดสามารถขับเคลื่อนด้วยพลังภาคีภายในพื้นที่ตนเอง ผ่านแนวคิด “การรวมพลังแบบกัลยาณมิตร” ซึ่งส่งเสริมให้หน่วยงาน ชุมชน และองค์กรภาคส่วนต่าง ๆ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะเครือข่าย เกิดเป็นพลังร่วมที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับจังหวัดอย่างเป็นรูปธรรม (ศูนย์คุณธรรม, 2565)

การดำเนินงานระยะแรก

ในระยะเริ่มต้นของโครงการ มีจังหวัดนำร่องเข้าร่วมในแต่ละภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ คือ จังหวัดพิจิตร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ จังหวัดบุรีรัมย์ (ต่อมาขยายสู่จังหวัดศรีสะเกษและร้อยเอ็ด) ภาคกลาง คือ จังหวัดราชบุรี และภาคใต้ คือ จังหวัดพัทลุง การขับเคลื่อนดังกล่าวเป็นความร่วมมือระหว่างศูนย์คุณธรรมและสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด โดยมีการประเมิน “ต้นทุนคุณธรรม” ของแต่ละจังหวัด เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพและวางแนวทางการพัฒนาอย่างเหมาะสม พร้อมเชื่อมโยงพลังทางวิชาการและนโยบายจากผู้ว่าราชการจังหวัดและหน่วยงานท้องถิ่น จนเกิดกลไกความร่วมมือระหว่าง สามพลังหลัก ได้แก่ 1) เครือข่ายปฏิบัติในพื้นที่ 2) เครือข่ายนโยบายระดับจังหวัด และ 3) เครือข่ายวิชาการสนับสนุนการพัฒนา ความร่วมมือทั้งสาม

ส่วนนี้ได้กลายเป็นต้นแบบสำคัญของ “ระบบขับเคลื่อนคุณธรรมระดับจังหวัด” ซึ่งได้รับการบรรจุไว้ในแนวทางคณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2560)

การขยายผลและพัฒนาเชิงวิชาการ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2562 รองศาสตราจารย์ นายแพทย์สุริยเดว ทรีปาตี ผู้อำนวยการศูนย์คุณธรรม ได้ผลักดันแนวคิด “จังหวัดคุณธรรม” ให้มีความเป็นระบบมากขึ้น โดยนำหลักวิชาการมารองรับ พร้อมจัดตั้งกลไกเครือข่ายปฏิบัติการในพื้นที่ เพื่อสร้าง “ระบบนิเวศทางสังคม” (Moral Social Ecosystem) ที่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงบวกของประชาชน และเชื่อมโยงการพัฒนากับ แผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ในระหว่างปี พ.ศ. 2563–2565 ศูนย์คุณธรรมได้คัดเลือก 4 จังหวัดต้นแบบ ที่ดำเนินการขับเคลื่อนเชิงคุณภาพ โดยมีการใช้กระบวนการทางวิชาการในการติดตาม ประเมินผล และจัดการองค์ความรู้ ได้แก่ ภาคเหนือ คือ จังหวัดเชียงราย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ จังหวัดอุดรธานี ภาคกลาง คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ ภาคใต้ คือ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

การขยายเครือข่ายและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ในปี พ.ศ. 2566 ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ได้ขยายผลการดำเนินงานสู่จังหวัดข้างเคียงทั่วทุกภูมิภาค โดยใช้จังหวัดต้นแบบเป็น “พี่เลี้ยง” ผ่านโมเดลการขับเคลื่อน 3 ระยะ (1–3 ปี) ตัวอย่างจังหวัดที่ได้รับการสนับสนุน ได้แก่ ภาคเหนือ ได้แก่ น่าน ลำปาง แพร่ กำแพงเพชร และอุตรดิตถ์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ หนองคาย กาฬสินธุ์ และมุกดาหาร ภาคกลาง ได้แก่ ระยอง และสุพรรณบุรี และภาคใต้ ได้แก่ พังงา และชุมพร ศูนย์คุณธรรมและจังหวัดต้นแบบได้ร่วมกันส่งเสริมการจัดตั้ง “สมัชชาคุณธรรมจังหวัด” เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และกำหนดวาระคุณธรรมร่วมของพื้นที่ รวมถึงจัดอบรม “นักส่งเสริมคุณธรรมเชิงพื้นที่” เพื่อพัฒนาแกนนำในองค์กรและชุมชนให้สามารถเป็นผู้นำทางคุณธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมงานวิจัยและการจัดการความรู้ด้านคุณธรรม เพื่อนำผลลัพธ์ไปใช้ในการกำหนดแนวทางส่งเสริมคุณธรรมในพื้นที่ให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละจังหวัด

กล่าวโดยสรุป แนวคิด “จังหวัดคุณธรรม” เป็นกระบวนการพัฒนาสังคมคุณธรรมแบบมีส่วนร่วมที่ใช้พื้นที่เป็นฐาน (Area-based Moral Development) เชื่อมโยงพลังทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคธุรกิจ ภาคประชาชน และภาคศาสนา เพื่อขับเคลื่อนคุณธรรมให้เกิดผลอย่างยั่งยืน และเป็นแบบจำลองสำคัญของ “เมืองคุณธรรม” ที่สะท้อนทั้งมิติทางจิตใจ วัฒนธรรม และการพัฒนาเชิงพื้นที่

บทสรุป

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า “เมืองคุณธรรม (Moral City)” คือกรอบคิดการพัฒนาเมืองที่วางคนและคุณค่าเป็นศูนย์กลาง ควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยตั้งอยู่บนแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participatory development) ที่มองประชาชนในพื้นที่เป็นทั้งเจ้าของปัญหาและเจ้าของการเปลี่ยนแปลง จึงเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนร่วมคิด ร่วมนิยามปัญหา ร่วมตัดสินใจ ร่วมลงมือทำ และร่วมรับผิดชอบตลอดวงจรการพัฒนา แนวคิดนี้ทำให้การพัฒนาเมืองไม่ใช่เพียงการทำโครงการให้ประชาชนแต่เป็นการทำงานร่วมกับประชาชน เพื่อสร้างพลังร่วม (collective agency) และความเป็นเจ้าของ (ownership) ของสังคมเมืองอย่างแท้จริง เมื่อพิจารณาเทียบกับกระแสการพัฒนาเมืองร่วมสมัย เช่น เมืองอัจฉริยะ (Smart City) เมืองน่าอยู่ และเมืองยั่งยืน บทความเสนอว่าหัวใจของความสำเร็จไม่ได้อยู่ที่เทคโนโลยี

หรือทุนเพียงลำพัง หากแต่อยู่ที่จริยธรรมสาธารณะ ความรับผิดชอบ และวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมของพลเมือง ดังนั้น เครื่องมือดิจิทัลและเทคโนโลยีเมืองจึงควรถูกใช้ด้วยปัญญาและคุณธรรม เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต ลดความเหลื่อมล้ำ และบริหารทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ไม่ใช่เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพเชิงเทคนิคอย่างโดดเดี่ยว

ในเชิงปฏิบัติ บทความนำเสนอกรณี “จังหวัดคุณธรรม” ที่ริเริ่มและขับเคลื่อนโดยศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) เป็นแบบจำลองการพัฒนาคุณธรรมเชิงพื้นที่ที่ทำงานได้จริง โดยอาศัย สามพลัง ได้แก่ เครือข่ายปฏิบัติ เครือข่ายนโยบาย และเครือข่ายวิชาการ ครอบคลุมตั้งแต่การประเมินต้นทุนคุณธรรม การจัดสมัชชาคุณธรรม การสร้างแกนนำนักส่งเสริมคุณธรรมเชิงพื้นที่ ไปจนถึงการจัดการความรู้และการขยายผลสู่จังหวัดข้างเคียง กระบวนการดังกล่าวช่วยให้ความดีกลายเป็น “วาระร่วม” ของเมือง และเชื่อมโยงมิติด้านศาสนา วัฒนธรรม และการบริหารท้องถิ่นเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ดี บทความตระหนักถึงความท้าทายสำคัญ ได้แก่ ทัศนคติที่มองว่าคุณธรรมเป็นเรื่องไกลตัว การมีส่วนร่วมที่ยังกระจุกในภาครัฐ แรงจูงใจเชิงสังคมที่ยังไม่ชัด และข้อจำกัดด้านองค์ความรู้/ระบบจัดการความรู้ รวมถึงระบบข้อมูลและตัวชี้วัดด้านคุณธรรมที่ยังต้องพัฒนา ข้อจำกัดเหล่านี้ทำให้การขับเคลื่อนเมืองคุณธรรมจำเป็นต้องเดินคู่ไปกับการสื่อสารสาธารณะเชิงเปลี่ยนแปลง (transformative communication) การออกแบบแรงจูงใจที่เหมาะกับบริบทเมือง และการบูรณาการข้อมูล/ตัวชี้วัดคุณธรรมเข้ากับนโยบายเมือง พร้อมทั้งการวิจัยติดตามผลอย่างต่อเนื่องเพื่อยืนยันผลลัพธ์ในระยะยาว

โดยสรุป “Moral City” ไม่ได้เป็นเพียงอุดมคติที่เป็นนามธรรม หากเป็นกรอบการพัฒนาเมืองที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ด้วยการใช้พื้นที่เป็นฐาน ใช้ผู้คนเป็นพลังขับเคลื่อน กำหนดคุณธรรมเป็นเข็มทิศ และใช้ข้อมูลกับเทคโนโลยีเป็นกลไกสนับสนุน เมื่อการพัฒนาเมืองยึดหลักสิทธิ เสรีภาพ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาค เมืองย่อมพัฒนาไปสู่ความเป็นเมืองอัจฉริยะที่มีความเอื้ออาทร เป็นเมืองที่น่าอยู่ด้วยความเป็นธรรม และมีความยั่งยืนอย่างแท้จริง ทั้งนี้ งานศึกษาในอนาคตควรมุ่งพัฒนาเครื่องมือประเมินคุณธรรมเชิงพื้นที่ให้เชื่อมโยงกับนโยบายสาธารณะ ทดลองรูปแบบแรงจูงใจที่สร้างความเป็นเจ้าของร่วม และศึกษาบทบาทของศาสนา–วัฒนธรรมควบคู่กับเทคโนโลยีเมืองในฐานะสองกลไกสำคัญ เพื่อผลักดันแนวคิดเมืองคุณธรรมให้ก้าวจากกรอบนโยบายไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันของประชาชน

บรรณานุกรม

กระทรวงมหาดไทย. (2566). *คำสั่งแต่งตั้งคณะอนุกรรมการส่งเสริมคุณธรรมระดับกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2566).* กรุงเทพมหานคร: กระทรวงมหาดไทย.

เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. (2550). *การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการดำเนินนโยบายของรัฐบาลด้านการบริการจัดหางาน.* กรุงเทพมหานคร: กองแผนงานและสารสนเทศ กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน.

คณะกรรมการขับเคลื่อนการพัฒนาเมืองอัจฉริยะ. (2562). *ประกาศคณะกรรมการขับเคลื่อนการพัฒนาเมืองอัจฉริยะ เรื่อง หลักเกณฑ์การประเมิน และคุณสมบัติ วิธีการ และกระบวนการในการพิจารณาการเป็นเมืองอัจฉริยะ* (ที่ 1/2562). เอกสารอัดสำเนา.

คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ. (2561). *การส่งเสริมคุณธรรม พอเพียง วินัย สุจริต จิตอาสา สร้างคนดีสู่สังคม.* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ. (2565). *สรุปสาระสำคัญแผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2566–2570).* กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์อักษรไทย.

จินตนา สุจจานันท์. (2549). *การศึกษาและการพัฒนาชุมชน.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ตรีทิพย์นภา ทองดี. (2568). *แนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนไทยในศตวรรษที่ 21.* วารสารสื่อวิชาการและวิจัย (JERR), 1(2), 33–36.

ติณณพัชช์ พูลพิพัฒน์. (2566). *คุณธรรมกับโลกยุคโกลาหล: รายงานสถานการณ์คุณธรรมปี 2565.* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

ถวิลวดี บุรีกุล. (2552). *พลวัตรการมีส่วนร่วมของประชาชน: จากอดีตจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550.* กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ.พี. กราฟฟิค ดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด.

ธงชัย สิงอุดม. (2563). การศึกษากรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน. *วารสารปัญญาปณิธาน, 5*(2), 29–42.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และคณะ. (2554). *รายงานการศึกษา เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการนโยบายสาธารณะ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพนคร: บริษัท เอ.พี. กราฟฟิค ดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด.

บุญรอด บุญเกิด และพัชรินทร์ รุจิรานุกูล. (2563). *แนวทางส่งเสริมการปฏิบัติตนด้านคุณธรรมจริยธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาของเยาวชนในภาคตะวันออก.* วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 28(2), 136–144.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

มอร์, โธมัส เซอร์. (2561). ยูโทเปีย (Utopia). (สมบัติ จันทรวงศ์, ผู้แปล). (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สมมติ

เมตต์ เมตต์การุณ์จิต. (2553). *การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและราชการ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: บุ๊คพอยท์.

วชิรวัชร งามละม่อม. (2016). *ทฤษฎีการมีส่วนร่วม*. สืบค้นเมื่อ 12 กรกฎาคม 2568, จาก https://learningofpublic.blogspot.com/2016/02/blog-post_79.html

ศรุต นาควัชระ. (2560). *หลักการพื้นฐานของคุณธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสยาม

ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2561). *รายงานผลการดำเนินงานส่งเสริมคุณธรรมในองค์กรต้นแบบ.* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2565). *รายงานผลการดำเนินงานจังหวัดคุณธรรม (พ.ศ. 2558–2565).* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2566). *คู่มือแนวทางการขับเคลื่อนจังหวัดคุณธรรมและระบบนิเวศทางสังคมคุณธรรม*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2566). *แนวทางการขับเคลื่อนจังหวัดคุณธรรมและชุมชนคุณธรรมต้นแบบ.* กรุงเทพมหานคร: กระทรวงมหาดไทย.

ติณณพัชช์ พูลพิพัฒน์. (2566). คุณธรรมกับโลกยุคโกลาหล : องค์ความรู้: รายงานสถานการณ์คุณธรรมปี 2565 = Moral with the age of chaos. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

สมบัติ นามบุรี. (2562). ทฤษฎีการมีส่วนร่วมในงานรัฐประศาสนศาสตร์. *วารสารวิจยวิชาการ*, *2*(1), 183–197.

อาภาภัทร อธิภาคย์. (*2566).* แนวทางการวางแผนพัฒนาเมืองในอนาคตให้น่าอยู่อย่างยั่งยืน (*LSFC Guideline). จดหมายข่าว กองยุทธศาสตร์การพัฒนาเมือง*, 1(2), 3–12.

Tshetshe, Z. (2025). Recognising 'Being' in the BANI world. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 7(1), 1–9.

UN-Habitat. (2023). *SDG 11 Synthesis Report*. Retrieved June 10, 2025, From https://unhabitat.org/sdg-11-synthesis-report

United Nations. (n.d.). *THE 17 GOALS – Sustainable Development Goals*. SDGs. Retrieved June 10, 2025, From https://sdgs.un.org/goals

Friend, R., & co-authors. (2016). *History and trends of urbanisation in Thailand*. Retrieved June 12, 2025, From https://cooperative-individualism.org/friend-richard_history-and-trends-of-urbanization-in-thailand-2016-mar.pdf

Thailand Country Report. (2016). *Thailand country report*. Retrieved June 12, 2025, From https://www.acccrn.net/sites/default/files/publication/attach/thailand_paper_rev2.pdf

IIED. (n.d.). *Asian cities climate resilience: Urbanising Thailand*. Retrieved June 12, 2025, From https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/10770IIED.pdf

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2019). *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*. Retrieved June 12, 2025, From https://population.un.org/wup/assets/WUP2018-Report.pdf

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development.* Retrieved from https://sdgs.un.org/2030agenda

United Nations. (2023, July 27). *Secretary-General's opening remarks at press conference on climate*. Retrieved June 12, 2025, From https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2023-07-27/secretary-generals-opening-remarks-press-conference-climate

United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). (2023). *PLGS annual report 2023*. UN-Habitat. Retrieved June 12, 2025, From chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unhabitat.org/sites/default/files/2024/04/plgs_annual_report_-_2023.pdf

Longman. (1995). *Longman dictionary of contemporary English* (3rd ed.). Harlow, England: Longman.

การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้*

The Potential Development of Model Youth Crating for Peace in Multi-Religious Areas in Three Southern Border Provinces

[1]สุชาติ ใหมอ่อน,[1]ไชยยุทธ์ อินบัว*,[2]วันพิชิต ศรีสุข,
[1]ชนิศร์ ชูเลื่อน และ[1]ภมรรัตน์ ชุมภูประวิโร
[1]Suchat Maion, [1]Chaiyut Inbua, [2]wanpichit Srisuk,
[1]Chanit Chooluean and [1]Pamonrat Chumpoopraviro
[1]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[2]มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
[1]Mahachulalongkornrajavidyalaya University
[2]Prince of Songkla University
Email: Chaiyut.inb@mcu.ac.th*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในพื้นที่พหุศาสนาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (2) เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของเยาวชนในการสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา และ (3) เพื่อพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบในการสร้างสันติสุขในพื้นที่ดังกล่าว การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสานวิธี โดยเก็บข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถามกลุ่มเยาวชนจำนวน 100 คน และเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 16 คน รวมถึงการสังเกตและการดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบจำนวน 60 คน

ผลการวิจัยพบว่า (1) รูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในพื้นที่พหุศาสนาโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปน้อย ได้แก่ การปฏิบัติตนตามหลักศาสนา ($\bar{X}$ = 4.28, S.D. = 0.80) การพัฒนาตนเองด้านการสร้างสันติสุข ($\bar{X}$ = 4.27, S.D. = 0.75) ความรู้เกี่ยวกับการสร้างสันติสุข ($\bar{X}$ = 4.18, S.D. = 0.80) การสื่อสารอย่างสันติ ($\bar{X}$ = 4.12, S.D. = 0.82) และการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา ($\bar{X}$ = 4.12, S.D. = 0.90) เยาวชนส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม สามารถยอมรับความแตกต่าง ปรับตัว และมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ส่งเสริมความเข้าใจซึ่งกันและกัน (2) ศักยภาพของเยาวชนในการสร้างสันติสุขประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ศักยภาพด้านความรู้เกี่ยวกับการสร้างสันติสุข ศักยภาพด้านการสื่อสารอย่างสันติ ศักยภาพด้านการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา ศักยภาพด้านการพัฒนาตนเองด้านการสร้างสันติสุข และศักยภาพด้านการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา และ (3) ผลการพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบพบว่า เยาวชนมีพฤติกรรมด้านการสื่อสารเชิงสันติอยู่ในระดับดีถึงยอดเยี่ยม และมีความพึงพอใจต่อกิจกรรมในระดับมาก สะท้อนให้เห็นว่าเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนามีศักยภาพที่จะเป็นพลังสำคัญในการสร้างสันติสุข และเป็นฐานรากของสังคมพหุวัฒนธรรมที่สงบสุขและยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนาศักยภาพ; พลังเยาวชน; เยาวชนต้นแบบ; พหุศาสนา

---

* Received September 9, 2025; Revised October 7, 2025; Accepted October 10, 2025

ABSTRACT

This research aimed (1) to study the lifestyle patterns of youth living together with peers of different religions in a multireligious context in the three southern border provinces, (2) to analyze the potential of youth in creating peace in multireligious areas, and (3) to develop the potential of model youth in creating peace in such areas. The research employed a mixed-methods research design. Quantitative data were collected through questionnaires administered to a group of 100 youth, while qualitative data were obtained from in-depth interviews and focus group discussions with 16 key informants, as well as from observation and the implementation of activities to develop the potential of model youth, involving 60 participants.

The research findings revealed that (1) the overall lifestyle patterns of youth living together with peers of different religions in multireligious areas were at a high level. When ranked by mean scores from highest to lowest, they included adherence to religious principles ($\bar{X}$ = 4.28, S.D. = 0.80), self-development in peacebuilding ($\bar{X}$ = 4.27, S.D. = 0.75), knowledge about peacebuilding ($\bar{X}$ = 4.18, S.D. = 0.80), peaceful communication ($\bar{X}$ = 4.12, S.D. = 0.82), and participation with peers of different religions ($\bar{X}$ = 4.12, S.D. = 0.90). Most youth had positive attitudes toward peaceful coexistence in a society characterized by religious and cultural diversity and were able to accept differences, adapt themselves, and participate in activities that promote mutual understanding.

(2) The potential of youth in creating peace in multireligious areas comprised five dimensions: potential in knowledge about peacebuilding, potential in peaceful communication, potential in participation with peers of different religions, potential in self-development for peacebuilding, and potential in adherence to religious principles.

(3) The results of developing the potential of model youth indicated that the youth demonstrated peaceful communication behaviors at a good to excellent level and had a high level of satisfaction with the activities. These findings reflect that youth in multireligious areas have the potential to become an important driving force in creating peace and to serve as a fundamental base of a peaceful and sustainable multicultural society.

Keywords: Potential development; Youth Power; Youth role models; Multi religion

บทนำ

สถานการณ์ความรุนแรงในชายแดนใต้ นอกจากเพิ่มช่องว่างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนแล้วยังกัดกร่อนสายสัมพันธ์ระหว่างผู้คนต่างศาสนาและวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนใต้ไปด้วยซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการสร้างสันติสุขในพื้นที่ดังกล่าว ยิ่งกว่านั้นความรุนแรงที่ก่อความเสียหายแก่ผู้คนทั้งสองศาสนาและวัฒนธรรมยังสร้างความร้าวฉานและตัดขาดความสัมพันธ์ที่เคยดีต่อกันมาก่อนหน้านี้ นับเป็นปัญหาสำคัญและมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องฟื้นฟูความสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจ อันดีต่อกันเพื่อป้องกันมิให้สถานการณ์ความขัดแย้งรุนแรงทางการเมืองถูกดึงเข้ามาสู่ปริมณฑลทางศาสนา เพราะจะทำให้ปัญหาความไม่สงบในพื้นที่ชายแดนใต้มีความซับซ้อนและแก้ไขยากมากขึ้น ที่กล่าวเช่นนี้เพราะสถานการณ์ความรุนแรงที่ยังคงเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ นั้น บางช่วงจังหวะมีการใช้เหตุความแตกต่างทางศาสนาเป็นตัวจุดชนวนสร้างความรุนแรง รวมถึงการก่อเหตุที่ดูเหมือนจง

ใจมุ่งไปที่ผู้คนต่างศาสนาโดยตรง (พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์, 2563) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นส่งผลให้เด็กเสียชีวิต จำนวน 238 คน เด็กได้รับบาดเจ็บจำนวน 1,151 คน เด็กพิการจำนวน 36 คน และมีเด็กกำพร้าจากสถานการณ์ จำนวน 6,998 คน รวมเป็นเด็กที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์จำนวน 8,423 คน (ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้, 2560) นอกจากผลกระทบต่อเด็กและเยาวชนในด้านดังกล่าวแล้ว กลุ่มผู้เห็นต่างจากรัฐ ยังได้ใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการบิดเบือนข่าวสารการปลูกฝังบ่มเพาะเยาวชน และประชาชนให้เข้าเป็นมวลชนสนับสนุนกลุ่มได้อย่างเปิดเผยมากขึ้นโดยจะเผยแพร่อุดมการณ์ แนวคิด ความเชื่อของกลุ่มผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ (social network) และใช้นัดหมายจัดการประชุม การชุมนุม ทำกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม การจัดกลุ่มเสวนาในสถานศึกษาการเปิดตัวกลุ่มองค์กรที่ขับเคลื่อนแนวคิด การแสดงแนวคิดผ่านป้ายผ้าแขวนในสถานที่สำคัญต่าง ๆ การจัดกิจกรรมมุ่งเป้าหมายไปที่เด็กกำพร้าและนักเรียนในตาดีกาอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น ปัญหาการก่อเหตุรุนแรง และปัญหาการบ่มเพาะเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาและนอกสถานศึกษา เป็นปัญหาที่กลุ่มผู้ก่อการร้ายใช้เป็นแนวทางหลักตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และในอนาคตการก่อเหตุรุนแรง จะมุ่งเน้นต่อเป้าหมายที่เป็นเชิงสัญลักษณ์ของรัฐ เพื่อหวังผลให้นานาชาติเกิดความเข้าใจว่าเป็นการขัดแย้งกับรัฐ ส่วนการบ่มเพาะเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาและนอกสถานศึกษา จะมุ่งเน้นการจัดตั้งและการขยายฐานมวลชนเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติของผู้ก่อการร้ายในอนาคต จึงเป็นความท้าทายของภาครัฐในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มุ่งจัดการปัญหาเก่าให้หมดไป และเฝ้าระวังปัญหาใหม่ไม่ให้เกิด รวมทั้งเร่งสร้างความปลอดภัย (คณะกรรมาธิการทหารและความมั่นคงแห่งรัฐ วุฒิสภา, 2567)

จากปัญหาความไม่สงบในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ประกอบกับความพยายามของรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นโดยใช้นโยบายด้านสังคมจิตวิยากับเยาวชนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ผ่านโครงการที่เกี่ยวข้องกับเยาวชนเพื่อเสริมสร้างสันติสุขในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งในปัจจุบัน รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมศักยภาพเยาวชนในพื้นที่ ผ่านการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดค่ายเยาวชน การพัฒนาศักยภาพการสร้างสันติภาพ และการส่งเสริมการเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรม โดยมุ่งหวังให้เยาวชนได้เรียนรู้ ทำความเข้าใจเรื่องกระบวนการสร้างสันติภาพ และการพัฒนาคุณภาพชีวิต การจัดกิจกรรมส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมโดยนำมิติทางศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สนับสนุนการแก้ไขปัญหาและพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้ผลลัพธ์ที่น่าพอใจ โดยพบว่าผู้เข้าร่วมมีความรู้ ความเข้าใจ และมีทัศนคติที่ดีในการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมในระดับมากที่สุด (กรมประชาสัมพันธ์, 2566)

การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเยาวชนคือพลังสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมและเป็นอนาคตของจังหวัดชายแดนภาคใต้ การศึกษาในครั้งนี้จะช่วยให้เข้าใจรูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา วิเคราะห์ศักยภาพเยาวชนในการสร้างสันติภาพ และพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบให้สามารถเป็นกลไกสำคัญในการสร้างสันติสุขอย่างยั่งยืนใน พื้นที่พหุศาสนาได้ การวิจัยนี้จะมีส่วนสำคัญในการสร้างแนวทางการพัฒนาเยาวชนให้เป็นพลังบวกในการสร้างความเข้าใจ ลดอคติและความหวาดระแวง และเปิดพื้นที่กลางให้เยาวชนไทยพุทธและมุสลิมได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ให้ก้าวหน้าอย่างมั่นคงและสันติสุขต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

2. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพเยาวชนสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

3. เพื่อพัฒนาศักยภาพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัย การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ คณะผู้วิจัย ดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัย ดังมีรายละเอียดตามลำดับต่อไป

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) โดยการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติสุขของเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และศึกษาการมีส่วนร่วมการพัฒนาเยาวชนกับการสร้างสันติสุขขององค์กรทางศาสนาในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ศึกษารูปแบบการใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาของเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และ การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดย (1) สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวกับการสร้างสันติสุขจำนวน 5 ด้าน คือ 1. ด้านความรู้เกี่ยวกับสันติสุข 2. ด้านการการสื่อสารอย่างสันติ 3. ด้านการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา 4. ด้านการพัฒนาตนเองด้านการสร้างสันติสุข และ 5. ด้านการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา เป็นต้น

2) การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เป็นการสำรวจโดยการใช้แบบสอบถามเกี่ยวกับการใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อน ๆ ต่างศาสนาของเยาวชนพุทธและมุสลิมในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนใต้

3) กิจกรรรมการพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุข เมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และเชิงปริมาณเรียบร้อยแล้ว จึงได้ดำเนินการวิเคราะห์เพื่อจะทราบถึงลักษณะการแสดงออกของเยาวชนที่จะแสดงถึงพฤติกรรมด้านการสร้างสันติสุขในแต่ละด้านของเยาวชนในพื้นที่ นำข้อมูลดังกล่าววางแผนดำเนินการพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุข

พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(key informant) ในการศึกษาครั้งนี้ คณะผู้วิจัย ได้ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงประกอบด้วย

1) พื้นที่การวิจัยในครั้งนี้ประกอบด้วย โรงเรียนเบญจมราชูทิศจังหวัดปัตตานี อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี โรงเรียนลำพะยาประชานุเคราะห์ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา โรงเรียนนราสิกขาลัย อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส ซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งมีเยาวชนซึ่งมีความแตกต่างทางด้านศาสนาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก

2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย (1) ผู้นำศาสนา นักวิชาการ ภาคประชาสังคม ที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนการสร้างสันติสุขในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และเยาวชนที่ทำงานด้านสันติสุข จำนวน 16 รูป/คน คัดเลือกโดยวิธีเฉพาะเจาะจง (2) คณะกรรมการนักเรียนจาก 3 โรงเรียน คัดเลือกโดยใช้วิธีเฉพาะเจาะจง ได้แก่ คณะกรรมการนักเรียนโรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดปัตตานี คณะกรรมการนักเรียน โรงเรียนลำพะยาประชานุเคราะห์ จังหวัดยะลา คณะกรรมการนักเรียนโรงเรียนนราสิขาลัย จังหวัดนราธิวาส โรงเรียนละ 20 คน รวมทั้งหมด 60 คน

3) กลุ่มตัวอย่าง เป็นนักเรียนในสถานศึกษา 3 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดปัตตานี โรงเรียนลำพะยาประชานุเคราะห์ จังหวัดยะลา และโรงเรียนนราสิกขาลัย จังหวัดนราธิวาส รวมจำนวน 100 คน คัดเลือกโดยโรงเรียน ใช้วิธีแบบเฉพาะเจาะจง โดยการแนะนำและการคัดเลือกจากคุณครูในโรงเรียนทั้ง 3 แห่ง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) แบบสัมภาษณ์

คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In - Depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ประเด็นคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In – Depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) จะใช้ข้อคำถามลักษณะเดียวกันแต่จะมีการปรับให้เหมาะกับรูปแบบในการเก็บข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย ประเด็นคำถาม 2 ประเด็นหลัก คือ 1) กระบวนการสร้างสันติสุขของเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ข้อมูลทิศทางการพัฒนาเยาวชนที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่เพื่อความมั่นคงสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และ 2) การมีส่วนร่วมขององค์กรศาสนาต่อการพัฒนาศักยภาพเยาวชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกในการรวบรวมข้อมูล และหลังจากวิเคราะห์การให้สัมภาษณ์แล้วนำประเด็นของการให้สัมภาษณ์มาทำเป็นแบบสัมภาษณ์ แล้วนำมาสรุปเป็นผลการศึกษาต่อไป

2) แบบสอบถาม

แบบสอบถามเป็นคำถามในประเด็นต่าง ๆ จำนวน 5 ประเด็นหลัก คือ 1. ด้านความรู้เกี่ยวกับสันติสุข 2. ด้านการการสื่อสารอย่างสันติ 3. ด้านการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา 4. ด้านการพัฒนาตนเองด้านการสร้างสันติสุข 5.ด้านการปฏิบัติติตนตามหลักศาสนา

3) กิจกรรมพัฒนาเยาวชน

เครื่องมือที่ใช้ในการจัดกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วย

กิจกรรมที่ 1 การเรียนรู้และสื่อสารเพื่อสันติสุขที่ครอบคลุม ความรู้ด้านสันติสุข การสื่อสารอย่างสันติและการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาโดยมีการกำหนดเป็นช่วง ๆ

กิจกรรมที่ 2 เส้นทางสู่การเป็นเยาวชนต้นแบบสันติสุขที่ครอบคลุม การพัฒนาตนเองด้านสันติสุขและ การปฏิบัติตนตามหลักศาสนาโดยมีการกำหนดเป็นช่วง ๆ เช่นเดียวกับกิจกรรมที่ 1

วิธีการเก็บรวมรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 ส่วน ประกอบด้วย

1) การสัมภาษณ์

สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีประเด็นคำถามดังนี้ แนวคิดการพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบ จุดมุ่งหมายการพัฒนาเยาวชน โครงสร้างการบริหาร องค์ประกอบ หน่วยงานหลักหน่วยงานสนับสนุน บทบาท รูปแบบ วิธีการ การจัดตั้งและการพัฒนากลุ่ม การจัดกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุน แนวโน้มการพัฒนาเยาวชน และข้อเสนอแนะในการพัฒนาเยาวชน

2) การสร้างเครื่องมือและการแจกแบบสอบถาม

ในการออกแบบเครื่องและแบบสอบถาม ผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือและได้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ หลังจากนั้นก็ได้นำแบบสอบถามไปสอบถามกับเยาวชนจำนวน 100 คนตามโรงเรียนต่าง ๆ ในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อจะวิเคราะห์ถึงรูปแบบการอยู่ร่วมกันของเยาวชน และได้นำแบบสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์กับนักวิชาการด้านสันติสุข ผู้ทรงคุณวุฒิภาคประชาสังคมในพื้นที่ ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านศาสนา ได้แก่ คณะสงฆ์ในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีบทบาทในการสร้างสันติสุข ตัวแทนของผู้นำทางด้านศาสนาอิสลาม และเยาวชนต้นแบบที่ขับเคลื่อนด้านสันติสุขในพื้นที่

3) การจัดกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบ

หลังจากได้ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์รูปแบบและวิธีการพัฒนาเยาวชนจากแบบสอบถามเป็นที่เรียบร้อย ได้รูปแบบและวิธีการพัฒนาเยาวชนที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ รวมทั้งได้แนวทางและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์สำหรับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อน และเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมที่สันติสุข ซึ่งได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบด้านสันติสุข จำนวน 3 ครั้ง จาก 3 โรงเรียน ได้แก่ ครั้งที่ 1 โรงเรียนนราสิกขาลัย จังหวัดนราธิวาส วันที่ 19 สิงหาคม 2568 ครั้งที่ 2 โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดปัตตานี วันที่ 25 สิงหาคม 2568 และครั้งที่ 3 โรงเรียนลำพะยาประชานุเคราะห์ จังหวัดยะลา วันที่ 5 กันยายน 2568

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นสถิติพื้นฐาน ประกอบด้วย ค่าความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย ($\overline{X}$) (Mean) ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation : S.D.) โดยการกำหนดระดับไว้ 5 ระดับ โดยแปลความหมายเพื่อจัดระดับค่าเฉลี่ยออกเป็นช่วง ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 4.50 - 5.00 กำหนดให้อยู่ในเกณฑ์ มากที่สุด

ค่าเฉลี่ย 3.50 - 4.49 กำหนดให้อยู่ในเกณฑ์ มาก

ค่าเฉลี่ย 2.50 - 3.49 กำหนดให้อยู่ในเกณฑ์ ปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 1.50 - 2.49 กำหนดให้อยู่ในเกณฑ์ น้อย

ค่าเฉลี่ย 1.00 - 1.49 กำหนดให้อยู่ในเกณฑ์ น้อยที่สุด

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ หลังจากได้ข้อมูลจาการสัมภาษณ์และการจัดกิจกรรมพัฒนาเยาวชนต้นแบบสันติสุขแล้ว ผู้วิจัยได้จัดทำข้อมูลเป็นหมวดหมู่ แบ่งตามเนื้อหาและประเด็นการสัมภาษณ์ จากนั้น ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพทั่วไป แล้วนำข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียงและวิเคราะห์หาความเชื่อมโยงในแต่ละประเด็น เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย สำหรับข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาศักยภาพเยาวชน ทฤษฎีการนำนโยบายไปปฏิบัติ รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ซึ่งได้ทำการค้นคว้าจากแหล่งต่าง ๆ ซึ่งการวิเคราะห์ได้จัดทำภายใต้การจำแนกและจัดระบบข้อมูล การวิเคราะห์สรุปอุปนัยและการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงเนื้อหา

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ผลการศึกษาที่ได้สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) รูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในพื้นที่พหุศาสนา

ผลการศึกษารูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า ระดับการปฏิบัติตนตามหลักศาสนาของเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ อยู่ในระดับมาก 4.28 (SD = 0.80) สะท้อนถึงแนวโน้มที่ดีในการยึดถือหลักศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมพหุวัฒนธรรม เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น “เยาวชนหลีกเลี่ยงการใช้สิ่งเสพติดหรือพฤติกรรมที่ทำลายสติ” มีค่าเฉลี่ยสูงสุดที่ 4.60 (SD = 0.71) แสดงให้เห็นถึงการมีวินัยในตนเองและยึดมั่นในหลักจริยธรรมทางศาสนา รองลงมา ระดับการพัฒนาตนเองด้านการสร้างสันติสุขของเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก 4.27 (SD = 0.75) แสดงให้เห็นว่าเยาวชนมีความตระหนักรู้ในตนเอง และพร้อมที่จะพัฒนาเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในบริบทของสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น “เยาวชนพร้อมที่ปรับปรุงตนเองในสิ่งที่

ตนเองผิดพลาด” มีค่าเฉลี่ยสูงสุดที่ 4.50 (SD = 0.64) แสดงถึงทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาตนเองและการยอมรับข้อผิดพลาดอย่างสร้างสรรค์ รองลงมา ระดับความรู้เกี่ยวกับการสร้างสันติสุขของเยาวชนภาพรวม 4.18 (SD = 0.80) สะท้อนให้เห็นว่าเยาวชนมีทัศนคติและความเข้าใจที่ดีเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม เมื่อพิจารณารายประเด็น “เยาวชนที่นับถือศาสนาต่างกันสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข” มีค่าเฉลี่ยสูงสุดที่ 4.39 (SD = 0.79) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นของเยาวชนในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุศาสนา รองลงมา ระดับการสื่อสารอย่างสันติของเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก 4.12 (SD = 0.82) สะท้อนให้เห็นว่าเยาวชนมีทักษะและทัศนคติที่ดีต่อการสื่อสารที่สร้างสรรค์ เข้าใจความต่าง และหลีกเลี่ยงความขัดแย้งผ่านการใช้ภาษาและพฤติกรรมที่เหมาะสม เมื่อพิจารณารายประเด็น “เยาวชนมีเพื่อนที่นับถือศาสนาแตกต่างจากท่าน” มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุดที่ 4.48 (SD = 0.69) สะท้อนถึงการเปิดใจและการมีปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับเพื่อนต่างศาสนาในชีวิตประจำวัน รองลงมา ระดับการมีส่วนร่วมของเยาวชนกับเพื่อนต่างศาสนาโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก 4.12 (SD = 0.90) สะท้อนให้เห็นว่าเยาวชนมีแนวโน้มในการร่วมมือ ทำกิจกรรม และสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันในบริบทที่มีความหลากหลายทางศาสนา เมื่อพิจารณารายประเด็น “เยาวชนพร้อมให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาระหว่างเพื่อนต่างศาสนา” มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุดที่ 4.70 (SD = 0.83) สะท้อนถึงการให้ความร่วมมือและความเป็นเพื่อนระหว่างเยาวชนต่างศาสนา ตามลำดับ

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า เยาวชนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้มีการปรับตัวและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับเพื่อนต่างศาสนาได้ในระดับที่น่าพึงพอใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนส่วนใหญ่มีความรู้และทัศนคติที่ดีต่อการสร้างสันติสุข มีความเชื่อว่าความขัดแย้งสามารถแก้ไขได้โดยไม่ใช้ความรุนแรง เชื่อในคุณค่าของการให้อภัย และเห็นว่าความร่วมมือระหว่างคนต่างกลุ่มสามารถนำไปสู่สังคมที่สงบสุขได้ นอกจากนี้ยังพบว่าเยาวชนให้ความสำคัญกับความเสมอภาคและความยุติธรรม การเคารพความคิดเห็นและวัฒนธรรมที่แตกต่าง ตลอดจนยึดถือหลักคำสอนทางศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต แม้จะพบข้อจำกัดในบางประเด็น โดยเฉพาะความรู้ความเข้าใจเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับสันติสุขที่ยังอยู่ในระดับพื้นฐาน แต่โดยรวมแล้วสะท้อนให้เห็นว่าชีวิตประจำวันของเยาวชนมีรากฐานที่เชื่อมโยงกับการสร้างสันติสุขอย่างชัดเจน

เมื่อพิจารณาในมิติของการสื่อสาร ผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่า เยาวชนส่วนใหญ่สามารถสื่อสารกับเพื่อนต่างศาสนาได้อย่างสร้างสรรค์และอยู่ในระดับที่ดีมาก กลุ่มเยาวชนมีการยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่าง มีความสามารถในการสื่อสารอย่างระมัดระวัง หลีกเลี่ยงการใช้ถ้อยคำที่สร้างความบาดหมาง และยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนต่างศาสนา การที่เยาวชนส่วนใหญ่มีเพื่อนที่นับถือศาสนาต่างจากตนเองสะท้อนถึงการเปิดกว้างต่อความหลากหลาย อย่างไรก็ตามยังพบว่ามีความลังเลในการพูดคุยเรื่องศาสนาโดยตรง ซึ่งสะท้อนว่าการสื่อสารในประเด็นที่อ่อนไหวยังจำเป็นต้องได้รับการพัฒนา เพื่อให้เยาวชนสามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันได้อย่างมั่นใจและสร้างความเข้าใจร่วมที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2) การวิเคราะห์ศักยภาพเยาวชนในการสร้างสันติสุข

ผลการศึกษาในประเด็นการวิเคราะห์ศักยภาพเยาวชนสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

2.1 ด้านศักยภาพที่เกี่ยวกับความรู้ในการสร้างสันติสุข พบว่า เยาวชนในพื้นที่มีความเข้าใจต่อแนวคิดสันติภาพที่ลึกซึ้งกว่าการมองเพียงแค่การไม่มีความรุนแรง กลุ่มเยาวชนได้มองสันติภาพในมิติของ "สันติภาพเชิงบวก" (Positive Peace) ตามแนวคิดของ Galtung (1996) โดยเข้าใจว่าสันติภาพที่แท้จริงคือสภาวะที่ผู้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสบายใจ พึ่งพาและช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยปราศจากการแบ่งแยก การตีตรา หรือการบังคับให้ปฏิบัติตามกรอบใดกรอบหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้ได้พบข้อท้าทายสำคัญในด้านความไม่สมดุลของการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มศาสนา โดยเยาวชนชาวมุสลิมมีบทบาทในกระบวนการสันติภาพที่เข้มแข็งและเป็นระบบมากกว่าเยาวชนชาวพุทธ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงโอกาสและการมีส่วนร่วมทางสังคม นอกจากนี้ยังพบช่องว่างความเข้าใจในหมู่เยาวชนจำนวนมากที่ยังตีความสันติภาพเพียงแค่การ "หยุดยิง" โดยไม่ได้ตระหนักถึงปัญหาเชิงทัศนคติและวาทกรรมที่สร้างความเกลียดชัง ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างสันติสุขที่ยั่งยืน

2.2 ด้านศักยภาพที่เกี่ยวกับการสื่อสารอย่างสันติ พบว่าเยาวชนในพื้นที่แสดงให้เห็นถึงความตระหนักอย่างยิ่งต่อบทบาทของ "คำพูด" และ "สื่อ" ในการกำหนดทิศทางของการรับรู้ทางสังคม กลุ่มยาวชนมีความเข้าใจว่าการสื่อสารที่ขาดความระมัดระวังอาจนำไปสู่การตอกย้ำบาดแผลทางสังคมและสร้างความเข้าใจผิดระหว่างกลุ่มต่างๆ ในขณะที่การสื่อสารที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ และเคารพความแตกต่างจะช่วยฟื้นฟูความสัมพันธ์และสร้างบรรยากาศสันติสุขได้ซึ่งศักยภาพที่โดดเด่นในด้านนี้ ได้แก่ การใช้แนวคิด "Empathy" หรือการฟังอย่างลึกซึ้งโดยไม่ตัดสิน (Baron-Cohen and Wheelwright, 2004) การหลีกเลี่ยงการนำเสนอที่ตอกย้ำเหตุการณ์รุนแรงหรือชี้ระบุผู้กระทำ/ผู้ถูกกระทำโดยตรง และการเสนอให้มีการบูรณาการเนื้อหาทางศาสนาและสิทธิมนุษยชนเข้ากับการสื่อสาร เพื่อให้เยาวชนต่างศาสนาได้เรียนรู้คุณค่าร่วมกัน

2.3 ด้านศักยภาพที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนต่างศาสนามีลักษณะซับซ้อน แม้จะไม่มีความกลัวหรือเป็นปฏิปักษ์โดยตรง แต่ก็มี "ช่องว่างทางสังคม" (Social Gap) ที่เกิดจากการขาดพื้นที่และกิจกรรมร่วมกันในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยเชิงโครงสร้างอย่างระบบการศึกษาที่แยกกลุ่มตามศาสนา

การศึกษายังพบอีกว่าปัญหาหลักอยู่ที่การขาด "เยื่อใย" หรือสายสัมพันธ์ทางสังคมที่จะช่วยประคับประคองกันเมื่อเกิดความขัดแย้ง อย่างไรก็ตามข้อมูลยังสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการพื้นฐานของเยาวชนที่จะเป็นเพื่อนกันและมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันสร้างพื้นที่สังคมร่วมและกิจกรรมที่เท่าเทียมสามารถช่วยลดอคติและสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่มได้

2.4 ด้านศักยภาพที่เกี่ยวกับการพัฒนาตนเองด้านสันติสุข พบว่าเยาวชนในพื้นที่มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองเพื่อสันติสุขอย่างเด่นชัด โดยได้ตระหนักถึงบทบาทของตนเองในฐานะ "ผู้นำการเปลี่ยนแปลง" และมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพทั้งในด้านความรู้และทัศนคติเชิงคุณธรรม เช่น ความอดทน การให้อภัย และความเห็นอกเห็นใจต่อผู้อื่นซึ่งการพัฒนาตนเองนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเรียนรู้ทฤษฎี แต่ยังรวมถึงการฝึกฝนทักษะการสื่อสาร การแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี และการสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของการเป็นผู้นำทางสังคมที่สามารถนำพาชุมชนไปสู่สันติสุขที่มั่นคงและยั่งยืน

2.5 ด้านศักยภาพที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา พบว่าการปฏิบัติตนตามหลักศาสนาของเยาวชนไม่ได้เป็นเพียงแค่เรื่องของความเชื่อส่วนบุคคล แต่เป็นหนึ่งในศักยภาพสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมให้พวกเขากลายเป็น "สะพานเชื่อม" แห่งสันติสุขในชุมชน ศักยภาพด้านนี้ประกอบด้วย 4 ลักษณะเด่น ได้แก่ การได้รับพื้นฐานความรู้ศาสนาตั้งแต่วัยเยาว์ การตระหนักถึงความเป็นมนุษย์ร่วมกันในทุกศาสนา การเรียนรู้ทั้งความรู้ศาสนาและความรู้สามัญเพื่อการใช้ชีวิต และการมีความรู้เท่าทันและความรับผิดชอบต่อสังคม

การวิเคราะห์ศักยภาพของเยาวชนในการสร้างสันติสุข พบว่าเยาวชนมิได้เป็นเพียงผู้เผชิญกับผลกระทบของปัญหาความรุนแรงเท่านั้น แต่ยังมีศักยภาพที่จะเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมไปสู่สันติสุข ในเชิงความเข้าใจ เยาวชนจำนวนมากมองว่าสันติภาพไม่ใช่เพียงการหยุดยิงหรือการขาดความรุนแรง แต่หมายถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสบายใจ มีความเท่าเทียม และไม่ถูกตีตราหรือแบ่งแยก ศักยภาพด้านนี้สอดคล้องกับแนวคิดสันติภาพเชิงบวก (Galtung, 1996) ที่เน้นการขจัดโครงสร้างความไม่เป็นธรรมและการสร้างความสัมพันธ์เกื้อกูลในสังคม

นอกจากนี้ยังพบว่าเยาวชนมีบทบาทสำคัญในฐานะ “ผู้สืบทอดอนาคต” ที่สามารถพัฒนาไปสู่การเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้ หากได้รับการเสริมสร้างความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม การวิจัยสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างสำคัญ คือ บทบาทของเยาวชนชาวพุทธในกระบวนการสันติภาพยังมีค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับเยาวชนชาวมุสลิม ซึ่งมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งและเป็นระบบมากกว่า สถานการณ์นี้สะท้อนถึงความไม่สมดุลของการมีส่วนร่วมที่ควรได้รับการแก้ไขเพื่อสร้างความเท่าเทียมในสังคมพหุวัฒนธรรม อีกทั้งยังพบว่ามีเยาวชนบางส่วนที่ยังเข้าใจความหมายของสันติภาพไม่ชัดเจน มักตีความเพียงในเชิงการหยุดความรุนแรง ขณะที่ยังมีทัศนคติอคติหรือการสื่อสารเชิงเกลียดชังอยู่ สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสันติสุขอย่างยั่งยืนและจำเป็นต้องได้รับการพัฒนา

ในมิติของศักยภาพด้านการสื่อสาร เยาวชนตระหนักถึงพลังของถ้อยคำและสื่อในการกำหนดทิศทางความเข้าใจของสังคม โดยกลุ่มเยาวชนมองว่าการใช้สื่อสร้างสรรค์ เช่น วิดีโอ เรื่องเล่า หรือการนำเสนอเรื่องราวที่งดงามของท้องถิ่น สามารถช่วยเปลี่ยนภาพลักษณ์ของพื้นที่จากความขัดแย้งไปสู่ภาพเชิงบวกได้ นอกจากนี้ยังเห็นความสำคัญของการบูรณาการหลักศาสนาและสิทธิมนุษยชนเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างคุณค่าร่วมที่เชื่อมโยงเยาวชนต่างศาสนาเข้าหากัน และมีข้อเสนอว่าควรจัดอบรมทักษะการสื่อสารเชิงสร้างสรรค์เพิ่มเติม เพื่อให้เยาวชนสามารถรับมือกับความท้าทายในโลกยุคใหม่ได้อย่างเหมาะสม

3) การพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนาจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของเยาวชน คณะผู้วิจัยจึงได้ออกแบบกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเยาวชน ได้แก่ กิจกรรมพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีกิจกรรมหลักทั้งหมด 2 กิจกรรม แบ่งเป็นกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม

การดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในครั้งนี้ จัดขึ้นโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างเยาวชนผู้นำที่มีศักยภาพในการเป็นสะพานเชื่อมต่อความเข้าใจระหว่างชุมชนที่มีความหลากหลายทางศาสนา กิจกรรมประกอบด้วย 2 กิจกรรมหลัก ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 "การเรียนรู้และสื่อสารเพื่อสันติสุข" และกิจกรรมที่ 2 "เส้นทางสู่การเป็นเยาวชนต้นแบบสันติสุข" ผลการจัดกิจกรรม สรุปได้ ดังนี้

ผลการดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเยาวชนต้นแบบ พบว่า การดำเนินกิจกรรมกับเยาวชน 60 คน (เยาวชนพุทธ 28 คน เยาวชนอิสลาม 32 คน) ให้ผลลัพธ์ที่น่าพึงพอใจในทุกด้าน ด้านความรู้เกี่ยวกับสันติภาพ ผลการทดสอบก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมพบว่า คะแนนเฉลี่ยรวมเพิ่มขึ้นจาก 17.2 คะแนน (ร้อยละ 57.3) เป็น 24.6 คะแนน (ร้อยละ 82.0) เพิ่มขึ้น 7.4 คะแนน โดยทั้งกลุ่มเยาวชนพุทธและมุสลิมมีการพัฒนาในทิศทางเดียวกัน ด้านทักษะการสื่อสาร จากการสังเกตพฤติกรรมในกิจกรรม Role Play พบว่าเยาวชนกว่าร้อยละ 72.5 อยู่ในระดับดี–ยอดเยี่ยม โดยเฉพาะในด้านการแสดงความเคารพต่อความคิดเห็นที่แตกต่าง (ค่าเฉลี่ย 3.03) และการใช้ภาษาที่สร้างสรรค์ (ค่าเฉลี่ย 2.98) ด้านการพัฒนาตนเอง จากการประเมินตนเองพบว่าเยาวชนมีการพัฒนาในทุกด้าน โดยด้านที่มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือ "ความเข้าใจในศาสนาอื่น" โดยคะแนนเฉลี่ยเพิ่มขึ้นจาก 4.2 เป็น 8.0 หรือเพิ่มขึ้น 3.8 คะแนน ด้านความพึงพอใจ เยาวชนร้อยละ 95.0 มีความพึงพอใจต่อกิจกรรมในระดับมากถึงมากที่สุด สะท้อนว่ากิจกรรมมีประสิทธิผลสูงในการตอบสนองความต้องการของเยาวชน

การวิเคราะห์ผลการดำเนินกิจกรรมพบปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จ ได้แก่ การออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม การใช้วิธีการที่หลากหลายเพื่อให้เข้ากับรูปแบบการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน การสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการแสดงความคิดเห็น การเชื่อมโยงทฤษฎีกับการ

ปฏิบัติ ผ่านกิจกรรม Role Play และการออกแบบโครงการการสร้างความสมดุลระหว่างกลุ่มศาสนา ในการเข้าร่วมและการมีส่วนร่วม

ในการพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุข การวิจัยได้ออกแบบและดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพที่สอดคล้องกับผลการวิเคราะห์ข้างต้น โดยจัดกิจกรรมหลัก 2 ประเภท ได้แก่ (1) กิจกรรมการเรียนรู้และสื่อสารเพื่อสันติสุข ซึ่งมุ่งเสริมสร้างความรู้ด้านสันติสุข การสื่อสารเชิงสันติ และการมีส่วนร่วมข้ามศาสนา และ (2) กิจกรรมเส้นทางสู่การเป็นเยาวชนต้นแบบสันติสุข ซึ่งมุ่งพัฒนาการรู้จักตนเอง การจัดการอารมณ์ การปฏิบัติตามหลักศาสนา และการเป็นพี่เลี้ยงให้เพื่อนรุ่นน้อง ผลการจัดกิจกรรมพบว่าเยาวชนมีพัฒนาการที่ดีขึ้นในด้านความรู้สันติภาพ ทักษะการสื่อสาร และทัศนคติที่เปิดกว้างต่อความแตกต่าง โดยการประเมินทั้งจากแบบทดสอบก่อน–หลังการเข้าร่วมกิจกรรม การสังเกตพฤติกรรม และการสะท้อนความคิด พบว่าผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่มีความเข้าใจเรื่องสันติสุขที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น มีความมั่นใจในการสื่อสารกับเพื่อนต่างศาสนา และสามารถออกแบบโครงการจิตอาสาที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้จริง

กล่าวโดยสรุป ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีศักยภาพที่จะเป็นพลังทางสังคมในการสร้างสันติสุขได้อย่างแท้จริง หากได้รับการสนับสนุนและการพัฒนาอย่างเหมาะสม เยาวชนไม่เพียงแต่สามารถอยู่ร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาอย่างสงบสุข แต่ยังสามารถเป็น “สะพานเชื่อม” ที่เชื่อมโยงความเข้าใจและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่หลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนในอนาคต

อภิปรายผล

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ที่มุ่งศึกษา “รูปแบบการใช้ชีวิตของเยาวชนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้” ชี้ให้เห็นว่าเยาวชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีศักยภาพและมีเจตจำนงที่ชัดเจนในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ ซึ่งผลการศึกษาที่ได้สามารถนำมาอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

เยาวชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีศักยภาพและมีเจตจำนงที่ชัดเจนในการอยู่ร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาอย่างสันติ เยาวชนมีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะส่วนบุคคลที่เอื้อต่อการสร้างสันติสุขในระดับหนึ่ง ผลการศึกษาพบว่าเยาวชนในพื้นที่พหุศาสนา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีรูปแบบการใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อนต่างศาสนาในระดับที่น่าพอใจ ซึ่งสะท้อนถึงศักยภาพในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ประเด็นที่น่าสนใจคือ เยาวชนมี "เพื่อนที่นับถือศาสนาแตกต่างจากท่าน" ในระดับสูงสุด แต่กลับ "หลีกเลี่ยงการพูดคุยเรื่องศาสนากับเพื่อน" ซึ่งการศึกษาของ ประวีณ ประพฤติชอบ (2560) พบว่า เยาวชนจากพื้นที่ต่างวัฒนธรรมสามารถปรับตัวและสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีได้เมื่อมีการเรียนรู้ความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา โดยให้เกียรติซึ่งกันและกันแต่ไม่ครอบงำกัน ซึ่งทั้งสองฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างลงตัวและสร้างสรรค์ ซึ่งลักษณะของปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมีพื้นฐานมาจากการเคารพซึ่งกันและกัน การเข้าใจหลักธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของศาสนาอื่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ณัฐกานต์ สานุโดด (2568) ที่พบว่า หลักการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมคือ การอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความเมตตา ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน เคารพในความแตกต่างของกันและกัน และการมีกิจกรรมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ยังสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่อง พื้นที่พหุวัฒนธรรม (Multi-culturalism) โดยชี้ให้เห็นว่า แม้จะมีความแตกต่างทางศาสนาและวัฒนธรรม แต่เยาวชนส่วนใหญ่สามารถปรับตัวและสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกได้ สอดคล้องกับแนวคิดของ อมรา พงศาพิชญ์ (2547) ได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไว้ดังนี้ 1. การปรับตัว (adaptation) ทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือกลุ่มคนอื่น

เกิดขึ้น 2. การสังสรรค์ทางวัฒนธรรม หรือการผสมผสานทางวัฒนธรรม (acculturation) และการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) เกิดขึ้นเมื่อปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างสองกลุ่มคนที่มีสังคมวัฒนธรรมต่างกัน และมีการรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน แต่ในกรณีที่สังคมวัฒนธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมีพลังไม่เท่ากัน คนกลุ่มหนึ่งมีแนวโน้มที่จะยอมรับวัฒนธรรมของอีกกลุ่มหนึ่ง และมักพบว่ากลุ่มที่มีพลังน้อยกว่าจะถูกผสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่มีวัฒนธรรมที่มีพลังมากกว่า ในขณะเดียวกันก็อาจมีการแลกเปลี่ยนกันได้ สุดท้ายถ้าวัฒนธรรม 2 ชุดถูกผสมผสานรวมกันเป็นชุดเดียวกันไม่ว่าจะมีส่วนของชุดใดมากกว่ากันก็จะเป็นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) ที่เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน 3. การบูรณาการทางวัฒนธรรม (cultural integration) และทวิลักษณ์ทางวัฒนธรรม (double ethnic identity) คือการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมคือการมีวัฒนธรรมที่หลากหลายร่วมกันและไม่มีการพยายามครอบงำซึ่งกันและกัน ดังที่ ธเนศ วงศ์ยานนาวา (2552) กล่าวว่า เมื่อไม่มีวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งมีความยิ่งใหญ่เหนือกว่าอีกวัฒนธรรมหนึ่ง วัฒนธรรมที่หลากหลายก็ดำรงอยู่ได้อย่างเท่าเทียมกัน

ผลการวิเคราะห์ศักยภาพของเยาวชนตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ได้แสดงให้เห็นว่าเยาวชน มีศักยภาพที่หลากหลายของเยาวชน ทั้งในมิติความรู้ ทักษะ และทัศนคติ อย่างไรก็ตาม พบความไม่สมดุลสำคัญระหว่างการมีส่วนร่วมของเยาวชนชาวพุทธและชาวมุสลิม ซึ่งเยาวชนชาวมุสลิมมีบทบาทในกิจกรรมสันติภาพอย่างเข้มแข็งและเป็นระบบมากกว่าความไม่สมดุลนี้สามารถอธิบายได้ผ่านทฤษฎี "การรับรู้ภัยคุกคาม" (Threat Perception Theory) ของ Stephan และ Stephan (2000) ที่ชี้ว่ากลุ่มที่รู้สึกถูกคุกคามมักมีแรงจูงใจสูงกว่าในการหาทางแก้ปัญหา นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงปัจจัยเชิงโครงสร้าง เช่น การแบ่งแยกในระบบการศึกษา และข้อจำกัดด้านความปลอดภัยที่ส่งผลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของเยาวชนชาวพุทธ การค้นพบเรื่องความเข้าใจที่แตกต่างกันเกี่ยวกับ "สันติภาพ" ระหว่างเยาวชนที่มีความเข้าใจเชิงลึกกับผู้ที่มองเพียงการ "หยุดยิง" สอดคล้องกับการแยกแยะของ Galtung (1969) ระหว่าง "สันติภาพเชิงลบ" (negative peace) และ "สันติภาพเชิงบวก" (positive peace) ซึ่งการพัฒนาเยาวชนต้นแบบจำเป็นต้องเน้นการสร้างความเข้าใจเชิงลึกต่อสันติภาพเชิงบวก สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม หรือการผสมผสานทางวัฒนธรรม (acculturation) และการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) ของอมรา พงศาพิชญ์ (2547) เกิดขึ้นเมื่อปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างสองกลุ่มคนที่มีสังคมวัฒนธรรมต่างกัน และมีการรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน แต่ในกรณีที่สังคมวัฒนธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมีพลังไม่เท่ากัน คนกลุ่มหนึ่งมีแนวโน้มที่จะยอมรับวัฒนธรรมของอีกกลุ่มหนึ่ง และมักพบว่ากลุ่มที่มีพลังน้อยกว่าจะถูกผสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่มีวัฒนธรรมที่มีพลังมากกว่า ในขณะเดียวกันก็อาจมีการแลกเปลี่ยนกันได้ สุดท้ายถ้าวัฒนธรรม 2 ชุดถูกผสมผสานรวมกันเป็นชุดเดียวกันไม่ว่าจะมีส่วนของชุดใดมากกว่ากันก็จะเป็นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) ที่เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน ซึ่งการผสมผสานทางวัฒนธรรมต้องการลดความรู้สึกแตกต่างและลดความรังเกียจเดียดฉันท์ซึ่งกัน และกันด้วยการปรับตัวรับเอาวัฒนธรรมของอีกฝ่ายหนึ่งเข้ามาปฏิบัติจนมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมโดยทั่ว ๆ ไป ฝ่ายที่มีอำนาจน้อยกว่าทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองจะเป็นฝ่ายปรับตัวเข้าหาฝ่ายที่มีอิทธิพลเหนือกว่า ดังนั้นการพัฒนาศักยภาพที่ยั่งยืนจึงจำเป็นต้องมุ่งเน้นการสร้างเครือข่ายข้ามศาสนาให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพื่อขยายผลและสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเยาวชนสร้างสันติสุขในภาพรวม

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ได้แสดงให้เห็นว่าจากการวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของเยาวชนที่ได้นำไปสู่การออกแบบกิจกรรมพัฒนาศักยภาพ 2 กิจกรรมหลัก ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 คือการเรียนรู้และสื่อสารเพื่อสันติสุขที่ครอบคลุมการพัฒนาความรู้ด้านสันติสุข การสื่อสารอย่างสันติ และการมีส่วนร่วมกับเพื่อนต่างศาสนา และกิจกรรมที่ 2 คือเส้นทางสู่การเป็นเยาวชนต้นแบบสันติสุขที่เน้นการพัฒนาตนเองด้านสันติสุขและการปฏิบัติตนตามหลักศาสนานี้ ทำให้พบว่ากลุ่มเยาวชนมีทุนที่สำคัญเพื่อการขับเคลื่อนสันติสุขให้เกิดขึ้น

ในพื้นที่อยู่แล้ว เช่น การมีเครือข่ายธรรมชาติอันได้แก่กลุ่มเพื่อนหรือคนรู้จักใกล้ชิดในโรงเรียนหรือสังคมเดียวกัน การมีทัศนคติที่ดีต่อกันในสังคมเป็นพื้นฐาน การเข้าใจซึ่งกันและกันแบบเอาใจเขามาใส่ใจเราในฐานะเพื่อนมนุษย์ การมีวุฒิภาวะทางอารมณ์ที่ดีที่เกื้อหนุนต่อการสร้างการมีภาวะผู้นำ การไม่มีอคติต่อกัน การมีคุณธรรมตามหลักศาสนา เช่น การมีความเมตตาต่อกัน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้เกื้อหนุนส่งเสริมให้กิจกรรมการพัฒนาศักยภาพสามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและเกิดผลลัพธ์เป็นที่น่าพึงประสงค์ และสิ่งเหล่านี้ก็ถือเป็นปัจจัยหรือทุนระดับพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาศักยภาพพลังเยาวชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่ การจัดให้มีกิจกรรมทั้ง 2 กิจกรรมเพื่อหวังจะให้เกิดเป็นผลสัมฤทธิ์ได้เร็วหรือช้าจึงกล่าวได้ว่าขึ้นกับปัจจัยพื้นฐานดังที่กล่าวนี้ สอดคล้องกรอบแนวคิดของ จันทนา อุดม และคณะ (2559) การพัฒนาด้านทักษะชีวิตเพื่อรับมือการเปลี่ยนแปลงในอนาคต เรื่องความพร้อมของเยาวชนประกอบด้วย 1) ความสามารถ (Competency) โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้และทักษะความรู้ จะเป็นความรู้ทางด้านวิชาการหรือด้านเทคนิคที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน 2) ทักษะ (Skill) คือ สิ่งที่ได้จากการฝึกปฏิบัติอันเป็นผลมาจากความสามารถของบุคคล 3) ทัศนคติ (Attitude) จะขึ้นกับคุณลักษณะของบุคคลที่มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อย สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากแรงจูงใจ พฤติกรรมและความประพฤติ และ 4) ความสามารถทางสติปัญญาความกระตือรือร้น (Intellectual Agility) จะครอบคลุมนวัตกรรม ความยืดหยุ่นและคุณลักษณะในการปรับตัวทั้งในระดับสังคมและระดับบุคคล

การดำเนินกิจกรรมบนพื้นฐานของแนวคิดที่สำคัญต่าง ๆ เช่น การออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสมกับกลุ่มเยาวชน การใช้วิธีการที่หลากหลายเพื่อให้เข้ากับรูปแบบการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน การสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการแสดงความคิดเห็น การเชื่อมโยงทฤษฎีกับการปฏิบัติ ผ่านกิจกรรม Role Play และการออกแบบโครงการการสร้างความสมดุลระหว่างกลุ่มศาสนาในการเข้าร่วมและการมีส่วนร่วม เป็นต้น โดยนำมาผนวกกับการที่กลุ่มเยาวชนมีศักยภาพแฝงเชิงบวกเป็นทุนในตัวเองอยู่แล้ว จึงถือเป็นสมการแห่งความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพพลังเยาว์ชนต้นแบบสร้างสันติสุขในพื้นที่

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมการพัฒนาดังกล่าวนี้ คณะผู้วิจัยได้มีการดำเนินการศึกษาและพัฒนากับกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างกลุ่มเล็ก ๆ สำหรับการวิจัยในครั้งนี้เท่านั้น ดังนั้น ในอนาคตเบื้องหน้าควรที่จะมีการขยายการศึกษาต่อยอดหรือพัฒนาต่อไปทั้งในแง่คุณภาพคือการพัฒนามิติด้านความรู้สึกนึกคิดที่ถูกต้องเกี่ยวกับสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนในพื้นที่และทั้งในแง่ปริมาณคือการขยายแนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพไปสู่สังคมในวงกว้างหรือเข้าถึงประชาชนทุกกลุ่มคนต่อไปเพื่อส่งเสริมให้เกิดสันติสุขอย่างยั่งยืนต่อไป

องค์ความรู้ใหม่

งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า เยาวชนในพื้นที่พหุศาสนาไม่ใช่เพียงผู้ประสบปัญหา แต่เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนสันติสุข โดยมีทุนเดิมที่ดีและสามารถพัฒนาให้เป็น "สะพานเชื่อม" ระหว่างชุมชนได้ หากได้รับการสนับสนุนและพัฒนาอย่างเหมาะสม การวิจัยนี้ให้ทั้งความรู้เชิงทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างสันติสุขอย่างยั่งยืนในพื้นที่ชายแดนใต้

1. การปรับมุมมองของเยาวชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเปลี่ยนจากมองเยาวชนเป็น "ผู้ประสบปัญหา" เป็น "พลังขับเคลื่อนสันติสุข" ให้เยาวชนมีศักยภาพในการขับเคลื่อนสังคมที่เยาวชนอยากร่วมอาศัยเริ่มจากในโรงเรียน หรือในชุมชน

2. ทุนเดิมที่มีอยู่ของเยาวชนมีพื้นฐานที่ดีในด้านเครือข่าย ทัศนคติ วุฒิภาวะ และคุณธรรม เพราะเยาวชนมีเพื่อนในชุมชนเพื่อนในสถาบันการศึกษาเดียวกัน ที่คอยช่วยเหลือทั้งด้านการเรียน การอยู่ในสังคมคอยตักเตือนให้คำปรึกษาระหว่างกัน

3. ศักยภาพ 5 ด้านของเยาวชน คือ ความรู้ การสื่อสาร การมีส่วนร่วม การพัฒนาตนเอง และการปฏิบัติตามหลักศาสนา ที่เยาวชนมีเป็นพื้นฐานทั้งได้รับจากการศึกษาในสถานศึกษา การศึกษาของศาสนา และเทคโนโลยีในยุคปัจจุบัน

4. เป้าหมายสูงสุดของเยาวชน คือ การเป็นสะพานเชื่อมระหว่างชุมชนเพื่อสันติสุขอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการสร้างพื้นที่และโอกาสในการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของเยาวชนต่างศาสนาอย่างเท่าเทียม โดยอาจพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรหรือกิจกรรมในสถาบันการศึกษาให้มีลักษณะบูรณาการมากขึ้น

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) ควรมีการจัดกิจกรรมฝึกอบรมที่ต่อเนื่องและหลากหลาย เพื่อเสริมสร้างทักษะที่ยังขาดอยู่ เช่น ทักษะการสื่อสารในประเด็นละเอียดอ่อน และการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ร่วมกัน

2) ควรมีการจัดตั้งเครือข่ายเยาวชนต้นแบบอย่างเป็นทางการ เพื่อขยายผลและสร้างความเข้มแข็งในการทำงานสันติสุขในพื้นที่ในระยะยาว

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) การวิจัยเชิงคุณภาพเชิงลึกแม้ว่าการวิจัยครั้งนี้จะมีการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพแล้ว แต่การวิจัยครั้งต่อไปควรเน้นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการทำ กรณีศึกษา (Case Study) เพื่อเจาะลึกรูปแบบชีวิตและเส้นทางการพัฒนาของเยาวชนต้นแบบแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มอย่างละเอียด เพื่อทำความเข้าใจถึงปัจจัยความสำเร็จและอุปสรรคเชิงปัจเจกที่แตกต่างกันไป

2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในงานวิจัยครั้งต่อไปควรส่งเสริมให้เยาวชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยอย่างเต็มที่ ตั้งแต่การตั้งคำถามวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลไปจนถึงการวิเคราะห์ผล ซึ่งจะทำให้เยาวชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของและสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการขับเคลื่อนโครงการของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

3) การวิจัยติดตามผลระยะยาว (Longitudinal Study) เนื่องจากการสร้างสันติสุขเป็นกระบวนการระยะยาว การวิจัยครั้งต่อไปจึงควรมีการติดตามผลเยาวชนต้นแบบที่เข้าร่วมโครงการนี้ในระยะยาว (เช่น 3-5 ปี) เพื่อประเมินว่าความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่ได้รับการพัฒนาไปนั้น สามารถคงอยู่และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับชุมชนได้จริงหรือไม่

บรรณานุกรม

กรมประชาสัมพันธ์. (2566). *วธ.เผยผลงานมิติวัฒนธรรมพัฒนาสังคมพหุวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง-การมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ 50 ชุมชนกว่าแสนคน*. สืบค้นเมื่อ 4 สิงหาคม 2568, จาก https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/246859

คณะกรรมาธิการทหารและความมั่นคงแห่งรัฐ วุฒิสภา. *รายงานการพิจารณาศึกษา เรื่องความไม่สงบในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ : พัฒนาการและความท้าทายของรัฐ*. สืบค้นเมื่อ 4 สิงหาคม 2568, จาก https://shorturl.asia/zgZi8

จันทนา อุดม, หะริน สัจเดย์, นงนุช ไพบูลย์รัตนานนท์ และ ไพโรจน์ บุตรชีวัน. (2559). สถาบันหลักของสังคมกับการพัฒนาเยาวชน. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 11(2) : 227-237.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2552). *ความไม่หลากหลายของความหลากหลายทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: สมมติ

ประวีณ ประพฤติชอบ. (2560). *การใช้ชีวิตของเยาวชนในสังคมพหุวัฒนธรรม: กรณีศึกษาผลการจัดกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตเด็กต่างวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. สถาบันพัฒนาผู้นำศาสนาอิสลาม : สำนักจุฬาราชมนตรี

พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์, (2563). *บทบาทผู้นำศาสนากับการสร้างสันติภาพในชายแดนใต้: ศาสนสัญจรสู่สุขภาวะ*. นครปฐม: สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้. (2560). *รายงานสถานการณ์เด็กในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ประจำปี 2560*. สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2568, จาก https://deepsouthwatch.org/

ณัฐกานต์ สานุโดด, นารีมะห์ วาเตะ, ฟิรดาวซ์ ดาแซ และ วิไลวรรณ วิไลรัตน์. (2568). ประเพณีสองศาสนา : ศรัทธาเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติด้านภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยในภาคใต้ ครั้งที่ 4.* สงขลา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.

อมรา พงศาพิชญ์. (2547). *มนุษย์กับวัฒนธรรม. สังคมและวัฒนธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: An investigation of adults with asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34, 163-175.

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research,* 6(3), 167–191.

Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). *An Integrated Threat Theory of Prejudice. In S. Oskamp* (Ed.), Reducing Prejudice and Discrimination (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

รูปแบบการจัดการขยะองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชน ผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ*

A MODEL OF THE COMMUNITY' S CREATIVE HOLISTIC WASTE MANAGEMENT THROUGH THE BUDDHIST WASTE BANK ACTIVITIES

พระคมสัน ฐิตเมธโส (เจริญวงค์)
Phra Komsan Thitamedhaso (Jalearnwong)
[1]**นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาการพัฒนาสังคม**
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Doctoral Student in Buddhist Studies (Social Development),
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: sanpkk@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธในสังคมไทย พัฒนากระบวนการและนำเสนอรูปแบบการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การถอดบทเรียนชุมชนต้นแบบ สัมภาษณ์เชิงลึก สนทนากลุ่มย่อย สังเกตการณ์ การมีส่วนร่วมโดยตรง และการขับเคลื่อนกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธร่วมกับชุมชน กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 17 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาการวาดแผนที่ความคิด เทคนิค AIC และเทคนิค SWOT

ผลการวิจัยพบว่า

1. การจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธในสังคมไทย จัดการด้วยหลักพลังบวร ทำงานด้วยความสามัคคี พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชน สร้างจิตสำนึกแก่เยาวชน ประยุกต์หลักธรรมในพระไตรปิฎกเพื่อแก้ไขปัญหาขยะ เช่น การบังสุกุล

2. การพัฒนากระบวนการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ มี 3 ขั้นตอน คือ (1) ขั้นตอนการสร้างความรู้ วางแผนกำหนดเป้าหมาย ทำการรณรงค์และถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับขยะด้วยการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายเสียงของชุมชน สอดแทรกข้อมูลเกี่ยวกับประโยชน์การจัดเก็บขยะและอันตรายจากขยะในการเทศนาของพระสงฆ์ (2) ขั้นตอนการสร้างแนวทางพัฒนา ได้แก่ การลดกิจกรรมงานสังสรรค์และงานรื่นเริงเพื่อลดปริมาณขยะ (3) ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ใช้วัดเป็นศูนย์กลางจัดการขยะชุมชน จัดกิจกรรมทอดผ้าป่าขยะ ขยะแลกไข่

3. รูปแบบการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ ได้แก่ การกระตุ้นสร้างการรับรู้คัดแยกขยะให้ถูกวิธี การลดขยะต้นทาง การทำบุญขยะ การฝังกลบ การทำปุ๋ยหมัก การนำกลับมาใช้ใหม่ และการเผาทำลาย

คำสำคัญ: ธนาคารขยะวิถีพุทธ; การจัดการขยะแบบองค์รวม; ชุมชนสร้างสรรค์

---

* Received October 23, 2025; Revised December 25, 2025; Accepted December 25, 2025

ABSTRACT

The purpose of this research paper is to study the holistic waste management of the community through Buddhist waste bank activities in Thai society. Develop the process and present a creative holistic waste management model of the community through Buddhist waste bank activities. The tools used to collect data include transcription of model community lessons, in-depth interviews, and small group discussions. Data was collected through observation, direct participation, and the implementation of Buddhist waste bank activities in collaboration with the community. The study involved a group of 17 key informants. Analyze data using content analysis and mind mapping. AIC Techniques and SWOT Techniques.

The results revealed the following.

1. Buddhist waste bank activities in Thai society support the thorough management of waste within the community. The principle of power is employed to manage. Members of the community should collaborate in a manner that is both harmonious and interdependent. Fostering awareness among the youth Utilize the ideas of the Tripitaka to deal with this problem of waste, including the theory of sacrifice.

2. Development of a creative holistic waste management process of the community through Buddhist waste bank activities has 3 steps: (1) the process of creating knowledge, planning and setting goals; Conduct campaigns and transfer knowledge about waste through public relations through the community broadcasting tower. Interspersed information about the benefits of garbage collection and the dangers of waste in the monk's sermons. (2) The process of creating development guidelines, including reducing social gatherings and carnivals to reduce the amount of waste. Procedures for creating guidelines and division of responsibilities Use the temple as a center for community waste management. Organize activities to weave junk cloth and waste for eggs.

3. A creative, holistic waste management model for the community is implemented through Buddhist refuse bank activities, which include the promotion of awareness and the proper sorting of waste. Minimization of trash, waste recycling, reuse, composting, recycling, and incineration.

Keywords: Buddhist Waste Bank; Holistic waste management; Creative Community

บทนำ

สภาวะขยะล้นโลกในปัจจุบันสะท้อนให้เห็นปัญหาจากขยะที่ส่งผลต่อการดำรงชีพและสุขภาพของมนุษย์ เช่น โรคระบบทางเดินหายใจ โรคภูมิแพ้ โรคปอดอักเสบเรื้อรัง ฯลฯ หากการจัดการขยะมูลฝอยไม่ถูกวิธี จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม อาทิ มลพิษทางน้ำ ทำให้น้ำเน่าเสียมีเชื้อโรค เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะพืชและสัตว์น้ำ ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทางน้ำ (สุวรรณชัย วัฒนายิ่งเจริญชัย, 2564) มลพิษทางอากาศ เกิดก๊าซพิษและกลิ่นเหม็น เช่น ก๊าซมีเทน ฯลฯ เกิดก๊าซที่เกิดจากการเผาไหม้ขยะ เช่น คาร์บอนมอนอกไซด์ ไนโตรเจนไดออกไซด์ ฝุ่นละออง ควัน เถ้า เขม่า (สุชาติ นวกวงษ์, 2545) ปัจจุบันนี้ปัญหาขยะระดับโลกยังน่าเป็นห่วงซึ่งเกิดจากพฤติกรรมการบริโภคที่เน้นความสะดวกสบาย หรูหรา รวดเร็วพร้อม

บริโภคทันที เน้นวัสดุพลาสติกใช้ครั้งเดียวแล้วทิ้งไม่นำมาใช้อีก ซึ่งทำให้มีจำนวนปริมาณขยะเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อหลายด้าน เช่น ขาดแคลนแหล่งกำจัดขยะ หลุมฝังกลบขยะมีพื้นที่ไม่เพียงพอ ปัญหาขยะพลาสติกไหลลงสู่ทะเล ปัญหาพลาสติกอุดตันท่อระบายน้ำ กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2564) ได้นำเสนอข้อมูลไว้ว่า ในแต่ละปีมีขยะมูลฝอยชุมชน เกิดขึ้นปีละมากกว่า 2.1 พันล้านตัน แต่มีเพียง 16% หรือราว 323 ล้านตันเท่านั้น ที่ถูกนำไปเข้าสู่กระบวนการรีไซเคิล โดยประเทศที่สร้างขยะมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนจำนวนประชากรต่อปริมาณขยะ คือ สหรัฐอเมริกา ที่มีพลเมืองคิดเป็นเพียง 4% ของจำนวนประชากรโลก ได้ผลิตขยะมูลฝอยชุมชนสูงถึง 239 ล้านตันต่อปี หรือราว 12% ของขยะมูลฝอยชุมชนของโลก สถิติยังระบุอีกว่า พลเมืองอเมริกัน 1 คน ผลิตขยะสูงถึง 773 กิโลกรัมต่อปี ภูมิภาคที่ก่อให้เกิดขยะมูลฝอยชุมชนมากที่สุด คือ เอเชียตะวันออกและภูมิภาคแปซิฟิก โดยประเทศไทย สิงคโปร์ มาเลเซีย และอินโดนีเซีย จัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่ผลิตขยะต่อหัวราว ๆ 200-499 กิโลกรัมต่อปี ขณเดียวกันก็พบว่า ประเทศไทยมีปริมาณขยะมูลฝอย จำนวน 25 ล้านตัน มีปริมาณขยะมูลฝอยที่ถูกนำกลับมาใช้ประโยชน์ จำนวน 8 ล้านตัน มีปริมาณขยะมูลฝอยที่ถูกกำจัดถูกต้อง 9 ล้านตัน และมีปริมาณขยะมูลฝอยที่ถูกกำจัดไม่ถูกต้อง จำนวน 8 ล้านตัน มีแหล่งกำจัดขยะมูลฝอย จำนวน 2,167 แห่ง

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนกิจกรรมระหว่างศาสนา ความเชื่อ และวิถีชาวบ้าน ผสมผสานเข้าด้วยกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว การทำงานร่วมกันจากหลายส่วนงาน องค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ชาวบ้าน และชุมชน เรียกรวมกันว่า “บวร” ทำงานร่วมกันเป็นภาคีเครือข่าย ปัจจุบันนี้วัดที่นำโดยพระสงฆ์ถือว่ามีส่วนขับเคลื่อนกิจกรรมการลดปริมาณขยะมูลฝอยในชุมชน เช่น กิจกรรมรักษ์สิ่งแวดล้อม กิจกรรมรักษ์ธรรมรักษ์โลก เป็นต้น การขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ได้ผลลัพธ์เป็นอย่างดีและมีประสิทธิภาพ เพราะพระสงฆ์มีต้นทุนทางสังคมที่น่าเชื่อถือ ชักชวนชาวบ้านแล้วปฏิบัติตาม และทำงานด้วยจิตอาสาโดยมีบุญเป็นสะพานสู่ความสำเร็จ ขณะเดียวกันวัดก็เป็นแหล่งผลิตขยะมูลฝอยชุมชนจากกิจกรรมของวัด เช่น งานบวช งานศพ งานวัดประจำปี ฯลฯ ขยะในวัดเกิดจาก 3 แหล่ง คือ (1) จากการใส่บาตร ได้แก่ ถุงพลาสติก ขวดน้ำพลาสติก (2) จากการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด เช่น งานบวช งานศพ งานประจำปี ได้แก่ เศษอาหาร แก้วน้ำ จาน ช้อนพลาสติก และ (3) จากการถวายสังฆทาน ได้แก่ ห่อพลาสติก ถุงพลาสติก

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในแต่ละปีวัดจะเป็นแหล่งที่ผลิตขยะมูลฝอยชุมชนจำนวนมากจากกิจกรรมต่าง ๆ ขณะเดียวกันวัดก็ได้มีการจัดการขยะตามความเหมาะสมของพื้นที่นั้น ๆ บางวัดก็สามารถจัดการขยะได้ดี บางวัดก็จัดการขยะได้ไม่ดี กลายเป็นมลพิษส่งกลิ่นเหม็นและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรคต่าง ๆ พระสงฆ์หลาย ๆ รูปได้เล็งเห็นภัยที่จะเกิดขึ้นจากขยะมูลฝอยชุมชนจึงได้ลุกขึ้นมาเป็นแกนนำจัดการขยะ โดยการคัดแยกขยะออกเป็นสัดส่วน เช่น แก้ว โลหะ พลาสติก เศษใบไม้และเศษอาหาร ฯลฯ แบ่งออกเป็นสัดส่วนเพื่อง่ายต่อการนำไปใช้ประโยชน์ และนำไปรีไซเคิล การขับเคลื่อนกิจกรรมได้นำเอาหลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เพื่อความเหมาะสม ดั่งปรากฏในเรื่อง “มเหสีพระเจ้าอุเทนถวายผ้า 500 ผืน แก่พระอานนท์” ทรงชี้ให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากขยะที่เป็นเศษผ้าห่อศพไม่มีคนกล้านำกลับมาใช้ ทรงให้พระสงฆ์บังสุกุลแล้วนำมาเย็บเป็นจีวร เพื่อปกปิดร่างกาย ป้องกันความร้อน-หนาว ริ้น เหลือบ ยุง ไร และสัตว์ที่จะก่อให้เกิดอันตราย และเมื่อผ้าจีวรนั้นเก่าหมดสภาพก็ให้นำไปทำเป็นผ้าเพดาน ทำเป็นผ้าปูฟูก ทำเป็นผ้าปูพื้น ทำเป็นผ้าเช็ดเท้า และโขกผสมดินเหนียวฉาบทาฝาทำกุฏีหรือบ้าน ตามลำดับ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 7 ข้อ 445: 387–389) การนำขยะมาใช้ประโยชน์และสร้างมูลค่าเพิ่มโดยพระสงฆ์ที่เป็นทั้งผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้นำชุมชนชาวบ้านนับถือกราบไหว้ ได้ปฏิบัติตามแนวทางปฏิบัติของพระพุทธเจ้า จนสามารถจัดการขยะมูลฝอยชุมชนได้เป็นอย่างดี ทำให้จำนวนขยะภายในชุมชนลดลง และมีรายได้จากขยะ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษา “กระบวนการจัดการขยะต้นทางเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ” เพื่อจัดการขยะต้นทางของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธ พัฒนากระบวนการการจัดการขยะต้นทางเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธ และพัฒนาผลิตภัณฑ์จากขยะเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนวิถีพุทธ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธในสังคมไทย
2. เพื่อพัฒนากระบวนการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธ
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มี 3 ขั้นตอน 8 ระยะ โดยการผสมผสานแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอยโดยชุมชน และแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ผนวกเข้าด้วยกัน (Community Based Solid Waste Management and Creative Economy) ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การคัดเลือกพื้นที่วิจัยและการบูรณาการนักวิจัยเข้ากับชุมชน

ระยะที่ 1 ก่อนทำการวิจัย (Pre-research Phase) ดำเนินการสำรวจชุมชนเพื่อคัดเลือกชุมชนต้นแบบในการจัดการขยะแบบองค์รวมโดยใช้หลักพลังบวรเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกชุมชนในการถอดบทเรียนการจัดการขยะวิถีพุทธแบบองค์รวม

ระยะที่ 2 การทำวิจัย (Research Phase) ถอดบทเรียนชุมชนต้นแบบการจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธในสังคมไทย โดยการสัมภาษณ์และการทำกิจกรรมร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 2 การขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านธนาคารขยะวิถีพุทธ

ระยะที่ 3 การกระตุ้นความรู้สึกและการรับรู้การคัดแยกขยะ ทำการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ สร้างการรับรู้ และสร้างแรงจูงใจให้กับชาวบ้าน โดยการสื่อสารผ่านหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน สื่อโซเชียลและสังคมออนไลน์ และสอดแทรกหลักธรรมเกี่ยวกับการจัดการขยะของชุมชนผ่านการเทศนาของพระสงฆ์วัดหนองม่วงทุกวันพระใหญ่ (15 ค่ำ) จัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการคัดแยกขยะและการแบ่งประเภทขยะ

ระยะที่ 4 ขับเคลื่อนกิจกรรมการทำบุญด้วยขยะ ภายใต้สโลแกนที่ว่า “เปลี่ยนขยะเป็นบุญ แปลงบุญเป็นทุน” เป็นการขยะประเภทรีไซเคิล เช่น กล่องกระดาษ ขวดน้ำพลาสติก ขวดแก้ว เหล็ก โลหะ ฯลฯ นำมาทำบุญทอดผ้าป่าถวายวัดหนองม่วงทุกวันพระใหญ่ (15 ค่ำ) ซึ่งทางวัดจะนำขยะที่รับทอดผ้าป่าไปขายเพื่อนำเงินมาซ่อมแซมศาสนสถานและบำรุงค่าใช้จ่ายภายในวัด และถอดบทเรียนจากการขับเคลื่อนกิจกรรม

ระยะที่ 5 ขับเคลื่อนกิจกรรมการคัดแยกขยะ แบ่งการคัดแยกขยะออกเป็น 5 ชนิด ได้แก่ พลาสติก กระดาษ ขวดแก้ว เหล็กและโลหะ และเศษวัสดุเหลือใช้ในชุมชน โดยใช้วิธีการลดขยะด้วยเทคนิค 3R ได้แก่ Reduce คือ การลดการใช้ทรัพยากรที่ไม่จำเป็นลง Reuse คือ การใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่ามากที่สุด

โดยการนำสิ่งของเครื่องใช้มาใช้ซ้ำ Recycle คือ การนำทรัพยากรที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ และสามารถนำสิ่งของที่เหลือใช้มาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ โดยการประดิษฐ์เป็นสิ่งของเครื่องใช้ หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างรูปแบบและการขยายผลการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ

ระยะที่ 6 การสร้างรูปแบบการเรียนรู้การจัดการยะแบบองค์รวม ใช้การมีส่วนร่วมและความสามัคคี ด้วยพลังบวร กำหนดรูปแบบร่วมกัน

ระยะที่ 7 การขยายผลกิจกรรม ใช้การอบรมและทำกิจกรรมร่วมกับโรงเรียนอุดมพัฒนา โดยสร้างกิจกรรมการเรียนรู้การคัดแยกขยะ การทำปุ๋ยหมักจากขยะ งานประดิษฐ์จากขยะ

ระยะที่ 8 สรุปผลการดำเนินงาน

1. พื้นที่การวิจัย ประชากร และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

1.1 พื้นที่การวิจัย มี 2 พื้นที่ คือ (1) ถอดบทเรียนชุมชนต้นแบบการจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธในสังคมไทย ได้แก่ ชุมชนต้นแบบวัดจากแดง ตำบลทรงคะนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ (2) ขับเคลื่อนกิจกรรมเกี่ยวกับธนาคารขยะวิถีพุทธ ได้แก่ ชุมชนวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

1.2 ประชากร คือ ชาวบ้านที่เข้าร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการขยะชุมชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนวัดหนองม่วง ตำบลหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) จำนวน 17 รูป/คน ได้แก่ แกนนำขับเคลื่อนธนาคารขยะวิถีพุทธ พระสงฆ์ที่เป็นแกนนำเพื่อจัดการขยะมูลฝอยชุมชน ผู้นำท้องที่/ชุมชน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และสมาชิกภายในชุมชน/ชาวบ้าน โดยใช้วิธีการสุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งคัดเลือกตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัยและขับเคลื่อนกิจกรรมเชิงพื้นที่

2. เครื่องที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ 1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Interview) สร้างโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีจากการตรวจเอกสารเป็นแนวทางสำคัญ โดยผ่านการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 คน ตรวจสอบคำถามในภาพรวมด้านเนื้อหา ภาษาและความครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัย 2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อถอดบทเรียนการจัดการขยะโดยชุมชนดำเนินการรวบรวมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นแนวทางในการสร้างรูปแบบการเรียนรู้การจัดการยะแบบองค์รวม 3) การสังเกตแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล มีวิธีการและกระบวนการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

3.1 เก็บรวบรวมและค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการขยะมูลฝอยชุมชน การจัดตั้งธนาคารขยะ การจัดการขยะโดยหลักบวร เป็นต้น ข้อมูลพื้นฐานชุมชน ข้อมูลการจัดการขยะชุมชน ข้อมูลการรณรงค์การรักษาความสะอาดในชุมชนและการรักษาความสะ อาดในครัวเรือน จากองค์การบริหารส่วนตำบล และหน่วยงานส่วนท้องถิ่น

3.2 เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตการณ์โดยตรง จากการลงพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน กิจกรรมการขับเคลื่อนการจัดการขยะโดยผ่านธนาคารขยะ กิจกรรมประเพณีประจำท้องถิ่น และการทำงานร่วมกับชุมชน โดยสังเกตจากพฤติกรรมการแสดงออก กิริยาท่าทาง การมีปฏิสัมพันธ์ การทำงานร่วมกับคนอื่น การคัดแยกขยะ การคิดสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากขยะเหลือใช้ และอื่น ๆ

3.3 เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องแบบเจาะลึกรายบุคคล (In-depth Interview) ด้วยการจดบันทึกและบันทึกเสียงด้วยเครื่องบันทึก นำข้อมูลที่ได้จากการสนทนาพูดคุยจากเครื่องบันทึกเสียงมาถอดเป็นข้อความอักษร ใช้การโค้ดคำพูด (Code Words) ที่สำคัญ ๆ ของผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องและความสมบูรณ์ของข้อมูลมากยิ่งขึ้น

3.4 เก็บรวบรวมข้อมูลจากการมีส่วนร่วมโดยตรงซึ่งเกิดจากการขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกับชุมชน โดยการใช้วัดเป็นศูนย์กลางการขับเคลื่อน ภายใต้การจัดตั้งธนาคารขยะ และใช้คำว่า “บุญ” เป็นสิ่งกำหนดในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งอยู่ภายใต้สโลแกนที่ว่า “เปลี่ยนขยะเป็นบุญ แปลงบุญเป็นทุน” นำขยะที่ไม่จำเป็นเป็นขยะเหลือใช้มาทำบุญ เป็นกองผ้าป่าขยะ และทางวัดจะนำขยะนั้นไปเปลี่ยนแปลงเป็นทุนเพื่อนำไปพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ต่อไป

3.5 เก็บรวบรวมข้อมูลจากสนทนากลุ่มย่อย จากการสนทนาพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น แลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกันเกี่ยวกับการจัดการขยะชุมชน

4. การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยอาศัยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เป็นหลัก ผู้วิจัยดำเนินการจำแนกถ้อยคำหรือข้อความสำคัญจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการประชุมกลุ่มย่อย และการแสดงความคิดเห็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในเวทีประชาคมหมู่บ้าน แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาจัดกลุ่มเป็นหน่วยข้อมูล (Unit of Data) เพื่อนำไปสู่การตีความและสังเคราะห์ข้อค้นพบตามแนวคิดการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive Analysis) โดยมุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์และประเด็นสำคัญให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และภายหลังจากการดำเนินกิจกรรมโครงการจัดการขยะด้วยหลักพลังบวรเสร็จสิ้นแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาข้อมูลทางเอกสารและการลงพื้นที่ขับเคลื่อนกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธมาวิเคราะห์ สรุป และอภิปรายผล โดยการจับประเด็นหลักของเรื่อง (Themes) และจำแนกเหตุการณ์สำคัญออกเป็นประเด็นย่อยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ทั้งนี้ ได้มีการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูลและข้อค้นพบด้วยเทคนิคการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) เพื่อยืนยันความสอดคล้องของข้อมูลจากแหล่งข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน

การนำเสนอข้อมูลและผลการวิจัยใช้รูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยอ้างอิงคำพูดของผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยตรง (Direct Quote) ควบคู่กับการนำเสนอภาพถ่ายประกอบเหตุการณ์จากการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ เพื่อยืนยันและเสริมความชัดเจนของประเด็นที่นำมาพรรณนาวิเคราะห์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์เป็นชุดองค์ความรู้เชิงคุณภาพ และนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ตามประเด็นและวัตถุประสงค์ของการวิจัยอย่างเป็นระบบ โดยผลการวิเคราะห์ข้อมูลและองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยถูกนำไปใช้ในการจัดเวทีประชาคมเพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการขยะร่วมกับชุมชนตามหลักบวร ตลอดจนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้นำผลการวิจัยไปจัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสารทางสังคมศาสตร์หรือวารสารวิชาการที่อยู่ในฐานข้อมูล TCI และจัดทำสื่อวิดีโอหรือสื่อทัศนภาพเพื่อเผยแพร่ประเด็นและชุดองค์ความรู้จากการวิจัยสู่สาธารณะต่อไป

ผลการวิจัย

1. การจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธในสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า ธนาคารขยะวิถีพุทธได้มีการใช้วัดเป็นศูนย์กลางขับเคลื่อนการจัดการขยะแบบองค์รวม โดยการใช้หลักพลังบวร ได้แก่ บ้าน วัด และหน่วยงานราชการ ทำงานด้วยความสามัคคี พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชน ซึ่งได้ถอดบทเรียน วัดจากแดง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยสรุปออกเป็น 4 อย่าง ดังนี้

1.1 แนวคิดการจัดการขยะ นำแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการขยะมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทของชุมชนและสภาพแวดล้อมของวัด (1) แนวคิดการนำวัสดุเหลือใช้กลับมาใช้ใหม่ ใช้เรื่องราวเกี่ยวกับบังสุกุลจีวร นำขวดพลาสติกแปรรูปผลิตจีวรพระสงฆ์ (2) แนวคิดการใช้ประโยชน์สูงสุด ส่งเสริมให้ผู้คนได้ตระหนักรู้และทราบถึงประโยชน์จากสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ นำกลับมาใช้ใหม่ นำกลับมาใช้ซ้ำ (3) แนวคิดเปลี่ยนแปลงการใช้งาน นำกล่องนมแปรรูปเป็นไม้อัดกระเบื้องปูพื้น

1.2 รูปแบบการจัดการขยะแบบองค์รวม เป็นการจัดการขยะภายในวัดให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด (1) การประยุกต์หลักธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาขยะ ใช้พระธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนำมาบูรณาการและประยุกต์ใช้ในการจัดการขยะภายในวัด เช่น การบริหารจัดการจีวร การบังสุกุล การล้างบาตร การไม่ถ่มน้ำลายในที่สาธารณะ ฯลฯ (2) การปลูกฝังสร้างจิตสำนึกแก่เยาวชน ใช้กระบวนการปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเด็กเล็กและเยาวชน เพื่อทำให้รู้จักระเบียบวินัยและการรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคมเกี่ยวกับการจัดการขยะรอบตัวและชุมชน โดยการสอดแทรกความรู้และการตระหนักรู้ผ่านการสอนและการอบรม (3) การสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา สร้างการมีส่วนร่วมภายในชุมชนเพื่อให้เกิดความสามัคคี โดยยึดหลักพลังบวร คือ บ้าน วัด โรงเรียนหรือหน่วยงานราชการ มีการทำข้อตกลงความร่วมมือเกี่ยวกับการจัดการขยะ แลกเปลี่ยนข้อมูลและประสานงาน จัดอบรม ปลูกฝังจิตสำนึกเยาวชนและจัดกิจกรรมหรือโครงการเพื่อจัดการขยะภายในชุมชนร่วมกัน 1.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีเครือข่าย เป็นการทำงานร่วมกันกับหน่วยงานหลายฝ่าย ประสานงานขอความช่วยเหลือและขอความร่วมมือซึ่งกันและกัน มีการประชุมปรึกษาหารือและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาขยะร่วมกัน โดยมีการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วม ดังนี้

1) กิจกรรมทำความสะอาดลานวัด กวาดใบไม้เพื่อสั่งสมบุญ นำไปทำปุ๋ยหมัก

2) กิจกรรมคัดแยกขยะ แยกประเภทขยะให้ถูกประเภทลดภาระการจัดเก็บ

3) กิจกรรมทำความสะอาดขยะ ล้างซักถุงพลาสติก ถุงใส่แกงกับข้าวบิณฑบาต เพื่อทำให้สะอาด ตากให้แห้ง เพื่อนำไปกลั่นสกัดเอาน้ำมันจากพลาสติก

4) กิจกรรมบด ตัด อัด ฉีกขยะ นำกล่องนมเปล่า กล่องนมโรงเรียน ทำการตัดฉีกด้วยกรรไกรเป็นขนาดเล็ก เพื่อนำไปบดอัดขึ้นรูปทำเป็นแผ่นกระดาน/ไม้อัดจากขยะ

5) กิจกรรมจิตอาสารับบริจาคขยะจากชาวบ้าน ออกรับบริจาคเศษขยะจากครัวเรือน เพื่อนำกลับมาคัดแยกขยะที่วัด และแปรรูปขยะให้เป็นสิ่งของที่มีประโยชน์และมีมูลค่าเพิ่ม

1.4 ถอดบทเรียน โดยการวิเคราะห์ SWOT Analysis

1) จุดแข็ง ประกอบไปด้วย (1) บูรณาการคำสอนจากพระไตรปิฎกนำมาแก้ไขปัญหาขยะภายในวัด (2) ทำงานร่วมกันกับภาคีเครือข่ายด้วยหลักพลังบวร (3) ลดปริมาณขยะในชุมชนด้วยการรับบริจาคขยะนำมารีไซเคิลและทำปุ๋ยหมัก (4) แปรรูปขวดพลาสติกนำมาทำเป็นจีวรพระสงฆ์

2) จุดอ่อน ประกอบไปด้วย (1) ขาดบุคลากรทำงานจัดการขยะที่ต่อเนื่อง ไม่มีบุคลากรประจำ (2) ขาดงบประมาณสนับสนุนช่วยเหลือจากภาครัฐ ขาดอุปกรณ์เครื่องมือสำหรับคัดแยกขยะ (3) พื้นที่

ใช้สอยบางส่วนของวัดรกไปด้วยขยะ มีพื้นที่จัดเก็บขยะไม่เพียงพอ (4) ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้จากขยะมีจำนวนไม่เพียงพอต่อความต้องการ เช่น จีวรพระสงฆ์

3) โอกาส ประกอบไปด้วย (1) สร้างรายได้จากการแปรรูปขยะเป็นผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ เช่น จีวรพระสงฆ์จากขวดพลาสติก (2) ลดต้นทุนและงบประมาณสำหรับการพัฒนาปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัด เช่น กระเบื้องมุงหลังคาจากขยะ (3) เยาวชนมีพื้นที่ออกแบบความคิดสร้างสรรค์จากขยะ (4) ส่งเสริมอาชีพให้กับกลุ่มผู้สูงอายุจากการตัดเย็บจีวรพระสงฆ์ด้วยการเย็บมือ

4) อุปสรรค ประกอบไปด้วย (1) ปริมาณขยะมีจำนวนมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่สามารถควบคุมปริมาณได้ (2) ขาดแคลนงบประมาณเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการจัดการขยะในระดับชุมชน (3) ความมักง่ายและขาดการตระหนักรู้เกี่ยวกับโทษและมหันตภัยจากขยะ ไม่ทิ้งขยะลงถัง ไม่คัดแยกขยะ สร้างขยะจากพฤติกรรมประจำวัน เช่น ถุงพลาสติกสำหรับใส่สินค้า ฯลฯ

2. การพัฒนากระบวนการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ ผลการวิจัยพบว่า มีการวางแนวทางและกำหนดกระบวนการไว้ 3 ขั้นตอน ได้แก่

2.1 ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation : A) กำหนดพื้นที่ ขอความอนุเคราะห์ใช้พื้นที่ประชุมปรึกษาหารือและระดมความคิดเห็นร่วมกัน กำหนดเป้าหมายการจัดการขยะภายในชุมชน กำหนดอนาคตและวิสัยทัศน์ สร้างกระบวนการการจัดการขยะแบบองค์รวมในชุมชน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องและมีความยั่งยืน

2.2 ขั้นตอนการสร้างแนวทางพัฒนา (Influence : I) มี 4 อย่าง คือ (1) การลดปริมาณขยะ ลดปริมาณการซื้อสินค้าที่ไม่จำเป็น ลดปริมาณการซื้อสินค้าที่ไม่มีประสิทธิภาพ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดขยะ (2) การคัดแยกขยะ แบ่งขยะออกเป็น 2 ประเภท คือ ขยะอินทรีย์ เป็นขยะที่ย่อยสลายได้ง่าย และขยะรีไซเคิล เป็นขยะที่สามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ได้ใหม่ (3) การนำกลับมาใช้ประโยชน์ เป็นการนำเอาวัสดุหรือผลิตภัณฑ์ใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ เพื่อลดปริมาณการเกิดขยะภายในชุมชน (4) การกำจัดขยะอย่างถูกวิธี เป็นการกระตุ้นและรณรงค์เชิญชวนชาวบ้านให้รู้จักการกำจัดขยะภายในชุมชนให้ถูกวิธีและมีความเหมาะสม สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชน

2.3 ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control : C) มี 2 อย่าง คือ

1) การแบ่งความรับผิดชอบ เกิดจากการลงคะแนนเสียงและประชุมปรึกษาหารือร่วมกันของภาคีเครือข่ายความร่วมมือและชาวบ้าน โดยได้แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบการขับเคลื่อนกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการขยะของชุมชน ได้แก่

1.1) จุดศูนย์กลาง/พื้นที่ทำกิจกรรม ผู้รับผิดชอบคือเจ้าอาวาสวัดหนองม่วง โดยมีพระสงฆ์และชาวบ้านคอยช่วยเหลือและรับผิดชอบร่วมกัน

1.2) โรงคัดแยกขยะ ผู้รับผิดชอบคือ ผู้นำชุมชนและมัคทายกวัดหนองม่วง มีพระเณรวัดหนองม่วงคอยสนับสนุนดูแลความสะอาดและความเรียบร้อย

1.3) การกำหนดกิจกรรม ผู้รับผิดชอบคือ เทศบาลหนองบัวและมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพร้อมกับชาวบ้าน ออกแบบกิจกรรมโดยใช้หลักพลังบวร เช่น โครงการขยะแลกไข่ โครงการทอดผ้าป่าขยะ

1.4) งบประมาณสนับสนุน มีแนวทางของบสนับสนุนจากเทศบาลหนองบัวโดยทำโครงการยื่นของบประมาณตั้งแต่ต้นปี และของบสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.5) ขยายผลและแรงงานช่วยกิจกรรม ได้ขยายผลไปสู่กิจกรรมรักษ์โลกของโรงเรียนอุดมพัฒนา ส่งเสริมกิจกรรมการคัดแยกขยะ และนำเด็กนักเรียนมาช่วยกิจกรรมต่าง ๆ ที่ขับเคลื่อนเกี่ยวกับการจัดการขยะของวัดหนองม่วง ซึ่งเป็นการเรียนรู้เชิงพื้นที่ของเด็กนักเรียน

2) การตกลงปลงใจในรายละเอียดของการดำเนินงาน โดยการจัดทำแนวทางปฏิบัติร่วมกัน ใช้โมเดล (Model) “พลังบวร” มอบหมายหน้าที่และความรับผิดชอบ กำหนดเป้าหมายและมีระยะเวลาในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและเกิดพลังสร้างความสามัคคีในการทำงานการจัดการขยะของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

3. การนำเสนอรูปแบบการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนวัดหนองม่วง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยดำเนินการขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

3.1 การคัดแยกขยะให้ถูกวิธี รูปแบบนี้เป็นการปลูกฝังจิตสำนึกการรู้จักคัดแยกขยะให้ถูกวิธี โดยการอบรมให้ความรู้จากวิทยากรและผู้เชี่ยวชาญ กระตุ้นการรับรู้การคัดแยกขยะผ่านเสียงประกาศจากหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน จัดทำกิจกรรมคัดแยกขยะร่วมกันทุกเดือน

3.2 การลดขยะต้นทาง รูปแบบนี้เป็นการจัดการขยะตั้งแต่แหล่งกำเนิด เพื่อลดปริมาณขยะที่เกิดขึ้นจริงภายในครัวเรือน โดยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภคโดยเฉพาะการซื้อสินค้าออนไลน์ และลดการใช้สิ่งของภายในครัวเรือนที่ไม่มีประสิทธิภาพ

3.3 การทำบุญขยะ รูปแบบนี้เป็นการนำขยะประเภทรีไซเคิล ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์อื่นได้ เช่น ขวดพลาสติก ขวดแก้ว กระป๋องอะลูมิเนียม โดยการจัดกิจกรรมทอดผ้าป่าขยะทุกวันพระ 15 ค่ำ และจัดทำโรงคัดแยกเพื่อรองรับขยะจากการทำบุญของญาติโยมในวัดหนองม่วง

3.4 การฝังกลบ รูปแบบนี้เป็นการกำจัดขยะโดยการขุดหลุมที่มีขนาดตามจำนวนขยะที่จะทำการกำจัด นำขยะที่ต้องการกำจัดทิ้งหรือเทลงในหลุม แล้วทำการกลบดินถมให้มิดชิด

3.5 การทำปุ๋ยหมัก รูปแบบนี้เป็นการกำจัดขยะเปียกและขยะประเภทอินทรีย์ โดยการสร้างบ่อหมักขยะก่อด้วยอิฐบล็อก และทำเสวียนไม้ไผ่ นำขยะเปียก ใบไม้ กิ่งไม้ หมักไว้ 3-4 เดือน สามารถนำไปใช้เป็นปุ๋ยบำรุงดิน ปุ๋ยปรับสภาพดิน และบำรุงต้นไม้

3.6 การนำกลับมาใช้ซ้ำ รูปแบบนี้เป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สิ่งของในชีวิตประจำวัน โดยการใช้อุปกรณ์ที่สามารถทำความสะอาดแล้วนำกลับมาใช้ซ้ำได้หลาย ๆ ครั้ง เช่น ถ้วย/จานประเภทเซรามิก ถ้วย/จานประเภทสังกะสี และแก้วน้ำ

3.7 การเผาทำลาย รูปแบบนี้เป็นวิธีการจะส่งผลเสียต่อสภาพสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดมลพิษทางอากาศ ส่งกลิ่นเหม็นไหม้รบกวนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้กองขยะ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการสุดท้ายที่จะนำมาใช้ในการจัดการขยะในชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

การจัดการขยะแบบองค์รวมของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธในสังคมไทย จากการวิจัยพบว่า วัดจากแดง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ มีการทำงานร่วมกันกับภาคีเครือข่ายเพื่อจัดการขยะด้วยหลักพลังบวร มีการนำแนวคิดการนำกลับมาใช้ใหม่ เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้งานเพื่อให้สามารถใช้งานได้ประโยชน์สูงสุด ดำเนินกิจกรรมเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น กิจกรรมทำความสะอาดลานวัด กิจกรรมจิตอาสารับบริจาคขยะจากชาวบ้าน สอดคล้องกับการศึกษาของ อนันต์ โพธิกุล (2561) ที่ได้ศึกษาการบริหาร

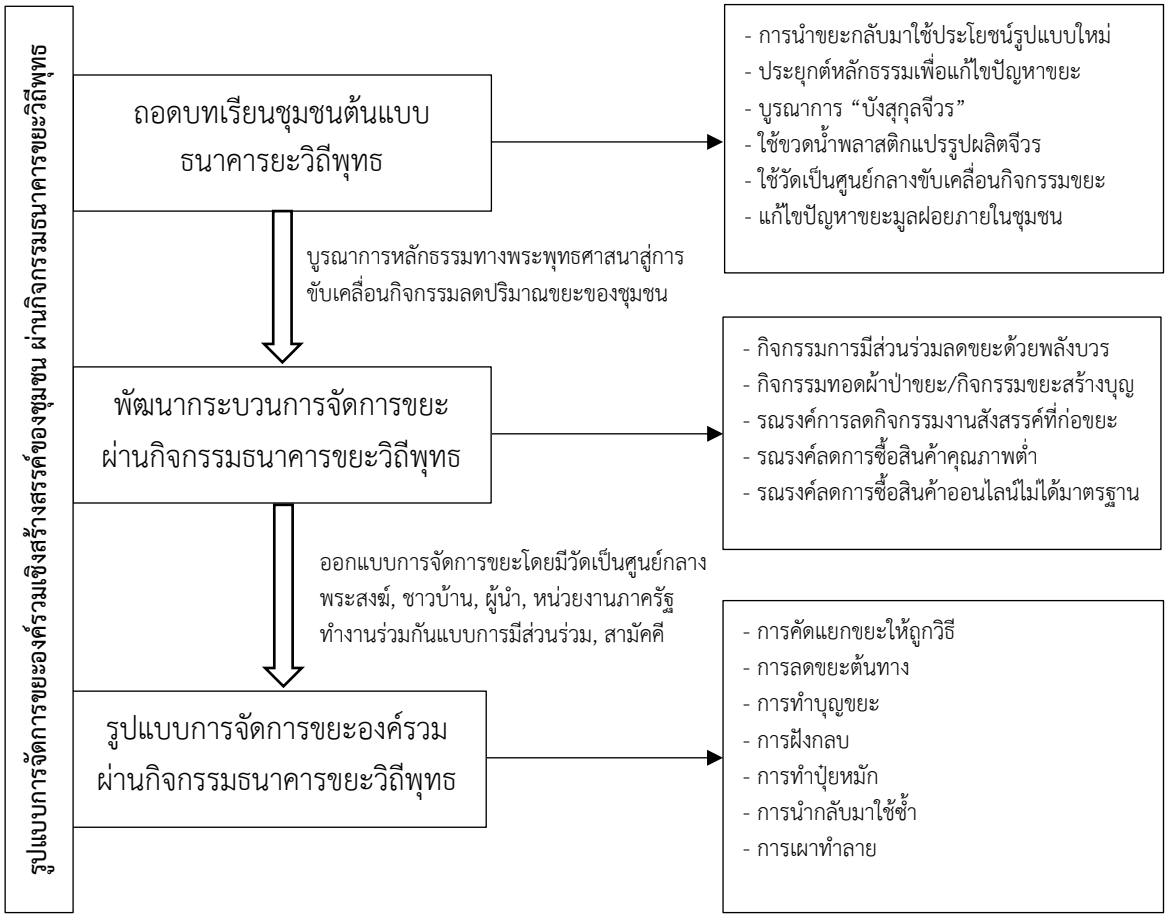
จัดการขยะชุมชน ของเทศบาลเมืองแสนสุข อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี โดยพบว่า การบริหารจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลเมืองแสนสุข อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ใช้แผนปฏิบัติการ “จังหวัดสะอาด” (พ.ศ. 2559-2560) ภายใต้หลักการ 3 Rs หรือ 3ช คือการใช้น้อย ใช้ซ้ำ และนำกลับมาใช้ใหม่และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ใช้การรณรงค์สร้างวินัย สร้างจิตสำนึกให้ประชาชน รู้ถึงความรับผิดชอบที่จะช่วยกันในการกำจัดขยะ และสอดคล้องกับ วีรกาล อุปนันท์ (2556) ที่ได้ศึกษาแนวทางการกำจัดขยะมูลฝอยแบบมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลโนนยอ อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา โดยพบว่า ได้มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุด และดำเนินกิจกรรมด้านการลด คัดแยก และใช้ประโยชน์ขยะมูลฝอย ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทั้งภาคประชาชน ภาคท้องถิ่น ภาคเอกชน และภาครัฐส่วนกลาง นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับ Joleha et al. (2024) ที่ได้ศึกษาการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการขยะผ่านการศึกษาและนวัตกรรม โดยพบว่า การจัดการขยะในชุมชนจะต้องมีการเสริมสร้างความเข้มแข็งมุ่งเน้นการจัดการขยะในพื้นที่ ทำกิจกรรมร่วมกันและธนาคารขยะถือว่ามีหน้าที่เป็นศูนย์รวมของขยะ

การพัฒนากระบวนการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธ จากผลการวิจัยพบว่า มีการนำเทคนิคกระบวนการการวางแผนแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการพัฒนาด้านการจัดการขยะของชุมชน กำหนดเป้าหมาย แนวทางในอนาคต วิสัยทัศน์และความคาดหวังของชุมชน วางรูปแบบการพัฒนา ได้แก่ การลดปริมาณขยะ การคัดแยกขยะ การนำกลับมาใช้ประโยชน์ การกำจัดขยะอย่างถูกวิธี และมอบหมายแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามกิจกรรมที่กำหนดไว้โดยมีภาคีเครือข่ายให้ความร่วมมือ สอดคล้องกับ กรณัท สุขสวัสดิ์ (2526) ที่ได้ศึกษาการนำวัสดุเหลือทิ้งในชุมชนมาสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มให้กับวัสดุเหลืองทิ้ง “กระดาษจากในไผ่ โดยพบว่า มีการนำวัสดุเหลือทิ้ง “ไม้ไผ่” มาสร้างและเพิ่มคุณค่าโดยพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์กระดาษจากใบไผ่ ต่อยอดแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ต่อยอดแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น กระดาษห่อของขวัญ ปกหนังสือ กระเป๋า โคมไฟ ผลิตภัณฑ์ใส่อาหาร และสอดคล้องกับ พีรยา วัชโรทัย (2556) ที่ได้ศึกษาการจัดการขยะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น : กรณีศึกษาเทศบาลตำบลเมืองแกลง จังหวัดระยอง โดยพบว่า มีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ ส่งเสริมให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องพัฒนาเกี่ยวกับด้านการจัดการขยะ มีการวางเป้าหมายในด้านการจัดการขยะมูลฝอย ซึ่งมียุทธศาสตร์และโครงการภายใต้ยุทธศาสตร์เป็นตัวขับเคลื่อน ใช้ระบบ ISO 14001 มีการแบ่งงานตามหน้าที่อย่างชัดเจน มีการนำระบบมาตรฐาน และยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน และสอดคล้องกับ Manirakiza, Ndikumana, and Jung (2020) ได้ศึกษาการแยกขยะมูลฝอยของเทศบาลในบุรุนดี การสำรวจและมุมมอง : กรณีศึกษาเมืองบูจุมบูรา โดยพบว่า ประชาชนในพื้นที่มักจะสนับสนุนให้ปิดหลุมฝังกลบขยะผ่านสื่อด้วยสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเกิดจากต้องทนทุกข์ทรมานจากความรำคาญจากปัญหาขยะ

การนำเสนอรูปแบบการการจัดการขยะแบบองค์รวมเชิงสร้างสรรค์ของชุมชนผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิธีพุทธ จากผลการวิจัยพบว่า มีการขับเคลื่อนกิจกรรมเกี่ยวกับขยะรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ การปลูกฝังจิตสำนึกรู้จักการคัดแยกขยะให้ถูกวิธี การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภคสินค้าโดยเฉพาะการซื้อสินค้าออนไลน์ การขุดหลุมฝังกลบและการมัดปากถุงขยะให้มิดชิดก่อนนำทิ้งถังขยะของเทศบาล ซึ่งชาวบ้านให้ความร่วมมือในการขับเคลื่อนกิจกรรมขยะเป็นอย่างดี สอดคล้องกับการศึกษาของ สมบัติ เหสกุล (2560) ที่ได้ศึกษานโยบายและมาตรการระดับท้องถิ่นในการจัดการขยะมูลฝอยชุมชน กรณีศึกษาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3 แห่ง ในจังหวัดพิษณุโลก โดยพบว่า มีการแยกขยะรีไซเคิลออกเพื่อการขาย ชุมชนเมืองเน้นวิธีปฏิบัติการใส่ถุงขยะทุกประเภทในถุงขยะรวม ส่วนพื้นที่ชุมชนชานเมืองและชุมชนเกษตรกรรมเน้นการแยกขยะที่ขายได้ก่อนการทิ้งขยะรวมกันในถุงเดียวกัน และสอดคล้องกับ Nanda et al. (2024) ได้ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับ

พฤติกรรมการจัดการขยะของแม่บ้านในหมู่บ้านมาซังเกา โดยพบว่า ชาวบ้านเลือกที่จะเผาขยะในสวนและทิ้งขยะลงในท่อระบายน้ำ เพราะขาดความรู้เกี่ยวกับการจัดการขยะที่ดีและเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ขาดสิ่งอำนวยความสะดวกและโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งไม่สอดคล้องกับการศึกษาของ เทวัญ พัฒนาพงศ์ศักดิ์ (2540) ที่ได้ศึกษาการแยกมูลฝอย และการจัดการมูลฝอยที่แยกแล้วในแหล่งกำเนิดต่าง ๆ ของเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ โดยพบว่า ประชาชนยังไม่ให้ความร่วมมือในการแยกมูลฝอย ทั้งนี้เพราะมูลฝอยในถังรองรับแบบแยกประเภทมูลฝอยเปียกและมูลฝอยแห้งไม่มีความแตกต่างกัน

องค์ความรู้ใหม่

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

การจัดการขยะมูลฝอยระดับชุมชนที่มีประสิทธิภาพและสามารถขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกับผู้คนในชุมชน ผู้นำท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้อย่างดีและมีการทำงานประสานความร่วมมือด้วยความเต็มใจแบบมีส่วนร่วมทั้งชุมชน นั่นคือ การใช้วัดเป็นศูนย์กลาง โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการขับเคลื่อนการจัดการขยะแบบองค์รวมอย่างสร้างสรรค์ผ่านกิจกรรมธนาคารขยะวิถีพุทธ ได้มีการขับเคลื่อนกิจกรรมโดยใช้หลักพลังบวร ได้แก่ บ้าน วัด และหน่วยงานราชการ ทำการถอดบทเรียนชุมชนที่มีความเข้มแข็งด้านการจัดการขยะวิถีพุทธ นำองค์ความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียนขับเคลื่อนกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ผ่านกิจกรรม

ธนาคารขยะวิถีพุทธ ภายใต้สโลแกนที่ว่า “เปลี่ยนขยะให้เป็นบุญ แปลงบุญให้เป็นทุน” หรือบางครั้งอาจจะใช้คำว่า “ขยะสร้างบุญ” ทำการคัดแยกขยะให้ถูกประเภท นำขยะประเภทรีไซเคิลทอดผ้าป่าขยะทุก ๆ วันพระ 15 ค่ำ ประชุมระดมความคิดเห็น ลงมติประชาคมของหมู่บ้านเพื่อพัฒนาแนวทางการจัดการขยะที่มีประสิทธิภาพและสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน ลดปัญหาขยะมูลฝอยในระดับชุมชน ลดต้นทุนค่าใช้จ่ายการจัดการขยะ และลดค่าเช่าหลุมบ่อทิ้งขยะของเทศบาลเมืองหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1.1 จำนวนขยะมีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเกิดจากพฤติกรรมการบริโภคและไม่ตระหนักถึงมหันตภัยจากขยะและปัญหาขยะล้นโลก เช่น ขยะจากห่ออุปกรณ์ ขยะจากหีบห่อกระดาษ การรับบริจาคขยะจากชุมชนจึงมีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อย ส่งผลทำให้พื้นที่สำหรับเก็บขยะเพื่อนำไปแปรรูปหรือรอการจัดการ มีพื้นที่ไม่เพียงพอและทำให้เสียทัศนียภาพของวัด ดังนั้น จึงควรมีการกระตุ้นการรับรู้ของประชาชนและปลูกฝังจิตสำนึกเกี่ยวกับพฤติกรรมการบริโภคสินค้า โดยลดจำนวนถุงห่ออุปกรณ์ ลดการให้ความสำคัญกับบรรจุภัณฑ์ และใช้อุปกรณ์หรือวัสดุทดแทนที่สามารถใช้ซ้ำได้หลายครั้ง

1.2 การขาดความต่อเนื่องและการเอาใส่อย่างจริงจังเพื่อจัดการขยะในระดับชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นการขับเคลื่อนและผลักดันกิจกรรมเฉพาะช่วงที่มีงบประมาณสนับสนุน ไม่มีงบประมาณก็จะกลับเข้าสู่วิถีปฏิบัติแบบเดิม ดังนั้น จึงควรมีการร่วมมือกับหน่วยงานของภาครัฐร่วมกับชาวบ้าน โดยมีวัดเป็นผู้รับผิดชอบประสานงาน ประสานความร่วมมือ ส่งเสริมให้เกิดการจัดการขยะอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเป็นธรรมเนียมและวิถีปฏิบัติของคนในชุมชน ซึ่งสามารถสอดแทรกประเด็นต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการจัดการขยะร่วมกับการบรรยายธรรมและการเทศนาในวาระต่าง ๆ เช่น งานบุญ งานบวช งานศพ และวันธรรมสวนะ

1.3 ชาวบ้านขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างมูลค่าเพิ่มจากขยะและการนำขยะไปพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ ดังนั้น จึงควรมีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการประดิษฐ์ของใช้จากขยะ โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญและมีองค์ความรู้การประดิษฐ์ของใช้จากวัสดุเหลือใช้และขยะ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมการจัดการขยะชุมชนด้วยการนำหลักพุทธธรรมอย่างยั่งยืน โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาบูรณาการร่วมกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ขับเคลื่อนกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการขยะที่มีความต่อเนื่องและมีความยั่งยืน

2.2 ควรศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับวัดในการวางแผนและกำหนดทิศทางการจัดการขยะระดับชุมชน โดยการใช้รูปแบบการมีส่วนร่วม ถอดบทเรียน ประเมินผลการดำเนินงาน สัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะและกำหนดทิศทางและนโยบายร่วมกัน

2.3 ควรศึกษาพฤติกรรมของประชาชนในการทำให้เกิดขยะเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน โดยใช้การสำรวจพฤติกรรมจากแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์ นำข้อมูลมารวบรวมพฤติกรรมที่เกิดขึ้นและกำหนดรูปแบบหรือมาตรการเพื่อนำไปหาแนวทางในการแก้ไขต่อไป

บรรณานุกรม

กรณัท สุขสวัสดิ์. (2562). *การนำวัสดุเหลือทิ้งในชุมชนมาสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มให้กับวัสดุเหลือทิ้งกระดาษจากในไผ่* (รายงานผลการวิจัย). ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.

กรมควบคุมมลพิษ. (2565). *การศึกษาองค์ประกอบขยะมูลฝอย ปี 2564.* กรุงเทพมหานคร: กองจัดการกากของเสียและสารอันตราย กรมควบคุมมลพิษ.

เทวัญ พัฒนาพงศ์ศักดิ์. (2540). *“การแยกมูลฝอยและการจัดการมูลฝอยที่แยกแล้วในแหล่งกำเนิดต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเชียงใหม่”*. (วิทยานิพนธ์วิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พีรยา วัชโรทัย. (2556). *การจัดการขยะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น : กรณีศึกษาเทศบาลตำบลเมืองแกลง จังหวัดระยอง*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต). คณะบริหารการพัฒนาสิ่งแวดล้อม: สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 7.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วีรกาล อุปนันท์. (2556). *การศึกษาแนวทางการกำจัดขยะมูลฝอยแบบมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนตำบลโนนยอ อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา*. (วิทยานิพนธ์วิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). สำนักวิชาวิศวกรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุรนารี.

สมบัติ เหสกุล. (2560). *“นโยบายและมาตรการระดับท้องถิ่นในการจัดการขยะมูลฝอยชุมชน: กรณีศึกษาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3 แห่ง ในจังหวัดพิษณุโลก”*. (ดุษฎีนิพนธ์ปรัญญาดุษฎีบัณฑิต สหวิทยาการ). วิทยาลัยสหวิทยาการ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุชาติ นวกวงษ์. (2545). *ปัญหาการบริหารจัดการขยะของประเทศ.* กรุงเทพมหานคร: คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุวรรณชัย วัฒนายิ่งเจริญชัย. (2564). *“มลพิษทางอากาศ”*. กรุงเทพธุรกิจ. สืบค้น 1 ธันวาคม 2565 จาก https://www.bangkokbiznews.com/social/969205

อนันต์ โพธิกุล. (2561). *การบริหารจัดการขยะชุมชนของเทศบาลเมืองแสนสุข อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี* (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี.

Joleha, J., Cintami, A. A., Syamsudin, A. N., Azizi, F., Septiani, H. C., Nisa, K., ... Pratama, T. H. C. (2024). Strengthening community participation in waste management through education and innovation. *Abdimas: Jurnal Pengabdian Masyarakat Universitas Merdeka Malang*, 9(4), 990-1002. https://doi.org/10.26905/abdimas.v9i4.14285

Nanda, M., Safira, P., Amrainum, D., Sianturi, A. C. K., & Humaira, A. (2024). Factors related to waste management behavior in housewives in Masangau Hamlet, Silau Padang, Sipispis, Serdang Bedagai. *PROMOTOR: Jurnal Mahasiswa Kesehatan Masyarakat*, 7(4), 466-472. https://doi.org/10.32832/pro.v7i4.758

Manirakiza, N., Ndikumana, T., & Jung, C. G. (2020). Municipal solid waste sorting in Burundi, inventory and perspectives: Case of Bujumbura city. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 5(3), 1148-1155.

รูปแบบแพลตฟอร์มพัฒนาผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม*

PLATFORM MODEL FOR DEVELOPING SOCIAL ONLINE BUSINESS ENTREPRENEURS

ชัยยพล พสุรัตน์บรรจง, สุขเกษม ขุนทอง, สุรศักดิ์ บุญเทียน
Chaiyapont Pasurathbunjong, Sukkasem Khoonthong, Surasak Boonthian
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: bigsu.kbg@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาบริบทแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม 2) เพื่อพัฒนาแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม และ 3) เพื่อการเสริมสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม การศึกษาวิจัยดำเนินในรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 คน เป็นการเลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ กลุ่มผู้บริหารหน่วยงานภาครัฐ กลุ่มธุรกิจภาคเอกชน และกลุ่มผู้ประกอบการ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และการวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) บริบทแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์ในปัจจุบัน แพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์ (E-commerce) มีการเติบโตอย่างรวดเร็วทั่วโลก รวมถึงในประเทศไทยที่มีแพลตฟอร์มต่างชาติอย่าง Shopee และ Lazada เข้ามาครองตลาด ทำให้ผู้ประกอบการไทยเสียเปรียบในการแข่งขัน เนื่องจากปรับตัวด้านเทคโนโลยีไม่ทัน และหน่วยงานภาครัฐยังไม่สามารถสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพด้านเทคโนโลยีได้อย่างเพียงพอ 2) การพัฒนาแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม การพัฒนาแพลตฟอร์มสำหรับผู้ประกอบการไทยควรใช้หลักการธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) ที่มุ่งแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับการสร้างกำไร การเพิ่มเอกลักษณ์ไทยด้านการแบ่งปันจะช่วยเสริมจุดเด่นของแพลตฟอร์มให้กลายเป็นศูนย์รวมสินค้าชุมชน สินค้าภูมิปัญญา และสินค้า OTOP ทั่วประเทศ ซึ่งจะช่วยเพิ่มโอกาสในการเติบโตเป็นแพลตฟอร์มหลักของประเทศได้ 3) การเสริมสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการ การสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการออนไลน์ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เริ่มตั้งแต่สถาบันการศึกษาเพื่อวางรากฐาน และพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้สามารถแข่งขันกับแพลตฟอร์มต่างชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาภาคประชาชนให้ดำเนินธุรกิจออนไลน์โดยใช้เอกลักษณ์ไทยจะช่วยสร้างงาน สร้างอาชีพ และสร้างรายได้อย่างยั่งยืน ซึ่งส่งผลดีต่อการพัฒนาสังคมโดยรวม

คำสำคัญ: การพัฒนา; ผู้ประกอบการ; แพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์; เพื่อสังคม; เสริมสร้างเครือข่าย

ABSTRACT

This research aims to: 1) study the context of a social enterprise online business platform; 2) develop a social enterprise online business platform; and 3) strengthen the network of social enterprise online entrepreneurs. The study was conducted using a qualitative research approach with 15 key informants, selected through a purposive sampling

* Received August 15, 2025; Revised October 14 2025; Accepted October 17, 2025

method based on criteria that included government agency executives, private sector businesses, and entrepreneurs. The instruments used in the research included a structured interview and content analysis.

Research Findings: 1) The Current Context of Online Business Platforms The e-commerce landscape is growing rapidly worldwide. In Thailand, this growth has been dominated by foreign platforms like Shopee and Lazada. This has put Thai entrepreneurs at a disadvantage because they struggle to adapt to new technologies, and government agencies have not provided sufficient support for technological skill development. 2) Developing a Social Enterprise Online Platform To compete effectively, Thai entrepreneurs should develop platforms based on the principles of social enterprise. This model focuses on solving social and environmental problems while also generating profits. By incorporating the unique Thai characteristic of sharing, the platform would stand out as a central hub for community products, local wisdom products, and OTOP items from across the country. This approach would increase its potential to become a leading national platform.3) Strengthening the Entrepreneurial Network Building a successful network of online entrepreneurs requires collaboration from all sectors. This effort should begin in educational institutions, which can lay the groundwork and develop the skills needed to compete with foreign platforms. By empowering the public to run online businesses–creating jobs, careers, and income–and leveraging Thailand's unique cultural identity, this initiative can contribute to the sustainable development of society as a whole.

Keywords: Development; Entrepreneur; Online Business Platform; Social Enterprise; Network Building

บทนำ

ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเด็นพัฒนาตามยุทธศาสตร์ที่ 2 ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน กำหนดประเด็นพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานผู้ประกอบการยุคใหม่ มุ่งสร้างและพัฒนาผู้ประกอบการยุคใหม่ที่มีทักษะและจิตวิญญาณการเป็นผู้ประกอบการ ที่มีความสามารถในการแข่งขันและมีอัตลักษณ์ชัดเจน โดยการสร้างผู้ประกอบการอัจฉริยะ สร้างโอกาสเข้าถึงบริการทางการเงิน สร้างโอกาสเข้าถึงตลาด สร้างโอกาส เข้าถึงข้อมูล และ ปรับบทบาทและโอกาสการเข้าถึงบริการภาครัฐ

ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ รัฐบาลได้กำหนดวิสัยทัศน์ดิจิทัลไทยแลนด์ (Digital Thailand) เพื่อยกระดับสมรรถนะคนไทยให้สามารถสร้างสรรค์และใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีดิจิทัลอย่างเต็มศักยภาพ เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจและสังคมไทยไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน (กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม, 2561) ซึ่งทิศทางการพัฒนาที่ผ่านมา รัฐบาลเริ่มหันมาให้ความสนใจกับการพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มจากตัวชุมชน เห็นได้ว่า โครงการที่รัฐบาลได้เข้ามาสนับสนุนในหลายโครงการ เน้นไปที่การสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน การต่อยอดและการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้เกิดขึ้นกับชุมชนฐานราก โดยวัตถุประสงค์หลักมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ อันจะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่มีแผนงานสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนฐานรากให้เข้มแข็ง ผ่านเครือข่ายวิสาหกิจเพื่อสังคม/วิสาหกิจชุมชน ซึ่งจากนโยบายการพัฒนา

เศรษฐกิจสามารถนำไปสู่การสร้างศักยภาพให้กับชุมชน เพื่อสนับสนุนการประกอบธุรกิจแบบวิสาหกิจเพื่อสังคม (วนัสรา จันทร์กมล, 2563)

ธุรกิจเพื่อสังคม คือ กิจการที่มีจุดมุ่งหมายหลักในการแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้กลไกการบริหารจัดการที่ดีของภาคธุรกิจมาผนวกกับองค์ความรู้และนวัตกรรมสังคม จากรายได้หลักที่มาจากสินค้าหรือบริการโดยไม่พึ่งพาเงินบริจาค ซึ่งคุณลักษณะสำคัญของกิจการเพื่อสังคม คือ มีรูปแบบการดำเนินการที่มีความยั่งยืนทางการเงิน เป็นมิตรต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม (ศศิวัลย์ พูลสวัสดิ์ และคณะ, 2562) การที่กลุ่มชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชน สามารถสร้างรายได้ขึ้นจากการประกอบการ เป็นกิจการที่รายได้อย่างต่อเนื่อง มีระบบการจัดการตลาดที่มั่นคง ถือว่าเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมตามแบบแผนของการค้าพาณิชย์ ที่มิได้มุ่งแสวงหากำไร (Social Enterprise as Commercial Non - Profit Approach) นอกจากนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ยังเป็นกลไกเชิงกระบวนการขึ้นใหม่ตามบทบาทและหน้าที่ของคณะกรรมการสานพลังประชารัฐ สู่การปฏิบัติด้วยกลไกความร่วมมือหลายภาคส่วนหรือข้ามภาคส่วน (Cross - Sector Collaboration) (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2560)

จากข้อมูลที่ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีได้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-commerce) ทั้งในระดับของโลกและประเทศไทยที่มีอัตราการเติบโตระดับที่สูงมาก แต่ตลาดอีคอมเมิร์ซของไทยจะมีโครงสร้างตลาดกระจุกตัวโดยผู้นำตลาดต่างชาติสองราย คือ Shopee และ Lazada เป็นผู้ครอบครองตลาดและมีส่วนแบ่งการตลาด ในลักษณะผูกขาด สถานการณ์การค้าถ้าไม่แก้ไข รวมทั้งศักยภาพประชาชนด้านเทคโนโลยีไม่ได้รับการพัฒนาเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงด้านการพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-commerce) ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยอาจต้องตกอยู่ ในมือของต่างชาติ การผลักดันกิจการเพื่อสังคม (Social Enterprise : SE) จึงเป็นกลไกสำคัญในการช่วยพัฒนาสังคมเกี่ยวกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม ลดการพึ่งพิงจากภาครัฐ การส่งเสริมให้มีการสร้างงานระดับฐานราก ส่งเสริมความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ จรรโลงสังคมไทยที่มีเอกลักษณ์อันงดงามบนพื้นฐาน การแบ่งปัน การสามารถสานต่อแนวคิดการสร้างแพลตฟอร์มออนไลน์ (E-commerce) การพัฒนาแพลตฟอร์มพัฒนาผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคมจึงเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงแนวนโยบายระดับชาติกับการปฏิบัติในระดับพื้นที่ โดยมีคุณค่าเชิงสังคมที่ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างเท่าเทียม เสริมสร้างศักยภาพผู้ประกอบการยุคใหม่ ขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากผ่านธุรกิจเพื่อสังคม ที่หากพัฒนาจนบรรลุผล ตามนโยบาย Thailand 4.0 จะสามารถสร้างคุณประโยชน์ให้กับประเทศไทย ดังนั้น จะเป็นแนวทางที่ส่งผลดีและมีคุณค่าต่อสังคมไทยโดยรวม จึงเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยข้างต้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม
2. เพื่อการพัฒนาแพลตฟอร์มสำหรับผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม
3. เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการออนไลน์เพื่อสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยดำเนินการทบทวนรายละเอียด จากแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ ในการศึกษาบริบทแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์ในปัจจุบัน การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อให้ทราบรายละเอียดที่ครอบคลุมสาระสำคัญ อย่างครบถ้วน จากนั้นนำมาสังเคราะห์เป็นตัวแบบแพลตฟอร์มเบื้องต้น การวิเคราะห์

SWOT Analysis ในบริบทของการพัฒนานโยบายและกลไกในการขับเคลื่อนผู้ประกอบการ เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชน

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวน 15 คน เลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) เพื่อประโยชน์ในการสืบค้นข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มผู้บริหารภาครัฐ กลุ่มผู้บริหารหน่วยงานหรือองค์กร จำนวน 5 คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นผู้บริหารของหน่วยงานหรือองค์กรในระดับกำหนดนโยบาย และบุคคลผู้มีสถานะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งบุคคลผู้ทำหน้าที่บริหารนั้นอาจเป็นผู้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารโดยตรง หรือผู้ปฏิบัติหน้าที่รักษาราชการแทน หรืออาจเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมาย เพื่อการปฏิบัติหน้าที่บริหารในหน่วยงานหรือองค์กร ที่เกี่ยวข้องบริบทแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคมในพื้นที่จังหวัดสระบุรี

2) กลุ่มผู้ประกอบการ จำนวน 5 คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นเจ้าของกิจการธุรกิจผู้ค้าขายสินค้า ซึ่งอยู่ในวงการพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ หรืออีคอมเมิร์ซ หรือ การพาณิชยกรรม ทั้งในระบบออฟไลน์และออนไลน์ และหรือเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการทำธุรกรรมผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ทุกช่องทาง และหรืออาจเป็นผู้ที่มีความสนใจในการสมัครเป็นผู้ประกอบการค้าขายออนไลน์

3) กลุ่มธุรกิจภาคเอกชน จำนวน 5 คน เลือกแบบเจาะจง โดยใช้เกณฑ์ เป็นเจ้าของกิจการหรือเจ้าของบริษัท ที่มีระบบออฟไลน์และออนไลน์ มีประสบการณ์ด้านการทำธุรกรรมผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ทุกช่องทาง

โดยผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษาวิจัย เป็นการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยพิจารณาถึงเหตุผล และความสำคัญในการดำเนินงานแต่ละภาคส่วน ที่มีกระบวนการประสานงาน การเสริมสร้างเครือข่ายที่เชื่อมโยงต่อเนื่องให้เกิดความเข้มแข็ง และพัฒนากิจกรรมที่เหมาะสม จนสามารถสร้างนวัตกรรมใหม่ กล่าวคือ พื้นที่จังหวัดสระบุรี ดำเนินการกับกลุ่มผู้บริหารหน่วยงานภาครัฐ ในพื้นที่อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี ดำเนินการเก็บข้อมูลกับกลุ่มผู้ประกอบการ ซึ่งดำเนินกิจการค้าขาย ทั้งในระบบออฟไลน์และออนไลน์ และในส่วนพื้นที่ของกรุงเทพมหานคร ได้ดำเนินการกับกลุ่มธุรกิจภาคเอกชน ที่ดำเนินธุรกิจการค้าทั้งออฟไลน์และออนไลน์ รวมทั้งยังมีการพัฒนาผู้ประกอบการด้วยแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ให้กับหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน รวมทั้งสถาบันการศึกษาที่ประสงค์ขอความร่วมมือ ในการพัฒนาบุคลากรกลุ่มเป้าหมาย เพื่อการยกระดับหรือสร้างผู้ประกอบการออนไลน์

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์ (Interview Form) ได้แก่ แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง ร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผ่านการตรวจสอบเครื่องมือโดยผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 พบว่าแบบสัมภาษณ์มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

4. การวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา (Content analysis) ตามลักษณะของข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยอาศัยข้อมูลเชิงคุณภาพมาประกอบการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ตามลำดับ และนำเสนอข้อมูลแบบบรรยายและพรรณนาความ วิเคราะห์ลักษณะปัญหาจากเอกสาร จากการสัมภาษณ์ และจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สรุปผลการวิจัย

1. บริบทแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจปัจจุบัน พบว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีส่งผลให้รูปแบบการขายซื้อสินค้าและบริการ รวมทั้งพฤติกรรมผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไป จากวิถีชีวิตที่เร่งรีบขึ้น ความสะดวกสบายในการซื้อสินค้าที่เพิ่มขึ้น ด้วยช่องทางการจำหน่ายที่หลากหลาย รวมทั้งประเด็นเรื่องระดับราคาสินค้า และบริการที่มีแนวโน้มลดต่ำลงจากการแข่งขันที่รุนแรงขึ้นของภาคธุรกิจ จึงทำให้ช่องทางธุรกิจ

ออนไลน์สามารถตอบโจทย์ความต้องการของผู้บริโภคได้เป็นอย่างดีโดยจะเห็นได้จากยอดขายสินค้าในตลาด e-commerce ของโลกที่เติบโต อย่างต่อเนื่อง

ในประเทศไทย Shopee, Lazada ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มต่างชาติได้เข้ามาบุกเบิกตลาดตั้งแต่ปี 2555 และเติบโตอย่างก้าวกระโดด หลังจากการเข้าซื้อกิจการโดย Alibaba Group ในปี 2559 Lazada ได้ใช้โมเดลธุรกิจแบบ Marketplace คือ เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างผู้ขาย (Third-party sellers) กับผู้ซื้อ ประกอบกับเงินทุนมหาศาลที่สามารถทุ่มงบสร้างความได้เปรียบทางธุรกิจ การจัดโปรโมชั่นต่อเนื่อง ความรู้ด้านเทคโนโลยี เครือข่ายระบบโลจิสติกส์ อำนาจในการผูกขาด ทำให้แพลตฟอร์มต่างชาติได้รับความนิยมมีส่วนแบ่งการตลาดเป็นอย่างมาก ในส่วนภาคธุรกิจเอกชนของไทย มีการสร้างแพลตฟอร์มเพื่อต่อสู้ธุรกิจออนไลน์ เช่น แพลตฟอร์ม Neem Mall ซึ่งมีรูปแบบและระบบปฏิบัติการเช่นเดียวกับแพลตฟอร์ม Shopee , Lazada แต่เพิ่มคุณสมบัติเอกลักษณ์ไทย คือ "การแบ่งปันรายได้" จากการซื้อขายสินค้าครั้งนั้นให้กับผู้เกี่ยวข้องทุกคนตามระบบสายงาน อย่างไรก็ตามแม้แพลตฟอร์ม Neem Mall จะมีวัตถุประสงค์การซื้อขายสินค้าเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของสังคม ซึ่งถือเป็นข้อดีในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก การประกาศเจตนารมณ์บริษัทในการชูธงยกระดับสินค้าชุมชน สินค้านวัตกรรมจากภาคการศึกษาให้เข้าสู่ระบบธุรกิจออนไลน์ ได้รับการตอบรับจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ในการนำแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์ไปขยายผลในหน่วยงานทางการศึกษา แต่ภายหลังดำเนินการประสบปัญหาการขาดเงินทุนเพื่อการดำรงสถานะแพลตฟอร์มซึ่งไม่มีชื่อเสียงทางการค้า การแบกรับภาระร่วมพัฒนาสังคม เกินกำลังความสามารถบริษัทใน การไม่ได้รับความนิยมจากผู้ซื้อขาย ทั้งขาดการส่งเสริมสนับสนุนจากภาครัฐ ทำให้แพลตฟอร์ม Neem Mall ยังไม่อาจสามารถขยายตัวได้ในภาคธุรกิจอีคอมเมิร์ช สำหรับการดำเนินงานภาครัฐ มีการพัฒนาระบบแพลตฟอร์ม Thaideever โดยกระทรวงมหาดไทยร่วมกับภาคเอกชน มีวัตถุประสงค์สร้างช่องทางจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น เช่น สินค้าเกษตร, OTOP และ SME เพื่อการช่วยยกระดับเศรษฐกิจชุมชน แต่กระบวนการดำเนินงานก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม สถานะของแพลตฟอร์มจึงตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกันกับแพลตฟอร์ม Neem Mall

กล่าวโดยสรุป แพลตฟอร์มต่างชาติได้ใช้งบประมาณเงินทุนมหาศาล จึงสามารถสร้างความได้เปรียบทางธุรกิจ ด้วยความรู้ด้านเทคโนโลยี และเครือข่ายระบบโลจิสติกส์ ทำให้แพลตฟอร์มได้รับความนิยมมีส่วนแบ่งการตลาดอย่างมาก ส่งผลกระทบถึงผู้ประกอบการไทยเนื่องจากตลาดการค้าธุรกิจออนไลน์ถูกผูกขาด ซึ่งปัจจัยในการบริหารจัดการของ Shopee , Lazada มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิง เมื่อเทียบกับกระบวนการของภาครัฐ โดยกระทรวงมหาดไทย ที่ร่วมมือกันกับภาคเอกชนพัฒนาและสร้างแพลตฟอร์ม “ไทยดีเว่อร์” (Thaideever) ให้เป็นช่องทางจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น เช่น สินค้าเกษตร, OTOP และ SME อันจะเป็นการช่วยยกระดับเศรษฐกิจของชุมชนฐานราก แต่เมื่อพิจารณาจากงบประมาณ หรือสรรพกำลังการดำเนินงานจึงอยู่ในลักษณะเฉพาะกิจ หาดขาดความจริงจังต่อเนื่อง หรือการประเมินผลต่อยอด อาจจะไม่ประสบความสำเร็จในเชิงรูปธรรม และหรือภาคธุรกิจเอกชนไทยที่ดำเนินการพัฒนาสร้างแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์ Neem Mall โดยเพิ่มเติมคุณสมบัติพิเศษด้าน "การแบ่งปัน" นำไปสู่การสร้างงาน สร้างอาชีพ และสร้างรายได้ให้กับผู้ใช้งาน โดยมีเป้าหมายการฝึกอบรมพัฒนาศักยภาพนักเรียน นิสิต นักศึกษาเพื่อสร้างรายได้ระหว่างเรียนรวมทั้งเป็นการพัฒนาความรู้ด้านไอทีธุรกิจออนไลน์เพื่อประชาชน ซึ่งสามารถสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ แต่ด้วยข้อจำกัดด้านเงินทุนดำเนินงาน และขาดปัจจัยเกื้อหนุนจากภาครัฐ ทำให้ Neem Mall ไม่สามารถขยายผลรักษาสถานะแพลตฟอร์ม เพื่อการแข่งขันกับแพลตฟอร์มต่างชาติ สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นนี้อาจจะส่งผลเสียหายกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ ในระยะยาว ควรที่ผู้เกี่ยวข้องจักต้องดำเนินการแก้ไขหรือพัฒนา และจากผลวิเคราะห์รูปแบบแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม โดยเทคนิคการวิเคราะห์ SWOT ผลการศึกษาพบว่าจุดแข็งในพื้นที่ซึ่งกำหนดไว้เพื่อการวิจัย คือ ธรรมชาติที่สวยงาม สามารถสร้างจุดแข็งให้

เป็นจุดขายสร้างโอกาสธุรกิจในโลกออนไลน์ ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจะต้องแก้ไขไปจุดอ่อนเกี่ยวกับประชาชนขาดความรู้ด้านไอทีและการตลาด ที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินธุรกิจ โดยภาครัฐสมควรเข้ามามีบทบาทสนับสนุน สร้างองค์ความรู้อย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อช่วยให้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จากอีคอมเมิร์ซ เพื่อสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ อันจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

2. การพัฒนาแพลตฟอร์มสำหรับผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม มีข้อค้นพบว่า

2.1 แนวทางในการวางแผนพัฒนาแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม จำเป็นต้องให้ภาครัฐเข้ามาเป็นเจ้าภาพผู้นำในการวางแผน กำหนดกติกา รวมทั้งระดมสรรพกำลังทุกภาคส่วนไปเพื่อการพัฒนาศักยภาพประชาชน ให้ภาคประชาชนสามารถปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกดิจิทัล การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน การพัฒนาคุณภาพของสินค้าเข้าสู่ตลาดในประเทศและต่างประเทศ คือ การพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2 แนวทางพัฒนาในการดำเนินธุรกิจทุกด้านด้วยตนเอง ภายใต้แพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม เป็นทั้งโอกาสและความท้าทายในการก้าวเป็นผู้ประกอบการยุคใหม่ ในความเป็นโอกาส คือภาครัฐสามารถสนับสนุนเงินทุนเพื่อการลดต้นทุน การเติมเต็มศักยภาพผู้ประกอบการให้สร้างธุรกิจเติบโตได้อย่างรวดเร็ว ในความท้าทาย คือ ผู้ประกอบการสามารถพัฒนาการเรียนรู้ด้านการบริหารจัดการได้ด้วยตนเอง ตั้งแต่การผลิตจนถึงการให้บริการลูกค้า ซึ่งโอกาสได้ฝึกฝนทักษะ เพิ่มพูนประสบการณ์ถือเป็นการยกระดับศักยภาพผู้ประกอบการไทยให้โดดเด่นตามมาตรฐานแห่งวิชาชีพ และด้วยแนวทางการพัฒนาธุรกิจออนไลน์ผู้ประกอบการยุคใหม่เงื่อนไขดังกล่าวนี้ ในส่วนภาคเอกชน (บริษัท นีม คอร์ปอเรชั่น จำกัด) เป็นหนึ่งตัวอย่างของผู้ประกอบการที่ใช้โอกาสและความท้าทาย มุ่งมั่นพัฒนาแพลตฟอร์มพันธุ์ไทย ชื่อการค้าว่า Neem Mall เป็นแพลตฟอร์มพัฒนาซึ่งมีรูปแบบและระบบปฏิบัติการเช่นเดียวกับ Shopee , Lazada แต่ระบบปฏิบัติการนั้นแพลตฟอร์ม Neem Mall จะเพิ่มเติมคุณสมบัติเอกลักษณ์ไทยในด้านการแบ่งปัน กล่าวคือ ผู้ลงทะเบียนใช้งานในระบบทุกคน สามารถแบ่งปันรายได้จากการซื้อขายให้กับผู้เกี่ยวข้อง (ผู้แนะนำ, ผู้ซื้อ, เจ้าของสินค้า) โดยความเป็นมาของกระบวนการสร้างและพัฒนาแพลตฟอร์ม Neem Mall ให้มีความแตกต่างจากแพลตฟอร์มต่างชาติ ตามข้อมูลการเปรียบเทียบคุณสมบัติ จะอยู่ในกรอบหลัก 4 ประเด็น คือ

1) การศึกษาข้อมูลบริบทสำคัญ 5 ด้าน คือ สังคมวัฒนธรรม, เศรษฐกิจ, เทคโนโลยี, กฎหมาย และผู้ประกอบการ เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกไปสู่การยกร่างแพลตฟอร์ม(ต้นแบบ) การใช้เทคโนโลยีระดับมาตรฐาน การเพิ่มเอกลักษณ์ไทยด้านแบ่งปัน การทดลองใช้ระบบเพื่อตรวจสอบความเสถียรและระบบการทำงาน

2) การรวบรวมข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ เป็นกระบวนการเก็บข้อมูลผู้ให้ข้อมูลสำคัญระดับผู้บริหารภาครัฐ หน่วยงานธุรกิจภาคเอกชน และผู้ประกอบการ เพื่อนำข้อมูลและมุมมองเหล่านั้นมาใช้พัฒนาแพลตฟอร์ม

3) การพัฒนาและสร้างเครือข่าย ดำเนินการนำข้อมูลภาพรวมจากแหล่งข้อมูล มาวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาหรือปรับปรุงแพลตฟอร์ม การทดลองระบบแพลตฟอร์มเป็นระยะๆ กับเครือข่ายกลุ่มเป้าหมาย

4) ผลลัพธ์อันเป็นรูปธรรม คือ แพลตฟอร์มพัฒนาผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม Neem Mall ที่ลงทะเบียนใช้งานได้จริง ภายใต้หลักการ “สร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้” ซึ่งกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนาหากอยู่ในสถาบันการศึกษาจะตอบโจทย์การสร้างรายได้ระหว่างเรียน ในส่วนภาคประชาชนสามารถตอบโจทย์การสร้างอาชีพ และสร้างรายได้ เพื่อแก้ปัญหาการไม่มีงานทำ อันจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากชุมชน

2.3 แนวคิดในการทำธุรกิจออนไลน์ “เพื่อสังคม” ในรูปแบบของเว็บไซต์

2.3.1 ผู้ใช้ระบบสามารถแสดงตนเป็นเจ้าของเว็บไซต์ การประกาศตนต่อสาธารณะเป็นสิ่งสำคัญเว็บไซต์ที่แสดงตนเป็นเจ้าของอย่างชัดเจน การมีตราสัญลักษณ์ DBD Registered เป็นเครื่องหมายประทับรับรองระดับมาตรฐาน คือการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับธุรกิจ

2.3.2 การประกอบธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม มีระบบป้องกันการแข่งขันเรื่องราคาหรือค่าบริการ เป็นการให้คุณค่าทางสังคม มาตรการลดการแข่งขันด้านราคาทำให้ธุรกิจเกิดความยั่งยืน

2.3.3 แพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ซึ่งมีระบบปฏิบัติการสำคัญ 2 ลักษณะ คือ (1) การฝากขายสินค้าธุรกิจปกติ (2) การฝากขายสินค้าเพื่อแบ่งปันรายได้ เป็นจุดเด่นนวัตกรรมธุรกิจออนไลน์ ให้ความสำคัญต่อหลักการธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) ที่มุ่งแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับการสร้างกำไร เป็นเครื่องมือสำคัญจะพัฒนาผู้ประกอบการไทยให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ

2.3.4 แพลตฟอร์มมีระบบการชำระเงินมาตรฐาน (payment gateway) การที่มีมาตรฐานรองรับความปลอดภัยทางการเงิน ชี้ถึงความเป็นมืออาชีพในธุรกิจส่งผลต่อภาพลักษณ์ ความน่าเชื่อถือ และโอกาสการเติบโตของธุรกิจ

2.3.5 แพลตฟอร์มเชื่อมโยงระบบจัดส่งสินค้าให้ลูกค้าได้ทุกบริษัท แพลตฟอร์มออนไลน์ระดับคุณภาพต้องให้ความสำคัญต่อความพึงพอใจผู้ซื้อ การอำนวยความสะดวกถือเป็นการตอบโจทย์

2.3.6 การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เข้ามาเป็นแกนหลักของระบบแพลตฟอร์ม การบูรณาการหลักปรัชญาประยุกต์ใช้ร่วมกับแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์ ทำให้ประชาชนเข้าถึงและมีส่วนร่วมการสร้างสังคมที่เอื้อเฟื้อ และสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจในเวลาเดียวกัน

2.3.7 แพลตฟอร์มให้ประชาชนทุกคนสามารถลงทะเบียนใช้ระบบ เป็นการสร้างงานสร้างรายได้ แพลตฟอร์มเปิดให้ทุกคนสามารถลงทะเบียนสร้างรายได้แม้ไม่มีสินค้าของตนเอง จะช่วยลดปัญหาการว่างงาน และกระตุ้นเศรษฐกิจฐานราก

2.3.8 การสร้างแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม โดยมีเป้าหมายให้เป็นศูนย์รวมสินค้าชุมชน จะเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจฐานราก การอนุรักษ์ภูมิปัญญา และปลูกฝังแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.4 ข้อคิดเห็นต่อการสร้างแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเห็นพ้องว่าแพลตฟอร์ม Neem Mall ที่มีกระบวนการมุ่งเน้นพัฒนาผู้ประกอบการใหม่เพื่อก้าวสู่ธุรกิจออนไลน์ ทั้งในระดับเยาวชนในสถานศึกษาและภาคประชาชน เพื่อสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ บนพื้นฐานการแบ่งปัน เป็นการวางรากฐานการพัฒนาอย่างยั่งยืน ประเด็นบูรณาการในมิติของ "เพื่อสังคม" ให้เข้ากับการดำเนินธุรกิจสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย

3. การนำเสนอระบบแพลตฟอร์มพัฒนาผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม พบว่าการร่วมมือกันอย่างเข้มแข็งในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้ง ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน กลุ่มผู้ประกอบการเพื่อสังคม หรือ NGOs จะเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม เพื่อสร้างงานสร้างอาชีพ สร้างรายได้ ให้กับประชาชนทุกคนที่เข้าสู่ระบบ จะเกิดผลดีต่อสังคมและเศรษฐกิจฐานราก การให้ความสำคัญในเรื่องการสร้าง“คุณค่าร่วม” (Shared Value) จะเป็นประโยชน์ในเชิงบวกต่อสังคม การสร้างแพลตฟอร์ม ผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม เพื่อให้เป็นมากกว่าการเป็นพื้นที่การซื้อขายสินค้า แต่ให้เป็นเครื่องมือสร้างการเปลี่ยนแปลงจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. ธุรกิจ E-commerce ของประเทศไทย มีการเติบโตอย่างรวดเร็วตามกระแสโลกาภิวัตน์ โดยแพลตฟอร์มต่างชาติอย่าง Shopee และ Lazada ครองตลาดเป็นส่วนใหญ่ ส่งผลให้รัฐบาลไทยตระหนักถึงความสำคัญของผลกระทบทางเศรษฐกิจและดำเนินมาตรการส่งเสริมควบคู่กับกำกับดูแล เพื่อสร้างแนวทางและข้อเสนอเชิงกลยุทธ์ให้กับทั้งภาครัฐและเอกชน ในการพัฒนาแพลตฟอร์ม E-commerce ที่ไม่มุ่งหวังกำไรเพียงอย่างเดียว แต่ยังเน้นการตอบแทนสังคม ซึ่งสอดคล้องกับ ชฎิล โรจนานนท์ (2558) ที่กล่าวว่า ธุรกิจออนไลน์ไม่ใช่เพียงการแสวงหากำไรสูงสุด หากแต่ควรมุ่งสู่การเป็นธุรกิจเพื่อสังคม โดยมีเป้าหมาย 3 มิติของ Triple Bottom Line (TBL) ได้แก่ มิติทางการเงิน สังคม และสิ่งแวดล้อม

ในภาคเอกชนไทย มีความพยายามสร้างแพลตฟอร์ม Neem Mall ที่จำลองรูปแบบจาก Shopee และ Lazada แต่เพิ่มเติมด้วยคุณค่าความเป็นไทยผ่านแนวคิด “การแบ่งปัน” และการสร้างโอกาสทางอาชีพให้กับนิสิต นักศึกษา และประชาชนในชุมชน อย่างไรก็ตาม แพลตฟอร์มดังกล่าวยังไม่ประสบความสำเร็จในเชิงธุรกิจ เนื่องจากข้อจำกัดด้านเงินทุนและการขาดแรงสนับสนุนจากภาครัฐ สอดคล้องกับงานวิจัยของ อัญณิฐา ดิษฐานนท์ และ อรพรรณ คงมาลัย (2565) ที่ชี้ว่าปัจจัยแห่งความสำเร็จของ SMEs ไทยบนโลกออนไลน์ขึ้นอยู่กับโครงสร้าง เทคโนโลยี องค์กร และสิ่งแวดล้อม หากขาดกลไกเชิงสนับสนุนในสามด้านนี้ ธุรกิจย่อมมีความเสี่ยงสูงต่อความล้มเหลว เช่นเดียวกับ Neem Mall ที่ยังไม่สามารถสร้างความยั่งยืนได้

ในอีกด้านหนึ่ง ภาครัฐได้พัฒนาแพลตฟอร์ม Thaideever ซึ่งเน้นการค้าสินค้าเกษตร OTOP และ SME โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระจายรายได้และยกระดับเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งสอดคล้องกับ พรพจน์ ศรีดัน (2564) ที่กล่าวถึงการใช้แนวคิด เศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรท้องถิ่น และส่งเสริมการพึ่งพาตนเองในชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้จะมีเจตนาที่ดี แต่ความสำเร็จของแพลตฟอร์มดังกล่าวยังขึ้นอยู่กับการพัฒนาคุณภาพของระบบและบริการออนไลน์ งานวิจัยของ พิมพ์พิศา กมลเมธากุล (2563) ยืนยันว่า ความสำเร็จของธุรกิจออนไลน์บน E-Marketplace มีองค์ประกอบ 5 ประการ ได้แก่ (1) ความสามารถของผู้ประกอบการ, (2) คุณภาพแพลตฟอร์ม, (3) คุณภาพสารสนเทศดิจิทัล, (4) คุณภาพการบริการออนไลน์ และ (5) ปัจจัยภายนอก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแม้ Thaideever จะช่วยสร้างช่องทางการตลาด แต่ยังต้องพัฒนาคุณภาพระบบและการบริการ ควบคู่กับการเสริมทักษะผู้ประกอบการและการสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อสร้างความยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป ผลการวิจัยทั้งหมดชี้ให้เห็นว่า Neem Mall จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนเชิงโครงสร้างและทุนเพื่อก้าวสู่ความยั่งยืน ขณะที่ Thaideever แม้มีจุดแข็งด้านการส่งเสริมสินค้าเกษตรและ OTOP แต่ยังต้องพัฒนาในเชิงคุณภาพระบบและการบริการ การบูรณาการผลการศึกษาทั้งเก่าและใหม่ยังยืนยันแนวคิดว่า การพัฒนาแพลตฟอร์ม E-commerce ไทยต้องไม่มุ่งกำไรเชิงพาณิชย์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องเชื่อมโยงกับเป้าหมายเชิงสังคมและสิ่งแวดล้อม ภายใต้กรอบ TBL และ Circular Economy เพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจฐานรากและลดการพึ่งพาตลาดต่างชาติ

2. แนวทางการพัฒนาธุรกิจทุกด้านด้วยตนเอง ภายใต้แพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม สะท้อนถึงความจำเป็นที่ผู้ประกอบการยุคใหม่ต้องมุ่งสร้าง คุณค่า (Value Creation) ควบคู่กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) โดยใช้แบรนด์และการสื่อสารโดยตรงกับลูกค้าเป็นฐานสำคัญตลอดจนปรับตัวและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีอย่างพลวัต ทั้งนี้สอดคล้องกับ วิทยากร เชียงกูล (2557) ที่ชี้ว่าการพัฒนาธุรกิจที่แท้จริงต้องเน้นคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยประชาชนต้องได้รับความสุขจากปัจจัยพื้นฐานทั้งสี่ และการพัฒนาคุณภาพชีวิต มากกว่าการเน้นปริมาณสินค้าหรือรายได้เพียงอย่างเดียว

แนวคิดดังกล่าวยังสอดรับกับมิติทางสังคมของการ “แบ่งปัน” ซึ่งฝังรากอยู่ในวิถีไทย โดย เมธา หริมเทพาธิป รวิช ตาแก้ว (2566) อธิบายว่าคำว่า “แบ่งปัน” ในสังคมไทยครอบคลุมทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม เช่น การให้ การช่วยเหลือ การเกื้อกูล การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการเสียสละ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงทุนทางสังคมที่สามารถนำมาบูรณาการกับการพัฒนาแพลตฟอร์มผู้ประกอบการเพื่อสังคม ช่วยลดความเหลื่อมล้ำและสร้างการเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียม (Equitable Access to Economic Opportunities) โดยเฉพาะในกลุ่มเปราะบาง ยิ่งไปกว่านั้น พระธรรมปิฎก (2543) เน้นว่าการพัฒนามี 2 มิติที่ต้องควบคู่กัน คือ การพัฒนามนุษย์ (Human Development) และ การพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Sciences and Technology) เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างจิตใจและเทคโนโลยี แนวคิดนี้สนับสนุนการสร้างแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคมที่ไม่เพียงตอบโจทย์เศรษฐกิจ แต่ยังเกื้อกูลความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกัน เมื่อเชื่อมโยงกับงานวิจัยของปาริชาติ คุณปลื้ม (2564) พบว่าการนำ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ไปใช้ในการดำเนินธุรกิจช่วยสร้างสมดุลระหว่างผลกำไรและคุณธรรม โดยยึดหลักพอประมาณ เหตุผล ภูมิคุ้มกัน ความรู้ และคุณธรรม ซึ่งสนับสนุนแนวคิดในข้อที่สองนี้ว่าผู้ประกอบการออนไลน์ควรพัฒนาธุรกิจโดยมุ่งเน้นทั้งผลกระทบทางสังคมและความยั่งยืน มิใช่เพียงการเติบโตเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

ดังนั้น ผลการสังเคราะห์ข้อมูลและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคมในประเทศไทยจำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานของ คุณค่าและความสุขของประชาชน (วิทยา เชียงกูล, 2557) การสร้างวัฒนธรรมการแบ่งปันในเชิงสังคม (เมธา หริมเทพาธิป รวิช ตาแก้ว, 2566) การบูรณาการมิติด้านมนุษย์และเทคโนโลยี (พระธรรมปิฎก, 2543) และการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ปาริชาติ คุณปลื้ม, 2564) ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่ทำให้แพลตฟอร์มผู้ประกอบการออนไลน์สามารถเป็นทั้งกลไกทางเศรษฐกิจและพลังทางสังคมที่ยั่งยืนได้

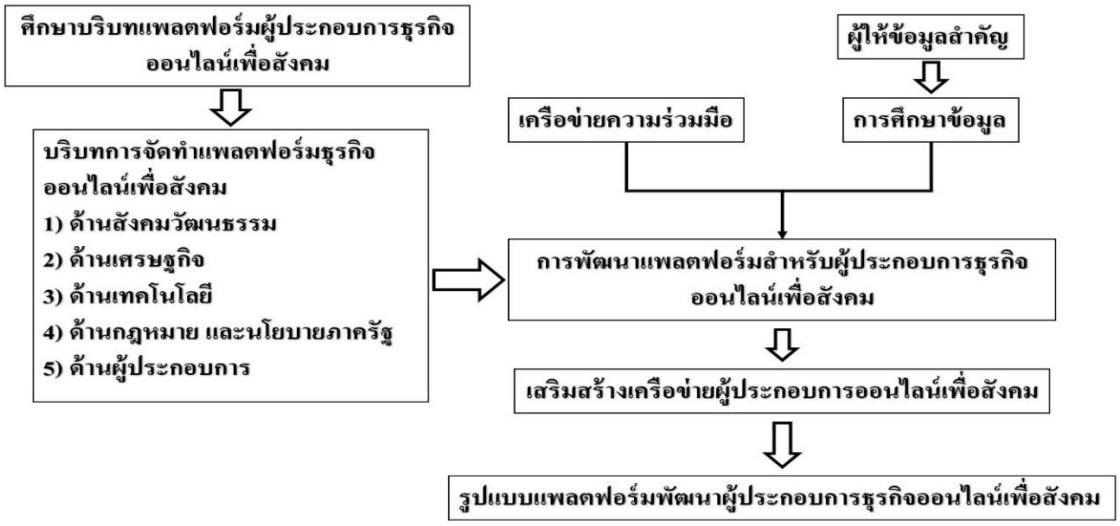
3. การดำเนินงานของแพลตฟอร์มผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม (NGOs) จำเป็นต้องอาศัย ความร่วมมือที่เข้มแข็ง (collaboration) ระหว่างเครือข่ายภาคประชาสังคมและธุรกิจเพื่อสังคม เพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจที่ยั่งยืนและเป็นธรรมต่อการบริโภค ทั้งนี้สอดคล้องกับ ชลวิทย์ เจียรจิตต์ (2566) ที่ชี้ว่าค่านิยมสำคัญที่ทุกองค์การเพื่อสังคมต้องมีร่วมกัน คือ “การคิดเพื่อสังคม และไม่หยุดคิดเพื่อสังคม” เพราะสังคมถือเป็นกลไกหลักที่กระตุ้นให้เกิดกิจการเพื่อสังคมและขับเคลื่อนการช่วยเหลือสังคมอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ ศศิวัลย์ พูลสวัสดิ์ และคณะ (2562) ที่เสนอว่าการส่งเสริมบทบาทของภาคธุรกิจเพื่อสังคมควรเริ่มจากการสร้างสำนึกในองค์กรธุรกิจ การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ และการเผยแพร่ข้อมูลต่อสังคม เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมและการผลักดันกิจกรรมเพื่อสังคมในวงกว้าง สิ่งนี้ตอกย้ำว่าการมีเครือข่าย NGO ที่แข็งแกร่งและทำงานอย่างบูรณาการ เป็นกลไกสำคัญของการสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อสังคมและเศรษฐกิจ เมื่อเชื่อมโยงกับงานวิจัยของ ปิยะวัน เพชรหมี (2563) ซึ่งศึกษาผู้ประกอบการเพื่อสังคมในจังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า ความสำเร็จของผู้ประกอบการเพื่อสังคมขึ้นอยู่กับการมีคุณลักษณะเฉพาะ เช่น ความเป็นที่รัก ความคิดสร้างสรรค์ ความน่าเชื่อถือ และการดูแลกันเสมือนครอบครัว ทั้งหมดนี้ช่วยเสริมสร้าง ความสามารถในการแข่งขัน ผ่านการตอบสนองความต้องการของลูกค้ามากกว่าที่คาดหวัง การสร้างนวัตกรรมใหม่ต่อเนื่อง และการแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปด้วย สิ่งนี้สอดรับโดยตรงกับแนวคิด NGOs ที่ต้องสร้างทั้งคุณค่าเชิงเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมไปพร้อมกัน

ผลที่ตามมาคือ NGOs ไม่ได้เป็นเพียงองค์กรที่จัดกิจกรรมเพื่อสังคมเท่านั้น แต่ยังสามารถเป็นกลไกเชิงโครงสร้างที่ช่วยสร้างงาน กระจายรายได้ และพัฒนาศักยภาพผู้คนในชุมชน โดยใช้ผลิตภัณฑ์หรือบริการสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือ ดังนั้น ความร่วมมือของ NGOs ที่มีพื้นฐานจากค่านิยมเพื่อสังคม และการสร้าง

เครือข่ายจะช่วยเสริมให้แพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคมก้าวสู่ความยั่งยืน และสอดคล้องกับผลการวิจัยเชิงประจักษ์ที่พบว่า การมีส่วนร่วมและคุณลักษณะของผู้ประกอบการเพื่อสังคม คือปัจจัยหลักในการสร้างความสำเร็จทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาสังคม

องค์ความรู้จากผลงานวิจัย

แผนภาพที่ 1 แสดงองค์ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการพัฒนา

จากแผนภาพ ชี้ถึงกระบวนการ (Process Flow) ที่มุ่งสร้างพัฒนาแพลตฟอร์มสำหรับผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ในเครื่องหมาย Neem Mall ซึ่งมี 4 ขั้นตอนหลักที่สำคัญ คือ

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกในบริบทสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี กฎหมาย และตั วผู้ประกอบการ

2) การรวบรวมข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เครือข่ายความร่วมมือ เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการพัฒนา

3) การพัฒนาและสร้างเครือข่าย การนำข้อมูลในภาพรวมได้มาพัฒนาแพลตฟอร์ม ทดลองใช้ระบบ และสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการเพื่อสังคม

4) ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมเมื่อปฏิบัติตามขั้นตอน ได้แพลตฟอร์ม Neem Mall เป็นเครื่องมือที่ผู้ประกอบการสามารถนำไปใช้ปฏิบัติงานได้จริง

คุณค่าและประโยชน์ (Value and Benefits) แพลตฟอร์ม Neem Mall เป็นแนวทางเลือกเพื่อพัฒนาศักยภาพประชาชน ได้แก่

1) แก้ไขปัญหาการขาดแพลตฟอร์มที่มีความเหมาะสมกับการทำธุรกิจ

2) สร้างโอกาสให้ผู้ประกอบการได้เข้าถึงเครื่องมือ เครือข่าย ความรู้ และทักษะ เพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน

3) การส่งเสริมสนับสนุนในหลายมิติช่วยพัฒนาแพลตฟอร์มให้สอดคล้องกับบริบทที่แท้จริง

4) สามารถเครือข่ายความร่วมมือ ส่งผลให้เกิดแนวคิดสร้างสรรค์งานร่วมกัน (Co-creation)

ในการนำแพลตฟอร์ม Neem Mall ไปสู่ภาคปฏิบัติ (Practical Application) อย่างมีประสิทธิภาพ ได้จัดตั้งทีมงานเพื่อวิเคราะห์สภาพจริงระหว่างดำเนินงานขยายผล การวัดผลกระทบสังคม การ

สร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนความรู้ การจับคู่ทางธุรกิจ การทดสอบปรับปรุงแพลตฟอร์มหลังทดลองใช้งานกับกลุ่มเป้าหมาย การแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมการพัฒนา (Problem-solving/Enhancement) มีกระบวนการขั้นตอนที่ชัดเจน (Step-by-step approach) เพื่อแก้ไขหรือพัฒนาแพลตฟอร์ม Neem Mall โดย 1) การแก้ปัญหาด้วยการวิจัย ตามสภาพปัญหาหลักที่เผชิญอยู่ไม่เป็นการเดาสุ่ม 2) พัฒนาด้วยการสร้างระบบนิเวศ (Ecosystem) ประกอบด้วยผู้ประกอบการ ผู้บริโภค นักลงทุน และหน่วยสนับสนุน ในพื้นที่ที่ดำเนินการ ซึ่งจะสามารถสร้างการเติบโตของแพลตฟอร์มได้อย่างยั่งยืนเป็นธุรกิจเพื่อสังคม และ 3) การปรับเปลี่ยนแนวทางดำเนินงานจาก ผลวิเคราะห์สภาพจริง จะนำไปสู่มาตรฐานของแพลตฟอร์มเป็นต้นแบบการสร้างแพลตฟอร์มอื่น ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 แนวทางนำเสนอรูปแบบการดำเนินงานแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม จำเป็นที่หน่วยงานรัฐ เอกชน และภาคประชาชน จะต้องผสานความร่วมมือทุกขั้นตอน โดยมีภาครัฐเป็นเจ้าภาพหลัก

1.2 กระบวนการดำเนินธุรกิจด้วยตนเอง ภายใต้แพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม จะต้องให้ความสำคัญในการสร้าง "คุณค่าร่วม" (Shared Value) ที่มีคุณประโยชน์ภาพรวมต่อสังคม มิให้แพลตฟอร์มเป็นพื้นที่เพียงการซื้อขาย แต่เชิงลึกมุ่งสร้างแพลตฟอร์มนี้ให้เป็น "เครื่องมือการเปลี่ยนแปลงสังคม” ที่แท้จริง

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

2.1 การป้องกันความเสี่ยง ที่จะเกิดขึ้นในการดำเนินงานแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ต้องมีแนวทางการป้องกันความเสี่ยงที่ชัดเจน การสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างยั่งยืน รวมทั้งการเสริมสร้างความสามารถในการรับมือกับปัญหาที่อาจเกิดขึ้น

2.2 แนวทางสร้างผลกำไร อันเกิดจากการดำเนินงานแพลตฟอร์มธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม อาจกำหนดการคิดค่าธรรมเนียมจากการซื้อขายสินค้า รับรายได้จากพันธมิตรที่เข้าร่วมมือกับธุรกิจหรือองค์กรที่มีเป้าหมายเดียวกัน การส่งเสริมการขายของพันธมิตรบนแพลตฟอร์ม การรับค่าคอมมิชชั่นในการซื้อขาย

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

3.1 การศึกษารูปแบบการผสานความร่วมมือและการเสริมสร้างเครือข่ายผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคมในเชิงลึก ควรมีการศึกษาถึงกลไก วิธีการ และปัจจัยแห่งความสำเร็จของการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ (Collaboration Network) ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เช่น ผู้ประกอบการ หน่วยงานรัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการทำงานร่วมกันอย่างเข้มแข็งที่สามารถสร้างผลลัพธ์เชิงบวกต่อสังคม ทั้งในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน การสร้างนวัตกรรมทางธุรกิจ และการขยายโอกาสทางตลาดของผู้ประกอบการธุรกิจเพื่อสังคมในระยะยาว

3.2 การพัฒนาและวิจัยเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับรูปแบบการสนับสนุนและการสร้างเครือข่าย (Support & Networking Platform) สำหรับผู้ประกอบการธุรกิจออนไลน์เพื่อสังคม ควรดำเนินการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นการพัฒนาแพลตฟอร์มต้นแบบที่มีระบบสนับสนุนการขาย การเข้าถึงข้อมูล แผนบริหารจัดการธุรกิจ และเครื่องมือทางเทคโนโลยีที่ตอบโจทย์ความต้องการของผู้ประกอบการธุรกิจเพื่อสังคมอย่างแท้จริง รวมทั้งทดสอบประสิทธิภาพการใช้งานของแพลตฟอร์มในสภาพแวดล้อมจริง เพื่อให้สามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

บรรณานุกรม

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2560). *การค้นหาต้นแบบ การต่อยอด และขยายผลความสำเร็จการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ ฐานรากและประชารัฐ*. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, มหาวิทยาลัยรังสิต, มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, สถาบันไทยพัฒน์, มูลนิธิสัมมาชีพ และ Yunus Center at AIT.

ชฎิล โรจนานนท์. (2558). เศรษฐกิจชุมชน ใครคิดว่าไม่สำคัญ. *วารสารการเงินการคลัง*. 82 (ตุลาคม – ธันวาคม 2558). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง.

ชลวิทย์ เจียรจิตต์. (2566). *ชุมชน 5.0*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์.

ปาริชาติ คุณปลื้ม. (2564). การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการทำธุรกิจ. *วารสารด้านการบริหารรัฐกิจและการเมือง*, 10(2), 50–61.

ปิยะวัน เพชรหมี. (2563). ผู้ประกอบการเพื่อสังคมกับความสามารถในการแข่งขันมุ่งเน้นผลิตภัณฑ์สินค้าสร้างสรรค์เพื่อการท่องเที่ยวของจังหวัดเพชรบูรณ์. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 3(3), 367–379

พรพจน์ ศรีดัน. (2564). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการนวัตกรรมทางสังคมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่การแข่งขันเชิงพาณิชย์ ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy)*. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). *ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พิมพ์พิศา กมลเมธากุล. (2563). *การวิเคราะห์องค์ประกอบความสำเร็จในธุรกิจออนไลน์บนช่องทางตลาดกลางพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-Marketplace) ของผู้ประกอบการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs).* (วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารเทคโนโลยี). วิทยาลัยนวัตกรรม: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมธา หริมเทพาธิป รวิช ตาแก้ว และคณะ. (2566). สังคมแห่งการแบ่งปันตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจักษ์ และวิธาน. *วารสารพุทธมัคค์ ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม*, 8(1). 54–65.

วนัสรา จันทร์กมล. (2563). *เงื่อนไขความสำเร็จในการดำเนินงานวิสาหกิจเพื่อสังคม ของวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดสุพรรณบุรี*. (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิทยา เชียงกูล. (2557). *การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย: บทวิเคราะห์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉับแกระ.

ศศิวัลย์ พูลสวัสดิ์ และคณะ. (2562). *การศึกษาบทบาทและแนวทางการส่งเสริมการดำเนินธุรกิจเพื่อสังคมในกลุ่มธุรกิจขนาดย่อม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ.

อัญญิฐา ดิษฐานนท์ และ อรพรรณ คงมาลัย. (2565). โมเดลการพัฒนาผู้ประกอบการขนาดกลางและขนาดย่อมเข้าสู่ตลาดออนไลน์อย่างประสบความสำเร็จ. *วารสารเกษตรศาสตร์ธุรกิจประยุกต์*, 16(25), 1–24.

การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี*

Development of A Model for Promoting Community Participation In The Development of Schools Under the Nonthaburi Primary Educational Service Area Office

[1]พระครูวิมลสุวรรณกร, [2]พระมหาศุชัยกรณ์ อาลากุล, [3]ณัฐนิชา ปัญญ์นิภา, [4]พิภู ผ่องสุวรรณ, [5]พระเจษฎา บุญมาทัศ, [6]พระครูสุจิตรัตนากร

[1] Phrakhruvimoonsuwannakon, [2]Phramahasuchaikorn Arlakul, [3]Natnicha Pannipa, [4]Phiphu Phongsuwan, [5]Phra Jedsaba Boonmartas, [6]Phrakhru Suchitrattanakorn

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[3]Corresponding Author E-mail: p.dr.natnicha@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี 2) เพื่อพัฒนารูปแบบในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี 3) เพื่อทดลองใช้รูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี และ 4) เพื่อประเมินรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี การวิจัยเป็นแบบผสานวิธี โดยใช้กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยผู้บริหาร ครู ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ปกครอง จำนวน 275 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง 25 คน เครื่องมือวิจัยประกอบด้วยแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนาและการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = 3.51, S.D. = 0.80) โดยด้านการดำเนินงานและจัดกิจกรรมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ขณะที่ด้านการติดตามและประเมินผลมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ปัจจัยสนับสนุนสำคัญ ได้แก่ ภาวะผู้นำของผู้บริหารและความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างครูกับผู้ปกครอง ส่วนอุปสรรคคือช่องทางการสื่อสารที่ไม่เป็นระบบและข้อจำกัดด้านเวลา

ผลการพัฒนารูปแบบปรากฏเป็น “บวร+นนท์ โมเดล” ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน ได้แก่ การสร้างสัมพันธ์ การร่วมปฏิบัติ การแบ่งปันภูมิปัญญา และการสร้างความเป็นเจ้าของร่วม ควบคู่กับกระบวนการดำเนินงานแบบ P-D-C-A-R ผลการทดลองใช้ในโรงเรียนวัดกู้ (นันทาภิวัฒน์วิทยา) พบว่าระดับการมีส่วนร่วมหลังการใช้รูปแบบ ($\bar{X}$ = 4.65, S.D. = 0.55) สูงกว่าก่อนใช้รูปแบบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 อีกทั้งเกิดผลลัพธ์เชิงประจักษ์ เช่น ช่องทางสื่อสาร LINE Official Account โครงการ “ปราชญ์ชุมชนสอนศิลป์” และอาสาสมัครชุมชนสนับสนุนการพัฒนาภูมิทัศน์โรงเรียนเพิ่มขึ้น

* Received October 5, 2025; Revised December 28, 2025; Accepted December 28, 2025

ผลการประเมินรูปแบบพบว่ามีความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในระดับสูงมาก องค์ประกอบมีความชัดเจน ครอบคลุม และสอดคล้องกับบริบทพื้นที่ ช่วยเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในทุกด้าน และก่อให้เกิดวัฒนธรรมการทำงานร่วมกันระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนา; การมีส่วนร่วมของชุมชน; โรงเรียน; นนทบุรี

ABSTRACT

This research article aims: 1) to study the current conditions and factors related to community participation in school development under the Office of Nonthaburi Primary Educational Service Area; 2) to develop a model for promoting community participation in school development under the Office of Nonthaburi Primary Educational Service Area; 3) to pilot the model for promoting community participation in school development under the Office of Nonthaburi Primary Educational Service Area; and 4) to evaluate the model of community participation in school development under the Office of Nonthaburi Primary Educational Service Area. The research employed a mixed-methods approach. The sample consisted of administrators, teachers, experts, and parents totaling 275 persons, and 25 purposively selected key informants. Research instruments included questionnaires, in-depth interviews, and focus group discussions. Data were analyzed using descriptive statistics and content analysis.

The results showed that the overall level of community participation in school development was at a high level ($\bar{X}$ = 3.51, S.D. = 0.80). The dimension of operations and activity implementation had the highest mean, while the dimension of monitoring and evaluation had the lowest mean. Key supporting factors included leadership of administrators and positive relationships between teachers and parents. Obstacles included unsystematic communication channels and time constraints.

The model development result emerged as the “BAWORN+NON Model” consisting of four main components: relationship building, collaborative practice, sharing of local wisdom, and creating a sense of shared ownership, together with an operational process based on P-D-C-A-R. The pilot implementation at Wat Koo School (Nantaphiwatthaya) found that the level of participation after using the model ($\bar{X}$ = 4.65, S.D. = 0.55) was significantly higher than before using the model at the .05 level. Moreover, observable outcomes occurred, such as the establishment of a LINE Official Account communication channel, the “Community Sage Teaching Arts” project, and an increase in community volunteers supporting school landscape development.

The model evaluation results indicated very high levels of appropriateness and feasibility. The components were clear, comprehensive, and aligned with the local context, helping to enhance participation in all dimensions and fostering a sustainable culture of collaboration among home, temple, and school.

Keywords: Development; Community Participation; Schools; Nonthaburi

บทนำ

การศึกษาถือเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศชาติและเป็นเครื่องมือหลักในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีความพร้อมรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ได้วางเจตนารมณ์ที่ชัดเจนในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และส่งเสริมการกระจายอำนาจทางการบริหารจัดการศึกษาไปยังสถานศึกษาและชุมชน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการสากลที่ว่า การพัฒนาการศึกษาที่ยั่งยืนนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยลำพังจากภาครัฐหรือสถานศึกษาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยความร่วมมืออย่างแข็งขันจากทุกภาคส่วนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ชุมชน" ซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมที่อยู่ใกล้ชิดกับผู้เรียนและสถานศึกษามากที่สุด การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) ในการพัฒนาโรงเรียนจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการระดมทรัพยากรหรือการให้ความช่วยเหลือทางการเงินเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผล เพื่อให้การจัดการศึกษาตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น สร้างความเป็นเจ้าของร่วมกัน (Shared Ownership) และทำให้โรงเรียนกลายเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนทุกวัยในชุมชนได้อย่างแท้จริง ความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน (บวร) ซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทยมายาวนาน คือภาพสะท้อนที่ชัดเจนของความสำคัญในการบูรณาการสถาบันทางสังคมเหล่านี้เข้ากับการจัดการศึกษา เพื่อสร้างระบบนิเวศทางการเรียนรู้ที่เข้มแข็งและยั่งยืน (พรชัย ศรีสารคาม, 2558) ดังนั้น การแสวงหารูปแบบและแนวทางปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practices) เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นวาระสำคัญยิ่งสำหรับสถานศึกษาทุกแห่งที่มุ่งมั่นจะพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายสูงสุด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในเชิงนโยบายจะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยิ่ง แต่ในทางปฏิบัติกลับปรากฏช่องว่างและความท้าทายอยู่มาก โดยเฉพาะในพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมเมืองกึ่งชนบท (Sub-urban) อย่างจังหวัดนนทบุรี ซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานนทบุรี จากรายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษาหลายแห่ง พบว่าระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนมักอยู่ในรูปแบบที่ไม่ต่อเนื่องและจำกัดอยู่เพียงบางกิจกรรม เช่น การบริจาคเงินในวาระพิเศษ หรือการเข้าร่วมงานประจำปีของโรงเรียน แต่การมีส่วนร่วมในระดับลึก เช่น การร่วมพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา การเป็นวิทยากรท้องถิ่น หรือการร่วมเป็นคณะกรรมการสถานศึกษาอย่างแข็งขัน ยังคงมีอยู่อย่างจำกัด (สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานนทบุรี, 2566) สภาพปัญหาดังกล่าวมีปัจจัยเชิงพื้นที่และบริบททางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องหลายประการ โดยเฉพาะลักษณะของชุมชนเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนอย่างต่อเนื่อง ผู้ปกครองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย รับจ้าง และมีภาระหน้าที่การงานที่รัดตัว ส่งผลให้มีข้อจำกัดด้านเวลาในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนเมืองมีลักษณะหลวมและไม่ใกล้ชิดเท่ากับสังคมชนบทในอดีต จึงทำให้ความรู้สึกผูกพันและความเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียนลดลงตามไปด้วย ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาของ เพียงตา กิจหิรัญวงศ์ (2561) ที่ศึกษาบริบทของโรงเรียนในสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี และพบว่า แม้โรงเรียนจะได้รับการสนับสนุนจากชุมชนในระดับหนึ่ง แต่ข้อจำกัดด้านเวลา อาชีพ และรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้ปกครองในเขตเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน การสร้างความร่วมมือจึงจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการที่คำนึงถึงบริบทชีวิตจริงของผู้ปกครองและ

ชุมชนเมืองอย่างรอบด้าน ยิ่งไปกว่านั้น สถานศึกษาบางแห่งยังขาดกลไกและรูปแบบการดำเนินงานที่ชัดเจนในการสร้างแรงจูงใจและอำนวยความสะดวกให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ ส่งผลให้การประสานงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นไปอย่างไม่เป็นระบบและขาดความยั่งยืน ปัญหาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการศึกษาและพัฒนากลยุทธ์หรือ "รูปแบบ" ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อทลายอุปสรรคและส่งเสริมให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดประสิทธิผลอย่างเป็นรูปธรรม

เพื่อแก้ไขและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนอย่างเป็นระบบและมีหลักการทางวิชาการรองรับ การศึกษานี้จึงได้สังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบในการวิจัย โดยอาศัยทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) ซึ่งอธิบายระดับของการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับพื้นฐานคือการให้ข้อมูลข่าวสาร (Informing) ไปจนถึงระดับสูงสุดคือการมอบอำนาจให้ประชาชนควบคุม (Citizen Control) เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบันและกำหนดเป้าหมายของการพัฒนา นอกจากนี้ ยังได้นำกรอบแนวคิดการสร้างความร่วมมือระหว่างบ้าน โรงเรียน และชุมชนของเอพสไตน์ (Epstein's Framework of Six Types of Involvement) มาเป็นแนวทางหลักในการออกแบบกิจกรรมส่งเสริมการมีส่วนร่วม ซึ่งประกอบด้วย 6 ด้าน ได้แก่ การสื่อสาร (Communicating), การเป็นอาสาสมัคร (Volunteering), การเรียนรู้ที่บ้าน (Learning at Home), การตัดสินใจ (Decision Making), และการร่วมมือกับชุมชน (Collaborating with Community) (Epstein, 2018) หลักการเหล่านี้จะเป็นเสมือนพิมพ์เขียวที่ช่วยให้โรงเรียนสามารถออกแบบกระบวนการทำงานร่วมกับชุมชนได้อย่างครอบคลุมและหลากหลายมิติ สำหรับระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการพัฒนารูปแบบครั้งนี้ คือ การวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Research Method) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาที่เป็นระบบ ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่ 1) การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง 2) การยกร่างและพัฒนารูปแบบ 3) การนำรูปแบบไปทดลองใช้ และ 4) การประเมินและปรับปรุงรูปแบบ (ทิศนา แขมมณี, 2560) การใช้ระเบียบวิธีวิจัยนี้จะทำให้รูปแบบที่พัฒนาขึ้นตั้งอยู่บนฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ ผ่านการตรวจสอบและปรับปรุงจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ทำให้มั่นใจได้ว่ารูปแบบที่ได้จะเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในบริบทของโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานนทบุรี

ด้วยตระหนักถึงช่องว่างระหว่างนโยบายกับการปฏิบัติ และความท้าทายเชิงพื้นที่ดังที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการศึกษาเพื่อสร้าง "การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี" อย่างจริงจัง โดยคาดหวังว่าผลจากการวิจัยในครั้งนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ในหลายมิติ ประการแรก ผลการศึกษาจะทำให้ได้ "รูปแบบ" การดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมและผ่านการตรวจสอบทางวิชาการ ซึ่งสถานศึกษาในสังกัดฯ สามารถนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการสร้างและพัฒนาความสัมพันธ์กับชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ประการที่สอง ชุมชนและผู้ปกครองจะได้รับประโยชน์จากการมีช่องทางและกระบวนการที่ชัดเจนในการเข้ามามีบทบาทพัฒนาคุณภาพการศึกษาของบุตรหลานและเยาวชนในท้องถิ่นของตน ซึ่งจะนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ในที่สุด ประการที่สาม สำหรับหน่วยงานกำกับดูแลอย่างสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี จะได้รับข้อมูลเชิงลึกและต้นแบบนวัตกรรมการบริหารจัดการที่สามารถนำไปขยายผลเพื่อยกระดับคุณภาพของโรงเรียน อื่น ๆ ในสังกัดต่อไป และประการสุดท้ายในเชิงวิชาการ องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการเติมเต็มองค์ความรู้ด้านการบริหารการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นการสร้างการมีส่วนร่วมในบริบทของสังคมที่กำลัง

เปลี่ยนผ่าน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อนักการศึกษาและนักวิจัยรุ่นต่อไปในการนำไปต่อยอดและพัฒนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

2. เพื่อพัฒนารูปแบบในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

3. เพื่อทดลองใช้รูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

4. เพื่อประเมินรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Research Method) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ดังนี้

1) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ, นโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา, และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงนโยบายด้านการศึกษา, สภาพการบริหารจัดการสถานศึกษา, และแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

(1) แนวคิด ทฤษฎี และหลักการเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาและการพัฒนารูปแบบ

(2) นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

(3) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการสร้างความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมในชุมชน

(4) บริบทและสภาพปัญหาของการดำเนินงานของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

(5) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งในและต่างประเทศ

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างรูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน ทั้งในระดับนโยบาย ประชาชน ชุมชน องค์กร/สถาบันการศึกษา ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าดังนี้

(1) ทำการศึกษาและคัดเลือกองค์กร ชุมชน องค์กรนโยบายในประเทศ โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของเรื่อง คือ เป็นองค์กรที่มีบทบาทและความสัมพันธ์เกี่ยวกับนโยบายการศึกษา, การบริหารสถานศึกษา, และการพัฒนาชุมชนในเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานนทบุรี

(2) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับผู้บริหารสถานศึกษา, ครู, ผู้เชี่ยวชาญ, และตัวแทนผู้ปกครอง

(3) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ และแนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

4) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้สถานศึกษาในสังกัด และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับประเทศได้รับทราบ

(5) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

(6) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

การวิจัยเป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ผู้บริหารสถานศึกษา, ครู, ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา, ผู้เชี่ยวชาญด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน, และตัวแทนผู้ปกครอง โดยเป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการบริหารการศึกษาและการพัฒนาชุมชน ได้จากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) รวมทั้งหมด 25 รูป/คนกลุ่มตัวอย่างเชิงปริมาณในการวิจัยนี้ประกอบด้วยผู้บริหาร ครู ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ปกครอง จำนวน 275 คน ซึ่งถูกเลือกโดยใช้ตารางของเครจซี่และมอร์แกน (Krejcie & Morgan, 1970) เพื่อกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้การเลือกจากกลุ่มเป้าหมายที่ มีคุณสมบัติดังนี้

(1) เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารสถานศึกษาและการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชน

(2) มีประสบการณ์ในการทำงานด้านการบริหารสถานศึกษาหรือการพัฒนาชุมชน อย่างน้อย 5 ปี

(3) มีการศึกษาและทำงานวิจัยด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการศึกษา อย่างต่อเนื่อง

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ในการดำเนินการตามโครงการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือที่หลากหลายเพื่อการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างมีประสิทธิภาพ โดยแบ่งออกเป็นเครื่องมือสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพประกอบด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นสำหรับผู้บริหาร ครู และผู้เชี่ยวชาญ โดยมีการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาผ่านการประเมินจากผู้เชี่ยวชาญ โดยมีค่า IOC เท่ากับ 0.80 ซึ่งช่วยให้สามารถค้นหาแนวคิด หลักการ และกระบวนการสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีการใช้การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการจัดเวทีประชุมในระดับชาติและนานาชาติ เพื่อรวบรวมความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

(1) การสัมภาษณ์ ในส่วนของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยได้พัฒนาแบบสอบถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน ซึ่งออกแบบจากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบบสอบถามแบ่งออกเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม และตอนที่ 2 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน โดยครอบคลุมด้านการวางแผน การดำเนินงาน การติดตามและประเมินผล และการสนับสนุนกิจกรรม โดยใช้มาตราส่วน

ประมาณค่า 5 ระดับ แบบสอบถามนี้ผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน มีค่า IOC อยู่ระหว่าง 0.75–0.90 และผ่านการทดสอบความเชื่อมั่น โดยมีค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach, 1951) เท่ากับ 0.92 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเครื่องมือที่ใช้มีความน่าเชื่อถือและสามารถนำไปใช้ในการเก็บข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพ การตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาของเครื่องมือเชิงปริมาณนั้นมีความสำคัญในการยืนยันความเหมาะสมของประเด็นคำถามและความครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการใช้ triangulation เพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ซึ่งช่วยเสริมสร้างความมั่นใจในผลการวิจัยที่ได้

(2) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) เพื่อทราบถึงทิศทางและการพัฒนาแนวคิดกระบวนการสร้างรูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

(3) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติหน้าที่ในการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนร่วมกันดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การศึกษาเชิงเอกสารและการศึกษาภาคสนามเป็นหลัก ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แนวทางในการสัมภาษณ์ ซึ่งผู้วิจัยพัฒนาขึ้นด้วยตนเองตามกรอบที่ได้รับจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีขั้นตอนของการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ดังต่อไปนี้

- ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้แนวทางในการกำหนดกรอบการสร้างเครื่องมือ

- กำหนดกรอบในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในภาคสนามโดยยึดกรอบของการสร้างแนวทางการสัมภาษณ์ ตามคำถามวิจัยที่ต้องการค้นหาคำตอบ

- นำแนวคำถามที่สร้างขึ้นไปปรึกษาที่ปรึกษาโครงการวิจัยและผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษาเพื่อตรวจสอบความครอบคลุมของข้อคำถาม ความเหมาะสมของปริมาณคำถาม ความชัดเจนของภาษา แล้วจึงนำไปปรับปรุงแก้ไข

- นำแนวคำถามไปทดลองเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายของประเทศไทยที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมายก่อนนำไปใช้จริง

- ดำเนินการปรับประเด็นของแนวคำถามในการสัมภาษณ์ที่คลุมเครือภายหลังจากการนำไปทดลองใช้

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณโดยแจกแบบสอบถามให้แก่กลุ่มตัวอย่างด้วยตนเองผ่านสถานศึกษา ระหว่างเดือนกรกฎาคม - กันยายน 2568 โดยแบบสอบถามนี้ถูกออกแบบมาเพื่อสำรวจระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน ซึ่งประกอบด้วยคำถามที่เกี่ยวข้องกับการวางแผน การดำเนินงาน การติดตามและประเมินผล รวมถึงการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียน โดยผู้วิจัยได้ทำการแจกแบบสอบถามจำนวน 275 ชุดให้กับกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสามารถนำไปวิเคราะห์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

(1) การลงพื้นที่ในประเทศ เพื่อรวบรวมข้อมูลจากโรงเรียนและชุมชนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

(2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์ผู้บริหาร, ครู, และตัวแทนชุมชน และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาเพื่อเห็นแนวทางการสร้างและการดำเนินงานตามรูปแบบการมีส่วนร่วม

(3) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้บริหาร, ครู, ผู้เชี่ยวชาญ และผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

(4) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการสร้างและการใช้องค์ประกอบของรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน และเพื่อให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิดรูปแบบ กระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นต้น

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยมาวิเคราะห์ตามประเภทของข้อมูล ดังนี้

(1) ข้อมูลเชิงคุณภาพ จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการประชุมกลุ่มย่อย จะถูกนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อจัดกลุ่ม สรุป และตีความตามประเด็นของวัตถุประสงค์การวิจัย

(2) ข้อมูลเชิงปริมาณ จากแบบสอบถามผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา โดยมีค่า ioc เท่ากับ 0.80 ข้อคำถามสามารถนำใช้สำรวจกลุ่มตัวอย่างได้ และจะถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ค่าความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) เพื่ออธิบายสภาพปัจจุบันของการมีส่วนร่วมของชุมชน

7) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบตาราง กราฟ และภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน เพื่อให้เห็นภาพรวมของรูปแบบและกระบวนการที่พัฒนาขึ้น เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

ตารางที่ 1 แสดงผลการวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี โดยแสดงค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน(S.D.) ของแต่ละด้าน

ด้านการมีส่วนร่วม	ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$)	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)	ระดับการมีส่วนร่วม
การดำเนินงานและจัดกิจกรรม	3.81	0.71	มาก
การตัดสินใจและวางแผน	3.54	0.78	มาก
การสนับสนุนทรัพยากร	3.46	0.85	ปานกลาง
การติดตามและประเมินผล	3.23	0.84	ปานกลาง
รวมเฉลี่ย	**3.51**	**0.80**	**มาก**

จากตารางผลการวิจัยพบว่า พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = 3.51, S.D. = 0.80) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านเรียงลำดับจากค่าเฉลี่ยมากไปหาน้อย พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ด้านการดำเนินงานและจัดกิจกรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = 3.81, S.D. = 0.71) รองลงมาคือ ด้านการตัดสินใจและวางแผน อยู่ในระดับมาก $\bar{X}$ = 3.54, S.D. = 0.78) และด้านการสนับสนุนทรัพยากร อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ = 3.46, S.D. = 0.85) ส่วนด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ ด้านการติดตามและประเมินผล อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ = 3.23, S.D. = 0.84) ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อพัฒนารูปแบบในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี ผลการวิจัยพบว่า ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน ที่มีชื่อว่า “บวร+นนท์ โมเดล (BAWORN+NON Model)” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ผ่านการตรวจสอบและยืนยันความเหมาะสมจากกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ โดยมีองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน และมีกระบวนการดำเนินงาน 5 ขั้นตอน (P-D-C-A-R) ดังนี้

องค์ประกอบหลัก 4 ด้าน (BAWORN)

B - Building Relationship การสร้างสัมพันธ์และความไว้วางใจ (บ้าน-วัด-โรงเรียน) ผ่านกิจกรรมที่หลากหลายและช่องทางการสื่อสารที่เข้าถึงง่าย

A - Action & Collaboration การร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมปฏิบัติอย่างสร้างสรรค์ โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้

W - Wisdom Sharing การแบ่งปันองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญและปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนเข้ามาเป็นวิทยากรพิเศษ

O-R - Ownership & Reflection การสร้างความเป็นเจ้าของและการร่วมสะท้อนผลการพัฒนาโดยมีคณะกรรมการร่วมจากทุกภาคส่วนเพื่อติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน

กระบวนการดำเนินงาน 5 ขั้นตอน (P-D-C-A-R)

P (Planning) การวางแผนร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

D (Doing) การดำเนินงานตามแผนที่วางไว้

C (Checking) การตรวจสอบและประเมินผลการดำเนินงาน

A (Acting) การนำผลการประเมินมาปรับปรุงและพัฒนา

R (Reporting) การรายงานผลและเผยแพร่ความสำเร็จสู่สาธารณะ

วัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อทดลองใช้รูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนวัดกู้ (นันทาภิวัฒน์วิทยา) ก่อนและหลังการทดลองใช้รูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน (บวร+นนท์ โมเดล)

ช่วงเวลา	ค่าเฉลี่ย (Mean)	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)	t-value	p-value (Sig.)
ก่อนการใช้รูปแบบ	3.51	0.80		
หลังการใช้รูปแบบ	4.65	0.55	9.87	< 0.001

จากตารางข้างต้น ผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติ t-test (Dependent Samples) พบว่าระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนวัดกู้ (นันทาภิวัฒน์วิทยา) หลังการใช้รูปแบบบวร+นนท์ โมเดล มีค่าเฉลี่ย (Mean) เท่ากับ 4.65 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เท่ากับ 0.55 ซึ่งสูงกว่าระดับการมีส่วนร่วมก่อนการใช้รูปแบบที่มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.51 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.80 โดยมีค่า t-value เท่ากับ 9.87 และ p-value (Sig.) น้อยกว่า 0.001 ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ระหว่างระดับการมีส่วนร่วมก่อนและหลังการใช้รูปแบบบวร+นนท์ โมเดล นั่นหมายความว่าการใช้รูปแบบดังกล่าวมีผลในการเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ จากการบันทึกข้อมูลเชิงประจักษ์ในระหว่างการทดลองใช้รูปแบบ พบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในทางปฏิบัติ ดังนี้หลังจากนำรูปแบบ "บวร+นนท์ โมเดล" มาประยุกต์ใช้ โรงเรียนมีการพัฒนาช่องทางการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพขึ้น โดยได้จัดตั้ง LINE Official Account เพื่อเป็นช่องทางกลางในการแจ้ง

ข่าวสารและรับฟังความคิดเห็น ส่งผลให้การสื่อสารระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีความรวดเร็วและทั่วถึง ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการวางแผนงานได้เปลี่ยนไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มีการจัดประชุมร่วมกับตัวแทนผู้ปกครองและผู้นำชุมชน จนนำไปสู่การริเริ่มโครงการที่เป็นรูปธรรม อาทิ โครงการ "ปราชญ์ชุมชนสอนศิลป์" ซึ่งเป็นการเชิญวิทยากรท้องถิ่นมาถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียนในด้านการสนับสนุนทรัพยากรและแรงงาน ผู้ปกครองและชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในฐานะหุ้นส่วนการพัฒนาอย่างชัดเจน เห็นได้จากการร่วมแรงปรับปรุงภูมิทัศน์ของโรงเรียน และการเป็นอาสาสมัครในกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ เช่น กิจกรรมวันเด็กและวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบรรยากาศความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นและมีความเข้มแข็งกว่าช่วงก่อนการทดลองใช้รูปแบบ

วัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อประเมินรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี ผลการวิจัยพบว่า ผลการประเมินรูปแบบ “บวร+นนท์โมเดล” โดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด (ผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง และตัวแทนชุมชน) พบว่ารูปแบบดังกล่าวมีความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติจริงในระดับสูงมาก โดยผู้ประเมินส่วนใหญ่เห็นว่าองค์ประกอบของรูปแบบมีความชัดเจน ครอบคลุม และสอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนในเขตพื้นที่ฯ นอกจากนี้ ผลการประเมินหลังการทดลองใช้ยังชี้ให้เห็นว่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกด้านเพิ่มสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเมื่อเทียบกับก่อนการทดลองใช้ โดยเฉพาะด้านการร่วมวางแผน และการแบ่งปันองค์ความรู้ รูปแบบดังกล่าวสามารถสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ และส่งเสริมให้เกิดวัฒนธรรมการทำงานร่วมกันระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนได้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลางและเป็นไปในลักษณะของการสนับสนุนตามวาระ มากกว่าการมีส่วนร่วมในระดับลึกเพื่อร่วมคิดและร่วมตัดสินใจ โดยมีปัจจัยด้านการสื่อสารที่ไม่เป็นระบบและข้อจำกัดด้านเวลาของผู้ปกครองเป็นอุปสรรคสำคัญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ บริบทของจังหวัดนนทบุรีซึ่งเป็นพื้นที่สังคมเมืองกึ่งชนบท ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไปจากสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม ผู้ปกครองส่วนใหญ่มีภาระหน้าที่การงานที่รัดตัว ทำให้การจัดสรรเวลาเพื่อเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนเป็นไปได้ยาก ประกอบกับโรงเรียนยังขาดกลไกเชิงรุกในการสื่อสารและสร้างช่องทางที่ยืดหยุ่นเพื่ออำนวยความสะดวกให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นไปในลักษณะเชิงรับมากกว่าเชิงรุก ซึ่งส่งผลให้ระดับการมีส่วนร่วมไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร สอดคล้องกับ งานวิจัยของ เสวก บุญประสพ และคณะ (2557) ที่ได้ศึกษากลยุทธ์การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาตาก เขต 1 และเขต 2 ซึ่งพบว่า การจะยกระดับการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นจริงนั้น จำเป็นต้องใช้กลยุทธ์เชิงรุก ได้แก่ การสร้างความเข้มแข็งให้กับการมีส่วนร่วมของชุมชน, การสร้างความตระหนัก, และที่สำคัญคือ การเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของสถานศึกษาโดยใช้การบริหารแนวใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วม

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อพัฒนารูปแบบในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมฯ พบว่า ได้รูปแบบ “บวร+นนท์โมเดล (BAWORN+NON Model)” ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน (การสร้างสัมพันธ์, การร่วมปฏิบัติ, การแบ่งปันภูมิปัญญา, การสร้างความเป็นเจ้าของ) และกระบวนการ 5 ขั้นตอน (P-D-C-A-R) ที่ผ่านการรับรองจากผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ รูปแบบดังกล่าวถูกพัฒนาขึ้นบนฐานของการวิเคราะห์สภาพปัญหาและปัจจัยในพื้นที่อย่างรอบด้าน ทำให้องค์ประกอบต่าง ๆ สามารถตอบโจทย์และแก้ไข

ช่องว่างที่ค้นพบจากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ได้อย่างตรงจุด โดยเฉพาะการเน้น “การสร้างสัมพันธ์” เป็นองค์ประกอบแรก ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาการสื่อสารและความห่างเหิน อีกทั้งการนำกรอบแนวคิดที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากลมาประยุกต์ใช้ ทำให้รูปแบบมีความหนักแน่นทางวิชาการและครอบคลุมมิติของการมีส่วนร่วมอย่างรอบด้าน สอดคล้องกับ กรอบแนวคิดการสร้างความร่วมมือของ Epstein (2018) ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนารูปแบบครั้งนี้ โดยองค์ประกอบของ “บวร+นนท์ โมเดล” สะท้อนประเภทของการมีส่วนร่วมทั้ง 6 ด้านของ Epstein ไว้อย่างชัดเจน เช่น การสร้างสัมพันธ์สอดคล้องกับด้านการสื่อสาร และการร่วมมือกับชุมชน และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ จิรัฐิติกาล บุญอินทร์ และชวน ภารังกุล (2562) ซึ่งศึกษาการพัฒนารูปแบบการบริหารงานแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และพบว่ารูปแบบที่มีประสิทธิผลควรประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน และผ่านกระบวนการพัฒนาเชิงระบบที่เริ่มจากการศึกษาสภาพปัญหาการสังเคราะห์องค์ประกอบ การตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ และการประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ ผลการศึกษาดังกล่าวสนับสนุนข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ว่า การพัฒนารูปแบบบนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์และการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในทุกขั้นตอน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบมีความสมบูรณ์และสามารถนำไปใช้ได้จริง

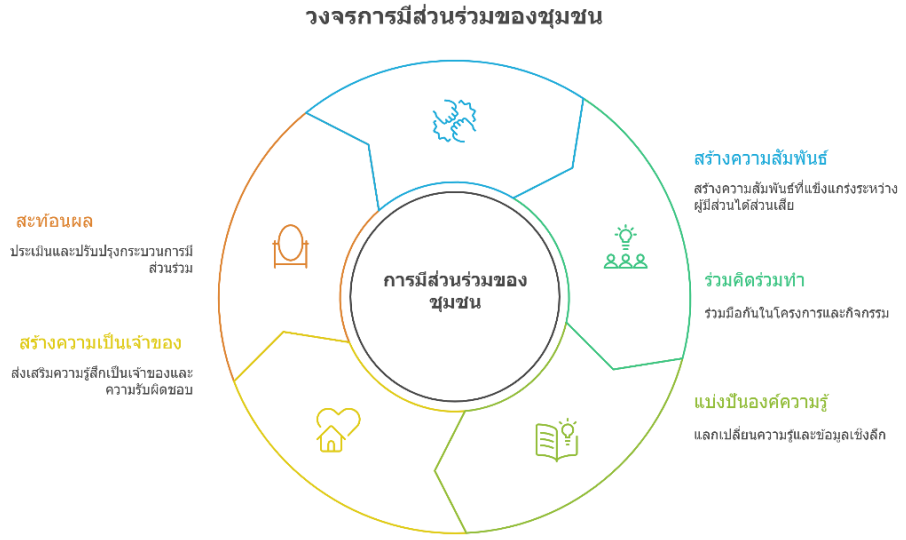
ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อทดลองใช้รูปแบบฯ พบว่า การนำรูปแบบ “บวร+นนท์ โมเดล” ไปใช้ในโรงเรียนกลุ่มตัวอย่างก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในด้านกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น เช่น โครงการปราชญ์ชุมชน และปริมาณการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เพิ่มขึ้นในทุกมิติ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ รูปแบบดังกล่าวมีกระบวนการดำเนินงาน (P-D-C-A-R) ที่ชัดเจน ทำให้โรงเรียนสามารถเริ่มต้นขับเคลื่อนได้ง่าย โดยเริ่มจากการวางแผนร่วมกันซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนเข้ามาแสดงความคิดเห็นตั้งแต่แรก ส่งผลให้กิจกรรมที่เกิดขึ้นมาจากความต้องการร่วมกัน ไม่ใช่การสั่งการจากโรงเรียนเพียงฝ่ายเดียว เมื่อชุมชนรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการริเริ่ม ย่อมเกิดแรงจูงใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของที่จะเข้าร่วมและสนับสนุนกิจกรรมนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วง การเกิดกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมและประสบความสำเร็จกลายเป็นเครื่องพิสูจน์ที่สร้างความเชื่อมั่นและกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในวงกว้างยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ กิตติศักดิ์ จิตต์มั่น (2562) ที่พบว่าโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จในการสร้างการมีส่วนร่วม มักมีลักษณะร่วมกันคือ การมี “กิจกรรมนำร่อง” ที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวจุดประกายและสร้างบรรยากาศของความไว้วางใจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความร่วมมือในระยะยาว นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของ "กระบวนการบริหารที่โปร่งใสและเกื้อกูล" ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กันตภณ หนูทองแก้ว (2560) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การประยุกต์หลักทศพิธราชธรรมในการบริหารงานของผู้บริหารเทศบาลเมืองสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งพบว่า ปัญหาสำคัญของการบริหารงานคือการขาดการสงเคราะห์ประชาชนและการขาดความซื่อสัตย์ในการปฏิบัติหน้าที่ โดยกันตภณได้เสนอแนะว่า ผู้บริหารควรให้การสงเคราะห์และช่วยเหลือประชาชนอย่างเสมอภาค และมีความโปร่งใสในการบริหารงาน

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อประเมินรูปแบบฯ พบว่า รูปแบบ “บวร+นนท์ โมเดล” ได้รับการประเมินจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียว่ามีความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์ในระดับสูงมาก อีกทั้งผลสัมฤทธิ์หลังการทดลองใช้ยังยืนยันว่าระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ กระบวนการวิจัยและพัฒนา ที่ใช้ในการสร้างรูปแบบนี้ เป็นกระบวนการที่เป็นระบบที่เริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานอย่างลึกซึ้ง ทำให้รูปแบบที่ได้ตั้งอยู่บนความเป็นจริงของบริบทพื้นที่ และการที่เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการยกร่างและตรวจสอบรูปแบบ ทำให้รูปแบบที่ได้เป็นที่ยอมรับและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ที่จะนำไปใช้โดยตรง เมื่อผู้ใช้รู้สึกว่ารูปแบบนั้น "ใช่" และ "ทำได้จริง" ย่อมส่งผลให้การประเมินค่าในด้านความเหมาะสมและความเป็นไปได้ออกมาในระดับสูง

สอดคล้องกับ แนวทางการวิจัยและพัฒนาทางการศึกษาของ ทิศนา แขมมณี (2560) ที่เน้นย้ำว่าหัวใจของ R&D คือการสร้างนวัตกรรมที่สามารถแก้ปัญหาในบริบทจริงได้ โดยต้องผ่านกระบวนการตรวจสอบและประเมินผลอย่างเป็นระบบ และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ สมบัติ กาญจนารัตน์ (2564) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรมการบริหาร พบว่า ปัจจัยด้านความเหมาะสมกับบริบท และความเป็นไปได้ในการปฏิบัติเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลโดยตรงต่อการตัดสินใจนำนวัตกรรมหรือรูปแบบใหม่ ๆ ไปใช้ในสถานศึกษา ดังนั้น การที่รูปแบบ “บวร+นนท์ โมเดล” ได้รับคะแนนประเมินสูง จึงเป็นการยืนยันว่ารูปแบบดังกล่าวได้ผ่านเกณฑ์การยอมรับ

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี จึงได้พัฒนารูปแบบ "บวร+นนท์ โมเดล" ซึ่งประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์, การร่วมคิดร่วมทำ, การแบ่งปันองค์ความรู้ และการสร้างความเป็นเจ้าของและการสะท้อนผล พร้อมด้วยกระบวนการ 5 ขั้นตอน P-D-C-A-R ได้แก่ Planning, Doing, Checking, Acting และReporting เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน โดยผลการทดลองใช้ที่โรงเรียนวัดกู้ (นันทาภิวัฒน์วิทยา) พบว่ารูปแบบนี้ช่วยเพิ่มการมีส่วนร่วมในเชิงลึก เช่น การร่วมวางแผนกิจกรรม การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และการแบ่งปันความรู้ผ่านโครงการต่างๆ เช่น "ปราชญ์ชุมชนสอนศิลป์" รวมถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์โรงเรียน ซึ่งนำไปสู่การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและวัฒนธรรมการทำงานร่วมกันระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนอย่างยั่งยืน ดังแสดงในภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

จากการศึกษาสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนวัดกู้ (นันทาภิวัฒน์วิทยา) พบว่าระดับการมีส่วนร่วมโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยชุมชนมีส่วนร่วมในด้านการปฏิบัติและการสนับสนุนทรัพยากรในระดับมาก แต่ยังขาดการมีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจและการประเมินผล ซึ่งสะท้อนถึงข้อจำกัดในการมีบทบาทของชุมชนในระดับนโยบายและการวางแผน ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้บริหารและผู้นำชุมชน ขณะที่ปัจจัยอุปสรรคคือการ

ขาดช่องทางแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกว่าข้อเสนอแนะไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติจริง จากข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เรียกว่า "บวร+นนท์ โมเดล" ซึ่งประกอบด้วย 4 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ การสร้างความไว้วางใจ การเปิดโอกาสให้ร่วมวางแผน การทำงานร่วมกัน และการร่วมประเมินผลลัพธ์) รูปแบบดังกล่าวได้รับการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิว่ามีความเหมาะสมในระดับมากที่สุด และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง เมื่อทดลองใช้รูปแบบ “บวร โมเดล” ในโรงเรียนวัดบ่อ (นันทวิทยา) พบว่าระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติจากระดับปานกลางเป็นระดับมาก แสดงให้เห็นถึงประสิทธิผลของรูปแบบที่สามารถยกระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ การประเมินความพึงพอใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อรูปแบบดังกล่าว พบว่าผู้เกี่ยวข้องมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด โดยเห็นว่ารูปแบบนี้ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน (บวร) มีขั้นตอนที่ชัดเจน และสามารถนำไปปรับใช้เพื่อความยั่งยืนในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า สภาพปัจจุบันและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา นนทบุรี ได้ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกถึงบริบทและปัจจัยที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้ นำข้อมูลสภาพปัจจุบันและปัจจัยที่ได้จากการวิจัย ไปใช้เป็นแนวทางในการวางแผนและกำหนดนโยบายเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนให้สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของแต่ละพื้นที่อย่างแท้จริง

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า ได้รูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน ซึ่งผ่านการพัฒนาจากผู้ทรงคุณวุฒิหลากหลายกลุ่ม ทั้งผู้บริหารสถานศึกษา ครู ผู้เชี่ยวชาญ และตัวแทนผู้ปกครอง ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาและสถานศึกษา ควรนำรูปแบบที่พัฒนาขึ้นนี้ไปปรับใช้เป็นต้นแบบในการดำเนินงานส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในโรงเรียนสังกัดของตน

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า การทดลองใช้รูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในสถานศึกษา ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้ ควรมีการขยายผลการทดลองใช้รูปแบบดังกล่าวไปยังโรงเรียนอื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน เพื่อทดสอบประสิทธิภาพและประสิทธิผลของรูปแบบในวงกว้าง และรวบรวมข้อมูลเพื่อการปรับปรุงต่อไป

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4 พบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนที่สร้างขึ้น ผ่านการประเมินและเป็นที่ยอมรับจากผู้เกี่ยวข้อง ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้ ควรมีการเผยแพร่รูปแบบที่ผ่านการประเมินแล้วให้แก่สถานศึกษาต่างๆ อย่างเป็นทางการ และจัดให้มีการติดตามประเมินผลการนำรูปแบบไปใช้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการขยายขอบเขตกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยไปยังโรงเรียนที่มีขนาด บริบท และที่ตั้งแตกต่างกัน (เช่น โรงเรียนในเมือง โรงเรียนชานเมือง หรือโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล) เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบผลและนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้ได้ในวงกว้างมากยิ่งขึ้น

2.2 ควรมีการวิจัยติดตามผลในระยะยาว เพื่อศึกษาความยั่งยืนของรูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อการพัฒนาโรงเรียนและคุณภาพผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง

2.3 ควรมีการศึกษาตัวแปรอื่น ๆ ที่อาจส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การศึกษาผลกระทบของการมีส่วนร่วมที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนโดยตรง หรือความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบความเป็นผู้นำของผู้บริหารกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). กรอบทิศทางการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง (พ.ศ. 2552-2561). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.

กันตภณ หนูทองแก้ว. (2560). การประยุกต์หลักทศพิธราชธรรมในการบริหารงานของผู้บริหารเทศบาลเมืองสิงหนคร จังหวัดสงขลา. *วารสาร มหาจุฬานาครทรรศน์*, 4(1), 47–61

กิตติศักดิ์ จิตต์มั่น. (2562). ปัจจัยความสำเร็จในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

จิรัฐิติกาล บุญอินทร์, ชวน ภารังกุล. (2562). การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการแบบมีส่วนร่วมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิจิตร เขต 2. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น, 16(1), 318–325

ทิศนา แขมมณี. (2560). ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ. (พิมพ์ครั้งที่ 21). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรชัย ศรีสารคาม. (2558). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพียงตา กิจหิรัญวงศ์. (2561). รายงานการวิจัยการพัฒนาคุณภาพมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนในสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี: กรณีศึกษาโรงเรียนวัดเสาธงหิน. *วารสารครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 46(3), 154–173.

สมบัติ กาญจนารัตน์. (2564). การประเมินและการยอมรับนวัตกรรมการบริหารการศึกษาในยุคดิจิทัล. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานนทบุรี. (2566). *รายงานสรุปผลการดำเนินงานและประเมินตนเองของสถานศึกษา ประจำปีการศึกษา 2565*. นนทบุรี: กลุ่มนโยบายและแผน.

เสวก บุญประสพ, สุนทรี ดวงทิพย์ และเฉลิมชัย มนูเสวต. (2557). กลยุทธ์การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาตากเขต 1 และเขต 2. *วารสารการวิจัยกาสะลองคำ*, 191–202.

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297–334. https://doi.org/10.1007/BF02310555

Epstein, J. L. (2018). School, family, and community partnerships: Your handbook for action (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607–610.

การพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต ๒*

The Development of a Process for Building an Ethical Organizational Culture in Secondary Schools Under the Pathum Thani Primary Educational Service Area Office 2.

[1]พระครูโสภณภัทรเวทย์, [2]พระครูวิวัฒน์ธรรมานุกูล, [3]พีรวัฒน์ ชัยสุข, [4]พิภู ผ่องสุวรรณ, [5]พระครูภาวนาวรบัณฑิต (วริทธิ์ธร จันทร์ชื่น), [6]พระครูสุจิตรัตนากร

[1]Phrakhru Soponpattaravet, [2]Phrakhru Wiwatthammanukun, [3]Peravat Chaisuk, [4]Phiphu Phongsuwan, [5]Phrakhrubhavavorabundit (Waritthon Chanchuen), [6]Phrakhru Suchitrattanakorn

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[1]E-mail: ittipol.pad@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความต้องการจำเป็นกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2, เพื่อพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรฯ, เพื่อทดลองใช้กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กร และเพื่อประเมินกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2 เป็นงานวิจัยเชิงพัฒนา (R&D) ผสมผสานวิธีวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ดำเนินการในพื้นที่สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2 โดยประชากรคือครูผู้สอนและผู้บริหารสถานศึกษา ใช้กลุ่มตัวอย่างเชิงคุณภาพเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 15 คน สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกและประชุมกลุ่มย่อย และเก็บข้อมูลเชิงปริมาณด้วยแบบสอบถามความต้องการจำเป็นจากครูจำนวน 120 คน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยสถิติเชิงพรรณนา (ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน) ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพวิเคราะห์เนื้อหาและเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพปัจจุบันของวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมอยู่ในระดับปานกลาง ขณะที่สภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับสูง โดยมีความต้องการจำเป็นเร่งด่วนด้านภาวะผู้นำทางจริยธรรมของผู้บริหารและการมีส่วนร่วมในการกำหนดค่านิยม 2) ผลการพัฒนากระบวนการได้รูปแบบ “ETHIC Model” ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ซึ่งผ่านการรับรองจากผู้ทรงคุณวุฒิในระดับมากที่สุด 3) ผลการทดลองใช้พบว่าผู้บริหารและครูมีพฤติกรรมสอดคล้องกับค่านิยมร่วม เกิดความกระตือรือร้นและบรรยากาศการทำงานเชิงบวกอย่างเด่นชัด 4) ผลการประเมินพบว่า ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีความพึงพอใจและเห็นประโยชน์ในระดับมากที่สุด

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยนี้นำเสนอ “ETHIC Model” ในฐานะนวัตกรรมกระบวนการที่ยืดหยุ่นและเน้นการมีส่วนร่วม ซึ่งช่วยยืนยันแนวคิดทางวิชาการว่า การสร้างวัฒนธรรมจริยธรรมที่ยั่งยืนต้องอาศัยภาวะผู้นำที่เข้มแข็งควบคู่ไปกับการสร้างค่านิยมร่วมที่ปฏิบัติได้จริงในบริบทของสถานศึกษา

คำสำคัญ: วัฒนธรรมองค์กร; จริยธรรม; กระบวนการพัฒนา

* Received October 5, 2025; Revised December 29 2025; Accepted December 29, 2025

ABSTRACT

The objectives of this research article were to study the priority needs for the process of creating an ethical organizational culture in educational institutions for primary school teachers under the Pathum Thani Primary Educational Service Area Office 2, to develop the process of creating such organizational culture, to implement the process, and to evaluate the process of creating an ethical organizational culture in educational institutions for primary school teachers under the Pathum Thani Primary Educational Service Area Office 2. This is a Research and Development (R&D) study combining quantitative and qualitative research methods. It was conducted within the area of the Pathum Thani Primary Educational Service Area Office 2, with a population consisting of teachers and school administrators. The qualitative sample group consisted of 15 key informants for in-depth interviews and focus group discussions, and quantitative data were collected using a needs assessment questionnaire from 120 teachers. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics (frequency, percentage, mean, and standard deviation), while qualitative data were analyzed using content analysis and descriptive narration.

The research findings revealed that 1) The current state of the ethical organizational culture was at a moderate level, while the desirable state was at a high level. There were urgent priority needs regarding the ethical leadership of administrators and participation in defining values. 2) The result of the process development yielded the "ETHIC Model," consisting of 5 key steps, which was validated by experts at the highest level. 3) The implementation results showed that administrators and teachers exhibited behaviors consistent with shared values, resulting in enthusiasm and a clearly positive working atmosphere. 4)The evaluation results showed that stakeholders were satisfied and perceived the benefits at the highest level.

The body of knowledge derived from this research presents the "ETHIC Model" as a flexible and participatory process innovation. This confirms the academic concept that creating a sustainable ethical culture requires strong leadership coupled with the creation of shared values that are practical within the context of the educational institution.

Keywords: Organizational Culture; Ethics; Development Process

บทนำ

การศึกษาถือเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าและยั่งยืน บุคลากรทางการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ครู" คือกลไกหลักในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการศึกษาให้บรรลุตามเป้าหมาย (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ, 2542) ครูไม่เพียงแต่มีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นแบบอย่างที่ดี บ่มเพาะคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันดีงามให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้เติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคม ดังนั้น สถานศึกษาในฐานะองค์กรที่รับผิดชอบโดยตรงต่อการหล่อหลอมเยาวชน จึงจำเป็นต้องมีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติงานของครูและการเรียนรู้ของนักเรียน ซึ่งหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพและบรรยากาศโดยรวมของสถานศึกษาก็คือ

“วัฒนธรรมองค์กร” (Organizational Culture) วัฒนธรรมองค์กรเปรียบเสมือนบุคลิกภาพขององค์กร เป็นระบบคุณค่า ความเชื่อ ทัศนคติ และบรรทัดฐานร่วมกันของสมาชิกที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการทำงานและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (Schein, 2010) วัฒนธรรมองค์กรที่เข้มแข็งและมีทิศทางที่ชัดเจนจะช่วยหลอมรวมบุคลากรให้เป็นหนึ่งเดียว สร้างความผูกพัน และขับเคลื่อนองค์กรไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้อย่างมีพลัง ในบริบทของสถานศึกษา การสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้น “จริยธรรม” (Ethically-Focused Organizational Culture) ยิ่งมีความสำคัญเป็นทวีคูณ เนื่องจากสถานศึกษาเป็นองค์กรทางจริยธรรมโดยธรรมชาติ มีพันธกิจหลักในการสร้างคนดีให้แก่สังคม วัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงทางเลือก แต่เป็นความจำเป็นที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม (Starratt, 2004) วัฒนธรรมดังกล่าวสะท้อนผ่านการที่ผู้บริหารและครูยึดมั่นในจรรยาบรรณวิชาชีพ มีความรับผิดชอบ โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีความเมตตากรุณาต่อศิษย์ และปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมที่ดี การมีวัฒนธรรมองค์กรเช่นนี้ไม่เพียงแต่จะส่งเสริมให้ครูปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มศักยภาพและมีความสุข แต่ยังสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและเกื้อหนุนให้นักเรียนได้ซึมซับคุณค่าทางจริยธรรมอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ที่มุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณธรรม จริยธรรม และการเป็นพลเมืองที่ดี (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560) ดังนั้น การพัฒนา "กระบวนการ" ที่เป็นระบบและชัดเจนเพื่อสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา จึงเป็นโจทย์วิจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการยกระดับคุณภาพการศึกษาไทยในภาพรวม

แม้ว่าทุกฝ่ายจะตระหนักถึงความสำคัญของจริยธรรมในวิชาชีพครู แต่ในทางปฏิบัติ สถานศึกษาหลายแห่งยังคงเผชิญกับความท้าทายและอุปสรรคในการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน จากการประเมินสภาพการณ์ในพื้นที่การศึกษา พบว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่การขาดแคลนบุคลากรที่มีความตั้งใจดี แต่อยู่ที่การ "ขาดกระบวนการที่เป็นระบบ" ในการส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2565) ปัญหาเชิงโครงสร้างและสถานการณ์ที่พบได้บ่อยครั้งในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งในเชิงสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้ครูต้องเผชิญกับความกดดันรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นภาระงานที่นอกเหนือจากการสอน ความคาดหวังจากผู้ปกครองและชุมชน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของนโยบายทางการศึกษาที่รวดเร็ว ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้การให้ความสำคัญกับการสร้างวัฒนธรรมองค์กรถูกลดทอนลงไป และมักถูกมองว่าเป็นเรื่องนามธรรมที่วัดผลได้ยาก (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2556) นอกจากนี้ การพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรมักเป็นไปในลักษณะโครงการหรือกิจกรรมเฉพาะกิจที่ขาดความต่อเนื่อง เมื่อสิ้นสุดโครงการก็ไม่มีการสานต่ออย่างจริงจัง ทำให้ไม่สามารถหยั่งรากลึกเป็นส่วนหนึ่งของวิถีปฏิบัติในโรงเรียนได้ ยิ่งไปกว่านั้น สภาพปัญหาในระดับปฏิบัติการยังพบว่า ผู้บริหารสถานศึกษาบางส่วนอาจยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับแนวทางการสร้างวัฒนธรรมองค์กรเชิงบวก หรือขาดเครื่องมือและกระบวนการที่จะนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของตนเอง การสื่อสารภายในองค์กรที่ไม่มีประสิทธิภาพอาจนำไปสู่ความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเกี่ยวกับค่านิยมและเป้าหมายด้านจริยธรรมของโรงเรียน ทำให้ครูแต่ละคนปฏิบัติตนไปตามความเข้าใจของตนเอง ขาดความเป็นเอกภาพและมาตรฐานกลางทางจริยธรรมร่วมกัน (Fullan, 2007) สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบโดยตรงต่อบรรยากาศการทำงานและความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงาน ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้ง ความไม่ไว้วางใจ และบั่นทอนขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ในระยะยาว ที่สำคัญที่สุดคือ เมื่อครูผู้เป็นแบบอย่างสำคัญขาดสภาพแวดล้อมการทำงานที่ส่งเสริมด้านจริยธรรม ย่อมเป็นการยากที่จะคาดหวังให้ครูสามารถถ่ายทอดและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่นักเรียนได้อย่างเต็มศักยภาพ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเพื่อค้นหาและพัฒนากระบวนการที่เป็นรูปธรรมสำหรับสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา สังกัดสำนักงาน

เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2 จึงเป็นความจำเป็นเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการวิจัยเพื่อหาคำตอบและแนวทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ

เพื่อตอบสนองต่อสภาพปัญหาดังกล่าว การพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการหลักการและแนวคิดเชิงวิชาการจากหลากหลายสาขาเข้ามาประยุกต์ใช้ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญคือ ทฤษฎีวัฒนธรรมองค์กรของ Schein (2010) ซึ่งอธิบายว่าวัฒนธรรมองค์กรประกอบด้วย 3 ระดับ ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์และพฤติกรรมที่สังเกตได้ (Artifacts) ค่านิยมที่ยึดถือ (Espoused Values) และสมมติฐานพื้นฐานที่ซ่อนอยู่ (Basic Underlying Assumptions) การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมองค์กรให้สำเร็จจึงต้องกระทำทั้งสามระดับนี้ไปพร้อมกัน โดยเริ่มจากการกำหนดค่านิยมด้านจริยธรรมที่ชัดเจน (เช่น ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความเมตตา) สื่อสารให้บุคลากรทุกคนรับรู้และยอมรับ จากนั้นจึงออกแบบโครงสร้าง กิจกรรม และสัญลักษณ์ต่างๆ (Artifacts) เพื่อสนับสนุนให้ค่านิยมเหล่านั้นปรากฏเป็นพฤติกรรมที่จับต้องได้ และทำอย่างสม่ำเสมอจนกลายเป็นสมมติฐานพื้นฐานในการคิดและตัดสินใจของบุคลากรในที่สุด นอกจากนี้ แนวคิดเรื่อง “ภาวะผู้นำทางจริยธรรม” (Ethical Leadership) ยังเป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบสำคัญ ผู้นำสถานศึกษาต้องแสดงตนเป็นต้นแบบทางจริยธรรม (Role Model) และใช้อิทธิพลในการบริหารจัดการเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมที่พึงประสงค์และกำกับดูแลพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมอย่างจริงจัง (Brown & Treviño, 2006) ในเชิงปฏิบัติการ การพัฒนากระบวนการดังกล่าวสามารถประยุกต์ใช้แนวทางการวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R&D) ซึ่งเป็นกระบวนการศึกษาอย่างเป็นระบบเพื่อสร้างนวัตกรรมหรือรูปแบบการทำงานใหม่ๆ ที่มีประสิทธิภาพและตอบโจทย์ความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย (Gall, Gall, & Borg, 2007) โดยกระบวนการวิจัยและพัฒนาจะเริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานและความต้องการจำเป็น (Needs Assessment) ของครูและผู้บริหารในพื้นที่ เพื่อให้ได้ข้อมูลจริงสำหรับนำมาออกแบบ "ร่างกระบวนการ" จากนั้นจึงนำร่างกระบวนการไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสม (Content Validity) ก่อนที่จะนำไปทดลองใช้ (Implementation) ในสถานการณ์จริงกับกลุ่มตัวอย่าง และท้ายที่สุดคือการประเมินผล (Evaluation) เพื่อสรุปประสิทธิผลของกระบวนการและปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น การใช้ระเบียบวิธีวิจัยลักษณะนี้จะทำให้กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่พัฒนาขึ้นไม่ได้เป็นเพียงทฤษฎีบนหิ้ง แต่เป็นแนวปฏิบัติที่ผ่านการทดลองและพิสูจน์แล้วว่าสามารถนำไปใช้ได้จริงในบริบทของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2 ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาการขาดแนวทางที่เป็นรูปธรรมและเพิ่มโอกาสความสำเร็จในการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมให้เกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน

จากประสบการณ์อันยาวนานในแวดวงการศึกษา ผู้วิจัยได้ประจักษ์ถึงความสำคัญอย่างยิ่งยวดของวัฒนธรรมองค์กรในฐานะปัจจัยพื้นฐานที่ขับเคลื่อนคุณภาพและความสำเร็จของสถานศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Schein (2010) และ Deal & Kennedy (1982) ที่ต่างชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมองค์กรที่แข็งแกร่งเป็นเสมือนกาวใจที่เชื่อมโยงและนำพาองค์กรไปสู่เป้าหมาย ผู้วิจัยตระหนักดีถึงช่องว่างระหว่าง "สิ่งที่ควรจะเป็น" กับ "สิ่งที่เป็นอยู่" โดยเฉพาะในมิติทางจริยธรรม โดยพบว่าแม้ครูส่วนใหญ่จะมีจิตวิญญาณและความปรารถนาดีต่อศิษย์ แต่กลับต้องเผชิญกับสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยและขาดการสนับสนุน ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการสร้างเสริมวัฒนธรรมที่ดีงาม แนวคิดนี้ได้รับการยืนยันจาก Fullan (2001) ที่เน้นย้ำความสำคัญของการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมเพื่อขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา และ Bryk & Schneider (2002) ที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างความไว้วางใจและจริยธรรมกับความสำเร็จของสถานศึกษา แรงผลักดันนี้ทำให้ผู้วิจัยมุ่งมั่นที่จะศึกษาและหาแนวทางแก้ไขอย่างจริงจัง ด้วยความเชื่อมั่นว่าหากสถานศึกษาสามารถสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมได้ จะส่งผลดีต่อบรรยากาศการทำงานของครู และ

สร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่ปลอดภัยและเปี่ยมด้วยคุณค่าสำหรับนักเรียน ผู้วิจัยจึงคาดหวังว่าผลการศึกษาในครั้งนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างรอบด้าน ทั้งในเชิงวิชาการที่จะได้องค์ความรู้และต้นแบบกระบวนการใหม่ ๆ ในเชิงปฏิบัติที่จะได้นวัตกรรมกระบวนการพร้อมคู่มือที่ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำไปปรับใช้ได้จริง และสำคัญที่สุดคือการยกระดับมาตรฐานจริยธรรมของบุคลากรทางการศึกษา สร้างความเชื่อมั่นให้แก่สังคม และหล่อหลอมเยาวชนของชาติให้เติบโตเป็นทั้งคนเก่งและคนดีอย่างสมบูรณ์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความต้องการจำเป็นกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2
2. เพื่อพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2
3. เพื่อทดลองใช้กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2
4. เพื่อประเมินกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Research Method) ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ซึ่งผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาจากผู้เชี่ยวชาญ (IOC) และมีการทดสอบความเชื่อมั่นด้วย Cronbach’s Alpha (Cronbach, 1951) ที่มีค่าสูงถึง 0.895 รวมถึงได้ระบุวิธีการเก็บข้อมูลเบื้องต้นจากกลุ่มตัวอย่างครูประถมศึกษาจำนวน 320 คน ผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์และการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน พร้อมเกณฑ์การแปลผลและการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2 โดยมีขั้นตอนดังนี้

1) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสาร ตำรา งานวิจัย และหลักฐานที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลทางวิชาการและหน่วยงานภาครัฐ เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และสภาพปัญหาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมองค์กรและจริยธรรมในสถานศึกษา ดังนี้

(1) หลักการ แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมองค์กร ภาวะผู้นำทางจริยธรรม และการบริหารสถานศึกษา เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

(2) นโยบายและแผนระดับชาติที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและจริยธรรมครู เช่น แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และจรรยาบรรณวิชาชีพครู

(3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรในสถานศึกษา ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อเปรียบเทียบแนวทางและผลลัพธ์

(4) รายงานผลการดำเนินงานและข้อมูลสภาพปัญหาของสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2 เพื่อทำความเข้าใจบริบทเชิงพื้นที่

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ และความต้องการจำเป็นในการพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม ทั้งในระดับนโยบาย ผู้บริหาร และครูผู้ปฏิบัติงาน ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(1) ทำการศึกษาและคัดเลือกสถานศึกษาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของเรื่อง คือ เป็นองค์กรที่มีบทบาทและความสัมพันธ์เกี่ยวกับนโยบายการจัดการศึกษาและเป็นผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสร้างวัฒนธรรมองค์กรในสถานศึกษา

(2) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บริหารสถานศึกษา และการประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับครูผู้สอน เพื่อสำรวจสภาพปัญหา ความต้องการ และความคิดเห็นต่อการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม

(3) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ และแนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย เพื่อนำข้อมูลมาสร้าง "ร่างกระบวนการ"

(4) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ และกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับเขตพื้นที่การศึกษาได้รับทราบ

(5) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ และนำไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมาย

(6) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติการเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์

3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) การวิจัยเป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) คือ ผู้บริหารสถานศึกษา ศึกษานิเทศก์ และครูผู้มีประสบการณ์ โดยเป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการบริหารการศึกษาและการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา ได้จากการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) รวมทั้งหมด 15 คน โดยใช้การเลือกจากกลุ่มเป้าหมายที่ มีคุณสมบัติดังนี้

(1) เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย การนิเทศติดตาม หรือการปฏิบัติงานด้านการจัดการศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2

(2) มีประสบการณ์ในการทำงานด้านการบริหารสถานศึกษา การจัดการเรียนการสอนอย่างน้อย 5 ปี

(3) มีการศึกษาและทำงานวิจัยด้านการพัฒนาคุณภาพการศึกษา หรือการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม อย่างต่อเนื่อง

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาวิเคราะห์และการมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษา โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

(1) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้บริหารสถานศึกษาและศึกษานิเทศก์ โดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างที่พัฒนาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาแนวคิด หลักการ ความเป็นมา กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม และแนวทางการจัดการในบริบทจริง

(2) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) เพื่อทราบถึงทิศทางและการพัฒนาแนวคิดกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม ร่วมกับกลุ่มครูผู้สอน เพื่อระดมสมองและรวบรวมความคิดเห็นจากผู้ปฏิบัติงาน

(3) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติหน้าที่ในการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมร่วมกัน ผ่านแบบสังเกตพฤติกรรมและแบบประเมินความพึงพอใจหลังการทดลองใช้กระบวนการ

ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การศึกษาเชิงเอกสารและการศึกษาภาคสนามเป็นหลัก ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แนวทางในการสัมภาษณ์ แบบสอบถาม และแบบสังเกต ซึ่งผู้วิจัยพัฒนาขึ้นด้วยตนเอง ตามกรอบที่ได้รับจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีขั้นตอนของการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ดังต่อไปนี้

- ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้แนวทางในการกำหนดกรอบการสร้างเครื่องมือ
- กำหนดกรอบในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในภาคสนามโดยยึดกรอบของการสร้างแนวทางการสัมภาษณ์และแบบสอบถาม ตามคำถามวิจัยที่ต้องการค้นหาคำตอบ
- นำแนวคำถามและร่างเครื่องมือที่สร้างขึ้นไปปรึกษาที่ปรึกษาโครงการวิจัยและผู้เชี่ยวชาญ 3-5 ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ทั้งด้านความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และตัวแปร ความครอบคลุมของข้อคำถาม ตลอดจนความเหมาะสมของถ้อยคำภาษาและรูปแบบการวัดผล จากนั้นจึงปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือตามข้อเสนอแนะก่อนนำไปทดลองใช้ (Try-out) กับกลุ่มเป้าหมายที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจริงแต่ไม่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มตัวอย่าง เพื่อประเมินความเชื่อมั่น (Reliability) และตรวจหาข้อบกพร่องด้านภาษา ผลการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือพบว่า ข้อคำถามผ่านเกณฑ์ความตรงเชิงเนื้อหา โดยมีค่าดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถาม (IOC) อยู่ในช่วง 0.50–1.00 และเมื่อทดสอบความเชื่อมั่นทั้งฉบับด้วยค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha) ได้ค่าเท่ากับ 0.895 ซึ่งอยู่ในระดับสูง แสดงว่าเครื่องมือมีความเชื่อมั่นเพียงพอและสามารถนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริงได้ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ปรับแก้ถ้อยคำบางข้อให้ชัดเจนและเหมาะสมยิ่งขึ้นตามข้อสังเกตจากการทดลองใช้ก่อนนำไปใช้ในการเก็บข้อมูลภาคสนามต่อไป
- ดำเนินการปรับประเด็นของแนวคำถามในการสัมภาษณ์และข้อคำถามในแบบสอบถามที่คลุมเครือภายหลังจากการนำไปทดลองใช้ให้มีความสมบูรณ์ก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

(1) การลงพื้นที่ในสถานศึกษาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง เพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ (แบบสอบถามความต้องการจำเป็น) และข้อมูลเชิงคุณภาพ

(2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์ผู้บริหารและครู และเข้าร่วมกิจกรรมกับสถานศึกษาที่เป็นกรณีศึกษาเพื่อเห็นแนวทางการสร้างและการขับเคลื่อนวัฒนธรรมองค์กร

(3) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา ศึกษานิเทศก์ และผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กร

(4) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการสร้างและการใช้องค์ประกอบของกระบวนการที่พัฒนาขึ้น และเพื่อให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิด รูปแบบกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม เป็นต้น

6) การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามประเภทของข้อมูลและระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้

ข้อมูลเชิงปริมาณ จากแบบสอบถามความต้องการจำเป็น จะถูกนำมาวิเคราะห์โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อศึกษาระดับสภาพปัจจุบันและสภาพที่พึงประสงค์

ข้อมูลเชิงคุณภาพ จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการประชุมกลุ่มย่อย จะถูกนำมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยการถอดเทป จัดหมวดหมู่ข้อมูล ตีความ และสังเคราะห์เพื่อสรุปเป็นประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย

7) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ ประกอบตาราง กราฟ และภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน เพื่อให้เห็นภาพรวมของรูปแบบและกระบวนการที่พัฒนาขึ้น เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาความต้องการจำเป็นกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2

องค์ประกอบ	สภาพปัจจุบัน ($\bar{X}$)	สภาพที่พึงประสงค์ ($\bar{X}$)	PNI	ลำดับความสำคัญ
1. ภาวะผู้นำทางจริยธรรมของผู้บริหาร	3.20	4.80	0.500	1
2. การมีส่วนร่วมของบุคลากรในการกำหนดค่านิยมร่วม	3.10	4.70	0.516	2
3. กระบวนการส่งเสริมและยกย่องเชิดชูครูผู้เป็นแบบอย่างด้านจริยธรรม	3.00	4.60	0.533	3
4. การสื่อสารทิศทางด้านจริยธรรมจากผู้บริหาร	3.25	4.50	0.385	4
5. การจัดกิจกรรมส่งเสริมจริยธรรมในสถานศึกษา	3.30	4.40	0.333	5
ค่าเฉลี่ยรวม	**3.17**	**4.60**	**0.451**	**-**

ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัจจุบันของการมีวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ = 3.17) ในขณะที่ค่าเฉลี่ยรวมของสภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X}$ = 4.60) สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา เมื่อนำมาวิเคราะห์หาค่าดัชนีความต้องการจำเป็น (Priority Needs Index) พบว่าองค์ประกอบที่

มีความต้องการจำเป็นในการพัฒนาเร่งด่วนที่สุด 3 ลำดับแรก ได้แก่ 1) ภาวะผู้นำทางจริยธรรมของผู้บริหาร (PNI = 0.500) 2) การมีส่วนร่วมของบุคลากรในการกำหนดค่านิยมร่วม (PNI = 0.516) และ 3) กระบวนการส่งเสริมและยกย่องเชิดชูครูผู้เป็นแบบอย่างด้านจริยธรรม (PNI = 0.533)นอกจากนี้ ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดประชุมกลุ่มย่อยยังสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาหลักที่ทำให้วัฒนธรรมองค์กรด้านจริยธรรมไม่เข้มแข็งเกิดจากการขาดกระบวนการที่เป็นระบบและต่อเนื่อง ขาดการสื่อสารทิศทางที่ชัดเจนจากผู้บริหาร และภาระงานอื่นที่มากเกินไปจนทำให้การให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรมถูกลดทอนลง ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนากระบวนการที่เป็นรูปธรรมเพื่อตอบสนองต่อความต้องการดังกล่าว

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2

ผลการวิจัยพบว่า ผู้วิจัยสามารถพัฒนานวัตกรรม “กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา” ที่มีความเหมาะสมและเป็นระบบ โดยมีองค์ประกอบหลัก 5 ขั้นตอน หรือเรียกว่า "ETHIC Model" ดังนี้

E - Envisioning (การสร้างวิสัยทัศน์และค่านิยมร่วม) ขั้นตอนที่ผู้บริหารและครูร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์และค่านิยมทางจริยธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของสถานศึกษา

T - Transforming Leadership (การปรับเปลี่ยนภาวะผู้นำ) ขั้นตอนที่มุ่งพัฒนาผู้บริหารให้แสดงภาวะผู้นำทางจริยธรรม เป็นแบบอย่าง และสื่อสารนโยบายอย่างชัดเจน

H - Harmonious Participation (การสร้างการมีส่วนร่วมอย่างกลมกลืน) ขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมและโครงสร้างที่ส่งเสริมให้ครูทุกคนมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมองค์กร

I - Integration and Reinforcement (การบูรณาการและเสริมแรง) ขั้นตอนการนำค่านิยมทางจริยธรรมไปบูรณาการกับการทำงาน การจัดการเรียนการสอน และสร้างระบบการให้รางวัลและยกย่องเชิดชูเกียรติอย่างเป็นรูปธรรม

C - Continuous Evaluation and Reflection (การประเมินและสะท้อนผลอย่างต่อเนื่อง) ขั้นตอนการติดตาม ประเมินผล และเปิดโอกาสให้บุคลากรได้ร่วมกันสะท้อนคิดเพื่อการพัฒนาและปรับปรุงอย่างสม่ำเสมอ

การพัฒนา ETHIC Model ได้รับข้อมูลจากการศึกษาเชิงเอกสารและการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 ท่าน ซึ่งประกอบด้วยผู้บริหารสถานศึกษา ครู และนักวิชาการด้านการศึกษาและจริยธรรม ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ถูกวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม เช่น การกำหนดวิสัยทัศน์ การพัฒนาภาวะผู้นำ และการบูรณาการค่านิยมทางจริยธรรม

วัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อทดลองใช้กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2

ผลการวิจัยพบว่า ภายหลังการนำกระบวนการ "ETHIC Model" ไปทดลองใช้ในสถานศึกษาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ผลปรากฏว่าวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมของสถานศึกษามีค่าเฉลี่ยสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเมื่อเปรียบเทียบกับก่อนการทดลอง โดยผลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมที่ชัดเจน กล่าวคือ ผู้บริหารมีการสื่อสารและแสดงบทบาทผู้นำทางจริยธรรมมากขึ้น ครูมีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมกิจกรรม มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนในเชิงบวกเกี่ยวกับประเด็นทางจริยธรรม และเกิดบรรยากาศของความร่วมมือร่วมใจในการทำงานมากขึ้น นอกจากนี้ ครู

ผู้เข้าร่วมการทดลองยังแสดงความคิดเห็นว่ากระบวนการดังกล่าวช่วยทำให้ทิศทางของโรงเรียนชัดเจนขึ้น และรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมและได้รับการยอมรับ ซึ่งส่งผลให้เกิดขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่เพิ่มขึ้น

ผลการวิจัยพบว่า ETHIC Model ได้ผ่านการตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้จากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ซึ่งมีความเห็นสอดคล้องกันว่ากระบวนการดังกล่าวมีความครอบคลุม ถูกต้องตามหลักวิชาการ และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในบริบทของสถานศึกษา โดยมีค่าเฉลี่ยการประเมินความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X}$ = 4.85, S.D. = 0.12) สะท้อนให้เห็นถึงความน่าเชื่อถือและความเป็นไปได้ในการนำโมเดลนี้ไปใช้ในการพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ดำเนินการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อสนับสนุนการพัฒนา ETHIC Model โดยใช้แบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า (Likert Scale) 5 ระดับในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างครูโรงเรียนประถมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2 จำนวน 320 คน การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือพบว่ามีค่าความเชื่อมั่น (Cronbach's Alpha) เท่ากับ 0.895 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเครื่องมือมีความเชื่อมั่นเพียงพอในการนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณยังได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการจำเป็นในการพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม โดยมีค่าดัชนีความต้องการจำเป็น (Priority Needs Index: PNI) สูงสุดในด้านภาวะผู้นำทางจริยธรรมของผู้บริหาร ซึ่งเป็นข้อมูลที่สำคัญในการพัฒนากระบวนการในอนาคต

วัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อประเมินกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ของครูโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2

ผลการวิจัยพบว่า ผลการประเมินกระบวนการ "ETHIC Model" โดยครูและผู้บริหารที่เข้าร่วมการทดลองใช้ พบว่ากระบวนการที่พัฒนาขึ้นโดยรวมมีความเหมาะสม ความเป็นประโยชน์ ความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติ และความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุดทุกด้าน โดยผู้ประเมินให้ความเห็นว่ากระบวนการมีขั้นตอนที่ชัดเจน เข้าใจง่าย สามารถปรับใช้ได้ตามบริบทของแต่ละโรงเรียน เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการสร้างบรรยากาศการทำงานเชิงบวก และช่วยส่งเสริมให้ครูปฏิบัติตนตามจรรยาบรรณวิชาชีพได้ดียิ่งขึ้น ผลการประเมินนี้ยืนยันว่า "กระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรม (ETHIC Model)" ที่พัฒนาขึ้น มีประสิทธิผลและมีคุณภาพ สามารถเป็นแนวทางสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรในสถานศึกษาให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า สภาพปัจจุบันของวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ในขณะที่สภาพที่พึงประสงค์อยู่ในระดับมากที่สุด ทำให้เกิดช่องว่างความต้องการจำเป็นในระดับสูง โดยเฉพาะในประเด็นภาวะผู้นำทางจริยธรรมของผู้บริหาร การมีส่วนร่วมของบุคลากร และกระบวนการส่งเสริมยกย่องครูดี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ที่ผ่านมาสถานศึกษาอาจยังขาดกระบวนการที่เป็นรูปธรรมและเป็นระบบในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมองค์กรด้านจริยธรรมอย่างจริงจัง การดำเนินการมักเป็นไปในลักษณะโครงการหรือกิจกรรมเฉพาะกิจที่ขาดความต่อเนื่อง ประกอบกับผู้บริหารและครูมีภาระงานด้านอื่นจำนวนมาก ทำให้การให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรมซึ่งเป็นนามธรรมถูกลดทอนลงไป การขาดทิศทางและนโยบายที่ชัดเจนจากผู้บริหารทำให้ครูต่างคนต่างปฏิบัติไปตามความเข้าใจของตนเอง ขาดพลังในการสร้างบรรทัดฐานร่วมกันขององค์กร สอดคล้องกับ แนวคิดของ Fullan (2007) ที่ชี้ว่าอุปสรรคสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในสถานศึกษาคือการขาดกระบวนการที่เป็นระบบและขาดการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ Brown & Treviño (2006) ที่เน้นย้ำถึงความสำคัญของภาวะ

ผู้นำทางจริยธรรม (Ethical Leadership) ว่าเป็นปัจจัยที่ส่งผลโดยตรงต่อพฤติกรรมทางจริยธรรมของพนักงานในองค์กร ดังนั้น การที่ผลวิจัยชี้ว่าภาวะผู้นำเป็นความต้องการจำเป็นสูงสุด จึงเป็นการยืนยันความสำคัญของบทบาทผู้บริหารในการเป็นต้นแบบและเป็นผู้ขับเคลื่อนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรนั่นเอง

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า สามารถพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา หรือ "ETHIC Model" ที่ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน และได้รับการยืนยันจากผู้ทรงคุณวุฒิว่ามีความเหมาะสมในระดับมากที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ กระบวนการดังกล่าวถูกออกแบบขึ้นบนพื้นฐานของการสังเคราะห์แนวคิดทฤษฎีที่สำคัญและข้อมูลความต้องการจำเป็นที่ได้จากกลุ่มเป้าหมายโดยตรง ทำให้กระบวนการที่ได้มีความครอบคลุมทุกมิติที่จำเป็นต่อการสร้างวัฒนธรรมองค์กร ตั้งแต่การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (Envisioning) การพัฒนาภาวะผู้นำ (Transforming Leadership) การส่งเสริมการมีส่วนร่วม (Harmonious Participation) การบูรณาการและให้การเสริมแรง (Integration and Reinforcement) และการประเมินผลเพื่อพัฒนาต่อเนื่อง (Continuous Evaluation and Reflection) ซึ่งเป็นการออกแบบที่ตอบโจทย์ปัญหาที่พบในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 อย่างตรงจุด สอดคล้องกับ ทฤษฎีวัฒนธรรมองค์กรของ Schein (2010) ที่อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมต้องกระทำในทุกระดับตั้งแต่ค่านิยมที่ยึดถือ (Espoused Values) ไปจนถึงพฤติกรรมที่สังเกตได้ (Artifacts) ซึ่งกระบวนการ ETHIC Model ได้นำหลักการนี้มาออกแบบเป็นขั้นตอนที่ปฏิบัติได้จริง นอกจากนี้ การพัฒนากระบวนการดังกล่าวยังเป็นไปตามหลักการวิจัยและพัฒนา (R&D) ของ Gall, Gall, และ Borg (2007) ที่เน้นการสร้างนวัตกรรมอย่างเป็นระบบโดยเริ่มจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน การออกแบบ การทดลองใช้ และการประเมินผล ทำให้กระบวนการที่ได้มีคุณภาพและน่าเชื่อถือ

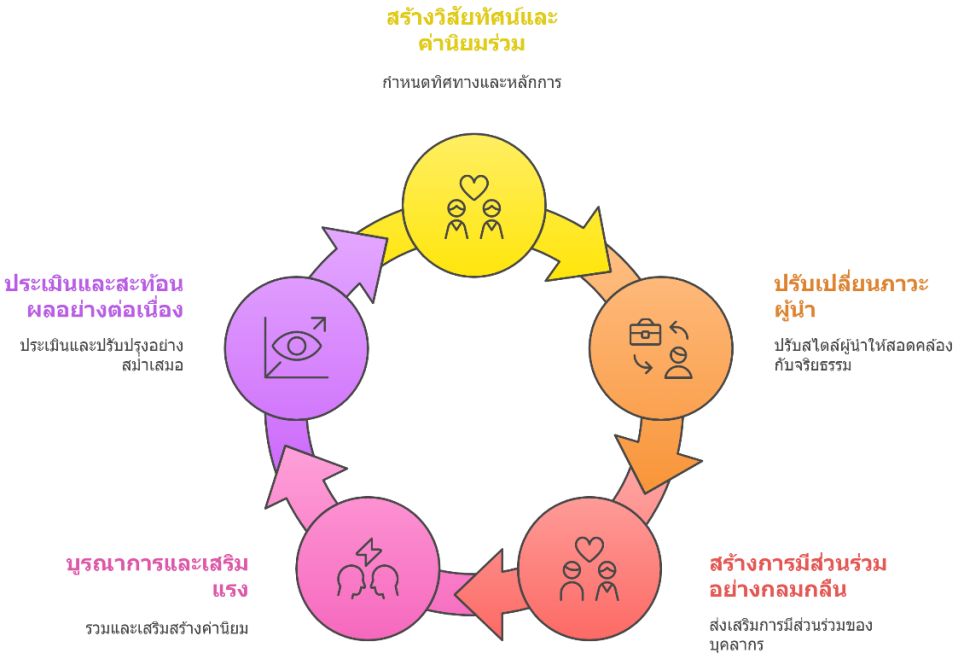
ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า ภายหลังการทดลองใช้กระบวนการ "ETHIC Model" วัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษากลุ่มตัวอย่างสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ และครูผู้เข้าร่วมมีความพึงพอใจและเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในองค์กร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ กระบวนการ "ETHIC Model" ไม่ได้เป็นเพียงนโยบายที่สั่งการจากบนลงล่าง แต่เป็นกระบวนการที่เน้นการมีส่วนร่วมของบุคลากรในทุกขั้นตอน ทำให้ครูรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความผูกพันกับค่านิยมร่วมที่สร้างขึ้น ขั้นตอนที่ชัดเจนทำให้ผู้บริหารและครูมีแนวทางในการปฏิบัติที่ตรงกัน ลดความสับสนและเพิ่มพลังในการขับเคลื่อนไปในทิศทางเดียวกัน การมีขั้นตอนของการเสริมแรงและการยกย่องเชิดชูเกียรติ (Integration and Reinforcement) เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจที่สำคัญ ทำให้ครูที่ปฏิบัติดีรู้สึกได้รับการยอมรับและเป็นแรงจูงใจให้รักษาพฤติกรรมที่ดีนั้นไว้ สอดคล้องกับ แนวคิดของ Starratt (2004) ที่มองว่าสถานศึกษาเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางจริยธรรม (Ethical Learning Community) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกคนมีปฏิสัมพันธ์และร่วมกันสร้างความหมายทางจริยธรรมให้แก่องค์กร การที่ครูได้มีส่วนร่วมจึงเป็นการสร้างชุมชนดังกล่าวให้เกิดขึ้นจริง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ที่ระบุว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลมาจากการได้เห็นตัวแบบ (Modeling) และการได้รับการเสริมแรง (Reinforcement) ซึ่งกระบวนการที่พัฒนาขึ้นได้ผนวกหลักการทั้งสองนี้ไว้อย่างครบถ้วน

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4 พบว่า ผลการประเมินประสิทธิผลของกระบวนการ "ETHIC Model" ในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งในด้านความเป็นประโยชน์ ความเป็นไปได้ และความพึงพอใจ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ กระบวนการที่พัฒนาขึ้นสามารถตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของสถานศึกษาได้ (Authentic Needs) ซึ่งถูกค้นพบในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 กระบวนการไม่ได้มีความซับซ้อนจนเกินไป แต่เป็นขั้นตอนที่สมเหตุสมผลและสามารถนำไปปรับใช้ได้จริงในบริบทของโรงเรียนที่มีข้อจำกัดด้านเวลาและทรัพยากร การที่กระบวนการนี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกที่สังเกตได้จริงทั้งต่อบรรยากาศในองค์กร

และขวัญกำลังใจของครู ทำให้ผู้ใช้งานเกิดความรู้สึกพึงพอใจและยอมรับในคุณค่าของกระบวนการดังกล่าว สอดคล้องกับ หลักการประเมินโครงการที่เน้นการประเมินความสำเร็จโดยพิจารณาจากผลลัพธ์ (Outcome-based Evaluation) ที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายโดยตรง การที่ครูและผู้บริหารซึ่งเป็นผู้ใช้กระบวนการโดยตรงสะท้อนผลการประเมินในระดับสูง ย่อมเป็นเครื่องยืนยันที่ชัดเจนถึงประสิทธิผลของนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้น ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการวิจัยและพัฒนาที่มุ่งสร้างเครื่องมือที่ใช้งานได้จริงและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่วงการวิชาชีพ ดังที่ Gall, Gall, และ Borg (2007) ได้กล่าวถึงเป้าหมายสูงสุดของการวิจัยและพัฒนาว่าคือการสร้างผลิตภัณฑ์ทางการศึกษาที่ผ่านการทดสอบภาคสนามและพร้อมสำหรับการนำไปเผยแพร่ใช้งานในวงกว้าง

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิจัยได้พัฒนา "ETHIC Model" ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนหมุนเวียนต่อเนื่อง ดังแสดงในแผนภาพองค์ประกอบ 5 ขั้นตอน E - Envisioning (สร้างวิสัยทัศน์และค่านิยมร่วม) ประกอบด้วย ผู้บริหารและครูร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์และค่านิยมทางจริยธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของสถานศึกษา T - Transforming Leadership (ปรับเปลี่ยนภาวะผู้นำ) พัฒนาผู้บริหารให้แสดงภาวะผู้นำทางจริยธรรม เป็นแบบอย่าง และสื่อสารนโยบายอย่างชัดเจน H - Harmonious Participation (สร้างการมีส่วนร่วมอย่างกลมกลืน) ออกแบบกิจกรรมและโครงสร้างที่ส่งเสริมให้ครูทุกคนมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมองค์กร I - Integration and Reinforcement (บูรณาการและเสริมแรง) นำค่านิยมทางจริยธรรมไปบูรณาการกับการทำงาน การจัดการเรียนการสอน และสร้างระบบการให้รางวัลและยกย่องเชิดชูเกียรติ และ C - Continuous Evaluation and Reflection (ประเมินและสะท้อนผลอย่างต่อเนื่อง) ติดตาม ประเมินผล และเปิดโอกาสให้บุคลากรร่วมสะท้อนคิดเพื่อการพัฒนาและปรับปรุงอย่างสม่ำเสมอ ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

จากการวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาของครูโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ปทุมธานี เขต 2” สามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า ครูมีความต้องการจำเป็นในการพัฒนากระบวนการดังกล่าวในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.55) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการนำไปสู่การลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งสะท้อนถึงความต้องการแนวทางที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม เพื่อตอบสนองต่อความต้องการนี้ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์และพัฒนานวัตกรรมขึ้นเรียกว่า "กระบวนการ P-ADIE Model" ซึ่งเป็นกระบวนการ 5 ขั้นตอนที่ประกอบด้วย การวิเคราะห์, การวางแผน, การลงมือปฏิบัติ, การประเมินผล และการปรับปรุงแก้ไข โดยกระบวนการดังกล่าวได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิและยืนยันว่ามีความเหมาะสมในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.85) เมื่อนำกระบวนการ P-ADIE Model ไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ผลปรากฏว่ากระบวนการดังกล่าวมีประสิทธิผลจริง โดยสามารถยกระดับการรับรู้และพฤติกรรมการปฏิบัติตนที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมของครูได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งคะแนนเฉลี่ยหลังการทดลองเพิ่มขึ้นจาก 3.45 เป็น 4.58 และท้ายที่สุด ผลการประเมินจากครูผู้เข้าร่วมการทดลองได้สะท้อนว่า กระบวนการ P-ADIE Model มีความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติจริงในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.76) โดยต่างเห็นว่าเป็นกระบวนการที่มีความชัดเจน เป็นระบบ สามารถส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบุคลากร และเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าสำหรับสถานศึกษาในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า ครูในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาปทุมธานี เขต 2 มีความต้องการจำเป็นต่อกระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษาโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด โดยเฉพาะในด้านการลงมือปฏิบัติ ภาวะผู้นำ และการมีส่วนร่วม ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้

1) ควรส่งเสริมและกำหนดให้การสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมเป็นตัวชี้วัดหนึ่งในการประเมินคุณภาพภายในของสถานศึกษา เพื่อให้ผู้บริหารตระหนักและให้ความสำคัญอย่างจริงจัง

2) ควรจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรเพื่อสนับสนุนการจัดอบรมพัฒนาผู้บริหารสถานศึกษาในด้านภาวะผู้นำทางจริยธรรม โดยเฉพาะ เพื่อให้ผู้บริหารมีศักยภาพในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสถานศึกษาของตน

3) ควรดำเนินการสำรวจสภาพวัฒนธรรมองค์กรและความต้องการของบุคลากรภายในสถานศึกษาของตนเองอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ทราบถึงปัญหาและสามารถวางแผนพัฒนาได้อย่างตรงจุด

2. ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า สามารถพัฒนากระบวนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมในสถานศึกษา ที่มีชื่อว่า "กระบวนการ P-ADIE Model" (หรือ ETHIC Model) ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอนที่มีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในการปฏิบัติจริง ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้

1) ควรนำ "กระบวนการ P-ADIE Model" ที่พัฒนาขึ้นนี้ไปเผยแพร่และขยายผลสู่สถานศึกษาอื่นๆ ในสังกัด โดยอาจจัดทำเป็นคู่มือประกอบการใช้งาน หรือจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้สถานศึกษาได้นำไปปรับใช้ตามบริบทของตน

2) ควรศึกษาและทำความเข้าใจในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ P-ADIE Model และนำไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการวางแผนพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรของโรงเรียนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การดำเนินงานมีทิศทางที่ชัดเจนและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

3. ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า การนำกระบวนการ P-ADIE Model ไปทดลองใช้ส่งผลให้วัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมของครูในกลุ่มตัวอย่างสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งเป็นการยืนยันประสิทธิผลของกระบวนการ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้

1) ควรนำกระบวนการ P-ADIE Model ไปใช้อย่างครบถ้วนทุกขั้นตอนและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ และการปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้วัฒนธรรมองค์กรที่สร้างขึ้นมีความยั่งยืนและฝังรากลึกในวิถีปฏิบัติของโรงเรียน

2) ควรสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและปลอดภัยเพื่อให้ครูทุกคนกล้าที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการสะท้อนผลและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาตามกระบวนการที่กำหนดไว้

4. ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4 พบว่า ครูผู้เข้าร่วมการทดลองมีความพึงพอใจและเห็นว่ากระบวนการ P-ADIE Model มีความเหมาะสม เป็นประโยชน์ และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในระดับมากที่สุด ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรดำเนินการ ดังนี้

1) ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อติดตามผลการใช้กระบวนการ P-ADIE Model ในระยะยาว เพื่อประเมินความคงทนและความยั่งยืนของวัฒนธรรมองค์กรที่สร้างขึ้น

2) ควรมีการวิจัยและพัฒนากระบวนการดังกล่าวเพื่อนำไปปรับใช้กับสถานศึกษาในบริบทอื่นๆ เช่น โรงเรียนขนาดเล็ก โรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล หรือสถานศึกษาในระดับการศึกษาอื่น เพื่อขยายขอบเขตขององค์ความรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

3) ควรมีการวิจัยเชิงเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการนำกระบวนการ P-ADIE Model ไปใช้ในสถานศึกษาที่มีขนาดและบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการวิจัยเชิงติดตามผลในระยะยาว เพื่อศึกษาความคงทนและความยั่งยืนของวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมที่ถูกสร้างขึ้นโดยใช้กระบวนการที่พัฒนาขึ้นนี้ ซึ่งจะทำให้ทราบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นฝังรากลึกเป็นส่วนหนึ่งของวิถีปฏิบัติของสถานศึกษาอย่างแท้จริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงผลกระทบในระยะสั้น

2) ควรมีการขยายขอบเขตการวิจัยโดยนำกระบวนการที่พัฒนาขึ้นไปทดลองใช้ในบริบทของสถานศึกษาที่แตกต่างออกไป เช่น โรงเรียนขนาดเล็ก โรงเรียนในพื้นที่ห่างไกลและทุรกันดาร สถานศึกษาสังกัดเอกชน หรือสถานศึกษาในระดับการศึกษาอื่น (เช่น ระดับอาชีวศึกษา หรืออุดมศึกษา) เพื่อตรวจสอบและยืนยันความสามารถในการนำกระบวนการไปประยุกต์ใช้ในวงกว้าง และเพื่อพัฒนาเป็นรูปแบบที่ยืดหยุ่นสำหรับบริบทที่หลากหลาย

3) ควรมีการวิจัยเชิงลึกเพื่อศึกษาถึงผลกระทบของวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นจริยธรรมที่พัฒนาขึ้นว่าส่งผลต่อไปยังผลลัพธ์สุดท้ายของการศึกษา คือ "ผู้เรียน" หรือไม่ โดยอาจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมองค์กรของครู กับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หรือความสุขในการเรียนรู้ของนักเรียน เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงการพัฒนาบุคลากรครูไปสู่การพัฒนาคุณภาพผู้เรียนได้อย่างสมบูรณ์

บรรณานุกรม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545. (2545). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 119 ตอนที่ 123 ก, หน้า 1-23.

วิโรจน์ สารรัตนะ. (2556). *กระบวนทัศน์ใหม่ทางการบริหารการศึกษา: การเปลี่ยนแปลงเพื่ออนาคต*. กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธิ์.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2565). *รายงานสรุปผลการดำเนินงานประจำปี 2565*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579*. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.

Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, *17*(6), 595-616.

Bryk, A., & Schneider, B. (2002). *Trust in Schools: A Core Resource for Improvement*. New York: Russell Sage Foundation.

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297–334. https://doi.org/10.1007/BF02310555

Deal, T., & Kennedy, A. (1982). *Corporate cultures: The rites and rituals of organizational life.* MA: Addison-Wesley Reading.

Fullan, M. (2007). *The new meaning of educational change* (4th ed.). New York, NY: Teachers College Press.

Gall, M. D., Gall, J. P., & Borg, W. R. (2007*). Educational research: An introduction (8th ed.).* Boston, MA: Pearson.

Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Starratt, R. J. (2004). *Ethical leadership.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

พลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตยกับความเสมอภาคในสังคมไทย*

Citizenship in a Democratic System and Equality in Thai Society

[1]สมภพ ศิริสว่าง, [2]กรกาญจน์ ศิริสว่าง, [1]ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน
[1]Sompop Sirisawang, [2]Kornkarn Sirisawang, [1]Narongsak Niamsorn
[1]สาขาวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
คณะมนุษยศาสตรและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
[2]สาขาวิชาการจัดการปกครองและการพัฒนาที่ยั่งยืน
คณะมนุษยศาสตรและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
[1]Program in Interdisciplinarity of Sustainable Development,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Rambhai Barni Rajabhat University
[2]Political Science Governance and Sustainable Develoment
Faculty of Humanities and Social Sciences, Rambhai Barni Rajabhat University
Email: burapis@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้นำเสนอความคิดเกี่ยวกับ พลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย ความเสมอภาคในสังคมไทย รวมถึงอธิบายเบื้องต้นเกี่ยวกับความสำคัญของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยและบทบาทของพลเมืองในการส่งเสริมความเสมอภาคในสังคม และปัญหาหลักที่มีผลต่อความเสมอภาคในสังคมไทย โดยเน้นความไม่เสมอภาคทางการเมือง ซึ่งมีสาเหตุจากการรวมตัวของชนชั้นนำซึ่งอยู่ในรูปแบบขององค์กรอิสระและอื่นๆ โดยแทรกซึมในทุกองคาพยพของระบบการเมืองไทย จนส่งผลให้ประชาชนลดความเชื่อถือในสามอำนาจหลักคือ นิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ จนกระทั่งเครื่องมือสุดท้ายที่ลิดรอนความเสมอภาคอย่างสิ้นเชิงคือการรัฐประหาร การสร้างความเสมอภาคที่แท้จริงต้องเริ่มจาก การสร้างพลเมืองคุณภาพ (Active Citizen) ที่ตื่นตัวและรู้เท่าทันสิทธิหน้าที่ เพื่อคัดง้างกับอำนาจนิยมและการรัฐประหารที่สร้างความเหลื่อมล้ำผ่านระบบอภิสิทธิ์ชน ขณะเดียวกันชนชั้นนำต้องยุติการบิดเบือนกฎหมายเพื่อรักษาอำนาจและหันมาสร้างกลไกตรวจสอบที่โปร่งใส เพื่อมุ่งสู่ประชาธิปไตยที่มีความเท่าเทียมอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ; พลเมือง; ประชาธิปไตย; ความเสมอภาค

ABSTRACT

This academic article presents ideas regarding citizens in the democratic way in Thai society and equality in Thai society, as well as providing a preliminary explanation about the importance of citizens in a democracy and the role of citizens in promoting equality in society and the main problems affecting equality in Thai society. The focus is on political inequality, which is caused by the consolidation of elites in the form of independent organizations and others, infiltrating every organ of the Thai political system. This has resulted in the public decreasing their trust in the three main powers: the legislature, executive, and judiciary, until

* Received November 15, 2025; Revised January 5 2025; Accepted January 5, 2025

the final tool that completely deprives equality is the coup d'état. The creation of true equality must start from building quality citizens (Active Citizens) who are alert and aware of their rights and duties to counter authoritarianism and coups that create inequality through a system of elite privilege. Meanwhile, the elite must stop distorting the law to maintain power and turn to creating transparent oversight mechanisms to move toward a democracy with sustainable equality.

Keywords; Citizenship; Democracy; Equality

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาสังคมไทยได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมอย่างต่อเนื่อง บทบาทของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยมีความสำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือ ความเป็นพลเมือง (Citizenship) มีความสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตย ประชาธิปไตยจะประสบความสำเร็จได้ ไม่ใช่เพียงแต่มีรัฐธรรมนูญที่ดีเท่านั้น แต่ประชาชนจะต้องเป็น "พลเมือง" ตามระบอบประชาธิปไตยด้วย (วรากรณ์ สามโกเศศ, 2554) พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การมีสิทธิในการเลือกตั้งเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบทบาทในการมีส่วนร่วมทางการเมือง การมีสิทธิเสรีภาพ และความรับผิดชอบต่อสังคม ในขณะที่ความเสมอภาคเป็นหลักการสำคัญที่รับรองว่าทุกคนในสังคมจะได้รับโอกาสและสิทธิที่เท่าเทียมกัน ในบริบทของสังคมไทย การสร้างความเสมอภาคยังคงเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองเป็นปัจจัยที่ท้าทายการพัฒนาในระบอบประชาธิปไตย บทความนี้มุ่งเน้นที่จะสำรวจบทบาทของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยและความสำคัญของความเสมอภาคในสังคมไทย โดยพิจารณาถึงอุปสรรคและโอกาสในการส่งเสริมความเสมอภาคผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชน

พลเมืองกับประชาธิปไตยเป็นแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง โดยพลเมืองมีบทบาทสำคัญในการกำหนดและรักษาระบอบประชาธิปไตย และในทางกลับกันประชาธิปไตยก็เป็นระบบที่ส่งเสริมสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองเช่นกัน (ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ, 2564) ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจึงกลายเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม การบรรลุถึงประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้น ไม่ได้หมายความเพียงแค่กระบวนการการเลือกตั้งเท่านั้น แต่ยังต้องประกอบไปด้วยการสร้างความเสมอภาคในสังคม ซึ่งทุกคนได้รับสิทธิและโอกาสที่เท่าเทียมกัน

ดังนั้นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อำนาจสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนโดยประชาชนทำหน้าที่ปกครองตนเอง จึงเกิดรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนขึ้น โดยประชาชนหรือพลเมืองนั้นจะเลือกผู้แทนขึ้นทำหน้าที่แทนตนแล้วผู้แทนเหล่านี้จะมีหน้าที่ร่วมกันกำหนดนโยบายและวิธีปฏิบัติตามนโยบายซึ่งประชาชนนั้น ก็มุ่งหวังเพื่อให้การเลือกผู้แทนของตนยืนหยัดต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมของประชาชนเพื่อสิทธิความเสมอภาคด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความเสมอภาคทางการเมือง และ ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมอย่างต่อเนื่อง โดยมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาในลักษณะที่ซับซ้อนและมีความหลากหลาย

บทความนี้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของพลเมืองในระบบประชาธิปไตยกับความเสมอภาคในสังคมไทย โดยพิจารณาถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมความเสมอภาคทางการเมืองของพลเมืองในการสร้างสังคมที่เป็นธรรมและเท่าเทียม พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ยังคงมีอยู่

นิยามของคำว่า พลเมือง

คำว่า “พลเมือง” เป็นคำที่ใช้เรียกแทนผู้คนในประเทศ เช่นเดียวกับคำว่าพสกนิกร ราษฎร และประชาชน ที่ใช้เรียกแทนผู้คนในประเทศเช่นเดียวกันในแง่ที่หมายถึงผู้ที่อยู่ในดินแดนหนึ่ง ๆ อย่างไรก็ตาม คำว่าพลเมืองนั้น มีความหมายแตกต่างออกไปจากคำว่า พสกนิกร ราษฎร และประชาชน เนื่องจากเป็นคำที่มีความคาดหวังในเรื่องของทัศนคติและพฤติกรรมบางประการแฝงอยู่ด้วย แม้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 จะให้ความหมายของคำว่า พลเมือง ไว้ว่าหมายถึง ประชาชนราษฎร หรือชาวประเทศ แต่โดยรากศัพท์คำว่าพลเมืองประกอบขึ้นจากสองคำสมาสกัน คือ คำว่า “พล” รวมเข้ากับคำว่า “เมือง” ปัจจุบันคำว่าพลเมืองจึงรับรู้กันในความหมายของผู้ที่เป็นกำลังของบ้านเมือง อาจจะสรุปได้ว่าพลเมืองไม่ใช่เพียงคำที่ใช้เรียกคนที่อยู่เหนือดินแดนหนึ่ง ๆ หรือหมายถึงสมาชิกของประเทศใดประเทศหนึ่งซึ่งมีสิทธิและสิทธิพิเศษที่รัฐบาลของประเทศนั้นมอบให้เท่านั้น แต่เป็นคำที่มีแนวคิดและความคาดหวังแห่งพฤติกรรมบางประการแฝงอยู่ด้วย ทำให้คำว่า “พลเมือง” เป็นคำเรียกผู้คนที่อาศัยอยู่เหนือดินแดนที่มีมิติของการแสดงออกมากกว่าคำเรียกขานอื่น ๆ ในแง่ของการเป็นกำลังให้แก่บ้านเมืองอยู่ด้วย (จารุวรรณ แก้วมะโน, 2567)

ในส่วนของการให้นิยามความหมายของพลเมือง มีการนิยามความหมายหลากหลายและแตกต่างตามความเข้าใจและยุคสมัยของนักปราชญ์ตามยุคสมัยนั้นๆ และได้ให้ความหมายของคำว่าพลเมืองแตกต่างกันไปมากมาย ตามการมองธรรมชาติของมนุษย์ที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็น เพลโต, อริสโตเติล, จอห์น ล็อค, โทมัส ฮอบส์ เป็นต้น ถึงกระนั้นในทุกระบอบการปกครองก็ล้วนมีความต้องการพลเมืองที่มีความผูกพันกับรัฐและสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคมที่พร้อมจะร่วมแรงร่วมใจกันปกป้องผลประโยชน์ของรัฐไว้เพื่อผลประโยชน์สิทธิเสรีภาพที่บรรดาพลเมืองจะบรรลุได้ภายใต้รัฐนั่นเอง

ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น พลเมืองในระบอบนี้ย่อมต้องมีคุณลักษณะสำคัญที่เอื้อต่อการขับเคลื่อนประเทศสู่สันติสุขด้วยวิถีประชาธิปไตย อาทิ การมีอิสรภาพ การพึ่งพาตนเอง การตระหนักรู้และใช้สิทธิอย่างเหมาะสม การเคารพสิทธิของผู้อื่น การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การปฏิบัติตามกติกาของสังคม การหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรง ตลอดจนการมีจิตสาธารณะ ทั้งนี้ การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าและยั่งยืนย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ หนึ่งในนั้นคือระดับความเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งของประชาชนเอง ซึ่งได้มีการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองว่าพลเมืองที่พึงประสงค์ควรเป็นแบบใด ดังนี้

ความเป็นพลเมือง 3 ประเภท ตามนิยามของ Joel Westheimer และ Joseph Kahne (2004)

ไพลิน ภู่จีนาพันธุ์ (2563) ได้อ้างถึงแนวคิดของ Westheimer และ Kahne (2004) โดยได้เสนอกรอบแนวคิดในการจำแนกประเภทของพลเมือง (Kinds of Citizens) ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (1) พลเมืองที่มีความรับผิดชอบส่วนบุคคล (Personally Responsible Citizen) (2) พลเมืองที่มีส่วนร่วมในกระบวนการทางสังคมและการเมือง (Participatory Citizen) และ (3) พลเมืองที่มุ่งเน้นจิตสำนึกด้านความยุติธรรมทางสังคม (Justice-Oriented Citizen) เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน สามารถอธิบายลักษณะของพลเมืองในแต่ละประเภทได้ดังนี้

1. พลเมืองที่มีความรับผิดชอบ (Personally Responsible Citizen)

เป็นพลเมืองที่ทำหน้าที่พื้นฐานได้ดี เช่น เสียภาษี รักษากฎจราจร ช่วยเหลือชุมชน และมีศีลธรรมส่วนตัว โดยคนไทยส่วนใหญ่ถูกปลูกฝังให้เป็นพลเมืองประเภทนี้มาโดยตลอด ซึ่งก็คือการเป็น "คนดี"

แม้ว่าสังคมไทยจะให้ความสำคัญกับการปลูกฝังคุณธรรมและความดีในระดับปัจเจกบุคคลแต่ยังประสบปัญหาเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายที่ขาดมาตรฐานความเสมอภาค ซึ่งก่อให้เกิดการรับรู้ในสังคมว่าบุคคลหรือกลุ่มที่มีอภิสิทธิ์ไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบต่อกฎหมายในระดับเดียวกับประชาชนทั่วไป สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้พลเมืองส่วนใหญ่เกิดความรู้สึกท้อแท้และลดทอนแรงจูงใจในการปฏิบัติหน้าที่และมีส่วนร่วมในฐานะพลเมืองของสังคม

2. พลเมืองที่มีส่วนร่วม (Participatory Citizen)

เป็นพลเมืองที่ไม่ได้จำกัดบทบาทเพียงการปฏิบัติตามกฎหมายหรือข้อกำหนดของรัฐเท่านั้น หากแต่เข้าไปมีบทบาทในการจัดการ วางแผน และตัดสินใจกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับชุมชนหรือสังคม เช่น การเป็นแกนนำจัดกิจกรรมสาธารณประโยชน์ หรือการมีส่วนร่วมในโครงสร้างการบริหารท้องถิ่น ในบริบทของประเทศไทย แม้จะปรากฏพลเมืองลักษณะดังกล่าวอยู่บ้าง แต่การมีส่วนร่วมโดยรวมยังคงอยู่ภายใต้กรอบแบบ “บนลงล่าง” (top-down) กล่าวคือ เป็นการดำเนินกิจกรรมตามนโยบายหรือคำสั่งจากภาครัฐ หรือเป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี มากกว่าการริเริ่มจากฐานประชาชนอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดสำคัญของสังคมไทยคือการขาด “พื้นที่การมีส่วนร่วมที่แท้จริง” ซึ่งเป็นกลไกที่เอื้อให้พลเมืองระดับรากหญ้าสามารถแสดงความคิดเห็นและมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเชิงนโยบายได้อย่างเป็นรูปธรรม ผลที่ตามมาคือการมีส่วนร่วมของประชาชนมักจำกัดอยู่ในรูปแบบกิจกรรมการกุศลหรือกิจกรรมระยะสั้น ที่ไม่สามารถเชื่อมโยงไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมและการเมืองได้อย่างยั่งยืน

3. พลเมืองที่มุ่งเน้นจิตสำนึกความยุติธรรมทางสังคม (Justice-Oriented Citizen)

เป็นพลเมืองส่วนที่ "ขาดหายไปมากที่สุด" ในสังคมไทยเป็นรูปแบบของความเป็นพลเมืองที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์และตั้งคำถามต่อรากเหง้าของปัญหาในระดับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยมุ่งหวังการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนผ่านการปรับเปลี่ยนนโยบาย กฎหมาย หรือระบบสถาบัน เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมไทย ซึ่งมีพลเมืองที่เน้นการช่วยเหลือเชิงปัจเจกและกิจกรรมจิตอาสาเป็นจำนวนมาก พลเมืองลักษณะนี้มีบทบาทสำคัญในการลดความซ้ำซากของปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น ความเหลื่อมล้ำและการทุจริต เนื่องจากไม่เพียงบรรเทาผลกระทบเฉพาะหน้า แต่ยังมุ่งแก้ไขสาเหตุพื้นฐานของปัญหาพลเมืองกลุ่มนี้จะถามว่า "ทำไมคนถึงจน? โครงสร้างเศรษฐกิจตรงไหนที่ไม่เป็นธรรม?" และพยายามแก้ไขที่กฎหมายหรือระบบ

อย่างไรก็ตาม สังคมไทยยังขาดการพัฒนาและสนับสนุนพลเมืองที่มุ่งเน้นจิตสำนึกความยุติธรรมทางสังคมอย่างเป็นระบบ อันเนื่องมาจากวัฒนธรรมการยอมรับอำนาจ ระบบการศึกษาที่เน้นการปฏิบัติตามมากกว่าการคิดเชิงวิพากษ์ และบริบททางสังคมการเมืองที่ทำให้การตั้งคำถามต่อโครงสร้างมีต้นทุนและความเสี่ยงสูง ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของพลเมืองส่วนใหญ่ยังคงจำกัดอยู่ในระดับการทำความดีเชิงปัจเจกหรือกิจกรรมสาธารณะ โดยที่การผลักดันการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคมอย่างแท้จริงยังไม่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในสังคมไทย

ทั้งนี้ นอกจากการมีสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายแล้ว ในปัจจุบันแนวคิดว่าด้วย “ความเป็นพลเมืองในเชิงพฤติกรรม” ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากสถานะทางกฎหมายเพียงอย่างเดียวไม่อาจเป็นหลักประกันได้ว่าบุคคลนั้นจะมีพฤติกรรมหรือการแสดงออกที่เกื้อหนุนต่อประโยชน์สาธารณะและสอดคล้องกับระบอบการเมืองการปกครองของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้พลเมืองได้รับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและมีบทบาทในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าระบอบอื่น ในบริบทดังกล่าว พลเมืองจึงถือเป็นกลไกสำคัญของการดำรงอยู่และพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย หาก

พลเมืองสามารถใช้ศักยภาพของตนอย่างสร้างสรรค์และมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และพัฒนาประเทศชาติ ย่อมส่งผลให้สังคมและประเทศชาติมีความก้าวหน้าอย่างยั่งยืน (จารุวรรณ แก้วมะโน, 2567)

ความเป็นพลเมืองไทยที่พึงปรารถนา

จากงานวิจัยของสถาบันพระปกเกล้า ได้ทำงานวิจัยเพื่อค้นหาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของพลเมืองไทย (ศรัณยุ หมั้นทรัพย์, 2556) สรุปได้ว่า

1) มีเหตุผล พลเมืองจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องหลักการประชาธิปไตย ยึดมั่นหลักประชาธิปไตย พิจารณาเรื่องราวต่างๆที่ได้รับบนฐานข้อมูลข้อเท็จจริง ยอมรับให้เกียรติต่อความแตกต่าง และสามารถแสดงออกมาได้อย่างมีวุฒิภาวะ

2) มีวินัย ในที่นี้คือพลเมืองจะต้องเป็นผู้ที่สามารถควบคุมความคิดและพฤติกรรมของตนให้ปฏิบัติตามกฎกติกาของสังคมชุมชนที่อยู่อาศัยร่วมกัน ไม่เลือกปฏิบัติกฎระเบียบเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อตนหรือผู้ใด เชื่อมั่นและรักษากฎระเบียบ เพื่อให้กลไกของสังคมเดินต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) มีความซื่อสัตย์ ในที่นี้คือพลเมืองจะต้องเป็นผู้ที่ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากความไม่จริงใจแก่กัน และผลกระทบจากการมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนและกลุ่มตน จนกระทั่งละเมิดจริยธรรมกติกาและข้อตกลงที่ผู้คนในสังคมมีร่วมกัน

4) มีความรับผิดชอบ ในที่นี้คือพลเมืองจะต้องเป็นผู้ที่ปฏิบัติบทบาทหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายจนสำเร็จด้วยความกระตือรือร้น ไม่ละทิ้งงาน คาดหวังผลลัพธ์ที่ได้ในเชิงบวก และพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อผลลัพธ์จากการกระทำที่เกิดขึ้น

5) มีจิตสาธารณะ ในที่นี้คือพลเมืองจะต้องเป็นผู้ที่ตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับส่วนรวมจากทุกการกระทำของตน พร้อมที่จะสละประโยชน์บางส่วนเพื่อสาธารณะประโยชน์ ตลอดจน กระตือรือร้น มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหา

นอกจากนี้ จากสถานการณ์ปัจจุบันสังคมไทยที่มีความขัดแย้งทางความคิดและการแตกแยกออกเป็นกลุ่มและประชาธิปไตยแบบตัวแทนประสบปัญหาเรื่องบทบาทการเข้าไปมีส่วนร่วมและตัวแทนของประชาชนไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ รวมถึงปัจจัยหนุนที่เสริมความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมภายใต้ทิศทางการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ และกลไกรัฐนั้น มีจุดเริ่มต้นของความเป็นพลเมืองซึ่งเกิดขึ้นจากการตระหนัก การร้อยเรียง การร่วมกัน และการเสริมพลังอำนาจ โดยมีปัจจัยสำคัญคือ การที่ประชาชนเข้าใจและปฏิบัติตนตามสิทธิหน้าที่ (นิภาพรรณ เจนสันติกุล, 2556)

ความสำคัญของพลเมือง

ความสำคัญของพลเมืองในการมีส่วนร่วมในการปกครองกับรัฐนั้นปรากฏเป็นแนวคิดอย่างชัดเจน โดย จอห์น ล็อค (John Locke) ได้กล่าวถึงความสำคัญของพลเมืองไว้ในงานชื่อ Two Treatises of Government (1690) ว่าการที่มนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นสังคมนั้น ก็เพื่อปกป้องสิทธิเสรีภาพอันเป็นสิทธิตามธรรมชาติ (Natural Rights) ของตนไว้ และทำให้ดีขึ้นผ่านการสร้างสัญญาประชาคมร่วมกันระหว่างพลเมืองและรัฐ (Social Contract) นั่นหมายถึงรัฐและพลเมืองทั้งสองฝ่ายต่างก็ต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นและปกป้องเสรีภาพตามธรรชาติไว้ หากรัฐไม่สามารถปกป้องสิทธิเสรีภาพเหล่านั้นได้อย่างเหมาะสม ผู้คนในสังคมก็มีสิทธิเปลี่ยนแปลงรัฐได้หากมีความจำเป็น เมื่อเป็นเช่นนี้พลเมืองจึงมีความสำคัญในแง่ของผู้มอบความยินยอมในการปกครองให้แก่รัฐ อีกทั้งยังมีความสำคัญในการร่วมกันประคับประคองมาตรการต่าง ๆ ทั้งทางสังคมการเมือง ดำรงไว้ซึ่งสัญญาประชาคม ติดตามการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐอย่างเคารพและอดทน ให้เกียรติต่อความแตกต่างหลากหลายเพื่อก้าวข้ามข้อผูกพันทางศาสนาและตั้งอยู่บนหลักของกฎหมายตามสัญญาประชาคมร่วมกัน (จารุวรรณ แก้วมะโน, 2567)

แนวคิดเกี่ยวกับพลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตย

นิยามและบทบาทของพลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตย

1) ความหมายของพลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตย

ตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของคำว่า "พลเมือง" "วิถี" และ "ประชาธิปไตย" ไว้ว่า พลเมือง หมายถึง ประชาชน ราษฎร ชาวประเทศ วิถี หมายถึง สาย แนว ถนน ทาง ประชาธิปไตย หมายถึง ระบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่ การถือเสียงข้างมากเป็นใหญ่ ดังนั้น คำว่า "พลเมืองที่ดีในวิถีชีวิตประชาธิปไตย" หมายถึง พลเมืองที่มีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นผู้ที่ยึดมั่นในหลักศีลธรรมและคุณธรรมของศาสนา มีหลักการทางประชาธิปไตยในการดำรงชีวิต พลเมือง หมายถึง คนที่มีสิทธิและหน้าที่ในฐานะประชาชนของประเทศใดประเทศหนึ่ง หรือประชาชนที่อยู่ภายใต้ผู้ปกครองเดียวกัน มักมีวัฒนธรรมเดียวกัน ตามหลักทางประชาธิปไตยกล่าวโดยสรุป คำว่า "พลเมือง" มีความแตกต่างจากคำว่า “ประชาชน” และ “ราษฎร” ตรงที่ว่าพลเมืองจะแสดงออกถึงความกระตือรือร้นในการรักษาสิทธิของตน รวมถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยการแสดงออกซึ่งสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

2) หลักการเป็นพลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตย

การปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ประชาชนทุกคน มีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ ซึ่งจะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องสร้างความเป็นพลเมืองให้ประชาชนสามารถปกครองตนเองได้ การสร้างพลเมืองให้มีความเป็นพลเมือง ในวิถีระบอบประชาธิบโตย มีหลักพื้นฐานสำคัญอยู่ 3 ประการ ดังนี้

2.1) เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ที่ทุกคนเกิดมามีคุณค่าเท่ากันมิอาจล่วงละเมิดได้ อิสรภาพและความเสมอภาค การยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละบุคคลโดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ยอมรับความแตกต่างของทุกคน

2.2) เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม โดยให้ความสำคัญต่อสิทธิเสรีภาพ การมีกฎกติกาที่วางอยู่บนความยุติธรรมและชอบธรรม มีหลักนิติรัฐในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพมิให้ถูกละเมิด

2.3) รับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ โดยตระหนักถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของตนเอง ต่อสังคม การดำรงตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหาด้วยเหตุและผล

3) ประเภทของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมี 2 ประเภท

ประชาชนซึ่งเป็นผู้ใช้สิทธิในอำนาจอธิปไตย ยังสามารถมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามระบอบประชาธิปไตย คือ โดยทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

3.1) ประชาธิปไตยทางตรง หรือที่เรียกว่า “การเมืองภาคพลเมืองหรือภาคประชาชน” เช่น การใช้สิทธิตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดด้วยตนเองหรือต้องทำร่วมกับผู้อื่นโดยการเข้าชื่อเสนอกฎหมาย การร่วมเวทีประชาคม การทำประชาพิจารณ์ เป็นต้น

3.2) ประชาธิปไตยทางอ้อม หรือที่เรียกว่า “การเมืองภาคตัวแทน” เป็นการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่น ได้แก่ การเลือกตั้ง อบต. เทศบาล อบจ. เมืองพัทยา และกรุงเทพมหานครเป็นต้น และระดับชาติ เพื่อทำหน้าที่แทนประชาชน ได้แก่ การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) และสมาชิกวุฒิสภา (ส.ว.) เป็นต้น (สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร, 2558)

บทบาทสำคัญของพลเมืองในวิถีระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย

บทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและสังคมผ่านกลไกต่าง ๆ เช่น การเลือกตั้ง การประท้วง การรณรงค์ทางการเมือง และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพลเมือง ตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ดังนี้

1) การเลือกตั้งทั่วไป

ในปี พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งครั้งแรกหลังการปกครองโดยรัฐบาลทหารที่เริ่มต้นขึ้นหลังการรัฐประหารในปี 2557 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งที่แสดงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดทิศทางของประเทศและการกลับสู่ระบอบประชาธิปไตย

2) การประท้วง

การประท้วงของกลุ่มนักศึกษาและประชาชนทั่วไปในปี พ.ศ. 2563 ซึ่งเรียกร้องการปฏิรูปทางการเมือง การแก้ไขรัฐธรรมนูญ และการปฏิรูปสถาบันหลักของประเทศ

3) การลงประชามติ

ในปี พ.ศ. 2550 และ 2559 มีการรับรองรัฐธรรมนูญฉบับใหม่หลังจากการรัฐประหาร เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับกฎหมายสูงสุดของประเทศ

คุณสมบัติของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย

พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยพึงมีคุณลักษณะอย่างน้อย 6 ประการ คือ

1) รับผิดชอบและพึ่งตนเองได้

2) เคารพสิทธิผู้อื่น

3) เคารพความแตกต่าง

4) เคารพหลักความเสมอภาค

5) เคารพกฎกติกา

6) รับผิดชอบต่อสังคม (ปริญญา เทวานฤมิตร, 2559)

การศึกษาสำหรับพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

การจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีวิจารณญาณในการตัดสินใจได้อย่างเหมาะสมนั้นถือเป็นเรื่องสำคัญต่อการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ ทว่าการเรียนรู้เพื่อบ่มเพาะคุณลักษณะดังกล่าวสู่ผู้เรียนไม่อาจกระทำได้จากการบรรยายในชั้นเรียนแต่ต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติโดยเผชิญหน้ากับความห่วงกังวลอย่างมีสติและรับมือกับปัญหาเหล่านั้น โดยใช้ทักษะข้อมูลและคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล (John Dewey, 1944)

การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประชาธิปไตยผ่านการ “พัฒนาคน” ในแง่นี้พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยพึงได้รับการส่งเสริมให้เป็นผู้ที่ยึดหลักประชาธิปไตยสากลในการดำเนินชีวิต กล่าวคือ เป็นผู้ที่เคารพต่อกฎหมาย สิทธิของทั้งตนเองและผู้อื่น ตระหนักถึงความสำคัญในการเข้าไปมีส่วนร่วมพัฒนาป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมชุมชนไม่นิ่งดูดายและพร้อมที่จะเสียสละเพื่อสาธารณะประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม ที่สำคัญการศึกษาสำหรับพลเมืองนั้นไม่ได้จำกัดไว้เพียงในชั้นเรียนหรือเฉพาะนักเรียนเท่านั้น แต่เป็นการศึกษาตลอดชีวิต (ทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2555)

แนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาค

1. นิยามและความสำคัญของความเสมอภาค

ตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของคำว่า เสมอภาค ไว้ว่า มีส่วนเท่ากัน, เท่าเทียมกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วมนุษย์เรามักจะเรียกร้องความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันอยู่เสมอ และมักพิจารณาจากแง่ของตนเอง คือ เอาตัวเองหรือผลประโยชน์ของตัวเองเป็นหลัก จึงมักจะเห็นแต่ความเสียเปรียบของตัวเอง ถ้าเมื่อไรตัวเป็นฝ่ายได้เปรียบก็มักจะมองเห็นเหตุผลต่าง ๆ นานาว่าที่เป็นเช่นนั้น เป็นความเสมอภาคแล้วหรือเป็นความยุติธรรมดีแล้ว ความเสมอภาคจึงเป็นเรื่องที่คนเราเห็นไม่ตรงกัน (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2540)

ในแง่ของการเมืองและกฎหมายหลักความเสมอภาคถือว่าเป็นหลักพื้นฐานของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์โดยมิต้องคำนึงถึงคุณสมบัติอื่นๆ อาทิ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ถิ่นกำเนิด เป็นต้น และขณะเดียวกันก็ถือได้ว่าหลักความเสมอภาคนี้เป็นหลักที่ควบคุมมิให้รัฐใช้อำนาจของตนตามอำเภอใจ โดยการใช้อำนาจของรัฐแก่กลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งรัฐต้องสามารถอธิบายได้ว่าเพราะเหตุใดรัฐจึงกระทำการอันก่อให้เกิดผลกระทบหรือเป็นการให้ประโยชน์แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้นโดยเฉพาะ หากการให้เหตุผลไม่อาจรับฟังได้แสดงว่าการใช้อำนาจของรัฐนั้นเป็นไปตามอำเภอใจ ดังนั้น หลักความเสมอภาคจึงเป็นหลักสำคัญในการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและสามารถนำมาตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐไม่ว่าจะเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการได้ (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2548)

2. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับความเสมอภาค

ความหมายของความเสมอภาคในสังคม (Social Equality) จากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งความหมายออกเป็น 3 มิติ ได้แก่ ความเสมอภาคตามหลักสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาคตามหลักกฎหมาย และความเสมอภาคตามระบอบประชาธิปไตย สรุปได้ดังนี้

1) ความเสมอภาคตามหลักสิทธิมนุษยชน หมายถึง ความเท่าเทียมของมนุษย์ทุกคนในการได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานโดยไม่เลือกปฏิบัติ ไม่ว่าจะด้วยเหตุแห่งเพศ เชื้อชาติ ศาสนา หรือสถานะทางสังคม ทั้งนี้ การปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเคารพในสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญของสิทธิมนุษยชนสากล (United Nations, 1948; Donnelly, 2013)

2) ความเสมอภาคตามหลักกฎหมาย หมายถึง หลักการพื้นฐานของความยุติธรรมที่กำหนดให้บุคคลทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน และต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่เลือกปฏิบัติ หลักการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องนิติรัฐ (Rule of Law) และหลักความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย (Equality before the Law) ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของระบบกฎหมายในสังคมประชาธิปไตย (Dicey, 1959; Kelsen, 1967)

3) ความเสมอภาคตามระบอบประชาธิปไตย หมายถึง การที่ประชาชนทุกคนในประเทศมีความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันทั้งในด้านสิทธิทางการเมือง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการเข้าถึงสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีความยุติธรรมทางสังคมที่เน้นความเสมอภาคของโอกาสและการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม เพื่อให้ประชาชนทุกคนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรีในระบอบประชาธิปไตย (Dahl, 1989; Rawls, 1999)

นอกจากนี้ ความเสมอภาคในสังคม (Social Equality) เป็นสิ่งที่จำเป็นขั้นพื้นฐานต่อการอยู่รอดและพัฒนาตัวเองตามหลักสิทธิมนุษยชน ได้แก่ ร่างกาย การนับถือศาสนา การศึกษาและการรับรู้ข่าวสาร การเข้าถึงบริการสาธารณะและสวัสดิการ สังคม การประกอบอาชีพ การมีส่วนร่วมทางการเมือง และการได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย (ศรัณยุ หมั้นทรัพย์, 2557)

นิยามความเสมอภาค (Definitions of Equality)

1) ความเสมอภาคในโอกาส (Equality of Opportunity) คือ การที่รัฐจัดสวัสดิการและบริการสาธารณะให้ประชาชนทุกคนเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมกัน ตั้งแต่ต้นทาง เช่น การศึกษา สาธารณสุข และการประกอบอาชีพ โดยไม่มีอุปสรรคทางสังคมมาปิดกั้น

2) ความเสมอภาคทางกฎหมาย (Equality before the Law) คือ หลักการที่ว่าบุคคลทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน ได้รับความคุ้มครองและเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมในมาตรฐานเดียว โดยไม่มีข้อยกเว้นสำหรับบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

3) ความเสมอภาคทางการเมือง (Political Equality) คือ การมีสิทธิและอำนาจทางการเมืองเท่ากัน เช่น การที่ "หนึ่งสิทธิ หนึ่งเสียง" (One Person, One Vote) มีค่าเท่ากัน และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเพื่อร่วมตัดสินใจในการปกครองประเทศยุวดี เทพยสุวรรณ. (2551)

ประเทศไทยได้นำหลักความเสมอภาคมาใช้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2560 คือ

1) มาตรา 4 ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลย่อมได้รับความคุ้มครอง

2) มาตรา 27 บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ทางการเมืองในปัจจุบัน ก็ยากจะปฏิเสธถึงภาวะย้อนแย้งว่า แม้ประชาธิปไตยอาจกลายเป็นรูปแบบการเมืองมาตรฐานที่ทุกประเทศทั่วโลกต่างมุ่งหวังจะบรรลุ แต่การตั้งมั่นของประชาธิปไตยดังกล่าว กลับมิได้ส่งผลต่อการขยายตัวของความเสมอภาคแต่อย่างใด เห็นได้จากการต่อสู้ของประชาชนในหลายต่อหลายครั้งแต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ได้

ตัวอย่างจากการศึกษาว่าด้วยความไม่เท่าเทียมและความไม่เสมอภาคทางการเมืองในประเทศไทยของ Kevin Hewison (2015) ชี้ให้เห็นว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีรายได้อยู่ในระดับต่ำและมีข้อจำกัดด้านการถือครองสินทรัพย์ ขณะเดียวกันรายได้และทรัพยากรกลับถูกผ่องถ่ายไปสู่กลุ่มผู้มีฐานะมั่งคั่งต่อเนื่อง สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนรูปแบบการขูดรีดที่ดำรงอยู่มายาวนาน แม้จะเกิดการลุกฮือต่อต้านหลายครั้ง แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างดังกล่าวได้อย่างมีนัยสำคัญ ผู้มีอำนาจมักกล่าวหาผู้ต่อต้านว่าเป็น “ผู้ก่อกบฏ” พร้อมทั้งใช้มาตรการกดขี่และปราบปราม เมื่อการท้าทายอำนาจส่งผลกระทบต่อการเมืองในระบบเลือกตั้ง ดังที่ปรากฏในการเคลื่อนไหวปี พ.ศ. 2516, 2535, 2552 และ2553 ผลลัพธ์กลับนำไปสู่การคงอยู่ของการเมืองแบบอุปถัมภ์ ซึ่งเปิดช่องให้มีการกล่าวโทษนักการเมืองที่เห็นต่างว่าเป็นผู้ทุจริตและไร้ศีลธรรม การกล่าวโทษดังกล่าวยังกลายเป็นข้ออ้างที่เอื้อให้กองทัพและกลุ่มนิยมเจ้าเข้ามาแทรกแซงทางการเมือง นำไปสู่การสถาปนาระบอบอำนาจนิยมและการครอบงำโดยชนชั้นนำซ้ำแล้วซ้ำเล่า ภายใต้การปกครองของชนชั้นนำแนวคิดเรื่องระเบียบ อำนาจ และศีลธรรมถูกใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมและจำกัดบทบาทของชนชั้นอื่น ๆ โดยมีข้ออ้างสำคัญว่าสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่ไม่อาจขาดได้ และชนชั้นนำมีสิทธิในการปกครองจากฐานะที่อ้างอิงถึงอำนาจเชิงศีลธรรมของสถาบันดังกล่าว

3. รัฐประหารกับความเสมอภาค

ประจักษ์ ก้องกีรติ (2558) ชี้ให้เห็นว่ารัฐประหารส่งผลกระทบโดยตรงต่อความเสมอภาคทางการเมือง โดยการรื้อถอนสถาบันการเมืองที่ยึดโยงกับประชาชน และสถาปนาระบบที่ให้อภิสิทธิ์แก่กลุ่มชนชั้นนำในการกำหนดทิศทางของประเทศแทนพลเมืองส่วนใหญ่

การรัฐประหารไม่ได้เป็นเพียงการเปลี่ยนตัวผู้ปกครอง แต่คือการปฏิเสธหลักการ "ความเสมอภาคทางการเมือง" อย่างถอนรากถอนโคน โดยมีประเด็นสำคัญที่สามารถนำไปอ้างอิงได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนอำนาจจาก "สิทธิ" เป็น "อภิสิทธิ์"ในระบอบประชาธิปไตย ความเสมอภาคทางการเมืองวางอยู่บนหลักการว่าประชาชนทุกคนมีอำนาจเท่ากัน แต่รัฐประหารได้ทำลายหลักการนี้โดยการสร้างอภิสิทธิ์ชน และอำนาจในการกำหนดนโยบายและกฎหมายถูกโอนย้ายจากประชาชนไปสู่กลุ่มคณะบุคคลที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง (non-elected elites) การแบ่งชั้นพลเมืองรัฐประหารมักสร้างวาทกรรม "พลเมืองที่มีคุณภาพไม่เท่ากัน" เพื่อสร้างความชอบธรรมในการจำกัดสิทธิของคนบางกลุ่ม

2. การทำลายหลักการ "หนึ่งสิทธิ หนึ่งเสียง" (One Person, One Vote) รัฐประหารทำลายกลไกที่รับรองความเสมอภาคที่สำคัญที่สุด คือ การเลือกตั้ง โดยการใช้ระบบแต่งตั้ง การมีสภาที่มาจากการแต่งตั้ง (เช่น ส.ว. แต่งตั้ง) ทำให้เสียงของคนไม่กี่คนมีน้ำหนักเท่ากับหรือมากกว่าเสียงของประชาชนหลายล้านคน การบิดเบือนกติกา การออกแบบรัฐธรรมนูญหลังรัฐประหารมักมุ่งเน้นที่การสืบทอดอำนาจ ซึ่งเป็นการทำลาย "ความเท่าเทียมในโอกาส" ของผู้สมัครและพรรคการเมืองต่างๆ

3. ความไม่เสมอภาคภายใต้ "หลักนิติธรรม" รัฐประหารมักนำมาซึ่งสภาวะ "สองมาตรฐาน" (Double Standard) การนิรโทษกรรมตนเองคณะรัฐประหารมักเขียนกฎหมายคุ้มครองตนเองให้พ้นผิด (Immunity) ขณะที่ใช้กฎหมายลงโทษผู้เห็นต่างทางการเมืองอย่างเข้มงวด ซึ่งขัดกับหลักความเสมอภาคทางกฎหมายอย่างรุนแรง

จากสถานการณ์รัฐประหารในประเทศไทย ซึ่งเกิดขึ้นสำเร็จถึง 13 ครั้ง ถูกมองว่าเป็นวงจรที่ฉุดรั้งการพัฒนาการเมือง (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2562) โดยส่งผลกระทบต่อมิติความเสมอภาค ซึ่งเป็นการทำลายสัญญาประชาคม การยกเลิกรัฐธรรมนูญหลังการยึดอำนาจส่งผลให้สิทธิพื้นฐานที่เคยได้รับการรับรองในฐานะ "สัญญาประชาคม" ถูกระงับลง และถูกแทนที่ด้วยการใช้อำนาจแบบสั่งการจากบนลงล่าง (Top-down) ผ่านคำสั่งคณะปฏิรูป ซึ่งลดทอนสถานะความเป็นพลเมืองให้กลายเป็นเพียงผู้ถูกปกครอง (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2558) ซึ่งเป็นการสร้างสภาวะอภิสิทธิ์ชน รัฐประหารมักสร้างระบบ "นิติธรรมอำพราง" ผ่านการนิรโทษกรรมตนเองในรัฐธรรมนูญ นำมาสู่การทำลายหลักความเสมอภาคทางกฎหมาย (Equality before the Law) และทำให้เกิดกลุ่มบุคคลที่มีสถานะอยู่เหนือความรับผิดชอบทางอาญา (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2563) ทั้งนี้ จากการเปลี่ยนจากระบบตัวแทนที่มาจากการเลือกตั้งไปสู่ระบอบแต่งตั้ง ส่งผลให้การจัดสรรทรัพยากรและงบประมาณตกอยู่ในมือคนเพียงกลุ่มเดียว (Elite Rule) ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมที่ขยายตัวกว้างขึ้นเนื่องจากเสียงของประชาชนระดับรากหญ้าถูกละเลย (สิริพรรณ นกสวน สวัสดี, 2561)

สรุป

ความเสมอภาค จะเกิดขึ้นไม่ได้หากโครงสร้างทางการเมืองยังเอื้อคนเฉพาะกลุ่ม หากยังกดทับประชาชนอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้การสร้างพลเมืองที่มีความตื่นตัวทางสังคมค่อนข้างน้อย มีความเหลื่อมล้ำสูง เนื่องด้วยภาวะทางเศรษฐกิจที่บีบคั้นให้ประชากรส่วนใหญ่ต้องดิ้นรนด้วยการทำมาหาเลี้ยงชีพมากกว่าที่จะเห็นว่าการเมืองมีส่วนในการกำหนดชีวิต และเหตุสำคัญคือการไม่มีความเสมอภาคทั้งความเสมอภาคทางสังคม ความเสมอภาคทางการเมือง ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ จึงทำให้มีชนชั้นทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นประจวบเหมาะกับค่านิยมทางสังคมและการเมืองที่ฝังรากลึกมานานในสังคมไทยที่ ส่งผลให้คนส่วนใหญ่ในสังคมยังคงยอมรับและไม่ท้าทายต่อการปกครองที่ไม่เสมอภาค แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากศักดินามาเป็นประชาธิปไตยมาหลายสิบปี แต่แนวคิดทางศักดินายังคงอยู่ในจิตสำนึกของประชาชนและถูกใช้โดยกลุ่มผู้มีอำนาจเพื่อรักษาอิทธิพลของตน โดยใช้กฎหมายและระบบราชการในการรักษาผลประโยชน์ของตนเองและกลุ่มพรรคพวก การรวมตัวกันของกลุ่มเหล่านี้ในองค์กรสำคัญทางการเมืองจึงเห็นว่ากฎหมายบางตัวใช้กับคนเฉพาะกลุ่ม ตัวอย่างเช่น องค์กรอิสระ ระบบศักดินาที่เคยเป็นโครงสร้างทาง

สังคมในอดีตได้ถูกปรับเปลี่ยนมาในรูปแบบใหม่ ผ่านการใช้อำนาจของกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่แทรกตัวอยู่ในองค์กรสำคัญของรัฐและระบบการเมือง องค์กรเหล่านี้มักดำเนินการในลักษณะที่เอื้อต่อการรักษาอำนาจของกลุ่มตนเองและขัดขวางการเปลี่ยนแปลงที่อาจเป็นภัยต่อสถานะเดิม ทั้งนี้ กลุ่มองค์กรอิสระดังกล่าวก็เป็นตัวแสดงที่ใช้เครื่องมือซึ่งก็คือกฎหมายในการกดดันฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง ในขณะที่กลุ่มของตนเองได้รับการยกเว้นหรือปฏิบัติอย่างอ่อนโยน สิ่งนี้ทำให้เกิดความไม่สมดุลในกระบวนการยุติธรรมและสร้างความรู้สึกว่ากฎหมายมีไว้ใช้กับคนบางกลุ่มเท่านั้นซึ่งเป็นการบ่อนทำลายหลักการของความเสมอภาคทางกฎหมาย และเป็นการสร้างระบบศักดินาในรูปแบบใหม่ที่ขัดขวางการเติบโตของประชาธิปไตยและความเสมอภาคในสังคมไทยอย่างแท้จริง รวมไปถึงการทำรัฐประหารซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้เมื่อการใช้อำนาจขององค์กรอิสระมาถึงทางตัน ซึ่งประเทศไทยผ่านการทำรัฐประหารมาแล้วถึง 13 ครั้ง และการรัฐประหารที่เกิดขึ้นส่วนมากเป็นการรัฐหารที่สำเร็จราบรื่นไปด้วยดี ไม่มีการต่อต้านจากคนส่วนใหญ่ ซึ่งจะเห็นว่ากระบวนการต่างๆ เหล่านี้ลดทอนและด้อยค่าความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย ดังนั้นแนวทางการสร้างประเทศให้เข้มแข็ง ทางออกคือการสร้างพลเมืองคุณภาพ คือ หัวใจสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยที่จะช่วยคานอำนาจและลดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะและแนวทางการพัฒนา

การแก้ไขปัญหานี้จำเป็นต้องเริ่มต้นด้วยการสร้างพลเมืองคุณภาพ ให้เกิดการตระหนักรู้ทางด้านสิทธิและหน้าที่ที่ประชาชนพึงมี สร้างกระบวนการปรับปรุงให้เกิดความเสมอภาค ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองเพื่อลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านสิทธิพลเมือง สร้างการศึกษาของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย ปลูกฝังค่านิยมประชาธิปไตยที่คนมีสิทธิมีเสียงเทียมเท่ากัน เสริมสร้างบทบาทของความเป็นพลเมืองที่ตื่นตัวในระบอบประชาธิปไตยพร้อมกับการปฏิรูประบบการเมืองและการสร้างความตระหนักรู้ในสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งได้แก่ การตระหนัก การร้อยเรียง การร่วมกัน และการเสริมพลังอำนาจ รวมถึงการสร้างกลไกการตรวจสอบและถ่วงดุลที่มีประสิทธิภาพและเป็นธรรม

ดังนั้น สังคมจะเข้มแข็งได้ พลเมืองจะต้องมีส่วนร่วมที่จะเข้ามาตรวจสอบการประพฤติมิชอบในองคาพยพต่างๆ ทางการเมือง อย่างแท้จริง นอกจากนี้ชนชั้นนำต้องตระหนักและสำนึกในการสร้างสังคมที่เป็นธรรม มิใช่แค่เพียงมุ่งรักษาอำนาจ และสะสมทุนของกลุ่มตัวเอง มิใช่ใช้กฎหมายเพื่อสร้างอำนาจต่อรองให้แก่กลุ่มตัวเอง สร้างกระบวนการที่ผิดให้กลายเป็นถูกอย่างรัฐประหารเพียงเพราะกลุ่มตนเองได้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้น และแน่นอนความเสมอภาคไม่สามารถเกิดขึ้นโดยการร้องขอ แต่เกิดจากการกระทำที่ส่งเสริมให้เกิดพลเมือคุณภาพเพื่อคัดง้าง ถ่วงดุล ให้เกิดสังคมคุณภาพและพัฒนาไปสู่การประชาธิปไตยที่เสมอภาคอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2562). *การเมืองไทย:จากรัฐประหารสู่การเลือกตั้ง.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2548). *หลักแห่งความเสมอภาคตามกฎหมายฝรั่งเศส.* สืบค้นเมื่อ 25 มิถุนายน 2568, จาก http://public-law.net/publaw/view.aspx?id=137

จารุวรรณ แก้วมะโน. (2567). *พลเมือง (Citizenship).* สถาบันพระปกเกล้า. สืบค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2568, จาก

http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%9E%E0%B8%A5%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%87_(Citizenship).

ถวิลวดี บุรีกุล, ทศพล สมพงษ์ และสมเกียรติ นากระโทก. (2564). การศึกษาพฤติกรรมความเป็นพลเมืองสำหรับสังคมไทย. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, พฤษภาคม–สิงหาคม 2564, 23–38.

ทิพย์พาพร ตันติสุนทร. (2555). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง: Civic Education for Thai Society*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา.

นิภาพรรณ เจนสันติกุล. (2556). โครงสร้างทางสังคม บทบาทและนโยบายสาธารณะกับความเป็นพลเมือง Social structure, role and public policy with the citizenship. *วารสารศิลปศาสตร์*, 5 (1). 49-62.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2558). ประชาธิปไตยในยุคเปลี่ยนผ่าน : รวมบทความว่าด้วยประชาธิปไตย ความรุนแรง และความยุติธรรม. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน

ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2559). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2540). ความเสมอภาค. *จดหมายข่าวราชบัณฑิตยสถาน*, 7 (68). สืบค้นเมื่อ 26 สิงหาคม 2568, จาก http://legacy.orst.go.th/?knowledges=ความเสมอภาค.

ไพลิน ภู่จีนาพันธุ์. (2563). *รายงานฉบับสมบูรณ์ Sense of Belonging : พลเมืองกับความไม่เป็นอื่น*. กรุงเทพมหานคร. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ยุวดี เทพยสุวรรณ. (2551). *ดัชนีชี้วัดประชาธิปไตย.* นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า. สืบค้นเมื่อ 20 ตุลาคม 2568, จาก http://kpi.ac.th/kpith/pdf/%E0%25%A2/content.pdf.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. สืบค้นเมื่อ 8 กันยายน 2568, จาก https://dictionary.orst.go.th.

วรากรณ์ สามโกเศศ, *การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง*, มติชน ฉบับวันที่ 3 มี.ค. 2554 (กรอบบ่าย) สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2568, จาก https://www.moe.go.th/การศึกษาเพื่อสร้างความ/

ศรัณยุ หมั้นทรัพย์. (2556). *การวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรรากฐานประชาธิปไตยในบริบทไทย*. กรุงเทพมหานคร : สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า.

ศรัณยุ หมั้นทรัพย์. (2557). *สิทธิ เสรีภาพ และความรับผิดชอบ ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.

สิริพรรณ นกสวน สวัสดี. (2561). *ระบบการเลือกตั้งเปรียบเทียบ*. กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน.

สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร. (2558). *ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: กลุ่มงานสารนิเทศ สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. สำนักพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

Dewey, J. (1944). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan.

Hewison, K. (2015). *ความไม่เท่าเทียมและการเมืองในประเทศไทย. Kyoto Review of Southeast Asia.* สืบค้นเมื่อ 19 กันยายน 2568, จาก https://kyotoreview.org/ภาษาไทย/ความไม่เท่าเทียมและการ/.

Rawls, J. (1971/1999). *A theory of justice*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven, CT: Yale University Press.

Dicey, A. V. (1959). *Introduction to the study of the law of the constitution* (10th ed.). London: Macmillan.

Donnelly, J. (2013). *Universal human rights in theory and practice* (3rd ed.). Ithaca, NY: Cornell University Press.

Kelsen, H. (1967). *Pure theory of law*. Berkeley, CA: University of California Press.

United Nations. (1948). *Universal declaration of human rights*. New York: United Nations.

รูปแบบการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์จังหวัดลพบุรี เชิงพุทธบูรณาการ*

THE MANAGEMENT OF FURNITURE BUSINESS ENTREPRENEURS IN LOPBURI PROVICE BASED ON BUDDHIST INTEGRATION PRINCIPLES

ศุภสัณ หาญทวีวงศา
Supasan Hantaveewongsa
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: Supasan_ha@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและหลักการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรี 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรี และ 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรีเชิงพุทธบูรณาการ รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการวิจัยเชิงเอกสารและการวิจัยภาคสนาม เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบปลายเปิดและแบบสอบถามปลายเปิด กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 4 กลุ่ม รวม 25 รูป/คน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา 5 รูป/คน ผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ 5 คน ลูกค้า 5 คน และพนักงานร้านเฟอร์นิเจอร์ 10 คน การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาโดยจัดหมวดหมู่เข้ารหัส สังเคราะห์ และตีความตามบริบทจริง ควบคู่การเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า หลังสถานการณ์โควิด-19 แม้กิจกรรมทางสังคมกลับสู่ภาวะปกติ แต่เศรษฐกิจและกำลังซื้อยังฟื้นตัวไม่เต็มที่ พฤติกรรมผู้บริโภคเปลี่ยนไปสู่การซื้อผ่านช่องทางออนไลน์อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ผู้ประกอบการต้องปรับตัวด้านการตลาดดิจิทัล การสร้างคอนเทนต์ และการใช้เทคโนโลยี เช่น AI ขณะเดียวกันพบปัญหาการแข่งขันด้านราคา ต้นทุนสูง สภาพคล่องลดลง รวมถึงความท้าทายด้านบุคลากร เช่น ความแตกต่างระหว่างวัย การฝึกทักษะเฉพาะ และการรักษาพนักงานให้คงอยู่

ด้านหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมต่อการส่งเสริมการบริหารงาน พบว่า หลักอิทธิบาท 4 ช่วยขับเคลื่อนงานสู่ความสำเร็จ หลักพรหมวิหาร 4 ส่งเสริมความสุข ความสามัคคี และความเป็นธรรมในองค์กร และหลักปาปณิกธรรมสนับสนุนการบริหารเชิงกลยุทธ์และความมั่นคงระยะยาว งานวิจัยได้นำเสนอโมเดล “MSF” เป็นรูปแบบการบริหารเชิงพุทธบูรณาการ ครอบคลุมมาตรฐานของผู้ประกอบการ (M) ส่วนสนับสนุน (S) และฝ่ายหน้าร้าน (F) เพื่อยกระดับคุณภาพการบริการ สร้างความพึงพอใจ ความเชื่อมั่น และการกลับมาใช้บริการซ้ำ อันนำไปสู่ความมั่นคงของธุรกิจทั้งในปัจจุบันและอนาคต

คำสำคัญ: รูปแบบการบริหารงาน; ผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์; เชิงพุทธบูรณาการ

ABSTRACT

This research had three objectives: 1) to study the conditions of problems and the management principles of furniture shop entrepreneurs in Lopburi Province; 2) to study Buddhist

* Received February 15, 2025; Revised October 14 2025; Accepted October 17, 2025

principles that promote the management of furniture shops in Lopburi Province; and 3) to present a Buddhist-integrated model of furniture shop management in Lopburi Province. The research design was qualitative research, consisting of documentary research and field research. The instruments used were an open-ended in-depth interview form and an open-ended questionnaire. The key informants comprised four groups, totaling 25 monks/persons: five monks/persons who were experts in Buddhism, five furniture shop entrepreneurs, five customers, and ten furniture shop employees. Data analysis employed content analysis through categorization, coding, synthesis, and interpretation within the real context, together with linking concepts, theories, and related documents.

The findings showed that after the COVID-19 situation, although social activities returned to normal, the economy and purchasing power had not fully recovered. Consumer behavior continuously shifted toward purchasing through online channels, resulting in entrepreneurs needing to adapt in digital marketing, content creation, and the use of technology such as AI. At the same time, problems were found regarding price competition, high costs, decreased liquidity, and challenges related to personnel, such as generational differences, training specific skills, and retaining employees.

Regarding Buddhist principles suitable for promoting management, it was found that the Four Bases of Success (**Iddhipāda** 4) helped drive work toward success; the Four Sublime States (**Brahmavihāra** 4) promoted happiness, unity, and fairness within the organization; and the **Pāpaṇika-dhamma** supported strategic management and long-term stability. The research presented the "MSF" model as a Buddhist-integrated management model, covering standards of the entrepreneur (M), the support section (S), and the front-of-shop section (F), in order to enhance service quality, build satisfaction, confidence, and repeat service use, leading to business stability both in the present and in the future.

Keywords: The Management; Furniture Business Entrepreneurs; Buddhist Integration Principles

บทนำ

ปัจจุบันธุรกิจภาคการบริการเป็นธุรกิจที่สร้างรายได้ให้กับประเทศไทยที่มีมูลค่ามหาศาล โดยเฉพาะการประกอบธุรกิจอาชีพตัวเอง (The Global Economy, 2024) เป็นที่ทราบโดยทั่วไปแล้วว่า ธุรกิจเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการพาณิชย์ที่มีเป้าหมายหลักการแสวงหาผลกำไรจากการจัดหาสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ดั้งนั้น อาจกล่าวได้ว่า การประกอบอาชีพต่างๆ ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกับคำว่า "ธุรกิจ" แทบทั้งสิ้น ในการดำเนินธุรกิจใดๆ นั้นผู้ประกอบการหรือผู้บริหารธุรกิจควรศึกษาถึงกระบวนการทางธุรกิจทั้งระบบว่าการประกอบด้วยสิ่งใดนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไรเพื่อให้การบริหารงานของกิจการมีความสอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกันอันจะส่งผลให้กิจการนั้นประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่คาดหวังโดยเป้าหมายหลักของธุรกิจนั้นประกอบด้วยผลกำไร (Investopedia, 2025)

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการบริหารงานด้านธุรกิจเฟอร์นิเจอร์นั้นเป็นการประกอบสัมมาอาชีพประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการซื้อขาย และจากการที่ผู้ศึกษาเป็นบุคคลหนึ่งที่ดำเนินธุรกิจทางด้าน

นี้ได้พบเห็นปัญหาจากการดำเนินงานมากมาย อาทิ เช่น การที่ผู้ประกอบการไม่ซื่อตรงกับลูกค้าในแง่ของข้อมูลบ้างหรือเมื่อมีลูกค้ายินยอมให้บริษัทขายจากการดำเนินงานธุรกิจของร้านเฟอร์นิเจอร์ จังหวัดลพบุรี ซึ่งมีปัญหาหลายด้าน ได้แก่ พนักงานมีการปรับเปลี่ยนไปตามช่วงเวลา พนักงานบางส่วนเป็นคนรุ่นใหม่ มีความอดทนน้อย มีความคิดและวิธีปฏิบัติงานที่แตกต่างกันไป สินค้าในตลาดมีการแข่งขันสูง ส่งผลทำให้การบริการลูกค้ายังไม่ครอบคลุมทั่วถึงและเป็นที่ไว้วางใจ เป็นต้น ที่ผ่านมาผู้ประกอบการก็พยายามหาวิธีการสร้างวิธีคิดรูปแบบการปฏิบัติงานใหม่ๆ เพื่อให้ธุรกิจดำเนินกิจการไปได้อย่างมั่นคง (Dissanayake, 2019) การบริหารงานจะสำเร็จได้ต้องอาศัยหลักการหลายประการ การมีเครื่องมือในการประกอบธุรกิจให้ประสบความสำเร็จโดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน ได้แก่หลักธรรมอิทธิบาท 4 ซึ่งถ้าผู้ประกอบการปฏิบัติครบทั้ง 4 ข้อจะทำการดำเนินการทางธุรกิจประสบผลสำเร็จในทุกรูปที่ตั้งเป็นเป้าหมายไว้ได้โดยง่าย (ศุภสัณ หาญทวีวงศา และ ตวงเพชร สมศรี, 2567) หลักธรรมพรหมวิหาร เป็นหลักธรรมที่ผู้ประกอบการใช้เป็นแนวทางปฏิบัติที่ทำให้ผู้ร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความเคารพนับถือและเลื่อมใสในตัวผู้ประกอบการซึ่งเป็นเหมือนแรงจูงใจหรือแรงบันดาลใจให้เกิดการผลักดันเนื้องาน ให้มีการทำงานเป็นทีมเวิร์คและไปถึงเป้าหมายหลักปาปณิกธรรมเป็นหลักธรรมที่ใช้ปฏิบัติเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการวางแผนงาน การดำเนินการ เพื่อให้มีผลงานที่เป็นไปตามเป้าหมายในบางโอกาสผลการดำเนินการสูงกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งในปัจจุบันมีการหันมาศึกษาหลักพุทธธรรมและนำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบธุรกิจกันเป็นอันมากเพราะจะก่อให้เกิดความมั่นคงแก่ธุรกิจและอำนวยประโยชน์ให้กับสังคมอย่างยั่งยืน ซึ่งในโลกตะวันออกนั้นหากศึกษาในเชิงลึกเราจะ พบว่า พ่อค้าหรือ เศรษฐีคือ นักธุรกิจที่มีบทบาทที่ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่สังคมเป็นผู้สนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้รับประโยชน์จากการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตจริงในการประกอบธุรกิจของตนได้อย่างมีความสุขและยั่งยืนต่อไป (มานะ กาญจนแสนส่ง, 2556)

ดังนั้น ผู้ประกอบการจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีคุณธรรม จริยธรรมในการประกอบอาชีพดังกล่าวและจะต้องมีการปรับปรุงการ ทำงานการให้บริการลูกค้าให้ทันกับยุคสมัยอยู่เสมอ แต่ในขณะเดียวกันก็นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้โดยผู้ประกอบอาชีพดังกล่าวจะต้องตระหนักถึงความสำคัญในการนำพุทธจริยธรรมมาใช้ในการประกอบธุรกิจของตนเองอย่างเหมาะสม ทั้งในส่วนของผู้บริหารและพนักงานก็ดี นอกจากนี้ควรจัดกิจกรรมที่คืนกำไรให้กับสังคม โดยการช่วยเหลือทั้งทางร่างกายและ จิตใจ อันส่งผลให้การดำเนินธุรกิจประเภทนี้มีความมั่นคงท่ามกลางกระแสการแข่งขันทางธุรกิจในปัจจุบันผู้วิจัยในฐานะเป็นผู้ประกอบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ จังหวัดลพบุรี จึงเห็นความสำคัญในการนำของการนำหลักพุทธธรรมมาเป็นแนวทางในการพัฒนาผู้ประกอบการให้มีศักยภาพในการแข่งขันทางธุรกิจเพิ่มมากขึ้น เพื่อที่จะศึกษาพุทธธรรมสำหรับผู้ประกอบธุรกิจ และแนวทางการนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติสำหรับผู้ประกอบธุรกิจเฟอร์นิเจอร์ซึ่งข้อมูลทางวิชาการในรูปแบบงานวิจัย ผู้วิจัยในฐานะเป็นผู้ประกอบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ จังหวัดลพบุรี จึงเห็นความสำคัญในการนำของการนำหลักพุทธธรรมได้แก่ หลักอิทธิบาท๔ หลักพรหมวิหาร๔ หลักปาปณิกธรรม มาเป็นแนวทางในการพัฒนาผู้ประกอบการให้มีศักยภาพในการแข่งขันทางธุรกิจเพิ่มมากขึ้น จึงได้สนใจเรื่องรูปแบบการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ จังหวัดลพบุรีเชิงพุทธบูรณาการ คือ การบริหารให้ความสนใจในความรับผิดชอบต่อสังคมอีกทั้งยังเป็นแนวทางการนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติสำหรับผู้ประกอบธุรกิจได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบันผู้วิจัยจึงได้ทำวิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์เชิงพุทธบูรณาการ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและหลักการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ จังหวัดลพบุรี
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการบริหารร้านเฟอร์นิเจอร์จังหวัดลพบุรี
3. เพื่อเสนอรูปแบบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์จังหวัดลพบุรีเชิงพุทธบูรณาการ

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ(Quanlitative Reserch) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยภาคสนาม (Field Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนากลไกการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนาดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การบริหารงาน และบริบทของการประกอบการธุรกิจต่างๆที่ส่งผลกระทบต่อการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์
2. รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการประกอบการธุรกิจในการการบริหารงานในด้านต่างๆ
3. การสรุปผลการบริหารงานเกี่ยวกับการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการโดยบูรณาการหลักพุทธธรรม

การวิจัยภาคสนาม (Field Research)

ดำเนินการโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้ประกอบการธุรกิจ ผู้ปฏิบัติงานในกิจการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาหรือผู้ที่ทำงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยมีการออกแบบแนวคำถามและแบบสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมประเด็นการดำเนินงาน แนวคิด ประสบการณ์ และมุมมองที่เกี่ยวข้องกับกิจการ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาดำเนินการสรุป วิเคราะห์ และสังเคราะห์สาระสำคัญ เพื่อนำไปจัดทำเป็นรูปแบบและกลไกการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนาให้มีความชัดเจน เป็นระบบ และสามารถอธิบายแนวทางการดำเนินงานได้อย่างเป็นรูปธรรมทั้งในเชิงหลักการและแนวปฏิบัติ โดยกลุ่มเป้าหมาย ประกอบไปด้วย 4 กลุ่ม รวมทั้งหมด 25 รูป/คน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ 1 ผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 5 รูป/คน
กลุ่มที่ 2 ผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรี จำนวน 5 คน
กลุ่มที่ 3 ลูกค้ารับเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรี จำนวน 5 คน
กลุ่มที่ 4 พนักงานร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรี จำนวน 10 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นตามแนวทางการสร้างและพัฒนาเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารงานของผู้ประกอบการธุรกิจให้สอดคล้องกับกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมุ่งให้ทราบถึงทัศนะ แนวคิด และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงาน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการพัฒนาเครื่องมืออย่างเป็นลำดับขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนการสร้างและพัฒนาเครื่องมือวิจัย

1. ศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา แล้วกำหนดเป็นกรอบปัจจัยให้ครอบคลุมเนื้อหาและวัตถุประสงค์การวิจัย

2. สร้างแบบสัมภาษณ์เบื้องต้น สร้างแบบสัมภาษณ์ตามกรอบปัจจัยที่กำหนด เพื่อนำไปใช้สอบถามกลุ่มตัวอย่างหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จากนั้นนำไปปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อรับข้อเสนอแนะ

3. ปรับปรุงและตรวจสอบเครื่องมือ ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะ และนำเสนอผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบความเหมาะสม ความชัดเจน และความสอดคล้องของเนื้อหา ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์เสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน เพื่อตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา ความชัดเจนของถ้อยคำ และความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย จากนั้นนำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนนำไปใช้จริง เพื่อเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและความเที่ยงตรงของเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ

4. แก้ไขให้สมบูรณ์ นำผลการตรวจสอบมาปรับแก้ไขเครื่องมือให้สมบูรณ์ โดยปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาอีกครั้ง

5. ทดลองใช้และปรับปรุง นำแบบสัมภาษณ์ไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างตามที่กำหนด แล้วนำผลที่ได้มาเรียบเรียง ปรับปรุงแก้ไข และหารือกับอาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อนำไปใช้จริง

6. วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล เมื่อนำเครื่องมือไปใช้เก็บข้อมูลจริงแล้ว จึงนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงคุณภาพ เพื่อสรุปผลการวิจัย

ประเภทเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 2 ประเภทหลัก ได้แก่

1. แบบสัมภาษณ์ (Interview Sheet) เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างมีโครงสร้าง (Structured In-depth Interview) ใช้เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวมทั้งใช้ประกอบการศึกษาจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อเท็จจริง ความคิดเห็น ปัญหา ข้อเสนอแนะ ความรู้สึก และเจตคติที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย

2. แบบสอบถามปลายเปิด (Open-ended Questionnaire) ใช้เปิดโอกาสให้คณะสงฆ์หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการเสนอแนวคิด มีวัตถุประสงค์ คือ มุ่งรวบรวมข้อเสนอแนะ รูปแบบ และกลไกในการขับเคลื่อนกิจกรรมหรือกิจการที่เกี่ยวข้อง ช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการสังเคราะห์แนวทางพัฒนาที่หลากหลายตามบริบทจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน รอบด้าน และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม

ส่วนที่หนึ่ง เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Data) ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยข้อมูลปฐมภูมิใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 รวมถึงเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นฐานแนวคิดด้านหลักพุทธธรรม ส่วนข้อมูลทุติยภูมิได้รวบรวมจากงานวิจัยดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ รายงานการวิจัย เอกสารทางวิชาการ ตลอดจนสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารธุรกิจ การประกอบการ และการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการบริหารงาน ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิด ทฤษฎี และข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัย

ส่วนที่สอง เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Data) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบปลายเปิด (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้ดำเนินการนัดหมายและเข้าพบผู้ให้ข้อมูลตาม

วัน เวลา และสถานที่ที่เหมาะสม พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์และรายละเอียดของการวิจัยก่อนเริ่มการสัมภาษณ์ เพื่อสร้างความเข้าใจและความร่วมมือในการให้ข้อมูล การสัมภาษณ์ใช้แนวคำถามกึ่งโครงสร้างที่เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถแสดงความคิดเห็น อธิบายประสบการณ์ และสะท้อนมุมมองได้อย่างอิสระ รวมทั้งสามารถซักถามเพิ่มเติมในประเด็นเชิงลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

ในการกำหนดขอบเขตข้อมูล ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากวัตถุประสงค์และประเด็นปัญหาการวิจัย เพื่อกำหนดตัวชี้วัดและกรอบแนวคำถามที่ชัดเจน พร้อมทั้งกำหนดแหล่งข้อมูลสำคัญจำนวน 4 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 25 รูป/คน ได้แก่ ผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์จำนวน 5 คน พนักงานหรือผู้ปฏิบัติงานจำนวน 10 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาจำนวน 5 รูป/คน และลูกค้าหรือผู้มาใช้บริการจำนวน 5 คน จากนั้นผู้วิจัยได้นำเครื่องมือวิจัยไปใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก เก็บบันทึกข้อมูลทั้งในรูปแบบการจดบันทึกและการบันทึกเสียง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาถอดความอย่างละเอียด ก่อนนำไปดำเนินการสังเคราะห์ วิเคราะห์ และตีความเชิงคุณภาพ เพื่อนำไปใช้ในการสรุปผลและสร้างองค์ความรู้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ทั้งการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยภาคสนาม (Field Research) ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นการตีความหมายข้อมูลจากบริบทจริงของพื้นที่ศึกษา ควบคู่กับการใช้กรอบแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อค้นพบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยการวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการควบคู่ไปกับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมด ตั้งแต่การรวบรวม การจัดระบบ การจำแนก การสังเคราะห์ และการตีความข้อมูล เพื่อให้สะท้อนข้อเท็จจริงตามสภาพการณ์จริงมากที่สุด

1. การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Analysis)

ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการ รายงานการประชุม และเอกสารทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระไตรปิฎกและเอกสารเชิงพุทธบูรณาการ จากนั้นดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ หลักการบริหารงานธุรกิจ, การบริหารองค์กรค้าปลีก, แนวคิดการประกอบการ และหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงาน ซึ่งผลการวิเคราะห์เอกสารถูกนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการกำหนดประเด็นคำถามสัมภาษณ์ และใช้ประกอบการตีความข้อมูลภาคสนาม

2. การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม (Field Data Analysis)

ข้อมูลภาคสนามได้มาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 4 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 25 รูป/คน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา ผู้ประกอบการ พนักงาน และลูกค้า โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่ไปกับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการถอดเทปคำสัมภาษณ์ทั้งหมดเป็นลายลักษณ์อักษร พร้อมตรวจสอบความถูกต้องและความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจัดเก็บข้อมูลในรูปแบบเอกสารและไฟล์คอมพิวเตอร์อย่างเป็นหมวดหมู่เพื่อสะดวกต่อการสืบค้นและตรวจสอบ ต่อมาผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้มาจำแนกและจัดหมวดหมู่ตามประเด็นสำคัญ โดยยึดตามวัตถุประสงค์การวิจัย กรอบแนวคิดการวิจัย และประเด็นคำถามสัมภาษณ์ เพื่อให้เห็นสาระสำคัญ รูปแบบ และความสัมพันธ์ของข้อมูลอย่างชัดเจน พร้อมทั้งกำหนดคำหลักหรือรหัสข้อมูลเพื่อแทนความหมายของเนื้อหาที่สำคัญ อันช่วยให้สามารถเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่ม และค้นหารูปแบบหรือประเด็นร่วมได้อย่างเป็นระบบ หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลที่ผ่านการจัดหมวดหมู่และเข้ารหัสแล้วมาดำเนินการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา เพื่อ

สังเคราะห์ประเด็นหลัก รูปแบบ และความเชื่อมโยงของข้อมูล พร้อมเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนตีความหมายตามบริบทจริงของพื้นที่ศึกษา และบูรณาการเข้ากับหลักพุทธธรรมและแนวคิดทางการบริหาร เพื่อนำไปสู่การสรุปข้อค้นพบ การเสนอรูปแบบการดำเนินงาน และการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยอย่างเป็นรูปธรรม

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาปัญหาและหลักการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี ผลการวิจัยพบว่า

ที่สภาพเศรษฐกิจของประเทศไทยและทั่วโลกได้ผ่านปัญหาโรคระบาด โควิด-19 เมื่อเหตุการณ์โรคระบาดได้ผ่านพ้นมาแล้ว ผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์มีความเข้าใจว่าสภาพน่าจะเริ่มฟื้นตัว เพราะผู้คนออกจากบ้านได้โดยไม่หวั่นกลัวกับโรคระบาด แต่สภาพเศรษฐกิจโดยรวมยังไม่กระเตื้องขึ้นเท่าที่ควร กำลังซื้อของลูกค้าไม่ได้เพิ่มขึ้นมากอย่างที่คาดการณ์ ลูกค้าส่วนใหญ่เริ่มประหยัดและใช้จ่ายอย่างระมัดระวัง ที่สำคัญคือกำลังซื้อหลักไปอยู่ที่ระบบออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็นระบบ Line, Facebook, TikTok ซึ่งขยายตัวอย่างต่อเนื่องจากช่วง โควิด-19 จนถึง ณ ปัจจุบัน ทำให้ผู้ประกอบการบางแห่งต้องพยายามปรับตัวกับการวิเคราะห์และสร้างคอนเทนท์ เพื่อการขายในโซเชียลมีเดียซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการ พบว่าส่วนใหญ่ยังไม่ประสบความสำเร็จกับโซเชียลมีเดีย เท่าที่ควร ซึ่งผู้ประกอบการต้องพัฒนาความรู้ และทักษะตลอดศึกษาเข้าถึงแพลตฟอร์มออนไลน์ตลอดเวลา เนื่องจากรูปแบบที่ได้รับความนิยมจะมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นข้างรวดเร็ว เน้นการใช้ AI ในการทำคอนเทนท์, เสียง, ภาพประกอบการโฆษณา ผู้ประกอบการควรหาโอกาสในการเรียนรู้และฝึกอบรมให้พนักงานเชี่ยวชาญเทคนิคการพัฒนางานด้านออนไลน์ ไม่เข้าถึงลูกค้ากลุ่มเป้าหมายได้อย่างชัดเจน ตลอดจน ณ ปัจจุบัน พนักงานใหม่หรือคนรุ่นใหม่มีทักษะการทำงานหรือวิธีคิดที่ไม่เหมือนกับคนรุ่นก่อนค่อนข้างมาก ฉะนั้นการสอนงาน, การอบรม, การดูแลพนักงาน เป็นเรื่องที่จำเป็นอีกหนึ่งเรื่อง ที่จะลดการลาออก ซึ่งถือว่าสูญเสียบุคลากรในการสร้างขึ้นมาทำงานอย่างชัดเจน ทักษะบางอย่างต้องใช้เวลาฝึกฝน เช่น การประกอบสินค้า เช่น ชุดห้องนอน ชุดโฮม ชุดครัว และดูแลอย่างใกล้ชิดเพื่อให้ได้ผลงานที่เป็นมาตรฐานแข่งขันกับคู่แข่งได้ ปัญหาใหญ่อีกประเด็นหนึ่งได้แก่ การที่ผู้ประกอบการลดราคาสินค้าแข่งขัน เพื่อให้ได้ออต้าขยายสินค้าได้ ทำให้ร้านเฟอร์นิเจอร์มีกำไรที่ลดลงและสมควรทำให้สัดส่วนของค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ทำให้บางร้านขาดสภาพคล่องในเรื่องการเงิน ส่งผลกระทบต่อการสั่งซื้อสินค้าใหม่เพื่อทดแทนสินค้าที่ขาดไปแล้วมีโอกาสลดลง ทำให้ตัวโชว์สินค้าภายในร้านมีสินค้าใหม่ลดลงไม่ดึงดูดความสนใจให้กับลูกค้าเท่าที่ควร

ประเด็นปัญหาข้อสุดท้าย คือ การจัดรูปแบบการทำงานของร้ายเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี จะมีความใกล้เคียงกัน ฝ่ายขาย ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายประกอบสินค้าและจัดส่งสินค้า ฝ่ายดูแลคลังสินค้า ฝ่ายบัญชีการเงิน และฝ่ายแม่บ้าน บางร้านพนักงานที่มีประสบการณ์กลุ่มงานในทุกส่วนงาน ซึ่งเท่าที่ได้ข้อมูลจากการสอบถามเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายลงในช่วงที่ยอดขายยังไม่ดีขึ้น ซึ่งจะส่งผลกระทบกับระบบงานต่อไปในอนาคต เนื่องจากงานทุกฝ่ายต้องมีรายละเอียดที่ชัดเจนที่มีการวางแผนการทำงานและเป้าหมาย เชิงผลกระทบกับผลงานที่ได้ในอนาคต

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ใช้ส่งเสริมการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี ผลการวิจัยพบว่า

หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมและสามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมการบริหารร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี ต้องเป็นหลักธรรมที่สามารถแก้ปัญหาทางเฉพาะหน้าและปัญหาในระยะยาวได้เป็นอย่างดีและเป็นไปแบบถาวร และต้องครบทุกขั้นตอนในการดำเนินธุรกิจเพื่อให้ประสบความสำเร็จ เนื้องานเป็นไปตาม

เป้าหมาย โดยมีปัจจัยที่ทำให้การทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข เหมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน ผู้วิจัยได้วางแนวทางไว้ 3 หลักธรรม ที่คิดว่าครอบคลุมการบริหารของผู้ประกอบการที่มีประสิทธิภาพ ได้แก่

หลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมหรือแนวทาง ที่ทำให้ธุรกิจเฟอร์นิเจอร์ประสบความสำเร็จได้ ผู้ประกอบการควรมีการวางแผนงานและกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน และถ่ายทอดหรือสื่อสารให้กับพนักงานที่ถูกต้องชัดเจนตลอด คอยควบคุมดูแลให้ผลลัพธ์ของเนื้องานเดินอยู่ในขอบเขตของเป้าหมาย ผู้ประกอบการต้องมีเทคนิคการถ่ายทอดให้พนักงานทุกส่วนมีความความพอใจในเนื้องานที่แต่ละคนดำเนินการอยู่ มีจุดมุ่งหมายพากเพียรให้งานที่ดำเนินการอยู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย และมีความตั้งใจจะจดจ่อกับการทำงานเพื่อให้สัมฤทธิ์ผลโดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคของงานที่ต้องเผชิญ และการตรวจสอบงานที่รองรับการแก้ไขปัญหาหรืออุปสรรคที่เกิดขึ้น เพื่อให้ได้งานที่เป็นไปตามเป้าหมายหรือสูงกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้

หลักพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ผู้ประกอบการต้องสร้างความประทับใจ และเกิดความศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวผู้ประกอบการ ด้วยการทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข มีความรักความเมตตาต่อกัน ไม่แบ่งแยกพนักงานเก่าหรือพนักงานใหม่ เอาใจใส่ดูแลซึ่งกันและกันอย่างทั่วถึง หากทำงานต้องเผชิญกับปัญหาหรืออุปสรรค ผู้ประกอบการต้องมีความกรุณาในการเข้าช่วยแก้ไขปัญหาให้พนักงานได้อย่างถูกต้องและชัดเจน เมื่อพนักงานประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ผู้ประกอบการร่วมแสดงความยินดีและสนับสนุนในทุกวิถีทาง ไม่ว่าการฝึกฝนหรือการสอนงาน และการวางตัวเป็นกลางของผู้ประกอบการไม่แบ่งแยกพนักงานเก่าหรือพนักงานใหม่ ก่อให้เกิดความยุติธรรมในการบริหารงาน การนำหลักธรรมที่มาประโยคใช้ภายในร้านจะทำให้เกิดการร่วมมือร่วมใจกันทำงานอย่างมีความสุขและมีประสิทธิภาพ เป็นพลังที่ก่อให้เกิดการทำงานเป็นทีมเวิร์ค เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของทางร้านได้อย่างชัดเจน และก่อให้เกิดความรักความสามัคคีภายในองค์กรได้เป็นอย่างดี

หลักปาปณิกธรรม เป็นหลักฐานที่นำมาประยุกต์เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับธุรกิจร้านเฟอร์นิเจอร์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต วัตถุประสงค์หลักของร้านเฟอร์นิเจอร์ คือการสร้างกำไรทำได้ แต่เป็นการสร้างกำไรที่ทำให้ลูกค้านึกถึงเราเสมอเมื่อต้องการใช้เฟอร์นิเจอร์ เพราะว่าตัวผู้ประกอบการต้องขายสินค้าที่สร้างสรรค์สำหรับสินค้าที่ขายและการหาสินค้าสำหรับรูปแบบที่มีประโยชน์ใช้สอยในอนาคต สอดคล้องกับความต้องการของลูกค้ารุ่นต่อรุ่น เพราะว่าลูกค้าที่มีแนวโน้มความคิดเปลี่ยนแปลงไปตามความทันสมัยของการใช้ชีวิต สื่อที่มีผลกระทบต่อรูปแบบการซื้อ การเป็นผู้เชี่ยวชาญในภาคปฏิบัติในทุกเรื่องของเนื้องานที่ทำ ทำให้ลูกค้าเห็นในมุมมอง ถ้าเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องเฟอร์นิเจอร์ และการวางตัวที่เป็นที่น่าเชื่อถือยอมรับในแหล่งเงินทุน และลงทุนกับสินค้าและเทคโนโลยีการบริหารให้เท่าทันกับสถานการณ์ เพื่อการสร้างผลกำไรสูงสุดเท่าที่ดำเนินการได้

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อเสนอรูปแบบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี ผลการวิจัยพบว่า

ธุรกิจเฟอร์นิเจอร์เป็นหนึ่งในธุรกิจค้าปลีก ซึ่งเป็นธุรกิจอาศัยแรงงานในการขับเคลื่อนธุรกิจ และเน้นการขายผ่านหน้าร้าน แต่ในปัจจุบันหลังจากผ่านโรคระบาด โควิด-19 ช่องทางการขายผ่านระบบออนไลน์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและอย่างต่อเนื่อง จนเห็นภาพชัดชัดเจนของการขายผ่านหน้าร้านมีผลกระทบค่อนข้างมาก และลดลงอย่างเห็นได้ชัด ต่อจนการแข่งขันของคู่แข่งที่เป็นร้านค้าด้วยกัน และถ้าขนาดใหญ่ เช่น Home pro, ไทวัสดุ, โรบินสัน ซึ่งการนำหลักธรรมทั้ง 3 หลักธรรม ที่ผู้วิจัยลองวางแนวทางไว้ และได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ หลักอิทธิบาท 4 หลักพรหมวิหาร 4 หลักปาปณิกธรรม มาประยุกต์ใช้กับธุรกิจเฟอร์นิเจอร์เป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นสอดคล้องกับโลกธุรกิจในปัจจุบัน ที่ปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายอย่างเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะปัจจัยทางด้านเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการทำงานในระบบโซเชียลมีเดีย

ซึ่งเป้าหมายของธุรกิจคือการสร้างกำไรทั้งในปัจจุบันและในระยะระยะยาว หลักธรรมที่นำมาใช้ต้องทำให้คนในองค์กรหรือภายในร้านมีวิธีคิด มีสติ และสมาธิแน่วแน่ในการปฏิบัติงาน และส่งผลทำให้เกิดรูปแบบที่เป็นการทำงานแบบมีความสุข มีทีมเวิร์คที่ดี และพร้อมเพรียงกันเป็นอย่างดี

หลังจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกโดยภาพรวม ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอรูปแบบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี เชิงบูรณาการ โดยผู้วิจัยนำเสนอรูปแบบของโมเดล “ MSF” เป็นรูปแบบหรือแนวทางการดำเนินงาน 3 แนวทาง ได้แก่ 1. ผู้ประกอบการ 2. ส่วนสนับสนุน 3. ส่วนหน้าร้าน ซึ่งอธิบายโดยภาพรวม ดังนี้

1. ผู้ประกอบการ ตั้งเป็นผู้ที่มีการวางแผนงาน มีเป้าหมายที่ชัดเจน การสื่อสารและถ่ายทอดให้พนักงานได้อย่างชัดเจนและตรงประเด็น ต้องเป็นผู้มีแนวคิดทันยุคทันเหตุการณ์ และมีวิสัยทัศน์การมองการไกล ศึกษารูปแบบเทคโนโลยีใหม่ ๆ ตามวัฏจักรของสังคม และปรับเปลี่ยนมาใช้ได้อย่างลงตัว รวมถึงการมีความรักมุ่งหมายในงาน และการบริหารกับพนักงานด้วยความมีคุณธรรมเป็นที่ตั้ง มีการสร้างผลงานที่ปราณีตในงานที่ดำเนินการ

2. ส่วนสนับสนุน เป็นฝ่ายสนับสนุนการทำงานของฝ่ายหน้าร้าน สิ่งสำคัญคือ การประสานงานกันอย่างมีประสิทธิภาพกับฝ่ายหน้าร้าน เพื่อสร้างความประทับใจและการกลับมาใช้บริการใหม่ของลูกค้า พนักงานฝ่ายสนับสนุนทุกคนต้องมีความมุ่งมั่น ตั้งใจ และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างชาญฉลาด พร้อมทบทวนแก้ไขต่อไปให้ดียิ่งขึ้น โดยมีความเมตตาและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ให้ความเคารพรักซึ่งกันและกัน สร้างทีมเวิร์คที่เข้มแข็งในทุกมิติ

3. ฝ่ายหน้าร้าน เป็นฝ่ายที่มีความสำคัญกับธุรกิจเฟอร์นิเจอร์ เพราะเป็นการบริการที่สามารถวัดเป็นรูปธรรมได้ว่า สร้างความพึงพอใจให้กับลูกค้าในทุกระดับ และมีทักษะการแก้ไขปัญหาเฉพาะที่ดี และติดตามงานอย่างต่อเนื่องเพื่อการขาย พนักงานฝ่ายหน้าร้านต้องดำเนินงานด้วยความมุ่งหมายตั้งใจ และปฏิบัติกับเพื่อนพนักงานและลูกค้าด้วยความมุ่งมั่นในเรื่องที่ตั้งใจทำให้ดีที่สุด เพื่อบรรลุเป้าหมายของธุรกิจ คือการสร้างผลกำไรได้ทั้งในปัจจุบันและระยะยาว และการร่วมกันดำเนินงานอย่างมีความสุขเหมือนกับคนในครอบครัวเดียวกัน

อภิปรายผลการวิจัย

สภาพปัญหาและหลักการบริหารงานของผู้ประกอบการร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรีลพบุรี ผู้วิจัยพบว่าหลังช่วง โควิด-19 ผู้ประกอบการมีการบริหารงานที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น การแข่งขันที่รุนแรงขึ้นของร้านค้าด้วยกันและกลับห้างสรรพสินค้าใหญ่ในจังหวัด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า เรื่องการเปลี่ยนแปลงการขายจากหน้าร้านไปสู่ระบบออนไลน์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง โดยเฉพาะผ่านโซเชียล มีเดีย เช่น Line, Facebook, TikTok และมีการพัฒนาการทำคอนเทนท์โฆษณาผ่าน AI ซึ่งรูปแบบการจัดการภายในร้านยังแบ่งเป็น ฝ่ายขาย ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายประกอบสินค้าและจัดส่ง ฝ่ายคลังสินค้าหรือฝ่ายจัดซื้อ ฝ่ายบัญชีการเงิน และฝ่ายแม่บ้าน ซึ่งต้องอาศัยผู้ประกอบการที่ดำเนินการแก้ไขปัญหาและบริหารงานโดยการลงรายละเอียดในเนื้องานและเสนอแนะแนวทางเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของพระนันทิศักดิ์ ธมฺมานนฺโท และคณะ (2566) เรื่องการจัดการความรู้เชิงพุทธบูรณาการในโรงเรียนคิรีศรีสาคร จังหวัดตราด ด้านการบริหารจัดการ พบว่าแนวทางสำหรับบริหารจัดการไปสู่ความสำเร็จนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักที่นำไปสู่ความสำเร็จไว้ คือ อิทธิบาทธรรม ได้แก่ 1) ฉันทะ คือ การมีใจรักในสิ่งทำใจที่รักอันเกิดจากความศรัทธาและเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ทำจึงจะเกิดผลจริงตามควร 2) วิริยะ คือ ความมุ่งมั่นทุ่มเท เป็นความมุ่งมั่นทุ่มเททั้งกายและใจ ที่จะเรียนรู้และทำให้เข้าถึงแก่นแท้ของสิ่งนั้นเรื่องนั้น 3) จิตตะ คือ

ใจที่จดจ่อและรับผิดชอบ เมื่อมีใจที่จดจ่อแล้วก็จะเกิดความรอบคอบตาม ไม่ว่าจะเป็นการเรียนหรือการงานก็ตาม ทุกอย่างก็จะดีขึ้นไปเอง 4) วิมังสา คือ การทบทวน ในสิ่งที่ได้คิดได้ทำมาอันเกิดจากการมีใจรัก (ฉันทะ) แล้วทำด้วยความมุ่งมั่น (วิริยะ) อย่างใจจดใจจ่อ และรับผิดชอบ (จิตตะ) โดยใช้วิจารณญาณอย่างรอบรู้และรอบคอบ จึงนำไปสู่การทบทวนตัวเอง และทบทวนองค์กรหรือทบทวนขบวนการ ทบทวนในสิ่งทีได้คิดสิ่งได้ทำผ่านมาว่าเกิดผลดีผลเสียอย่างไร เพื่อปรับปรุงปรับแก้ไขให้ดี

ศึกษาหลักพุทธธรรม ที่ใช้ส่งเสริมการบริหารร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรี ผู้วิจัยได้วางแนวทางหลักธรรมที่ครอบคลุมการบริหารงานไว้ 3 หลักธรรม ได้แก่ หลักพรหมวิหาร 4 พบว่าเป็นหลักธรรมที่นำมาใช้ในธุรกิจเฟอร์นิเจอร์ ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ได้แก่ กำไรในปัจจุบันและในระยะยาว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าหลักพรหมวิหาร 4 หลักธรรมของผู้ประกอบการที่ใช้ครอบครองใจของพนักงานในทุกระดับให้มีการทำงานด้วยความมุ่งหมายและมีความสุขในการทำงาน เหมือนแบบคนในครอบครัวเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของอนัญญา นิตย์โชติ (2566) เรื่อง การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติงานของพนักงานบริษัทไทยนิตโชอิ จำกัด เชิงพุทธบูรณาการ ผู้วิจัยสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ว่า พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมหนึ่งของพุทธศาสนาที่สอนให้มนุษย์ทุกคนมีเมตตาต่อกัน มีความกรุณาสงสารในบุคลที่ด้อยกว่า มีมุทิตาต่อกันมีความยินดีปรีดาต่อผู้ที่ได้รับสิ่งดี ๆ และมีอุเบกขาในบางครั้งอาจมีเรื่องที่ไม่เป็นไปตามที่ปรารถนาก็ต้องมีอุเบกขาให้ได้ การประพฤติปฏิบัติหรือควบคุมกำกับทางจิตใจของมนุษย์ให้อยู่กับสังคมในโลกปัจจุบันโดยการแสดงออกในด้านความรัก ความปรารถนาให้ทุกคนมีความสุขและให้มีจิตใจสงสาร คิดช่วยเหลือทุกคน รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์รวมถึงด้านจิตใจพลอยยินดีกับคนที่เขาได้ดีมีสุขประกอบด้วยอาการที่แสดงออกด้วยความเที่ยงตรง เที่ยงธรรมไม่ลำเอียงด้วยรักและชัง ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ผู้ใดมีพรหมวิหาร 4 ผู้นั้นย่อมมีจิตใจสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ ของตนเองและผู้อื่น สำหรับการนำหลักพรหมวิหาร 4 มาเพื่อเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติงานของพนักงานบริษัทไทยนิตโชอิ จำกัด นั้นสามารถนำมาประยุกต์ใช้ผู้ปฏิบัติงานได้อย่างมีความสุขและเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ ซึ่งจะเสริมสร้างประสิทธิภาพการทำงานให้ดียิ่งขึ้น ก่อให้เกิดศรัทธาแก่เพื่อนร่วมงาน ตลอดจนถึงการบริหารงานในองค์กรด้วยความเป็นธรรมวางระบบและวิธีการให้คุณให้โทษให้รางวัลด้วยความเป็นธรรม

หลักปาปณิกธรรม สำหรับการวางแผนงานและปฏิบัติงานแบบมองการณ์ไกล เช่นการปรับองค์กรรองรับปฏิบัติงานการขายสินค้าแบบออนไลน์และการเตรียมพร้อมสำหรับเทคโนโลยี่ใหม่ใหม่ เช่น การนำระบบทำงานแบบ AI มาใช้ทำ content สร้างแสง เสียง คำบรรยาย สร้างสิ่งเร้าในการขายสินค้า กระตุ้นความต้องการซื้อสินค้าของลูกค้า

รูปแบบการบริหารงานเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี เชิงบูรณาการ ในส่วนวัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อนำเสนอรูปแบบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ ในจังหวัดลพบุรี เชิงพุทธบูรณาการ ในส่วนตัวของผู้ประกอบการหรือผู้บริหาร การใช้หลักธรรมทั้ง 3 หลักธรรม ได้แก่ หลักอิทธิบาท 4 เพื่อให้ธุรกิจที่ดำเนินการโดยประสบความสำเร็จ หลักพรหมวิหาร 4 ใช้เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี สร้างความเป็นเอกภาพในระบบงาน หลักปาปณิกธรรม พบว่าเป็นหลักธรรมที่ผู้ประกอบการควรจะต้องมี เพื่อจะทำให้ธุรกิจอยู่ได้อย่างถาวรและมั่นคงต่อไป ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า เป็นหลักธรรมที่ประกอบด้วยการมองการณ์ไกล การมีความรู้จริงในรายละเอียดของเนื้องาน และการเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากบุคคลในทุกๆฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นลูกค้า พนักงาน ฝ่ายสนับสนุนเรื่องเงินทุนในการประกอบการ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วรพินธ์ กุศลสมบูรณ์ (2566) เรื่อง รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งในการบริหารการจัดการธุรกิจโรงแรม เชิงพุทธบูรณาการ การประยุกต์ใช้หลักปาปณิกธรรม 1. จักขุมา ผู้บริหารจะต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล รู้สถานการณ์เศรษฐกิจ รู้เขารู้เราตัวอย่างเช่น ในสถานการณ์ปกติ ผู้บริหารจะต้องมีวิสัยทัศน์ว่าควรจะลงทุนที่ใด อย่างไร หรือชะลอ

การลงทุนใน กรณีโรคระบาดโควิด-19 ซึ่งมีผลกระทบต่อรายรับของโรงแรม ผู้บริหารจะต้องตัดสินใจว่าควรจะดำเนินกิจการต่อ เปลี่ยนรูปแบบการบริการจากโรงแรมมาเป็น hospitel เป็นแบบรายเดือน ลดราคา ห้องพักเป็น wellness center เป็น retreat หรือปิดกิจการชั่วคราว เมื่อความต้องการของตลาด เปลี่ยนไป ผู้บริหารจำเป็นต้องเปลี่ยนกลยุทธ์ เพื่อให้ลูกค้าจะมาใช้บริการ คอยติดตามข่าวสารจาก ทางราชการเช่น การเยียวยาช่วยเหลือธุรกิจโรงแรม มีสายตาปัญญาในการวิเคราะห์อนาคตจะทำให้ ผู้บริหารมีโอกาสประสบความสำเร็จสามารถแข่งขันอยู่รอดในธุรกิจได้ 2. วิธูโร ในการบริหารจัดการธุรกิจโรงแรม ผู้บริหารจำเป็นจะต้องมีความรู้ทางด้านการโรงแรม แต่ธุรกิจโรงแรมเป็นธุรกิจที่ต้องใช้บุคลากรหลายฝ่าย ผู้บริหารจะต้องจัดหาบุคลากรที่มีความสามารถ ให้ตรงกับสายงาน (right person for the right job) มีการอบรมพนักงาน ให้ค่าตอบแทนตามสมควรให้ พนักงานมีแรงจูงใจในการทำงาน ลดอัตราการเข้าออกของพนักงาน 3. นิสสยสัมปันโน มีแหล่งเงินทุน ไม่ลงทุนในสิ่งที่มีความเสี่ยงมากเกินไป มีความสามารถ ในการนำองค์กรให้เดินไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ มีความสามารถด้านมนุษย์สัมพันธ์กับบุคคลที่ เกี่ยวข้อง รวมถึงผู้ใช้บริการ สามารถสร้างความสามัคคีระหว่างผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อความพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำสั่งด้วยความเต็มใจ ให้แขกผู้มาใช้บริการประทับใจ บอกต่อ และกลับมาใช้บริการอีก ผู้บริหารควรมีหลัก 3 ข้อนี้ภายใน และหากสามารถถักทอหรือหลอมรวมกันได้ ก็จะเป็นภูมิคุ้มกันที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความเข้มแข็งการบริหารจัดการธุรกิจโรงแรมทำให้กิจการประสบความสำเร็จหรือผ่านพ้นวิกฤติ

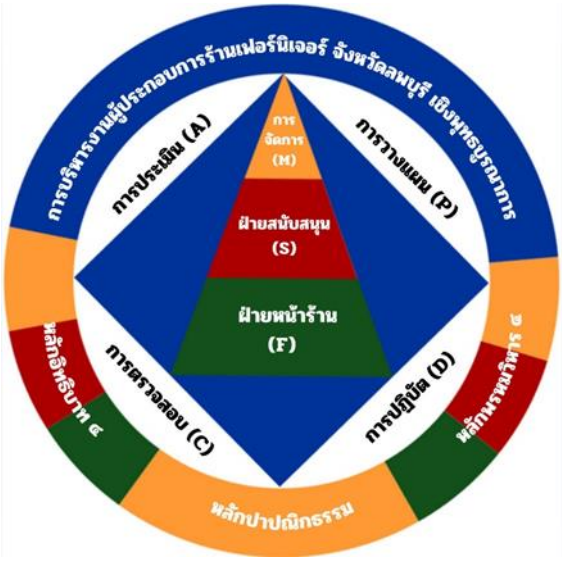
องค์ความรู้วิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องรูปแบบการบริหารงานร้านเฟอร์นิเจอร์ในจังหวัดลพบุรีเชิงพุทธบูรณาการ และสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เป็นโมเดล “MSF” ซึ่งเป็นแนวทางการบริหารงานเพื่อสร้างความพึงพอใจ ความเชื่อมั่น และความประทับใจให้กับลูกค้า จนนำไปสู่การกลับมาใช้บริการซ้ำ โดยโมเดล “MSF” ประกอบด้วยมาตรฐาน 3 ด้าน ได้แก่

1) มาตรฐานของผู้ประกอบการ (M)
2) มาตรฐานของส่วนสนับสนุน (S) และ
3) มาตรฐานของส่วนหน้าร้าน (F)

ซึ่งทำงานเชื่อมโยงกันเป็นระบบเพื่อผลักดันให้การบริหารงานมีประสิทธิภาพและเกิดผลลัพธ์ทางธุรกิจอย่างมั่นคง

ทั้งนี้โมเดล “MSF” ใช้กรอบหลักพุทธธรรม 3 หลักเป็นฐานในการบริหาร ได้แก่ หลักอิทธิบาท 4 หลักพรหมวิหาร 4 และ หลักปาปณิกธรรม โดยผู้วิจัยนำเสนอว่า หลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่อยู่ภายในตัวบุคคลและส่งเสริมให้เกิดความรักในงาน ความมุ่งมั่น ความตั้งใจเรียนรู้สิ่งใหม่ และการตรวจสอบปรับปรุงงานอย่างต่อเนื่อง อันทำให้ผู้ประกอบการและพนักงานสามารถทำงานได้อย่างมีคุณภาพและนำไปสู่กำไรจากการดำเนินงาน ขณะที่ หลักพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ทำให้บุคลากรทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข เกิดความเมตตา เอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน สร้างทีมเวิร์คและความเป็นเอกภาพภายในองค์กร อีกทั้งยังสะท้อนสู่การบริการลูกค้าด้วยความจริงใจ ไม่หลอกลวง ให้ข้อมูลที่ถูกต้องทั้งด้านดีและด้านที่ควรระวังเพื่อให้ลูกค้าตัดสินใจได้อย่างเหมาะสม ส่วน หลักปาปณิกธรรม เป็นหลักธรรมของนักบริหารที่ส่งเสริมการมองการณ์ไกล การมีความรู้จริงในงาน การเป็นที่ยอมรับเชื่อถือ และการมีระบบวางแผนการบริหารอย่างเป็นขั้นตอน ทำให้ธุรกิจสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนทั้งในปัจจุบันและอนาคต

แผนภาพที่ 1 โมเดล MSF

ในเชิงโครงสร้างของโมเดล “MSF” ผู้วิจัยกำหนดบทบาทและการใช้หลักธรรมในแต่ละส่วนดังนี้ 1) M: การจัดการของผู้ประกอบการ ใช้หลักธรรมครบ 3 หลัก ได้แก่ อิทธิบาท 4 เพื่อกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน มุ่งมั่นเรียนรู้ พัฒนางาน และตรวจสอบผลการปฏิบัติงานให้ก้าวหน้า พรหมวิหาร 4 เพื่อบริหารคนให้ทำงานอย่างมีความสุข สนับสนุนความก้าวหน้า ช่วยเหลือและปฏิบัติอย่างเท่าเทียม และปาปณิกธรรม เพื่อวางแผน กำหนดเป้าหมายอย่างเป็นระบบ เชี่ยวชาญงาน และสร้างความน่าเชื่อถือในสายตาลูกค้าและผู้เกี่ยวข้อง 2) S: ฝ่ายสนับสนุน ใช้หลักอิทธิบาท 4 และพรหมวิหาร 4 โดยมุ่งให้บุคลากรมีความรักในงาน พากเพียร ตั้งใจ ใจจดจ่อ และพร้อมปรับปรุงข้อบกพร่องเพื่อให้การสนับสนุนเป็นไปตามเป้าหมาย ควบคู่กับการมีเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือกัน แสดงความยินดีต่อความก้าวหน้าของเพื่อนร่วมงาน และวางตัวเป็นกลางเพื่อรักษาความสามัคคี 3) F: ฝ่ายหน้าร้าน ใช้หลักอิทธิบาท 4 และพรหมวิหาร 4 โดยเน้นการบริการด้วยความตั้งใจ มีความสุขในการสื่อสารกับลูกค้า ติดตามงานเพื่อปิดการขาย พร้อมเรียนรู้ทักษะใหม่ โดยเฉพาะงานออนไลน์ที่เปลี่ยนแปลงตามเทคโนโลยี เช่น AI รวมทั้งมีเมตตา เห็นอกเห็นใจ ช่วยเหลือกัน ทำงานเป็นทีมเวิร์ค และวางตัวเป็นกลางเพื่อประสานงานกับฝ่ายสนับสนุนอย่างราบรื่น

ผลลัพธ์ของการทำงานตามโมเดล “MSF” คือการบริหารงานที่มีมาตรฐานทั้งระบบตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย การจัดคน การประสานงาน การบริการลูกค้า การสต็อกสินค้า การส่งมอบสินค้า ไปจนถึงการติดตามหลังการขาย โดยปลายทางคือการส่งมอบสินค้าที่มีคุณภาพถึงมือลูกค้าตรงตามกำหนดเวลา และมีการตรวจสอบการใช้งานภายหลังการส่งมอบภายใน 7 วัน เพื่อยืนยันว่าลูกค้าไม่ติดปัญหาในการใช้งาน อันนำไปสู่ความพึงพอใจ การบอกต่อ และการกลับมาใช้บริการใหม่ ซึ่งสะท้อนเป็นกำไรทางธุรกิจทั้งในปัจจุบันและระยะยาวอย่างมั่นคงและถาวร

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. ควรปรับรูปแบบการบริหารสู่ระบบดิจิทัลควบคู่หน้าร้าน (Online–Offline Integration) ผู้ประกอบการควรพัฒนาทักษะด้านการตลาดออนไลน์และเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น การใช้สื่อสังคมออนไลน์ การสร้างคอนเทนท์ การวิเคราะห์ข้อมูลลูกค้า และการประยุกต์ใช้ AI เพื่อเพิ่มช่องทางการเข้าถึงลูกค้าและเพิ่ม

ยอดขาย เนื่องจากพฤติกรรมผู้บริโภคเปลี่ยนไปสู่ระบบออนไลน์อย่างต่อเนื่อง การดำเนินธุรกิจแบบผสมผสานระหว่างหน้าร้านและออนไลน์จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันและลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ

2. ควรนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารทรัพยากรมนุษย์ การบริหารบุคลากรควรยึดหลักอิทธิบาท 4 พรหมวิหาร 4 และปาปณิกธรรม เพื่อเสริมสร้างความรักในงาน ความรับผิดชอบ ความสามัคคี และความยุติธรรมภายในองค์กร ซึ่งจะช่วยลดปัญหาการลาออก เพิ่มแรงจูงใจในการทำงาน และก่อให้เกิดบรรยากาศการทำงานที่มีความสุข ส่งผลต่อคุณภาพการบริการลูกค้าและภาพลักษณ์ที่ดีของร้าน

3. ควรใช้โมเดล “MSF” เป็นกรอบการบริหารงานอย่างเป็นระบบ ผู้ประกอบการสามารถนำโมเดล “MSF” ไปใช้เป็นแนวทางบริหารงานแบบบูรณาการ โดยกำหนดบทบาทชัดเจนใน 3 ส่วน ได้แก่ ผู้ประกอบการ (M) ส่วนสนับสนุน (S) และส่วนหน้าร้าน (F) เพื่อให้เกิดการประสานงานที่มีประสิทธิภาพ การบริการที่ได้มาตรฐาน และการติดตามผลหลังการขาย ซึ่งจะนำไปสู่ความพึงพอใจของลูกค้า การกลับมาใช้บริการซ้ำ และความมั่นคงทางธุรกิจในระยะยาว

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรขยายพื้นที่ศึกษาไปยังจังหวัดหรือภูมิภาคอื่น การวิจัยครั้งนี้จำกัดพื้นที่เฉพาะจังหวัดลพบุรี การศึกษาครั้งต่อไปควรเปรียบเทียบหลายจังหวัดหรือหลายภูมิภาค เพื่อวิเคราะห์ความแตกต่างของบริบทเศรษฐกิจ สังคม และพฤติกรรมผู้บริโภค ซึ่งจะช่วยพัฒนาโมเดลการบริหารให้มีความครอบคลุมและประยุกต์ใช้ได้กว้างขึ้น

2. ควรใช้การวิจัยเชิงปริมาณหรือแบบผสม (Mixed Methods) ควรเพิ่มการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น แบบสอบถามความพึงพอใจลูกค้า ระดับแรงจูงใจพนักงาน หรือประสิทธิภาพการดำเนินงาน เพื่อวัดผลลัพธ์ของโมเดล MSF อย่างเป็นรูปธรรม และสามารถทดสอบความสัมพันธ์เชิงสถิติได้

3. ควรศึกษาผลกระทบระยะยาวของการใช้หลักพุทธธรรมในธุรกิจ ควรติดตามผลการนำหลักพุทธธรรมและโมเดล MSF ไปใช้จริงในระยะยาว เช่น 1–3 ปี เพื่อประเมินผลต่อกำไร ความยั่งยืนของธุรกิจ ความผูกพันของพนักงาน และความภักดีของลูกค้า ซึ่งจะช่วยยืนยันประสิทธิผลของแนวคิดเชิงพุทธบูรณาการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

พระนันทิศักดิ์ ธมฺมานนฺโท (ลิ้มนันทิภาคย์), พระเทพปริยัติเมธี และ ศิริโรจน์ นามเสนา. (2566). การจัดการความรู้เชิงพุทธบูรณาการในโรงเรียนคีรีศรีสาครวิทยา จังหวัดตราด. *วารสารวิจยวิชาการ*, *6*(5), 1–12. https://doi.org/10.14456/jra.2023.99

มานะ กาญจนแสนส่ง. (2556). การบริหารูรกิจแนวพุทธ. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย*, 4(1),45–54.

วรพินธ์ กุศลสมบูรณ์. (2566). รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งในการบริหารจัดการธุรกิจโรงแรมเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสาร พุทธนวัตกรรมปริทรรศน์*, 4(2), 13–21.

ศุภสัณ หาญทวีวงศา และ ตวงเพชร สมศรี. (2567). การส่งเสริมประสิทธิภาพการทำงานของผู้ประกอบการเฟอร์นิเจอร์ ตามแนวทางอิทธิบาท 4. *วารสารพุทธศาสตร์ มจร.อุบลราชธานี*, 6(1), 1291–1304.

อนัญญา นิตย์โชติ. (2566). การเสริมสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติงานของพนักงานบริษัทไทยนิตโชอิ จำกัด เชิงพุทธบูรณาการ *วารสาร พุทธนวัตกรรมปริทรรศน์*, 4(2), 13–21.

Dissanayake, D. (2019). *Buddhist philosophy for business management.* In Proceedings of the 20th International Postgraduate Research Conference (IPRC 2019). Colombo, Sri Lanka.

Investopedia. (2025). *What Is a Business? Understanding Different Types and Company Sizes*. Retrieve August 1, 2025, From https://www.investopedia.com/terms/b/business.asp

The Global Economy**.** (2024). *Share of services in GDP – Thailand*. Retrieve August 1, 2025, From https://igcseaid.com/notes/business-studies-0450/1-5-business-objectives-and-stakeholder-objectives/

การสื่อสารพุทธธรรมผ่านสื่อสังคมออนไลน์เพื่อการฟื้นฟูเยาวชนของพระสงฆ์ในสังคมไทย*

A Buddhist Sangha's Dissemination of Buddha dhamma Through Social Online Media for the Rehabilitation of Youths in Thai Society

[1]ชัชวาลย์ แก้วกระจาย, [2]บุญเลิศ โอฐสู
Chatchawan Kaewkrajay, Boonlert Otsu
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
[1]E-mail: Charttv3@gmail.com

บทคัดย่อ

การสื่อสารนับเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิตของมนุษย์ รวมถึงเยาวชนในสังคมปัจจุบัน โดยเมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ยุคดิจิทัล รูปแบบการสื่อสารได้เปลี่ยนแปลงไปตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่อง การสื่อสารออนไลน์จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่พระสงฆ์สามารถนำมาใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและถ่ายทอดหลักธรรมแก่เยาวชน เพื่อฟื้นฟูจิตใจ เสริมสร้างความเข้มแข็งทางคุณธรรม และส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมอย่างเหมาะสม การเผยแผ่พุทธธรรมผ่านสื่อสังคมออนไลน์ถือเป็นภารกิจสำคัญของพระสงฆ์ในฐานะผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา โดยต้องมุ่งให้ความรู้ ความเข้าใจ และแนวปฏิบัติที่ถูกต้องแก่เยาวชน ภายใต้กรอบคุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม ทั้งนี้สามารถดำเนินการผ่านช่องทางสื่อดิจิทัลที่หลากหลาย เช่น เฟซบุ๊ก ยูทูบ ทวิตเตอร์ และเว็บไซต์ โดยใช้รูปแบบสื่อมัลติมีเดีย อาทิ ภาพนิ่ง วิดีโอ การถ่ายทอดสด และการตอบปัญหาธรรมะ เพื่อกระตุ้นการเรียนรู้ สร้างแรงบันดาลใจ และส่งเสริมให้เยาวชนละเว้นความชั่ว หันมาประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรม

ดังนั้น การใช้สื่อออนไลน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องอาศัยผู้ส่งสารที่มีคุณสมบัติตามหลักพุทธธรรม มีความรู้ ความเข้าใจ และทักษะด้านการสื่อสารที่เหมาะสม เพื่อให้การเผยแผ่เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาและฟื้นฟูเยาวชนในสังคมไทยอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การสื่อสาร; สื่อสังคมออนไลน์; พระสงฆ์

ABSTRACT

Communication is considered an important component of human life, including youth in contemporary society. When society moves into the digital era, communication patterns have continuously changed in accordance with technological advancement. Online communication has therefore become an important tool that monks can utilize to disseminate Buddhism and convey Buddhist principles to youth in order to restore their minds, strengthen moral integrity, and promote appropriate living in accordance with Buddhist teachings. The dissemination of Buddhist teachings through social media is regarded as an important mission of monks as the successors of Buddhism, who must aim to provide

* Received February 15, 2025; Revised September 22 2025; Accepted November 4, 2025

correct knowledge, understanding, and proper practices to youth under the framework of morality, ethics, and social responsibility. This can be carried out through various digital media channels such as Facebook, YouTube, Twitter, and websites by using multimedia formats including images, videos, live broadcasting, and answering Dhamma-related questions in order to stimulate learning, create inspiration, and encourage youth to refrain from wrongdoing and turn to practicing according to the Dhamma principles.

Therefore, the use of online media in disseminating Buddhism requires communicators who possess qualifications based on Buddhist principles, along with knowledge, understanding, and appropriate communication skills, so that the dissemination can benefit the public and play an important role in the development and sustainable restoration of youth in Thai society.

Keywords: Communication; Social Media; Monks

บทนำ

การสื่อสารเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงใช้บทบาทและวิธีการเผยแผ่ที่ประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ทางสังคมจารีตประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากเช่นทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคลรอจังหวะหรือโอกาสในการถ่ายทอดหลักพุทธธรรมเป็นต้นและประสบผลสำเร็จเสมอแต่ความสำเร็จที่ว่านี้ไม่ใช่เป็นเหตุผลเฉพาะยุคสมัยเท่านั้นยังอาศัยบารมีธรรมที่ทรงสร้างบำเพ็ญมาเพื่อทำหน้าที่ของพระบรมศาสดาโดยเฉพาะตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ ดังพุทธพจน์ว่าพระผู้เป็นที่พึ่งของโลกทรงบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขแก่สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาโพธิญาณเอกบุคคลเมื่อบังเกิดขึ้นในโลกย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่ออนุเคราะห์ต่อชาวโลกเอกบุคคลนั้นคือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 170: 22)

ในปัจจุบันที่เราสามารถติดต่อสื่อสารกับคนทั่วโลกได้อย่างสะดวกสบายนั้นการสื่อสารของมนุษย์ได้มีวิวัฒนาการผ่านมาหลายยุคหลายสมัยตั้งแต่ยุคแรก ๆ เชื่อว่ามนุษย์ใช้เสียงตีเกราะเคาะไม้เป็นการส่งเสียงต่อกันเป็นทอด ๆ แล้วพัฒนาขึ้นมาเป็นการใช้เสียงกลองฆ้องแตรสังข์และสัญญาณควันไฟให้เห็นได้ในระยะไกลต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักคิดเขียนหนังสือได้เมื่อจะต้องสื่อสารด้วยการส่งสารให้กันในระยะไกลก็จะใช้เขียนข้อความผูกติดกับขานกพิราบต่อมาก็ใช้ม้าเร็วทำหน้าที่บุรุษไปรษณีย์ส่งข้อความไปสู่หัวเมืองไกลหรือใช้ในการศึกสงครามการสื่อสารถือเป็นส่วนสำคัญในการติดต่อข่าวสารถึงกันพัฒนาการทางด้านการสื่อสารก็เพื่อทำให้การส่งข่าวสารเร็วขึ้นติดต่อสื่อสารได้ไกลมากขึ้นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์สนใจในจุดเริ่มต้นของการสื่อสารคือการตั้งจุดมุ่งหมายที่จะกระจายข่าวสารจากจุดหนึ่งไปยังจุดอื่น ๆ ที่อยู่ไกลได้อย่างรวดเร็วและกว้างไกลการสื่อสารด้วยสัญญาณไฟฟ้าเป็นการสื่อสารที่สามารถพัฒนาได้อย่างกว้างขวางมีนักวิทยาศาสตร์หลายต่อหลายคนได้คิดค้นพัฒนาระบบสื่อสารด้วยสัญญาณไฟฟ้าต่อเนื่องเรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันเช่นในปี พ.ศ. 2375 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของโลก นับตั้งแต่มนุษย์ได้มีการรวมกลุ่มกันเป็นสังคมขนาดใหญ่ตั้งแต่โบราณนั้น ก็เริ่มมีการสื่อสารเกิดขึ้น ความเจริญก้าวหน้าของการสื่อสารก่อนที่จะมาถึงปัจจุบันนั้น ย่อมมีพัฒนาการมายาวนาน ก่อนที่จะมียุคของการสื่อสารนั้น ยุคโบราณเป็นยุคที่มนุษย์มีการใช้ภาษาในการติดต่อสื่อสารกันอย่างจำกัด แต่ได้ผลดีเพราะมีคนจำนวนน้อยการสื่อสารจึงไม่ซับซ้อน ส่วนใหญ่จะสื่อสารกันด้วยการใช้ท่าทาง หรือแม้กระทั่งการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ การใช้เทคโนโลยีมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีอัตราการเติบโตของจำนวน

ข้อมูลที่สูงมาก การสร้างข้อมูลข่าวสารได้เปลี่ยนรูปไปมาก มีการพัฒนาเว็บที่ผู้ใช้สามารถส่งผ่านข้อมูลโต้ตอบได้ทันทีจนทำให้รูปแบบของสื่อสารมวลชนเปลี่ยนก้าวเข้าสู่สื่อใหม่ หรือสื่อสังคม การใช้งานเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบันมีการใช้ในรูปแบบหลากหลาย จึงทำให้การสื่อสารไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มที่เหมือนแต่ก่อน ความทันสมัยที่จะเข้ามามีบทบาทต่อมุมมองวิธีคิด ต่อวิถีทางการตัดสินใจมีบทบาทในการกำหนดชีวิตหรือแม้แต่กำหนดชะตากรรมของตัวเรา ของสังคม ของประเทศหรือแม้แต่กระทั่งโลกที่ได้ถูกค้นคิด ประดิษฐ์และถูกพัฒนาขึ้นมา (ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์, 2557)

ส่วนการสื่อสารด้วยสื่อสิ่งพิมพ์ในอดีตมาจากมนุษย์แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดโดยการใช้ภาษาเป็น ‘เครื่องมือ’ ในกระบวนการสื่อสารโดยเฉพาะการใช้ภาษาเขียนนับเป็นต้นกำเนิดที่แท้จริงของการพิมพ์และสื่อสิ่งพิมพ์ที่เกิดขึ้นเพราะภาษาท่าทางและภาษาพูดไม่สามารถสื่อสารกับมนุษย์ที่อยู่ห่างไกลชาวจีนและชาวเกาหลีเป็นชาติแรกที่คิดค้นเรื่องการพิมพ์ครั้งแรก ไจ่หลุน (Ts’ai Lun) ชาวจีนได้คิดทำกระดาษขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 648 (ค.ศ. 105) และในปี พ.ศ. 1935 (ค.ศ. 1329) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2552) ชาวเกาหลีคิดประดิษฐ์ตัวเรียงพิมพ์โลหะขึ้นมาวิธีการพิมพ์แพร่ขยายเป็นประโยชน์แก่การพิมพ์ของยุโรปมากกว่าพิมพ์ภาษาเกาหลีและจีน การสื่อสารพุทธธรรมผ่านสื่อสังคมออนไลน์เพื่อการฟื้นฟูเยาวชนเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้เยาวชนที่มีความพกพร่องทางจิตใจ และร่างกายได้มีโอกาสได้ฟังธรรมผ่านสื่อสังคมออนไลน์เพื่อเป็นการบำบัดจิตใจให้มีความสุขกับการดำเนินชีวิตของเยาวชนและให้มีจิตใจที่มีความแข็งแข้งพร้อมที่จะพัฒนาตัวเองให้มีการรับรู้สื่อสารธรรมได้ตลอดเวลาซึ่งวิธีการหรือเทคนิคการสื่อสารของพระสงฆ์จะทำให้เยาวชนได้มีความสุขได้โดยมีรูปแบบต่างๆ เช่น สื่อทัศน์รูปแบบโสต รูปแบบโสตทัศน์ ที่สำคัญต้องมีองค์ประกอบของรูปแบบการสื่อสารพุทธธรรมคือ เนื้อหาธรรมะถูกต้อง ถูกใจ สมสมัยและได้ประโยชน์สำหรับผู้รับสาร การเผยแผ่พุทธธรรมควรกำหนดแนวทางการนำเสนอให้เหมาะสมกับลักษณะของผู้รับสาร โดยสื่อสารด้วยภาษาที่กระชับ ชัดเจน และเข้าใจง่าย ทั้งนี้ ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดจำเป็นต้องมีความรู้ในหลักธรรมอย่างถูกต้อง พร้อมทั้งมีทักษะและประสบการณ์ด้านการสื่อสารเชิงเผยแผ่ เพื่อให้กระบวนการถ่ายทอดเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ การออกแบบการสื่อสารควรมีความเป็นระบบ เชื่อมโยงกันทั้งด้านเนื้อหาและวิธีการ และสะท้อนเจตนารมณ์ในการส่งเสริมคุณค่าทางพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยคำนึงถึงความสนใจและบริบทของเยาวชนเป็นสำคัญ อันจะช่วยเสริมสร้างพัฒนาการทางจิตใจและสนับสนุนการฟื้นฟูเยาวชนได้อย่างเหมาะสม

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสื่อออนไลน์ไม่ว่าจะให้แก่คนในสังคมหรือเยาวชนเองก็มีผลต่อความต้องการของมนุษย์และมีความเชื่อถือต่อความน่าสนใจน่าชื่นชอบของคนในสมัยนี้เป็นอย่างมากแต่ก่อนไม่มีสื่อก็ไม่สามารถใช้สื่อได้อย่างสะดวกแต่ในปัจจุบันนี้มีรูปแบบที่แปลกไม่ต้องลงทุนมากมีหน่วยงานประชาสัมพันธ์ได้ดีมากไม่ต้องมีสื่อก็ลำบากถ้าไม่มีสื่อออนไลน์ในการประชาสัมพันธ์ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ แต่ทุกวันนี้มี เฟสบุ๊ค ไลน์ ทำให้การทำงานต่างๆประสบความสำเร็จและทำงานได้ง่ายขึ้นทันสมัยมีผลทางบวกได้ดีมากในการเผยแผ่ธรรมะแก่สังคมสามารถฟังได้ตลอดจึงทำให้ถือสื่อต่างๆที่ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีถ้ามีสื่อออนไลน์จะสามารถสร้างเครือข่ายได้เป็นอย่างดีมากและทำให้สังคมยอมรับได้

ความหมายของการสื่อสาร

คำว่า “การสื่อสาร” มีรากศัพท์มาจากภาษาลาติน *communis* ซึ่งสื่อถึงความหมายของการมีส่วนร่วม ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือการแบ่งปันร่วมกันในสังคม ในเชิงแนวคิด การสื่อสารจึงหมายถึงกระบวนการแลกเปลี่ยนสาระหรือความหมายระหว่างบุคคล ตั้งแต่ข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ ตลอดจนทัศนคติและความรู้สึก โดยอาศัยช่องทางหรือสื่อรูปแบบต่าง ๆ เช่น การพูด การเขียน สัญลักษณ์ การกระทำ

หรือกิจกรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งอาจจะใช้กระบวนการสื่อสารที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม หรือความจำเป็นของตนเองและคู่สื่อสาร โดยมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการรับรู้ร่วมกันและมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อกัน บริบททางการสื่อสารที่เหมาะสมเป็น ปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้การสื่อสารสัมฤทธิ์ผลสื่อคือการติดต่อให้ถึงกันเช่นสื่อความหมายชักนำให้รู้จักกันผู้หรือสิ่งติดต่อให้ถึงกันหรือชักนำให้รู้จักกันเช่นใช้จดหมายเป็นการสื่อสารติดต่อกันสื่อมวลชนคือสื่อกลางที่นำข่าวสารสารและเนื้อหาสาระทุกประเภทไปสู่มวลชนเช่นหนังสือหนังสือพิมพ์วิทยุโทรทัศน์และภาพยนตร์เป็นต้นการสื่อสารคือการนำถ้อยคาข้อความหรือหนังสือฯของฝ่ายหนึ่งส่งไปให้อีกฝ่ายหนึ่งโดยมีสื่อนำไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 1240)

ในปี ค.ศ. 1960 เบอร์โล (Berlo. 1960) พิมพ์เผยแพร่หนังสือชื่อ The Process of Communication เพื่ออธิบายทฤษฎีว่าด้วยกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ และน าเสนอแบบจำลององค์ประกอบของการสื่อสาร ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 องค์ประกอบ ได้แก่ ผู้ส่งสาร (Communication source) สาร (Message) ช่องสาร (Channel) และ ผู้รับสาร (Receiver)

คาร์ล ไอ. ฮอฟแลนด์ (Carl I. Hovland) และคณะ ได้ให้ความหมายของการสื่อสารว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการที่บุคคลหนึ่ง (ผู้ส่งสาร) ส่งสิ่งเร้า ซึ่งโดยปกติอยู่ในรูปของภาษาพูดหรือภาษาเขียน เพื่อมุ่งเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือพฤติกรรมของบุคคลอื่น (Hovland, Janis, & Kelley, 1953)

ชาร์ลส์ อี. ออสกูด ให้ความหมายว่าการสื่อสารเกิดขึ้นเมื่อผู้ส่งสารมีอิทธิพลต่อผู้รับสารผ่านการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งถูกส่งผ่านสื่อที่เชื่อมโยงระหว่างทั้งสองฝ่าย (Osgood & Tannenbaum, 1954)

โคลิน เชอรี ให้ความหมายว่าการสื่อสารเป็นกระบวนการที่สัญญาณหรือสิ่งเร้าจากผู้ส่งก่อให้เกิดการตอบสนองในผู้รับ โดยปฏิกิริยาตอบสนองนั้นแตกต่างกันไปตามประสบการณ์และลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล (Cherry, 1957)

เจอร์เกน รอยซ์ และเกรกอรี เบตีสัน อธิบายว่าการสื่อสารไม่ได้หมายถึงเพียงการถ่ายทอดสารผ่านภาษาพูดหรือภาษาเขียนเท่านั้น แต่ครอบคลุมกระบวนการทั้งหมดที่มนุษย์มีอิทธิพลต่อกันในสังคม (Ruesch & Bateson, 1951)

ชนันว์ ชามทอง ให้ความหมายของการสื่อสารว่า การสื่อสารหมายถึง การติดต่อซึ่งกันและกันของบุคคลตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป โดยอาศัยสื่อกลางต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร และสามารถตอบสนองได้ตรงตามความต้องการ (ชนันว์ ชามทอง, 2550)

อรอำไพ ศรีวิชัย ให้ความหมายของการสื่อสารว่า การสื่อสารเป็นการติดต่อและถ่ายทอดความรู้ความคิดเห็น ข้อมูลของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป โดยอาศัยสื่อต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน (อรอำไพ ศรีวิชัย, 2555)

กิติมา สุรสนธิ, (2548) กล่าวว่า การสื่อสาร คือกระบวนการส่งหรือถ่ายทอดความหมายจากสิ่งของหรือบุคคลฝ่ายหนึ่งไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง คำว่า “Communication” ในภาษาอังกฤษ หมายถึง การติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์ ซึ่งเป็นกิจกรรมพื้นฐานที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ โดยมีลักษณะสำคัญเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม ความคิด จิตใจ และการแสดงออกของบุคคล สามารถจำแนกความหมายตามลักษณะได้ 2 ประการดังนี้

1. การสื่อสารระหว่างมนุษย์ (Human Communication) หมายถึง การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เท่านั้น มิได้หมายรวมถึงการคมนาคมหรือการขนส่ง (Transportation) สินค้า วัตถุ หรือบุคคลผ่านเส้นทางคมนาคมต่าง ๆ การสื่อสารจึงจัดเป็นพฤติกรรมรูปแบบหนึ่งของมนุษย์ (Human Behavior) ที่มีความสัมพันธ์กับจิตใจ (Mind) ความคิด และการแสดงออกระหว่างบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

2. การแลกเปลี่ยนสารและความหมาย เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนข่าวสาร (Information) ทัศนคติ (Attitude) ความคิด (Idea) และประสบการณ์ต่าง ๆ ระหว่างบุคคล โดยในวงการสื่อสารมวลชนจะหมายรวมถึงสาร (Message) และเนื้อหา (Contents) ที่ผู้ส่งสารถ่ายทอดผ่านสื่อไปยังผู้รับสาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

จากความหมายของการสื่อสารสามารถสรุปได้ว่า การสื่อสารเป็นพฤติกรรมการติดต่อกันระหว่างมนุษย์ที่อาศัยกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ความคิดเห็น เรื่องราวต่างๆของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป โดยอาศัยสื่อต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันในระบบการสื่อสารภายใต้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัยได้รับอิทธิพลสำคัญ จากการเปลี่ยนแปลงตามความสามารถในการพัฒนาของมนุษย์ โดยข้อมูลข่าวสารเป็นผลมาจากกระบวนการสื่อสารทางสังคมที่เป็นเนื้อหาสาระหรือบริบทที่สำคัญยิ่งในการกำหนดและเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของประชาชน ทั้งนี้เพราะการสื่อสารสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น หรือทัศนคติของบุคคล ตลอดจนอาจทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและแบบแผนแห่ง ความเป็นอยู่ในสังคม การสื่อสารทำให้ประชาชนได้รับรู้และเป็นปัจจัยที่สำคัญจำเป็นของการ ปกครองในระบอบประชาธิปไตย ท่ามกลางกระแสการปฏิรูปประเทศ ที่เข้ามาอยู่ในกระบวนความคิดของคนไทยแล้วการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ก็เป็น อีกกระแสหนึ่งที่อยู่ในความสนใจไม่ยิ่งหย่อนกัน แต่การที่จะปฏิรูปประเทศด้านต่างๆ ให้ บรรลุตามความคาดหวังของสังคมไทยนั้น การสื่อสารนับเป็นพฤติกรรมพื้นฐานที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกคน และมีบทบาทเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคมโดยรอบ กิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันล้วนต้องอาศัยการสื่อสารเป็นกลไกสำคัญในการประสานความเข้าใจและผลักดันให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยเฉพาะในบริบทสังคมร่วมสมัยที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การสื่อสารยิ่งทวีความสำคัญทั้งในระดับบุคคลและส่วนรวม ทั้งนี้ หากสมาชิกในสังคมขาดความรู้หรือทักษะด้านการสื่อสารที่เหมาะสม ย่อมก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อน ความเข้าใจผิด และปัญหาต่าง ๆ ตามมาได้ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมายที่เกิดขึ้นกับบุคคลกับสังคมทุกวันนี้ มีอยู่ไม่น้อยที่เป็นสาเหตุมาจากความล้มเหลวของการสื่อสาร ดังนั้นการสื่อสารจึงมีความสำคัญสำหรับบุคคลและสังคมหลายด้านในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์และพัฒนาความเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ

ในบริบทสังคมร่วมสมัยที่ผู้คนมีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างใกล้ชิดมากขึ้น การสื่อสารจึงมีบทบาทสำคัญต่อทั้งระดับบุคคลและระดับสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากสมาชิกในสังคมขาดความรู้ความเข้าใจหรือทักษะในการถ่ายทอดความคิด ความรู้ และความรู้สึกอย่างเหมาะสม ย่อมก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางความเข้าใจ และนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งหรืออุปสรรคในการดำเนินชีวิตร่วมกัน ทั้งนี้ปัญหาหลายประการที่ปรากฏในสังคมปัจจุบันมีรากฐานมาจากความบกพร่องของกระบวนการสื่อสาร ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารจึงถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและความอยู่ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพในสังคม ดังนั้นการสื่อสารจึงมีความสำคัญสำหรับบุคคลและสังคมหลายด้าน คือ

1. ในมิติของการดำเนินชีวิตประจำวัน การสื่อสารถือเป็นกิจกรรมพื้นฐานที่บุคคลต้องใช้ตลอดเวลา ทั้งในลักษณะของการสื่อสารภายในตนเองและการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ตั้งแต่เริ่มต้นวันจนสิ้นสุดวัน ไม่ว่าจะเป็นการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ การสนทนา การพบปะผู้คน หรือการปฏิบัติกิจกรรมตามบทบาทหน้าที่ ล้วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารทั้งในฐานะผู้ส่งสารและผู้รับสารอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น หากบุคคลขาดความรู้หรือทักษะด้านการสื่อสารที่เหมาะสม ย่อมส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ได้

2. ในมิติทางสังคม การอยู่ร่วมกันของสมาชิกตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงระดับประเทศจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับบทบาท หน้าที่

และแนวปฏิบัติต่าง ๆ ของสังคม การสื่อสารยังมีส่วนช่วยหล่อหลอมให้บุคคลยอมรับกฎระเบียบและบรรทัดฐานทางสังคม ตลอดจนเป็นช่องทางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ค่านิยม และมรดกทางศิลปวัฒนธรรมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของความเป็นระเบียบและความมั่นคงของสังคมโดยรวม

3. ในภาคธุรกิจและอุตสาหกรรม การสื่อสารมีบทบาทสำคัญต่อประสิทธิภาพการดำเนินงานขององค์กร ทั้งในด้านการประชาสัมพันธ์ การโฆษณา การประสานงานระหว่างหน่วยงาน การบริหารจัดการภายใน ตลอดจนการพัฒนาบุคลากรผ่านการฝึกอบรมและการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการติดต่อสื่อสาร ทั้งนี้ กระบวนการสื่อสารที่มีความชัดเจนและเป็นระบบจะช่วยลดความคลาดเคลื่อนในการทำงาน เสริมสร้างความเข้าใจร่วมกัน และนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. ในมิติด้านการเมืองและการปกครอง การสื่อสารนับเป็นกลไกพื้นฐานที่สนับสนุนการดำเนินงานของภาครัฐในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การเผยแพร่นโยบายและผลการดำเนินงานของรัฐบาล การสร้างความเข้าใจและความร่วมมือกับประชาชน การสั่งการและประสานงานภายในหน่วยงาน ตลอดจนการให้บริการสาธารณะและการรณรงค์ให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมาย ทั้งนี้ การใช้เทคนิคและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมจะช่วยเสริมสร้างความโปร่งใส ความเชื่อมั่น และประสิทธิภาพในการบริหารจัดการภาครัฐได้อย่างเป็นรูปธรรม

5. ในระดับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การสื่อสารถือเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการสร้างและธำรงความร่วมมือระหว่างรัฐ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การค้า ความมั่นคงทางทหาร หรือการทำความตกลงและสนธิสัญญาต่าง ๆ การปฏิบัติหน้าที่ของคณะผู้แทนทางการทูตและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องล้วนต้องอาศัยการประสานงานและการแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ หากผู้ปฏิบัติงานมีความรู้ ความเข้าใจ และทักษะด้านการสื่อสารที่เหมาะสม ย่อมสามารถเสริมสร้างความเข้าใจอันดี ลดความขัดแย้ง และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศให้เป็นไปอย่างราบรื่นและเกิดประโยชน์ร่วมกัน

รูปแบบของการสื่อสารพุทธธรรม

การจำแนกประเภทของการสื่อสารมีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวคิดไว้แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเกณฑ์หรือวัตถุประสงค์ของการศึกษา เช่น การจำแนกตามจำนวนผู้เข้าร่วมสื่อสาร ตามลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร หรือจำแนกตามขอบเขตและระดับของผลกระทบที่เกิดขึ้นในสังคม อย่างไรก็ตาม การจำแนกประเภทตาม “ระดับของการสื่อสาร” นับเป็นแนวทางที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในทางนิเทศศาสตร์ เนื่องจากสามารถอธิบายพัฒนาการและความซับซ้อนของกระบวนการสื่อสารจากระดับเล็กไปสู่ระดับใหญ่ได้อย่างชัดเจน

ตามแนวคิดของ อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2550) ได้อธิบายว่า การสื่อสารสามารถจำแนกออกเป็น 4 ระดับสำคัญ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร และระดับมวลชน ซึ่งแต่ละระดับมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันทั้งในด้านจำนวนผู้เกี่ยวข้อง รูปแบบปฏิสัมพันธ์ และผลกระทบที่เกิดขึ้น

ระดับแรก คือ การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) ซึ่งเป็นรูปแบบพื้นฐานที่สุดของการสื่อสาร เกิดขึ้นระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมีการโต้ตอบกันโดยตรง ทั้งการพูด การฟัง การใช้ภาษากาย และการแสดงอารมณ์ความรู้สึก การสื่อสารในระดับนี้มีลักษณะใกล้ชิด เป็นกันเอง และสามารถรับรู้ปฏิกิริยาตอบสนองของคู่สื่อสารได้ทันที จึงช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและปรับเปลี่ยนสารให้เหมาะสมกับสถานการณ์ได้อย่างรวดเร็ว

ระดับที่สอง คือ การสื่อสารระดับกลุ่ม (Group Communication) ซึ่งเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลหลายคนในลักษณะของกลุ่ม เช่น กลุ่มเพื่อน กลุ่มนักเรียน หรือคณะทำงาน การสื่อสารลักษณะ

นี้มุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การปรึกษาหารือ การตัดสินใจร่วมกัน และการทำกิจกรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายเดียวกัน กระบวนการสื่อสารในระดับกลุ่มจึงมีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากต้องคำนึงถึงบทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์ของสมาชิกแต่ละคนภายในกลุ่ม

ระดับที่สาม คือ การสื่อสารระดับองค์กร (Organizational Communication) ซึ่งเป็นการสื่อสารภายในหน่วยงานหรือสถาบันต่าง ๆ เช่น โรงเรียน บริษัท หรือหน่วยงานราชการ การสื่อสารในระดับนี้มีทั้งการสื่อสารอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีโครงสร้างการบังคับบัญชาและสายงานที่ชัดเจน เพื่อใช้ในการบริหารงาน การประสานงาน การสั่งการ และการถ่ายทอดนโยบายให้บุคลากรปฏิบัติตามอย่างมีประสิทธิภาพ จึงมีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กร

ระดับสุดท้าย คือ การสื่อสารระดับมวลชน (Mass Communication) ซึ่งเป็นการสื่อสารที่มีขอบเขตกว้างขวางที่สุด โดยผู้ส่งสารหนึ่งรายสามารถส่งสารไปยังผู้รับจำนวนมากในเวลาเดียวกันผ่านสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และสื่อดิจิทัล การสื่อสารในระดับนี้มีอิทธิพลสูงต่อความคิด ความเชื่อ ทัศนคติ และพฤติกรรมของประชาชนในวงกว้าง อีกทั้งยังมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดกระแสสังคม วัฒนธรรม และการพัฒนาประเทศ

ดังนั้น การจำแนกประเภทของการสื่อสารตามระดับดังกล่าว ช่วยให้เห็นภาพรวมของกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับสังคมขนาดใหญ่ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ และพัฒนาการสื่อสารให้เหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

รูปแบบของการสื่อสารสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การสื่อสารทางเดียว (one-way communication) ซึ่งพบมากในสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ และการสื่อสารสองทาง (two-way communication) ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีปฏิสัมพันธ์และป้อนกลับข้อมูลซึ่งกันและกัน (1954; DeVito, 2016) ดังนั้น การสื่อสารคือกระบวนการส่งหรือถ่ายทอดความหมายจากสิ่งของหรือบุคคลฝ่ายหนึ่งไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งการสื่อสารอย่างถูกต้องเหมาะสมนั้นควรมุ่งสนใจเฉพาะสถานการณ์สื่อสารซึ่งผู้ส่งสาร (sender) มีเจตจำนง (conscious intent) ที่จะถ่ายทอดสารให้มีผลต่อพฤติกรรมของผู้รับสารในทางหนึ่งทางใดหรือกระบวนการที่บุคลหนึ่ง (ผู้ส่งสาร) ส่งสิ่งเร้าใจ(ภาษาพูดหรือภาษาเขียน) เพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลอื่นๆ (ผู้รับสาร) ก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองโดยมีความหมายกว้างครอบคลุมถึงกระบวนการทุกอย่างที่จิตใจของคนๆหนึ่งอาจมีผลต่อจิตใจของคนอีกคนหนึ่งการสื่อสารจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีข้อมูลข่าวสารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญการสื่อสารจะมีประสิทธิภาพขึ้นกับองค์ประกอบที่สำคัญๆอยู่๔ประการคือผู้ส่งสาร (Sender) สาร Message) ช่องทางสาร (Channel) และผู้รับสาร(Receiver) ข้อมูลข่าวสารจะอยู่ในรูปต่างๆ เช่นคำพูดข้อเขียนภาพสัญลักษณ์ฯลฯนอกจากนี้การสื่อสารยังต้องประกอบไปด้วยความเข้าใจในความหมายของข่าวสารข้อมูลที่ชัดเจน จึงจะเกิดปฏิกิริยาตอบสนองที่ตรงตามเป้าหมายการสื่อสารจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในการพัฒนาสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจำเป็นต้องใช้พื้นฐานความรู้ความเข้าใจศาสตร์ในสาขาวิชาอื่นๆมาประกอบในการทำความเข้าใจเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้นการสื่อสารแยกเป็น 4 ระดับ คือ 1)ระดับบุคคลเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) 2) การสื่อสารระดับกลุ่มบุคคลหรือระหว่างกลุ่ม (Group Communication) 3) การสื่อสารระดับองค์กร (Organization Communication) และ 4) การสื่อสารระดับมวลชน (Mass Communication)

ปัจจุบันเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social Media) มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนทั่วโลก โดยจำนวนผู้ใช้งานเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องตามพัฒนาการของเทคโนโลยีดิจิทัลและการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต รายงานสถิติด้านดิจิทัลล่าสุดของ DataReportal (Digital 2024: Thailand) ระบุว่า ประเทศไทยมีผู้ใช้งานโซเชียลมีเดียประมาณ 49.1 ล้านคน คิดเป็น ร้อยละ 68.3 ของประชากรทั้งหมด และมีผู้ใช้

อินเทอร์เน็ตมากถึง 63.2 ล้านคน แสดงให้เห็นถึงการแพร่หลายของการใช้งานสื่อออนไลน์ในระดับสูง สำหรับแพลตฟอร์มที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในประเทศไทย ได้แก่ Facebook, YouTube, LINE, TikTok และ Instagram โดยเฉพาะ Facebook ซึ่งยังคงเป็นเครือข่ายสังคมออนไลน์หลักที่มีจำนวนผู้ใช้งานสูงสุด โดยข้อมูลการเข้าถึงโฆษณาของ Meta ระบุว่ามีผู้ใช้ Facebook ในประเทศไทยมากกว่า 50 ล้านบัญชี สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของแพลตฟอร์มดังกล่าวต่อการสื่อสารในสังคมไทย การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์เอื้อให้เกิดการสื่อสารที่สะดวก รวดเร็ว และครอบคลุมในวงกว้าง โดยสามารถส่งผ่านข้อมูลได้หลากหลายรูปแบบ ทั้งข้อความ ภาพนิ่ง และวิดีโอ ผู้ใช้สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ติดต่อกับบุคคลที่มีความสนใจร่วมกัน รวม say รวมถึงสร้างเครือข่ายทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังช่วยให้สามารถติดต่อสื่อสารกับเพื่อนหรือบุคคลที่อยู่ห่างไกลได้แบบเรียลไทม์ ในด้านธุรกิจและองค์กร เครือข่ายสังคมออนไลน์ยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการประชาสัมพันธ์สินค้าและบริการ การสร้างภาพลักษณ์องค์กร การสื่อสารกับลูกค้า ตลอดจนการจัดกิจกรรมทางการตลาดและการตอบข้อซักถามอย่างทันท่วงที ทั้งนี้ แนวโน้มการใช้งานโซเชียลมีเดียยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี และแพลตฟอร์มดิจิทัลได้กลายเป็นช่องทางการสื่อสารหลักของประชาชนในยุคปัจจุบัน (DataReportal, 2024)

หลักการสื่อสารพุทธธรรม

การเผยแผ่หมายถึงกระบวนการดำเนินงานเพื่อขยายขอบเขตการรับรู้และการเข้าถึงสาระสำคัญไปสู่สาธารณชนในวงกว้าง สำหรับบริบททางพระพุทธศาสนา การเผยแผ่จึงหมายถึงการส่งเสริมให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักและเข้าใจอย่างแพร่หลาย โดยมุ่งปลูกฝังศรัทธา ความเลื่อมใส และความเคารพในพระรัตนตรัย พร้อมทั้งสนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งนี้ การเผยแผ่พระพุทธศาสนายึดถือแนวทางสำคัญหลายประการเป็นกรอบในการปฏิบัติ ดังนี้

1. หลักการสำคัญประการหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การยึดประโยชน์และความสุขของมหาชนเป็นเป้าหมายหลัก หรือที่เรียกว่า “หลักประโยชน์ 3 ประการ” ซึ่งมุ่งเน้นการดำเนินงานเพื่อเกื้อกูลต่อสังคมส่วนรวมมากกว่าประโยชน์เฉพาะตน แนวคิดดังกล่าวปรากฏชัดในพระพุทธโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายแก่พระสาวกรุ่นแรกก่อนออกประกาศพระธรรม โดยทรงเน้นให้จาริกเผยแผ่เพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก และเพื่อความสุขของทั้งมนุษย์และเทวดา พร้อมทั้งกำชับให้แสดงธรรมอย่างครบถ้วนงดงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด อันเป็นการสื่อสารพระธรรมที่บริสุทธิ์สมบูรณ์ทั้งด้านเนื้อหาและถ้อยคำ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อ 32: 40)

2. หลักไตรสิกขาถือเป็นแนวทางสำคัญอีกประการหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเป็นกรอบการพัฒนาชีวิตที่ครอบคลุมทั้งด้านความประพฤติ จิตใจ และปัญญา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเปรียบได้กับความงดงามที่ปรากฏเป็นลำดับขั้น กล่าวคือ ศีลเป็นความงามในเบื้องต้น สมาธิเป็นความงามในท่ามกลาง และปัญญาเป็นความงามในที่สุด หลักการดังกล่าวปรากฏในพระพุทธดำรัสที่ทรงมอบหมายพระสาวกรุ่นแรกให้จาริกเผยแผ่ธรรมะ และถือเป็นรากฐานของการปฏิบัติที่มุ่งให้ผู้ฟังสามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุประโยชน์สูงสุด นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องการฝึกฝนตนตามหลักไตรสิกขายังสอดคล้องกับคำสอนในเมตตาสูตร ซึ่งเน้นคุณลักษณะของผู้มุ่งสู่ความสงบแห่งจิตใจ อาทิ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความสันโดษ และการสำรวมอินทรีย์ ตลอดจนการดำรงตนอย่างมีสติและปัญญา เพื่อหลีกเลี่ยงการกระทำที่ก่อให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อ 9: 20)

3. ในทัศนะของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงยืนยันถึงศักยภาพของมนุษย์ว่าเป็นผู้สามารถฝึกฝนและพัฒนาได้ มนุษย์ทุกคนมีความสามารถในการเรียนรู้ เข้าใจ และเข้าถึงธรรม หากได้รับการอบรมตามหลักการที่เหมาะสม แนวคิดดังกล่าวสะท้อนการมองมนุษย์ในมิติของศักยภาพทางปัญญาและจิตใจ มากกว่าการพิจารณาความแตกต่างทางกายภาพหรือสถานภาพภายนอก การมองเช่นนี้ก่อให้เกิดหลักการสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กล่าวคือ การเปิดโอกาสให้บุคคลทุกระดับสามารถเข้าถึงคำสอนได้อย่างเท่าเทียม โดยมุ่งพัฒนาภายในมากกว่าการแบ่งแยกภายนอก อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานของการสื่อสารธรรมที่เน้นความเข้าใจผู้ฟังเป็นสำคัญ พระพุทธองค์จึงทรงใช้วิธีการวิเคราะห์ระดับสติปัญญาและความพร้อมของผู้รับสาร เพื่อปรับเนื้อหาและวิธีการสอนให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล อันนำไปสู่การเรียนรู้และการปฏิบัติที่เกิดประโยชน์สูงสุด

จากการพิจารณาแนวทางการสื่อสารในพระพุทธศาสนา พบว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ผู้รับสารตามระดับสติปัญญาและความพร้อมในการเรียนรู้ มากกว่าการพิจารณาปัจจัยภายนอกเพียงอย่างเดียว แนวคิดดังกล่าวแตกต่างจากกรอบทฤษฎีการสื่อสารของนักวิชาการตะวันตก ซึ่งมักอธิบายความแตกต่างของผู้รับสารโดยอาศัยปัจจัยพื้นฐาน เช่น ลักษณะทางกายภาพ บุคลิกภาพ สภาพจิตวิทยา ทัศนคติ ค่านิยม หรืออิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางสังคม

ในขณะที่แนวคิดทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นมิติภายในของมนุษย์ โดยเฉพาะศักยภาพทางปัญญาและระดับความสามารถในการเข้าถึงธรรม พระพุทธองค์จึงทรงจำแนกบุคคลออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ตามระดับการเรียนรู้ และทรงเลือกวิธีการแสดงธรรมให้เหมาะสมกับภูมิธรรมของแต่ละบุคคล อันสะท้อนถึงกระบวนการสื่อสารที่คำนึงถึงผู้รับสารเป็นศูนย์กลางอย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่าบุคคลสามารถจำแนกตามระดับปัญญาออกเป็น 4 ประเภท ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่ช่วยให้การสั่งสอนเกิดประสิทธิผลสูงสุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556) คือ

1) อุคฆฏิตัญญู หมายถึง ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม สามารถเข้าใจหลักธรรมได้ทันทีเมื่อได้รับฟัง เปรียบเสมือนดอกบัวที่เจริญเติบโตพ้นน้ำ พร้อมเบ่งบานทันทีเมื่อได้รับแสงอาทิตย์

() วิปจิตัญญู หมายถึง ผู้ที่สามารถเข้าใจธรรมได้เมื่อได้รับการอธิบายหรือขยายความเพิ่มเติม เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ระดับผิวน้ำ ซึ่งรอเวลาโผล่พ้นน้ำและเบ่งบานในลำดับถัดไป

3) เนยยะ หมายถึง ผู้ที่ต้องอาศัยความเพียรพยายามในการศึกษา ใคร่ครวญ ซักถาม และทบทวนจึงจะสามารถเข้าถึงความเข้าใจในธรรมได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่ยังอยู่ใต้น้ำ ต้องใช้ระยะเวลาในการเจริญเติบโตขึ้นสู่ผิวน้ำ

4) ปทปรมะ หมายถึง ผู้ที่ยังไม่พร้อมต่อการเรียนรู้หรือเข้าถึงธรรม แม้จะได้รับการแนะนำหรือฝึกฝนแล้วก็ตาม เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่ในโคลนตม ซึ่งยังไม่สามารถผลิดอกได้

หลักการสอนในพระพุทธศาสนามุ่งดำเนินจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปสู่นามธรรม โดยเริ่มต้นจากประสบการณ์หรือข้อเท็จจริงที่ผู้ฟังสามารถรับรู้และเข้าใจได้ง่าย แล้วจึงค่อย ๆ นำเข้าสู่เนื้อหาที่มีความลุ่มลึกและซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการอธิบายหลักอริยสัจ 4 ซึ่งทรงเริ่มต้นจาก “ทุกข์” อันเป็นสภาพปัญหาที่มนุษย์ประสบได้โดยตรง จากนั้นจึงชี้ให้เห็นเหตุแห่งทุกข์ แนวทางแห่งความดับทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ กระบวนการดังกล่าวสะท้อนลักษณะการสอนแบบเป็นขั้นตอนหรืออนุปุพพิกถา รวมทั้งเชื่อมโยงกับหลักไตรสิกขา อันเป็นแนวทางพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาอย่างเป็นลำดับ เปรียบเสมือนการเดินทางจากต้นทางไปสู่จุดหมายปลายทางอย่างค่อยเป็นค่อยไป

นอกจากวิธีการสอนที่เป็นระบบแล้ว คุณสมบัติของผู้เผยแผ่ธรรมก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เนื่องจากบุคลิกภาพและคุณธรรมของผู้สอนมีผลโดยตรงต่อความศรัทธาและการยอมรับของผู้ฟัง ผู้เผยแผ่จึงควรมีทั้งคุณลักษณะภายนอก เช่น ความสุภาพเรียบร้อย ความเหมาะสมด้านกิริยามารยาท น้ำเสียง และ

การวางตนที่สงบมั่นคง ตลอดจนคุณลักษณะภายใน ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมอย่างถูกต้อง มีเมตตาธรรม และมีเจตนาบริสุทธิ์ในการถ่ายทอดความรู้ ทั้งในมิติทางทฤษฎีและการปฏิบัติ เพื่อมุ่งประโยชน์และความสุขแก่ผู้ฟังเป็นสำคัญ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับข้ออธิบายของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2564) ที่ชี้ให้เห็นว่าการสอนธรรมต้องคำนึงถึงทั้งลำดับเนื้อหา วิธีการถ่ายทอด และคุณสมบัติของผู้เผยแผ่ เพื่อให้การสื่อสารธรรมเกิดประสิทธิผลสูงสุดต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของผู้เรียน

คุณสมบัติของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพของการสื่อสารธรรมะ โดยประการแรก ผู้เผยแผ่ควรตั้งปณิธานที่ถูกต้องก่อนการแสดงธรรม กล่าวคือ มีเจตนาบริสุทธิ์มุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นสำคัญ ใช้เมตตาจิตเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดคำสอน อธิบายเนื้อหาอย่างเป็นลำดับและมีเหตุผลประกอบอย่างสมจริง หลีกเลี่ยงการแสดงธรรมด้วยแรงจูงใจด้านลาภสักการะหรือชื่อเสียงส่วนตน รวมทั้งไม่ใช้ถ้อยคำหรือวิธีการที่ก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนจิตใจหรือสร้างความแตกแยกแก่ผู้ฟัง นอกจากนี้ ผู้เผยแผ่ควรมีความแตกฉานทางปัญญา หรือที่เรียกว่า “ปฏิสัมภิทา” อันหมายถึงความสามารถในการเข้าใจเนื้อหาสาระของธรรมะอย่างลึกซึ้ง สามารถอธิบายได้ทั้งโดยย่อและโดยพิสดาร มีความชำนาญในการใช้ภาษาและการสื่อความหมาย ตลอดจนมีไหวพริบในการประยุกต์คำสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์เฉพาะหน้า เพื่อให้การสื่อสารเกิดความชัดเจนและสอดคล้องกับบริบทของผู้รับสาร อีกทั้ง ผู้เผยแผ่ควรเป็นผู้ใฝ่รู้หรือพหูสูต คือมีการศึกษาเล่าเรียนอย่างต่อเนื่อง รับฟังและสั่งสมประสบการณ์อย่างกว้างขวาง มีความจำแม่นยำ สามารถเรียบเรียงถ่ายทอดความรู้ได้อย่างคล่องแคล่ว พร้อมทั้งมีความสามารถในการไตร่ตรองพิจารณาด้วยเหตุผล จนเกิดความเข้าใจอย่างแท้จริง ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวจะช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและทำให้การเผยแผ่พระธรรมคำสอนเกิดผลสัมฤทธิ์ทั้งในด้านความรู้ ความเข้าใจ และศรัทธาของผู้ฟังได้อย่างยั่งยืน

4. การแสดงธรรมตามแนวพุทธวิธีควรดำเนินไปอย่างเป็นลำดับขั้น โดยคำนึงถึงพื้นฐานความพร้อมและสภาวะของผู้ฟังเป็นสำคัญ กล่าวคือ เริ่มต้นจากเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมและเข้าใจได้ง่าย อันเป็นสิ่งที่ผู้ฟังสามารถรับรู้ผ่านประสบการณ์ตรง ก่อนจะค่อย ๆ นำไปสู่ประเด็นที่ลุ่มลึกและเป็นนามธรรมมากขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการพิจารณาด้วยปัญญาภายใน กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการสอนแบบ “อนุปุพพิกถา” ซึ่งประกอบด้วยการกล่าวถึงทานกถาเพื่อปลูกฝังการเสียสละและการแบ่งปัน จากนั้นจึงอธิบายคุณค่าของศีลและความประพฤติอันดีงาม ต่อเนื่องด้วยการชี้ให้เห็นผลแห่งความสุขสงบหรือสภาวะที่เปรียบเสมือนสวรรค์ อันเป็นแรงจูงใจทางจิตใจ แล้วจึงนำเข้าสู่การพิจารณาโทษของกามและความยึดติดซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ สุดท้ายจึงชี้แนะแนวทางแห่งการหลุดพ้นหรือการคลายความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นหนทางออกจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง วิธีการสอนตามลำดับขั้นเช่นนี้ช่วยให้ผู้ฟังค่อย ๆ ซึมซับหลักธรรมอย่างเป็นธรรมชาติ และสามารถพัฒนาความเข้าใจจากระดับพื้นฐานไปสู่ระดับปัญญาได้อย่างมั่นคง

วิธีการการสื่อสารพุทธธรรมเพื่อฟื้นฟูเยาวชนไทยผ่านสื่อออนไลน์ของพระสงฆ์ไทย

ในยุคปัจจุบัน การสื่อสารได้พัฒนาเข้าสู่ระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (Internet) ซึ่งทำให้การส่งข้อมูลข่าวสารสามารถกระจายไปได้อย่างรวดเร็ว ไร้พรมแดน และครอบคลุมผู้คนทั่วโลก เทคโนโลยีสารสนเทศจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงประชาชนจำนวนมากในเวลาอันสั้น ส่งผลให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมร่วมสมัยจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทดังกล่าว โดยเฉพาะการนำสื่อออนไลน์มาใช้เป็นช่องทางในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

การศึกษาพบว่า วัดและคณะสงฆ์จำนวนมากเริ่มใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อสังคมออนไลน์ เช่น Facebook, YouTube, Line และเว็บไซต์ต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งใน

รูปแบบการถ่ายทอดสด การบรรยายธรรม การเผยแพร่บทความธรรมะ ตลอดจนสื่อมัลติมีเดีย ซึ่งช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารและขยายโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้าถึงพระธรรมคำสอนได้ทุกที่ทุกเวลา (พิเชฐ ทั่งโต, 2563).อย่างไรก็ตาม แม้สื่ออินเทอร์เน็ตจะเอื้อประโยชน์ต่อการเผยแผ่ในวงกว้าง แต่ก็ยังมีข้อกังวลเกี่ยวกับการใช้สื่ออย่างเหมาะสมของพระสงฆ์ หากขาดระบบกำกับดูแลหรือแนวปฏิบัติที่ชัดเจน อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของคณะสงฆ์ได้ ดังนั้น คณะสงฆ์จึงควรมีการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์ สนับสนุนองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยี และกำหนดแนวทางการใช้สื่อออนไลน์อย่างมีคุณธรรมและจริยธรรม เพื่อให้การเผยแผ่เป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย นอกจากนี้ แนวโน้มจำนวนวัดและองค์กรทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เว็บไซต์และสื่อออนไลน์มีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นว่าการเผยแผ่ผ่านสื่อดิจิทัลกำลังกลายเป็นกลไกสำคัญของงานพระพุทธศาสนาในยุคใหม่ ซึ่งช่วยลดข้อจำกัดด้านเวลา สถานที่ และงบประมาณ อีกทั้งสามารถเข้าถึงคนรุ่นใหม่ได้มากกว่าวิธีการเผยแผ่แบบดั้งเดิม (พระครูธีรศาสน์ และ พระใบฎีกาแสงธรรม สุปญฺโญ, 2568) ดังนั้น เทคโนโลยีสารสนเทศจึงมิใช่เพียงเครื่องมือด้านการสื่อสารเท่านั้น แต่ยังเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการพัฒนารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสังคมดิจิทัล โดยหากคณะสงฆ์สามารถพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านสื่อ การผลิตเนื้อหาธรรมะที่เหมาะสม และใช้ช่องทางออนไลน์อย่างสร้างสรรค์ ย่อมช่วยให้พระพุทธศาสนาเข้าถึงประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาประเด็นต่าง ๆ พบว่า เทคโนโลยีสารสนเทศและระบบอินเทอร์เน็ตได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิต การทำงาน และการศึกษาในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มนุษย์ในสังคมร่วมสมัยจึงต้องพึ่งพาเทคโนโลยีเพื่ออำนวยความสะดวกในการสื่อสาร การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และการตอบสนองความต้องการด้านคุณภาพชีวิต ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้แนวคิด ความเชื่อ ตลอดจนคำสอนทางศาสนาบางประการได้รับการตีความและอธิบายผ่านกรอบของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้น โดยมีความพยายามเชื่อมโยงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับบริบทของโลกยุคดิจิทัล เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ในภาพรวม สังคมโลกได้เปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมไปสู่สังคมสารสนเทศ ซึ่งข้อมูลข่าวสารและเครือข่ายดิจิทัลเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน ทำให้ผู้คนทั่วโลกสามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และไร้พรมแดน ยุคสมัยปัจจุบันจึงมักถูกเรียกว่า “ยุคเทคโนโลยี” หรือ “ยุคสารสนเทศ” อันสะท้อนถึงบทบาทของเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในทุกมิติ ภายใต้บริบทดังกล่าว การนำเทคโนโลยีมาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากวิธีการเผยแผ่แบบดั้งเดิมอาจไม่สามารถเข้าถึงประชาชนหรือคนรุ่นใหม่ได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะในสังคมที่มีข้อจำกัดด้านเวลาในการเข้าวัด ฟังธรรม หรือศึกษาหลักคำสอนโดยตรง การเผยแผ่พระธรรมคำสอนผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ช่วยขยายโอกาสการเรียนรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งยังเอื้อต่อการเข้าถึงเนื้อหาได้ทุกที่ทุกเวลา ไม่ว่าจะอยู่ที่บ้าน ที่ทำงาน หรือในต่างประเทศ อันเป็นการปรับรูปแบบการเผยแผ่ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมยุคดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น การสื่อสารเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรมผ่านสื่อออนไลน์ของพระสงฆ์ในสังคมดิจิทัลจำเป็นต้องอาศัยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่หลากหลาย เพื่อให้สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ สื่อสังคมออนไลน์ในปัจจุบันทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดข้อมูล ข่าวสาร และองค์ความรู้ โดยเปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารทั้งในลักษณะทางเดียวและสองทาง อันเอื้อต่อการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เผยแผ่กับผู้รับสาร โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความคุ้นเคยกับเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นอย่างยิ่ง

แพลตฟอร์มเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่นิยมใช้ในการเผยแผ่พุทธธรรม ได้แก่ Facebook ซึ่งเป็นบริการเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เปิดโอกาสให้ผู้ใช้สามารถสื่อสาร แลกเปลี่ยนความคิดเห็น โพสต์ข้อความ รูปภาพ และวิดีโอ ตลอดจนสร้างกิจกรรมหรือชุมชนออนไลน์เพื่อการเรียนรู้ร่วมกันได้อย่างหลากหลาย ลักษณะดังกล่าวเอื้อต่อการนำเสนอเนื้อหาธรรมะในรูปแบบมัลติมีเดียที่เข้าใจง่ายและเข้าถึงผู้คนจำนวนมาก นอกจากนี้ Line ยังเป็นแอปพลิเคชันเพื่อการสื่อสารที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในประเทศไทย โดยสามารถใช้งานได้ผ่านสมาร์ทโฟน แท็บเล็ต และคอมพิวเตอร์ มีคุณสมบัติในการส่งข้อความ เสียง ภาพ และสื่อกราฟิก เช่น สติกเกอร์ ซึ่งช่วยเพิ่มความสะดวกและสร้างความใกล้ชิดในการสื่อสาร ทำให้เหมาะต่อการเผยแพร่ข่าวสาร กิจกรรมทางศาสนา หรือเนื้อหาธรรมะในกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ขณะเดียวกัน Twitter เป็นเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เน้นการสื่อสารอย่างรวดเร็วและกระชับ ผู้ใช้สามารถเผยแพร่ข้อความสั้น ๆ และรับรู้เหตุการณ์ได้แบบทันทีทันใด จึงเหมาะสำหรับการแจ้งข่าว การเผยแพร่ข้อคิดธรรมะสั้น ๆ หรือการสื่อสารเหตุการณ์สำคัญแบบเรียลไทม์ ส่วน เว็บไซต์ (Website) ถือเป็นศูนย์กลางของการจัดเก็บและเผยแพร่ข้อมูลอย่างเป็นระบบ สามารถรวบรวมเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบบทความ เอกสาร วิดีโอ และสื่อการเรียนรู้อื่น ๆ ไว้ในที่เดียว อีกทั้งยังสามารถพัฒนาให้มีระบบบริหารจัดการเนื้อหา (Content Management System: CMS) เพื่ออำนวยความสะดวกในการปรับปรุงข้อมูลและการเข้าถึงของผู้ใช้ ซึ่งเหมาะสำหรับการจัดทำฐานข้อมูลธรรมะหรือคลังความรู้ทางพระพุทธศาสนาในระยะยาว

จากคุณลักษณะของสื่อแต่ละประเภทดังกล่าว จะเห็นได้ว่าสามารถบูรณาการเข้ากับกระบวนการสื่อสารพุทธธรรมแก่เยาวชนได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากเยาวชนมีความพร้อมและความคุ้นเคยกับการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในชีวิตประจำวัน การที่พระสงฆ์นำสื่อออนไลน์มาใช้เป็นช่องทางในการถ่ายทอดหลักธรรม จึงช่วยเพิ่มโอกาสในการเรียนรู้ สร้างแรงจูงใจ และกระตุ้นให้เยาวชนนำคำสอนไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต อันจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งด้านกาย จิตใจ และคุณธรรมจริยธรรมอย่างสมดุลในบริบทสังคมร่วมสมัย

การสื่อสารพุทธธรรมผ่านสื่อสังคมออนไลน์เพื่อการฟื้นฟูเยาวชนของพระสงฆ์ในสังคมไทย

การสื่อสารในยุคดิจิทัลเป็นกระบวนการถ่ายทอดข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็น ความรู้สึก และองค์ความรู้จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง โดยมุ่งให้เกิดความเข้าใจร่วมกันผ่านสื่อหรือเครื่องมือใดเครื่องมือหนึ่ง ทั้งนี้ภาษาเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการถ่ายทอดข้อมูล ข่าวสาร ความคิด อารมณ์ และความรู้สึก โดยภาษาที่ใช้ในการสื่อสารสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ วัจนภาษา (Verbal Communication) และอวัจนภาษา (Non-verbal Communication) (DeVito, 1983) นอกจากนี้ กระบวนการสื่อสารโดยทั่วไปประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทางการสื่อสาร ผู้รับสาร ตลอดจนผลที่เกิดขึ้นและปฏิกิริยาตอบสนอง ซึ่งองค์ประกอบต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและส่งผลต่อประสิทธิภาพของการสื่อสาร (Berlo, 1960; เอกสารวิชาการไทยที่อธิบายแบบจำลอง SMCR). ด้วยเหตุนี้ การสื่อสารจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์ในหลายมิติ ทั้งในชีวิตประจำวัน ด้านสังคม ด้านธุรกิจอุตสาหกรรม ด้านการเมืองการปกครอง และด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยการทำความเข้าใจโครงสร้างและองค์ประกอบการสื่อสารช่วยให้การสื่อสารบรรลุวัตถุประสงค์และลดความคลาดเคลื่อนของความหมายได้

ในบริบทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสงฆ์สามารถประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนให้เข้าถึงกลุ่มเยาวชนและประชาชนทั่วไปได้อย่างกว้างขวาง โดยมีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

1. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสื่อสังคมออนไลน์ประเภท Facebook โดยนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบภาพนิ่ง วิดีโอสั้น หรือการถ่ายทอดสด (Live) เพื่อเผยแพร่กิจกรรมทางศาสนา เช่น งานบรรพชา

สามเณร งานอุปสมบท วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี พร้อมทั้งสอดแทรกหลักธรรมและอธิบายเนื้อหาให้เข้าใจง่ายด้วยภาษาร่วมสมัย รวมถึงเปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารสองทางผ่านการถาม – ตอบ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

2. การเผยแผ่ผ่านแอปพลิเคชัน Line Official Account (Line @) โดยใช้สื่อภาพและวิดีโอสั้นเพื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมและเผยแพร่ข้อคิดธรรมะในรูปแบบที่กระชับ เข้าใจง่าย และสอดคล้องกับพฤติกรรมการใช้งานของผู้รับสารในชีวิตประจำวัน

3. การเผยแผ่ผ่านเว็บไซต์ (Website) ของวัดหรือองค์กรทางศาสนา เพื่อรวบรวมข้อมูล ข่าวสาร และเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาในลักษณะฐานข้อมูลกลาง ซึ่งสามารถจัดเก็บเอกสาร บทความ และสื่อมัลติมีเดียอย่างเป็นระบบและเข้าถึงได้ตลอดเวลา

4. การดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศสู่การเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาโลก โดยมุ่งพัฒนาเว็บไซต์หรือห้องสมุดพระพุทธศาสนาออนไลน์ให้เป็นแหล่งความรู้ที่มีมาตรฐานและเข้าถึงได้ในระดับนานาชาติ

5. การจัดฝึกอบรมพระสงฆ์ สามเณร และผู้สนใจทั่วไปให้มีความรู้ด้านการใช้คอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต เพื่อสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม รวมถึงกำหนดแนวปฏิบัติในการใช้งานที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย

6. การส่งเสริมให้วัดหรือสำนักสงฆ์ที่มีศักยภาพจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เทคโนโลยีสารสนเทศชุมชนและพัฒนาระบบการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบ E-Learning ควบคู่กับการเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม

7. การพัฒนา Courseware หรือแอปพลิเคชันด้านธรรมะสำหรับอุปกรณ์พกพา เช่น แท็บเล็ตและโทรศัพท์มือถือ เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ในทุกระดับการศึกษาและประชาชนทั่วไป

8. การสนับสนุนให้วัดทั่วประเทศมีเว็บไซต์ของตนเอง เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารสองทางกับประชาชน โดยภาครัฐควรสนับสนุนค่าใช้จ่ายด้านการจดทะเบียนโดเมนและการจัดเก็บข้อมูล

9. การจัดตั้งองค์กรหรือคณะผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อกำหนดมาตรฐานและตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาธรรมะที่เผยแพร่ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักพระไตรปิฎก

10. การส่งเสริมการแปลหนังสือธรรมะเป็นภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ และเผยแพร่ในรูปแบบเว็บไซต์หรือ E-Book เพื่อให้ชาวต่างประเทศสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาได้ด้วยตนเอง

จะเห็นได้ว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัลจำเป็นต้องใช้รูปแบบการสื่อสารแบบบูรณาการทั้งเชิงรับและเชิงรุก กล่าวคือ การเผยแผ่เชิงรับหมายถึงการเทศน์หรือการสอนธรรมเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่เชิงรุกหมายถึงการใช้กิจกรรมสงเคราะห์ การศึกษา และการสาธารณประโยชน์เป็นสื่อกลางในการนำผู้คนเข้าหาธรรมะ การดำเนินงานทั้งสองรูปแบบควบคู่กันย่อมช่วยให้การฟื้นฟูเยาวชนและการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในสังคมประสบผลสำเร็จได้อย่างยั่งยืน

สรุป

การใช้สื่อออนไลน์ในสังคมยุคดิจิทัลนับเป็นกลไกสำคัญที่เอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนซึ่งมีพฤติกรรมการดำเนินชีวิตและการรับข้อมูลข่าวสารผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นหลัก การสื่อสารพุทธธรรมจึงจำเป็นต้องปรับรูปแบบจากวิธีการดั้งเดิมไปสู่การประยุกต์ใช้สื่อสังคมออนไลน์อย่างหลากหลาย เพื่อให้สามารถเข้าถึงผู้รับสารได้อย่างรวดเร็ว กว้างขวาง และต่อเนื่อง พระสงฆ์ในฐานะผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมะสามารถนำสื่อดิจิทัลมาใช้เป็นเครื่องมือใน

การถ่ายทอดพระธรรมคำสอนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น พระธรรมเทศนา การบรรยายธรรม และสัมโมทนียกถา โดยเชื่อมโยงไปยังแพลตฟอร์มออนไลน์หลายรูปแบบ อาทิ Facebook, Twitter, YouTube, Website คลังหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ และแอปพลิเคชันบนโทรศัพท์มือถือ ซึ่งเอื้อต่อการนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบข้อความ ภาพ เสียง และวิดีโอ ทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าถึงธรรมะได้ทุกที่ทุกเวลาโดยไม่จำกัดเงื่อนไขด้านสถานที่และเวลา ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของระบบเทคโนโลยีดิจิทัล พฤติกรรมของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะเยาวชนมีแนวโน้มใช้ชีวิตอยู่บนโลกออนไลน์มากขึ้น ส่งผลให้การเข้าวัดหรือการฟังธรรมแบบเผชิญหน้าลดลง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสื่อออนไลน์จึงเป็นทางเลือกที่มีความเหมาะสมและจำเป็นต่อการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ ทั้งยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการฟื้นฟูจิตใจ เสริมสร้างคุณธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิตของเยาวชนให้สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างสมดุลและมีความสุข

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาศักยภาพของพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ความเข้าใจด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและนวัตกรรมการสื่อสารสมัยใหม่ ควบคู่กับการกำหนดแนวทางและมาตรฐานการใช้สื่อที่เหมาะสมตามพระธรรมวินัย เพื่อให้การสื่อสารธรรมะเป็นไปอย่างถูกต้อง น่าเชื่อถือ และเกิดประโยชน์สูงสุด กระบวนการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรมจึงควรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทางการสื่อสาร ผู้รับสาร และปฏิกิริยาตอบสนอง โดยต้องใช้กลยุทธ์การสื่อสารเชิงโน้มน้าวใจเพื่อสร้างความเชื่อมั่น ความเข้าใจ และความพึงพอใจแก่ผู้รับสาร อันจะนำไปสู่การยอมรับและการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ประการแรก ควรส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและทักษะการสื่อสารดิจิทัลแก่พระสงฆ์ สามเณร และบุคลากรทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ โดยจัดให้มีหลักสูตรอบรมหรือเวิร์กช็อปเกี่ยวกับการผลิตสื่อออนไลน์ การใช้สื่อสังคมออนไลน์อย่างสร้างสรรค์ ตลอดจนการออกแบบเนื้อหาธรรมะให้เหมาะสมกับกลุ่มเยาวชน เพื่อให้ผู้เผยแผ่สามารถใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือถ่ายทอดพุทธธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทันสมัย และสอดคล้องกับพฤติกรรมผู้รับสารในยุคดิจิทัล

ประการที่สอง ควรพัฒนาแพลตฟอร์มสื่อดิจิทัลและสื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น เว็บไซต์ แอปพลิเคชัน E-learning วิดีโอสั้น หรือสื่ออินเทอร์แอกทีฟ เพื่อให้เยาวชนสามารถเข้าถึงเนื้อหาธรรมะได้สะดวกทุกที่ทุกเวลา ทั้งนี้ควรออกแบบเนื้อหาให้เข้าใจง่าย เหมาะสมกับวัย และเชื่อมโยงกับบริบทชีวิตประจำวันของเยาวชน อันจะช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้และการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

ประการที่สาม ควรมีการบูรณาการความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาสังคม ในการกำหนดนโยบายและมาตรฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสื่อออนไลน์ รวมถึงการกำหนดกลไกกำกับดูแลคุณภาพเนื้อหาให้ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎก เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือของข้อมูลและเสริมสร้างความมั่นใจแก่ผู้รับสาร อันจะนำไปสู่การพัฒนาการสื่อสารพุทธธรรมที่ยั่งยืนและเกิดประโยชน์ต่อการฟื้นฟูเยาวชนในสังคมไทยอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กิติมา สุรสนธิ. (2548). *ความรู้ทางการสื่อสาร* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: จามจุรีโปรดักท์.

ชนันว์ ชามทอง. (2550). *การจัดกิจกรรมส่งเสริมความสามารถด้านการสื่อสารทางวิทยาศาสตร์สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 3* (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์. (2557). *สู่คลื่นลูกที่สี่...หลังจากเทคโนโลยีเปลี่ยนคนเป็นควาย*. กรุงเทพมหานคร: เอ.พี. กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์.

พระครูธีรศาสน์. (2562). แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคดิจิตัล. *วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี*, 7(1), 2223–2236.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2552). *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมธ์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). *พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พิเชฐ ทั่งโต. (2563). เทคโนโลยีสารสนเทศกับยุทธศาสตร์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคออนไลน์. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์*, 3(1), 62–75.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (เล่ม 4 วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย (ป. อ. ปยุตฺโต). (2564). *พุทธวิธีในการสอน*. (พิมพ์ครั้งที่ 26). ในโอกาสมงคลครบรอบพระชันษา ๑๐๐ปี ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร กองทุนพระองค์วิมลฉัตรพิมพ์เป็นธรรมทาน.

อรอำไพ ศรีวิชัย. (2555). *การสร้างชุดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมทักษะการสื่อสารทางคณิตศาสตร์สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนบ้านเวียงฝาง* (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. (2550). *สื่อสารมวลชนเบื้องต้น: สื่อมวลชน วัฒนธรรม และสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Berlo, D. K. (1960). *The process of communication: An introduction to theory and practice*. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.

Cherry, C. (1957). *On human communication*. Cambridge, MA: MIT Press.

DataReportal. (2024). *Digital 2024: Thailand*. Retrieved January 13, 2025, From https://datareportal.com/reports/digital-2024-thailand

DeVito, J. A. (1983). *The interpersonal communication book* (3rd ed.). New York, NY: Harper & Row.

Hovland, C. I., Janis, I. L., & Kelley, H. H. (1953). *Communication and persuasion*. New Haven, CT: Yale University Press.

Osgood, C. E., & Tannenbaum, P. H. (1954). *The process of communication*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Ruesch, J., & Bateson, G. (1951). *Communication: The social matrix of psychiatry*. New York, NY: W. W. Norton.

พุทธวิธีการสื่อสารด้วยกัลยาณมิตร 7 สำหรับผู้ป่วยเบาหวาน*

Buddhist Communication Methods Based on the Seven Kalyanamitras for Diabetic Patients

ภานุพันธุ์ พุฒสุข, กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน
Panuphan Putsuk, Kanokwan Karunatittiyotin
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: pnphan99@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “พุทธวิธีการสื่อสารด้วยกัลยาณมิตร 7: สำหรับผู้ป่วยเบาหวาน” มุ่งนำเสนอแนวทางบูรณาการหลักธรรม “กัลยาณมิตร 7” เข้ากับกระบวนการสื่อสารด้านสุขภาพเพื่อการดูแลผู้ป่วยเบาหวานอย่างองค์รวม โดยอธิบายว่าการสื่อสารในมิติพุทธศาสนามิใช่เพียงการถ่ายทอดข้อมูล หากเป็นกระบวนการทางจริยธรรมและปัญญาที่ตั้งอยู่บนสัมมาวาจา เมตตา กรุณา และการไม่เบียดเบียน มีเป้าหมายเพื่อการลดทุกข์และเสริมสร้างปัญญาให้ผู้ป่วยสามารถตัดสินใจและดูแลตนเองได้อย่างเหมาะสม เนื้อหาบทความครอบคลุม 1) แนวคิดและความหมายของการสื่อสารเชิงพุทธที่คำนึงถึงผลกระทบทางจิตใจและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้รับสาร 2) ความหมายและองค์ประกอบของกัลยาณมิตร 7 พร้อมการแปลงหลักธรรมเชิงนามธรรมให้เป็นพฤติกรรมการสื่อสารที่สังเกตได้ในบริบทบริการสุขภาพ 3) คุณค่าและประโยชน์ของการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรต่อผู้ป่วยเบาหวานทั้งด้านจิตใจ พฤติกรรมสุขภาพ และความสัมพันธ์เชิงรักษา โดยเชื่อมโยงกับหลักฐานเชิงประจักษ์จากงานศึกษาที่ชี้ว่าการสนทนาเพื่อสร้างแรงจูงใจช่วยเสริมความเชื่อด้านสุขภาพ พฤติกรรมป้องกันภาวะแทรกซ้อน และการควบคุมระดับน้ำตาลในเลือดในผู้ป่วยเบาหวานชนิดที่ 2 การประยุกต์กัลยาณมิตร 7 จึงเป็นแนวทางที่ช่วยยกระดับการสื่อสารให้มีความเป็นมนุษยธรรม สร้างความไว้วางใจ เพิ่มความร่วมมือ และสนับสนุนผลลัพธ์สุขภาวะที่ยั่งยืนของผู้ป่วยเบาหวานในระบบบริการสุขภาพระดับปฐมภูมิ แปลเป็นภาษาอังกฤษ แปลให้ตรงกับคำภาษาไทย ไม่แปลย่อความ ไม่แปลขยายความ

คำสำคัญ: กัลยาณมิตร 7; การสื่อสารเชิงพุทธ; การสนทนาเพื่อสร้างแรงจูงใจ; ผู้ป่วยเบาหวาน

ABSTRACT

The academic article entitled “Buddhist Communication Methods Based on the Seven Kalyanamitras: for Diabetic Patients” aims to present an approach to integrating the Dhamma principle of the “Seven Kalyanamitras” into the process of health communication for holistic care of diabetic patients. It explains that communication in the Buddhist dimension is not merely the transmission of information; rather, it is a process of ethics and wisdom grounded in Right Speech (sammā-vācā), loving-kindness (mettā), compassion (karuṇā), and non-harming. Its goal is to reduce suffering and to cultivate wisdom so that patients can make decisions and take care of themselves appropriately. The content of the

* Received February 15, 2025; Revised October 3 2025; Accepted October 29, 2025

article covers: (1) the concept and meaning of Buddhist communication that takes into account psychological impacts and the dignity of the receiver; (2) the meaning and components of the Seven Kalyanamitras, together with translating abstract Dhamma principles into observable communication behaviors in the context of health services; and (3) the value and benefits of Kalyanamitra-based communication for diabetic patients in terms of mental well-being, health behaviors, and the therapeutic relationship, by linking with empirical evidence from studies indicating that motivational interviewing strengthens health beliefs, preventive behaviors against complications, and blood glucose control in patients with type 2 diabetes. Therefore, applying the Seven Kalyanamitras is an approach that helps elevate communication to be more humane, build trust, increase cooperation, and support sustainable health and well-being outcomes for diabetic patients in the primary health care service system.

Keywords: Seven Kalyanamitras; Buddhist Communication; Motivational Interviewing; Diabetic Patients

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับกัลยาณมิตรที่เป็นครูอาจารย์ทั้งหลาย หากมองขอบเขตความสัมพันธ์นี้อย่างถูกต้องและปฏิบัติให้สอดคล้อง ย่อมเกิดผลสำเร็จตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ในการที่พระองค์เป็นกัลยาณมิตรมาช่วยเหลือเรานั้น ขอบเขตของการช่วยเหลือก็คือ พระองค์มาทรงบอกประทานหลักความจริง เปิดเผย ส่องประทีปให้เราหายมืด และบอกทางให้เรา แต่การที่จะทำผลสำเร็จให้เกิดขึ้นนั้น เราต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับหลักความจริงที่เป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ถ้าทำตามหลักนี้ เราก็เพียรทำหน้าที่ของเรา คือ ‘ตุมฺเหหิ กิจฺจ อาตปฺป’ ความเพียรเธอทั้งหลายจะต้องทำ ตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้บอก” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) จากข้อความดังกล่าว การดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ตั้งแต่เด็กจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ จำเป็นต้องอาศัย “กัลยาณมิตร” หรือผู้คอยดูแล อบรมสั่งสอน และชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งอาจเป็นบิดา มารดา ครูอาจารย์ หรือบุคคลใกล้ชิด เปรียบเสมือนหางเสือของเรือที่ช่วยประคับประคองให้ชีวิตดำเนินไปสู่จุดหมายอย่างปลอดภัย กัลยาณมิตรจึงมีบทบาทสำคัญในทุกมิติของชีวิต ในบริบทด้านสาธารณสุข บุคลากรในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลสามารถประยุกต์หลักธรรม “กัลยาณมิตร 7” มาใช้ในการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน เพื่อส่งเสริมให้ผู้ป่วยได้รับคำแนะนำที่ถูกต้อง เกิดความเข้าใจ และสามารถดูแลตนเองได้อย่างเหมาะสม อันนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

ปัจจุบันพบว่าผู้ป่วยโรคเบาหวานมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากปัจจัยด้านกรรมพันธุ์ อายุที่ยืนยาวขึ้นตามความก้าวหน้าทางการแพทย์ รวมถึงพฤติกรรมการดำเนินชีวิต เช่น การบริโภคอาหารเกินความจำเป็น การขาดการออกกำลังกาย และภาวะโรคอ้วน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยเสี่ยงสำคัญ (สนอง อุนากุล, 2528) องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้ตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาโรคเบาหวาน จึงรณรงค์ให้ประเทศต่าง ๆ ให้ความสำคัญกับการป้องกันและควบคุมโรค พร้อมกำหนดคำขวัญว่า “ A Full Life Despite Diabetes” หรือ “แม้เป็นโรคเบาหวาน ชีวิตก็เบิกบานได้” เพื่อส่งเสริมให้ผู้ป่วยสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข (สุนทร ตัณฑนันทน์, วลัย อินทรัมพรรย์, และชูจิตร เปล่งวิทยา, 2535) การสื่อสารจึงเป็นกลไกสำคัญในการดูแลรักษาผู้ป่วยเบาหวาน เนื่องจากผู้ป่วยต้องรับการรักษาอย่างต่อเนื่อง และต้องมีความเข้าใจในการ

ปฏิบัติตน บุคลากรสาธารณสุขจึงทำหน้าที่เป็น “ผู้ส่งสาร” เพื่อถ่ายทอดความรู้ คำแนะนำ และกำลังใจให้แก่ผู้ป่วยอย่างเหมาะสม หลักธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวคือ “กัลยาณมิตร 7” เพราะการมีกัลยาณมิตรช่วยก่อให้เกิดศรัทธา นำไปสู่การคิดพิจารณาอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) และการปฏิบัติด้วยปัญญา อันทำให้ผู้ป่วยสามารถดูแลตนเองได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องกับภาวะโรคและสภาพร่างกาย ดังนั้น ผู้ที่มีความเป็นกัลยาณมิตรจึงถือเป็นบุคคลสำคัญในการพัฒนาสติปัญญา ช่วยเหลือ แนะนำ และตักเตือนผู้ป่วยไม่ให้ประมาท อันส่งผลให้คุณภาพชีวิตของผู้ป่วยเบาหวานดีขึ้นอย่างยั่งยืน จากเหตุผลดังกล่าว ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาว่า “กัลยาณมิตร 7” คืออะไร และบุคลากรสาธารณสุขควรประยุกต์ใช้หลักธรรมนี้อย่างไรในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวาน

แนวคิดและความหมายของการสื่อสารในมิติพุทธศาสนา

การสื่อสารเป็นกระบวนการพื้นฐานที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตประจำวัน การอยู่ร่วมกันในสังคม การเรียนรู้ หรือการถ่ายทอดคุณค่าและความหมายของชีวิต ในความหมายทั่วไป การสื่อสารหมายถึงกระบวนการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารผ่านสื่อหรือช่องทางต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน อันนำไปสู่การตอบสนองหรือการกระทำบางประการ อย่างไรก็ตาม การสื่อสารในความหมายทั่วไปมักให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพของการถ่ายทอดข้อมูล ความถูกต้อง ความรวดเร็ว และผลลัพธ์เชิงพฤติกรรมเป็นสำคัญ โดยอาจมิได้คำนึงถึงผลกระทบทางจิตใจ คุณค่าทางศีลธรรม หรือความทุกข์สุขของผู้รับสารอย่างลึกซึ้ง ในทางพระพุทธศาสนา การสื่อสารมิได้ถูกมองเป็นเพียงเครื่องมือในการถ่ายทอดข้อมูลเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการทางจริยธรรมและปัญญาที่มีเป้าหมายเพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับ “วาจา” ในฐานะการกระทำอย่างหนึ่ง (กรรมทางวาจา) ที่สามารถก่อให้เกิดทั้งคุณและโทษ วาจาจึงไม่ใช่สิ่งเป็นกลาง หากแต่เป็นพลังที่มีผลต่อจิตใจของตนเองและผู้อื่น การสื่อสารในมิติพุทธศาสนาจึงต้องอยู่ภายใต้กรอบของ “สัมมาวาจา” ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของมรรคมีองค์แปด อันประกอบด้วยการงดเว้นจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ พร้อมทั้งส่งเสริมการพูดความจริง การพูดด้วยเมตตา และการพูดที่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2558)

เมื่อพิจารณาในเชิงลึก การสื่อสารเชิงพุทธศาสนาเป็นการสื่อสารที่ตั้งอยู่บนฐานของเมตตา กรุณา และปัญญา กล่าวคือ ผู้สื่อสารต้องมีเจตนาที่บริสุทธิ์ มุ่งหวังประโยชน์แก่ผู้รับสาร มิใช่เพื่อตอบสนองอัตตาหรือผลประโยชน์ของตนเอง การพูดหรือการสื่อสารใด ๆ หากแม้จะเป็นความจริง แต่หากขาดเมตตา ไม่ถูกกาล หรือก่อให้เกิดโทษมากกว่าประโยชน์ พระพุทธศาสนาก็ไม่ถือว่าเป็นการสื่อสารที่ถูกต้อง หลักการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การสื่อสารในพุทธศาสนาเป็นกระบวนการที่ผสานศีลธรรมเข้ากับปัญญาอย่างแยกไม่ออก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) เป้าหมายสำคัญของการสื่อสารในมิติพุทธศาสนาคือ “การลดทุกข์” พระพุทธศาสนาถือว่าความทุกข์เป็นปัญหาพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ และการกระทำทุกประการควรมุ่งไปสู่การคลี่คลายหรือบรรเทาความทุกข์นั้น การสื่อสารจึงมิใช่เพียงการทำให้ผู้รับสาร “รู้” แต่ต้องทำให้เกิด “ความเข้าใจ” และ “การเปลี่ยนแปลงภายใน” ที่นำไปสู่การลดทุกข์อย่างแท้จริง การสื่อสารที่ดีในเชิงพุทธศาสนาจึงต้องช่วยให้ผู้รับสารเกิดสติ รู้เท่าทันอารมณ์ ความคิด และการกระทำของตนเอง ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา)

นอกจากการลดทุกข์แล้ว การสร้างปัญญาเป็นอีกเป้าหมายหนึ่งของการสื่อสารเชิงพุทธ การสื่อสารที่ดีไม่ใช่การชี้นำหรือบังคับให้ผู้รับสารเชื่อตามผู้พูด หากแต่เป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้รับสารได้คิดพิจารณาด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำเสมอว่าพระองค์เป็นเพียง “ผู้บอกทาง” มิใช่ผู้บังคับให้เดินตาม ผู้ฟังต้องใช้

ปัญญาของตนเองพิจารณา ทดลอง และปฏิบัติ การสื่อสารในลักษณะนี้สอดคล้องกับหลักโยนิโสมนสิการ คือ การคิดอย่างแยบคาย เห็นเหตุและผลตามความเป็นจริง อันเป็นหัวใจของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2558) อีกมิติหนึ่งที่สำคัญของการสื่อสารเชิงพุทธศาสนาคือ หลักการไม่เบียดเบียน (อหิงสา) การสื่อสารไม่ควรก่อให้เกิดการทำร้ายทั้งทางกาย วาจา และใจ โดยเฉพาะการทำร้ายทางจิตใจซึ่งอาจเกิดขึ้นจากถ้อยคำที่รุนแรง การตำหนิ การกล่าวโทษ หรือการสื่อสารที่ทำให้ผู้ฟังรู้สึกด้อยค่า การไม่เบียดเบียนในที่นี้มิได้หมายถึงการหลีกเลี่ยงการพูดความจริง หากแต่หมายถึงการเลือกวิธีการสื่อสารที่เหมาะสม อ่อนโยน และคำนึงถึงสภาพจิตใจของผู้รับสารเป็นสำคัญ (พระไพศาล วิสาโล, 2557) ในงานศึกษาด้านการสื่อสารเชิงพุทธ ฟองแก้ว บัวลูน อธิบายว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารผ่านสื่อหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน ภาพสัญลักษณ์ ดนตรี การแสดง หรือพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งการสื่อสารดังกล่าวมีอิทธิพลต่อความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมของทั้งสองฝ่าย การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากที่สุดเมื่อผู้ส่งสารมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาที่สื่อสาร มีทักษะในการส่งสาร เนื้อหาสารมีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของผู้รับสาร ช่องทางการสื่อสารมีความเหมาะสม และผู้รับสารมีความพร้อมทั้งด้านวุฒิภาวะและการตัดสินใจต่อสารที่ได้รับอย่างถูกต้อง (ฟองแก้ว บัวลูน, 2559)

แนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธดังกล่าวสอดคล้องกับบทบาทของ “กัลยาณมิตร” ซึ่งถือเป็นผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการสื่อสารเพื่อการพัฒนามนุษย์ กัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนาไม่ได้ทำหน้าที่เพียงให้ข้อมูลหรือคำสั่ง แต่เป็นผู้ชี้แนะ ให้กำลังใจ เตือนสติ และเป็นแบบอย่างที่ดี การสื่อสารของกัลยาณมิตรจึงเป็นการสื่อสารที่เปี่ยมด้วยเมตตา ความจริงใจ และความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า บทบาทของกัลยาณมิตรคือการช่วยเปิดเผยความจริง ชี้ทางสว่าง และสนับสนุนให้ผู้รับสารพัฒนาตนเองตามหลักเหตุปัจจัย มิใช่การควบคุมหรือครอบงำ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) เมื่อเชื่อมโยงแนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธเข้ากับบริบทสุขภาพและการดูแลผู้ป่วย จะเห็นได้ว่าการสื่อสารที่ดีมีบทบาทสำคัญต่อคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย โดยเฉพาะผู้ป่วยโรคเรื้อรัง เช่น โรคเบาหวาน ซึ่งต้องเผชิญกับความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจอย่างต่อเนื่อง การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรของบุคลากรสาธารณสุขจึงสามารถช่วยลดความกลัว ความวิตกกังวล และความท้อแท้ของผู้ป่วย พร้อมทั้งส่งเสริมให้ผู้ป่วยเกิดความเข้าใจและแรงจูงใจในการดูแลตนเองอย่างเหมาะสม แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับแนวทางการดูแลผู้ป่วยแบบยึดผู้ป่วยเป็นศูนย์กลางในระบบสาธารณสุขสมัยใหม่ ซึ่งเน้นการเคารพศักดิ์ศรี ความรู้สึก และการมีส่วนร่วมของผู้ป่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับสุขภาพของตนเอง (World Health Organization, 2016)

ในแง่วิธีการ พระพุทธเจ้าทรงใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือหลักในการเผยแผ่พระธรรม โดยทรงเลือกใช้สื่อและวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับบุคคล เวลา และสถานการณ์ บุญเลิศ โอฐสู และคณะ อธิบายว่า ประเภทของสื่อและอุปกรณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสื่อสารมีความหลากหลาย ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อธรรม สื่อสังคมและวัฒนธรรม สื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สื่อภาษา สื่ออุปมาอุปมัย และสื่อนิทานชาดก การใช้สื่อเหล่านี้ประกอบกับจุดมุ่งหมายในการสื่อสารที่ชัดเจน ส่งผลให้การสื่อสารบรรลุผล และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในหรือการบรรลุธรรมของผู้ฟังในที่สุด (บุญเลิศ โอฐสู และคณะ, 2561) เมื่อเชื่อมโยงแนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธเข้ากับบริบทด้านสาธารณสุข โดยเฉพาะการดำเนินงานด้านโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง จะเห็นได้ว่าโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) เป็นสถานบริการระดับปฐมภูมิที่มีบทบาทสำคัญในการดูแลสุขภาพประชาชนอย่างเป็นองค์รวม ทั้งด้านการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันควบคุมโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสภาพ โดยเฉพาะโรคเบาหวานและโรคความดันโลหิตสูง ซึ่งเป็นปัญหาสุขภาพสำคัญของประเทศ แม้กรอบแนวคิดและระบบการดำเนินงานด้านโรคไม่ติดต่อจะได้รับการพัฒนาอย่างครอบคลุมแล้ว แต่ยังพบว่า

มิติด้านจิตใจและจิตวิญญาณของบุคลากรผู้ให้บริการซึ่งทำหน้าที่เป็น “ผู้ส่งสาร” ยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างชัดเจน (หทัยชนก เกตุจุนา และคณะ, 2567)

ดังนั้น การพัฒนาการสื่อสารในระบบบริการสุขภาพจึงควรให้ความสำคัญทั้งในมิติขององค์ประกอบเชิงเทคนิคของการสื่อสารตามแนวคิดสากล และมิติด้านคุณธรรมและจิตวิญญาณตามหลักพุทธศาสนา การบูรณาการหลักการสื่อสารเชิงพุทธ โดยเฉพาะหลักกัลยาณมิตร เข้ากับการปฏิบัติงานของบุคลากรสาธารณสุข จะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจ ความไว้วางใจ และความร่วมมือระหว่างผู้ให้บริการกับผู้ป่วย อันนำไปสู่การดูแลสุขภาพที่มีประสิทธิภาพ มีมนุษยธรรม และยั่งยืนมากยิ่งขึ้น แนวคิดการสื่อสารในมิติพุทธศาสนาเป็นการสื่อสารที่มุ่งเกื้อกูลต่อชีวิตมนุษย์อย่างแท้จริง ตั้งอยู่บนฐานของสัมมาวาจา เมตตา กรุณา และปัญญา มีเป้าหมายเพื่อการลดทุกข์ การสร้างปัญญา และการไม่เบียดเบียน การสื่อสารในลักษณะนี้มิใช่เพียงการถ่ายทอดข้อมูล แต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านจิตใจและปัญญา อันเป็นรากฐานสำคัญของการประยุกต์หลักกัลยาณมิตร 7 ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวาน ซึ่งจะนำไปสู่การดูแลสุขภาพอย่างองค์รวมและยั่งยืนต่อไป

ความหมายและองค์ประกอบของกัลยาณมิตร 7

แนวคิดเรื่อง “กัลยาณมิตร” เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชีวิตและการเจริญในธรรมของมนุษย์ คำว่า “กัลยาณมิตร” ประกอบด้วยคำว่า “กัลยาณ” หมายถึง ความดีงาม ความเจริญ ความเกื้อกูล และคำว่า “มิตร” หมายถึง ผู้เป็นเพื่อนหรือผู้เกื้อหนุน เมื่อรวมความแล้ว กัลยาณมิตรจึงหมายถึง “เพื่อนผู้เกื้อกูลต่อความดีงามและความเจริญของชีวิต” มิใช่เพียงผู้คบหาสมาคมทั่วไป แต่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการชี้แนะ ตักเตือน และสนับสนุนให้บุคคลดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องตามหลักธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2558) พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับกัลยาณมิตรอย่างยิ่ง โดยตรัสกับพระอานนท์ว่า “การมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด” แสดงให้เห็นว่ากัลยาณมิตรไม่ใช่เพียงปัจจัยสนับสนุนทางสังคม แต่เป็นหัวใจของการดำเนินชีวิตและการพัฒนาทางจิตใจในพระพุทธศาสนา หลักกัลยาณมิตรจึงมีบทบาททั้งในมิติของปัจเจกบุคคลและสังคม โดยเฉพาะในบริบทที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ ความเข้าใจ และการสื่อสารอย่างลึกซึ้งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

หลักกัลยาณมิตร 7 ปรากฏในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ซึ่งแสดงถึงคุณลักษณะของผู้ที่ควรเรียกว่าเป็น “กัลยาณมิตร” อย่างแท้จริง องค์ประกอบทั้ง 7 ประการนี้มิได้เป็นเพียงคุณธรรมเชิงนามธรรม หากแต่เป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตจริง รวมถึงในบริบทการดูแลสุขภาพและการสื่อสารกับผู้ป่วยโรคเรื้อรัง เช่น ผู้ป่วยเบาหวาน ซึ่งต้องการทั้งความรู้ทางการแพทย์และการเกื้อกูลทางจิตใจควบคู่กันไป

1. ปิโย กัลยาณมิตรประการแรก คือ หมายถึง ผู้เป็นที่รัก น่าเคารพ และน่าไว้วางใจ บุคคลที่มีคุณลักษณะนี้ย่อมทำให้ผู้อื่นรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย และกล้าเปิดใจรับฟัง การเป็นที่รักในที่นี้มิได้หมายถึงความเอาใจหรือการประจบสอพลอ หากแต่เป็นผลจากเมตตา ความจริงใจ และความปรารถนาดีอย่างแท้จริง (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2558) ในบริบทของผู้ป่วยเบาหวาน บุคลากรสาธารณสุขที่มีความเป็น “ปิโย” จะช่วยลดความกลัว ความวิตกกังวล และความตึงเครียดของผู้ป่วย ผู้ป่วยจะเกิดความไว้วางใจและกล้าที่จะสื่อสารปัญหา ความกังวล และข้อจำกัดในการดูแลตนเอง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการสื่อสารเพื่อการดูแลสุขภาพอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ครุ ผู้ที่มีความหนักแน่น น่าเคารพ และมีความน่าเชื่อถือในความรู้และการประพฤติปฏิบัติ กัลยาณมิตรที่ดีต้องเป็นผู้มีความรู้ถูกต้องและปฏิบัติตนสอดคล้องกับสิ่งที่สอน มิใช่เพียงกล่าวคำสอนโดยขาดความรับผิดชอบ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) สำหรับผู้ป่วยเบาหวาน ความน่าเชื่อถือของผู้ให้คำแนะนำมีผลโดยตรงต่อการยอมรับและการปฏิบัติตามคำแนะนำด้านสุขภาพ หากบุคลากรสาธารณสุขแสดงออกถึงความรู้ ความเชี่ยวชาญ และความรับผิดชอบ ผู้ป่วยย่อมเกิดศรัทธาและพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพตามคำแนะนำนั้น

3. ภาวนีโย หมายถึง ผู้ควรแก่การยกย่องและเจริญรอยตาม เป็นผู้ที่มีการพัฒนาตนเองทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง กัลยาณมิตรในลักษณะนี้มิได้สั่งสอนด้วยคำพูดเพียงอย่างเดียว แต่สอนด้วยการกระทำ (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2558) ในบริบทของการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน บุคลากรที่เป็นแบบอย่างในการดูแลสุขภาพ การมีวินัย และการใช้ชีวิตอย่างสมดุล จะช่วยเสริมพลังใจให้ผู้ป่วยเห็นว่าการดูแลตนเองอย่างเหมาะสมเป็นสิ่งที่สามารถทำได้จริง

4. วตฺตา หมายถึง ผู้ที่กล้ากล่าวตักเตือนในสิ่งที่ควรและไม่ควร โดยมีเจตนาเพื่อประโยชน์ของผู้ฟัง มิใช่เพื่อการตำหนิหรือแสดงอำนาจ การตักเตือนของกัลยาณมิตรต้องประกอบด้วยเมตตา ความเข้าใจ และการเลือกถ้อยคำที่เหมาะสม (พระไพศาล วิสาโล, 2557) การตักเตือนผู้ป่วยเบาหวานเกี่ยวกับพฤติกรรมเสี่ยง เช่น การรับประทานอาหารหรือการไม่ออกกำลังกาย หากขาดความเป็นกัลยาณมิตร อาจทำให้ผู้ป่วยรู้สึกถูกตำหนิและต่อต้าน แต่หากเป็นการตักเตือนด้วยเมตตา จะช่วยให้ผู้ป่วยตระหนักและพร้อมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วยความสมัครใจ

5. วจนกฺขโม หมายถึง ผู้มีความอดทนต่อคำพูด คำซักถาม หรือแม้แต่คำตำหนิของผู้อื่น กัลยาณมิตรต้องสามารถรับฟังความคิดเห็น ความกังวล และอารมณ์ของผู้ฟังได้โดยไม่แสดงความรำคาญหรือโต้ตอบด้วยอารมณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) ผู้ป่วยเบาหวานมักมีคำถาม ความกลัว และความท้อแท้ การมีผู้รับฟังอย่างอดทนและไม่ตัดสิน จะช่วยให้ผู้ป่วยรู้สึกได้รับการยอมรับและไม่โดดเดี่ยว ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดูแลสุขภาพระยะยาว

6. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา คุณลักษณะข้อนี้หมายถึง ความสามารถในการอธิบายเรื่องยากหรือซับซ้อนให้เข้าใจได้ง่าย กัลยาณมิตรต้องมีปัญญาและทักษะในการสื่อสารที่เหมาะสมกับระดับความเข้าใจของผู้ฟัง (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2558) ในกรณีผู้ป่วยเบาหวาน ซึ่งต้องเข้าใจกลไกของโรคและการดูแลตนเองระยะยาว การอธิบายอย่างชัดเจน เข้าใจง่าย และสอดคล้องกับชีวิตประจำวัน จะช่วยให้ผู้ป่วยสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติได้จริง

7. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย กัลยาณมิตรที่แท้จริงจะไม่ชักนำหรือสนับสนุนให้ผู้อื่นดำเนินไปในทางที่ผิดหรือเสื่อมเสีย ไม่ว่าจะเป็นทางศีลธรรม จิตใจ หรือชีวิตประจำวัน หลักข้อนี้สะท้อนความรับผิดชอบทางจริยธรรมของผู้สื่อสารอย่างชัดเจน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2566) ในงานสาธารณสุข การให้ข้อมูลหรือคำแนะนำที่ไม่ถูกต้องหรือขาดความรอบคอบอาจส่งผลเสียต่อผู้ป่วยโดยตรง ดังนั้น บุคลากรที่มีความเป็นกัลยาณมิตรต้องยึดมั่นในความถูกต้องและประโยชน์สูงสุดของผู้ป่วยเป็นสำคัญ

โดยสรุป หลักกัลยาณมิตร 7 เป็นกรอบคุณธรรมที่สะท้อนถึงบทบาทของผู้สื่อสารเชิงพุทธอย่างครบถ้วน ทั้งในด้านเมตตา ปัญญา และความรับผิดชอบ หลักธรรมดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวานได้อย่างเหมาะสม ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจ ความไว้วางใจ และแรงจูงใจในการดูแลตนเอง อันนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างยั่งยืน

คุณค่าและประโยชน์ของการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรต่อผู้ป่วยเบาหวาน

การดูแลผู้ป่วยโรคเบาหวานในบริบทปัจจุบันมิได้จำกัดอยู่เพียงการรักษาทางการแพทย์หรือการควบคุมระดับน้ำตาลในเลือดเท่านั้น หากแต่ต้องให้ความสำคัญกับมิติทางจิตใจ พฤติกรรมสุขภาพ และคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยอย่างองค์รวม เนื่องจากโรคเบาหวานเป็นโรคเรื้อรังที่ผู้ป่วยต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการดำเนินชีวิต ความกังวลต่อภาวะแทรกซ้อน และความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในระยะยาว การสื่อสารระหว่างบุคลากรสาธารณสุขกับผู้ป่วยจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อผลลัพธ์ด้านสุขภาพและสุขภาวะโดยรวมของผู้ป่วย

การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักกัลยาณมิตร 7 ในพระพุทธศาสนา เป็นกรอบแนวคิดที่เน้นความเกื้อกูล เมตตา ปัญญา และความรับผิดชอบทางจริยธรรมของผู้สื่อสาร หลักการดังกล่าวมิได้มุ่งเพียงการถ่ายทอดข้อมูลทางสุขภาพ แต่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ ความเข้าใจ และการเสริมพลังผู้ป่วยให้สามารถดูแลตนเองได้อย่างเหมาะสม เมื่อพิจารณาคุณค่าและประโยชน์ของการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรต่อผู้ป่วยเบาหวาน สามารถจำแนกผลลัพธ์สำคัญออกเป็น 3 มิติ ได้แก่ ผลต่อจิตใจผู้ป่วย ผลต่อพฤติกรรมสุขภาพ และผลต่อคุณภาพชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับบุคลากรสาธารณสุข

1. ผลต่อจิตใจผู้ป่วย: การลดความกลัว ความเครียด และความท้อแท้

ผู้ป่วยโรคเบาหวานต้องเผชิญกับภาวะความทุกข์ทางจิตใจอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากโรคเป็นโรคเรื้อรังที่ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ ต้องอาศัยการควบคุมตนเองในระยะยาว ความกลัวต่อภาวะแทรกซ้อน ความวิตกกังวลเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการรักษา รวมถึงความรู้สึกท้อแท้จากการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของผู้ป่วยอย่างมีนัยสำคัญ หากการสื่อสารจากบุคลากรสาธารณสุขมุ่งเน้นเพียงข้อจำกัดหรือผลเสียของโรคโดยขาดความเข้าใจและเมตตา อาจยิ่งทำให้ผู้ป่วยเกิดความเครียด ความกลัว และการปฏิเสธการรักษา การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรช่วยคลี่คลายความทุกข์ทางจิตใจดังกล่าว โดยเฉพาะคุณลักษณะของกัลยาณมิตรข้อ “ปิโย” และ “วจนกฺขโม” ซึ่งสะท้อนถึงการเป็นผู้สื่อสารที่เข้าถึงง่าย อบอุ่น และรับฟังอย่างอดทน การที่ผู้ป่วยรู้สึกว่าตนเองได้รับการรับฟังโดยไม่ถูกตัดสิน จะช่วยลดความตึงเครียดทางอารมณ์และเสริมสร้างความรู้สึกปลอดภัยทางใจ การสื่อสารในลักษณะนี้สอดคล้องกับหลักสัมมาวาจาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเน้นการพูดที่เป็นจริง ไพเราะ และเกื้อกูลต่อจิตใจของผู้ฟัง (พระไพศาล วิสาโล, 2557)

นอกจากนี้ หลักกัลยาณมิตรยังช่วยส่งเสริมการเกิดสติและการยอมรับความจริงของชีวิต ผู้ป่วยที่ได้รับการสื่อสารด้วยความเมตตาและปัญญาจะสามารถมองโรคเบาหวานอย่างเป็นจริง ไม่มองโรคเป็นศัตรูของชีวิต แต่เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ต้องเรียนรู้และปรับตัว ซึ่งเป็นกระบวนการลดทุกข์ตามแนวพุทธศาสนา งานวิจัยด้านการสื่อสารเพื่อเสริมแรงจูงใจ (Motivational Interviewing) ยังพบว่า การสื่อสารที่เน้นการรับฟังและสนับสนุนทางอารมณ์ช่วยลดความเครียดและความรู้สึกท้อแท้ในผู้ป่วยโรคเรื้อรัง รวมถึงผู้ป่วยเบาหวานได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Bilgin et al., 2022) ดังนั้น การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรจึงมิได้เป็นเพียงเครื่องมือถ่ายทอดข้อมูล แต่เป็นกระบวนการเยียวยาทางจิตใจ ช่วยลดความทุกข์ เสริมพลังใจ และสร้างทัศนคติเชิงบวกต่อการดูแลสุขภาพในระยะยาว

2. ผลต่อพฤติกรรมสุขภาพ: การปฏิบัติตามคำแนะนำและการควบคุมโรค

การควบคุมโรคเบาหวานอย่างมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของผู้ป่วยในการดูแลตนเองอย่างสม่ำเสมอ ทั้งด้านการรับประทานอาหาร การออกกำลังกาย การใช้ยา และการติดตามอาการ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพมิใช่เรื่องง่าย โดยเฉพาะเมื่อผู้ป่วยยังขาดความเข้าใจหรือแรงจูงใจที่เพียงพอ การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความรู้ทางการแพทย์เข้ากับชีวิตจริงของผู้ป่วย คุณลักษณะของกัลยาณมิตรข้อ “ครุ” และ “กมฺภีรญฺจ กถ กตฺตา” ช่วยให้การสื่อสารด้าน

สุขภาพมีความน่าเชื่อถือและเข้าใจได้ง่าย ผู้ป่วยจะรับรู้ว่าคำแนะนำที่ได้รับมิใช่เพียงคำสั่ง แต่เป็นข้อมูลที่มีเหตุผลและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง การอธิบายกลไกของโรคเบาหวานและผลของพฤติกรรมสุขภาพอย่างเหมาะสม จะช่วยให้ผู้ป่วยตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลตนเอง และเห็นความเชื่อมโยงระหว่างการกระทำกับผลลัพธ์ด้านสุขภาพ

หลักฐานจากงานวิจัยในประเทศไทยพบว่า การใช้กระบวนการสื่อสารที่เน้นการฟังอย่างลึกซึ้งและการสนทนาเชิงสร้างสรรค์กับผู้ป่วยเบาหวานชนิดที่ 2 สามารถช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพและทำให้ผลลัพธ์ทางคลินิก เช่น ระดับน้ำตาลในเลือด ดีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ขณะเดียวกัน งานวิจัยต่างประเทศระบุว่าคุณภาพการสื่อสารระหว่างผู้ให้บริการกับผู้ป่วยมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการปฏิบัติตามการใช้ยาและการดูแลตนเองของผู้ป่วยเบาหวาน (Ratanawongsa et al., 2013) นอกจากนี้ แนวคิดการดูแลผู้ป่วยแบบยึดผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง ซึ่งมีรากฐานคล้ายคลึงกับบทบาทของกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา ยังได้รับการยืนยันจากการทบทวนวรรณกรรมเชิงระบบว่า ช่วยปรับปรุงพฤติกรรมการดูแลตนเองและการควบคุมระดับน้ำตาลในผู้ป่วยเบาหวานได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Asmat et al., 2022) การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรจึงเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพอย่างยั่งยืน

3 ผลต่อคุณภาพชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับบุคลากรสาธารณสุข

คุณภาพชีวิตของผู้ป่วยเบาหวานไม่ได้ขึ้นอยู่กับผลลัพธ์ทางคลินิกเพียงอย่างเดียว หากแต่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ความสามารถในการดำเนินชีวิตประจำวัน และความสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับบุคลากรสาธารณสุขซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรช่วยสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างผู้ป่วยกับผู้ให้บริการ ทำให้เกิดความไว้วางใจและความร่วมมือในระยะยาว คุณลักษณะของกัลยาณมิตรข้อ “ภาวนีโย” และ “โน จฏฺฐาเน นิโยชเย” สะท้อนถึงความรับผิดชอบทางจริยธรรมของผู้สื่อสาร ผู้ป่วยจะรับรู้ว่าบุคลากรสาธารณสุขไม่ได้มุ่งควบคุมหรือชี้นำชีวิตของตน แต่ทำหน้าที่เป็นผู้เกื้อหนุนและชี้แนะอย่างเหมาะสม ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ช่วยลดช่องว่างอำนาจระหว่างผู้ป่วยกับผู้ให้บริการ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ป่วยในการตัดสินใจด้านสุขภาพ งานวิจัยด้านการสื่อสารทางการแพทย์ชี้ให้เห็นว่า เมื่อผู้ป่วยรู้สึกว่าผู้ให้บริการให้เกียรติ รับฟัง และเข้าใจบริบทชีวิตของตน ผู้ป่วยจะมีความพึงพอใจต่อการรักษา มีความร่วมมือในการดูแลตนเอง และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างชัดเจน (Ratanawongsa et al., 2013) แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับกรอบการดูแลสุขภาพแบบยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางของ World Health Organization ซึ่งเน้นการสื่อสารที่เสริมพลัง (empowerment) และการสร้างความเป็นหุ้นส่วนระหว่างผู้ป่วยกับระบบบริการสุขภาพ

กล่าวโดยสรุป การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรมีบทบาทสำคัญต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยเบาหวาน ทั้งในด้านจิตใจ พฤติกรรมสุขภาพ และความสัมพันธ์เชิงมนุษยธรรมในระบบบริการสาธารณสุข การประยุกต์หลักกัลยาณมิตร 7 ในการสื่อสารจึงเป็นแนวทางที่ช่วยเชื่อมพุทธธรรมเข้ากับการดูแลสุขภาพอย่างองค์รวม และสนับสนุนการพัฒนาสุขภาวะของผู้ป่วยอย่างยั่งยืน

แนวทางประยุกต์กัลยาณมิตร 7 ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวาน

การประยุกต์หลักกัลยาณมิตร 7 ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวาน เป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับกระบวนการดูแลสุขภาพอย่างเป็นรูปธรรม โดยมุ่งเน้นให้การสื่อสารระหว่างผู้ให้บริการกับผู้ป่วยเป็นไปในลักษณะเกื้อกูล เอื้ออาทร และส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพจากภายใน ไม่ใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้หรือคำสั่งทางการแพทย์เพียงฝ่ายเดียว หลักกัลยาณมิตรจึงทำหน้าที่เป็นกรอบจริยธรรมและ

แนวทางปฏิบัติที่ช่วยให้การสื่อสารด้านสุขภาพมีพลังในการลดทุกข์ เสริมสร้างปัญญา และเพิ่มความร่วมมือของผู้ป่วยในกระบวนการดูแลตนเอง

4.1 หลักการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรในการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน

โรคเบาหวานเป็นโรคเรื้อรังที่ผู้ป่วยต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการดำเนินชีวิต การควบคุมอาหาร การใช้ยา และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมักก่อให้เกิดความเครียด ความท้อแท้ และความรู้สึกสูญเสียอิสระ การสื่อสารของบุคลากรสุขภาพจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสภาพจิตใจและแรงจูงใจของผู้ป่วย งานศึกษาของวันทนา ถิ่นกาญจน์ (2565) ชี้ให้เห็นว่า การจัดการโรคเบาหวานโดยบูรณาการแนวคิดทางพุทธศาสนา ช่วยให้ผู้ป่วยเกิดความเข้าใจโรคอย่างลึกซึ้ง ยอมรับความเป็นจริงของชีวิต และมีสติในการดูแลตนเองมากขึ้น ซึ่งสะท้อนว่ามิติด้านจิตใจและจิตวิญญาณเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดูแลผู้ป่วยเบาหวานอย่างองค์รวม การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรจึงเริ่มต้นจากการมองผู้ป่วยในฐานะ “มนุษย์ผู้มีคุณค่า” ไม่ใช่เพียงผู้ป่วยหรือผู้รับบริการ หลักปิโยและวจนกฺขโมช่วยให้ผู้ให้บริการสร้างบรรยากาศการสื่อสารที่อบอุ่น เป็นมิตร และเปิดพื้นที่ให้ผู้ป่วยได้แสดงความรู้สึก ความกังวล และปัญหาที่แท้จริง ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความไว้วางใจในความสัมพันธ์เชิงรักษา

4.2 การแปลงกัลยาณมิตร 7 เป็นพฤติกรรมการสื่อสาร

การนำกัลยาณมิตร 7 มาใช้ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวาน จำเป็นต้องแปลงหลักธรรมเชิงนามธรรมให้เป็นพฤติกรรมที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในสถานการณ์บริการสุขภาพ

ประการแรก ปิโย สะท้อนการใช้ถ้อยคำ น้ำเสียง และท่าทีที่เป็นมิตร ไม่ตำหนิหรือกล่าวโทษผู้ป่วย แม้ในกรณีที่ผู้ป่วยไม่สามารถควบคุมระดับน้ำตาลได้ตามเป้าหมาย งานวิจัยด้านโปรแกรมการสนทนาเพื่อสร้างแรงจูงใจพบว่า การสื่อสารที่ไม่ตัดสินผู้ป่วยช่วยเพิ่มความร่วมมือและความเชื่อด้านสุขภาพอย่างมีนัยสำคัญ (ทนงศิลป์ ลี้พล, 2568)

ประการที่สอง ครุ หมายถึงความน่าเชื่อถือของผู้ให้บริการ ซึ่งเกิดจากความรู้ ความมั่นคงทางอารมณ์ และความสอดคล้องระหว่างคำพูดกับการปฏิบัติ ผู้ป่วยจะเกิดศรัทธาและพร้อมปฏิบัติตามคำแนะนำมากขึ้นเมื่อรับรู้ถึงความจริงใจและความเชี่ยวชาญของผู้สื่อสาร

ประการที่สาม ภาวนีโย คือการเป็นแบบอย่างที่ดี ผู้ให้บริการที่มีวินัยในการดูแลสุขภาพของตนเองและมีทัศนคติเชิงบวกต่อการจัดการโรคเรื้อรัง จะส่งผลทางอ้อมต่อแรงบันดาลใจของผู้ป่วย

ประการที่สี่ วตฺตา ปรากฏในพฤติกรรมการตักเตือนอย่างมีศิลปะ โดยเลือกจังหวะ เวลา และถ้อยคำที่เหมาะสม ไม่กระทบศักดิ์ศรีของผู้ป่วย การชี้ให้เห็นพฤติกรรมเสี่ยงจึงเป็นการชวนคิด มิใช่การตำหนิ

ประการที่ห้า วจนกฺขโม คือความอดทนในการรับฟัง ซึ่งเป็นหัวใจของการสนทนาเพื่อสร้างแรงจูงใจ งานศึกษาของทนงศิลป์ ลี้พล แสดงให้เห็นว่า การเปิดโอกาสให้ผู้ป่วยได้พูดถึงความเชื่อและอุปสรรคของตนเอง ส่งผลให้พฤติกรรมป้องกันภาวะแทรกซ้อนดีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ (ทนงศิลป์ ลี้พล, 2568)

ประการที่หก กมฺมีรญฺจ กถํ กตฺตา คือความสามารถในการอธิบายเรื่องซับซ้อนให้เข้าใจง่าย เช่น การอธิบายกลไกของระดับน้ำตาลในเลือดด้วยตัวอย่างจากชีวิตประจำวัน ซึ่งช่วยให้ผู้ป่วยเกิดความเข้าใจและจดจำได้ดีกว่าการใช้ศัพท์เทคนิค

และประการสุดท้าย โน จฏฺฐาเน นิโยชเย คือการไม่ชักนำไปในทางที่ผิด ผู้ให้บริการต้องยึดมั่นในจริยธรรมทางวิชาชีพ ไม่ให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนหรือสร้างความคาดหวังที่ไม่สมจริงเกี่ยวกับการรักษา

4.3 ตัวอย่างสถานการณ์การสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวาน

ในสถานการณ์ที่ผู้ป่วยไม่สามารถควบคุมระดับน้ำตาลได้ การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรจะเริ่มจากการรับฟังบริบทชีวิตของผู้ป่วย เช่น ภาระงานหรือข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจ จากนั้นจึงร่วมกันพิจารณาทางเลือกที่

เหมาะสม งานวิจัยของเทอดศักดิ์ เดชคง แสดงให้เห็นว่า โปรแกรมการสนทนาแบบสร้างแรงจูงใจสามารถช่วยลดระดับน้ำตาลในเลือดและเพิ่มความร่วมมือในการรักษาอย่างมีนัยสำคัญ (เทอดศักดิ์ เดชคง, 2563)

ในกรณีผู้ป่วยที่เกิดความท้อแท้ การสื่อสารในฐานะกัลยาณมิตรจะเน้นการให้กำลังใจ ยอมรับความรู้สึก และช่วยให้ผู้ป่วยมองเห็นความเป็นไปได้ในการดูแลตนเองทีละขั้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดพุทธที่มุ่งให้เกิดสติและการเปลี่ยนแปลงจากภายใน

4.4 ผลที่คาดหวังต่อผู้ป่วยและระบบบริการสุขภาพ

การประยุกต์กัลยาณมิตร 7 ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวานคาดว่าจะส่งผลในหลายระดับ ได้แก่ ระดับผู้ป่วยซึ่งจะเกิดความเข้าใจโรค ลดความเครียด และเพิ่มแรงจูงใจในการดูแลตนเอง ระดับความสัมพันธ์ซึ่งจะเกิดความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างผู้ป่วยกับผู้ให้บริการ และระดับระบบบริการสุขภาพซึ่งจะช่วยยกระดับคุณภาพการดูแลให้มีความเป็นมนุษยธรรมและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น (วันทนา ถิ่นกาญจน์, 2565)

สรุป

การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรที่ยึดหลักกัลยาณมิตร 7 เป็นกรอบสำคัญในการยกระดับการดูแลผู้ป่วยเบาหวานให้มีความเป็นองค์รวมและมีมนุษยธรรมมากยิ่งขึ้น การสื่อสารในลักษณะนี้มิได้มุ่งเพียงการถ่ายทอดข้อมูลด้านสุขภาพ หากแต่เป็นกระบวนการเกื้อกูลที่ช่วยคลี่คลายทุกข์ทางใจ เสริมสร้างสติ พลังใจ และความเข้าใจแก่ผู้ป่วยในการเผชิญกับโรคเรื้อรังอย่างเหมาะสม ส่งผลให้ผู้ป่วยลดความกลัว ความเครียด และความท้อแท้ อันเป็นฐานสำคัญต่อการดูแลตนเองในระยะยาว

ในมิติของพฤติกรรมสุขภาพ การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรช่วยเชื่อมโยงความรู้ทางการแพทย์เข้ากับบริบทชีวิตจริงของผู้ป่วย ผ่านการสื่อสารที่น่าเชื่อถือ เข้าใจง่าย และไม่บังคับ ส่งเสริมให้ผู้ป่วยเกิดความตระหนัก เห็นเหตุและผลของการดูแลสุขภาพ และเกิดแรงจูงใจในการปฏิบัติตามคำแนะนำอย่างสมัครใจ ซึ่งเอื้อต่อการควบคุมโรคและการดูแลตนเองอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ การสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรยังมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับบุคลากรสาธารณสุข โดยช่วยสร้างความไว้วางใจ ลดช่องว่างอำนาจ และส่งเสริมความเป็นหุ้นส่วนในการดูแลสุขภาพร่วมกัน การประยุกต์หลักกัลยาณมิตร 7 ในการสื่อสารกับผู้ป่วยเบาหวานจึงเป็นแนวทางที่เชื่อมพุทธธรรมเข้ากับการดูแลสุขภาพได้อย่างเหมาะสม และนำไปสู่การพัฒนาสุขภาวะของผู้ป่วยทั้งด้านกาย ใจ และสังคมอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาและการวิเคราะห์ในบทความนี้ เห็นได้ว่าการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรตามหลักกัลยาณมิตร 7 สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลผู้ป่วยเบาหวานได้อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์ในหลายมิติ ดังนั้น หน่วยงานด้านสาธารณสุขและบุคลากรที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาทักษะการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรควบคู่กับความรู้ทางวิชาชีพ โดยมุ่งเน้นการสื่อสารที่ประกอบด้วยเมตตา ความเข้าใจ และความอดทน เพื่อให้ผู้ป่วยรู้สึกปลอดภัยทางใจ เกิดความไว้วางใจ และกล้าเปิดเผยปัญหา อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการดูแลรักษาอย่างมีประสิทธิภาพ ในกระบวนการดูแลผู้ป่วยเบาหวาน ควรส่งเสริมการจัดระบบบริการที่ยึดผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง เปิดโอกาสให้ผู้ป่วยมีส่วนร่วมในการสื่อสาร การตั้งคำถาม และการตัดสินใจเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของตนเองตามบริบทชีวิตจริง การสื่อสารในลักษณะนี้จะช่วยเสริมพลังให้ผู้ป่วยเกิดความตระหนักในบทบาทและความรับผิดชอบของตน อันนำไปสู่การปฏิบัติตามคำแนะนำด้านสุขภาพอย่างสมัครใจและต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาสื่อและเนื้อหาการสื่อสารด้านสุขภาพที่มีความชัดเจน เข้าใจง่าย และไม่สร้างความหวาดกลัวเกินจำเป็น โดยปรับรูปแบบภาษาและเนื้อหาให้เหมาะสมกับระดับความรู้ อายุ และสภาพสังคมของผู้ป่วย เพื่อให้ผู้ป่วยสามารถนำข้อมูลไปใช้ในการดูแลตนเองได้จริงในชีวิตประจำวัน ในระดับครอบครัวและชุมชน ควรส่งเสริมบทบาทของบุคคลรอบข้างให้เป็นกัลยาณมิตรทางสุขภาพแก่ผู้ป่วยเบาหวาน ผ่านการให้กำลังใจ การติดตาม และการช่วยเหลืออย่างเข้าใจ ซึ่งจะช่วยลดความโดดเดี่ยว เสริมสร้างสุขภาวะทางสังคม และสนับสนุนการดูแลตนเองของผู้ป่วยให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

สุดท้าย ในเชิงวิชาการและการพัฒนาต่อยอด ควรมีการศึกษารูปแบบการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตรในบริบทที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ในกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้ป่วยที่มีภาวะแทรกซ้อน หรือพื้นที่ชุมชนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม รวมถึงการพัฒนาแนวทางหรือเครื่องมือที่ใช้ประเมินคุณภาพการสื่อสารเชิงกัลยาณมิตร เพื่อยกระดับการดูแลผู้ป่วยเบาหวานให้มีความเหมาะสม ครอบคลุม และยั่งยืนยิ่งขึ้นในอนาคต

บรรณานุกรม

บุญเลิศ โอฐสู, และคณะ. (2561). การใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสื่อสารของพระพุทธเจ้า. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(2), 584–594.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2558). *พุทธธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไพศาล วิสาโล. (2557). *การสื่อสารอย่างสันติ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

ฟองแก้ว บัวลูน. (2559). *การบูรณาการหลักการสื่อสารเชิงพุทธสำหรับผู้ป่วยโรงพยาบาลนครพิงค์ จังหวัดเชียงใหม่* (ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สนอง อุนากุล. (2528). *คู่มือผู้ป่วยเบาหวาน* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2566). *ความเป็นกัลยาณมิตรของหลวงปู่ชา* (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.

สุนทร ตัณฑนันทน์, วลัย อินทรัมพรรย์, และชูจิตร เปล่งวิทยา. (2535). *คู่มือผู้ป่วยเบาหวาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ศุภวนิชการพิมพ์.

หทัยชนก เกตุจุนา และคณะ. (2567). *แนวทางการดำเนินงาน NCD ในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.)*. นนทบุรี: กองโรคไม่ติดต่อ กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข.

ทนงศิลป์ ลี้พล. (2568). ผลของโปรแกรมการสนทนาเพื่อสร้างแรงจูงใจต่อความเชื่อด้านสุขภาพและพฤติกรรมป้องกันภาวะแทรกซ้อนของผู้ป่วยเบาหวาน. *วารสารการพัฒนาสุขภาพชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 13(1), 45–61.

เทอดศักดิ์ เดชคง. (2563). ผลของโปรแกรมการสนทนาแบบสร้างแรงจูงใจต่อการควบคุมระดับน้ำตาลในเลือดสำหรับผู้ป่วยเบาหวานชนิดที่ 2. *วารสารสถาบันบำราศนราดูร*, 14(3), 134–145.

วันทนา ถิ่นกาญจน์. (2565). การใช้ปรัชญาศาสนาพุทธจัดการโรคเบาหวานชนิดที่ 2 ในผู้ป่วยเบาหวานประเทศไทย. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์*, 14(2), 297–307.

Asmat, K., Dhamani, K. A., Gul, R., Mistry, S. K., & Froelicher, E. S. (2022). Effectiveness of patient-centered care versus usual care in adults with type 2 diabetes: A systematic review. *Frontiers in Public Health*, 10, 994766.

Bilgin, A., Karakurt, P., & Ayhan, H. (2022). The effect of motivational interviewing on metabolic control in patients with diabetes mellitus: A systematic review and meta-analysis. *Patient Education and Counseling*, 105(7), 1805–1816.

Ratanawongsa, N., Karter, A. J., Parker, M. M., Lyles, C. R., Heisler, M., Moffet, H. H., … Schillinger, D. (2013). Communication and medication adherence: The diabetes study of Northern California. *JAMA Internal Medicine*, 173(3), 210–218.

World Health Organization. (2016). *Framework on integrated, people-centred health services*. Geneva: Author.

พระพุทธรูป: พัฒนาการพุทธวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม*

Buddha Images: The Development of Buddhist Innovation in Symbolic Communication for Accessing the Dhamma

[1]สุนทร จันทร์นิเวศน์, [2]กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน
[1]Soontorn Channiwes, [2]Kanokwan Karunatittiyotin
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
[1]E-mail: heavenmoon50@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “พระพุทธรูป: พัฒนาการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม” มุ่งอธิบายการสร้างพระพุทธปฏิมากรรมที่เกิดขึ้นในดินแดนไทยในแต่ละยุคสมัยในฐานะสื่อแทนองค์พระศาสดา ซึ่งมิได้สะท้อนเพียงความเลื่อมใสศรัทธาทางศาสนา หากยังแฝงนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่ผันแปรไปตามบริบทของกาลเวลา บทความชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไปกับมูลเหตุของการสร้างพระพุทธรูป ตลอดจนเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องและการเปลี่ยนแปลงของพุทธลักษณะในแต่ละช่วงเวลา เพื่อทำความเข้าใจความเป็นไปของสังคมและวัฒนธรรมไทยผ่านพระพุทธรูป นอกจากนี้ บทความยังนำเสนอบริบทแนวคิดที่เป็นฐานในการสร้างนวัตกรรมพระพุทธรูปที่สัมพันธ์กับหลักฐานในพระไตรปิฎก และการดำรงอยู่ของศรัทธาในหมู่พุทธศาสนิกชน อันทำให้พระพุทธรูปทำหน้าที่เป็นสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงจากรูปธรรมสู่นามธรรม และเอื้อต่อการเข้าถึงพุทธธรรม ทั้งในมิติการเรียนรู้และการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: พระพุทธรูป; พุทธนวัตกรรม; การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์; พุทธศิลป์; การเข้าถึงพุทธธรรม

ABSTRACT

This academic article, entitled Buddha Images: The Development of Buddhist Innovative Symbolic Communication for Access to the Dhamma, aims to explain the creation of Buddhist sculptural representations that have emerged in the land of Thailand in each historical period as media representing the Buddha. These images possess beauty and are filled with meaning; however, in reality, Buddha images do not reflect only religious faith in Buddhism, but also embody significant historical, social, and cultural implications that vary according to temporal contexts. The article focuses on perspectives related to belief systems that have transformed across different periods, and emphasizes the causes underlying the creation of innovative Buddha images for access to the Dhamma, including relevant historical events and changes in the physical characteristics of Buddhist sculptural forms. This

* Received February 15, 2025; Revised September 26 2025; Accepted October 3, 2025

approach enables an understanding of social and cultural conditions in various periods of Thai society through Buddha images, based on contextual frameworks that guide the creation of innovative Buddha images as evidenced in the Tipiṭaka and the faith of Buddhist adherents toward Buddhism. Such communication involves interpretation that moves from the concrete to the abstract, which constitutes an important factor in the study necessary for the continued existence and preservation of Buddhism.

Keywords: Buddha Images; Buddhist Innovation; Symbolic Communication; Buddhist Art; Access to the Dhamma

บทนำ

ก่อนการปรากฏของพระพุทธรูปในฐานะพุทธปฏิมากรรม พุทธศาสนิกชนยังมิได้ใช้รูปเคารพที่เป็นรูปเหมือนขององค์พระศาสดาเป็นสื่อในการบูชา หากแต่ใช้ปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานเป็นสัญลักษณ์แทนการระลึกถึงพระพุทธเจ้า ประเพณีการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระพุทธปฏิมา” ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 6–7 หรือประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว ภายหลังการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ขยายตัวออกจากชมพูทวีปไปยังดินแดนต่าง ๆ ในระยะเวลาก่อนหน้านั้น เมื่อพุทธศาสนิกชนประสงค์จะบูชาและระลึกถึงพระพุทธองค์ มักใช้สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาแทนองค์พระศาสดา โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาล ผู้ที่ยึดถือพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอน และพระสงฆ์ ซึ่งรวมเรียกว่า “พระไตรสรรคมน์” ยังไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปเป็นวัตถุแทนองค์พระพุทธเจ้า แต่ใช้เจดีย์ในฐานะสื่อแห่งความศรัทธา ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2513)

แนวคิดเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเข้าใจพัฒนาการของพุทธศิลป์และการสื่อสารทางศาสนา โดยเจดีย์แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) พระธาตุเจดีย์ (2) บริโภคเจดีย์ (3) ธรรมเจดีย์ และ (4) อุเทสิกะเจดีย์ ซึ่งสะท้อนการใช้สื่อแทนองค์พระศาสดาทั้งในมิติรูปธรรมและนามธรรม หลักฐานใน มหาปรินิพพานสูตร แสดงแนวคิดสำคัญว่า พระธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ จะเป็นศาสดาแทนองค์พระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 202: 150–166) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการสื่อสารทางพระพุทธศาสนาในระยะแรกมิได้เน้นการแทนองค์พระศาสดาด้วยรูปเคารพ หากแต่เน้นการยึดถือหลักธรรมและวินัยเป็นแก่นสาร ต่อมา เมื่อการจาริกแสวงบุญไปยังสังเวชนียสถาน 4 แห่ง และขยายเป็น 8 แห่งในกาลหลัง ได้รับความนิยมมากขึ้น จึงสะท้อนบทบาทของสถานที่ ศรัทธา และประสบการณ์ทางศาสนาในฐานะสื่อกลางที่เชื่อมโยงพุทธศาสนิกชนกับพระพุทธเจ้าในเชิงสัญลักษณ์

เมื่อพิจารณาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ทั้งการสร้างเสาศิลา การจารึกสัญลักษณ์พระธรรมจักร และการสร้างสถูป เช่น มหาสถูปสาญจี ซึ่งกลายเป็นต้นแบบของการแสดงฐานันดรภาพและความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 6–7 ได้เกิดพระพุทธรูปศิลปะคันธาระ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีก–โรมัน ก่อนจะพัฒนาต่อเนื่องในศิลปะมถุราและอมราวดี และส่งอิทธิพลเข้าสู่ศรีลังกาและดินแดนไทย เช่น ศิลปะทวารวดีและศรีวิชัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) อย่างไรก็ตาม งานวิชาการส่วนใหญ่มักมุ่งศึกษาพระพุทธรูปในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ รูปแบบทางช่าง หรือโบราณคดีเป็นหลัก ขณะที่มิติการทำความเข้าใจพระพุทธรูปในฐานะ

“นวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์” ที่เอื้อต่อการเข้าถึงพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชนในแต่ละยุคสมัยยังขาดการอธิบายอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

บทความวิชาการนี้จึงมุ่งนำเสนอพัฒนาการของพระพุทธรูปในฐานะอุเทสิกะเจดีย์ ซึ่งถือเป็นพุทธนวัตกรรมทางพุทธศิลป์หรือพุทธปฏิมากรรมประเภทหนึ่ง โดยมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างพระพุทธรูปกับคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และจิตศรัทธาของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย บทความมุ่งเน้นการวิเคราะห์พระพุทธรูปในฐานะสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงจากรูปธรรมสู่นามธรรม อันเป็นกลไกสำคัญในการทำให้พุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงพุทธธรรม และมีส่วนช่วยในการดำรงอยู่และการสืบทอดพระพุทธศาสนาในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยจนถึงปัจจุบัน

การสร้างพระพุทธรูปที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก

การสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนามีรากฐานทางแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “มหาปุริสลักษณะ” หรือ “มหาบุรุษลักษณะ” ซึ่งหมายถึงลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า (พระอุดรคณาธิการ, 2551) แนวคิดดังกล่าวมิได้เป็นเพียงคำอธิบายเชิงพรรณนาในคัมภีร์เท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็นกรอบเชิงแนวคิดที่ถูกนำมาใช้กำหนดพุทธลักษณะของพระพุทธรูปในกาลต่อมา เพื่อให้สอดคล้องกับคัมภีร์และคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ แม้พระไตรปิฎกจะมิได้บัญญัติให้สร้างพระพุทธรูปโดยตรง แต่การอธิบายพุทธลักษณะอย่างเป็นระบบได้เอื้อให้เกิดการถ่ายทอดคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในเชิงสัญลักษณ์ผ่านศิลปกรรมในยุคหลัง (Karlsson, 2000)

ตามคัมภีร์พุทธศาสนา บุคคลที่จะได้ชื่อว่าเป็นมหาบุรุษต้องบำเพ็ญเพียรบารมีครบถ้วน 30 ทัศ ประกอบด้วย (1) บารมีธรรมดา 10 ประการ (2) อุปบารมี 10 ประการ และ (3) ปรมัตถบารมี 10 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551) หลักบารมีดังกล่าวสะท้อนถึงความสมบูรณ์ทั้งด้านคุณธรรมและปัญญา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นฐานทางความคิดที่ส่งผลต่อการสร้างภาพแทนองค์พระศาสดาในเชิงสัญลักษณ์ โดยการสร้างพระพุทธรูปมิได้มุ่งถ่ายทอดเพียงรูปลักษณ์ทางกายภาพ หากแต่เป็นการสื่อสารคุณลักษณะภายในของพระมหาบุรุษผ่านรูปธรรมทางศิลปกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมภาพในพุทธศาสนายุคต้นที่มองว่าสัญลักษณ์ทางทัศนศิลป์เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเผยแผ่และธำรงพระพุทธศาสนา (Karlsson, 2000)

เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ มีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกว่าทรงมีลักษณะต้องด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ พร้อมทั้งมีคำพยากรณ์ว่า หากทรงครองเรือนจะได้เป็นพระจักรพรรดิราช ครอบครองแผ่นดินที่มีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขต แต่หากทรงออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเป็นศาสดาเอกของโลก หลักฐานดังกล่าวปรากฏชัดใน ลักขณสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 200: 149) ซึ่งได้บรรยายรายละเอียดของมหาปุริสลักษณะทั้ง 32 ประการไว้อย่างเป็นระบบ ลักษณะเหล่านี้จึงกลายเป็นต้นแบบทางแนวคิดที่ศิลปินและช่างในยุคหลังนำมาใช้เป็นกรอบกำกับการสร้างพระพุทธรูป เพื่อแสดงสถานะความเป็นพระมหาบุรุษและความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระศาสดาในเชิงรูปธรรม

นอกจากมหาปุริสลักษณะ 32 ประการแล้ว พระไตรปิฎกยังกล่าวถึงลักษณะประกอบย่อยที่เรียกว่า “อสีตยานุพยัญชนะ” หรือ “อนุพยัญชนะ” อีก 80 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะละเอียดอ่อนที่ช่วยเสริมความสมบูรณ์ของพระวรกาย ลักษณะเหล่านี้ครอบคลุมถึงอิริยาบถต่าง ๆ ได้แก่ การยืน การเดิน การนั่ง และการนอน ซึ่งล้วนแสดงถึงความงดงาม สง่างาม และความสมบูรณ์แห่งกายภาพและจิตวิญญาณ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับการพัฒนาวัฒนธรรมภาพในพุทธศาสนายุคต้น ซึ่งเน้นการใช้สัญลักษณ์และรูปแบบเชิงอุปมานำไปสู่ความเข้าใจเชิงนามธรรม มากกว่าการเน้นการเลียนแบบรูปลักษณ์มนุษย์โดยตรง (Karlsson,

2000) งานศึกษาของ ฉลองเดช คูภานุมาต (2556) ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดมหาปุริสลักขณะมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นคำอธิบายลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็น “ปทัฏฐาน” หรือฐานความคิดสำคัญในการสร้างและกำหนดรูปแบบของพระพุทธปฏิมาในฐานะสื่อทางศิลปกรรมเชิงสัญลักษณ์ด้วย งานวิจัยดังกล่าวอธิบายว่า มหาปุริสลักขณะเป็นแนวคิดที่มีรากฐานจากคัมภีร์โบราณก่อนพุทธกาล และได้รับการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีคติร่วมกันว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวมีได้เพียงสองประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรม และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว แนวคิดนี้จึงส่งผลโดยตรงต่อการตีความและการสร้างภาพแทนองค์พระศาสดาในรูปของพระพุทธรูปที่สำคัญ งานศึกษาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นข้อจำกัดเชิงรูปธรรมของการถ่ายทอดมหาปุริสลักขณะจากคัมภีร์สู่ศิลปกรรม เนื่องจากลักษณะบางประการเป็นนามธรรม หรือไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยสายตา เช่น กลิ่น เสียง หรืออิริยาบถที่เคลื่อนไหว ส่งผลให้ในการสร้างพระพุทธรูปจริง ปรากฏเพียงมหาปุริสลักขณะบางส่วนและอนุพยัญชนะบางประการเท่านั้น โดยในกรณีศึกษาพระพุทธปฏิมาศิลปะไทลื้อ เมืองน่าน พบว่ามีการถ่ายทอดมหาปุริสลักขณะได้เพียง 16 ประการ และอนุพยัญชนะ 36 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะที่สามารถแสดงออกได้ทางรูปทรงภายนอก

ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างพระพุทธรูปในพุทธศาสนาเป็นกระบวนการ “แปลความ” จากหลักธรรมและคัมภีร์สู่รูปธรรมทางศิลปกรรม โดยผ่านกรอบความเชื่อ วัฒนธรรม และจินตนาการของช่างในแต่ละสังคมและยุคสมัย แม้รูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทท้องถิ่น แต่แก่นของแนวคิดมหาปุริสลักขณะยังคงทำหน้าที่เป็นโครงสร้างหลักในการสื่อสารพระคุณ พระปัญญา และพระบารมีของพระพุทธเจ้าอย่างต่อเนื่อง จากหลักฐานที่ปรากฏในพระคัมภีร์และการตีความทางวิชาการ จึงอาจสรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องมหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะทำหน้าที่เป็นกรอบเชิงสัญลักษณ์ที่เอื้อต่อการก่อรูปของพระพุทธรูปในกาลต่อมา การสร้างพระพุทธรูปจึงมิได้เป็นเพียงการสร้างรูปเคารพเพื่อการบูชาเท่านั้น หากแต่เป็นผลของกระบวนการพัฒนาวัฒนธรรมภาพในพระพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อมโยงคำสอนในพระไตรปิฎกเข้ากับบริบททางสังคม ศรัทธา และการสื่อสารกับพุทธศาสนิกชน การถ่ายทอดคุณลักษณะของพระมหาบุรุษผ่านรูปธรรมทางศิลปกรรมจึงเป็นการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่นำผู้ศรัทธาจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเข้าถึงพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปที่สื่อสารออกมาในรูปแบบสัญลักษณ์

แนวคิดการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนามีรากฐานมาจากคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของมนุษย์ทั่วโลกตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะการใช้สัญลักษณ์แทนบุคคลหรือเหตุการณ์ศักดิ์สิทธิ์ก่อนการสร้างรูปเคารพในลักษณะรูปเหมือน (Huntington, 1990) การฝังศพหรือฝังภาชนะบรรจุกระดูกแล้วพูนดินขึ้นเหนือหลุมศพ เป็นรูปแบบพิธีกรรมที่พบได้ทั่วไปในหลายอารยธรรม และถือเป็นต้นแบบของการพัฒนาสถูปในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์, 2557) สถูปสำคัญในยุคแรกของพระพุทธศาสนา เช่น มหาสถูปสาญจีในประเทศอินเดีย ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 4–6 มีลักษณะเป็นรูปโอคว่ำ มีบัลลังก์อยู่บนยอดและมีฉัตรซึ่งเป็นเครื่องสูงแสดงฐานันดรภาพปักอยู่เหนือบัลลังก์ จัดอยู่ในประเภทพระธาตุเจดีย์ และสะท้อนแนวคิดการใช้สถาปัตยกรรมเป็นสื่อกลางเชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์และสถานะของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์, 2557)

ในระบบคติการบูชาของพระพุทธศาสนา เจดีย์แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ พระธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกะเจดีย์ การบูชาพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จัดอยู่ในประเภทบริโภคเจดีย์ ส่วนคัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารลงในใบลานถือเป็นธรรมเจดีย์ ขณะที่สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อ

อุทิศและระลึกถึงพระพุทธเจ้าโดยตรง เช่น พุทธบัลลังก์ ธรรมจักรกับกวางหมอบ รอยพระพุทธบาท และพระพุทธรูป จัดอยู่ในประเภทอุเทสิกะเจดีย์ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2558) พระพุทธรูปในฐานะอุเทสิกะเจดีย์จึงมีบทบาทสำคัญในฐานะสื่อกลางทางสัญลักษณ์ระหว่างพระพุทธเจ้าและพุทธศาสนิกชน โดยเป็นการถ่ายทอดคุณลักษณะ พระคุณ และเหตุการณ์ในพุทธประวัติผ่านรูปธรรมทางศิลปกรรม ซึ่งสอดคล้องกับการตีความเชิงพุทธศิลป์ว่าพระพุทธปฏิมาเป็นผลของการแปลความจากหลักธรรมในคัมภีร์สู่บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย (ฉลองเดช คูภานุมาต, 2556)

พระพุทธรูปในฐานะพุทธปฏิมากรรม มีการกำหนดพุทธลักษณะผ่านอิริยาบถหลัก 4 ประการ ได้แก่ เดิน นั่ง ยืน และนอน รวมถึงการกำหนดท่าทางของพระหัตถ์และพระบาทที่เรียกว่า “ปาง” คำว่า “ปาง” หมายถึง ครั้ง คราว หรือช่วงเวลา และถูกนำมาใช้เรียกเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ เช่น ปางประสูติ ปางปฐมเทศนา ตลอดจนใช้เรียกอิริยาบถและท่าทางของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายของเหตุการณ์นั้น ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2558)

พระพุทธรูปปางสมาธิ แสดงอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย วางอยู่บนพระเพลา สื่อถึงการบำเพ็ญสมาธิและความสงบนิ่งแห่งจิต ขณะที่พระพุทธรูปปางมารวิชัย แสดงเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติขณะทรงเอาชนะพญามาร โดยการวางพระหัตถ์ขวาลงเหนือพระชานุ เป็นสัญลักษณ์ของการเรียกพระแม่ธรณีมาเป็นพยานในการตรัสรู้

พระพุทธรูปปางไสยาสน์ แสดงอิริยาบถการบรรทมตะแคงขวา หรือที่เรียกว่า “สีหไสยาสน์” ซึ่งเป็นท่านอนของราชสีห์ ปางนี้มิได้หมายถึงปรินิพพานเสมอไป เว้นแต่จะมีสัญลักษณ์ประกอบ เช่น ต้นสาละคู่ จึงจะสื่อถึงเหตุการณ์ปรินิพพานอย่างชัดเจน ส่วนพระพุทธรูปปางรำพึงและปางถวายเนตร แสดงเหตุการณ์หลังการตรัสรู้ ซึ่งสะท้อนถึงกระบวนการพิจารณาธรรมและการแสดงความกตัญญูต่อพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ถึงพระปัญญาและพระคุณของพระพุทธเจ้า

พระพุทธรูปปางนาคปรก เป็นสัญลักษณ์ของการคุ้มครองและการปกปักรักษา แสดงเหตุการณ์เมื่อพญานาคมุจลินท์แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าจากพายุฝนหลังการตรัสรู้ ขณะที่พระพุทธรูปปางประทานอภัย หรือปางห้าม แสดงการยกพระหัตถ์ขึ้นเพื่อสื่อความหมายถึงการปกป้อง ความปลอดภัย และการระงับความขัดแย้ง ซึ่งในศิลปะไทยได้พัฒนารูปแบบย่อย เช่น ปางห้ามญาติ ปางห้ามสมุทร และปางห้ามพระแก่นจันทน์ ตามคติความเชื่อในแต่ละยุคสมัย

นอกจากนี้ พระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งแสดงอิริยาบถการก้าวเดินอย่างอ่อนช้อย ถือเป็นการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ที่สะท้อนคติมหาปุริสลักษณะ และเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งเสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลก ปางนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากรุณาธิคุณและการโปรดสัตว์ของพระพุทธเจ้าอย่างเด่นชัด

กล่าวโดยสรุป พระพุทธรูปที่สื่อสารออกมาในรูปแบบสัญลักษณ์จัดอยู่ในประเภทอุเทสิกะเจดีย์ โดยใช้รูปลักษณ์ อิริยาบถ และปางเป็นภาษาทางทัศนศิลป์เพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์ในพุทธประวัติและหลักธรรม ให้พุทธศาสนิกชนสามารถรับรู้และเข้าใจร่วมกัน การกำหนดพระพุทธรูปประจำวันและปางต่าง ๆ ที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย จึงสะท้อนบทบาทของพระพุทธรูปในฐานะสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงรูปธรรมไปสู่นามธรรม เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรมอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

พัฒนาการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

การสร้างพระพุทธรูปเป็นกระบวนการทางพุทธศิลป์ที่ได้รับการยอมรับและสืบทอดในสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง โดยเป็นการถ่ายทอดทั้งศรัทธาทางศาสนาและทักษะเชิงช่างจากรุ่นสู่รุ่นเป็นระยะเวลายาวนาน จนทำให้รูปแบบของพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยก่อรูปเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว นอกจากนี้ การสร้าง

พระพุทธรูปยังสะท้อนการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อในพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น รวมถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น ๆ ส่งผลให้พระพุทธรูปมิได้เป็นเพียงวัตถุแห่งการบูชา หากแต่เป็นสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของสังคมผู้สร้างอย่างชัดเจน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553)

ในเชิงพัฒนาการ ปางพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยมีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องให้สอดคล้องกับคติความเชื่อและการตีความพุทธประวัติ ตัวอย่างสำคัญคือในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกิดการรวบรวมและกำหนดจำนวนปางพระพุทธรูปมากกว่าช่วงเวลาใด ๆ ก่อนหน้านั้น เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ในลักษณะเทวดา มนุษย์ หรือสัตว์ ไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นปูชนียวัตถุ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงค้นคว้าและจัดหมวดหมู่ปางพระพุทธรูป โดยอาศัยทั้งรูปแบบที่มีมาก่อนและการศึกษาจากพระคัมภีร์ เพื่อกำหนดปางที่สื่อถึงพระอิริยาบถและเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ส่งผลให้เกิดปางพระพุทธรูปจำนวนรวมทั้งสิ้น 40 ปาง (ไม่รวมปางเสวยวิมุติสุข 7 ปาง) ต่อมาในยุคร่วมสมัย รูปลักษณ์ของพระพุทธรูปได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญจากปัจจัยทางสังคมและความคิดสมัยใหม่ โดยมีการลดทอนมหาบุรุษลักษณะบางประการ เช่น การตัดพระอุษณีษะ และการทำใบพระกรรณให้สั้นลง เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะบุรุษไทย รวมถึงการปรับรูปแบบจีวรจากลักษณะเรียบแนบพระวรกายมาเป็นริ้วผ้าธรรมชาติ และการทำลวดลายจีวรให้เลียนแบบผ้าจริง ซึ่งลักษณะดังกล่าวสะท้อนแนวคิด “พระพุทธรูปแบบพระราชนิยม” ในสมัยรัชกาลที่ 4 (กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505)

การพัฒนาพระพุทธรูปในยุคกึ่งพุทธกาลยังปรากฏอย่างเด่นชัดในการสร้างพระพุทธรูป “พระศรีศากยะทศพลญาณ” ซึ่งเป็นพระประธานในพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม สร้างขึ้นภายใต้ความเชื่อว่าพระพุทธศาสนามีอายุ 5,000 ปี โดยพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่ สูงประมาณ 15 เมตร ออกแบบโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี มีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะสุโขทัยกับแนวสมจริงแบบสมัยใหม่ เห็นได้จากพระพักตร์และพระมังสะที่มีความเป็นมนุษย์จริง รวมถึงจีวรที่แสดงริ้วผ้าอย่างเป็นธรรมชาติ พระพุทธรูปองค์นี้จึงนับเป็นตัวแทนสำคัญของพระพุทธรูปไทยยุคร่วมสมัย และเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในเวลาต่อมา (ทศพล จังพานิชย์กุล, 2546)

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของพระพุทธรูปในฐานะพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ เป็นผลจากกระบวนการปรับตัวของพุทธศิลป์ให้สอดคล้องกับกาลเวลา ความเชื่อ และบริบททางสังคม การสร้างพระพุทธรูปจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ถ่ายทอดหลักธรรมและพุทธประวัติผ่านรูปลักษณ์ทางศิลปกรรม เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในสังคม และเอื้อให้พุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างเหมาะสมในทุกยุคทุกสมัย อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบในสังคม

พระพุทธรูป: การสื่อสารเพื่อเข้าถึงพระพุทธธรรม

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีจำนวนมากและหลากหลาย แต่หลักธรรมที่ถือเป็นแม่บทของพุทธธรรมทั้งหมด คือ อริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักความจริงอันประเสริฐที่ช่วยให้มนุษย์เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติและชีวิตอย่างถูกต้อง อริยสัจ 4 หมายถึง ความจริงที่พระอริยบุคคลรู้แจ้ง และเป็นความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะบุคคล ผู้ประเสริฐกว่าสามัญชนทั่วไป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548) หลักธรรมดังกล่าวจึงเป็นแก่นสำคัญของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และเป็นเป้าหมายสูงสุดของการเข้าถึงพุทธธรรม พระพุทธรูปในฐานะพุทธปฏิมากรรม มิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงวัตถุแห่งการบูชาทางศาสนาเท่านั้น หากยังเป็นสื่อกลางเชิงสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดหลักธรรมให้ผู้พบเห็นสามารถรับรู้และตีความในเชิงนามธรรมได้ โดยสัญลักษณ์ที่ปรากฏผ่านพระพุทธรูปสามารถเชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมสำคัญหลายประการ หนึ่งในหลักธรรมที่

สะท้อนผ่านงานพุทธศิลป์อย่างชัดเจน คือ หลักจาคะหรือการเสียสละ ซึ่งสอดคล้องกับหลักทานในพระพุทธศาสนา การสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ เช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นตัวอย่างของการเสียสละทั้งทรัพยากร สติปัญญา ความสามารถ และความสุขส่วนตนของผู้เกี่ยวข้อง การก่อสร้างดังกล่าวจึงสามารถตีความได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งจาคธรรมที่ปรากฏในรูปธรรมอย่างเด่นชัด

นอกจากนี้ หลักธรรมเรื่องเมตตาและกรุณา ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของพรหมวิหาร 4 ยังสามารถถ่ายทอดผ่านพระพุทธรูปและสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาได้ในเชิงสัญลักษณ์ พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยความประพฤติอันประเสริฐบริสุทธิ์ และเป็นกรอบกำกับการดำเนินชีวิตให้เป็นไปด้วยความเกื้อกูลต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2548) การสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม สามารถตีความได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงเมตตา กล่าวคือ ความปรารถนาดีที่บรรพชนไทยมีต่ออนุชนรุ่นหลัง ให้ได้ชื่นชมความงดงามทางศิลปกรรม อันก่อให้เกิดความสุขทางใจ และนำไปสู่การแผ่เมตตาเกื้อกูลผู้อื่น ขณะที่หลักกรุณาสามารถตีความได้ว่าเป็นความตั้งใจที่จะช่วยเหลือและขัดเกลาจิตใจของผู้คนให้คลายจากความแข็งกระด้างและความทุกข์ทางจิตใจ ผ่านการเข้าถึงคุณค่าทางพุทธธรรม อีกหลักธรรมหนึ่งที่สามารถถ่ายทอดผ่านพระพุทธรูปในเชิงสัญลักษณ์ คือ หลักกตัญญูกตเวที ซึ่งประกอบด้วยความหมายสองประการ ได้แก่ “กตัญญู” คือการรู้คุณ และ “กตเวที” คือการตอบแทนและประกาศคุณความดี ตัวอย่างที่ชัดเจนปรากฏในกรณีการสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งเริ่มต้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) และได้รับการสานต่อจนแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) การสืบสานพระราชปณิธานดังกล่าวสามารถตีความได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวทีของพระราชโอรสที่มีต่อพระราชบิดา และเป็นการประกาศพระเกียรติคุณให้ปรากฏแก่สาธารณชน

นอกจากนี้ หลักธรรมเรื่องสามัคคี ซึ่งหมายถึงความพร้อมเพรียงและความร่วมมือร่วมใจกัน ก็เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่สะท้อนผ่านการสร้างงานพุทธศิลป์ขนาดใหญ่ การก่อสร้างพระปรางค์หรือพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่และมีความประณีตงดงาม จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของผู้คนจำนวนมาก ทั้งผู้ให้การอุปถัมภ์และผู้ลงแรงปฏิบัติ การรวมพลังจากจินตนาการสู่รูปธรรมที่สามารถสัมผัสได้จริง จึงเป็นหลักฐานเชิงสัญลักษณ์ของพลังแห่งความสามัคคีในสังคม หลักธรรมเรื่องจาคะ เมตตากรุณา กตัญญูกตเวที และสามัคคี ล้วนเป็นหลักธรรมที่มีความจำเป็นต่อสังคมไทยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในบริบทของสังคมที่ต้องการความรัก ความปรองดอง และความสมานฉันท์ หลักธรรมเหล่านี้สามารถดำรงอยู่และส่งผลได้อย่างมั่นคง ต้องอาศัยพลังภายในตามหลักพละ 5 ได้แก่ ศรัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ ซึ่งเป็นพลังที่ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความมั่นคงและไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคทั้งปวง (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2548) นอกจากบทบาทของพระพุทธรูปในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาแล้ว พระพุทธรูปยังทำหน้าที่เป็น “ภาษาทางสายตา” ของพุทธธรรมที่ช่วยนำผู้พบเห็นเข้าสู่กระบวนการพิจารณาธรรมอย่างเป็นระบบ พุทธศิลป์จึงมิใช่เพียงการสร้างความงามทางรูปทรง หากแต่เป็นการจัดวางสัญลักษณ์ที่มีรากฐานจากพุทธปรัชญา เพื่อกระตุ้นการรับรู้จากระดับประสาทสัมผัสไปสู่ระดับปัญญา รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อธิบายว่า พระพุทธรูปเป็นสื่อเชิงสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกแห่งรูปธรรมกับโลกแห่งนามธรรม โดยพุทธลักษณะ อิริยาบถ และปางต่าง ๆ ล้วนมีความหมายที่สัมพันธ์กับหลักธรรมและพุทธประวัติ เมื่อพุทธศาสนิกชนทำการบูชาพระพุทธรูป จึงมิได้เป็นเพียงการแสดงออกทางพิธีกรรม หากแต่เป็นกระบวนการสื่อสารที่เอื้อต่อการใคร่ครวญธรรมะ และการเข้าถึงสาระของพุทธธรรมผ่านรูปแบบทางศิลปกรรม (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553)

ในอีกมิติหนึ่ง การสื่อสารพุทธธรรมผ่านพระพุทธรูปจะเกิดผลอย่างสมบูรณ์ได้ ต้องอาศัยพลังภายในของผู้รับสารตามหลักพละ 5 ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นพลังที่ทำให้การรับรู้ทาง

ศาสนาไม่หยุดอยู่เพียงความเลื่อมใส หากพัฒนาไปสู่ความเข้าใจอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ชี้ให้เห็นว่า พุทธธรรมมุ่งเน้นการรู้แจ้งด้วยปัญญาเป็นที่สุด การบูชาพระพุทธรูปจึงควรเป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญศรัทธา แล้วนำไปสู่การพิจารณาเหตุและผลตามหลักอริยสัจ 4 เมื่อการสื่อสารผ่านสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์สามารถกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาพละ 5 ได้อย่างสมดุล พระพุทธรูปก็จะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่นำพุทธศาสนิกชนเข้าสู่การเข้าถึงพุทธธรรมทั้งในเชิงรูปธรรมและเชิงปฏิบัติอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551)

โดยสรุป พระพุทธรูปในฐานะสื่อการสื่อสารเพื่อเข้าถึงพระพุทธธรรม เป็นกระบวนการถ่ายทอดหลักธรรมจากนามธรรมสู่รูปธรรม เพื่อขัดเกลาจิตใจและชี้นำการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน อริยสัจ 4 ในฐานะแม่บทของพุทธธรรม ทำหน้าที่เป็นแก่นกลางของการสื่อสารดังกล่าว ขณะที่หลักธรรมอื่น ๆ ที่ปรากฏผ่านสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ ช่วยเสริมให้การเข้าถึงพุทธธรรมเป็นไปอย่างลึกซึ้งและสอดคล้องกับบริบทของชีวิตมนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย

สรุป

จากการวิเคราะห์สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธรูปมิได้เป็นเพียงวัตถุแห่งการบูชา หากแต่เป็น “พุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์” ที่พัฒนาขึ้นจากระบบการใช้ปูชนียวัตถุและปูชนียสถานในระยะแรกของพระพุทธศาสนา ก่อนจะค่อย ๆ เปลี่ยนผ่านสู่การสร้างพุทธปฏิมากรรมในฐานะอุเทสิกะเจดีย์ที่ทำหน้าที่แทนองค์พระศาสดาในเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยมีรากฐานสำคัญจากคัมภีร์และแนวคิดในพระไตรปิฎก เช่น การยึดถือพระธรรมและพระวินัยเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้า ตลอดจนแนวคิดมหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะที่ถูกนำมาเป็นกรอบกำกับการสร้างพุทธลักษณะเพื่อสื่อถึงพระคุณและพระบารมีของพระพุทธเจ้า การเกิดขึ้นของพระพุทธรูปในศิลปะคันธาระ มถุรา และอมราวดี รวมถึงการแพร่เข้าสู่บริบทไทย แสดงให้เห็นกระบวนการ “แปลความ” จากหลักธรรมสู่รูปธรรมทางศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี และจิตศรัทธาของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้ การกำหนด “ปาง” และอิริยาบถต่าง ๆ ของพระพุทธรูปยังทำหน้าที่เป็นภาษาทางทัศนศิลป์ที่ถ่ายทอดพุทธประวัติและหลักธรรมให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในสังคม และเชื่อมโยงการรับรู้จากรูปธรรมไปสู่นามธรรมได้อย่างเป็นระบบ

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การทำความเข้าใจพระพุทธรูปในมิติ “การสื่อสารเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม” ทำให้มองเห็นคุณค่าทางวิชาการที่มากกว่าการศึกษาด้านรูปแบบศิลปะหรือโบราณคดีเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ พระพุทธรูปสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่กระตุ้นศรัทธาและนำไปสู่กระบวนการพิจารณาธรรม โดยมีอริยสัจ 4 เป็นแก่นกลางของพุทธธรรม และหลักธรรมอื่น ๆ เช่น จาคะ เมตตากรุณา กตัญญูกตเวที และสามัคคี เป็นคุณค่าที่สามารถถ่ายทอดและตีความผ่านสัญลักษณ์ในพุทธศิลป์ได้ อีกทั้งการเข้าถึงพุทธธรรมผ่านพระพุทธรูปจะเกิดผลอย่างสมบูรณ์ได้เมื่อผู้รับสารมี “พลังภายใน” ตามหลักพละ 5 ซึ่งทำให้การรับรู้ไม่หยุดอยู่เพียงพิธีกรรมหรือความเลื่อมใส แต่พัฒนาไปสู่ความเข้าใจตามความเป็นจริง อันสะท้อนว่า พระพุทธรูปเป็นสื่อเชิงวัฒนธรรมที่มีนัยสำคัญทั้งด้านการธำรงศาสนา การหล่อหลอมคุณธรรมทางสังคม และการสร้างความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ไทยในมิติศรัทธาและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ

ทั้งนี้ แนวคิดที่นำเสนออาจเป็นประโยชน์ต่อการต่อยอดในอนาคตทั้งเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ โดยสามารถนำไปใช้พัฒนากรอบการศึกษาพระพุทธรูปแบบสหวิทยาการที่บูรณาการพุทธศาสตร์ มานุษยวิทยาวัฒนธรรมศึกษา และศาสตร์การสื่อสาร เพื่ออธิบาย “การแปลความหมาย” ของสัญลักษณ์พุทธศิลป์ในบริบทชุมชนร่วมสมัย ตลอดจนสามารถประยุกต์ใช้ในการออกแบบสื่อการเรียนรู้ การจัดนิทรรศการ หรือการสื่อสาร

สาธารณะด้านศาสนาและวัฒนธรรมให้ผู้คนเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างมีความหมาย โดยยังคงยึดโยงกับหลักธรรมเป็นแก่น และเปิดพื้นที่ให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในสังคมที่หลากหลายมากขึ้น

บรรณานุกรม

กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *สาส์นสมเด็จ* (เล่มที่ 19). กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานพระพุทธเจดีย์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.

ฉลองเดช คูภานุมาต. (2556). แนวคิดมหาปุริสลักขณะ พระพุทธปฏิมา ศิลปะไทลื้อ เมืองน่าน. *วารสารวิจิตรศิลป์*, 4(2), 117–176.

ทศพล จังพานิชย์กุล. (2546). *พระพุทธรูป: มรดกล้ำค่าของเมืองไทย*. กรุงเทพมหานคร: คอมม่า.

พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (เล่มที่ 10). *ทีฆนิกาย มหาวรรค*.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2551). *พจนานุกรมบาลี–ไทย*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 10*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2553). *รู้เรื่องพระพุทธรูป*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส.

Huntington, S. L. (1990). Early Buddhist art and the theory of aniconism. *Art Journal*, 49(4), 401–408.

Karlsson, K. (2000). *The formation of early Buddhist visual culture*. Jönköping University & Stockholm University.